

ИСҲОҚЖОН
МУҲАММАДЖОН ЎҒЛИ

Таълим ва тарбия

Мусанниф:
Исҳоқжон Муҳаммаджон ўғли

Таълим ва тарбия

ТОШКЕНТ
2021

Nizomiy nomli
T D F U
kutubxonasi

УЎК: 28-4:37
КБК 86.38
Б-45

«Hilol-Nashr» нашриёт-матбаасига 2011 йилда фазилятли шайх
Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари томонидан асос солинган

«Қиблагоҳим ёшлигимда менга насихат қилиб, «Ўғ-
лим, умрингизни фақат илм ўрганишга бағишланг, молу
дунёга умуман қизиқманг. Агар сиз фақат илм ўрганиб
юраверсангиз, молу дунё ўзи сизни ортингиздан қувиб юради.
Агар ҳозир молу дунёга қизиқиб, унинг ортидан қувсангиз,
умрингизнинг охиригача молу дунёнинг кетидан сиз қувасиз,
лекин ҳеч қачон унга ета олмайсиз», деган эдилар».

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2021 йил 14 сентябрдаги
03-07/5582-рақамли ҳулосаси асосида чоп этилди.

Б-45 Исҳоқжон Муҳаммаджон ўғли
Таълим ва тарбия – Т. : «Hilol-Nashr», 2021. – 568 б.

УЎК: 28-4:37
КБК 86.38

ISBN 978-9943-7546-3-8

© Исҳоқжон Муҳаммаджон ўғли
© «Hilol-Nashr» нашриёти, 2018, 2021

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

МУҚАДДИМА

Одам фарзандларини илм ўрганиш ва унга амал қилиш билан жамики мавжудотдан фазилатли қилган Аллоҳ таолога беадад ҳамду санолар бўлсин.

Араб ва ажамларнинг саййиди Муҳаммад Мустафога салавоту дурудлар ёгилсин ва у зотнинг аҳли байтлари, ас-ҳоби киромларига Аллоҳнинг саломи бўлсин.

Аллоҳ таолонинг изни ва инояти ила қўлингиздаги мўъжазгина китоб дунёга келди. Аллоҳ таоло уни толиби илмларга манзур ҳамроҳлардан қилишини умид қиламиз. Мазкур китобда толиби илмлар учун турли фанлар юзасидан зарур илмларга эга бўлишлари ва шу билан бирга, тарбия олишлари тўғрисидаги маълумотлар берилгандир. Шунинг учун уни «Таълим ва тарбия» деб номладик. Зотан, таълим ва тарбия борасидаги маълумотларни бир-биридан айри ҳолда тасаввур қилиш мумкин эмас. Бу иккиси бир жасаддаги бел ва қорин кабидир. Бири иккинчисисиз ҳеч нарсага ярамайди, балки ноқис ва мажруҳ бўлади. Бунинг исботи ва натижасини эса воқеликда ҳар қадамда учратиш мумкин. Шунинг учун ҳам дунё микёсида инсониятнинг, хусусан, ёшларнинг тарбияси бузилиб кетаётгани тўғрисида тез-тез ташвишли хабарлар тарқатилади ва бу борада одамни даҳшатга соладиган рақамлар тақдим қилинади. Ваҳоланки, дунё мисолида оладиган бўлсак, XX-XXI асрларда аввалги асрлардагига нисбатан саводсизликка қарши кескинроқ чо-

ралар кўрилди, таълим тизими кучайтирилиб, такомиллаштирилди. Умумий таълим кириб бормаган юрт деярли қолмади. Ҳаттоки баъзи мамлакатлар аҳолиси илм-фан бўйича инсон кўзи кўрмаган, қулоғи эшитмаган ютуқ ва тараққиётларни қўлга киритди. Лекин асосий кўзланган мақсадга эришилаётгани йўқ. Шунинг учун ҳам илм-фан ривожланган мамлакатларда тарбиясизлик, ахлоқсизлик, маънавиятсизлик, ориятсизлик, маданиятсизлик ва ҳаттоки инсон зотига мутлақо тўғри келмайдиган иллатлар кундан-кунга кенг қўламда ёйилиб боряпти. Албатта, бунинг сабаблари кўп. Шулардан бири ва энг асосийси «тарбия» деган буюк бир неъматдан, масъулият ва вазифадан юз ўгирилишидир.

Воқелиқдан келиб чиқиб айта оламизки, фақат таълимнинг ўзи инсониятнинг ҳар тарафлама етук ва комил бўлишига кифоя қилмайди. Яъни инсон тарбиясиз бўлса, ўзи эга бўлган таълимидан эзгу йўлда эмас, балки ёвузлик ва жиноят йўлида фойдаланиши мумкин. Шунинг учун ҳам бизнинг шариатимизда ҳеч қайси фан тарбиядан айри ҳолда ўргатилмаган. Мисол учун, тафсир, ақоид, ҳадис, фикҳ, мантиқ, балоғат, тарих, ҳаттоки араб тили дарслиги ҳам доимий ҳолда оят ва ҳадисларда келган тарбиявий маълумотлар билан бойитилган. Ижтимоий ва аниқ фанлар учун мўлжалланган дарсликлар ҳам албатта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган далиллар ва ҳужжатлар билан қувватланган. Масалан, математика, физика, кимё, география, биология, зоология ва ҳоказо, барча фанлардаги маълумотлар, албатта, шариат манбалари бўлмиш Қуръон ва ҳадисга боғлаш ва улардан далиллар олиш ва буюк алломаларнинг ҳаётларидан тарбияга оид мисолларни келтириш билан қувватланган. Шунинг учун ҳам мадрасаларда тарбия, ахлоқ-одоб, маданият ва маънавиятга тегишли алоҳида фан ва дарслик бўлмаган, балки бунга эҳтиёж ҳам қолмаган. Чунки ҳар қандай фан ва ушбу фандан таълим бераётган устоз тар-

биявий жихатдан қониқарли, балки аъло даражада бўлган. Мазкур мулоҳазаларни эътиборга олиб, фақатгина таълим тўғрисида эмас, балки унинг ажралмас қисми бўлмиш тарбия тўғрисида ҳам имкон қадар маълумотлар келтирилди.

Ушбу китобда қалб ва унга тегишли бўлган ижобий ва салбий ҳолатлар тўғрисида, қолаверса, қалбга бўладиган ташки ва ички таъсирлар, ҳужумлар, тажовузлар ва яна бошқа нарсалар тўғрисида ҳам маълумотлар берилди. Бунинг боиси шуки, қалб барча маълумотлар, хусусан, илм-маърифат, ахлоқ-одоб, таълим ва тарбиянинг маконидир. Шунинг учун ҳам қалбни турли иллатлардан тозаламасдан туриб, гўзал фазилатларга эришиб бўлмайди. Ушбу китобда бунинг ҳам йўл-йўриғи ва баъзи бир услублари ёритилган.

Баъзи устозларнинг ўзлари бераётган таълимотлардан кўнгиллари хотиржам эмаслиги, қандайдир сохталик, кўзбўямачилик ва ҳоказолар тўғрисида қайғураётганлари ҳам эътиборга олиниб, бу нарсаларнинг муолажаси ҳақида ҳам маълумот берилди.

Баъзи талабалар ўзларининг олдига қўйган мақсадларига эриша олмаётганликлари ва бунинг сабабларини аниқ билмасликлари тўғрисида шикоят қиладилар. Иншааллох, ушбу китобда бақадри имкон талабаларда учраб турадиган мазкур иллатлар ва уларнинг сабаб ҳамда муолажалари тўғрисида ҳам маълумотлар берилди.

Нима учундир, охириги пайтларда устозлар билан шогирдлар ўртасидаги меҳр-оқибат, ўзаро руҳий боғлиқлик кўнгилдагидек эмаслиги тўғрисида шикоятлар кўп. Албатта, бу соҳада устозлар ота-оналарни ёки талабаларни айблайдилар. Ўз ўрнида ота-она ва талабалар устозларни ҳар хил айблар билан қоралайдилар. Ушбу китобда эса мазкур иллатнинг муолажаси тўғрисида ҳам маълумотлар келтирилган.

Илмнинг кушандаси бўлмиш иллатлар, жинойт ва гуноҳ-маъсиятлар ҳамда илм ҳосил қилиш учун ёрдам берадиган

восита ва омиллар, бу борада талабага кўмакчи бўладиган ва уни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаб турувчи ота-оналар ва устоз-мураббийлар хизматларининг аҳамияти тўғрисидаги маълумотлар ҳам келтирилган.

Китобнинг бошида эса илм, муаллим ва мутааллимнинг фазли тўғрисидаги маълумотлар, бу борада ниятнинг нечоғлик аҳамиятга эга эканлиги, илмнинг қисмлари ва ҳукмлари, ҳаттоки ўрганиш ман этилган баъзи бир илмлар хусусида, қолаверса, таълим олиш жараёнидаги ҳамроҳлар ва уларнинг таъсири тўғрисида, бундан ташқари, бошқа машғулотларнинг талабага таъсири тўғрисидаги маълумотлар ҳам келтирилган.

Ушбу китобнинг ёзилишида ўзига яраша сабаблар ҳам бор. 2004 йилда «Илм олиш одоблари» деб номланган китобим нашр қилинган эди. Бу китоб бир рисола кўринишида бўлса-да, қисқа вақт ичида ўзига яраша ўқувчиларни топиб улгурган экан. Охириги йилларда мазкур рисола тўғрисида фикр билдирадиганлар, ҳаттоки миннатдорчилик изҳор этадиганлар кўпайиб қолди, шунинг билан бирга, ушбу рисола яна қайтадан нашр қилиш тўғрисидаги таклифлар ҳам бўлди. Тўғриси яна айтсам, мен мазкур рисолага бўлган қизиқиш бу даражада жиддий тус олишини, унинг берилиб мутолаа қилинишини, ҳаттоки ўқувчилар орасида қўлма-қўл бўлиб кетишини ҳаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Вилоятлардан бирига сафарга чиққанимизда биз меҳмон бўлган хонадон эгаси қўлида китоб билан ўзининг мактаб ёшидаги ўғилчасини етаклаб чиқиб, «Ўғлим, сен ўқиётган мана бу китобни ёзган одам шу киши бўладилар», деб мени таништирдилар. Шундан сўнг у киши ҳам китоб тўғрисидаги ўзларининг баъзи таклиф ва мулоҳазаларини айтдилар. Шунга ўхшаш фикрлар натижасида мазкур рисола яна қайтадан кўриб чиқиш, маълумотларни янгилаб, такомиллаштириб, каттароқ бир китоб ёзиш режаларини тузиб турган пайтимизда

бошимизга катта мусибат тушди. Биз устозимиз шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратларидан айрилиб қолдик. Ўшанда мазкур китобнинг нашр этилганига ўн йилдан кўпроқ вақт ўтган эди. Албатта, бу муддат ичида ўзимизнинг шахсий илмий савиямизда ҳам салмоқли ўзгаришлар бўлди. Шу йиллар мобайнида марҳум устозимиз шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратларидан динимизнинг деярли барча йўналишлари бўйича таҳсил олиш билан бирга, ҳаётий, илмий тажрибам ва малакамни ҳам имкон қадар оширишга муваффақ бўлдим. Бу йиллар давомида ҳар бир инсоннинг ҳаётида ҳақиқий, чин маънодаги устознинг тутган ўрни ва аҳамияти қанчалик эканини бир оз бўлса-да, тушуниб етдим. Бунинг учун аввало Аллоҳ таолога беадад ҳамду саноларимни айтаман, сабаби, мендек ожиз бир бандасини замонамизнинг энг буюк алломаси, фақиҳи, муфассири, муҳаддиси, мутасаввифи ва машойихи бўлмиш Шайх ҳазратларидек устоздан таълим ва тарбия олиш бахтига муваффақ қилди. Тақдири илоҳийга мувофиқ устозимиз 63 ёшларида (1952 – 2015 йй.) бу фоний дунёдан боқий дунё бўлмиш охиратга рихлат қилар эканлар, бу мусибат менга ниҳоятда қаттиқ таъсир қилди. Бу айрилиқ ва фироқ ҳаётимдаги энг катта айрилиқ эди, десам муболаға бўлмайди. Аллоҳ таоло ҳеч бир ишни, ҳаттоки мусибатни ҳам беҳикмат қилмайди. Умид қиламизки, бу йўқотишимиз ва мусибатларимиз остида ҳам Аллоҳнинг Ўзигагина маълум бўлган ҳикматлар бор.

Мусибатдан бир неча кунлар ўтганидан сўнг ушбу китобим қўлимга тушиб қолди. Китобни ўқиш асносида ундаги маълумотларни устозимиз Шайх ҳазратлари ҳузурида ҳосил қилган илм ва тажрибаларимиз билан янада бойитиш фикри уйғонди. Қолаверса, Шайх ҳазратларидек буюк устоздан дарс олиш, тажриба орттириш бахтига ҳамма ҳам муяссар бўлавермаган. Шундан келиб чиқиб, устозимиздан қабул қилиб олган илмий меросларни баҳоли қудрат

бошкалар билан, хусусан, толиби илмлар ва уларга хайрихоҳ бўлганлар билан баҳам кўриш фикри уйғонди. Шунинг учун ҳам китобнинг бу нашрида устозимиз Шайх ҳазратлари билан бўлиб ўтган бир қанча ибратли ва манфаатли воқеаларни ҳам келтириб ўтишга ҳаракат қилдим, толиби илмларга у зотнинг панду насихатлари ва ўғитларини тақдим этишни лозим деб топдим.

Мавзуларни ёритишда аввало шариатнинг бош масдари бўлмиш Қуръони Каримнинг ояти карималаридан далиллар келтирилди. Сўнг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадиси шарифларидан мавзуга тааллуқли ҳужжатлар тақдим этилди. Кейинги ўринда салафи солиҳларимизнинг ҳикматли сўзлари ҳамда мутааххир уламо ва машойихларимизнинг бебаҳо дурдоналаридан маълумотлар келтирилди. Ўқиш ва тушуниш осон бўлиши учун мазкур манбалардан келтирилган маълумотлар бир-бирига аралаштирмасдан, алоҳида-алоҳида келтириб ўтилди. Китобнинг баъзи ўринларида устозим Шайх ҳазратларининг мазкур мавзуга мувофиқ бўлган қимматли фикрлари ва тавсияларидан ҳам имкон қадар келтиришга ҳаракат қилинди.

Китобда учрайдиган барча хато ва нуқсонларни каминатарафидан, ютуқларни эса Аллоҳ таоло томонидан деб билгайсиз.

Сиз азиз ўқувчилардан аввало устозимиз шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратларининг, қолаверса, ота-онам ва ўзимнинг ҳам ҳаққимга дуода бўлишларингизни умид қиламан.

Аллоҳ таоло барчамизга манфаатли илм берсин ҳамда бизни Ўзининг севиқли Пайғамбари Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламга ҳақиқий меросхўрлардан қилсин, ҳар бир шогирдни устозининг дуосига мустаҳик айласин ва ҳар бир устозни ўз шогирдининг эхтиромига лойиқ айласин. Омин!

ИЛМ, МУАЛЛИМ ВА МУТААЛЛИМНИНГ ФАЗИЛАТИ

Аллоҳ таоло инсонларга беҳисоб неъматларни берган, уларнинг ҳаммаси ҳам бир-биридан кадрли ва фазилатлидир. Мана шу неъматларнинг ичида доимо ўзимиз билан бирга бўладиганларининг баъзиларини эслатиб ўтмоқчимиз. Аввало ҳар бир мўмин-мусулмон учун энг кадрли бўлган неъмат – иймон ва илм неъматидир. Бу иккала неъмат мужассам бўлган тақдирда рўёбга чиқадиган энг улуғ неъмат – Аллоҳга қулликни изҳор қилишга сабаб бўладиган ибодатдир. Сўнгра кўриш, эшитиш, гапириш, сезиш, тафаккур, ақл, фаросат, кўл, оёқ ва бошқалар. Бу неъматларнинг саноғига етиб бўлмайди. Бу тўғрида Аллоҳ таоло Ўзининг каломи шарифида қуйидагича марҳамат қилган:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا ﴿٢٤١﴾

«Агар сизлар Аллоҳнинг неъматларини санасангиз, саноғига етолмайсизлар» (Иброҳим сураси, 34-оят).

Сон-саноксиз неъматлар ичида инсониятнинг бошқа махлуқотлардан ажралиб, юқори мартабаларда туришига сабаб бўладиган неъматлардан бири, шубҳасиз, унинг илм соҳиби бўлишидир. Чунки илм рағбат қилинган нарсаларнинг энг шарафлиси, орзу этилишидан ташқари, қўлга киритилиши учун жидду жаҳд қилишга ундалган нарсаларнинг энг устуни ва эришилган нарсаларнинг энг фойдаси кўпрогидир.

Имом Шофёъий раҳматуллоҳи алайҳ ҳар бир илмнинг ўзига яраша фазилати борлигини баён этиб, шундай дейдилар: «Қуръонни ўрганган кишининг қиймати юксалур, фикҳни ўрганган кишининг қадри олий, ҳадис жамлаганининг ҳужжати қувватли, ҳисоб ўрганган кишининг фикри гўзал, луғат ўрганган кишининг табиати дақиқ бўлур. Нафсининг ёмонликларидан ҳимояланмаган кишининг илми унга фойда бермас».

Илм ёшда соҳибига истиқомат йўлини кўрсатади. Улғайганда эса уни халқнинг пешвосига айлантиради. Яна илм ботил ва фосид амалларни тузатиб, ислоҳ қилади, душман ва ҳасадчиларни мағлуб этади, эгри ва янглиш ишларни тўғирлайди, орзу-мақсадларни рўёбга чиқаради. Шунинг учун ҳам илм фазилат ҳисобланади, уни кадрламаган шахс мутлақо жоҳилдир. Жоҳиллар илмнинг фазилатини ўлчайдиган манбага эга бўлмаганлигидан илмнинг фазилатини англамайдилар ва илм аҳлини ҳақир санайдилар, нафслари майл этган тотсиз моллар ва жозибали овозлар билан машғул бўлиб, жаҳолат ботқоғига янада чуқурроқ чўкиб, ботиб бораверадилар. Уларнинг бу ҳолатларини фақатгина олимлар билурлар. Чунки улар ҳам илгари жоҳил бўлганлар ва бу йўлларни босиб ўтганлар. Аммо жоҳиллар ўзларининг ушбу мусибатларини тушуниб ета олмайдилар, зеро, уларда ундай илм йўқ. Аллоҳ таоло Бақара сурасида инсонни ер юзида халифа – ўринбосар қилиб танлагани ва уни илм неъматини билан сийлаб, фаришталардан ҳам фазилатли этгани ҳақида шундай хабар беради:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾

«Ва Одамга исмларнинг барчасини ўргатди, сўнгра уларни фаришталарга кўрсатиб: «Агар ростгўйлардан бўлсангиз, манавиларнинг исмларини менга айтиб берингчи», деди» (31-оят).

Аллоҳ таоло одамни Ўзининг ер юзидаги халифаси қилаётган пайтда унга улуғ бир сирни очганлиги ушбу оятдан билиниб турибди. У ҳам бўлса, одамга исмларнинг барчасини ўргатганидир. Яъни инсон ўзини ўраб турган барча ашёларнинг белгиси сифатида исмни, маънони ишлатади. Ҳис қилинадиган, жисмга эга бўлган нарсаларни фаҳмлаш учун нуткий рамзларни ишлатиш қудрати инсон ҳаётида энг улуғ қудратлардан бири ҳисобланади. Акс ҳолда, бировга тоғни тушунтирмакчи бўлсанг, уни тоғнинг олдида олиб бориб, айлантириб кўрсатишдан ўзга чора бўлмасди. Агар Аллоҳ таоло инсонга ушбу қобилиятни бермаганида, ер юзида ҳаётни тасаввур қилиш қийин бўлар эди.

Ривоятларда келишича, «Бунинг исми от, буниси туя, манави қуёш, бу эса юлдуз», деб ҳатто кичкина нарсаларгача ўргатилган. Яъни одамнинг ер юзида халифа бўлишининг асосий сабабларидан бири – илм олишга истеъдодининг борлигидир. Ҳозирда инсоннинг ўз илми ила борлиқнинг ажиб сирларини кашф этаётгани ҳам ўшанда берилган қобилият натижасидир.

Яна шуни ҳам билиб қўйишимиз керакки, Одам алайҳиссаломга ўргатилган илм юқорида келганидек, фақат нарсаларнинг исмларидангина иборат, холос. Мазкур илмнинг ўзиёқ Одам алайҳиссаломнинг бу борада фаришталардан юқори эканлигини билдиради. Эътибор берадиган бўлсак, ҳеч қандай диний, эътиқодий ва бошқа илмлар ҳақида эмас, айнан кўзга кўриниб турган нарсаларнинг исмларини билиш ҳақида гап кетяпти. Демак, шунинг ўзи ҳам улкан фазилатни ифода этар экан. Қолаверса, бунда диний, дунёвий илмлар деб ажратмасдан, манфаатли бўлган барча илмларни ўрганишга тарғиб бор.

Аллоҳ таоло Одамга исмларнинг барчасини ўргатганидан кейин уларни фаришталарга рўбарў қилди ва: «Агар «Ер юзида фасод қилувчи ва қон тўкувчи кимсани яратасанми?» деган даъволаринг рост бўлса, Менга ушбу нарсаларнинг исмларини айтиб беринглар», деди. Фаришталар у нарсаларга исм қўйишдан ожиз қолдилар ва ўз ожизликларини тан олиб:

قَالُوا سُبْحَنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾

«Ўзинг поксан! Бизда Сен билдиргандан бошқа илм йўқ. Албатта, Сен Ўзинг ўта илмлисан, ўта ҳикматлисан», дедилар» (32-оят).

Фаришталар бу ерда юксак одоб мисолини кўрсатдилар. Билмаган нарсаларини сўзсиз «Билмаймиз», деб айтдилар. Билмаган нарсасини тан олиб, вақтида «Билмайман» дейиш ҳам катта одоб, ҳам катта илм ҳисобланади.

Мазкур одобга амал қилмаслик натижасида қанчадан-қанча нотўғри фатволар берилиб, кимларнингдир ҳаёт-мамоти ҳал қилиняпти. Баъзи ҳолатларда қанчадан-қанча инсонларнинг ўртаси ислоҳ қилиниши ўрнига низолар келиб чиқаяпти. Кўплаб болаларнинг тирик етим бўлиб қолаётганлиги ҳам «билмайман» деган сўзни айта олмасликдан келиб чиқади. Мазкур ҳолатлар рўйхати қанча давом эттирсак ҳам тугамайдиган даражада. Лекин буларнинг ҳаммаси бу дунёдаги салбий ҳолатлар, холос. Охиратда эса нима бўлиши ҳаммамизга маълум. Мазкур масъулиятни тушуниб етган улуғларимиз ҳеч қачон «Билмайман» дейишдан хижолат бўлишмаган, балки бу сўзни айта олганларидан фахрланганлар. Жумладан, Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анху бирор масала тўғрисида сўралсалар, мабодо жавобини билмасалар, «Билмайман», деб жавоб берар, сўнг «Бил-

маган нарсасини «Билмайман», дейишга муваффақ қилган Аллоҳ таолога ҳамду саноларим бўлсин», дер эканлар.

Аллоҳ таоло Ўзининг каломи шарифидаги биринчи ояти каримасида ҳам бизларни ўқишга, илм олишга тарғиб қилади:

أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾

«Яратган Роббинг номи билан ўқи» (Алақ сураси, 1-оят).

Ушбу ояти кариманинг маъносидан маълум бўладики, ўқиш, таълим олиш Аллоҳнинг буйруғи ва бу иш ёлғиз У Зотнинг розилиги учун бўлиши керак экан. Бунинг учун эса таълим олаётганда албатта «Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм», деб бошлаш шарт қилинади. Зотан, Аллоҳ таолонинг Ўзи мазкур ояти каримада бандаларини шундай дейишга буюрган. Қолаверса, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз ҳадиси шарифларида:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَقْطَعُ». أَخْرَجَهُ الرَّهَوِيُّ فِي الْأَرْبَعِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

«Ҳар бир эътиборга молик иш агар «Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм» билан бошланмаса, унинг охири кесикдир», деганлар (Раҳовий «Арбаъийн»ида Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилган).

Эътиборга молик ишларнинг ичида энг эътиборлиси, афзали, манфаатлиси, албатта, илм талаб қилишдир. Демак, мазкур ишни эътиборсизлик ва бепарволик ила, «Бисмиллаҳ»сиз бошлаб қўйилса, унинг натижаси хайрли, барокатли ва манфаатли ҳамда бардавом бўлмайди.

فَسَلُوا أَهْلَ الدِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٢﴾

«Агар билмайдиган бўлсангиз, зикр аҳлларида сўрангиз» (Наҳл сураси, 43-оят).

Демак, инсон ўзи билмайдиган нарсаларни аҳли илмлардан сўраб ўрганишга масъул экан. Бу ҳолат ўз-ўзидан таълим олишни тақозо қилади. Одатда, инсон бирор нарсани билиш учун ўша нарсани биладиган мутахассисларга мурожаат қилади ёки шу соҳадаги китобларни ўқиб-ўрганиши лозим бўлади. Ҳеч ким ўз-ўзидан бирор соҳанинг етук мутахассиси бўла олмайди, балки бунинг сабаби бўлмиш илм талаб қилишга муҳтож бўлади. Диний илмларни талаб қилиш эса ўрганилиши лозим бўлган илмларнинг аслидир. Бу борада аҳли зикрлардан сўраб, ўрганиш ҳар бир билмайдиган мўмин-мусулмон учун вожибдир. Шунинг учун ҳам халқимиз орасида «Билмаганини сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим» деган мақол кенг тарқалган.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ

«Аллоҳ адолат ила туриб, Ундан ўзга илоҳ йўқлигига шохидлик берди. Фаришталар ва илм эгалари ҳам...» (Оли Имрон сураси, 18-оят).

Демак, Аллоҳ таоло Ўзидан бошқа ибодатга сазовор зот йўқлигига аввало Ўзи, сўнгра муқарраб бандалари бўлган фаришталар, сўнгра бевосита илм эгалари бўлган олимлар гувоҳлик беряптилар. Илм эгаларининг Аллоҳ ҳузуридаги фазилати қай даражада эканига эътибор беринг!

Одатда, Аллоҳ таолонинг ҳузурида кимнинг мақом-мартабаси юқори бўлса, албатта, Ўзининг барча махлуқоту мавжудотлари ичида ҳам уларнинг мартабасини олий қилиб кўяди. Аллоҳ таолонинг ҳузурида банданинг мақоми юқори бўлишига сабаб бўладиган нарсалардан бири айнан унинг илми эканлигини мазкур ояти каримадан билиб оламиз.

يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

«Аллоҳ сизлардан иймон келтирганларни, хусусан, илмга берилганларни даражаларга кўтарур» (Мужодала сураси, 11-оят).

Одатда, ояти карималар бир-бирларининг маъноларини тўлдирувчи ёки ўзидан олдингисининг тафсири ва тафсилоти бўлиб келиши мумкин. Бу ояти карима ҳам юқоридаги оятдаги «илм эгалари» деган лафзни «**иймон келтирган ва илм берилганлар**» деб тушунтиради. Демак, шундан маълум бўладики, Аллоҳ таолонинг ҳузурида инсоннинг мартабаси олий бўлиши учун фақат илм аҳли бўлишнинг ўзи кифоя қилмайди, балки иймон келтирган бўлиши шарт. Зотан, бу борада иймон бош унсурдир (иймонсиз, ёлғиз илмнинг ўзи фақат бу дунёда мақом ва мартабаларга эришишга сабаб бўлиши мумкин).

Ушбу ояти кариманинг маъносидан маълум бўладики, Аллоҳнинг ҳузурида обрў-эътибор, мансаб, пул, йиғилган молу дунё ва бойликларнинг ҳеч қандай қиймати йўқ. Аллоҳ таоло фақат иймонли, илмли ва тақводор бандаларнинг мартабасини юқори тутар экан.

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

«Биладиганлар билан билмайдиганлар тенг бўлармиди?!» деб айт» (Зумар сураси, 9-оят).

Албатта, ҳар қандай ақлли одам оятдаги саволга «Тенг бўлмайди», деб жавоб беради. Чунки биладиганлар Аллоҳни таниб, Унга бандалигини изҳор қиладилар, билмайдиганлар эса Аллоҳни танимайдилар. Шунинг учун ҳам Унга итоат этиб, бўйсуниш ўрнига исён қилиб, куфр келтирадилар.

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

«Аллоҳдан бандалари ичидан фақат олимларигина кўркарлар» (Фотир сураси, 28-оят).

Мазкур ояти каримадаги «олимлар»дан мурод Аллоҳ таолонинг наздида бандаларнинг ичидаги шаръий илмларни мукаммал эгаллаган кишилардир. Зотан, мана шундай илм эгаларигина Аллоҳ таолодан кўркурлар. Чунки уламо-лар Аллоҳ таолони ҳар тарафлама, аклий ва наклий далил-лар билан тўлиқ таниган ва бу ҳақда маърифат ҳосил қилган кишилардир. Қолаверса, улар билганларига амал қиладиган зотлардир. Аммо ҳар қанча илм-маърифатни ўзида мужас-сам қилмасин, Аллоҳ таолони танимас экан, нафақат таниш, балки Ундан том маънода кўркмас экан, унинг бу билим-ларидан охиратда ҳеч қандай манфаат йўқдир. Зотан, илм-маърифатнинг боши Аллоҳ таолони танишдир. Бошсиз тана бўлмаганидек, Аллоҳнинг маърифатисиз илм ҳам бўлмайди.

Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анҳу: «Илм гапнинг кўплигида эмас. Илм кўркишнинг кўплигидадир», деган эканлар.

Имом Ҳасан Басрий: «Олим Аллоҳдан ғойибона кўрк-қан одамдир. Аллоҳ қизиктирган нарсага қизикқан, Аллоҳ ёмон кўрган нарсадан қочган одамдир», деб туриб, «Ал-лоҳдан бандалари ичидан фақат олимларигина кўркарлар» оятини тиловат қилар эканлар.

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

«(Эй Муҳаммад): «Роббим, илмимни зиёда қилгин», дегин» (Тоҳа сураси, 114-оят).

Аллоҳ таоло мазкур ояти каримада бандаларига дуо қилганда нимани зиёда қилишини сўрашни ўргатмоқда. Зотан, Роббил оламин бандаларига энг кўп керак бўладиган ва улар учун энг қадрли неъмат нима эканлигини яхши билгувчидир. Агар бандаларнинг ўзига ташлаб қўйса, уларнинг аксарияти биринчи ўринда мол-дунё, бойлик сўраган бўлар эди. Бу эса ниҳоятда тор доирадаги дуодир. Илм сўрашнинг замирида эса нафақат мол-дунё, балки барча дунёвий неъматларнинг зиёда бўлишини ва Аллоҳ таолонинг ҳузуридаги буюк мақомларни сўраш ҳам бордир. Зотан, ҳақиқий илм эгалари ҳеч қачон бу дунёнинг бойликларига муҳтож бўлмайдилар, балки мол-дунё эгаларининг барчалари аҳли илмларга муҳтож бўладилар. Чунки ҳақиқий бойлик мол-дунёнинг кўплигида эмас, балки нафснинг тўқлигидадир. Нафснинг тўқлиги эса ҳақиқий илм-маърифат билан ҳосил бўлади. Лекин илм-маърифат ҳеч қачон мол-дунёнинг кўплигидан ҳосил бўлмайди.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا
بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

«Айтинг: «Мен билан сизларнинг орамизда Аллоҳ етарли гувоҳдир ва Китоб – Қуръон илмидан хабардор бўлган (яъни Аллоҳнинг каломини бандаларнинг сўзларидан ажрата оладиган) ҳар бир киши (етарли гувоҳдир)» (Раъд сураси, 43-оят).

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ ءَامَنَ
وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقِيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾

Nizomiy nomli

T D P U

kutubxonasi

«Илм берилганлар эса: «Вой бўлсин сизларга! Иймон келтириб, солих амалларни қилганлар учун Аллоҳнинг савоби яхшидир. Унга фақат сабр қилганларгина эришурлар», дедилар» (Қасас сураси, 80-оят).

Ушбу ояти карималарда аҳли илмнинг фазилати баён қилиниши билан бирга, уларнинг халқ олдидаги масъулиятлари, яъни уларни доимо яхши амалларга, эзгу ишларга даъват қилиши ва Аллоҳнинг ҳузуридаги савоб яхшироқ эканини тушунтириб, ёмон ишлардан қайтариши лозимлиги баён этилмоқда. Мазкур ояти каримадаги **«Вой бўлсин сизларга!»** хитоби инсонларнинг обрў-эътиборини, мақом-мартабасини мол-дунё ва бойликда деб ҳисоблайдиган одамларга нисбатан айтилгандир. Чунки уларнинг наздида дунё ҳаётининг мазмуни шу дунёнинг арзимас матоҳлари ва кайфу сафоларига ўралашиб қолишдан иборатдир. Шунинг учун ҳам улар жамиятдаги бой-бадавлат инсонларга, ва уларнинг юриш-туришлари, минган уловлари, қурган қаср ва саройларига ҳавас қилиб, ўшалардек бўлишни орзу-ҳавас қиладилар. Лекин ояти каримада баён қилинаётганидек, уларнинг бу ҳолатларидан кўра Аллоҳнинг ҳузуридаги ажру савоблар яхшироқ эканлигини фақатгина аҳли илмлар билишади, бундай мақом-мартабага эришиш учун сабр қилиш кераклигини ҳам улар тушунадилар.

وَبَلَاءِ الْأَمْثَلِ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿١٣﴾

«Ушбу мисолларни Биз одамлар учун келтиурмиз. Лекин уларга олимлардан ўзгаларнинг ақллари етмас» (Анкабут сураси, 43-оят).

Ҳа, Аллоҳ таоло келтираётган мисолларни ақлли кишиларгина тўлиқ тушуниб етадилар. Улардан ўзларига ибрат оладилар. Ақлсизлар эса бу мисолларни тушуниш ўрнига

Макка мушриклари каби: «Муҳаммаднинг Робби пашша ва ўргимчакни гапириб юрибди», деб масхара қиладилар.

وَلَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

«Ҳақиқатан, Биз уларга (Макка аҳолисига) ўз билимимиз билан муфассал баён қилган бир Китоб (Қуръон)ни келтирдикки, у (Қуръон) иймон келтирувчи қавм учун ҳидоят ва раҳматдир» (Аъроф сураси, 52-оят).

Аллоҳ таоло ушбу ояти каримада Қуръони Каримга илм билан муфассал баён қилинган китоб, деб таъриф беряпти. Демак, Қуръони Каримда ноилмийлик йўқ! Лекин бу ҳолатни иймон келтирганларгина англаб етадилар. Ва ўзлари учун бу Китоб ҳидоят ва раҳмат эканлигини ҳам тушунадилар. Иймон келтирмаганлар эса Қуръон бошқа нарса, илм эса бошқа нарса, деган тасаввурда юрадилар. Уларнинг тасаввурида Қуръони Каримда ҳеч қандай илмий баёнотлар йўқ, балки у фақатгина шариат ҳукмларидангина иборатдир. Уларнинг бу фикрга келишларига Қуръонга иймон келтирмаганликлари сабаб бўлади.

بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ

«Йўқ! У(Қуръон) илм берилганлар кўксигади очик-ойдин оятлардир. Бизнинг оятларимизни фақат золимларгина инкор қилур» (Анкабут сураси, 49-оят).

Ушбу ояти карималарнинг маъносига эътибор берадиган бўлсак, Қуръони Каримнинг илоҳий китоб эканини билиш учун ҳам соҳиби илм бўлиш зарур, акс ҳолда жоҳиллар каби очик-ойдин нарсаларни ҳам инкор этиш ҳеч гап эмас. Чунки Қуръон нозил бўлиб турган ўша давр ва жамиятда яшовчи қанчадан-қанча мушриклар Қуръони Карим илоҳий китоб

эмас, деб, уни инкор этишди, балки илохий китоб деганларни ўзларича илмсизлар, нодонлар, деб масхара қилишди. Минг афсуслар бўлсинки, орадан қарийб бир ярим минг йил ўтаётган бўлса-да, хануз ўша мушрикларнинг қилган даъволарига эргашиб, уларнинг фикрларини қўллаб-қувватлаётганлар йўқ эмас. Улар ўзларича қанчалик илмий тадқиқот ва кашфиётларга суянамиз, деб даъво қилсалар ҳам, аслида Қуръони Карим таъбири билан айтганда, **«Бизнинг оятларимизни фақат золимларгина инкор қилур»**.

Илмнинг фазилати нечоғлик юксаклигини ояти карималар орқали билиб олдик. Шундай бўлса-да, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шу тўғридаги ҳадиси шарифлари билан ҳам танишиб чиқиш биз учун улкан шарафдир. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳ таоло билан биз бандаларнинг ўртамиздаги улуғ бир воситачи, олиймақом шориҳ, устоздирлар. У зотнинг расуллиги ва пайғамбарлиги ҳам шунда.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадиси шарифларида илм ва унинг аҳлларининг фазилати тўғрисидаги маълумотлар

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنَحَتَهَا رِضَاءً لَطَالِبِ الْعِلْمِ، وَإِنَّ الْعَالَمَ لَيَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ، حَتَّى الْخَيْتَانِ فِي الْمَاءِ، وَفَضَّلَ الْعَالَمَ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضَّلَ الْقَمَرَ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ، إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوْرَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَثُوا الْعِلْمَ، فَمَنْ أَخَذَ بِهِ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَلَهُ اللَّفْظُ.

Абу Дардо розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шундай деганларини эшитдим: «Ким илм талаб қилиш йўлига юрса, Аллоҳ унга жаннат йўлини осон қилиб қўяди. Албатта, фаришталар толиби илмни рози қилиш учун қанотларини қўядилар. Албатта, олимга осмондаги зотлар, ердаги зотлар, ҳатто сувдаги балиқлар ҳам истиффор айтадилар. Олимнинг обиддан фазли худди оининг бошқа юлдузлардан фазлига ўхшайди. Албатта, олимлар пайғамбарларнинг меросхўрларидир. Албатта, пайғамбарлар динорни ҳам, дирҳамни ҳам мерос қолдирмаганлар. Албатта, улар илмни мерос қолдирганлар. Ким ўшани олса, улуғ насибани олибди» (Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган. Лафз Термизийники).

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг бу ҳадисларида умматларини илм талаб қилишга тарғиб қилиш билан бирга, илмнинг ва олим одамнинг фазлини баён қилиб бермоқдалар.

Абу Дардо розияллоҳу анҳу умрларининг охирида Дамашқда яшаганлар. Бир куни ҳузурларига мадиналик бир одам келди. Абу Дардо розияллоҳу анҳу ундан: «Сен бу ерга нима учун келдинг?» деб сўрадилар. У киши: «Мен фақатгина сендан эшитган бир ҳадис учун келдим», деди. Шунда Абу Дардо розияллоҳу анҳу ушбу ҳадисни айтдилар:

«Ким илм талаб қилиш йўлига юрса, Аллоҳ унга жаннат йўлини осон қилиб қўяди».

«Албатта, фаришталар толиби илмни рози қилиш учун қанотларини қўядилар».

Баъзи таъвилларда «қанотларини уларнинг оёқ остиларига қўяди», дейилган. Бошқа бир таъвилда эса «фаришталар учишдан тўхтаб, илм билан машғул кишиларни ўраб олишади, уларнинг раҳматлари ва нурларидан иқтибос олишга уринадилар», дейилган. Нима бўлганда ҳам, Ис-

ломда толиби илмларнинг кадрлари баландлиги илм талаб қилиш улуғ даражаларга эриштиришини кўрсатади.

«Албатта, олимга осмондаги зотлар, ердаги зотлар, хатто сувдаги балиқлар ҳам истиғфор айтадилар».

Ушбу жумладан олимлар учун Аллоҳ таоло тарафидан алоҳида эътибор берилаётганлиги маълум бўлмоқда. Зотан, барча жонзотларнинг айнан олимлар учун истиғфор айтиб туриши Аллоҳ таолонинг олим бандалари учун хос раҳматидир. Чунки барча жонзотларнинг жилови Аллоҳ таолонинг ихтёридадир ва уларни Ўзи хоҳлаганидек тасарруф қилади. Хоҳласа, ҳадиси шарифда айтилаётганидек, бандаларининг ичидан фақат олимларининггина ҳаққиға истиғфор айтадиган қилиб қўяди. Олимларнинг илм ўрганиш ва ўргатишдаги ҳамда масалаларнинг жавоби борасида ижтиҳод қилганларидаги баъзи хато-камчиликлари мазкур истиғфорлар билан афв этиб турилса, ажаб эмас. Албатта, мазкур хусусият олимлар учун улкан мукофотдир.

«Албатта, пайғамбарлар динорни ҳам, дирҳамни ҳам мерос қолдирмаганлар. Улар илмни мерос қолдирганлар. Ким ўшани олса, улуғ насибани олибди».

Маълумки, пайғамбарликдан улуғроқ мартаба йўқ, шунинг учун уларга меросхўр бўлиш уламолар учун буюк шарафдир. Қолаверса, пайғамбарлардан мол-дунё, бойлик ва бошқа моддий нарсалар эмас, балки айнан илм-маърифат мерос бўлиб қолади. Уламолар эса ана шу меросни қабул қилиб олиш билан уни бутун вужудига сингдириб, унга амал қилган ҳолда яшай олсалар, ҳақиқий меросхўр бўла оладилар. Албатта, бу меросхўрликнинг масъулияти, жавобгарлиги жуда ҳам оғирдир. Унга эришиш осон эмас. Шунинг учун ҳам меросхўр бўлишга рағбатлилар кўп бўлишига қарамай, ҳақиқийлари озчиликни ташкил этади. Зотан, ҳар бир роҳат ва фароғат, дунёю охиратда буюк

мақомларга эришиш замирида улкан машаққат, заҳмат ва риёзат ётади. Толиби илмлар мазкур тўсиқлар олдида ожиз бўлиб қолмасликлари лозимдир. Бу борада толиби илмлар ўзаро мусобақалашсалар арзийдиган мукофот бор, у ҳам бўлса пайғамбарлар қолдирган мерос, яъни илмдир.

Ҳаётда тез-тез гувоҳ бўлиб турамиз, ҳаттоки бир ота-онадан талашиб дунёга келган фарзандлар дунёнинг арзимас матоҳи бўлмиш меросга – бойликка эга бўлиш учун бор имкониятларини ишга солиб ҳаракат қилишади, уринишади, ҳатто ўзаро низолашиб, хусуматлашишгача бориб етишади. Чунки улар учун бу дунёнинг мазмуни ўша арзимас матоҳлардангина иборатдир. Толиби илм учун эса дунёда илмдан кўра азизроқ, қимматлироқ мерос ва матлаб бўлмаслиги керак. Чунки мазкур мерос ота-онасидан ёки бошқа оддий инсонлардан қолаётган нарсалар эмас, балки Аллоҳ таоло бандаларининг ичидан танлаб олган пайғамбарлардан қолаётган нарса эканлигини унутмасликлари керак.

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: ذَكَرَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا عَابِدٌ وَالْآخَرُ عَالِمٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَاكُمْ»، ثُمَّ قَالَ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ وَأَهْلَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ حَتَّى النَّمْلَةِ فِي جُحْرِهَا، وَحَتَّى الْحَوْتَ لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Умома Боҳилий розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга икки киши зикр қилинди: бири обид, бошқаси олим. Шунда Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Олимнинг обиддан афзаллиги худди менинг сизнинг энг кичигингиздан афзаллигимга ўхшайди»**, дедилар. Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Албатта, Аллоҳ, Унинг фаришталари,**

осмонлару ернинг ахли, ҳаттоки уясидаги чумоли ва ба-
лик ҳам одамларга яхшиликни ўргатувчига салавот ай-
тадилар», дедилар» (Термизий ривоят қилган).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «... وَفُضِّلَ الْعَالَمُ عَلَى
الْعَابِدِ سَبْعِينَ دَرَجَةً...». رَوَاهُ ابْنُ عَدِيٍّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар:
**«Олим мўминнинг фазилати обид мўминникидан кўра
етмиш даража ортиқдир»** (Ибн Адий ривоят қилган).

Аслида ҳар бир инсондан олимлик ва обидлик сифат-
лари мужассам бўлиши талаб қилинади. Лекин бу бахт-
га кўпчилик эриша олмайди. Одатда, олимлик даражаси
обидликни ҳам ўз ичига олади, лекин обидлик даражаси
олимлик даражасини ўз ичига олмайди.

Улар одатда илмсиз ҳолда адо этаётган ибодатларининг
даражаси қандай эканлигини билмайдилар ҳам, акс ҳолда
илм ўрганишга муккасидан кетган бўлар эдилар. Чунки
илм ўрганишнинг ўзи барча ибодатларнинг бошидир, зо-
тан, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нозил
бўлган биринчи ояти карималар ҳам айнан илм ўрганиш-
га оиддир. Ибодатлар тўғрисидаги ояти карималар эса бир
неча йиллардан кейин нозил бўлган, холос. Шунинг учун
ҳам одатда ёш болаларга ибодат ёшига етмаслариданоқ,
илм ўргатилади. Зотан, инсон ибодатларга мукаллаф бўли-
ши учун маълум ёш ва баъзи шарт-шароитлар топилиши
керак бўлади. Илм ўрганиш учун эса ёшнинг аҳамияти йўқ.

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «... وَإِنَّ فَضْلَ

الْعَالَمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضَلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ حِبَّانَ.

Абу Дардо розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг шундай деганларини эшитдим: **«Бадр кечасидаги тўлин ой юлдузлардан қандай фазилатли бўлса, олим ҳам обиддан шундай фазилатлидир»** (Абу Довуд, Термизий, Насоий, Ибн Ҳиббон ривоят қилишган).

Агар осмондаги сон-саноксиз юлдузларни жамласак ҳам, биргина тўлин ойнинг ёруғлигини бера олмайди, унинг хизматини ҳам қила олмайди. Коинотда эса ой битта, юлдузлар сон-саноксиз. Худди шунингдек, инсонлар ичида ҳам ҳақиқий олимлар саноклигига бўладилар, холос. Қолганлар эса оддий юлдузлар ўрнида бўлиб, уламоларга тобедирлар. Агар осмонда ой бўлмаса, сон-саноксиз юлдузлар ҳеч қандай ёғду тарата олмаганидек, олимлар бўлмаса, оддий инсонларнинг ўзлари ҳеч нарсага арзимаё қоладилар. ҳаттоки юрадиган йўллари ҳам топа олмайдилар.

Ибн Аббос розияллоху анху Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан ривоят қиладилар:

«Пайғамбарлик даражасига энг яқин инсонлар аҳли илмлардир. Чунки улар инсонларни Аллоҳнинг Расули келтирган нарсаларга бошлайдилар» (Абу Нуъайм ривоят қилган).

Албатта пайғамбарлар ҳам абадий яшамайдилар, лекин улар олиб келган шариат ҳукмлари ўзларидан кейин ҳам давом этади. Айнан мана шу давомийлик аҳли илмларнинг беқиёс хизматлари сабабли амалга оширилади. Зотан, пайғамбарлар ўтиб кетганларидан кейин уларнинг қолдирган бой илмий меросларини оммага соф ва ўзгартирилмаган

ҳолатда етказиш айнан уламоларнинг вазифасидир. Шундай экан, пайгамбарларга энг яқин инсонлар аҳли илмлар бўлмасдан, ким бўлсин?!

Ахир айнан улар инсонларни «Аллоҳнинг Расули келтирган нарсаларга бошлайдилар-ку».

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالَمٍ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Абу Дардо розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Бир олимнинг ўлиmidан кўра бир қабиланинг ўлими енгилроқдир»** (Табароний ривоят қилган).

Чунки ҳар бир миллат, юрт ёки қабиланинг ҳаёти қандай ҳолда бўлиши айнан уларнинг ичидаги олимларининг қандай бўлишига қараб белгиланади. Ҳақиқий олим фақат ўзини эмас, балки бутун халқи ва қабиласининг бахт-саодати, келажагини ўйлаб ҳаёт кечиради. Қолганлар эса «Бошимизда аҳли илмларимиз бор-ку», деган фикрга берилиб, бепарво бўлишади. Мана шундай ҳолатда ҳадиси шарифда айтилганидек, «Бир олимнинг ўлиmidан кўра бир қабиланинг ўлими енгилроқдир». Чуки олим вафот этса, худди танадаги бош кетгандек бўлади. Бошсиз тана эса ҳеч нарсага арзимаганидек, олимларсиз қабила ҳам йўқдек гапдир.

عَنْ أَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ، إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ، فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَذَهَبَ وَاحِدٌ، قَالَ: فَوْقًا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلَقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا، وَأَمَّا الْآخَرُ فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ، وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَذْبَرَ ذَاهِبًا،

فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَأَوَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا أَبَا دَاوُدَ.

Абу Вокид Лайсий розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам масжидда одамлар билан ўлтирган эдилар. Бирдан уч киши кириб келди. Улардан икkitаси Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам томон юрди. Биттаси қайтди. Ҳалиги икковлари Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг тепаларига келиб, тўхташди. Улардан бири халкадан бўш жой топиб, ўша ерга ўтирди. Иккинчиси орқага ўтирди. Учинчиси эса ортига бурилиб, чиқиб кетди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам фориғ бўлганларидан кейин:

«Сизларга ҳалиги уч нафарнинг хабарини берайми? Улардан бири Аллоҳдан бошпана сўради, Аллоҳ унга бошпана берди. Бошқаси эса ҳаё қилди, Аллоҳ ҳам ундан ҳаё қилди. Яна бошқа бири юз ўгирди, Аллоҳ ҳам ундан юз ўгирди», дедилар» *(Бешовларидан фақат Абу Довуд ривоят қилмаган).*

Мазкур ҳадиси шарифда ҳам Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам биз умматларни илмга тарғиб қилиш учун ажойиб бир мисолни ибрат тариқасида келтириб, барча мусулмонлар уч тоифага бўлинишини баён қилмоқдалар. Буни ҳадиси шарифдаги **«Бирдан уч киши кириб келди»** деган жумладан тушуниб олсак бўлади. **«Улардан икkitаси Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам томон юрди. Биттаси қайтди»** деган жумладан эса уларнинг икkitасининг илмга рағбати борлигини илмий мажлис ҳалқасига келиб қўшилганлигидан, учинчисининг эса илмга

рағбати йўқлигини илм ҳалқасини кўра туриб, ундан юз ўгириб кетганлигидан тушуниб олиш мумкин. Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васаллам мазкур уч кишининг ҳолатларини саҳобаи киромларга изохлаб бердилар.

Биринчиси, яъни «**Улардан бири Аллоҳдан бошпана сўради, Аллоҳ унга бошпана берди**». Демак, илм мажлисига келиб ўтирган инсон гўёки бошпана сўраган инсоннинг манзилида бўлар экан. Одатда, бошпана сўраш моддиятга тааллуқли бўлади, лекин бу ерда мақсад у эмас, балки сўз маънавий бошпана сўраш ҳақида кетяпти. Яъни жоҳиллик, онгсизлик, зулму ситам, адолатсизлик ва барча маънавий жиноятлар сабабли келадиган хавфу хатардан Аллоҳнинг паноҳига қочиб, илм олиш йўли билан маънавий бошпанага сазовор бўлиш ҳақида сўз юритиляпти.

Иккинчиси, яъни «**Бошқаси эса ҳаё қилди, Аллоҳ ҳам ундан ҳаё қилди**», яъни ҳалқанинг ичига қўшилишдан ҳаё қилиб, унинг орқасидан жой олди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло уни савобсиз қолдиришдан ҳаё қилди ва унга ўзига яраша муомала қилди.

Учинчиси, яъни «**Яна бошқа бири юз ўгирди. Аллоҳ ҳам ундан юз ўгирди**». Илм мажлисига қўшилиш ўрнига рағбати йўқлиги туфайли ундан юз ўгириб, чиқиб кетди. Ҳадиси шарифда эса унинг мана шу ҳолати Аллоҳ таолодан юз ўгиришга тенглаштирилмоқда. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло ундан юз ўгирди, деб баён қилинди.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ، وَمَنْ سَلَكَ

طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَادَرُسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ، وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ، وَمَنْ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: «Ким бир мўминдан бу дунё машаққатларидан бирини аритса, Аллоҳ таоло ундан киёмат куни машаққатларидан бирини аритади. Ким бир камбағалнинг ишини энгиллатса, Аллоҳ унинг бу дунёю охират ишларини энгиллатади. Ким бир мусулмоннинг айбини беркитса, Аллоҳ бу дунёю охиратда унинг айбини беркитади. Модомики банда ўз биродарининг ёрдамида экан, Аллоҳ ҳам унинг ёрдамида бўлади. Ким илм талаб қилиш йўлига тушса, Аллоҳ унга жаннатнинг йўлини энгиллаштиради. Қайси бир қавм Аллоҳнинг уйларида бирида жам бўлиб, Аллоҳнинг Китобини тиловат қилса, уни ўрганса, уларнинг устига сакина тушади, уларни раҳмат ўраб олади, фаришталар қуршаб оладилар ва Аллоҳ Ўз ҳузуридагилар қаторида зикр қилади. Кимнинг амали ортга сурса, уни насаби олдга сура олмайди» (Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган).

Ҳадиси шарифдаги бизнинг мавзумизга тегишли бўлган жойи қуйидаги жумладир: «Ким илм талаб қилиш йўлига тушса, Аллоҳ унга жаннатнинг йўлини энгиллаштиради». Бу ерда барча учун манфаатли бўлган умумий илмлар ҳақида маълумот бериляпти, баъзилар ўйлагандек, фақатгина диний илмлар ҳақида эмас. Шунинг учун ҳам алоҳида бирор фаннинг номи зикр қилинмасдан, балки

умумий «илм»нинг зикри келтирилмоқда. Зотан, бутун инсоният учун манфаатли бўлган ҳар қандай илмларни мусулмон киши ўрганадиган бўлса, мазкур савобларга эга бўлаверади. Ҳадиси шарифдаги **«Қайси бир қавм Аллоҳнинг уйларида бирида жам бўлиб, Аллоҳнинг Китобини тиловат қилса, уни ўрганса, уларнинг устига сакина тушади, уларни раҳмат ўраб олади, фаришталар қуршаб оладилар ва Аллоҳ Ўз ҳузуридагилар қаторида зикр қилади»** жумласидан эса талаб қилинадиган илмларнинг ичида энг улуғи, фазилатлиси, ажру савоби кўпи, қолаверса, ҳар бир мусулмон учун фарзи айн бўлган илм – Аллоҳнинг Китобини ўқишни ўрганиш ва уни тиловат қилиш эканлиги маълум бўлади. Зотан, барча илмларнинг боши ва масдари, манбаси Қуръони Каримдир. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда Қуръони Каримни тиловат қиладиганлар учунгина хос бўлган фазилатлар бирма-бир келтирилмоқда.

Толиби илм учун бундан ортиқ фазилату марҳамат бўлиши мумкинми?

Қуръони Каримни ўрганишдан юз ўгириб юрганларга нима дейиш мумкин?

Ёки энг фазилатли илмни ҳосил қилишга қизиқмасдан, бошқа илмлар билангина машғул бўлиб юрганларга-чи?

Мадрасаларда ўқиб, ҳатто уни битиргандан сўнг ҳам Қуръони Каримни тажвид қонун-қоидаларига мувофиқ ўқий олмаётганларга нима дейиш мумкин?

Умуман олганда, шунча ташвиқоту тарғиботдан кейин ҳам илм олиш учун рағбати пайдо бўлмаганларни ким дейиш мумкин?

Аслида эса ҳар бир толиби илм учун дунё ва охирагининг обод бўлишига сабаб бўладиган илмларни ўрганиш гўёки ҳаво ва сувдек зарурлигини тушуниб етмаганларга нима дейиш мумкин?

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ، وَمَا سِوَى ذَلِكَ فَهُوَ فَضْلٌ، آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَهَ.

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:
«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Илм учтадир. Улардан бошқаси зиёда фазилатдир: муҳкам оят, қоим суннат ва одил фаризат»**, дедилар» (Абу Довуд ва Ибн Можжа ривоят қилишган).

Мазкур ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам том маънодаги ҳақиқий илм, яъни шариат нуқтаи назаридаги илм учта эканлигининг хабарини бермоқдалар. Зотан, **«муҳкам оят, қоим суннат ва одил фаризат»**лар соф диний илмлардир. Демак, ҳар бир толиби илм ўз ҳимматини биринчи ўринда мазкур илмларни ўрганишга сарфлаши керак. Бу илмларни ўрганиш учун эса бошқа бир қанча илмларни ҳам ўрганиш талаб этилади. Масалан: араб тилини билиш, бу эса сарф, наҳв, балоғат, фасоҳат каби бир қанча зарурий илмларни тўлиқ ўрганиш билан юзага чиқади. Одатда, бирор фарз ёки вожибни бажариш учун сабаб бўладиган ишларни билиш ҳам шунинг ҳукмида бўлади. Демак, ҳадиси шарифда зикри келган илмларни ўрганиш учун аввало мазкур илмларга киришгунча керак бўладиган бошланғич илмларни ҳам ўрганиш ҳар бир толиби илм учун вожибдир.

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةٌ: الْأَنْبِيَاءُ، ثُمَّ الْعُلَمَاءُ، ثُمَّ الشُّهَدَاءُ». رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهَ.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ривоят қиладилар:
«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: **«Уч тоифа қиёмат куни шафоат қилади: пайғамбарлар, уламолар, сўнгра шаҳидлар»** (Ибн Можжа ривоят қилган).

Қиёмат куни одатда инсонлар ўзларига ҳам жавоб бера олмайдиган даражадаги хавфда бўладилар ва ҳар қандай ёрдамга мухтож бўладилар. Ана шундай шароитда уч тоифа инсонлар нафакат ўзлари учун жавоб бериш, балки бир қанча гуноҳкор инсонларни қўллаб-қувватлаб, уларга шафоатчи бўлишдек буюк имтиёзга эга бўладилар. Чунки улар бу дунёда заҳмат чекканлари, ҳаракату риёзатлари, алалоқибат ўз жонини Аллоҳ йўлида қурбон қилганликлари туфайли мазкур мақомга эришадилар. Бу мақомга ҳар бир инсон ҳавас қилса арзийди ва қўпчилик ҳавас қилади ҳам. Лекин ҳамма ҳам бу йўлдаги қийинчилик ва машаққатларни, заҳмату азиятларни, ижтиҳоду риёзатларни енгиб ўта олмайди.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْكَلِمَةُ الْحَكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا». وَفِي رِوَايَةٍ: «مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ كَانَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ҳикматли калима худди мўминнинг йўқотган нарсаси каби, мўмин уни қаерда топса ҳам ҳақлирокдир»**, деганлар».

Бошқа бир ривоятда:

«Ким талаби илм қилса, ўтган нарсаларга каффорат бўлур», дейилган (*Термизий ривоят қилган*).

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ушбу ҳадиси шарифларида ҳар бир мўмин-мусулмон ўрганиши лозим бўлган илмни унинг йўқотиб қўйган нарсасига қиёс қияптилар. Зотан, ҳар бир инсон ўзи учун қадрли бўлган бирор нарсасини йўқотиб қўйса, доимо сергак ва эътиборли бўлиб, атрофни кузатиб юрадиган ва учраган ҳар бир инсондан ўзининг йўқотиб қўйган нарсаси тўғрисида бирор бир

хурсандчилик хабарини кутадиган бўлиб қолади. Мабодо йўқотган нарсасини топиб олса, ёки ўша нарсаси тўғрисида бирор хушхабар эшитса, қанчалик хурсанд бўлишини тасаввур қилиб кўраверинг. Демак, ҳар бир мўмин ҳикматли калима учун, яъни ҳар тарафлама манфаатли илм ҳосил қилиш учун мана шундай зийрак, эътиборли ва кузатувчи бўлиши керак. Бундай илмни кимдан ва қаердан бўлса ҳам тезлик билан ўрганишга киришиши лозим. **«Ҳикматли калима»**-дан мурод диний ва дунёвий, умумий фойдали илмлардир. Баъзилар ўйлагандек, фақатгина диний илм эмас, зотан, илм талаб қилишга тегишли бўлган барча маълумотларни ўрганиб чиққан уламоларимиз, акийда ва диний илмлардан бошқа барча илмларни ғайридинлардан ҳам ўрганса бўлаверади, деб хулоса чиқарганлар. Охирги бир неча асрлар давомида ушбу ҳадиси шарифдаги маъноларга амал қилинмаганлиги сабабли асосий аҳолисини мусулмонлар ташкил этадиган минтакалар тараққиётдан анча орқада қолишмоқда. Чунки охирги йилларда мусулмонларнинг ўзлари ҳам икки тоифага, яъни диндорлар ва диндор бўлмаганларга бўлиниб олиб, бирлари фақатгина диний илмларнигина ўрганишга эътибор бериб, дунёвий илмлардан мутлақо беҳабар қолаётган бўлсалар, иккинчи тараф фақатгина дунёвий илмларни ўрганишга муккасидан кетиб, диний илмларга мутлақо эътибор беришмаяпти. Натижада эса иккала тоифа ҳам нафақат қарши томоннинг илм-маърифати борасида, балки ўзларининг мутахассислиги борасида ҳам ноқис бўлиб боришяпти. Аслида эса ҳар бир мўмин-мусулмон иложи борица иккала илмни ҳам ўрганишга астойдил ҳаракат қилиши керак. Бу борада ўзидан кўра илмлироқ, маърифатлироқ ва етуқроқ инсонни билдими, салафи солиҳларимизга ўхшаб, фурсатни қўлдан бой бермасдан, тезлик билан ҳаракат қилиши лозим. Йўқотиб қўйган нарсасини топган одам уни олишга қандай шошилса, илмни олишга ҳам ана шундай шошилиш керак.

Илмни талаб қилиш одатда савобли иш бўлиб танилган. Бу ҳадиси шарифда эса илм талаб қилишнинг яна бошқа ажойиб хусусияти, яъни гуноҳларга каффорат бўлиши маълум бўляпти. Ҳар бир инсон ҳаёти давомида ҳар хил ва турли даражадаги гуноҳ-маъсиятларни содир этиши табиий. Ҳар бир ибодат ҳам ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, маълум бир гуноҳларга каффорат бўлади. Илм олиш ҳам бошқа ибодатлар каффорат бўлмайдиган баъзи бир гуноҳларга каффорат бўлар экан.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَنْ يَشْبَعَ الْمُؤْمِنُ مِنْ خَيْرٍ يَسْمَعُهُ حَتَّى يَكُونَ مُنْتَهَاهُ الْجَنَّةَ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Саъид Худрий розияллоху анхудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Мўмин интиҳоси жаннат бўлгунча ўзи эшитган яхшиликдан зинҳор тўймайди»**, дедилар» *(Термизий ривоят қилган)*.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ушбу ҳадиси шарифларида толиби илмлар учун буюк башоратнинг хабарини бермоқдалар. У ҳам бўлса, жаннатий бўлишдир, лекин бунинг шарти зинҳор ва зинҳор ўзи эшитаётган ёки ўқиб ўрганаётган яхшиликларга тўймаслигидир. Илм олиш асносидаги муваффақиятларнинг гарови кўп такрорлашдир. Такрорлаган сари янги-янги маъноларни кашф этиб, ундан лаззат ва ҳаловат ҳосил қила олса, шундагина зинҳор ўзи талаб қилаётган илмга тўймайди ва унинг йўлидаги машаққат, қийинчилик, синовлардан малолланмайди. Бунинг учун эса инсондан анчагина моддий ва жисмоний лаззатлардан юз ўгириш талаб қилинади. Зотан, бу дунёнинг ўткинчи ҳою ҳавасларини тарк этмагунча, охиратдаги жаннат неъматларига эришмоқ амри маҳолдир.

ДИНДА ФИҚҲ ВА ФАҚИХЛАР ФАЗЛИ

﴿وَمَا كَانَتِ الْمُؤْمِنُونَ لِیَنفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّیَفْقَهُوا فِی الدِّینِ وَلِیُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَیْهِمْ لَعَلَّهُمْ یَحْذَرُونَ﴾

«Мўминларнинг ҳаммалари (жангга) қўзғалишлари лозим эмас. Ҳар жамоадан бир нафар тоифа бўлсайди. Улар динни чуқур англаб, қайтиб келган вақтларида қавмларини огоҳлантирардилар. Шоядки, улар ҳазир бўлсалар» (Тавба сураси, 122-оят).

«Улар динни чуқур англаб» деган жумла айнан динда факих бўлишни англатади. Бу эса мўмин-мусулмонлар ҳар қандай ҳолатда ҳам, яъни жангда иштирок этмай қолсалар ҳам ёки айнан жангда иштирок этиб турган бўлсалар ҳам, динни чуқур англаб етиш учун ҳаракат қилишлари лозимлигини билдиради. Одатда, жанг ҳолатида ундан кўра муҳимроқ иш бўлиши мумкин эмас. Шунинг учун ҳам жангда иштирок этмаслик катта айб ҳисобланади. Мободо иштирок этолмаслиги учун сабаб кўрсатилиши керак бўлса, бу динни чуқур англаб етиш учун, яъни диний илмларни ҳосил қилиш учун бўлган ҳаракат бўлиши мумкин. Сабаби эса ояти каримадан маълумки, жанг иштирокчилари қайтиб келганларида жангга бормай қолганларни огоҳлантиришарди. Яъни ўзлари жангга бормасдан ҳосил қилган илм-маърифатни уларга ҳам етказар ва ўргатар эдилар.

عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ، وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي، وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ». رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

Муовия розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Аллоҳ кимга яхшиликни ирода қилса, уни динда фақиҳ қилиб қўяди. Албатта, мен тақсимловчиман, холос, Аллоҳ беради. Албатта, бу уммат Аллоҳнинг иши (қиёмат) келгунча Аллоҳнинг амрида қоим бўлади. Уларга хилоф қилганлар зарар етказа олмайди»**, дедилар» *(Тўртовлари ривоят қилишган)*.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам мазкур ҳадиси шарифларида диний илмларни эгаллаган кишиларнинг фазллари ҳақида хабар бермоқдалар. Зотан, «фиқҳ» атамаси фақат диний илмларга нисбатангина ишлатилади. Нима учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айнан фақиҳнинг фазлини зикр қилдилар? Чунки «фақиҳ» лафзи ҳар бир нарсани ўта дақиқ маъноларигача тушунувчи инсонга нисбатан ишлатилади. Бундай инсон эса кўплаб одамларга диний илмларни тушунтириб, уларнинг машаққатларини осон қилади, муаммоларини эса ҳал қилади ва амалиётга тегишли бўлган барча ишларини ислоҳ қилиш малакасига эга бўлади. Чунки ҳадиси шарифда айтилади: «Аллоҳ кимга яхшиликни ирода қилса, уни динда фақиҳ қилиб қўяди». Демак, Аллоҳ таоло Ўзининг фақиҳ бандасига яхшиликни ирода қилган бўлади. Ушбу ҳадиси шарифда бандаларга динда фақиҳ бўлишга тарғибот бор, қолаверса, фиқҳ фанининг бошқа фанларга нисбатан афзаллиги бор. Инсоннинг фақиҳ бўлиши Аллоҳ таоло томонидан унга берилган катта инъомдир. Зотан, бундай инъомни Аллоҳдан ўзга ҳеч бир зот бера олмайди ҳам.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «فَقِيهٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Бир фақиҳ шайтон учун минг обиддан ҳам ашаддийроқ (душман)дир»**, дедилар» *(Термизий ривоят қилган)*.

Фақиҳлар учун бундан ортиқ мадҳ бўлиши мумкинми?

Албатта, ҳар бир ихлосли мўминнинг орзуси ўзининг ашаддий душмани бўлмиш шайтон учун ундан ашаддийроқ ҳолатда бўлишдир. Бундай ҳолат эса динда фақиҳ бўлиш билан юзага чиқар экан. Зотан, фақиҳ нафақат ўзининг барча ибодатларини, амалларини шайтоннинг васвасаси ва ҳужумларидан ҳимоя қилади, балки бир неча минглаб одамларнинг ҳам ибодат ва амалларини шайтоннинг васвасаси ва ҳужумларидан ҳимоя қилиш билан бирга, саҳиҳ бўлишини ҳам таъминлашга сабаб бўлади. Агар мусулмонларнинг ичида фақиҳлар бўлмаса, шайтоннинг иши ниҳоятда енгиллашади. Чунки ҳар бир мусулмон мустақил ҳолатда шайтонга қарши курашиш малакасини ҳосил қилиши мушкулдир. Бу борада доимо ҳақиқий мутахассис бўлмиш фақиҳларнинг ёрдамига муҳтождирлар.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «خَصَلَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مُنَافِقٍ؛ حُسْنُ سَمْتٍ وَلَا فِقْهٌ فِي الدِّينِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Икки хислат мунофиқда жам бўлмайди: гўзал шакл ва динда фақиҳ бўлиш»**, деганлар» *(Термизий ривоят қилган)*.

Мазкур ҳадиси шарифда мунофиқда жам бўлиши мумкин бўлмайдиган икки буюк хислат тўғрисида сўз кетяпти. **«Икки хислат мунофиқда жам бўлмайди»** деган жумладан эса мунофиқда икки хислатдан бири бўлиши мумкинлиги келиб чиқади. **«Гўзал шакл»** инсондаги ҳар тарафлама мукамал маънодаги гўзалликдир, яъни шакл-шамойили, маънавияти, руҳияти, тарбияси, ахлоқ-одоби ва ҳоказо. Баъзилар ўйлаганидек, ташқи гўзалликнинг ўзи эмас, зотан,

қанчадан-қанча улуғларимиз, машойихларимизнинг ташқи кўринишлари гўзал бўлмаганлиги ҳақида маълумотлар бор. Эътибор берадиган бўлсак, бу ҳадиси шарифда икки хислатнинг мужассам бўлиши таъкидлаб ўтиляпти, чунки «**динда фақиҳ бўлиш**» одатда инсоннинг ҳар тарафлама, том маънодаги гўзаллигини таъминлаб берувчи омиллардан биридир. Зотан, инсон илмли, маърифатли бўлса, хусусан, динда фақиҳ бўлса, ундаги ушбу хислатлар атрофидаги инсонлар учун унинг ҳар тарафлама етук ва гўзал инсон бўлиб кўринишига кифоя қилади. Қолаверса, илм-маърифат ҳар қандай инсон учун икки дунё зийнати, кўрки ва унинг шарафи бўлишига етарлидир. Илмсиз эса ҳар қандай гўзал кўриниш ҳам шакл-шамойил ҳам аслида сохта ва бефайздир. Мазкур ҳадиси шарифдан шаръий илмлар ичида фикҳ фанига алоҳида эътибор берилганлигини ҳам тушуниб оламиз.

Фикҳ илмига эътиборнинг кучли бўлишига айтиб ўтилган оят, ҳадиси шариф ва уламоларимизнинг ҳикматлари билан бирга, ижтимоий муҳитнинг ҳам таъсири бор. Фикҳ илми энг ривожланган ўлкалардан бири бизнинг Мовароуннаҳрдир, чунки бу ерда араб бўлмаган миллатлар ҳаёт кечирадилар, ўз-ўзидан улар араб тилида нозил бўлган Қуръонни ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан собит бўлган ҳадисларни тушунмайдилар, таржима қилиб тушунтирилганда ҳам, улардан шаръий ҳукмларни чиқариб олиш учун илмлари етишмайди. Мана шундай шароитда фақиҳлар жонга оро кирадилар, фикҳ китобларини туб аҳоли тушуниши осон тартибда таълиф этадилар, бу ҳолат эса албатта халқ учун қулай ва мувофиқдир. Мана шу меҳнатларнинг самараси ўларок, фикҳга алоҳида эътибор берилган ва ривожланган.

Сўзимизнинг охирида мазҳабимиз асосчиси бўлган фақиҳ Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳнинг фикҳ тўғрисидаги фикрларидан бирини келтирамыз: «Фикҳ нафс учун нима фойдали ва нима зарарли эканини билишдир».

БАЪЗИ САҲОБАЛАРНИНГ ЎЗЛАРИДАГИ ИЛМУ МАЪРИФАТ САБАБЛИ ҚАНДАЙ ФАЗИЛАТЛАРГА ЭГА БЎЛГАНЛИКЛАРИ ТЎҒРИСИДА

АБУ БАКР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗЛЛАРИ ВА ИЛМ

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النَّاسَ وَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ خَيْرَ عَبْدًا بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ، فَاخْتَارَ ذَلِكَ الْعَبْدُ مَا عِنْدَ اللَّهِ»، قَالَ: فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ فَعَجَبْنَا لُبْكَائِهِ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ الْمُخَيَّرُ، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ أَعْلَمَنَا بِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ مِنْ أَمَنَ النَّاسَ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ، وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا غَيْرَ رَبِّي لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ، وَلَكِنْ أُخُوَّةَ الْإِسْلَامِ وَمَوَدَّةً، لَا يَبْقَيْنَ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ». وَفِي رِوَايَةٍ: «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ، وَلَكِنَّهُ أَخِي وَصَاحِبِي، وَقَدْ اتَّخَذَ اللَّهُ صَاحِبَكُمْ خَلِيلًا». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Саъид розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам одамларга хутба қилиб:

«Албатта, Аллоҳ бир бандага ё дунёни, ё Ўзининг ҳузуридаги нарсани танлаш ихтиёрини берди. Ҳалиги банда Аллоҳнинг ҳузуридаги нарсани ихтиёр қилди», дедилар.

Шунда Абу Бакр йиғлади. Биз унинг йиғисидан ажабландик. Кейин билсак, ихтиёр берилган зот Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эканлар. Абу Бакр ичимизда буни энг яхши биладиганимиз экан.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Одамлар ичида мен учун суҳбатини ва молини энг аямагани Абу Бакрдир. Агар ўзим учун Роббимдан бошқани халил тутадиган бўлсам, албатта Абу Бакрни тутар эдим. Лекин (бу) Ислоом биродарлиги ва муҳаббатидир. Масжидга кирадиган эшикларнинг Абу Бакрникидан бошқаси беркитилсин», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Агар умматимдан халил тутадиган бўлсам, албатта Абу Бакрни тутар эдим. Лекин у биродарим ва соҳибимдир. Батаҳқиқ, Аллоҳ сизнинг соҳибингизни халил тутгандир», дейилган (*Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган*).

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифдан Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху Ислоом умматининг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейинги энг афзал шахси эканликлари яққол кўриниб турибди.

Шу билан бирга, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху саҳобаи киромлар ичида энг илмли ва энг зеҳни ўткир зот эканликлари ҳам кўриниб турибди.

Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифдаги

«Албатта, Аллоҳ бир бандага ё дунёни, ё Ўзининг ҳузуридаги нарсани танлаш ихтиёрини берди. Ҳалиги банда Аллоҳнинг ҳузуридаги нарсани ихтиёр қилди», деган жумлада гап нима ва ким ҳақида кетаётганини биринчи бўлиб у зот тушуниб етдилар. Шунинг учун ҳам у зот йиғладилар, бошқалар эса мазкур маънони тушунмаганларини учун Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг йиғлашидан ажабланишди. Кейинчалик эса у зотнинг нима учун йиғлаганликларини тушуниб етишди ва шунинг учун улар:

«Абу Бакр ичимизда буни энг яхши биладиганимиз экан», дейишди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудаги илму маърифат ва бошқа фазилатларни юкори баҳолаб, шундай деганлар:

«Одамлар ичида мен учун суҳбатини ва молини энг аямагани Абу Бакрдир. Агар ўзим учун Роббимдан бошқани халил тутадиган бўлсам, албатта Абу Бакрни тутар эдим. Лекин (бу) Ислом биродарлиги ва муҳаббатидир. Масжидга кирадиган эшикларнинг Абу Бакрникидан бошқаси беркитилсин».

Бир инсонга нисбатан Аллоҳнинг Расули шу даражада ишонч билдирса ва у зотдаги фазилатларни қадрласа, ҳаттоки масжидга кирадиган барча эшикларни беркитишга буюриб, фақатгина Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг эшикларинигина очик қолдирса, бундан ортиқ тақдирлов бўлиши мумкинми?

Албатта, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бу даражаларга биринчи ўринда ўзларидаги илму маърифат ва қолаверса, бошқа фазилатлари туфайли эришганлар.

عَنْ عَائِشَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يَنْبَغِي لِقَوْمٍ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ أَنْ يَوْمَهُمْ غَيْرُهُ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ичида Абу Бакр бўлган қавмга ундан бошқа имом бўлиши мумкин эмас», дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Одатда имомлик умумий маънодаги раҳбарлик бўлсин ёки намоздаги имомгарчилик бўлсин, фарқи йўқ. Ҳар иккала ҳолатда ҳам энг илмли ва маърифатли одам бу мақомга энг лойиғи ва муносиби бўлади. Агар лойиқ ва муносибликни оддий одамлар белгиласа, унда албатта, хато ва камчиликлар бўлиши муқаррар. Аммо мазкур танловнинг

голибини, бу мақомга муносибини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тайин қилсалар, унда ҳеч қандай хато ва камчилик бўлиши мумкин эмас. Ҳадиси шарифда эса Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам имомлик мақомига айнан ҳазрати Абу Бакрни танладилар.

Мазкур ҳолатлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бошқа ҳадиси шарифларида ҳам ўз ифодасини топган.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي مَرَضِهِ: «ادْعِي لِي أَبَا بَكْرٍ، أَبَاكَ، وَأَخَاكَ، حَتَّى أَكْتُبَ كِتَابًا، فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَمَنَّيَ مُتَمَنٍّ وَيَقُولَ قَائِلٌ: أَنَا أَوْلَى، وَيَأْبَى اللَّهُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَّا أَبَا بَكْرٍ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам беморликларида: **«Менга отанг Абу Бакрни ва акангни чақиргин, бир мактуб ёзиб берай. Бир умидвор умид қилиб, «Мен ҳақлирокман», деб юрмасин. Аллоҳ ва мўминлар Абу Бакрдан бошқага кўнмаслар», дедилар»** (Муслим ривоят қилган).

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда зикр этилаётган ҳолатлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан олдинги ҳасталикларида бўлиб ўтган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг ўринларига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Ислоом жамияти бошлиғи бўлишлари тўғрисида мактуб ёздирмоқчи бўлганлар-у, аммо бу иш амалга ошмай қолган.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳ таоло ва мўминлар Ислоом жамиятига фақатгина Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг бошлиқ бўлишларини хоҳлашларини эътироф этишлари у кишининг фазллари ниҳоятда юксак эканлигидан далолат беради.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَتَانِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخَذَ بِيَدِي فَأَرَانِي بَابَ الْجَنَّةِ الَّذِي تَدْخُلُ مِنْهُ أُمَّتِي»، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ مَعَكَ حَتَّى أَنْظُرَ إِلَيْهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَمَا إِنَّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Ҳузуримга Жаброил алайҳиссалом келди ва қўлимдан етаклаб бориб, менга жаннатнинг умматим кирадиган эшигини кўрсатди»**, дедилар. Шунда Абу Бакр:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мен ҳам сиз билан бўлиб, уни кўришни жуда ҳам истайман», деди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Эй Абу Бакр, умматим ичидан жаннатга биринчи кирувчи сен бўласан»**, дедилар» (*Абу Довуд ривоят қилган*).

Одатда, аксари инсонлар умумий жаннати бўлишни истайдилар ва имкон даражасида шунга ҳаракат қиладилар. Аммо жаннатга уммат ичида биринчи бўлиб кириш фақат Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳугагина насиб қиладиган даражадир.

Ҳазрати Умар розияллоху анҳунинг Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳу тўғрисида айтган гаплари

Ҳазрати Умар розияллоху анҳу ҳар тарафлама Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳуни ўзларидан устун кўяр эдилар. Бу нарсга айникса, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг вафотларидан кейин у зотнинг ўринбосарлари бўлмиш халифани сайлашда янада яққол намоён бўлди. Ҳазрати Умар розияллоху анҳу ҳазрати Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳуга:

«Йўқ! Сенга байъат қиламиз. Сен саййидимизсан. Сен энг яхшимизсан. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга энг маҳбубимизсан», деди ва унинг қўлини олиб, байъат қилди. Одамлар ҳам байъат қилишди».

Ҳазрати Умар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан кейин халифа сайлаш ҳақида саҳобалар ўртасида бўлиб ўтган маслаҳатда Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг номзодларини қўллаб:

«Унга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам динимиз учун рози бўлдилар. Қандай қилиб биз унга дунёмиз учун рози бўлмайлик?!» дедилар».

Бу эса «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрга намозимизнинг имомлигини ишониб топширдилар. Қандай қилиб биз унга раҳбар бўлишни топширмайлик?!» деганлари эди.

ҲАЗРАТИ УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗЛЛАРИ ВА ИЛМ

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ إِذْ رَأَيْتُ قَدَحًا أَتَيْتُ بِهِ فِيهِ لَبَنٌ فَشَرِبْتُ مِنْهُ حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرَّيَّ يَجْرِي فِي أَظْفَارِي، ثُمَّ أُعْطِيتُ فَضْلِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ»، قَالُوا: فَمَا أَوَّلَتْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الْعِلْمُ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Уйқумда менга қадах берилганини кўрдим. Унда сут бор эди. Ундан ичдим. Ҳаттоки ичилган нарсанинг тирноқларимда оқиб кетаётганини кўрдим. Сўнгра ўзимдан ортиб қолганини Умар ибн Хаттобга бердим»**, дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, уни нимага таъвил қилдингиз?» дейишди.

«Илмга», дедилар у зот» *(Икки шайх ривоят қилишган).*

Албатта, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тушлари рўй-рост бўлади. Бу ҳақда ҳеч қандай шак-шубҳа

бўлиши мумкин эмас. Зотан, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари тушларида кўрган нарсаларининг таъвилини тушунтириб, изоҳлаб, таъбирини айтиб бердилар. У ҳам бўлса, сут билан тўлдирилган қадах аслида илм эканлиги ва у зотнинг ўзлари биринчи бўлиб уни ичганликлари ўзларидан ортиб қолганини эса айнан ҳазрати Умарга берганликларини баён этдилар. Бундан ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида қай даражада юксак мақомга эга эканликлари маълум бўлади. Шунинг учун ҳам у зот Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан ортиб қолган илмга соҳиб бўлиш бахтига сазовор бўлганлар.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَقَدْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُكَلِّمُونَ مَنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ، فَإِنْ يَكُنْ مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ فَعُمِّرُ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Батаҳқиқ, сиздан олдин Бану Исроилда анбиёлардан бўлмасалар ҳам, гапи тўғри келадиган кишилар бор эди. Агар менинг умматимда бирорта ўшандай одам бўлса, Умар бўларди»**, дедилар» (*Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган*).

Ҳадиси шарифдаги **«гапи тўғри келадиган кишилар»** деганда бирор иш ёки воқеа-ҳодисаларни содир бўлишидан олдин айтиб бера оладиган кишилар назарда тутилган. Бундай хусусият мазкур бандада Аллоҳ таоло тарафидан берилган соф фитрат, юксак фаҳм-фаросат, кучли ақл-заковат ва зийракликнинг самараси ўлароқ рўёбга чиқади. Натижада эса ундай инсонлар бирор нарсани орзу қилсалар ёки бирор башорат айтсалар, ўша нарсалар рўёбга чиқади.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу ҳам ана шундай хусусиятларнинг соҳиби бўлиб, у зотнинг орзу қилган ишлари доимо рўёбга чиққан. Бу ҳолатни биз қуйидаги ҳадиси шарифдан ҳам ўрганишимиз мумкин.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ عُمَرُ: وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ: فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ، وَفِي الْحِجَابِ، وَفِي أَسَارَى بَذْرِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Умар: **«Роббимга уч нарсада мувофик келдим: мақоми Иброҳимда, ўранишда ва Бадр асирларида»**, деди» (Икки шайх ривоят қилишган).

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Каъбатуллоҳнинг олдида турганларида: «Эй Аллоҳнинг Расули, мақоми Иброҳимдан намозгоҳ қилиб олсангиз яхши бўларди», деганларида, Аллоҳ таоло

«Ва мақоми Иброҳимдан намозгоҳ олинглар» деган оятни нозил қилган.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга: «Аёлларингизни ўранишга амр қилсангиз, яхши бўларди. Чунки уларнинг ҳузурларига яхши ҳам, ёмон ҳам киради», деганларида Аллоҳ таоло ҳижоб оятини нозил қилган.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга асирлардан тўлов олмасликни маслаҳат бердилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу эса тўлов олиш ҳақида маслаҳат бердилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Абу Бакрнинг гапини олдилар. Аллоҳ таоло эса ҳазрати Умарнинг гапига мувофик:

«Набий учун ер юзида забардаст бўлмагунича, асирлари бўлиши яхши эмас эди. Сизлар дунёнинг ўткинчи матоҳини истайсизлар. Аллоҳ эса охиратни истайдир. Ва Аллоҳ ғолиб ва ҳикматли Зотдир» оятини нозил қилди.

Бу канчалар олиймаком фазилат!

Бундай фазилат Умар ибн Хаттоб розияллоху анхудан бошқа ҳеч кимга насиб қилмагандир.

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه: مَا نَزَلَ بِالنَّاسِ أَمْرٌ قَطُّ فَقَالُوا فِيهِ وَقَالَ فِيهِ عُمَرُ إِلَّا نَزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ عَلَى نَحْوِ مَا قَالَ عُمَرُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ибн Умар розияллоху анхумо айтади:

«Қачон одамларга бир иш тушса-ю, улар бир гап айтиб, Умар бир гап айтса, Умарнинг айтганига ўхшаш Қуръон нозил бўлар эди» (Термизий ривоят қилган).

Ана шунда ҳолатлардан учтасини аввалги ривоятнинг шарҳида ўргандик. Уламоларимиз Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг фикрларига мувофиқ бўлган шунга ўхшаш ҳолатлар ўн бешта эканлигини таъкидлайдилар.

Албатта, бу жуда ҳам катта фазилатдир. Бундай бўлиши Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг фазллари Аллоҳ таолонинг ҳузурида ҳам жуда юқори эканлигини кўрсатади.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمَرَ وَقَلْبِهِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ибн Умар розияллоху анхумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Аллоҳ ҳақни Умарнинг тилида ва дилида қилгандир», дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳақ Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг ҳам тилида, ҳам дилида эканлиги ҳақида таъкидли гувоҳлик беришлари ҳазрати Умарнинг улкан саодатларидир. Бу қадар буюк фазилат ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди.

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَوْ كَانَ بَعْدِي نَبِيٌّ لَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Уқба ибн Омир розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Агар мендан кейин набий бўлганда, Умар ибн Хаттоб бўлар эди», дедилар**» (Термизий ривоят қилган).

Демак, Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам охириги пайғамбар бўлганликлари учун Умар ибн Хаттоб розияллоху анху пайғамбар бўлмай қолганлар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг Умар ибн Хаттоб розияллоху анху ҳақларидаги бу гаплари ҳам олий бир мақомнинг тасдиғидир. Бу мислсиз олий мақом фақатгина Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга насиб этгандир.

وَقَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَمَّا إِنَّكَ إِنْ قُلْتَ ذَلِكَ فَلَقَدْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ عَلَى رَجُلٍ خَيْرَ مِنْ عُمَرَ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

«Умар Абу Бакрга: «Эй одамларнинг Расулуллоҳдан кейинги яхшиси!» деди. Шунда Абу Бакр: «Агар шуни айтган бўлсанг, эшитиб қўй. Мен Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг **«Қуёш Умардан кўра яхшироқ одамнинг устидан чиқмаган»,** деганларини эшитганман», деди» (Термизий ривоят қилган).

Бу ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоху анху учун катта башоратдир.

Имом Бухорий Ибн Аббос розияллоху анхудан, у киши ҳазрати Умардан ривоят қиладилар:

«Менинг ансорийлардан бўлган Бану Умайя ибн Зайдлик бир кўшним бор эди. У Мадинанинг юкори тарафидан эди. Расулуллоҳнинг ҳузурларига навбат билан тушар эдик. Бир кун у тушар эди, бир кун мен тушар эдим. У менга вахий ва бошқа хабарларни келтирарди. Мен ҳам унга шундай хабарлар келтирар эдим».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан содир бўладиган илмга кизиқиш бундан ортиқ бўлиши мумкинми?

Ҳазрати Умар раҳбар сифатида аҳолининг таълим-тарбиясига катта эътибор берар эдилар. Вақтлари бор бўлса, кишиларга шахсан ўзлари таълим берганлар.

Табароний Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Жобияда хутба қилиб, «Эй одамлар! Ким Куръондан сўрамоқчи бўлса, Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳунинг олдига келсин. Ким меросдан сўрамоқчи бўлса, Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳунинг олдига келсин. Ким фикҳдан сўрамоқчи бўлса, Муъоз ибн Жабал розияллоҳу анҳунинг олдига келсин. Ким мол-дунёдан сўрамоқчи бўлса, менинг олдимга келсин. Аллоҳ мени унга волий ва тақсимловчи қилди», деди».

Ҳар қандай илмни ўз мутахассисидан олиш керак. Саҳобаи киромлар ичида ҳам маълум илм билан шуҳрат топган кишилар бўлган. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг раҳбар сифатида бундай кўрсатма беришлари катта аҳамиятга эга эди. Ана шу кўрсатмаларга амал қилинса, жамиятнинг илмга ажратган маблағи ҳам, мутахассисларнинг илмлари ҳам зое кетмайди. Жамиятнинг ривожини учун зарур бўлган мутахассисларга эса етарли даражада илм берилади.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу олим шахс сифатида илм нима, олим ким, уларга қандай муомалада бўлиш керак, буларни жуда яхши билар эдилар. Шунинг учун ҳам у кишининг илм бўйича раҳбар сифатида олиб борган сиёсатлари ниҳоятда муваффақиятли чиққан.

Имом Аҳмад ва Ибн Абдул Баррлар Умар розияллоху анҳудан ривоят қиладилар:

«Илми ўрганинглари ва одамларга таълим беринглари. Унинг учун виқор ва сокинликни ҳам ўрганинглари. Ўзингиз таълим олган кишига ва таълим берган кишига тавозели бўлинг. Уламоларнинг жабборлари бўлмаг. Жаҳлингиз илмингиз ила қоим бўлмайди», деди».

Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу буюк олим эдилар. У кишининг илмларига барча саҳобаи киромлар ҳам тан беришарди.

Табароний Абу Воилдан ривоят қилади:

«Абдуллоҳ розияллоху анҳу: «Агар Умар розияллоху анҳунинг илми тарозининг бир палласига, қолган одамларнинг илми тарозининг иккинчи палласига қўйилса, унинг илми оғир келар эди», деди.

Вакийъ айтади: «Аъмаш: «Мен бунинкор қилиб, Иброҳимнинг олдида бориб айтдим. У: «Бунинг нимасини инкор қиласан? Аллоҳга қасамки, Абдуллоҳ бундан афзалини ҳам айтган, «Умар кетган куни илмининг ўндан тўққизи кетди», деган», деди».

Табароний Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анҳудан келтирган узун ривоятда жумладан: «Албатта, Умар Аллоҳни энг билувчимиз, Аллоҳнинг Китобини энг яхши ўқиганамиз ва Аллоҳнинг динида энг фақиҳимиз эди», дейилган.

Ибн Саъд келтирган ривоятда Мадина аҳлидан бир киши:

«Умарнинг олдида бориб қарасам, фақиҳлар унинг олдида ёш болага ўхшаб туришибди. У ўз илми ва фикҳи ила улардан устун эди», деган.

Шу билан бирга, Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу бирор ҳадисни ривоят қилишда ёки бирор гапни айтишда ниҳоятда эҳтиёт бўлар эдилар.

Имом Аҳмад ва бошқалар Асламдан ривоят қилишади:

«Қачон Умар розияллоху анҳуга: «Бизга Расулуллох соллаллоху алайҳи васалламдан ҳадис айтиб беринг», десак, у киши: «Бирор ҳарфни зиёда ёки кам қилиб кўйишдан кўрқаман. Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам: «Ким менинг номимдан қасд ила ёлгон тўқиса, ўша дўзахидир», деганлар», дер эди».

Ҳазрати Умар олим сифатида ўзлари билмаган нарсани гапиришдан қаттиқ кўрқар эдилар. У киши илми даъво қилиб, одамлар ичида турли масалаларни ўринсиз қўзғайдиган кимсаларга қарши эдилар. Уларни доимо таъқиб қилар эдилар.

Мусаддад ва Жаъфар Фирёбийлар Абу Усмон Наҳдийдан ривоят қилишади:

«Умар ибн Хаттобнинг минбарда туриб: «Ушбу уммат учун энг кўп кўрқадиган хавфли нарсам илми мунофиқдир», деганини эшитдим. Одамлар:

«Эй мўминларнинг амири, қандай қилиб мунофиқ илми бўлади?» дейишди.

«Тили илми бўлади, қалби ва амали жоҳил бўлади», деди».

Ким, ҳазрати Умар фақат исломий, яъни Куръон, ҳадис, фикҳ каби илмларгагина эътибор берган, деб ўйласа, катта хато қилган бўлади. Ҳазрати Умар ўз даврларидаги жамият учун фойдали бўлган барча илмларга нисбатан бир хил муносабатда бўлганлар.

Ибн Абу Шайба ва Ибн Абдул Баррлар илм ҳақида Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу айтган қуйидаги гапларни ривоят қиладилар:

«Ушбу юлдузлар ҳақида куруқлик ва сув зулматларида йўл топадиган нарсангизни ўрганинг ва тийилинг».

Яъни юлдузларни ўрганиш жамият ҳаёти учун фойда берадиган ўрганиш бўлсин, фолбинлик учун бўлмасин. Ҳазрати Умарнинг «ва тийилинг» деганлари шу маънони англатади.

Бошқа бир ривоятда ҳазрати Умар:

«Юлдузлар ҳақида қуруқлик ва сув зулматларида йўл топадиган нарсангизни ўрганинг ва насаблар ҳақида ўзингиз уланиб кетадиган нарсани ўрганинг», деганлар.

Бунда насл-насаб илмини ўрганишга ҳам тарғиб бор. Ўша вақтда, ўша жамиятда бор илмларнинг ўзи ҳам шу эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳулардан кейин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бошқа соҳалар катори, илм соҳасида ҳам ўзларига юклатилган масъулиятни шараф ила адо этганлар, десак заррача муболаға қилмаган бўламиз.

ҲАЗРАТИ УСМОН РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗЛЛАРИ ВА ИЛМ

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي حَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ فَجَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ»، فَفَتَحْتُ لَهُ فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ، فَبَشِّرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ، فَحَمَدَ اللَّهَ، ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ»، فَفَتَحْتُ لَهُ فَإِذَا هُوَ عُمَرُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ، فَحَمَدَ اللَّهَ، ثُمَّ اسْتَفْتَحَ رَجُلٌ، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ»، فَفَتَحْتُ فَإِذَا عُثْمَانُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَحَمَدَ اللَّهَ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Мусо розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Мадинанинг боғларидан бирида эдим. Бир киши келиб, эшикни очишни сўради. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Унга эшикни оч ва жаннатнинг башоратини бер»**, дедилар. Эшикни очсам, Абу Бакр экан. Унга Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам берган башоратни айтдим. У Аллоҳга ҳамд айтди.

Сўнгра яна бир киши келиб, эшикни очишни сўради. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Унга эшикни оч ва жаннатнинг башоратини бер**», дедилар. Эшикни очсам, Умар экан. Унга Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам берган башоратни айтдим. У Аллоҳга ҳамд айтди.

Сўнгра яна бир киши келиб, эшикни очишни сўради. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Унга эшикни оч ва унга етадиган бало учун жаннатнинг башоратини бер**», дедилар. Эшикни очсам, Усмон экан. Унга Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам берган башоратни айтдим. У Аллоҳга ҳамд айтди ва сўнгра: «Аллоҳнинг Ўзи ёрдам берсин», деди» (*Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган*).

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كُنَّا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ لَا نَعْدُلُ بِأَبِي بَكْرٍ أَحَدًا، ثُمَّ عُمَرُ، ثُمَّ عُثْمَانُ، ثُمَّ نَتْرُكُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ ﷺ لَا نُفَاضِلُ بَيْنَهُمْ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг замонларида Абу Бакрга ҳеч кимни тенг кўрмас эдик. Сўнгра Умарга, сўнгра Усмонга. Кейин эса Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларини бир-бирларидан афзал қилишни тарк этар эдик» (*Бухорий, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган*).

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَعَدَ أَحَدًا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ، فَقَالَ: «اثْبُتْ أَحَدُ، فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا مُسْلِمًا.

Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакр, Умар ва Усмон билан Уҳуд тоғига чиқдилар. Шунда у кимирлади. У зот: **«Эй Уҳуд, собит тур! Устингда набий, сиддик ва икки шаҳид турибди!»** дедилар» (Бешовларидан фақат Муслим ривоят қилмаган).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُضْطَجِعًا فِي بَيْتِي كَاشِفًا عَنْ فَخْذِهِ أَوْ سَاقِيهِ، فَاسْتَأْذَنَ أَبُو بَكْرٍ فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ فَتَحَدَّثَ، ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُمَرُ فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ كَذَلِكَ فَتَحَدَّثَ، ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُثْمَانُ فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَسَوَّى ثِيَابَهُ، (قَالَ مُحَمَّدٌ: وَلَا أَقُولُ ذَلِكَ فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ) فَدَخَلَ فَتَحَدَّثَ، فَلَمَّا خَرَجَ قَالَتْ عَائِشَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَمْ تَهْتَشَّ لَهُ وَلَمْ تُبَالِهِ، ثُمَّ دَخَلَ عُمَرُ فَلَمْ تَهْتَشَّ لَهُ وَلَمْ تُبَالِهِ، ثُمَّ دَخَلَ عُثْمَانُ فَجَلَسْتَ وَسَوَّيْتُ ثِيَابَكَ، فَقَالَ: «أَلَا أَسْتَحِي مِنْ رَجُلٍ تَسْتَحِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ». وَفِي رَوَايَةٍ قَالَ: «إِنَّ عُثْمَانَ رَجُلٌ حَيٌّ، وَإِنِّي خَشِيتُ إِنْ أَذِنْتُ لَهُ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ أَلَّا يَبْلُغَ إِلَيَّ فِي حَاجَتِهِ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам менинг уйимда икки сонлари ёки болдирлари очик ҳолда ёнбошлаб ётган эдилар. Шу пайт Абу Бакр изн сўради. Унга изн берилди. У зот эса ҳалиги ҳолатда у билан гаплашдилар. Сўнгра Умар изн сўради. Унга ҳам изн берилди. У зот яна ҳалиги ҳолатда у билан ҳам гаплашдилар. Сўнгра Усмон изн сўради. У зот ўтирдилар ва кийимларини тўғриладилар (Муҳаммад: «Бу бир кун бўлди, холос», демайман», деди). У кириб, гаплашди. Сўнгра чиқиб кетганида Оиша:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Абу Бакр кирган эди, унча ёзилмадингиз ҳам, эҳтимом бермадингиз ҳам. Сўнгра Умар

кирган эди, унча ёзилмадингиз ҳам, эҳтимом бермадингиз ҳам. Усмон кирганда эса ўтириб, кийимларингизни тўғри-ладингиз?!» деди.

«Фаришталар ҳаё қиладиган одамдан мен ҳаё қилмас эканманми?!» дедилар у зот».

Бошқа бир ривоятда:

«Албатта, Усмон ўта ҳаёли одам. Агар мен ўша ҳолатда унга изн берсам, менга ҳожатини етказа олмас-микан, деб қўрқдим», деганлар (*Иккисини Муслим ривоят қилган*).

Шарх: Ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган фазл ҳар қандай инсонга ҳар қандай замонда ва маконда кифоя қилади. Бундан бошқасини ахтармаса ҳам бўлади.

Эҳтимол, **«Фаришталар ҳаё қиладиган одамдан мен ҳаё қилмас эканманми?!»** деган сўзлар нафақат охириги умматнинг охириги Пайғамбари томонидан, балки дунё тарихида барча ўтган умматларнинг барча пайғамбарлари томонидан ҳам ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан бошқа ҳеч кимга айтилмаган бўлса керак.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг мазкур сифатлари у кишига берилган сифатлар ичида дунё тарихида ёлғиз у кишига хос бўлган икки сифатнинг биридир.

«Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг бошқаларга насиб этмаган яна бошқа сифатлари ҳам борми?» дейсизми? Ҳа, бор. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу дунё тарихида Пайғамбарнинг икки қизига уйланиш бахтига муяссар бўлган ягона шахсдир. У киши аввал Сарвари олам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қизлари Руқайя розияллоҳу анҳога, у нуридийдалари вафот этганларидан кейин эса у зотнинг бошқа қизлари, яъни Умму Кулсум розияллоҳу анҳога уйланганлар. Айнан шу нарса, яъни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг икки қизларига уйланганлари учун

ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга «Зуннурайни» (икки нур соҳиби) лақаби берилган.

Абу Нуъаймнинг «Хулятул авлиё» китобида Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Қурайшдан уч киши одамларнинг энг юзи чиройлиси, энг хулқи гўзали ва энг ҳаёси собитлисидирлар: Абу Бакр Сиддиқ, Усмон ибн Аффон ва Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳум».

Ибн Саъд ва Ибн Асокир Абдуррахмон ибн Ҳотибдан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларидан ҳеч кимнинг Усмон розияллоҳу анҳучалик ҳадисни батамом ва гўзал айтишини кўрмадим. Илло, у ҳадис ривоят қилишдан кўрқар эди».

Имом Аҳмад, Абу Яъло ва Баззор Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан, у зотнинг саҳобалари ичида энг яхши тушунгани бўлсам ҳам, ва ривоят қилишимга ҳеч қандай монелик йўқ. Аммо гувоҳлик бераманки, мен у зотнинг «Ким мен айтмаган нарсани, айтди деса, дўзахдаги ўрнини олаверсин», деганларини эшитганман», дер эди».

Имом Аҳмад ва Ибн Асокир қилган ривоятда Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу:

«Бирор наҳор ёки тунни Аллоҳнинг Китобига назар солмасдан ўтказишни истамайман», дедилар.

Яна ўшалар қилган ривоятда ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу:

«Агар қалбларингиз пок бўлса, Аллоҳнинг Китобидан тўймас эдингиз», дедилар».

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ана шундай инсон эдилар. У киши саҳобаи киромлар ичидан энг афзали бўлганликлари учун халифа қилиб сайланган эдилар.

ҲАЗРАТИ АЛИ РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗЛЛАРИ ВА ИЛМ

عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: «أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Баро ибн Озиб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Али ибн Абу Толибга: **«Сен мендансан ва мен сенданман»**, дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Шарҳ: Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу гаплари биздаги баъзи кишиларнинг ўзларига энг яқин бўлган кишиларга «Икковимиз бир одаммиз», дейишларига ўхшашдир. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бу гапни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга ана шунга ўхшаш яқинликни билдириш лозим бўлган мақомда айтганлар. Уламоларимиз эса «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг бу ҳадиси шарифда зикр қилинган бирликларига нубувват ишлари кирмайди», деганлар. Аммо бошқа ишлардаги бирликлари айнан мана шу ҳадиси шариф ила собит бўлади.

Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бошқа ҳеч кимга айтмаган бу гаплари у зотнинг ҳузурларида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг мақомлари қанчалик юқори эканлигини кўрсатади. Бу эса ҳар қанча мақтаса, арзийдиган фазлдир.

عَنْ حَبِشَةَ بِنْتِ جُنَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «عَلِيٌّ مِنِّي وَأَنَا مِنْ عَلِيٍّ، وَلَا يُؤَدِّي عَنِّي إِلَّا أَنَا أَوْ عَلِيٌّ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ҳабаший ибн Жунада розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Али мендандир. Мен Алидандирман. Мен адо этишим лозим бўлган нарсаларни фақат ўзим ёки Алигина адо этади»**, дедилар» (*Термизий ривоят қилган*).

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифни ҳам аввалги ҳадиси шарифлардан биридаги маъноларга ўхшатиб, «Икковимиз бир одаммиз» маъносини англатади, дейишимиз мумкин. Шу билан бирга, бу ҳадиси шарифда ўша бирлик нимада эканлиги ҳам баён қилинмока.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг **«Мен адо этишим лозим бўлган нарсаларни фақат ўзим ёки Алигина адо этади»** деган гапларидан ана шу маъно келиб чиқади. Арабларнинг одатларига кўра, бирор сулҳ, ахднома ёки олди-берди шартномаси тузилса, уни қавмнинг бошлиғи ёки унинг энг яқин кишиси адо этар эди. Бу ҳадиси шарифда Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг бошлиқлик ишлари бўйича адо этилиши лозим бўлган ишларни адо этадиган шахс ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху эканликларини баён этмоқдалар.

Албатта, бу мақом ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг мусулмон уммати тарихида ва бутун инсоният тарихида энг нодир ва сара шахслардан эканликларини кўрсатади.

عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالتَّطَبَّرَانِيُّ وَصَحَّحَهُ الْحَاكِمُ.

Али розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Мен ҳикмат ҳовлисиман, Али унинг эшигидир»**, дедилар» (*Термизий, Табароний ва Ҳоким ривоят қилишган*).

Шарх: Худди шу ривоятнинг Имом ибн Абдул Барр келтирган лафзида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Мен илмнинг ҳовлисиман, Али унинг эшигидир. Ким илмни истаса, унинг эшигидан келсин», деганлар.

Бу ҳам фақат ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхунинг ўзларига хос фазилат бўлиб, унда у кишига бошқалар шерик бўла олмаганлар. Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху мусулмон уммати ичида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейинги энг илмли киши эдилар. Ечилиши кийин бўлган масалаларни ўша киши ечар эдилар. Бу ўта машҳур бўлганлигидан, кенг тарқалган масалга айланиб кетган. Арабларда ҳозиргача бирор масала ечилмай қолса, «Бу бир масалаки, уни ечгани Абул Ҳасан йўк», деган гап айтилади. Абул Ҳасан ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхунинг куняларидир.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан ривоят килинган «Мен илмнинг шаҳриман, Али унинг эшигидир», дедилар» деган ҳадиси шариф ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхунинг илмлари қай даражадалигини яққол кўрсатиб турибди.

Бу ҳадиси шариф воқеликда қандай тасдиқланганини қисқача кўриб чиқайлик.

Ибн Саъд Саъид ибн Мусаййибдан ривоят қилади:

«Саҳобалардан Алидан бошқаси «Қани, мenden сўранглар», демас эдилар».

Масруқ розияллоҳу анху айтадилар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларидан Умар, Али, Ибн Масъуд ва Абдуллоҳ розияллоҳу анхум илмнинг интиҳосига етган эдилар».

Абдуллоҳ ибн Айяш ибн Абу Робийъа айтади:

«Алида илмда хоҳлаганингча ўткир тиши бор эди. Унинг маишатда соддалиги бор эди. Ислонда қадимлиги бор эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ила аҳди бор эди.

Суннатда фикҳи бор эди. Урушда кутқариши бор эди. Молда сахийлиги бор эди».

Ибн Саъд қилган ривоятда Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳу айтадилар: «Агар ишончли одам Алидан фатво сўзласа, ундан ўтиб кета олмас эдик».

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу катта олим бўлишлари билан бирга, одамларни ҳам илмга кизиқтириб юрар эдилар.

Абу Нуъайм ва бошқалар Кумайл ибн Зиёддан қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу кўлимдан тутиб, саҳро томонга олиб чиқди. Саҳрога чиққанимиздан кейин ўтирди, нафас олди ва қуйидагиларни айтди:

«Эй Кумайл ибн Зиёд! Қалблар идишлардир. Уларнинг яхшиси кўпни ўз ичига оладиганидир. Сенга айтадиган нарсаларимни ёдлаб ол. Одамлар уч тоифадир: Олими роббоний, нажот йўлини ўрганувчи ҳамда пасткаш, ғавғочи, ҳар қичқирганга эргашувчи, ҳар шамолга мойил бўлувчи, илм нуридан зиё олмаган, ишончли рукнга ўзини урмагандир. Илм энг яхши молдир. Илм сени кўриқлайди. Молни эса сен кўриқлайсан. Илм амал билан зиёда бўлади. Мол нафақа билан ноқис бўлади. Олимга муҳаббат қилиш тугиладиган диндир. Илм олимга ҳаётида тоатни, мамотида яхши эслашни касб қилдиради. Молнинг ўлгани эса у билан қўшилиб, завола бўлади. Молларнинг хазиначиси ўлди, улар эса тирикдилар. Уламолар замон турғунича боқийдилар. Таналари йўқолса ҳам, хотиралари, қалбларда мавжуддир. Ҳооҳ! Албатта, мана бу ерда (қўли билан кўксига ишора қилди) илм бор, уни кўтарадиганларни топсанг эди! Ҳа, топилса ҳам тез тушунадиган, аммо ишончсиз топилди. У динни дунё учун ишлатади. Аллоҳнинг ҳужжатларини Китобига қарши, неъматларини бандаларига қарши ишла-

тади. Ёки аҳли ҳаққа эргашидиган, ўзининг ҳаётини қалб кўзи билан кўра олмайдигани топилади. Сал шубҳа пайдо бўлиши билан қалбида шак аланга олади. Ёки лаззатларга берилган, шахватларга жиловини тутқазгани топилади. Ёки мол-дунё тўплашга ва уларни сақлашга мубтало бўлгани топилади. Икковлари ҳам дин хизматчиларига эмас, кўпроқ далада ўтлаб юрган ҳайвонга ўхшайдилар. Шунингдек, илм уни кўтариб юрувчиларнинг ўлими ила ўлади.

Аллоҳим! Ҳа, ер юзи Аллоҳнинг ҳужжатлари ва равшан далиллари ботил бўлмаслиги учун Аллоҳнинг ҳужжати ила қоим бўлувчидан холи бўлмас. Уларнинг адади оздир. Уларнинг Аллоҳнинг ҳузуридаги қадри улуғдир. Улар ила Аллоҳ ўз ҳужжатларини олға сурур. Улар ўшаларни (ҳужжатларни) ўз тенгдошларига етказурлар ва ўзларига ўхшаганларнинг қалбларига экурлар. Илм уларни ҳақиқатга етказур. Шунда улар бойваччаларга қийин кўринган нарсаларни енгил билурлар, жоҳиллар ўзини олиб қочган нарсага улфат бўлурлар. Улар дунёда баданлари билан бўлсалар ҳам, руҳлари аъло манзарга боғлиқ бўлур. Ана ўшалар Аллоҳнинг юртларидаги халифалари ва динига чақирувчиларидир. Эй воҳ! Уларни кўришга шавқим келур! Ўзим ва сен учун Аллоҳга истиғфор айтурман. Хоҳласанг, туриб кетавер!» деди».

Али ибн Абу Толиб розияллоху анху улуғ олим ўларок толиби илмларга насиҳатлар ҳам қилар эдилар.

Ибн Абдул Барр, Марҳабий ва Хатиб келтирган ривоятда у киши толиби илмга қуйидаги насиҳатни қиладилар:

«Олимнинг сенда бўлган ҳаққи: унга кўп савол бермаслигингдир. Жавобни қаттиқ талаб қилиб, уни чарчатмаслигингдир. У хоҳламаса, маҳкам ёпишиб олмаслигингдир. Агар танбаллик қилса, кийимидан тутмаслигингдир. Унга кўлинг билан ишора қилмаслигингдир. Унга кўзингни қисиб ҳам ишора қилмаслигингдир. Одамлар билан мажлис

куриб ўтирганда сўрамаслигингдир. Унинг адашишининг пайдан бўлмаслигингдир. Агар адашса, қайтишини кутишинг ва тавбасини қабул этишингдир. «Фалончи сен айтганнинг хилофини айтди», демаслигингдир. Унинг сирини фош қилмаслигингдир. Унинг ҳузурида ҳеч кимни ғийбат қилмаслигингдир. Уни ҳозирлигида ҳам, ғойблигида ҳам муҳофаза қилмоғингдир. Одамларга умумий салом бериб, унга алоҳида табрик айтмоғингдир. Унинг рўбарўсида ўтирмоғингдир. Унинг ҳожати бўлса, бошқалардан кўра олдин хизматини қилмоғингдир. Унинг суҳбатининг узунлигини малол олмаслигингдир. У бир хурмога ўхшайди. Сен ундан ўзингга қачон манфаат тушишига интизор бўлиб турмогинг керак. Албатта, олим Аллоҳ йўлида рўза тутган кишидекдир. Қачон бир олим вафот этса, Исломда бир тешик пайдо бўлур ва у қиёматгача тўсилмас. Толиби илмни осмон муқаррабларидан етмиштаси кузатиб юрур».

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу важҳаҳу илм билан бирга амал ҳам бўлиши зарурлигини доимо таъкидлар эдилар.

Ибн Абдул Барр ва Дорақутний келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар: «Эй илм ўрганганлар, унга амал қилинглари! Албатта, ҳақиқий олим илмни ўрганиб, кейин амал қилган ва амали илмига мувофиқ келган кишидир. Бир қавмлар бўлурки, улар илмни кўрсатсалар ҳам, у бўғизларидан нарига ўтмас. Ичлари ташларига хилофдир. Илмлари амалларига хилофдир. Ҳалқаларни бир-бирларига кўз-кўз қилиш учун курурлар. Ҳаттоки бир киши ўзини қўйиб, бошқанинг халқасига ўтирганга ғазаб қилур. Уларнинг амаллари ўша мажлисларидан Аллоҳ азза ва жаллага кўтарилмас».

Ҳақиқий раббоний илм соҳиби бўлган ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ҳақиқий фақиҳ ҳақида айтган таърифлари энг яхши таъриф бўлса, ажаб эмас.

Абу Нуъайм ва Ибн Абдул Барр келтирган ривоятда ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу фақиҳнинг таърифида куйидагиларни айтадилар: «Сизларга ҳақиқий фақиҳнинг ҳабарини берайми? У одамларни Аллоҳнинг раҳматидан ноумид қилмайдиган ва уларни Аллоҳ таолога осий бўладиган ишларга рухсат бермайдиган кишидир. Одамларни Аллоҳнинг макридан бепарво қолдирмайдиган кишидир. Бошқага рағбат қилиб, Қуръонни тарк қилмайдиган кишидир. Фикҳи бўлмаган ибодатда яхшилик йўқдир. Фаҳми бўлмаган фикҳда ҳам яхшилик йўқдир. Тадаббури йўқ қироатда ҳам яхшилик йўқдир».

Али ибн Абу Толиб қаррамаллоҳу ваҷҳаҳу Исломда илмий баҳсларга амалий равишда йўл очган зотдирлар, десак, муболаға қилмаган бўламыз. Жумладан, у киши Қуръони Каримни ўқишни осонлаштириш учун баъзи нуқта ва ишоратларни қўйишни йўлга қўйганлар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида Қуръони Карим тери ва бошқа ёзишнинг имкони бор бўлган турли нарсаларга ҳеч қандай аломат ёки нуқтасиз, фақат ҳарфларнинг ўзагини чизиш орқали ёзилган эди ва бу ёзилган нарсалар тарқок ҳолда қолган эди.

Биринчи халифа ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ даврларида ўша тарқок ёзувлар жамланиб, кийик терисидан қилинган саҳифаларга ёзилди ва белидан боғлаб қўйилди.

Учинчи халифа ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳунинг даврларида мазкур бели боғланган саҳифалардан керакли нусхалар кўчириб олиниб, одамларнинг бир хил қоида асосида ўқишлари йўлга қўйилди.

Имом Байҳақий, Ибн Асокир ва Ибн ан-Нажжор Соъсоъа ибн Савҳондан ривоят қиладилар:

«Бир аъробий Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ҳузурига келди ва: «Эй мўминларнинг амири, мана бу: «Лаа яъқулуҳу иллал хотун» ояти қандай ўқилади? Аллоҳга қасамки, ҳамма хато қилади-ку?!» деди.

Али табассум қилди ва: «Лаа яъқулуҳу иллалхотиъун», деди. «Тўғри айтдинг, эй мўминларнинг амири», деди у.

Сўнгра Али Абуласвад ад-Дуалийга бурилиб қараб: «Ажамлар динга оммавий равишда кирдилар. Одамларга тилларининг тўғрилигига далил бўладиган бир нарса қилиб бер», деди. У фатҳа, замма ва касранинг расмини қилди».

Шундай қилиб, араб тилини яхши билмайдиганларнинг Қуръони Каримни ўқишларини илмий равишда осонлаштириш ишлари бошланди.

Кейинчалик ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху Абуласвад ад-Дуалийга араб тили қоидалари илмининг асосларини кўрсатиб, уни одамларга ўргатиладиган илм даражасига келтиришни топширдилар.

Абул Қосим Зажжажий «Амолий» номли китобларида ўз санадлари ила Абуласвад ад-Дуалийдан қуйидагиларни ривоят қилади:

«Мўминларнинг амири Али ибн Абу Толиб розияллоху анхунинг ҳузурларига кирдим. У киши бошларини қуйи солиб, ўйланиб ўтирган эканлар.

«Эй мўминларнинг амири, нима ҳақида фикр юритмоқдасиз? дедим.

«Мен сизларнинг бу юртингизда гапда хатолар кўрдим. Арабчанинг асли ҳақида бир китоб қилмоқчиман», дедилар.

«Агар ўшандок қилсангиз, бизни тирилтирган бўлардингиз. Бу тил ичимизда боқий қолар эди», дедим.

Уч кун ўтиб, ҳузурларига яна кирдим. У киши олдимга бир саҳифани ташладилар. Унда:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Калима исмдир, феълдир, ҳарфдир. Исм мусаммодан хабар берадиган нарсадир. Феъл мусаммонинг ҳаракатини билдирадиган нарсадир. Ҳарф исм ва феълдан бошқа маънони англатадиган нарсадир», деб ёзилган эди.

Сўнгра у киши менга:

«Ана шунга ўхшатиб, ўзинг билганингча зиёда қил. Эй Абуласвад, билгинки, нарсалар уч хил бўлади: зоҳир, замир ва зоҳир ҳам, замир ҳам бўлмаган нарсалар. Уламо-ларнинг фазли зоҳир ҳам, замир ҳам бўлмаган нарсаларни билишларидан ажратилади», дедилар.

Мен у кишидан бир қанча нарсаларни жамлаб олдимда, кейин ёзиб, ўзларига кўрсатдим. Ўшаларнинг ичида насб ҳарфлари ҳам бор эди. Мен улардан инна, анна, лайта, лаъ-алла ва канналарни зикр қилдим. Аммо «лакинна»ни зикр қилмадим. У киши менга:

«Уни нима учун тарк қилдинг?» дедилар.

«Мен бу улардан эмас, дебман», дедим.

«Йўк, бу улардан. Уни ҳам қўшиб қўй», дедилар».

Шу тарзда Каломуллоҳнинг атрофида турли илмлар келиб чиқа бошлади. Албатта, бу ишларнинг бошловчиси сифатида ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу катта фазлга эгадирлар.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида у зотга нозил бўлган ояти карималарни ёзиб борган оз сонли котибларидан бири бўлишлари билан бирга, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан Қуръони Каримни тўлиқ ёд олган ва ёд олганларини у зотга ўқиб бериб, ўтказиб олган қориладан бири ҳам эдилар. Кейинчалик у киши Қуръони Каримни Набий соллаллоҳу алайҳи васалламдан қандай қабул қилиб олган бўлсалар, бошқаларга ҳам худди ўшандок қилиб ўтказдилар. Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳудан Қуръони Каримни тўлиқ ёд олиб, ўтказган улуғ зотлар ичида Абул Асвад ад-Дуалий, Абу Абдуллоҳмон ас-Силмий, Абдуллоҳмон ибн Абу Лайло ва бошқалар бор эдилар. Қуръони Каримнинг машҳур етти қироатидан бири бўлган «Ҳамза қироати» ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудан ҳам ривоят қилиниши бежиз эмас.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига ҳам катта илмий хизмат қилганлар. У киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан беш юз саксон олтита ҳадиси шарифни ривоят қилганлар. Бу ҳадиси шарифларни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳунинг ўғиллари, катта саҳобийлар ва тобеъинлар ривоят қилганлар.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоҳу ваҷҳаҳудан ривоят қилинган хутбалар, мактублар ва турли муносабатларга оид фикрлар у кишининг ҳақиқий улкан олим эканликларининг ёрқин далилидир.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ва Саййид Муртазо томонидан жамланган «Наҳжул балога» китоби ҳамманинг таҳсинига сазовор бўлган. Бу китоб қадимдан катта эътибор билан ўрганиб келинган ва унга кўплаб шарҳлар ёзилган.

САЛАФИ СОЛИҲЛАРИМИЗНИНГ ИЛМ ҲАҚИДА АЙТГАН СЎЗЛАРИ

Мана, ҳадиси шарифларнинг баъзилари билан танишиб чиқдик. Албатта, бу борада ҳадислар яна талайгина. Лекин ихлос билан илм ҳосил қилувчи толиби илм учун мазкур ҳадиси шарифларнинг ўзи кифоя қилади. Шундай бўлсада, китобимизнинг аввалида ваъда берганимиздек, илмнинг фазилати тўғрисида салафи солиҳларимиз, фақиҳлару машойихларимиз айтган фикр ва ҳикматлар билан ҳам танишиб ўтсак, фойдадан холи бўлмайди.

Имом Аҳмад ва Ибн Абдул Баррлар Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Илмни ўрганинглار ва одамларга таълим беринглар. Унинг учун виқор ва сокинликни ҳам ўрганинглар. Ўзин-

гиз таълим олган кишига ва таълим берган кишига тавозе-ли бўлинг. Уламоларнинг жабборлари бўлманг. Жаҳлингиз илмингиз ила қоим бўлмайди», деди».

Ибн Абдул Барр Ҳилол Варроқдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анху:

«Огоҳ бўлинглар! Энг содиқ гап Аллоҳнинг каломи-дир. Энг гўзал ҳидоят Муҳаммад соллаллоху алайҳи ва-салламнинг ҳидоятидир. Ишларнинг энг ёмони янги пайдо қилинганларидир.

Огоҳ бўлинглар! Илм одамларга уларнинг акобирларидан келса, улар яхшиликда бардавом бўлурлар», дер эдилар.

Табароний Ибн Аббос розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Жобияда хутба қилиб, «Эй одамлар! Ким Қуръондан сўрамоқчи бўлса, Убай ибн Каъб розияллоху анхунинг олдига келсин. Ким меросдан сўрамоқчи бўлса, Зайд ибн Собит розияллоху анхунинг олдига келсин. Ким фикҳдан сўрамоқчи бўлса, Муъоз ибн Жабал розияллоху анхунинг олдига келсин. Ким мол-дунёдан сўрамоқчи бўлса, менинг олдимга келсин. Аллоҳ мени унга волий ва тақсимловчи қилди», деди».

Ҳазрати Умар розияллоху анху дедилар: «Кундузи рўзадор, кечалари қоим бўлиб ибодат қилувчилардан мингта-сининг ўлими Аллоҳнинг ҳаром ва ҳалол қилган нарсала-рини кўрувчи бир олимнинг ўлиmidан енгилроқдир».

Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоху анху илм тўғри-сида шундай марҳамат қиладилар: «Илм молдан яхшидир, чунки илм сени кўриқлайди, сен эса молни кўриқлайсан. Илм ҳокимдир, мол эса маҳкум. Нафақа қилиш билан мол камаяди, илм эса ўргатиш билан зиёда бўлади».

Ҳазрати Али розияллоху анху ривоят қиладилар: «Ра-сулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: «Илм хазинадир, унинг калити эса савол. Огоҳ бўлинглар!

Сўранглар, чунки бу билан тўрт киши савобга эришади: сўровчи, олим, тингловчи ва уларни севувчи» (Абу Наъим ривоят қилган).

Абу Асвад розияллоҳу анҳу дейдилар: «Илмдан азизроқ нарса йўқ. Подшоҳлар инсонлар устидан ҳукм қилади, уламолар эса подшоҳлар устидан ҳукм қилади».

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу дедилар: «Сулаймон ибн Довуд алайҳиссаломга илм, мол ва подшоҳликдан бирини танлаш ихтиёри берилди. У зот илмни ихтиёр қилдилар. Натижада унга мол билан подшоҳлик ҳам берилди».

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу дедилар: «Толибликда ҳокисор бўлдим, матлубликда эса азиз бўлдим».

Ибн Абу Мулайка айтадилар: «Ибн Аббос розияллоҳу анҳудек зотни кўрмадим. Қачон қарасам, инсонларнинг ичида энг юзи гўзал ҳолда кўрдим, гапирсалар, инсонларнинг ичида энг тили фасоҳатлиси, фатво берсалар, инсонларнинг энг олийси эди».

Абу Дардо розияллоҳу анҳу айтадилар: «Олим ёки илм оловчи, ёки тингловчи бўлгин. Тўртинчиси бўлмагин, ҳалок бўласан!»

Ато розияллоҳу анҳу дедилар: «Бир илм мажлиси етмишта беҳуда мажлисга каффорот бўлади».

Имом Шофеъий розияллоҳу анҳу айтадилар: «Талаби илм нафл намозларидан афзалдир».

Ибн Муборақдан сўрадилар: «Инсонлар кимдир?» «Уламолар», деди. «Подшолар ким?» «Такводорлар», деди. «Дўзахийлар ким?» «Дин сабабли дунёни ейдиган одамлар», деди.

Демак, том маънодаги инсон бўлиш учун соҳиби илм бўлиш лозим. Чунки инсонларни ҳайвондан ажратиб турадиган хусусият илмдир. Зеро, инсон нима билан шарафли бўлса, ўша нарса билангина инсон ҳисобланади. Инсонда-

ги бу шараф унинг жисмоний қувватининг натижаси эмас, чунки туя ундан кўра қувватлироқдир. Катталиқ билан ҳам эмас, фил ундан кўра каттароқ. Шижоат билан ҳам эмас, чунки йиртқич ҳайвон ундан-да шижоатлироқ. Кўп ейиш билан ҳам эмас, ҳўкиз ундан кўра кўпроқ ейди. Демак, инсон фақат илм билан шарафланади.

Фахрул Мусулий розияллоҳу анҳу шогирдларидан сўрадилар: «Агар бемор таом, шароб ва дори истеъмол қилмаса, ўладими?» «Ўлади», дейишди. «Қалб ҳам шундай, агар уч кун илм ва ҳикматдан ман этсангиз, у ҳам ўлади», дедилар.

Накадар тўғри сўз! Қалбнинг озукаси илм ва ҳикматдир, худди жасаднинг озукаси таом бўлганидек, қалб шу иккиси билан тирикдир.

Илмнинг ниҳояси йўк. Шунингдек, барча илмлар фазилатли, қимматли, шарафли бўлиб, ҳар илмнинг ўзига хос бир фазилати бор. Бир шахснинг барча илмларни ўзида муҷассам эта олиши имкон доирасидан ташқаридадир.

«Агар биз илмни ниҳоясига етиш учун ўргансак, ноқислик қилган бўламиз. Балки биз илмни, ҳар куни нодонлигимизни камайтириш ва билимимизни ошириш учун ўрганамиз», дейди Мовардий.

Баъзи олимлар айтишади: «Илмга шўнғиган киши денгизга шўнғиган сузувчи кабидир: на бирор ерни кўрур, на денгизнинг кенглигини ва узунлигини сезур».

Ибн Маъсуд розияллоҳу анҳу дедилар: «Илм кўтарилиб кетмасидан олдин уни маҳкам тутинглар, унинг кўтарилиши эса ровийларнинг кўтарилиши биландир. Нафсим қўлида бўлган Зотга қасамки, Аллоҳ йўлида шаҳид бўлганлар қиёмат куни уламоларнинг мартабаларини кўриб, улардан бўлиб тирилишни ҳавас қиладилар. Чунки ҳеч ким олим бўлиб туғилмайди, балки илм таълим олиш билан ҳосил бўлади».

Олимнинг сиёҳи ғозийнинг қонидан афзал.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу: «Туннинг баъзисида илм, музокара қилишим тун бўйи ибодат қилишимдан севимлироқдир», дедилар.

Луқмони Ҳаким ўғлига шундай васият қилганлар: «Эй ўғилчам, уламолар билан бирга бўлгин, улар билан мажлисларда тиззама-тизза ўтиргин, чунки Аллоҳ таоло худди осмон сувлари билан ерни тирилтирганидек, ҳикматнинг нури билан қалбни тирилтиради. Эй ўғилчам, намозни тўқис адо эт, яхшиликка буюр ва ёмонликдан қайтар ҳамда ўзингга етган балоларга сабр қил. Мана шулар ишларнинг мақсадга мувофиғидир. Агар дунё молини ирода этсанг, у билан шугуллан! Агар охират қайғусини ирода этсанг, зуҳду такво билан шугуллан! Агар ҳар иккаласини ирода этсанг, илм билан шугуллан! Чунки илм дунё иззати ва охират шарафидир».

Имом Зухрий раҳматуллоҳи алайҳ айтадилар: «Илм зикрдир ва уни зикр қилувчиларгина севадилар».

Имом Ғазолий раҳматуллоҳи алайҳ дейдилар: «Илм фикрнинг хос мевасидир. Агар қалбда илм ҳосил бўлса, унинг ҳолати ўзгаради. Амал ҳолатга, ҳолат илмга, илм фикрга тобедир».

Суфён Саврий ривоят қиладилар: «Асқалоний бир шаҳарга келиб, у ерда анча вақт ушланиб қолди, сўнгра: «Мен бу шаҳардан чиқиб кетаман, бу ерда илм ўлар экан», деди». Асқалоний бу гапни таълим ва унинг фазилатини буюк санаганлари ва унга бўлган рағбатлари ҳамда муҳаббатлари беқиёслиги сабабли айтган эдилар. Чунки таълим бўлмаган жойда илмнинг ўлиши, йўқ бўлиши шубҳасиздир.

Ато ривоят қиладилар: «Бир куни Саид ибн Мусаййибнинг олдига кирсам, йиғлаб ўтирибди. «Нима учун йиғлаяпсиз?» деб сўраган эдим, «Ҳеч ким мендан бирор нарса сўрамай кўйди», деб жавоб берди».

Ҳасан розияллоҳу анҳу айтадилар: «Агар уламолар бўлмаганда, одамлар ҳайвонга ўхшаб кетар эди. Чунки уламо-

лар таълим бериш билан инсонларни ҳайвонлик ҳаддидан чиқариб, инсонлик ҳаддига киргизадилар.

Яҳё ибн Муъоз розияллоҳу анҳу дедилар: «Уламолар Муҳаммад алайҳиссалом умматига ота-оналаридан кўра меҳрибонроқдир. Чунки уларнинг ота-оналари уларни дунё оловидан сақлайди, уламолар эса уларни охираат оловидан асраб қоладилар».

Илм кўзи ожизлар учун қалбнинг ҳаёти, зулматда кўзнинг нуридир. Заифликда банданинг қувватидир. У билан банда аброрлар манзилига ва олий даражаларга эришади. Илм билан фикр қилиш рўзага тенгдир. Илм дарси эса кечалари қилинган ибодатга тенг. Илм воситасида тақво қилинади, у билан қариндошлик ришталари мустаҳкамланади, у билан ҳалол ва ҳаромлар билинади. У имомдир, амал эса унга тобе. Бахтли инсонлар унга эришадилар, бадбахтлар эса ундан маҳрум бўладилар.

Инсон бир нарсани талаб қилар экан, унинг фазилатини билиши шарт, акс ҳолда, ундан кўзланган мақсад рўёбга чиқмайди.

Юқорида илмнинг фазилатлари ҳақида келтирилган сўз жавоҳирлари ҳам Аллоҳ таоло Одам болаларига берган неъматнинг нечоғлик улуғлигини билдиради.

ИЛМНИ ЕТКАЗИШ ВОЖИБЛИГИ ВА УНИ ТАРҚАТИШНИНГ ФАЗЛИ ҲАҚИДА

Илмни тарқатиш тарқатиладиган нарсалар ичида энг афзали ва манфаатлисидир. Ҳаттоки аҳли илм вафот этиб кетгандан кейин ҳам тинимсиз савоби бориб турадиган манфаатли амалдир. Қолаверса, ҳар бир нарса тарқатилиши билан маълум бир маънода нуқсонга учраши мумкин, аммо илм тарқатилгани сари кўпайиб, зиёдалашиб, ўз эгасининг зеҳни ва хотирасида мустаҳкам қарор топиб бораверади. Зотан, устозларнинг илму маърифатлари ошиши, тажриба ва малакаларининг мукаммаллашиши улардан

таълим оладиган толиби илмларнинг ва савол сўровчиларнинг кўплигига қараб белгиланади. Одатда илм тарқатувчи уни тарқатгани сари унинг завқу шавқини, ҳаловатини, лаззатини татиб кўрар экан, ҳеч қачон бундай ишдан юз ўгирмайдиган даражага кўтарилади. Балки, аксинча, янада кўпроқ кишиларга илм етказишга ҳаракат қилади. Қолаверса, ўзида бор илмни бошқаларга етказмаслик ва уни яширишнинг гуноҳи, маъсияти қай даражада эканлигини ва аксинча, етказишнинг фазлини ҳам яхши билади.

Аллоҳ таоло айтади:

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ

«Аллоҳ: «Уни одамларга баён қилгайсиз ва беркит-массиз», деб, китоб берилганларнинг аҳду паймонларини олганини эсла» (*Оли Имрон сураси, 187-оят*).

Бу ояти каримадан маълум бўладики, таълим бериш, ўзидаги бор илмларни бошқаларга бекаму кўст ўргатиш вожибдир.

Ушбу маъноларни қуйидаги ҳадис ҳам қувватлайди.

Ибн Масъуд розияллоху анҳу ривоят қиладилар: «Расулulloҳ соллалллоху алайҳи васаллам дедилар: «Аллоҳ таоло қайси олимга бир илмни берган бўлса, албатта ундан аҳд олган. Худди пайғамбарлардан Аллоҳ юборган нарсаларни очик-ойдин инсонларга етказиш ва беркитмаслик тўғрисида аҳд олганидек» (*Абу Наъимдан ривоят қилинади*).

Аслида ояти карима аҳли китоблардаги иллатлардан бирини баён этипти. Зотан, Аллоҳ таоло уларга китоб бераётган пайтда «Бу китобни одамларга албатта баён қиласиз ва беркитмайсиз», деб аҳд олган. Лекин оятдаги бу ҳукм мазкур қавмнинг ўзигагина хос эмас эди. У умумий бўлиб, ҳар қандай аҳли илм ўз билганларини, ҳаттоки ўзининг хоҳиш-истакларига қарши бўлиб, ҳар тарафлама ўзига зарар келти-

радиган ҳукм бўлса ҳам, уни рўй-рост ҳолатда халққа етказиши вожибдир. Зотан, юқоридаги ҳадиси шарифда ҳам Аллоҳ таоло олимлардан аҳд олганлиги тўғрисида хабар келди.

Аллоҳ таоло таълим беришнинг бир тури бўлган яхшиликка даъват тўғрисида шундай марҳамат қилади:

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾

«Аллоҳга даъват қилган, солиҳ амалларни қилган ва «Албатта, мен мусулмонларданман!» деган кишидан кўра гўзал сўзли ким бор?!» (Фуссилат сураси, 33-оят).

Агар инсонлар ўртасида энг гўзал сўз тўғрисида баҳс юритиладиган бўлса, албатта ҳар ким ўз тушунчаси, соҳаси, илмий савияси ва бошқа бир қанча шарт-шароитлардан келиб чиқиб сўз юритади. Масалан, шоирлар одатда энг гўзал сўз кишининг ўз севгилисига айтадиган сўзлари дейишса, яна бошқалар фарзанднинг ўз ота-онасига нисбатан билдирган гўзал муомаласи, дейиши мумкин. Баъзи бирлар эса маълум бир мақсадларини амалга ошириш учун ишлатадиган сўзларини энг гўзал сўзлар деб тасаввур қилишади. Биз эса бу борада, одатдагидек, Аллоҳ таолонинг каломи шарифига мурожаат қиламиз ва шак-шубҳасиз, энг тўғри жавобни топамиз. Демак, дунёдаги энг гўзал сўз Аллоҳ таолонинг йўлига чақирувчи сўздир. Дунёдаги энг гўзал сўзловчи Аллоҳ таолога даъват қилувчининг ўзидир. Аммо ўша сўзнинг ҳақиқатда гўзал бўлиши ва ўша сўзловчининг ўзи энг гўзал сўзловчи бўлиши учун қуруқ даъватнинг ўзи камлик қилади. Балки даъват билан бирга, солиҳ амалларни қилиши ҳамда: «Албатта, мен мусулмонларданман», дейиши керак. Ана шундагина у одам энг гўзал сўзни сўзлаган бўлади. Зеро, у фақат мусулмонлиги сабабли шу фазлга эга бўлгандир).

Аллоҳ таоло айтади:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ

«Роббингнинг йўлига ҳикмат ва яхши мавъиза ила даъват қил» (Наҳл сураси, 125-оят).

Аввало, даъват «Аллоҳнинг йўлига» бўлмоғи керак. Баъзи шахсларга, гуруҳларга эмас, холис Аллоҳнинг йўлига бўлиши лозим.

Иккинчидан, даъват ҳикмат билан амалга оширилиши керак. Бунда даъват қилинаётганларнинг ижтимоий, маданий савиясини эътиборга олиб, оғир келмайдиган йўсинда даъват қилиш лозим.

Учинчидан, даъват яхши мавъиза орқали йўлга қўйилмоғи керак. Кишиларни қизиқтириш учун чиройли гапларни топиб гапириш, уларни нафратлантирмаслик лозим.

Тўртинчидан, даъватчи ўз вазифаси даъват қилиш эканини, ҳидоят ва залолат Аллоҳга боғлиқлигини ҳеч қачон унутмаслиги керак.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لِيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Абу Бакра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ҳозир бўлган ғойибга етказсин. Шояд, ҳозир бўлувчи уни ўзидан кўра кўпроқ англовчига етказса», дедилар» (Икки шайх ривоят қилишган).

«Ҳозир бўлган ғойибга етказсин», яъни илмий мажлис ва ҳалқаларда иштирок этганлар ўз эшитганларини мажлисда иштирок этмаганларга етказсин. Зотан, ҳамма ҳам ҳар доим илмий мажлисларда иштирок этишга имконият

топа олмайди. Шундай ҳолатларда аввало, иштирок этганлардан сўраб-суриштириб, ўзлари ғойиб бўлган ҳолда беҳабар қолган шаръий маълумотларни билиб олиш масъулияти бор. Қолаверса, ҳозир бўлганлар ҳадиси шарифдаги «етказсин» деган буйруққа мувофиқ, ғойиб бўлганлар сўрашмаса ҳам, ўзлари етказишлари керак. Бунда икки тарафлама фойда бор. Аввало, етказувчи буйруққа амал қилганлиги учун савоб олади ва ўзидаги маълумот такрорланганлиги учун янада мустаҳкам ўрнашади. Ғойиб эса янги маълумотга эга бўлиб, у ҳам ҳадиси шарифдаги буйруққа мувофиқ, бошқаларга етказишга киришади. Шундай қилиб, бу силсила қиёмат кунигача давом этаверади. Шунинг учун ҳам бир пайтлар ғарблик олимлар мусулмонларни «тўлиқлигича мадрасага қатнайдиган халқ» деб таърифлаган. Мазкур масъулиятни тўлиқ ҳис қилиб, унга амал қилинган асрларда мусулмонлар ҳақли равишда тўлалигича илму маърифатга берилган ва уни тарқатган инсонлар сифатида дунёга танилганлар. Ҳаттоки бу борада мусулмон бўлмаганларга ҳам илм ўргатаверганлар.

Юқорида етказишнинг баъзи бир ҳикматларини кўриб чиқдик. Лекин ундан кўзланган асосий ҳикматни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз ҳадиси шарифларининг охириги ярмида куйидагича баён этиптилар:

«Шояд, ҳозир бўлувчи уни ўзидан кўра кўпроқ англовчига етказса».

Одатда, илмий мажлисларда иштирок этувчиларнинг ҳаммалари ҳам ўзлари эшитган маълумотлардан тўлиқ фойдалана олмасликлари мумкин. Чунки ҳар бир инсоннинг ўзига яраша қобилияти, заковати бор. Шунинг учун ҳадиси шарифдаги буйруққа мувофиқ, омонатни қандай қабул қилиб олган бўлса, бирор жойига хиёнат қилмасдан, шундоқлигича ғойиб бўлганларга етказиши керак. Бунинг

хикмати шундаки, эшитувчи етказувчидан кўра англовчи-
рок ва қобилиятлирок бўлса, мазкур маълумотдан кўплаб
дунёвий ва ухровий манфаатлар олиши мумкин.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً،
وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ
مِنَ النَّارِ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анхумодан ривоят қилинади:
«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Мендан бир оят
бўлса ҳам етказинглар. Бану Исроил ҳақида гапиринг-
лар, танглик йўқ. Ким менга қасддан ёлғон тўқиса, дў-
захдаги ўрнига жойлашаверсин»**, дедилар» *(Бухорий ва
Термизий ривоят қилишган)*.

«Мендан бир оят бўлса ҳам етказинглар». Саҳобаи ки-
ромларнинг ҳам илм даражалари ҳар хил бўлган. Кимдир ўт-
тиз пора Куръони Каримнинг ҳаммасини ёд олган, кимдир
эса камрок. Ҳадиси шарифларни ёд олишда ҳам, умуман,
барча шаръий илмларни ўзлаштиришда ҳам шунга ўхшаш
ҳолат бўлган. Шунинг учун озгина илми борлар ўзларидаги
маълумотни оз ҳисоблаб, бошқаларга етказишга арзимаиди
демасинлар, балки бир оят ёки шунинг микдорича бошқа
бир маълумот бўлса ҳам етказаверсинлар. Ҳадиси шарифда-
ги **«бир оят»** деганда фақат Куръон ояти назарда тутилма-
ган. Балки бундан ҳар қандай шаръий маълумот бўлса ҳам
бошқаларга етказиш лозимлиги англанади. «Бир оят» жум-
ласи эса бу ерда оз микдорни ифода этиш учун келган.

«Бану Исроил ҳақида гапиринглар, танглик йўқ». Бу
ерда ҳам гап фақат Бану Исроил ҳақида эмас, балки уму-
ман, аҳли китоблар ҳақида кетмоқда. Чунки бошқа бир ҳа-
дисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аҳли

китобларни тасдиқламанглар ҳам, ёлғончи ҳам қилманглар, «Аллоҳга ва У Зотдан ўзимизга нозил қилинган нарсага иймон келтирдик», денглар», деганлар.

Шунинг учун уларнинг шариатимизга мувофиқ тасаруфларини тасдиқлаймиз, шариатимизга номувофиқларини тарк қиламиз.

Қолаверса, усулул фикҳда «Бизлардан аввалгиларнинг шариатлари биз учун ҳам шариатдир» деган қонун-қоида бор. Буни уларнинг шаръий қонун-қоидаларидан бизнинг шариатимиз қонун-қоидаларига мувофиқ келганлари биз учун ҳам шариатдир, деб тушунишимиз керак.

«Жим менга қасддан ёлғон тўқиса, дўзахдаги ўрнига жойлашаверсин». Илмни ўзгаларга етказиш иши кишидан омонатдор бўлишни талаб қилади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг номларидан ёлғон тўқиш айнан шариат ва унинг қонун-қоидалари тўғрисидаги маълумотлар ҳақида ёлғон тўқимоқдир. Зотан, ким Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг номларидан ёлғон тўқиса, аввало, у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга хиёнат қилиш билан бирга, шариат аҳкомларига ҳам ўзгариш киритган бўлади. Бундай одам эса дўзахга ҳақлидир. Агар шариатнинг асл манбалари шу тарзда қаттиқ ҳимоя қилинмаса, ҳақиқат билан ёлғонни ажратиб олиш мушкул бўлади. Бу эса шариатнинг бузилишига олиб келади ва албатта, бунинг жазоси жаҳаннамдан ўзга нарса эмас. Одатда баъзи бирлар ўз гапларини ёки даъволарини тасдиқлаш учун шариатнинг асл манбаси бўлмиш Қуръони Карим ва суннати набавиядан далил келтиришга ҳаракат қилади. Ҳадиси шарифдаги **«дўзахдаги ўрнига жойлашаверсин»** жумласи ушбу ҳолатда ўз хоҳиш-истаги ёки обрў-эътиборини сақлаб қолишни ёхуд шариатга бирор ўзгартириш киритишни қасд қилган ҳолда ёлғон гапирган одам ҳақидадир.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ أَجَمَهُ اللَّهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Ким бир илмдан сўралса-ю, у ўшани яширса, қиёмат куни Аллоҳ уни оловдан бўлган юган билан юганлайди»**, дедилар» (Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган).

Демак, шариатимизда илмни етказишга тарғибот ва ташвиқот қилиниши билан бирга, уни етказмасдан, яшириб қолишдан қаттиқ қайтарилади. Илм инсон учун энг шарафли неъматлардандир. Лекин баъзи бир аҳли илмларда ўз илмини бошқаларга етказиш, ўргатиш, ўзидаги ютук, қобилият ва муваффақиятларни бошқалар билан баҳам кўриш ўрнига, аксинча, ўзи билганини бошқалардан яшириш ҳолатлари, фақат ўзини ўйлаш каби иллатлар ҳам бор. Бу эса бизнинг шариатимизда катта гуноҳ ҳисобланиб, дунёда илм-маърифатнинг тарқалмаслиги ва ёйилмаслигига сабаб бўлса, охиратда азоб-уқубатларга дучор қилади. Ҳадиси шарифда эса мазкур азоб-уқубат куйидагича баён қилинган: **«Қиёмат куни Аллоҳ уни оловдан бўлган юган билан юганлайди»**.

Айтиб ўтиш лозимки, мазкур ҳадисда диний ҳамда ҳаёт учун зарурий бўлган умумий дунёвий илмлар назарда тутилган бўлиб, шахснинг касб ва маҳорат сирлари ва интеллектуал мулки бу доирага кирмайди.

Бизнинг динимизда эса илм ўз эгасининг шахсий мулки эмас, балки мусулмонлар яшаётган жамиятнинг умумий мулки ҳисобланади. Шунинг учун ҳам аҳли илм ўз илмини ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам жамият, халқ, мўмин-мусулмонлар манфаати йўлида сарфлаши лозимдир. Керак

бўлса, ўз мол-мулкидан харажат қилиб бўлса ҳам, ўзида бор илмни тарқатиши ва бошқаларга етказиши керак. Чунки шариатимизнинг талаби шу ва бу талабнинг замирида бир қанча дунёвий ва ухровий манфаатлар, ҳикматлар ётади. Мазкур коидага амал қилинган даврларда мусулмон оламининг мутахассислари ҳаётнинг барча соҳаларида дунё халқларига устозлик қилганлар. Бизлар эса аввалги аждодларимиз кўрсатган натижаларни қайта такрорлаш учун ҳаракат қилишимиз керак. Чунки бу ҳаракатларнинг замирида қанчадан-қанча инсонларнинг ҳидоят топишига сабаб ва сабабчи бўлган инсон учун эса қуйидаги ҳадиси шарифда баёни келадиган хайриятлар бор.

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Муъоз розияллоҳу анҳуни Яманга жўнатаётиб, шундай дедилар: **«Аллоҳ сен сабабли бир кишини ҳидоятга бошлаши сен учун дунё ва ундаги нарсалардан яхшироқдир»** (Имом Аҳмад ривоят қилган).

Одатда дунё неъматлари инсон кўз ўнгида кўриниб туради, шунинг учун ҳам унинг табиатида мол-дунёга бўлган қизиқиш ва майл кучлидир. Лекин шундай ишлар борки, инсон уни кўзи билан кўриб, қўли билан ушламаса-да, Аллоҳнинг наздида инсон тасаввуридаги бутун дунё ва ундаги барча нарсалардан ҳам яхшироқдир. У ҳам бўлса, ҳадиси шарифда баёни келганидек, бирор кишининг ҳидоятига сабаб бўлиб қолишдир. Мазкур маъноларни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бошқа бир ҳадиси шарифларида араблар ичида энг рағбат қилинадиган қизил туяларга қиёс қилиб келтирадилар.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «وَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِهَذَاكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَّكَ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ». رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

Саҳл ибн Саъд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сенинг иршодинг ила бир кишини ҳидоят қилмоғи сен учун қизил туялардан кўра яхшироқдир», дедилар» (*Учовлари ривоят қилишган*).

Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу ҳадиси Аллоҳ таолонинг номига қасам ичиш билан бошлаганларидан ундан кейин ғоятда муҳим бирор-бир ҳукм ёки ишни эълон қилишлари маълум бўлади. Ҳадиси шарифда эса мазкур муҳим иш қуйидагича ифодаланган.

«Аллоҳ сенинг иршодинг ила бир кишини ҳидоят қилмоғи сен учун қизил туялардан кўра яхшироқдир».

«Иршод» бирор инсонни тўғри йўлга йўллаб қўйиш, кўрсатиш, далолат қилиш деган маъноларни билдиради. Бу ердаги «иршод»дан мурод эса бир инсонни Ислом динига, ҳидоятга, нажотга, маърифатга, Аллоҳнинг розилигига йўллаб қўйишдир. Буни ҳадиси шарифдаги «ҳидоят қилмоғи» деган сўздан ҳам тушуниб олсак бўлади. Демак, кўпчиликнинг ёки бутун бир жамоатнинг эмас, балки бир кишининггина ҳидоятига сабабчи бўлиш шу қадар катта мукофотларга сазовор иш экан. Одатда ўша пайтдаги араб қабилаларида инсонларнинг бойлиги, мавқе ва обрў-эътиборлари уларнинг туялари сонига қараб белгиланган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам ўз ҳадиси шарифларида мазкур урфни эътиборга олиб, тушунарлироқ бўлиши учун айнан қиёслаш борасида қизил туяларни зикр қилиб ўтдилар. Бу қиёс эса ўша пайтдаги ҳар қандай арабнинг тасаввурида мукофотнинг қанчалик буюк эканлигини ифодалай олади.

Шунинг учун ҳам Исломнинг илк даврларидан то охириги асрларгача мусулмонлар доимо ўзлари билган нарсаларни бошқаларга ўргатишни муқаддас бурч деб билганлар. Бунинг натижасида эса мусулмонлар ичида саводсизлар қолмаган. Ҳар бир қадамда ибодат, илм-маърифат маскани бўл-

миш масжид ва мадрасалар барпо қилинган. Бундан ташқари, қанчадан-қанча алломалар юртма-юрт, шаҳарма-шаҳар сафар қилиб бўлса ҳам, илм-маърифат тарқатганлар. Натижада эса Ислом оламида нафақат бир даврнинг ўзида юзлаб алломалар, балки минглаб, ўн минглаб китоблар ёзилган. Ҳар бир масжид ва мадрасалар қошида кутубхоналар жорий қилинган. Ҳатто кўпгина алломаларнинг шахсий кутубхоналарида бир неча минглаб китоблар мавжуд бўлган. Қолаверса, илмни тарқатишда нафақат халқни саводхон қилиш, балки бутун жамиятни ҳар хил гуноҳ-маъсиятлардан, жисмоний ва маънавий жиноятлардан саклаш ҳам бор.

Мусулмонлар эса ҳеч қачон ҳеч қайси асрда илм тарқатиш ёки уни ўрганишдан беҳожат бўлмаганлар. Аксинча, замонлар ўтган сари биз мусулмонлар мазкур ҳадиси шарифга амал қилишга нечоғлик муҳтожлигимизни ҳис қилиб борапмиз. Хусусан, ҳозирги мураккаб давр, яъни «ахборот хуружи» ривожланиб, турли ғаразли ғоялар ва мақсадларни тарқатиш ўта ривожланган бир даврда уларга қарши курашиш учун ҳам ҳар бир аҳли илм учун ўзи билган тўғри маълумот ва илм-маърифатни имкон даражасида бошқаларга тезроқ ва самаралироқ қилиб етказиши вожибдир. Акс ҳолда бир инсоннинг ҳидоят топишига сабабчи бўлиш ўрнига бир неча инсоннинг залолатига, адашувига сабабчи бўлиб қолиш мумкин.

Ҳар бир соҳа мутахассиси эса ўзининг соҳасидан келиб чиққан ҳолатда бирор бир инсоннинг ҳидоятига сабабчи бўлиши мумкин. Масалан, қосиб ёки ҳунарманд, деҳқон ёки богбон, ўқитувчи ёки шифокор, тижоратчи ёки тадбиркор ўз касбининг сир-асрорларини шогирдларига шариат аҳкомларига мувофиқ ҳолатда ўргатса, яъни касбига тегишли бўлган ҳалол ва ҳаромни, тўғри ва нотўғрини, пок ва нопокни, адолат ва адолатсизликни ўргатса, айнан ҳа-

диси шарифда айтилганидек, ўз шогирдларининг ҳидоятига сабабчи бўлиши мумкин. Демак, ҳидоятга чорлаш учун албатта имом хатиб, мулла ёки домла бўлиш шарт эмас. Аксинча, ҳар биримизда қайсидир маънода кимнингдир ҳидоятига сабабчи бўлиш имкони бор.

Ибн Масъуд розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан шундай ривоят қиладилар: **«Ким инсонларга ўргатиш учун илмдан бир боб ўрганса, унга етмишта сиддиқнинг савоби берилади»** (Абу Мансур Дайлабий ривоят қилган).

Демак, шариат илмидан таълим берувчи ҳар бир инсонда ушбу сифатлар жамланган бўлса, албатта, у мана шу хайрли амали учун улуг мукофотларга эга бўлади.

Ҳатто биттагина сиддиқнинг савобини олиш осон иш эмас. Илм-маърифат ўрганиш эса ниҳоятда улуғ иш бўлганлигидан, яъни ҳар бир ибодат ва ҳар бир хайрли амалларнинг боши ҳам айнан илм билан бўлиши шарт қилинганидан, илмдан бир боп ўрганган инсонга етмишта сиддиқнинг савоби ваъда қилиняпти. Қолаверса, ўрганишнинг шарти ҳадиси шарифда қуйидагича зикр қилинган: **«Ким инсонларга ўргатиш учун»**.

Демак, шарт топилмаса, одатда унинг сабабидан рўёбга чиқадиغان натижага ҳам эришиб бўлмайди. Мана, бизнинг шариатимизда илмни ўрганиш ва бошқаларга ўргатиш қай даражада катта мукофотларга сазовор қиладиган амал эканлиги маълум бўлди. Шуларни билган бирорта мусулмон толиби илм бўлишга ёки устоз бўлишга қизикмаслиги мумкинми?

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَاسْلَطَهُ عَلَى هَلَكَةٍ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Ибн Масъуд розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Фақат икки нарсадан бошқада ҳасад йўқ. (Биринчиси) Аллоҳ бир одамга молу дунё берса-ю, у ўшани тўғри йўлда сарф қилса, (иккинчиси) Аллоҳ бир одамга илм берса-ю, у ўша илми ила ҳукм чиқарса ва таълим берса»**, дедилар» *(Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган).*

Бу ҳадиси шарифда «ҳасад» ўзининг асл маъносида эмас, балки «ҳавас қилиш» маъносида келган. Яъни бошқа кишига берилган неъматни кўриб, унинг ўзида ҳам бўлишини орзу қилиш. Дунёда инсонларга сон-саноксиз неъматлар берилади, лекин уларнинг ҳаммасига ҳам ҳавас қилинавермас экан. Чунки кўпгина неъматлар умумий бўлиб, деярли ҳамма инсонларга берилади, аммо уларнинг ичида мол-дунё ва илм неъматига ўхшаш неъматлар борки, улар ҳаммага эмас, балки хос инсонларга синов ва имтиҳон учун, қолаверса, яна Аллоҳнинг Ўзигагина маълум бўлган ҳикматлар сабабли берилади. Одатда, ҳасад ёки ҳавас туйғуси ҳар хил нарсаларга нисбатан кўзиши мумкин. Агар инсонларнинг ўзига ташлаб қўйилса, улар ўзларининг тушунчалари, қизиқишлари, ҳавою нафслари ёки шаҳватлари истагига мувофиқ, бирор нарсанинг ўзида бўлишини ҳавас қилади. Шариат эса доимо инсонларнинг ҳаётнинг ҳар бир соҳасида тўғри йўлни топишлари учун ўз ҳукмлари ва қонун-қоида ҳамда тавсияларини жорий қилган. Ҳар қандай ишга ҳам агар Аллоҳ таолонинг нозил қилган қонун-қоидаларига риоя қилган ҳолда ёндашиладиган бўлса, албатта, икки дунё бахту саодатига эришиш муқаррардир. Агар бу ёндашув оддий ҳавас қилишда бўлса ҳам, қандай ҳолда ва қандай неъматга ҳавас қилиш кераклигини мазкур ҳадиси шарифдан билиб оламиз.

«(Биринчиси) Аллоҳ бир одамга мол-дунё берса-ю, у ўшани тўғри йўлда сарф қилса».

Одатда, инсонларнинг энг кўп ҳасад ёки ҳавас қиладиган нарсаси айнан мол-дунёга тегишлидир. Биринчиси, яъни «ҳасад» ҳар қандай ҳолатда ҳам шаръан мумкин эмас.

Иккинчиси, яъни «ҳавас қилиш» эса ҳадиси шарифда айтилган ҳолатларда мумкин, балки марғубдир. Аммо унинг акси бўлиб, Аллоҳ бир одамга мол-дунё берса-ю, у ўшани нотўғри жойларга ишлатса, бунга мутлақо ҳавас қилиш мумкин эмас. Аллоҳ асрасин, бундай ҳолатларда ниятига яраша гуноҳкор бўлиб қолиши мумкин. Аммо, минг афсуслар бўлсинки, ҳаётда мол-дунё берилганларнинг аксарияти уни ноўрин ишлатишади, балки маъсият бўлган жойларга сарф қилишади ёки умуман, кўнгилочар ишларга беҳуда сарфлаб, гуноҳга ботишади. Бундай ҳолатларини кўриб, уларга ҳасад ёки ҳавас қиладиганлар оз деб ўйлайсизми?

Ҳар иккала ҳолатда ҳам барчамизни Аллоҳнинг Ўзи асрасин.

Ҳавас қилишга арзугулик неъматларнинг иккинчиси ҳадиси шарифдаги қуйидаги жумлада ўз ифодасини топган:

«(Иккинчиси) Аллоҳ бир одамга илм берса-ю, у ўша илми ила ҳукм чиқарса ва таълим берса».

Эътибор берадиган бўлсак, ҳадиси шарифда илм берилганларга нисбатан ҳавас қилиш иккинчи ўринга қўйилипти. Бунинг ҳикматларидан бири кўпчилик инсонларда илму маърифатдан кўра мол-дунёга қизиқиш табиатан кучли бўлганлигидир. Шунинг учун ҳам дунёда нисбатан олганимизда аҳли илмларга қараганда аҳли дунёлар кўпроқни ташкил этади. Бу ҳолат ҳозирги кунимизда яна ҳам яққолроқ намоён бўлгандир. Илм ҳам ҳаммага берилавермайди, қолаверса, илм берилганларнинг ҳаммаси ҳам уни тўғри йўлда ишлатавермайди. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда илмнинг ўзига эмас, балки ўша илми билан ҳукм чиқариши ва таълим беришига эътибор қаратилган. Демак, ҳамма аҳли илмларга ҳам ҳавас қилинавермайди, балки ҳадиси шариф-

даги шартлар мавжуд бўлган аҳли илмларгагина ҳавас қилинади. Ушбу ҳадиси шарифда мол-дунё ва илмнинг қанчалик буюк неъмат эканлиги баён этилиши билан бирга, ниятнинг ҳам аҳамияти қай даражада юксак эканлиги аён бўляпти. Эътибор берадиган бўлсак, мазкур икки мақталган ҳолатга осонгина ният қилиб қўйишнинг ўзи билан эришиляпти. Лекин гап ана шу ниятнинг қай даражада рўй-рост ва ихлос билан бўлишидадир. Банда ниятим тўғри деб, тили билан ҳар қанча даъво қилмасин, унинг қалбидаги ният ва кечинмаларини Аллоҳ таоло билиб турувчи Зотдир.

Қолаверса, ҳадиси шарифда кўпчиликни ноумидлик саҳросидан умидворлик водийсига даъват қилиш бор. Чунки ҳамма ҳам умрининг охиригача мол-дунё ва илмга етиша олмаслиги мумкин. Лекин бундан ноумид бўлмасинлар, балки ҳадиси шарифда зикр этилганига мувофиқ, ниятларини тўғри қилиб, мазкур неъматалр берилган кишиларга ҳавас қилсалар, иншааллоҳ, улар ҳам худди ўшалардек, буюк савобларга эга бўладилар. Чунки Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бир ҳадиси шарифларида шунга далолат қилиб, шундай деганлар:

«Албатта, дунё тўрт нафарникидир:

Бир бандага Аллоҳ молини ҳам, илмини ҳам ризқ қилиб берган. У бу билан Роббига тақво қилур, силаи раҳм қилур, ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билур. Бу энг афзал даражадир.

Бир бандага Аллоҳ илмни ризқ қилиб берибди-ю, молни ризқ қилиб бермабди. У содиқ ниятли бўлиб, «Агар молим бўлганида, фалончининг амалини қилар эдим», дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг ажри баробардир.

Бир бандага Аллоҳ молни ризқ қилиб берибди, аммо илм бермабди. У илмсиз равишда молини тўғри келган

тамонга сочади. У билан Роббига такво қилмайди, силаи раҳм қилмайди, ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билмайди. Бу энг ёмон даражадир.

Бир бандага Аллоҳ молни ҳам, илмни ҳам ризқ қилиб бермабди. У эса «Агар молим бўлганида, фалончининг амалини қилар эдим», дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг гуноҳи баробардир» (Термизий ривоят қилган).

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «نَضَرَ اللَّهُ أَمْرًا سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا فَبَلَغَهُ كَمَا سَمِعَ فَرُبَّ مُبْلَغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

Ибн Масъуд розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Биздан бир нарсани эшитиб, уни худди эшитганидек қилиб етказган одамни Аллоҳ ёрлақасин, баъзи етказилган одам эшитувчидан кўра англовчиروқдир», дедилар» (Термизий ва Абу Довуд ривоят қилишган).

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг дуоларига сазовор бўлиш ҳаммага ҳам насиб қилавермайдиган ишдир. Тўғри, саҳобаи киромларнинг кўплари у зотнинг тўғридан-тўғри дуоларига сазовор бўлганлар, у дуоларнинг кўплари хос зотлар учун бўлган. Қолаверса, у саҳобаи киромлар ўзларининг шахсий фаолиятлари билан ана шундай хос дуоларга сазовор бўлганлар. Бу ҳадиси шарифда эса

«Биздан бир нарсани эшитиб, уни худди эшитганидек қилиб етказган одамни Аллоҳ ёрлақасин», деган дуолари эса умумийдир. Яъни мазкур ишни қайси мусулмон бўлса ҳам бошқасига худди эшитганидек қилиб етказса бўлди. Бу ерда нозик бир нуқта бор, яъни эшитган нарсасини қандай эшитган бўлса, худди ўшандай қилиб етказиш деганда унга бирор ҳарф ёки сўз ҳам қўшиш мумкин эмаслиги тушунила-

ди. Қолаверса, эшитган нарсасини ўзича шарҳлаб, изоҳлаши ҳам ёки эшитган нарсаси тўғрисидаги ўзининг тушунчасини етказиши ҳам мумкин эмас. Ҳаттоки ўзи етказаётган нарсасининг ҳикматини тўлиқ тушунмаса ҳам, айнан эшитганидек қилиб етказиши шартдир. Мободо эшитган нарсаси тўғрисида, яъни сўз ва жумлаларида бирор иккиланиш бўлса, уни алоҳида қайд қилиши керак. Агар ўз тушунчасини ёки изоҳини қўшадиган бўлса ҳам, бу борада алоҳида таъкидлаб ўтиши керак. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда «Эшитувчи эшитган нарсасини изоҳлаб, шарҳлаб ёки тушунтириб етказсин», дейилмаган. Мазкур ҳолатнинг ҳикмати эса ҳадиси шарифнинг иккинчи ярмида қуйидагича баён этиляпти:

«Баъзи етказилган одам эшитувчидан кўра англов-чирикдир».

Демак, омонат бўлган ҳадиси шарифни унинг бирор ҳарфига ҳам хиёнат қилмасдан етказилса, ундан катта манфаатлар етар экан. Бу ҳикмат эса эшитувчига кашф этилмаган ёки маълум бўлмаган кўплаб ҳикматларни етказилган одам англаши мумкинлигидир. Бу ҳақда ҳам баъзи мулоҳазалар бор. Масалан, кейинги авлод мусулмонлари ичидан оз сонли бўлса-да, ниҳоятда яхши фикрловчи, англовчи, заковатли инсонлар чиқишига ишора бор.

Етказувчи бўлган саҳобаи киромлар ҳадиси шарифни ўз замонлари ва шароитларига мос ҳолатда тушунган бўлсалар, етказилган одам ҳам ўз замони ва шароитидан келиб чиқиб тушуниши мумкин. Хусусан, ҳозирги даврда илмий кашфиётлар асосида ҳадиси шарифдаги баъзи бир ҳикматларни, манфаатлар ёки мўъжизаларни яна ҳам кенгроқ тушуниш имконияти бор. Чунки Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадиси шарифларида нафақат ўша даврнинг ўзида бўладиган ёки бўлиб турган нарсалар тўғрисида маълумот бериларди, балки келажақда бўладиган кўп-

лаб ихтиролар, кашфиётлар тўғрисидаги маълумотлар ҳам ўз ифодасини топар эди. Бу ҳолат эса замонлар ўтган сари илму фан ривожланиб, ўтган асрларда кашф этилмаган кўп-лаб янгиликлар юзага келиши тўғрисида башорат берарди.

Қолаверса, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитилган хабар оддий хабар ёки гап эмас, балки у ҳадиси шариф бўлиб, ҳар қандай ҳадис қайсидир шаръий ҳукмни ифода этади. Агар уни шундоқлигича етказилмаса, бунинг замирида қанчадан-қанча шаръий ҳукмларнинг ўзгариб кетишидек хавфли иш ётади.

وَفِي رَوَايَةٍ: «نَضَرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبْلَغَهُ، فَرُبَّ حَامِلٍ فَقَّهِ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ، وَرُبَّ حَامِلٍ فَقَّهِ لَيْسَ بِفَقِيهِ».

Бошқа бир ривоятда:

«Биздан бир ҳадисни эшитиб, уни ёдлаб олиб етказган одамни Аллоҳ ёрлақасин. Баъзи фикҳни олиб юрувчи ўзидан кўра фақиҳроққа (етказади) ва баъзи фикҳни олиб юрувчи фақиҳ эмасдир», деганлар.

Бу ҳадиси шариф ҳам ўзидан олдинги ҳадиси шарифдаги маъноларни қувватлаш билан бирга, баъзи бир қўшимчаларни ҳам қўшади. У ҳам бўлса:

«Баъзи фикҳни олиб юрувчи ўзидан кўра фақиҳроққа (етказади) ва баъзи фикҳни олиб юрувчи фақиҳ эмасдир».

Демак, ҳадиси шарифларда фикҳий ҳукмлар мавжуд бўлади. Уни ёдлаб олиб, бошқаларга етказувчи ўзи ривоят қилаётган ҳадиси шарифдаги фикҳни мутлақо тушунмаслиги ёки бўлмаса, ўзидан кўра фақиҳроққа етказиши ҳам мумкин. Бу ҳолат кўпгина саҳобаи киромларда кузатилган, яъни улар ўзлари етказаётган ҳадиси шарифлардан келиб чиқадиган фикҳий қонун-қоидаларни тўлиқ тушуниб етмаган ва улардан қандай ҳукмлар олиншини ҳам билмасалар-да, омонат сифатида бошқаларга етказа-

верганлар. Шунинг учун ҳам саҳобаи киромлар ичида ҳадиси шарифлардан қандай шаръий ҳукмлар ва фикҳий масалалар олинишини биладиганлари алоҳида ажралиб турган ва улар саноклигина бўлган. Қолганлари эса ўзлари ривоят қиладиган ҳадиси шарифларнинг фикҳий ҳукмларини ҳам фақиҳлик ва мужтаҳидлик билан машҳур бўлган саҳобалардан сўраб, ўрганганлар.

Кейинги асрда тобеъинлар ичидан ҳам ҳадиси шарифларнинг ботинидаги дақиқ маъноларигача тушунадиган ўнлаб буюк зотлар етишиб чиққан. Улар ҳам ўз ўрнида ҳадиси шарифлардан олинадиган ҳукмларни ажратиш ва тартибга солишда жонбозлик кўрсатганлар. Буларнинг барчаси юқорида зикри ўтган ҳадиси шарифларга оғишмай амал қилинганлигининг самарасидир.

ИЛМНИНГ АСАРИ АБАДИЙ ҚОЛАЖАК

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا، وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا». رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким бир хидоятга чақирса, унга ўзига эргашганларнинг ажрича ажр бўлади. Бу эса уларнинг ажрларидан ҳеч нарсани ноқис қилмайди. Ким бир залолатга чақирса, унга ўзига эргашганларнинг гуноҳларича гуноҳ бўлади. Бу эса уларнинг гуноҳларидан ҳеч нарсани ноқис қилмайди»**, деди-лар» (Муслим, Абу Довуд ва Термизийлар ривоят қилишган).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ

إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٌ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٌ يَنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيُّ.

Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Қачонки одам боласи ўлса, амали кесилади. Магар уч нарсадан: жорий садақадан, манфаат олинадиган илмдан ёки унинг ҳаққига дуо қиладиган солиҳ фарзанддан кесилмайди»**, дедилар» *(Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаган)*.

Шарх: Бу ҳадиси шариф ҳам Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинмоқда.

«Манфаат олинадиган илм».

Мўмин одам ўз вафотидан кейин ортидан манфаат берадиган илм қолдирса, савоби узилмайдиган амал қолдирган бўлади. Бу эса илмнинг асари доимий бўлишидир. Қандай қилиб киши ўздан кейин манфаат берадиган илм қолдира олади?

Бу иш аввало бошқаларга илм ўргатиш билан амалга ошади. Модомики шогирдлар, шогирдларнинг шогирдлари ўша илмни ишлатяптими, кишиларга манфаати етяптими, устозга савоб ёзилиб тураверади.

Иккинчиси китоб ёзиб қолдириш билан бўлади. Қуръон, ҳадис ва диний илмлар бўйича, мусулмонларга фойда келтирадиган бошқа илмлар бўйича иймон ва ихлос билан китоб ёзиб қолдирган кишига, агар китобидан мусулмонлар фойдаланиб туришса, у ўлганидан кейин ҳам савоб етиб тураверади.

Учинчиси илм йўлида хизмат қилиш билан бўлади. Мисол учун, имконияти бор одам толиби илмларга, устозларга илм йўлида ёрдам бериб, мадраса қурди, китоб чоп эттирди, ўз маблағидан кутубхона қурдирди. Шунга ўхшаш ишлар илм

йўлида хизмат қилиш ҳисобланади. Буларни қилган одамлар вафот этиб кетишса ҳам, савоблари узилмай бориб туради.

Мўмин-мусулмонлар бу каби ишларга доимо катта эътибор бериб келганлар. Шунинг учун ҳам Исломга тўлиқ амал қилинган даврларда мусулмон оламида илм кенг миқёсда тарқалган, дунё аҳамиятига молик улуг алломалар етишиб чикқан. Мусулмонларчалик кўп олим етиштирган миллатни тарих билмайди. Шунингдек, илм ўрганувчилар ҳам кўп бўлган. Мусулмон ҳокимлар ва бойлар ҳам илм йўлида хизмат қилиш учун катта ғиммат кўрсатишган. Нафақат улар, балки ҳар бир мусулмон илм йўлида кўлидан келган ишни қилган. Деҳқонлар мадрасаларнинг вақф ерларида навбат билан Аллоҳ йўлида, ҳақ олмай ишлаб берганлар. Ҳунармандлар ҳунари билан, чорвадорлар чорваси билан, хуллас, ҳар ким ўз имконига қараб бу ишга озми-кўпми, ҳиссасини қўшган. Шу йўл билан халқ илмий ишларни йўлга қўйишда фаол қатнашган. Уларнинг бу ишларда фидокорлик кўрсатишдан бирдан-бир мақсадлари доимий равишда савоби узилмай етиб турадиган амалларга етишиш эди. Албатта, Аллоҳ таоло ҳам уларни ноумид қилмаган.

Ҳозирда китоблари ўкиб турилган уламоларга илм йўлида кўрсатган хизматларининг савоби етиб турибди. Уларнинг шогирдларининг шогирдлари Аллоҳ таолога: «Устозларимизни мағфират қилгин», деб дуо қилиб турибдилар. Улар қурган мадрасалару қолдирган вақфлар, қўлёзмалар ва бошқа асарлардан ҳосил бўлган савоблар ҳам узлуксиз етиб турибди.

ИЛМНИНГ ҚИСМЛАРИ ВА ҲУКМЛАРИ

Илмларнинг турлари ва қисмлари ниҳоятда кўпдир. Уларнинг барчасини бир инсон ўзида мужассам қилишининг имкони йўқ. Шунинг учун ҳам ҳар бир инсон ўзининг қискағина умри давомида икки дунёсининг обод бўлиши учун лозим бўладиган энг муҳим, балки фарз бўлган илмларни ўрганишга ҳаракат қилиши керак. Аксинча, агар иккинчи ёки учинчи даражадаги илмларни ўрганиш билан умрини ўтказиб юборса, жуда ҳам катта йўқотишга юз тутган бўлади. Шунинг учун ҳам ўзининг қобилиятига қараб биринчи ўринда ҳар бир инсон ўзи учун фарзи айн бўлган илмларни ўрганиши керак бўлади. Агар фурсати ва имконияти бошқа илмларни ҳам ҳосил қилишга етадиган бўлса, ундан кейин уларни ўрганишга киришиши мақсадга мувофиқдир.

Илмнинг энг аҳамиятлиси ва энг юксаги эса инсон ўзининг Аллоҳ таолонинг бандаси ва кули эканини изҳор этадиган ибодатлар учун бевосита шарт бўлган илмдир. Зеро, илмсиз ибодат ҳам комил бўлмайди. Демак, ибодат саҳиҳ бўлиши учун илм шарт экан, албатта, илм ибодатдан фазилатлироқ саналади. Ушбу маънолар қуйидаги ҳадиси шарифларда ҳам ўз ифодасини топган.

عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: «فَضْلُ الْعِلْمِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ فَضْلِ الْعِبَادَةِ وَخَيْرُ دِينِكُمُ الْوَرَعُ». رَوَاهُ الْحَاكِمُ.

Мусъаб ибн Саъд ибн Абу Ваққос отаси розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Илмнинг фазилати мен учун ибодатнинг фазилатидан кўра яхшироқдир ва динларингизнинг яхшироғи парҳезкорликдир», дедилар» (Ҳоким ривоят қилган).

Бошқа бир ҳадиси шарифда эса Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам илм талаб қилишнинг нечоғлик лозим эканини баён этиб, шундай марҳамат қилганлар:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмон учун фарздир»**, дедилар» (*Табароний ривоят қилган*).

Лекин бу ҳадиси шарифдан барча мусулмонлар учун ҳамма илмни ўрганиш фарз, деган маъно келиб чиқмайди. Балки ҳар бир мусулмон учун ҳолатига қараб, ҳар хил илмлар фарз бўлади.

Мусулмон, оқил, балоғатга етган инсонга уч нарсани ўрганиб, уларга амал қилиш ўз вақтида фарз бўлади. Булар – эътиқод, феъл ва тарк этиш. Масалан, ақлли инсон эҳтилом бўлиш ёки ёши жиҳатидан балоғатга етганда, унга аввало фарзи айн бўладиган илм – икки шаҳодат калимаси ва унинг маъносини фаҳмлашдир.

Аммо бу калималарни исботлаш учун далиллар излаш, бу тўғрида баҳс юритиш, бунинг ботиний маъноларини ҳам ўзича кашф қилиш унга фарз эмас. Балки унинг учун калималардаги маъноларни тасдиқлаш ва унга қатъий иқрор бўлиш, ҳеч қандай шак-шубҳага бормаслик кифоя қилади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳройи арабларнинг икки шаҳодат калимасини тасдиқлаб, маъносига иқрор бўлишларининг ўзи билан кифояланганлар.

Демак, дастлаб инсон учун фарзи айн бўлган илм икки шаҳодат калимасини ўрганиш ва уни фаҳмлашдир, бу вақтда бундан ортиқча нарсани ўрганиш шарт эмас. Агар киши мана

шу ҳолатда (яъни ҳали унинг учун бошқа ибодатлар фарз бўлмаган ҳолатда) вафот этса, Аллоҳга ибодат этган ҳолда вафот этган бўлади. Бунинг кетидан келадиган фарзлар эса мазкур кишига рўбарў бўладиган ишларга қараб, феълий, эътикодий ёки тарк этишдан иборат амалларга тақсимланади.

Феълий фарз: Киши чошгоҳда балоғатга етган бўлса, то пешин вақти киргунча юкорида зикр этилган ишлар унга фарз бўлади, пешин вақти кириши билан энди унга таҳорат ва намозни ўрганиш фарзи айн бўлади. Аммо пешин намозининг вақти чиқиб кетгунича таълим олишга улгурмайдиган бўлса, у ҳолда олдинроқ таълим олишни бошлаши вожиб бўлади.

Буни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг куйидаги ҳадисларидан билиб оламиз.

عَنْ سَبْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مُرُوا الصَّبِيَّ بِالصَّلَاةِ إِذَا بَلَغَ سَبْعَ سِنِينَ، وَإِذَا بَلَغَ عَشَرَ سِنِينَ فَأَضْرِبُوهُ عَلَيْهَا. زَادَ فِي رِوَايَةٍ: وَفَرَّقُوهَا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَاحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Сабрата розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Бола етти ёшга етганда уни намозга буюринглар. Қачонки ўн ёшга етса, унинг учун уришинглар»**, дедилар».

Бошқа ривоятда:

«Ётар жойларини ажратинглар», деб зиёда қилинган (Абу Довуд, Аҳмад ва Термизийлар ривоят қилишган).

Демак, ҳар бир оқил ва болиғ киши учун биринчи бўлиб қайси намоз вақти тўғри келса, шу намозни ва таҳоратни ўрганиш фарзи айн бўлади. Қолган намозлар ҳам худди шу тартибда давом этаверади. Агар Рамазон рўзасининг вақти келса, у киши учун яна битта фарзи айн қўшилади, яъни рўзани тутиш учун унинг аҳкомларини ўрганиши фарз бўла-

ди. Агар унинг мол-дунёси нисобга етиб, бир йил айланса, бу ҳолда яна битта фарзи айн кўпаяди, яъни қанча миқдорда закот бериш вожиблиги тўғрисида билимга эга бўлиши керак. Агар ҳаж ойлари кириб, у киши ҳажга боришга қодир бўлса ва ҳажга бориш учун барча шарт-шароитлар топилса, ҳаж ва унинг фарз-вожиб амалларини ўрганиши керак. Демак, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бола балоғатга етиб, ибодатларга мукаллаф бўлар экан, унинг учун барча ибодатлар кетма-кетлик билан фарз ёки вожиб бўлиб, зиммасига юкланаверади. Шунинг учун ҳам юқоридаги ҳадиси шарифда айтилганидек, ҳар бир мўмин-мусулмон ота-она ўз фарзандларининг балоғатга етиб, ибодатларга мукаллаф бўлишини кутиб ўтирмасдан, балки мазкур ибодатларни адо этишнинг йўл-йўриклари борасида олдиндан таълим бериши, ўргатиши ва уларга одатлантириб бориши керак бўлади. Ана шунда фарзандлар балоғатга етганларидан сўнг бирорта ҳам ибодатларни нафакат қазо қилмайдилар, балки уларнинг адо этиш йўл-йўрикларини аввалдан мукамал ҳолда ўрганганлари ва бу борада тажриба ҳамда малагага эга бўлганлари сабабли бенуксон адо эта оладилар.

Эътиқодий фарз: Эътиқодий фарзлар ҳар бир инсоннинг қалбидаги хавотирларга қараб бўлади. Масалан, кишининг қалбида шаҳодат калимасининг маънолари тўғрисида шак-шубҳа пайдо бўлса, шу шубҳаларни кетказиш учун керак бўладиган илмни ўрганмоғи фарзи айндыр.

Кишиларда учрайдиган эътиқодий хавотирлар ҳар хил бўлади, баъзилари табиий хавотирлар бўлса, баъзилари кулоққа чалинган гаплардан туғилади. Дейлик, баъзи бидъатчилар ҳар хил бузуқ эътиқодларни тарқатишади.

Хусусан, ҳозирги давримиз ахборотлар хуружи даври бўлганлиги туфайли динимиз душманлари тарафидан турли хил эътиқодий мафкуравий бузуқ ғоялар шу даражада тез ва

кенг кўламда таркатиляптики, ёшларимизга эътиқодий масалаларни балоғатга етганларидан кейин ўргатармиз десак, кечиккан бўламиз. Бунинг исботини ҳозирги кунда нафақат ёшлар, балки катта ёшдагилар ўртасида ҳам турли-туман бузук ақийдаларнинг қурбонларига айланиб қолаётган кишиларнинг борлигида кўрсак бўлади. Бу борадаги бизнинг камчилигимиз ёшларимизга ўз вақтида фарзи айн бўлган ақийдавий илмларни ўргатмаганлигимиздир. Шунинг учун ҳам феълий фарзларга аввалдан қандай тайёргарлик ишлари амалга оширилиб, уларнинг бу борада тажриба ва малакаларининг ошишига ҳаракат қилинган бўлса, унинг зиммасига ақийдавий тарафдан ҳам фарз бўлган вазифалар юкланишидан аввалроқ мазкур ҳолатга ҳар тарафлама жавоб бера оладиган қилиб тайёрлаш лозимдир. Акс ҳолда, бузук ақийдалар ва гоёларга қарши курашиш учун улар тарқалган пайтда илм ва малака ҳосил қилишга киришган одам албатта кечикади. Натижада эса ҳозирги кунда кўплаб инсонлар илмсизлик оқибатида гирифтор бўлаётган мусибатларга дучор бўлиб, уларнинг қурбонига айланади.

Агар бир шаҳарда тижоратчиларнинг рибо билан муомала қилиши одат тусига кирган бўлса, рибодан сақланиш илмини ўрганиш фарз бўлади. Хулоса қилиб айтганда, қимки фарз амалларга оид илмларни ва уларнинг фарз бўлиш вақтларини ўрганса, демак, у фарзи айн бўлган илмни ўрганибди.

Тарк этиш лозим бўлган амалларни ўрганиш. Бу кишининг ҳолатига қараб белгиланади ва турли хил бўлади. Мисол учун, соқовга гапириш ҳаром бўлган, кўзи ожизга қараш ҳаром бўлган, қар одамга эшитиш ҳаром бўлган нарсаларни ўргатиш фарз эмас.

Аммо бир шаҳарда ароқ ичиш (яъни ичиш, чекиш, ҳидлаш, шимиш, игна орқали томирга юбориш ва ҳоказо, қандай йўл билан истеъмол қилинишидан қатъи назар, маст

килувчи барча нарсаларнинг истеъмоли), чўчка гўшти ёки барча истеъмоли харом қилинган ҳайвонларнинг гўштини ейиш (бу борада асли гўшти ҳолол бўлган ҳайвонлар ношаръий йўллар билан сўйилгани сабабли харом бўлиши ҳам мумкин), зино ва унга олиб борадиган барча йўллар, сабаблар, ҳозирги кунда эса бунинг турлари ниҳоятда кўпайиб, урчиганлиги туфайли унга қарши курашиш илмини ўрганиш, ўғрилиқ, каззоблик ва ҳоказо гуноҳлар тарқалган бўлса, ушбу гуноҳларни тарк этиш ва улардан сақланиш илмини ўрганиш фарзи айн ҳисобланади. Агар бу гуноҳлар тарқалмаган бўлса, уларга қарши курашиш борасида таълим олиш фарзи айн бўлмайди. Аммо аввалдан ўрганиш кони фойдадир, токи бундай гуноҳларга рўбарў бўлганда улардан сақланиш ҳамда уларнинг кишилар ўртасида кенг тарқалиб кетишининг олдини олиш мумкин бўлсин.

Қайси илмларни ўрганиш фарзи кифоя саналади?

«**Фарзи кифоя**» деб, ҳамма мусулмонларга ҳам фарз бўлмаган, балки бир қавмнинг ёки шаҳар-қишлоқ аҳолисининг баъзи бирлари учун фарз бўлган илмга айтилади. Фарзи кифоя амалда баъзиларнинг адо қилиши билан бошқаларнинг бўйнидан соқит бўлади. Аммо қавм ичидан ҳеч бир киши фарзи кифояни адо этмаса, уларнинг барчалари баробар гуноҳкор бўладилар. Юқорида фарзи айн бўлган илмлар ҳақида бир қанча маълумотлар келтирдик. Ана шу фарзи айн бўлган илмларга қўшимча илмларни ўқиш фарзи кифоядир. Лекин фарзи кифоя экан деб, мазкур илмларга безътибор бўлмаслик керак. Зотан, мусулмонлар жамиятининг ичида пайдо бўлаётган беҳисоб муаммолар ва аввалги даврларда учрамаган, лекин ҳозирда давр ва шарт-шароит тақозоси билан пайдо бўлаётган янги масалалар ўша жойда яшаётган аҳли илмлар ва мазкур ишга масъул бўлганлар тарафидан ечилмаса, уларнинг барчала-

ри гуноҳкор бўладилар. Агар бу ҳолатга етарли даражада эътибор берилмаса, пайдо бўлаётган муаммоларнинг ечимлари топилмай, қолиб кетаверадиган бўлса, диннинг аслига путур етади. Аввалги самовий динларга путур етганининг сабабларидан бири ҳам аҳли илмларнинг ўзларига юклатилган масъулиятга фидойилик ила ёндашмаганларидир. Шундан келиб чиқиб, ҳар бир шаҳар ва юрт аҳолиси ичидан шариат илмларини мукаммал биладиган бир неча уламолар етишиб чиқиши талаб қилинади. Кишилар яхши яшашлари ва фаровон ҳаёт кечиришлари учун дунёвий илмлардан ҳам бохабар бўлишлари лозим. Бизнинг шариатимизда илмлар диний ва дунёвийга бўлинмасдан, ҳар иккисига ҳам умумий ҳолатда юксак даражада эътибор берилган. Шунинг учун ҳам ўтган асрлардаги барча улуғ алломаларимизнинг ҳаётларини ўрганиб чиқадиغان бўлсак, улар нафақат илмнинг бир-икки йўналиши, балки деярли барча йўналишларида дунёга устозлик қилганларига гувох бўламиз. Минг афсуслар бўлсинки, кейинги бир неча ўн йиллар давомида ҳар хил сабаблар туфайли илм диний ва дунёвийга бўлиниб қолди. Шу ҳолатдан келиб чиқиб, уламоларимиз фарзи кифоя бўлган илмларнинг асосийларини дунёвий илмлар деб таърифлайдилар. Албатта, дунёвий илмларнинг ҳаммаси ҳам бир хил мақомда эмас. Фарзи кифоя бўлса-да, уларнинг муҳимлиги халқ ва юрт учун манфаати қай даражада юқори эканлиги ва хусусан, бирор жамият ёки бирор даврда айнан аҳолиси ўта муҳтож бўлиб турган илмлигига қараб белгиланади. Мисол учун, тиб илми ҳар қандай жамият ва ҳар қандай замонда биринчи ўринда туради десак, хато қилмаган бўламиз.

Аллоҳ таоло ҳам Ўзининг каломи шарифида кўпгина дардларга шифо бўладиган нарса, яъни асал тўғрисида хабар бериш билан биз бандаларни тиб илмига бепарво бўлмасликка чақиради:

يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَنُهُ، فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ
 لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

«Уларнинг қоринларидан турли рангдаги шароб чикур. Унда одамлар учун шифо бордир. Албатта, бунда тафаккур қилувчилар учун оят (белги) бордир» (Наҳл сураси, 69-оят).

Асаларининг қорнидан чиқадиган асалларнинг ранги турлича бўлиши бежиз эмас. Мазкур турли рангли шаробда одамлар учун шифо бордир. Ушбу куръоний ҳақиқат тиб илми ривожланган сари янада аниқроқ ойдинлашиб бормоқда. Шунинг ўзи ҳам Ислом дини барча илмларни камраб олган ҳақиқий илм дини эканлигининг аломатидир. Ислом дини жорий бўлганига қарийб бир ярим минг йил бўлаётган бўлса, ўша даврда айтилган қанчадан-қанча маълумотлар илм-фан ривожланган сари илмий жиҳатдан кашф этилмоқда. Иншааллоҳ, бундай кашфиётлар қиёмат кунигача давом этажак. Тиб илмига оид ана шундай хушхабарлар ҳам илм дини бўлмиш Исломнинг тубсиз уммонидан бир томчидир. Шунинг учун ҳам тиб илмининг ривожини, тараққиётини, ундаги барча кашфиёт-у илмий ишларни кўркмасдан Ислом динидаги маълумотларга боғласак бўлаверади. Бунга ўтмиш тарихдан сон-саноксиз далиллар келтириш мумкин. Бу борада Ислом динига жиддий эътибор берилган пайтларда барча илмлар қатори, тиббиёт соҳасида ҳам катта муваффақиятларга эришилганининг ўзи етарлидир.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам тиббиёт илмидан яхшигина хабардор бўлганлар ва бу соҳада қолдирган мерослари талайгина.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: أَخِي يَشْتَكِي بَطْنَهُ. وَفِي لَفْظٍ: اسْتَطْلَقَ بَطْنَهُ، فَقَالَ: «اسْقِهِ عَسَلًا»، ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَقَالَ: «اسْقِهِ عَسَلًا»، ثُمَّ أَتَاهُ الثَّالِثَةَ فَقَالَ: قَدْ فَعَلْتُهُ فَلَمْ يَزِدْهُ إِلَّا اسْتَطْلَاقًا، فَقَالَ: «صَدَقَ اللَّهُ وَكَذَبَ بَطْنُ أَخِيكَ، اسْقِهِ عَسَلًا»، فَسَقَاهُ فَبَرَأَ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Саъид розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Бир одам Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг ху-
зурларига келиб, «Укам қорнидан шикоят қилади», бошқа
бир лафзда эса: «Укамнинг ичи кетиб қолди», деди. У зот:
«Унга асал ичир», дедилар. У иккинчи марта келди.

«Унга асал ичир», дедилар.

Сўнгра у учинчи марта келди ва:

«Батаҳқик, (айтганингизни) қилдим. Унинг ичини кет-
казишдан бошқа нарсани зиёда қилмади», деди.

**«Аллоҳ рост айтади. Укангнинг ичи ёлғон айтади.
Унга асал ичир»**, дедилар.

У ичирган эди, тузалиб кетди» (*Икки шайх ва Термизий
ривоят қилишган*).

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифдан ичи кетган кишига асал
фойдали экани кўриниб турибди. Ушбу ҳақиқатни бугунги
кунда ҳамма билиб олган.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам «Аллоҳ рост
айтади», деганларида Аллоҳ таолонинг Наҳл сурасида аса-
ларилар ҳақида айтилган «Уларнинг қоринларидан турли
рангдаги шароб чиқур. Унда одамлар учун шифо бордир»,
деган қавлни назарда тутганлар.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الشِّفَاءُ فِي ثَلَاثَةٍ: فِي شَرْطَةِ
مُحْجَمٍ، أَوْ شَرْبَةِ عَسَلٍ، أَوْ كَيْتَةِ بَنَارٍ، وَأَنْهَى أُمَّتِي عَنِ الْكَيْ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Шифо уч нарасадир: қон олиш асбоби солишда, асал ичишда ва қиздирилган нарса босишда. Ва умматимни қиздирилган нарса босишдан қайтарурман»**, дедилар» *(Бухорий ривоят қилган)*.

Машҳур алломаларимиздан Имом Бадриддин Айний ўзларининг Имом Бухорийнинг «Саҳиҳ»ларига ёзган шарҳларида ушбу ҳадиси шарифнинг шарҳида қуйидагиларни ёзадилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам «Шифо уч нарасададир», деганларида ушбу уч нарасадан бошқа нараса шифо йўқ, дейишни ирода қилмаганлар. Шифо улардан бошқа нарсаларда ҳам бор. Фақат Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ушбу уч нарса ила хасталикни муолажа қилишнинг асл услубларига ишора қилдилар, холос. Чунки хасталик асосан қон бузилишидан, сафродан ёки савдо-балғамдан бўлади.

Қон бузилишидан пайдо бўлган хасталик қон олиш билан даволанади.

Бошқа хасталиклар дори-дармон бериш билан даволанади. Уларга асалнинг зикри ила ишора қилдилар.

Бу услублар билан даволанмайдиган дардлар қуйдириб босиш ила даволанади».

Ушбу мулоҳазаларни замонамиз тилига ўгирадиган бўлсак, худди шунга ўхшаш ҳолат ҳозир ҳам мавжудлигини кўрамиз. Ҳозирда ҳам кўпгина хасталиклар қондаги ўзгаришлар туфайли келиб чиқиши ҳаммага маълум. Шунинг учун беморликка ташхис қўйиш ишида барча тиббиёт масканлари аввало беморнинг қонини текшириб кўришни йўлга қўйишган. Қон алмаштириш, қон қуйиш, қонни тозалаш учун турли услубларни қўллаш ҳамма тиб мактабларининг асосий аҳамият берадиган услубларидир.

Қонга боғлиқ бўлмаган хасталикларни дори-дармон ёрдамида муолажа қилишга ҳаракат қилиниши ҳам ҳаммага маълум.

Биз «қиздирилган нарса босиш» деб таржима қилаётган услубда баъзи жароҳат, ўсимта ва шунга ўхшаш қонни тозалаш ёки дори ичиш билан тузалмайдиган хасталикларда ўша жароҳатни кесиб туриб, тозаланган жойга қизиб турган нарсани ёки бирор моддани куйдириб, кулини босиш йўлга қўйилган. Бу ишни бошқа услублар наф бермаган ҳолдагина қўллашган. Буни ҳозирги кунимиз истилоҳида жарроҳлик амалиёти дейилади.

Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдин шифонинг уч туридан бири куйдириб босишда эканини таъкидлаб туриб, кейин:

«Ва умматимни қиздирилган нарса босишдан қайтарурман», деганларини қандай тушуниш мумкин, деган саволга уламоларимиз қониқарли жавоб берганлар.

Ўша пайтда одамларда, нарса қиздириб босиш дардни ўз табиати ила албатта тузатади, деган нотўғри тушунча бор экан. Шунинг учун Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам у нарсага унчалик тарғиб қилмаганлар. Лекин шифони Аллоҳ таоло беради, деган эътиқод ила баъзи ҳолатларда мазкур услубни ҳам қўллашга шариат йўл берган.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари Саъд ибн Муъоз розияллоҳу анҳуга ушбу услубни қўллаганлар, бошқа баъзи саҳобаларнинг ҳам ўз хасталикларини шу услуб ила муолажа қилганлари маълум.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنْ كَانَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ أَوْ بَكْنٍ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ خَيْرٌ فَفِي شَرْطَةِ مُحْجَمٍ، أَوْ شَرْبَةِ عَسَلٍ، أَوْ لَذْعَةٍ بِنَارٍ تُوَافِقُ الدَّاءَ، وَمَا أَحَبُّ أَنْ أَكْتُوِي». رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

Жобир розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Сизларнинг даволарингиздан бирортасида яхшилик бўлганда ёки сизларнинг даволарингиздан бирортасида яхшилик бўлса, дардга мувофиқ келган қон олиш асбоби солишда, асал ичишда ва ўт ила чақиб олишда бўларди. Ва нарса қиздириб босишни хуш кўрмасман»**, дедилар» *(Учовлари ривоят қилишган)*.

Бу ҳадиси шариф ҳам ўзидан олдинги ҳадиси шарифнинг маъносини таъкидлаб келмоқда. Шу билан бирга, бунда тўлдирувчи қўшимча маъно ҳам бор. Ушбу маъно Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг «дардга мувофиқ келган» деган гапларида ўз аксини топган. Яъни ҳар бир қон олиш, ҳар бир дори ичиш ва ҳар бир жарроҳлик амалиёти шифога сабаб бўлавермас экан. Мазкур нарсаларнинг шифога сабаб бўлишига Аллоҳ таолонинг иродасидан сўнг уларнинг дардга мувофиқ келиши ҳам шарт экан. Бу ишнинг юзага чиқишига ҳаракат қилиш ҳозик табибларга ишониб топширилгандир.

Ҳорун ар-Рашиднинг насроний моҳир табиби бор эди. Мазкур табиб уламолардан бирига: «Сизларнинг Китобингизда тиб илмидан ҳеч нарса йўқ-ку, ҳолбуки, илм икки хил бўлади: бадан илми ва дин илми», деди. Олим унга жавоб бериб: «Аллоҳ таоло Ўзининг Китобида ярим оятда тибнинг ҳаммасини жамлаган-ку», деди. Табиб: «У қайси оят?» деб сўради. Олим Аллоҳ таолонинг «Еб-ичинглар ва исроф қилманглар» (Аъроф сураси, 31-оят) деган оятини ўқиди. Насроний табиб: «Расулингиздан тиб борасида бирор нарса ворид бўлмаган-ку», деди. Олим: «Расулимиз тибни осонгина сўзларда жамлаган-ку», деди. Табиб: «У қайси сўзлар?» деб сўради. Олим Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг «Одам боласи қориндан кўра ёмон-

роқ идишни тўлдирмаган, унга белини тик тутиши учун бир неча лукма кифоя қилади», (Имом Аҳмад ривояти) деган ҳадисларини айтди. Шунда насроний табиб: «Китобингиз ва Набийингиз Жолинусга тибда ҳеч нарса қолдирмабди-ку!» деди (*Жолинус (Гален) – машҳур юнон табиби*).

Имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳ: «Илм икки навдир: фикҳ ва тиб», деган эканлар. Биринчиси динни ўрганиш учун бўлса, иккинчиси баданни соғлом сақлаш учун. Имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳнинг ушбу сўзлари нақадар тўғри ва ҳикматлидир. Зотан, барча ибодатлар, диннинг барча амалий кўрсатмалари айнан фикҳ илми орқали ўрганилади. Агар фикҳ илми ўрганилмаса, унга безътибор бўлинса, шариат аҳкомларидаги барча буйруқ ва қайтариқларга амал қилишда нуқсон етади, натижада эса инсоннинг дини мукаммал бўлмайди. Инсоннинг дунёси обод бўлиши учун эса ундан биринчи ўринда жисмонан соғлом бўлиши талаб этилади. Демак, бу боради ҳар қандай инсон тиббиёт илми ва унинг мутахассисларига муҳтождир. Қолаверса, кўпгина ибодатларни адо этишда ҳам инсоннинг жисмонан соғлом бўлиши шарт қилинади.

Ҳисоб-китоб илми ҳам шулар жумласидандир. Инсонлар ўртасидаги ўзаро муомалада, васиятларни бажаришда, меросларни тақсимлашда, олди-сотди ишларида ҳисоб илми ниҳоятда зарурдир. Шундай экан, бу илмни ўрганиш ҳам фарзи кифоядир. Умуман олганда, одамзоднинг яхши турмуш кечириши учун лозим бўлган ҳар бир илм фарзи кифоя ҳисобланади. Жумладан, деҳқончилик, темирчилик, дурадгорлик, чорвачилик, саноатчилик, табиатшунослик, тўқувчилик, ҳунармандчилик соҳалари, ҳарбий соҳа, спорт соҳаси ва ҳоказо ҳар бир соҳанинг ўз илми бор.

Мазкур ҳунарларнинг илмини ўрганмай туриб, мусулмонларнинг ҳаёт тарзини ривожлантириш ва такомиллаш-

тириш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам динимиз бу илмларни ўрганишни фарзи кифоя даражасига кўтарди. Бунга амал қилган аждодларимиз дунёдаги энг ривожланган миллатлардан бўлиб, кўпгина янгиликларнинг асосчилари бўлишган. Мазкур илмларни ниҳоятда чуқур ўрганиб, энг дақиқ масалаларигача таълим олмоқ эса фазилатдир.

Ўтган асрларда яшаб ўтган уламоларимиз эса нафақат фарзи айн ёки фарзи кифоя бўлган илмларга эътибор берганлар, балки ҳар бир илмни чуқур ўрганиб, ўша соҳанинг энг етук мутахассисларига айланиш фазилатини ҳам қўлга киритганлар. Бунинг натижасида эса мусулмон умматлар ўз даврида ҳаётнинг ҳар бир соҳасида дунёдаги етакчилардан бўлганлар. Бир шаҳарнинг ўзида юзлаб масжид ва мадрасалар илм тарқатиш учун хизмат қилган ва ҳаттоки бошқа дин вакиллари ҳам келиб, ўзлари учун керак бўладиган дунёвий илмларни мусулмонлардан ўрганган. Ва кўпгина ғайридин уламолар бу ҳақиқатни эътироф ҳам этганлар.

Уламоларимиз фарзи айн бўлган илмни таомга ўхшатадилар. Ҳар бир инсон таомга бир кунда бир неча маротаба муҳтож бўлганидек, мазкур илмга ҳам бир неча маротаба муҳтожлик бордир.

Фарзи кифояни эса беморларга бериладиган дорига ўхшатадилар. Инсон дорига аҳён-аҳёнда муҳтож бўлганидек, мазкур илмга ҳам баъзи-баъзида муҳтож бўлиб туради.

Энди тасаввур қилинг, инсон бир кунда бир неча маротаба истеъмолига муҳтож бўлган таомини ва шаробини тарк этса ёки беморлик ҳолатида шифокор тарафидан тавсия қилинган дорию малҳамларнинг истеъмолини тарк этса, унинг аҳволи қандай бўлади?

Албатта, бунинг жавоби ҳаммамизга маълум!

Шу билан бирга, шариатимизда ўрганилиши ман этилган «илм»лар ҳам бор. Бошқалар учун бу илмларни ўрганиш ша-

раф, обрў-эътибор, ҳатто тирикчилик манбаи бўлса-да, бизнинг шариатимизда ундай илмларни ўрганиш қатъиян манъ этилади. Қуйида ана шундай илмлар билан танишиб ўтамиз.

ШАРЪАН МАН ЭТИЛГАН ИЛМЛАР

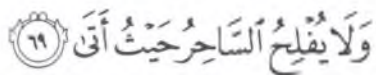
Инсониятнинг бу дунёсига ҳам, охирагига ҳам фойда келтирмайдиган, балки фақат зарар берадиган илмни ўрганиш манъ этилган. Уни белгилашда эса биз шариатнинг аҳкомларига мурожаат қиламиз. Шунда қайси илмлар манъ этилган-у, қайсиларига эса аксинча, ташвиқот қилинганлиги маълум бўлади. Зотан, бизнинг динимизда ҳар бир ишнинг яхши ва ёмонлиги, савоб ва гуноҳлиги, ҳалол ва ҳаромлиги, рухсат этилган ёки манъ этилганлиги шариатнинг асосий масдарларидан бўлмиш Қуръони Карим ва суннати набавия асосида белгиланади. Аксинча, мусулмонлардан бошқаларнинг бу борадаги хулосаларига мурожаат қиладиган бўлсак, улар асосан ўзларининг ақллари, илмлари, тажрибалари, урф-одатлари ёки шароитларидан келиб чиқиб, унинг тақозосига мувофиқ ҳолатда ҳар бир нарсани яхши ва ёмонга ёки рухсат ва рухсат этилмаганга тақсимлайдилар. Ва албатта, бу хулоса инсонларнинг ўзларининг ожизона уринишлари натижаси бўлгани сабабли аксарият ҳолатларда нотўғри хулоса бўлади. Балки бундай хулосаларнинг баъзилари инсоният учун орсизлик, номуссизлик, пасткашлик ва фақатгина зарардан ёки исноддан иборат бўлиши ҳам мумкин. Мазкур ҳақиқатларни бизнинг шариатимизда қайси илмлар манъ этилган илмлар эканлигини ўрганиш жараёнида янада аниқроқ билиб оламиз.

Масалан, сеҳр ва сеҳрга тааллуқли бўлган тилсимот, мунажжимлик, фолбинлик, ғойибдан хабар бериш кабилар. Мазкур илмлар мусулмон бўлмаганлар учун ниҳоятда нодир ва ноёб илмлар ҳисобланиб, уларнинг тасаввурларича, маз-

кур илмларни эгаллаганлар жамият, халқ ва ҳаттоки бутун дунёда энг обрўли, нуфузли ва нозик қобилият эгаларидир. Улар гўёки ҳар бир нарсани олдиндан айтиб бера олиш қобилиятига эга бўлиб, мозийда бўлган ишларни ҳам ипидан игнасиғача мутлақо хатосиз айтиб бера оладиган мутахассислар сифатида қадрланадилар. Шунинг учун ҳам мазкур мутахассислар уларнинг подшоҳлари саройларида доимий ҳолатда хизмат қилиб келишган ва энг обрўли инсонлар сифатида танилганлар. Тарихдан маълумки, қанчадан-қанча подшоҳлар ўзининг, халқининг, юртининг ёки молу мулкининг тақдирини ҳал қилишда доимо ана шундай инсонларнинг маслаҳатларига қараб ҳулоса чиқаришган. Ҳаттоки уларнинг айтганлари хато эканлигини илмий равишда исботлаб берган қанчадан-қанча фан олимларининг бошлари таналаридан жудо қилинган. Ҳозирги кунимизда ҳам кўпгина кишилар ўз ҳаётларидаги бирор муҳим қарорни қабул қилишда ана шундай инсонларнинг пойинтар-сойинтар айтаётган башоратлари ва очаётган фолларига қараб туриб ҳулоса чиқарадилар. Бу борадаги гапларимиз кўп чўзилиб кетмаслиги учун юқорида номлари зикр қилинган «илм»ларнинг ман этилганлигига шаръий далиллар келтиришга ўтамиз.

1. Сехр.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримда шундай марҳамат қилади:

«Сехргар каерда бўлса ҳам, зафар топмас» (Тоҳа сураси, 69-оят).

Ушбу жумла Тоҳа сурасидаги ояти кариманинг бир бўлагидир. Ояти карима Мусо алайҳиссалом ва Фиръавннинг сехргарлари орасида бўлиб ўтган муборазани васф қилувчи ояти карималар сиёқида келган бўлиб, унинг тўлиқ шакли қуйидагича:

«Қўлингдаги нарсани ташлагин, уларнинг қилган ҳунарини ютиб юборур. Уларнинг қилган ҳунари сеҳргарнинг ҳийласи, холос. Сеҳргар қаерда бўлса ҳам, зафар топмас».

Уша пайт Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломни қўллади. У Зот Мусо алайҳиссаломга нима қилиш кераклигини ўргатди.

«Қўлингдаги нарсани ташлагин, уларнинг қилган ҳунарини ютиб юборур».

«Қўлингдаги асони ерга ташлагин, сеҳргарлар кўрсаётган сеҳрни ютиб юборади», деди.

«Уларнинг қилган ҳунари сеҳргарнинг ҳийласи, холос».

Ундан бошқа нарса эмас. Уларнинг ишлари фақат ҳийла-найранг, холос.

«Сеҳргар қаерда бўлса ҳам, зафар топмас».

Ҳийла-найранг ҳеч қачон зафар топмаган. Бу сафар ҳам зафар топмас. Фиръавнлар ва уларнинг гушта сеҳргарлари доимо ҳийла-найранглар ила халқнинг кўзини бўяб келганлар. Уларнинг ботили ҳақ кўринмаган пайтда ўтади, холос. Ҳақ келганда, ботил йўқ бўлади. Сен Роббингдан ҳақ келтирдинг, энди уларнинг ботили йўқолади.

Сеҳрнинг Қуръони Каримдаги маъносини яхшироқ билиб олиш учун Бақара сурасидаги қуйидаги ояти каримани ҳам ўрганиб олайлик:

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَنَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنُ وَلَٰكِنَّ الشَّيْطَانُ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَرْوَتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۚ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ

وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ
وَلَيْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

«Ва Сулаймон подшолигида шайтонлар тиловат қилган нарсага эргашдилар. Сулаймон куфр келтиргани йўқ. Лекин шайтонлар одамларга сеҳрни ўргатиб, кофир бўлдилар. Ва Бобилда икки фаришта – Ҳорут ва Морутга нозил қилинган нарсага эргашдилар. Икковлари токи: «Биз синовмиз холос, кофир бўлмагин», демасдан олдин ҳеч кимга ўргатмас эдилар. Икковларидан эр-хотиннинг ўртасини бузадиган нарсани ўрганишар эди. Ва улар у ила Аллоҳнинг изнисиз бирор кишига зарар етказувчи эмасдилар. Ва зарар келтирадиган, фойда келтирмайдиган нарсани ўрганурлар. Ва батаҳқиқ, биладиларки, уни сотиб олган кишига охи-ратда насиба йўқ. Агар билсалар, ўзларини сотган на-рса қандай ҳам ёмон!» (Бақара сураси, 102-оят).

Маълумки, Аллоҳ таоло Сулаймон алайҳиссаломга ҳам пайғамбарлик, ҳам подшоликни берган эди. Шу билан бир-га, у кишига бутун ҳайвонларнинг тилини ўргатиб, жин-ларни хизматларида ҳозир у нозир қилиб қўйган эди. Бу илоҳий мўъжизалар у кишининг пайғамбар эканликларини тасдиқлаш учун берилган эди.

Аллоҳ Сулаймон алайҳиссаломга берган мазкур мўъ-жизаларни кўриб, одамлардан баъзилари иймонга келди ва иймонлиларнинг иймонлари мустаҳкамланди. Аммо ко-фирлар, душманлар ва шайтонлар: «Сулаймон сеҳргар, у ўз сеҳрининг кучи билан турли ҳайвонлар ила муносабатда бўлмоқда, жинларни ишлатмоқда», деган гапларни тарқа-тишди. Бундай миш-мишни тарқатишда яҳудийлар қавми жонбозлик кўрсатди.

Шунда Аллоҳ таоло пайғамбарларга берган мўъжизалар билан сеҳрнинг фарқини амалий суратда кўрсатиш учун Бобилга Ҳорут ва Морутни юборди. Улар хоҳлаганларга сеҳр ўргатиш билан вазифаланган эдилар. Аммо сеҳр ўргангани келганларга аввал:

«Биз синовмиз холос, кофир бўлмагин», демасдан олдин ҳеч кимга ўргатмас эдилар».

Яъни «Биз фитна учун, одамларни синаш учун юборилганмиз. Сеҳрни ўрганган кофир бўлади, сен ҳам уни ўрганиб, кофир бўлма» деган маънода огоҳлантиришар эди. Келган одам бу гаплардан кейин қайтиб кетса, кетди, кетмаса, кофир бўлишини билиб туриб ҳам «Ўрганавераман», деса, ўргатишар эди. Мана шунинг ўзидан пайғамбарлик мўъжизаси билан сеҳр ўртасидаги энг катта фарқ намоён бўлади. Пайғамбарлик мўъжизаси илоҳий неъмат бўлиб, фақат Аллоҳ томонидан берилади. Сеҳр эса ўргатувчидан ўрганса бўладиган, ёмонликка ишлатиладиган бир нарсадир. Шундай қилиб, мўъжиза нима-ю сеҳр нима – кишиларга амалда кўрсатилган экан. Ушбу ояти карима мазкур масалани муолажа қилар экан, «Сулаймон сеҳргар бўлган», деган даъвога:

«Сулаймон куфр келтиргани йўқ», деган жавоб келмокда. Шундан англашиладики, сеҳр куфрга тенглаштирилмокда. Бу маънони

«Лекин шайтонлар одамларга сеҳрни ўргатиб, кофир бўлдилар», деган жумла янада таъкидламокда.

Кофирликни ҳам бўйнига олиб, сеҳрни ўрганганлар бу сеҳрларини нимага ишлатишади?

«Икковларидан эр-хотиннинг ўртасини бузадиган нарсани ўрганишар эди».

Демак, улар сеҳрни яхшилик учун ўрганишмас экан. Улар сеҳрни ёмон нарсага ишлатишар экан. Аммо

«Улар у ила Аллоҳнинг изнисиз бирор кишига зарар етказувчи эмасдилар».

Ушбу жумлада дунёдаги ишларнинг бориши ҳақидаги исломий тасаввур ўз аксини топган. Яъни дунёда нима иш содир бўлса, барчаси Аллоҳнинг изни билан содир бўлади.

Шунингдек, сеҳргарлар ҳам сеҳрни қилишаверади. Аммо Аллоҳнинг изни бўлмаса, ҳеч кимга зарар етказа олмайдилар.

Ояти каримадаги

«Ва зарар келтирадиган, фойда келтирмайдиган нарсани ўрганурлар», жумласи сеҳр фақат зарарли нарса эканини тасдиқлайди. Бу эса яҳудийларнинг сеҳрни мақтаб айтадиган гапларига раддиядир. Шу билан бирга, сеҳрни ўрганган, уни ёмонликка ишлатганларга охиратда ҳеч қандай насиба қолмайди.

«Ва батаҳқиқ, биладиларки, уни сотиб олган кишига охиратда насиба йўқ».

Шунингдек, одамларни хаста қилиш мақсадида уларга қарши сеҳр ишлатган сеҳргарлар ҳам зафар топмаслар.

Сеҳр тўғрисидаги ушбу ояти карима ва бошқа унга тегишли матнлар асосида уламолар узоқ тортишганлар, ҳатто алоҳида китоб ёзганлар ҳам бор.

Бу тортишувлар «Сеҳр нима? Унинг ҳақиқати ҳақида нима деймиз? Сеҳрда нарсаларнинг табиати ўзгарадими ёки одамларнинг кўзига кўриниш ўзгариб, ўзи асл ҳолида қоладими?» каби масалалар устида бўлган. Аммо сеҳр ёмон нарса эканлиги, уни ўрганиш мусулмон одам учун жоиз эмаслиги ҳақида ихтилоф йўқ.

Тажриба шуни кўрсатадики, баъзи одамларда ғайриоддий хусусиятлар бўлади. Айниқса ҳозирги кунда телепатия, магнит уйқуси, экстрасенс ва бошқа хусусиятлар ҳақида шов-шувлар кўпайган. Аммо илмий асосдаги аниқ хулоса йўқ. Баъзи кишиларда бошқа кишиларга таъсир ўтказиш хусусия-

ти борлиги аниқ. Сеҳр ҳам ана шу нарсаларга ўхшаш бир ҳолат бўлиши мумкин. Мазкур хусусият билан таъсир ўтказиб, эр билан хотинни ажратиб юбориш ёки кишилар соғлиғига таъсир қилиш мумкин. Лекин бундай ишларнинг барчаси Аллоҳнинг изни билан бўлишини унутмаслик керак.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ عَقَدَ عُقْدَةً ثُمَّ نَفَثَ فِيهَا فَقَدْ سَحَرَ، وَمَنْ سَحَرَ فَقَدْ أَشْرَكَ». رَوَاهُ النَّسَائِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким тугун тугиб, унга дам урса, сеҳр қилган бўлади. Ким сеҳр қилса, ширк келтирган бўлади»**, деганлар» (Имом Насай ривоят қилган).

Ушбу ҳадиси шарифда сеҳр қилиш ширк келтириш билан тенглаштириляпти. Ширк эса кечирилмас гуноҳдир. Демак, сеҳр ҳам шу даражадаги катта гуноҳ экан. Чунки сеҳр билан шуғулланувчи гўёки ўзини ҳар бир ишга кодир деб ҳисоблайди. Унга мурожаат қилганларнинг гўёки барча хожатларини чиқаради, натижада бориб-бориб ўзини қудратли Зот бўлган Аллоҳга тенглаштиради ёки ўзининг сеҳри учун ёрдам бераётган шайтонларини Аллоҳга тенглаштиради. Бундай кишиларнинг умрининг охиригача ҳам тавба қилиб, иймонга қайтиши деярли умид қилинмайди. Шунинг учун ҳам сеҳр бизнинг шариатимизда қаттиқ қораланади.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مُدْمِنٌ خَمْرٍ، وَلَا مُؤْمِنٌ بِسِحْرِ، وَلَا قَاطِعٌ». رَوَاهُ ابْنُ حِبَّانَ.

Абу Мусо розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Сурункали хамр ичувчи ҳам, сеҳрга ишонувчи**

ҳам ва қариндошлик алоқасини узувчи ҳам жаннатга кирмайди» (Ибн Ҳиббон ривоят қилган).

Ушбу ҳадиси шарифда жаннатга кирмайдиган учта тоифанинг зикри келтирилди. Учаласи ҳам бир-биридан ёмон гуноҳларнинг эгаларидир. Ўзтиборли жиҳати шундаки, бу ҳадиси шарифда сеҳргарнинг ўзи эмас, балки сеҳрга ишонувчи одамнинг жаннатга кирмаслиги ҳақида хабар бериляпти. Демак, сеҳргар билан унга ишонувчи одамнинг гуноҳи бир хил экан, у ҳам бўлса жаннатга кирмаслик.

Шу ўринда нима учун сеҳр илми бунчалик қораланади, деган савол туғилиши мумкин. Бунинг сабабини қуйида келтириб ўтамыз.

Сеҳрнинг таърифи.

«Сеҳр» сўзи луғатда ҳар бир чиқиб келган жойи дақиқ ва латиф, сабаби махфий бўлган нарсага ишлатилади.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ مِنَ الْبَيِّنَاتِ لَسِحْرًا». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Ибн Умар розияллоху анҳумодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Албатта, баённинг сеҳрлиси ҳам бор»**, деганлар» (Имом Бухорий ривоят қилган).

«Фалончини сеҳрлаб қўйди» деган иборада «алдади» маъноси бўлади.

Аслида сеҳр бир нарсани ўз ҳақиқатидан бошқа тарафга буришдир. Бунда сеҳргар ботил нарсани ҳақиқат қилиб кўрсатиши кўзда тутилган.

Таҳонавий раҳматуллоҳи алайҳ «Кашшофу истилоҳотил фу-нун» номли китобида сеҳр ҳақида қуйидаги таърифни келтиради:

«Сеҳр илмнинг бир нави бўлиб, уни жавҳарларнинг хусусиятларини ва юлдузларнинг буржларини билишдан ис-

тифода қилинади. Ана ўша нарсадан сеҳр қилинган кишига ҳайкал олинади ва унинг учун бурждаги махсус вақтни кутилади. Сўнгра шариатга хилоф куфр ва фаҳш сўзларни талаффуз қилинади. Унга шайтонларнинг ёрдами ила эришилади. Уларнинг ҳаммасининг жамланишидан сеҳр қилинган кишида ғаройиб ҳолатлар юзага келади».

Қалюбий сеҳрни қуйидагича таърифлайди:

«Сеҳр шариатда ифлос руҳларни махсус сўз ва амаллар орқали ишлатиб, одатдан ташқари ҳолатларни келтириб чиқаришдир».

Сеҳрнинг ҳақиқати.

Баъзи тоифа ва шахслар сеҳрни тамомила инкор қилиб! унинг ҳақиқати ва таъсири йўқ, куруқ ҳаёлдан бошқа нарсас эмас, деган бўлсалар ҳам, аҳли сунна мазҳаби жумҳури сеҳрни иккига бўлганлар.

Биринчиси – ҳийла, чаққонлик, устамонлик каби ишлар билан ажабланарли ишларни кўрсатиш. Бир оз ўйлаган одам унинг оддий иш эканини тушуниб олади. Бу тур ажнабий тилда «фокус» дейилади.

Иккинчиси – ҳақиқати, таъсири бўлиб, у кишининг баданида, руҳий ҳолатида, ақлида ўзини кўрсатади. Бу хилдаги сеҳрни ҳанафийлар, шофеъийлар ва ҳанбалийлар тўлалигича собит нарсас деб тан олганлар. Улар ўзларининг бу гапларига юқорида зикр қилинган оят ва ҳадисларни далил қилиб келтирганлар.

Сеҳрнинг ҳукми.

Сеҳр қилиш ҳаром ва гуноҳи кабирадир.

Сеҳрни ҳалол деб эътиқод қилган киши кофир бўлишига ҳамма фуқаҳолар иттифоқ қилишган.

Ҳанафий, моликий ва ҳанбалий фуқаҳолар сеҳрни ўрганиш ҳаром ва куфрдир, деганлар.

Баъзи ханафийлар душманнинг сеҳрини қайтариш ва эр-хотиннинг орасини яхшилаш учун сеҳрни ўрганса бўлади, деганлар.

Сеҳр килгани учун ҳақ олиш жоиз эмас.

1. Нашра.

Бу дам солишнинг бир тури бўлиб, унда жин теккан деб гумон қилинаётган одам муолажа қилинади. Бошқача қилиб айтганда, беморни ўраб олган дардни нашр қилинади, яъни ёзиб юборилади, деган даъво қилинади. Бу иш ҳам сеҳр ҳисобланади.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоху анхудан ривоят қилган ҳадисда:

«У зот соллаллоху алайҳи васалламдан нашра ҳақида сўралганда, «У шайтоннинг амалидандир», дедилар».

2. Азоимхонлик.

Бу сўз «азиймат»дан олинган бўлиб, қасам ичиш маъносини билдиради. Унда азоимхон маълум исмлар ила қасам ичиб, жин текканларга шифо сўрайди. Уларнинг даъвосича, мазкур исмлар Сулаймон алайҳиссалом жинларнинг қабилаларига муваккал қилиб қўйган фаришталарнинг исмлари эмиш. Агар ўшалардан бирининг исми ила қасам ичса, у ўзига тобе жинни ишга солар эмиш.

3. Тилсим.

Юлдузларга боғлиқ деб гумон қилинган исмлардир. Улар баъзи бир маъдан ёки бошқа нарсаларда бўлиб, ўшалар билан кишиларни даволаш даъвоси қилинади.

4. Мунажжимлик.

Бу сўз луғатда юлдузга назар солишни англатади. Аммо истилоҳда фалакдаги шакллардан ердаги ҳодисаларни билиб олишни даъво қилишдан иборатдир.

Фолбинлик

Ўрни келганда фолбинлик тўғрисида ҳам бир озгина тўхталиб ўтсак. Фолбинларга ва фол кўрувчиларга шаръий китобларимизда «коҳин» ва «арроф» дейилади. Коҳин баъзи яширин, сирли нарсаларни, тўғрироғи, ғойибни билишини ҳам даъво қилади. Унинг баъзи айтганлари тасодифан тўғри чиқиши ҳам мумкин. Худди ёлғончиларнинг ҳам баъзи сўзлари тўғри бўлганидек. Арроф ҳам худди коҳинга ўхшайди.

Уламолардан имом Бағавий: «Арроф – турли ишларнинг сабабларини билишини, йўқолган нарсанинг қаерда турганини, ўғирланган нарсани ким ўғирлаганини ва шунга ўхшаш нарсаларни билишини даъво қилувчидир», дейдилар.

Албатта, фолбинлар кўпроқ келажакда рўй берадиган ишларни билишини даъво қиладилар. Бу эса шарият ҳукми бўйича куфр ҳисобланади. Чунки ғайбни фақат Аллоҳ таолонинг Ўзига билади. Ким уни билишини даъво қилса, кофир бўлади.

Бақара сурасининг ояти каримасидан маълум бўладики, шайтонлар одамларга сеҳрни ўргатиб, кофир бўлдилар. Демак, шайтонлар кофирдирлар. Шундай экан, бизлар шайтонларнинг амалидан қочишимиз лозим. Фолбинлик эса худди шундай куфр ишлардан саналади.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ
الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

«Эй иймон келтирганлар! Хамр, кимор, бутлар ва (фол очар) чўплар ифлосдир. Шайтоннинг ишидир. Ундан четда бўлинг. Шоядки, зафар топсангиз» (Моида сураси, 90-оят).

Аллоҳ таоло ушбу ояти каримада тўртта улкан гуноҳни «шайтоннинг ишидир», деб хабар берди. Кимки ушбу ишлар билан шуғулланса, улар тўғрисидаги илмларни ўрганса, у шайтоннинг дўстидир.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан шундай ривоят қиладилар: **«Қоҳинликдан сакланинг, зеро қоҳинлик ширкка чақиради. Ширк ва унинг аҳли дўзахдадир»** (*«Тафсиrotи Аҳмадийя»*).

Фолбинликнинг ҳар хил турлари бор. Улардан учтаси куйидаги ҳадиси шарифда баён этилган:

عَنْ قُطْنِ بْنِ قَبِيصَةَ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الطَّرْقَ، وَالطَّيْرَةَ، وَالْعِيفَةَ مِنَ الْجِبْتِ». رَوَاهُ النَّسَائِيُّ.

Қатан ибн Қобисадан, у киши эса ўз отасидан ривоят қилади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Чизик чизиб, тош билан ва қуш билан фол очиш Аллоҳдан бошқага ибодат қилишдандир»**, дедилар» (*Имом Насайй ривоят қилган*).

Ўша вақтларда турли чизикларни чизиб, шунингдек, майда тошларни ташлаб, уларни турли томонларга қимирлатиб фол очиш ҳоллари учраган. Қуш билан фол очиш эса махсус боқилган қушлар орқали амалга оширилар экан. Фол очирмоқчи бўлган шахс бир ишни қилмоқчи бўлса ёки бунда иккиланиб қолса, фолбиннинг олдига келиб, пул берар, ундан ўзи учун фол очиб беришини сўрар экан. Шундан кейин фолбин қушини олиб, осмонга отар, қуш ўнг томонга учиб кетса, ўша ишни қилиш, чап томонга учиб кетса, қилмаслик, агар тўғрига учса, яна қайта фол очиш керак бўлар экан. Фолбинликнинг булардан бошқа турлари ҳам бўлган.

Ҳозирги пайтда фол очишнинг турлари сон-саноксиз бўлиб кетди. Карта билан, қушларга хат торттириш билан, қўлнинг кафтига қараб туриб, суратга қараб ва ҳоказо. . . Буларнинг ҳаммаси куфр ишлардир.

«Мунажжим» деганда юлдузларнинг ўрнига, юришига, ҳаракатига, уларнинг бир-бирига нисбатан жойлашишига

қараб, келажакда бўладиган ишлар ҳақида хабар берувчилар тушунилади. Ҳозирги кунда худди шу тоифадаги кишиларнинг иши роса юришган. Кўпгина давлатларда рўзномалар, ҳафтаном ва ойномалар, радио-телевизорлар мунажжимларнинг кундалик, ҳафталик, ойлик, йиллик, ўн йиллик фолларини таркатишда мусобақа қилади. Баъзи одамлар ишларини мунажжимларнинг айтган гапларига қараб режалаштиришади. Илм-маърифат, тараққиёт даъво қилиб турилган даврда бундай ишларнинг содир бўлиши илоҳий таълимотлардан узоқлашган инсоннинг нима тўғри келса, ўшани қилаверишини кўрсатиб турибди. Ислом шариати ҳукмига кўра, ғайб илмини даъво қилгани учун бу маънодаги мунажжимлик ҳам куфр ҳисобланади.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ اقْتَبَسَ عِلْمًا مِنَ النَّجْمِ اقْتَبَسَ شُعْبَةً مِنْ سِحْرٍ، زَادَ مَا زَادَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким юлдузлардан илм иқтибос қилса, сеҳрдан бир шўъба иқтибос қилган бўлади. (Ўша илм қанча) зиёда бўлса, (гуноҳи шунча) зиёда бўлиб бораверади»**, деганлар» (Имом Абу Довуд ривоят қилган).

عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ تَطَيَّرَ أَوْ تُطَيِّرَ لَهُ، أَوْ تَكْهَنَ أَوْ تُكْهَنَ لَهُ، أَوْ سَحَرَ أَوْ سُحِرَ لَهُ، وَمَنْ عَقَدَ عُقْدَةً، أَوْ قَالَ: مَنْ عَقَدَ عُقْدَةً، وَمَنْ أَتَى كَاهِنًا فَصَدَّقَهُ بِمَا يَقُولُ فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أَنْزَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ ﷺ». رَوَاهُ الْبَزَّازُ.

Имрон ибн Хусойн розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Ким қуш билан фол очса ёки қуш билан фол очтирса, ким коҳинлик қилса ёки коҳинга мурожаат қилса, ким сеҳр қилса ёки сеҳр қилдирса, у биздан эмас. Ким фолбинга бориб, унинг айтганига ишонса, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга нозил қилинган нарсага куфр келтирган бўлади»** (Баззор ривоят қилган).

Маълумки, Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «биздан эмас», дейишлари жуда оғир ҳукмдир. У зотнинг «биздан эмас», деганлари — «мусулмонлардан эмас», деганларидир. Демак, ҳадиси шарифда зикр этилган тоифадаги кишилар мусулмонлар сафидан чиқишади. Фолбинга ишонган одам эса Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга нозил бўлган Китобга – Қуръони Каримга куфр келтирувчидир. Шунинг учун ҳам фолбин ва сеҳргарликни касб қилиб олганларнинг ҳамда уларга ишонганларнинг гуноҳи жуда улкан бўлади.

Баъзи туппа-тузук кишилар ҳам «Ишонмаймиз-у, лекин шундай бўлса ҳам бир бориб қўяверайлик-чи», деб фолбинлар ҳузурига бораверишади. Бу иш ҳам мутлақо тўғри эмас. Мўмин киши барча шубҳали нарсалардан узоқда юриши лозим. Фолга ишонмай туриб, фолбиннинг ҳузурига чора излаб бориш ҳеч бир соғлом ақлга тўғри келмайди.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «مَنْ أَتَى كَاهِنًا فَصَدَّقَهُ بِمَا يَقُولُ فَقَدْ بَرِئَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ ﷺ، وَمَنْ أَتَاهُ غَيْرَ مُصَدِّقٍ لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: **«Ким фолбинга бориб, унинг гапига ишонса, Муҳаммад соллал-**

лоҳу алайҳи васалламга нозил бўлган нарсадан ажрабди. Ким унинг ҳузурига келса-ю, гапига ишонмаса, қирқ кеча намози қабул бўлмайди» (Табароний ривоят қилган).

عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ أَتَى كَاهِنًا فَسَأَلَهُ عَنْ شَيْءٍ حُجِبَتْ عَنْهُ التَّوْبَةُ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، فَإِنْ صَدَّقَهُ بِمَا قَالَ كَفَرَ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Восила ибн Асқаъ розияллоҳу анхудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «**Ким фолбиннинг ҳузурига келиб, ундан бирор нарсани сўраса, қирқ кечагача тавбаси тўсилади. Агар фолбиннинг гапига ишонса, кофир бўлади**», деганларини эшитдим» (Табароний ривоят қилган).

Ҳақиқий мўмин киши учун қирқ кунлик эмас, бир вақт намозининг қабул бўлмаслиги ҳам катта мусибатдир. Ҳақиқий мўмин киши учун қирқ кунлик тавбаси эмас, тавбасининг бир сония қабул бўлмай қолиши ҳам оғир мусибатдир. Киши ишонмаса ҳам фолбинга боришининг шариатда таъкидланиши маълум ҳикматга эгадир. Аввало, фолбинга ишонмаган одам унга бориб нима қилади? Ахир бу мантиқсиз тасарруф-ку?! Мўмин киши эса бундай тасарруфларга лойиқ эмас. Иккинчидан, ким бир чуқурнинг атрофида айланаверса, бориб-бориб унга тушади. Шунингдек, фолбиннинг олдига борган шахснинг ҳам унга ишониб қолиш эҳтимоли кучаяди. Гуноҳга ботишнинг олдини олиш учун фолбинларга мутлақо мурожаат қилмаслик буюрилган. Мазкур маънавий жиноятларни қилувчилар нафақат охиратда, балки бу дунёда ҳам нуқсонга учрайдилар. Бу ҳукмни ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларидан оламиз.

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَنْ يَنَالَ الدَّرَجَاتِ الْعُلَى مَنْ تَكْهَنَ أَوْ اسْتَقْسَمَ أَوْ رَجَعَ مِنْ سَفَرِهِ تَطْيِيرًا». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Абу Дардо розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «**Ким кохинлик қилса ёки қисмат хабарини талаб қилса, ёки сафаридан фол орқали қайтса, асло олий даражаларга эриша олмайди**», дедилар» *(Табароний ривоят қилган)*.

Ушбу ҳадиснинг арабча матнидаги сўзларнинг маъносини тўлиқроқ чиқариш учун уларга бир оз изоҳ беришга тўғри келади. Биз «қисмат хабарини талаб қилса» деб таржима қилган «истақсама» сўзи фол очишнинг бир турини билдиради. Бундай турдаги фол очувчилар жоҳилият даврида бутларнинг олдида яшашар эди. Уларнинг ўзига хос ҳаёт тарзи бўлиб, фолни ҳам бут ҳузурида очишарди. Биров бориб, фол очтириш учун пул ёки унинг ўрнини босадиган бирор нарса берса, фолбин камон ўқи солинган идишни олиб чиқиб, фол очдирувчига ўқлардан бирини тортишни буюрган. Агар: «Роббим менга амр қилди» деган ёзувли ўқ чиқса, кўзланган ишни қилиш мумкин бўлган. «Роббим мени қайтарди», деган ёзувли ўқ чиқса, ўша ишни қилишмаган. Ёзувсиз ўқ чиқса, қайтадан фол очишган.

Али ибн Абу Толиб каррамаллоху ваҷҳаху айтганлар: «Фолбин сеҳргардир, сеҳргар эса кофирдир».

ИЛМ ТАЛАБ ҚИЛИШ ОДОБЛАРИ

Исломий адабиётлар ичида илм, таълим, олим, муаллим ва толиби илм одобларига бағишланган асарлар жуда кўп. Уларда ниҳоятда фойдали маслаҳатлар тақдим қилинган. Ўтган сатрлардан илм талаб қилиш аҳамиятли ва шарафли иш эканини англаб олдик. Шу билан бирга, ҳар бир тала-

банинг илм талаб қилиш бўйича одоблари борлигини ҳам билишимиз ва уларга риоя қилишимиз зарур. Илм толибининг одоблари икки қисмга: илмга нисбатан одоблар ва муаллимга нисбатан одобларга бўлинади.

1. Талабанинг илмга нисбатан одоблари қуйидагилардан иборат:

- Ниятни холис қилиш.

Ният фақатгина илм талаби учун аҳамиятли эмас, балки ҳар бир ишда муҳимдир. Бу тўғрида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу ҳадиси шарифлари нақл қилинган:

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هَجْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هَجْرُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهَجْرُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир. Ҳар бир кишининг ният қилган нарсаси бўлади. Кимнинг ҳижрати Аллоҳ ва Унинг Расули учун бўлса, унинг ҳижрати Аллоҳга ва Унинг Расулига бўлади. Кимнинг ҳижрати дунё учун бўлса, унга эришади. Ёки аёл учун бўлса, уни никоҳлаб олади. Унинг ҳижрати нима учун қилинган бўлса, ўшанга бўлади»**, дедилар» (Бешовлари ривоят қилишган).

«Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир».

Яъни ҳар бир амал ниятга қараб баҳоланади. У тил билан бажариладиган амалми, бадан билан адо этиладиганми, фарзми, вожибми, суннатми, нафлми, хуллас, ҳаммасининг

тўғри бўлиши ниятга боғлиқ. Шариат ҳукми бўйича ният қилинмай адо этилган амал қабул бўлган ҳисобланмайди.

«Албатта, ҳар бир кишига ният қилган нарсаси бўлади».

Киши нимани ният қилса, ўша ниятидаги нарсага эришади. Пешин намозининг фарзини ўқияпман, деб ният қилса, ўша намознинг савобини олади. Нафл рўза тутяпман, деб ният қилса, нафл рўзанинг савобини олади.

«Жимнинг ҳижрати Аллоҳ ва Унинг Расули учун бўлса, унинг ҳижрати Аллоҳга ва Унинг Расулига бўлади».

Демак, Аллоҳ ва Унинг Расули учун, деган ният билан ҳижрат қилган одам ҳақиқий муҳожир бўлади ва Аллоҳ таоло ва Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам томонидан муҳожирларга ваъда қилинган мартабаларга эришади.

«Жимнинг ҳижрати дунё учун бўлса, унга эришади».

Молу дунё қасдида, унга эришиш ниятида ҳижрат қилган бўлса, ўшангагина эришади.

«Ёки аёл учун бўлса, уни никоҳлаб олади».

Умму Қайсни никоҳлаб олган кишига ўхшаб, ниятига етади.

«Унинг ҳижрати нима учун қилинган бўлса, ўшанга бўлади».

Яъни молу дунё ва аёлдан бошқа нарсани, мисол учун, дўст орттириш, саёҳат қилиш, давлат куришга тайёрланиш, касб ўрганиш ва яна бошқа нарсаларни ният қилган бўлса, ўша нарсалар учун бўлади.

Мазкур ҳадиси шарифдан олинадиган умумий маъноларнинг хулосасини қуйидагича белгилашимиз мумкин.

Ният шу даражада муҳимки, у туфайли аслида ибодат бўлган қанчадан-қанча амаллар оддийгина дунёнинг амалларига айланиб қолади. Ва қанчадан-қанча амаллар борки, бизнинг тасаввуримизга кўра дунёвий амаллар бўлса-да, яхши ниятлар туфайли ухровий амаллар, яъни ибодатларга айла-

ниб колади. Юқоридаги ҳадиси шарифдаги хижрат қилувчининг нияти мисолида бунинг гувоҳи бўлдик. Аслида хижрат буюк ибодат бўлса-да, лекин ният тўғри бўлмагани сабабли унга бериладиган мақом, мартаба ва ажру савобдан маҳрум бўлиб, арзимас дунё матоҳига эришди, ҳолос. Ҳаётда эса бунинг мутлақо акси бўлган ҳолат ҳам учраши мумкин.

Мисол учун, бир киши масжидда ўтирибди. Агар ўша одам дам олишни ният қилган бўлса, амали одат бўйича дам олади, савоб олмайди. Аммо ўтиришдан эътиқофни ният қилса, ҳадисда айтилгани учун қияпман, деган ният билан ўтирса, бу ўтириш ибодатга айланади. Унинг учун савоб олади.

Бир одам ҳаммомда ювинмокда. Агар у ғуслни ният этиб: «Шариатимизда буюрилгани учун қилмоқдаман», деган қасд билан қилса, ибодат ўрнига ўтади. Аммо тозалик учун қияпман, деган ниятда бўлса, тозаликка эришади, ибодат ниятини қилмагани учун савобга эришмайди.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Анас ибн Моликдан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмонга фарз»**, дедилар» (Табароний ривоят қилган).

Халкимнинг, эл-юртимнинг мен ўрганадиган илмга эҳтиёжи бор, фарзи кифояни адо этишим керак, деган ният билан илм ўрганувчи киши ибодатда бўлади. Фаришталар унинг оёқлари остига қанотларини ёйиб туришади. Шу одам улуг ажр ва буюк мартабаларга сазовор бўлади. Илм олсам, молу дунё топаман, мансабга эришаман, дея ният қилган одам мол-дунё ва мансабга эришиши мумкин, аммо ажру савобга эга бўлолмаслиги аниқ.

Ислом шариати наздида «Динимиз менга аҳли аёлимнинг нафакасини вожиб қилган, ҳалол йўл билан ҳалол лукма топиб, аҳли аёлимга тутай», деган ният билан далада ишлаётган дехқон, дастгоҳ олдида турган ишчи, ўз касбидан қолмаётган ҳунарманд, ўз вазифасини адо этаётган идора ходими ёки зиёли ибодат қилаётган бўлади. Бундан бошқа ниятни қилган одам эса мўлжалдаги нарсасига эришиши мумкин, аммо ажру савобга етиша олмайди.

«Динимизда ҳайвонларга меҳрибон бўлишга, уларни оч ва сувсиз қолдирмасликка амр қилинган. Шу амрга биноан иш тутишим керак», деган ниятдаги одамнинг ҳайвонларни боқиб, қараши ҳам ибодат ҳисобланади. Шунга яраша ажру савобини олади. Аммо «Мол-қўйимни яхшилаб боқсам, семиради, гўштини сотиб пул қиламан», деган ниятдаги одам гўштга, молу пулга эга бўлиши мумкин, аммо ажру савобга эришмаслиги аниқ.

Бу коидани инсон ҳаётига батамом қўллаш мумкин. Шунда киши ҳаётининг ҳар бир дақиқаси, ҳатто уйқуси ҳам ибодатга айланади. «Ким хуфтон намозини ўқигач, таҳорат билан ётиб, эрталаб туриб, бомдод намозини ўқиса, кечаси билан ибодат қилиб чиққан ўрнига ўтади», деган маънодаги ҳадислар бор.

Инсон ҳалол-пок юриб, Аллоҳнинг кўрсатмаси бўйича яшаш ниятида еб-ичса, бу ҳам ибодат ҳисобланади. Ислом инсон ҳаётини диний ва дунёвий ҳаётга ажратмайди, деганимизнинг маъноси шу.

Аллоҳ таолонинг куйидаги оятининг маъноси шу:

﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

«Мен инсу жинларни фақат Менга ибодат қилишлари учун яратдим» (Зарият сураси, 56-оят).

Яъни ҳар бир ҳаракат ва саканот шариат аҳкомига мувофиқ амалга оширилса, ибодат ўрнига ўтаверади.

Кўп афсуслар бўлсинки, ҳозирда ушбу ҳадиси шарифга амал қилинмаётгани сабабли инсонлар яхши натижага эришаётганлари йўқ. Хусусан, толиби илмларнинг дунё ва охират илмларини ўрганишдан мақсади мол-дунё йиғиш, илм билан фахрланиш, ҳаттоки таълимни бошламай туриб, юқори мансабларга эришиш бўлиб қолмоқда. Минг афсуслар бўлсинки, мазкур ҳолат кўпчилигимиз ўйлаганимиздек, фақатгина дунёвий илмларни талаб қилаётганларгагина тегишли иллат эмас. Тўғри, дунёвий илмларни истовчи толиблар қаерда, қайси йўналиш ёки мутахассислик бўйича ўқишни танлашмасин, деярли барчаларининг олдида қуйидаги саволлар кўндаланг туради: «Бу жойни битирсам, ким бўламан?», «Битирганимдан кейин шу йўналишда иш топа оламанми?», «Бу йўналишда мени ишга жойлаштириб қўядиган бирор каттароқ танишим борми?», «Ўқишга кириш қанчага тушар экан?», «Битирганимдан кейин сарфлаган маблағимни қанча муддатда чиқариб олсам бўлар экан?» «Кўшимча даромад қилишнинг имконияти бормикан?» Албатта, шу ва шуларга ўхшаш муаммоларни ва уларнинг ечимларини ният қилиб ўқишга кириш бор нарса. Лекин энг ачинарлиси, ҳозирги кунимизда мазкур муаммоли саволлар диний илмларнинг толиблари ичида ҳам учраётганлигидир. Шунинг учун ҳам талабанинг илмга нисбатан одоблари жумласидан биринчи бўлиб ниятнинг холис бўлишини ёритишга ҳаракат қиляпмиз. Биз зикр қилинаётган «ниятнинг холис бўлиши» шарти ҳар қандай толиби илмнинг ниятини ўз ичига олади.

Агар ният тўғри бўлмаса, қандай ёмон оқибатларга дучор бўлиши қуйидаги ҳадиси шарифда ўз ифодасини топган.

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِيُجَارِيَ بِهِ الْعُلَمَاءَ أَوْ لِيُمَارِيَ بِهِ السُّفَهَاءَ أَوْ يَصْرِفَ بِهِ وَجْهَهُ النَّاسَ إِلَيْهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَه.

Каъб ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ким илмни уламолар билан можаро қилиш учун, эсипастларга ғолиб келиб, ўзини кўрсатиш учун ёки у билан одамларни ўзига қаратиш учун ўрганса, Аллоҳ уни дўзахга киритади», дедилар» (Термизий ва Ибн Можа ривоят қилишган).

Демак, толиби илмнинг нияти ва мақсадлари пок бўлиши, уламоларга муносиб сифатлар билан хулқланиши лозим. Толиби илм таҳсилга қадам кўяр экан, унинг нияти қуйидагича бўлиши керак: Аллоҳ таолонинг розилигини топиш, охират саодатига эришиш, ўзидан ва бошқалардан илмсизликни кетказиш, илми билан динга хизмат қилиш, Тангрининг неъматларини қадрлаш ва уларга шукр қилиш, илми билан савоб, гуноҳ, ҳаром ва ҳалолларни таниб олиш ва тақво йўлларида янглишмасдан, комилликка интилиш.

Ёмон ниятлар билан илм олган талаба, гарчи олим деган номга эришса-да, ҳақиқий олим эмас, балки фосиқ олим бўлади. Ҳаммод ибн Иброҳим ибн Исмоил Сиғорий Ансорий дейдилар: «Кимки охират учун илм талаб қилса, Аллоҳ таоло томонидан бериладиган улуғ мукофотларга эришибди. Кимки одамлар ҳузуридаги мартабалар учун илм талаб қилса, ҳасрату надоматларга эришибди» («Таълимул мутааллим»).

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ниятнинг аҳамияти тўғрисида шундай деганлар:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى

قال: «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ، فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، وَإِنْ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضَعَفَ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ، وَإِنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، وَإِنْ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً». رَوَاهُ الْخَمِيسَةُ إِلَّا أَبَا دَاوُدَ.

Ибн Аббос розияллоху анхумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам ўз Роббларидан ривоят қилиб айтадилар: **«Албатта, Аллоҳ яхшиликлар ва ёмонликларни ёзиб қўйди. Сўнгра ўшани баён қилди. Ким бир яхшиликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида баркамол бир яхшилик қилиб ёзиб қўйди. Агар уни қасд қилиб, амал ҳам қилса, Аллоҳ азза ва жалла уни Ўз ҳузурида ўнтадан етти юз яхшиликкача, ундан ҳам бир неча марта кўп қилиб ёзади. Агар бир ёмонликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида бир яхшилик қилиб ёзади. Агар у(ёмонлик)ни қасд қилиб, амал ҳам қилса, Аллоҳ уни бир ёмонлик қилиб ёзади»** (Бешовларидан фақат Абу Довуд ривоят қилмаган).

«Албатта, Аллоҳ яхшиликлар ва ёмонликларни ёзиб қўйди».

Яъни Аллоҳ таоло барча яхшиликларни ва ёмонликларни тақдир қилиб, Лавҳул Махфузга ёзиб қўйди.

«Сўнгра ўшани баён қилди».

Яъни кейин ўша ёзиб қўйган яхшиликлар нимаю, ёмонликлар нима эканини юборган динлари орқали бандаларига баён қилди. Қайси амал яхши-ю, қайси амал ёмонлиги ҳаммага аён бўлди.

«Ким бир яхшиликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида баркамол бир яхшилик қилиб ёзиб қўяди».

Чунки яхшиликни қасд қилишнинг ўзи яхши нарсас. Яхшиликни қасд қилган банда тезда уни қилиши ҳам аниқ. Шунинг учун унга тарғиб бўлсин деб, доимо яхшилик ниятида юриши учун қилган ниятига ҳам, гарчи у амалга ошмаса-да, бир яхшилик савоби ёзилади.

«Агар уни қасд қилиб, амал ҳам қилса, Аллоҳ азза ва жалла уни Ўз ҳузурида ўнтадан етти юз яхшиликкача, ундан ҳам бир неча марта кўп қилиб ёзади».

Яъни банда ўзи қасд қилган яхшилигини амалга оширса, Аллоҳ банданинг ихлосига қараб, ана шу яхшиликни Ўз ҳузурида «Ўнтадан то етти юзгача, ундан ҳам бир неча марта кўпроқ яхшилик қилган», деб ёзади. Ва ўшанинг савобини беради.

Демак, ният билан яхшилик қилган мусулмон одамга бериладиган энг оз ажр унинг қилган яхшилигига нисбатан ўн баробар кўп бўлади. Кўпи эса банданинг ихлосига қараб ўн биттадан бошлаб, етти юз ва ундан яна Аллоҳнинг Ўзи билганича кўпайтирилади. Бу ҳам Ислом шариатининг мислсиз гўзалликларидан, осонлигидандир.

Банда ичини пок қилиши, қалбини мусаффо тутиши ва бунинг самараси ўларок пайдо бўлган ихлоси туфайли бировлар қилган ишни қилиб туриб, улардан кўра сон-саноксиз марта кўп савоб олиши мумкин.

«Агар бир ёмонликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида бир яхшилик қилиб ёзади».

Яъни банда бир ёмонликни қасд қилди. Сўнгра гуноҳ бўлишидан, Аллоҳнинг азобига йўлиқишидан қўрқиб, ўша ёмонликни тарк этди. Шунинг ўзи яхшилик, балки яхшиликнинг бошланишидир. Аллоҳдан қўрқиб, ёмонликни тарк қилган одам энди яхшилик қилишга ўтади. Бу мукофот эса уни доимо яхшиликка чорлайди.

Киши ёмонликни қасд кила туриб, уни амалга оширмагани эвазига бир яхшилик савоби олиши учун, аввало Аллоҳдан кўрқиб, ўша ёмонликни тарк этиши шарт. Агар бошқа сабаб билан тарк этса, қилган ниятига яраша гуноҳ ёзилади.

Масалан, толиби илмнинг илм олишдан мақсади кибру ҳаво, бошқаларнинг олдида мақтаниш, аҳли илмларни мот қилиш, бироқ қайсидир сабаблар туфайли бу ниятларни амалга ошира олмади. Лекин амалга ошириш учун ҳаракат қилгани учун унга гуноҳ ёзилаверади. Ўзгалар билан тортишиш учун илмий мажлисга борганидан кейин Аллоҳдан кўрқиб, тортишишни тарк этса, унга савоб ёзилади. Демак, толиби илм қандайдир сабаблар туфайли илм ҳосил қилишга киришган пайтида нияти бузук бўлса ҳам, кейинчалик Аллоҳ таолодан кўрққанлиги учун мазкур ниятидан қайтса ва илмини шаръий йўлларда ишлатса, нияти ижобий тарафга ўзгаргани сабабли савобга эришаверади.

Яна бир ҳадиси шарифда ниятнинг нотўғри бўлиши қандай натижаларга олиб келиши баён этилган:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ النَّاسِ يُرِيدُ أَدَاءَهَا أَدَّى اللَّهُ عَنْهُ، وَمَنْ أَخَذَ يُرِيدُ تَلَافُهَا تَلَفَهُ اللَّهُ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким (қарзини) адо этишни ирода қилиб, одамлардан мол олса, Аллоҳ унинг тарафидан адо қилади** (тўлаш сабабларини муҳайё қилиб қўяди), **ким талафот етказишни ирода қилиб олса, Аллоҳ унга талафот етказади**», дедилар» (Бухорий ривоят қилган).

Бундан маълум бўладики, шариатимизда рухсат берилган ишлар ҳам ниятнинг ёмонлиги сабабли ҳаромга айланиб қолиши мумкин. Аслида қарз олиш мумкин, лекин ниятнинг ёмонлиги сабабли мумкин бўлмаган ишга айлан-

ди. Худди шунингдек, илм талаб қилиш ибодат, лекин мақсад риёкорлик, молу дунё йиғиш бўлса, ниятнинг ёмонлиги сабабли гуноҳга айланиши ҳаммага маълум. Шу ерда бир нарсани яхшилаб билиб олишимиз керакки, шариатимиз ман этган нарсаларни қанчалик яхши ният билан адо этсак ҳам, у савобга айланиб қолмайди. Масалан, ўғирлик, ғийбату бўҳтон, зино, ароқхўрлик ва ҳоказо. Таассуфки, ушбу гуноҳларни содир этувчилар ўзларича шариатдан далил келтиришга ҳаракат қилишади, ҳеч уялмасдан, «Бизнинг ниятимиз тўғри» ёки «Нияти тўғри бўлса кифоя», «Аллоҳ бандасининг суратиға эмас, балки ниятига қарайди», дейишади. Аслида инсоннинг қалбида қандай ният ва мақсадлари, иймони ёки куфри бўлса, секин-аста, вақти-вақти билан унинг ташқи кўринишида ҳам зоҳир бўлиб туради ва бориб-бориб, ўзининг кимлигини тўлиқ намоён қилади. Бу тўғрида қуйидаги ҳадиси шариф етарли далил бўла олади:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبْنُ مَاجَةَ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Аллоҳ суратларингизга ва молу дунёларингизга назар қилмайди. Лекин қалбларингизга ва амалларингизга назар қилади»**, дедилар» *(Муслим ва Ибн Можа ривоят қилишган)*.

Яъни Аллоҳ сизларнинг ташқи кўринишингиз, либосингиз қанчалик гўзал бўлишига назар солмайди, балки кўриниш, либос Аллоҳнинг буйруқларига қанчалик мувофиқ келишига қарайди. Тўсиш буюрилган жойларни очиб, «гўзал» бўлиб юриш қалб тозалигига, ниятнинг тўғрилигига далолат қилмайди. Эй даъвогар! Аввало қалбингдаги ниятинг билан қиладиган ишларингни бир-бирига мувофиқ қилиб қўйгин! Сўнг даъво қилсанг ярашади.

Баъзи мубоҳ ишлар ҳам борки, ниятнинг тўғрилиги сабабли савобга айланади. Масалан, таом тановул қилиш мубоҳ иш. Агар уни тановул қилишдан олдин «Эй Парвардигор! Шу тановул қилаётган таомнинг кучини тоатга, илм ўрганиш учун сарфлашга муваффақ қилгин», деб ният қилса, бу иш савобга айланади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам таом тановул қилишдан олдин: «Аллоҳим! Бундан ҳосил бўлган қувватни тоатга ишлатишга муваффақ қилган», деб дуо қилардилар.

• **Нафсни поклаш ва разолатлардан холи қилиш.**

Илм ўрганувчи ҳар жабҳада бошқаларга ўрнак бўлиши керак. Бунинг учун эса аввало ўз нафсини, қалбини барча разил хулқ-атворлардан, маънавий нуқсонлардан покламоқ зарур. Чунки илм қалб ибодати ва Аллоҳ таолога ботиний қурбат ҳосил қилувчи омилдир. Инсон танасининг ибодати бўлган намоз зоҳирий нажосатлар ва таҳоратсизликлардан покланиб, барча шарт-шароитлари юзага келмагунича дуруст бўлмаганидек, қалб ибодати ва иморати бўлган илм ҳам маънавий нуқсонлар ва иллатлар билан тўлиб-тошган жойда юзага келмайди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: «Покланинглари! Чунки Ислому покликдир» (Ибн Ҳиббон).

Ушбу ҳадисдаги «Покланинглари!» деган буйруқ умумий бўлиб, зоҳирий ва ботиний покликни ўз ичига олади. Аллоҳ таоло Ўзининг ояти каримасида:

...إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ...

«...мушриклар нажасдир» (Тавба сураси, 28-оят), деб хабар қилган. Бу оятдаги «нажас»дан мурод маънавий нажосатдир. Чунки мушриклар ҳам зоҳирий пок бўлиб юрадилар. Либослари тоза, баданлари нажосатдан холи бўлса-

да, жасадининг гавҳари, иймоннинг ўрни бўлган қалблари куфр ва ширк билан тўлиб-тошган бўлади.

Толиби илм модомики исломий илмларни қалби ва тана-сига сингдириш мақсадида қадам ташлар экан, илм талаб этиш бўйича риоя қилиши ўта зарур ва муҳим бўлган бир қанча одоблар борки, уларсиз манфаатли илм ҳосил қилиш тўғрисида ҳатто ўйлашга ҳам ҳожат йўқ. Бунинг учун эса толиби илм ўзида бир қанча сифатларни, фазилат ва хусусиятларни мужассам қилиши, шу билан бирга, ана шу сифат, фазилат ва хусусиятларнинг зидди бўлмиш бир қанча иллатлар, нуқсонлар ва барча салбий ҳолатлардан пок бўлиши шарт қилинади. Буларнинг барчасининг ўрни қалб бўлганлиги сабабли қуйида қалбга тегишли бўлган баъзи бир маълумотлар билан танишиб чиқамиз:

Қалбнинг хусусиятлари

Қалб худди эшиклари кўп, ҳар бир эшигидан турли ҳолатлар кириб турадиган гумбазга ўхшайди. Яна қалбни акс этадиган суратларидан бири йўқ бўлса, иккинчиси пайдо бўлиб турадиган кўзгуга киёслаш мумкин. Ёки уни ҳовузга ўхшатиш мумкинки, унинг ҳар тарафидан анҳорлар келиб, ҳар хил сувлар билан тўлдириб туради. Мазкур ҳолатлар қалбда доимо ўзгариб туради. Бу ўзгаришлар инсоннинг бешта ҳис қилиш аъзолари ила пайдо бўлади. Бунинг зоҳир дейилади. Ундан ташқари, ботини ҳам бор. Улар ҳаёл, шахват ва инсонийлик мижозидан пайдо бўладиган хулқлардир. Агар инсон ҳис қилиш аъзолари орқали бирор нарсани идрок этса, бу нарсалар албатта унинг қалбига таъсир кўрсатади. Худди шунингдек, кўп овқат ейиш ёки мижознинг қуввати сабабли шахватнинг кўзгалиши, нафсда пайдо бўладиган турли ҳаёллар ҳам қалбга маълум даражада таъсир кўрсатади. Баъзан инсоннинг онгида кечадиган ҳаёллар бир

ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиб туради, бунинг таъсирида қалб ҳам бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўзгариб туради.

Хулоса қилиб айтганда, қалб турли сабаблардан таъсирланган ҳолда доимий ўзгарувчандир. Қалбга юқоридаги сабаблар туфайли бўладиган энг кучли таъсир эса – бу фикр, ғоя ва тушунчалардир. Ва айнан шулар туфайли қалбда янги бир маълумот пайдо бўлади. Бу янги бир нарсани ҳис қилиш ёки унутилган нарсани эсга олиш билан ҳам бўлиши мумкин. Шундан сўнг қалбда пайдо бўлган фикр инсоннинг ирода қилган нарсаларини ҳаракатга келтиради. Чунки ният, азму қарор ва ирода инсоннинг ақлида пайдо бўлган ғоялардан кейин рўёбга чиқади. Демак, барча ишларнинг манбаи фикрдир. Фикр рағбатни, рағбат азму қарорни, азму қарор эса ниятни, ният эса аъзоларни ҳаракатга келтиради. Рағбатни ҳаракатлантирувчи фикр икки қисмга бўлинади. Биринчиси ёмонликка, яъни оқибати зарарли ишларга чакиради. Иккинчиси эса яхшиликка, яъни оқибатда ва охирада манфаатли бўлган ишларга чакиради. Бу иккиси бир-бирига ҳилоф бўлиб, уларнинг исмлари ҳам икки хилдир. Ижобий фикрлар илҳом, салбий фикрлар эса васваса дея юритилади. Биз билишимиз керак бўлган нуқта шуки, ушбу фикрлар пайдо бўлувчидир ва ҳар бир пайдо бўлувчи нарсанинг юзига чиқарувчиси, яъни пайдо бўлдирувчиси бўлиши керак. Уларнинг турлича бўлиши эса сабабларнинг турига боғлиқ бўлади. Чунки Аллоҳ таоло Ўзининг илоҳий иродаси билан бу дунёни сабабият олами қилиб яратган. Демак, сабаблар бор жойда унинг натижаси ҳам пайдо бўлади. Мисол учун, олов ёниб тургани учун уйнинг деворлари ёришиб турса-да, унинг шифти оловнинг тутуни сабабидан қорайиб кетади. Худди шунингдек, қалбнинг ёруғ ёки зулматли бўлиши учун ҳам икки хил сабаб бор. Эзгуликка чакирувчи фикрларнинг сабабчиси фаришталардир. Ёвузликка ва ёмонликка чакирувчи фикрларнинг сабабчи эса шайтондир.

Яхшилик илҳомини қабул қилиш учун қалбда ҳозир бўладиган лутфга тавфиқ дейилади. Васвасани қабул қилиш учун пайдо бўлган нарсага иғво дейилади. Маънолар ҳар хил бўлгани учун уларнинг номлари ҳам ҳар хилдир. Фаришталарни Аллоҳ таоло яратган. Ва уларнинг қиладиган ишлари доимо яхшилик, илму маърифатни, ҳақиқатни кашф этиш, яхшиликлар учун ваъдалар, амри маъруфлардир. Аллоҳ фаришталарни мана шундай эзгу ишларга мусаххар қилиб қўйган. Шайтонни ҳам Аллоҳ таоло яратган. Лекин унинг қиладиган иши юқоридагиларнинг мутлақо зиддидир. Яъни шайтоннинг хизмати ёмонликка чақириш, фаҳшларга буюриш, яхшиликни ният қилган одамга фақирликнинг хавфини солиш кабилардир. Васваса илҳомнинг, шайтон фариштанинг, тавфиқ эса иғвонинг зиддидир. Аллоҳ таоло Қуръони Каримда:

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ ...

«Ва Биз ҳар бир нарсани жуфт яратдик», деган (*Зарият сураси, 49-оят*).

Яъни барча мавжудодлар жуфт-жуфт қилиб ва ўзаро муқобил ҳолда яратилгандир. Ёлғиз Аллоҳгина мутлақ танҳодир. Унинг ҳеч қандай муқобили ҳам йўқ. Унинг Ўзи барча жуфтликларни яратувчидир. Қалб эса доимо шайтон ва фариштанинг ўртасида мутажазиб (курашувчи, ўзаро тортишувчи)дир. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қалбда иккита гуруҳ бор, бири фаришталардан бўлиб, яхшиликка ва ҳақни тасдиқлашга чақиради. Кимки қалбида шуни топса, билсинки, бу Аллоҳ таолодандир. Бунинг учун Аллоҳга ҳамду сано айтсин. Иккинчи гуруҳ душмандандир. У ёмонликка ва ҳақни ёлғонга чиқаришга чақиради ва яхшиликдан қайтаради. Кимки қалбида шуни топса, тошбўрон қилинган шайтоннинг шарридан Аллоҳнинг номи ила паноҳ тиласин», дедилар ва

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ...

«Шайтон сизга фақирликни ваъда қилади ва фахш ишларга буюради...» (Бақара сураси, 268-оят) оятини ўқидилар» (Термизий тахриж қилган).

Имом Ҳасан айтадилар: «Бу иккиси қалбда жавлон урган икки мақсаддир. Бири Аллоҳ таолодан, иккинчиси эса шайтондандир. Аллоҳ таолодан бўлган қасдни амалга ошириб, шайтондан бўлган қасдга қарши курашган бандани Аллоҳ раҳмат қилсин».

Аллоҳ таоло фариштани ҳам, шайтонни ҳам Ўзи хоҳлаганига бўйсундиради ва у иккиси Аллоҳнинг қудрати билан қалбларни ўзгартиришга мусаххардир. Худди инсоннинг бармоқлари турли жисмларни ўзгартиришда ўз эгасига бўйсунгани каби. Қалб аслида фариштанинг ҳам, шайтоннинг ҳам таъсирларини қабул қилишга бир хил салоҳиятлидир. Лекин улардан бирининг ғолиб келиши ҳавои нафс ва шаҳватга эргашиш ёки унга қарши чиқиб, хилоф қилишда намоён бўлади. Масалан: инсон шаҳватга эргашса, демак, шайтон уни ҳавои нафс воситаси билан бўйсундирибди. Шунда қалб шайтоннинг макони ва маъданига айланади. Чунки ҳавои нафс шайтоннинг раъийятидаги нарсадир. Агар инсон шаҳватларга қарши курашса ва уларга эргашмаса, балки фаришталарнинг ахлоқлари ила хулқланса, у ҳолда унинг қалби фаришталарнинг қароргоҳига айланади. Қалб шаҳватдан, ҳирсдан, тамадан, чеки йўқ орзу-ҳаваслардан, ҳавои нафсдан пайдо бўладиган башарий сифатлардан холи бўлмас экан, албатта, ушбу қалб шайтоннинг васвасаси билан жавлон уришдан тўхтамайди.

Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Сизлардан ҳар бирингизни ўз шайтони бордир»**, дедилар. Шунда: **«Эй Аллоҳнинг Расули, сизда ҳам**

шундайми?» деб сўрашди. «Ҳа шундай. Лекин Аллоҳ таоло менга унинг зиддига ёрдам берган ва у Исломи қабул қилган, фақатгина яхшиликка буюради», дедилар» (Муслим таҳриж қилган).

Бунинг кўриниши куйидагича: шайтон инсонни шахват воситасида бошқаради. Аллоҳ кимнинг шахватига қарши унга ёрдам берса, унинг шахвати ёмонликка чақирмайди. Шайтон эса шахват ила қурооллангандир. Бундай ҳолатда у фақатгина яхшиликка чақиради. Қачонки қалбга ҳавои нафс орқали дунёнинг муҳаббати ғолиб келса, шунда шайтон васваса қилишга имкон топади. Қачонки қалб Аллоҳнинг зикри ила машғул бўлса, шайтоннинг имкониятлари торайиб, у қочади. Фаришта эса қалбга юзланиб, илҳом қилади. Демак, иккала тарафдан бири ғалаба қозониб, қарор топгунча, қалб фаришталарнинг ва шайтонларнинг аскарлари ўртасидаги уруш маъракасидир. Бунда иккисидан бирининг жойи бошқаси билан ўзлаштирилган бўлади. Минг афсуски, кўпгина қалбларни шайтоннинг аскарлари ўзлаштириб, қўлга олган бўлиб, охиратни унутиш ва дунёни ундан устун қўйишга чақириб, васваса қилади. Демак, шайтон ўз қалбини ҳавои нафс ва шахватга тобе қилган бандаларнинг устидан ҳукмронлик қилади. Қалбни унинг асоратларидан поклаш учун эса ҳавои нафсга, шахватга қарши курашиб, шайтонни қувватсизлантириш лозим. Бу Аллоҳнинг зикри билан бўлади.

Жобир ибн Убайдуллоҳ Адавий айтадилар: «Ало ибн Заъйедга қалбимда ҳеч қандай васваса йўқлигидан шикоят қилдим. Шунда у деди: «Бу худди ўғри тушган бир уйга ўхшайди. Агар у ерда бирор нарса бўлса, олади. Акс ҳолда тарк этиб, чикиб кетади». Яъни агар қалб ҳавои нафсдан холи бўлса, унга шайтон киролмайди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ...

«Албатта, сенга бандаларим устидан ҳукмронлик йўқдир...» деган (Ҳижр сураси, 42-оят).

Демак, кимки ҳавоӣ нафсга эргашса, у ҳавоӣ нафснинг қулидир, Аллоҳнинг қули эмас. Шунинг учун Аллоҳ таоло уни шайтонга топшириб қўяди. У Зот Қуръони Каримда:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوًى...

«Айтинг-чи, ҳавоӣ нафсини илоҳ қилиб олган...» деган (Жосия сураси, 23-оят).

Бу оятда Аллоҳ таоло баъзи залолатга кетган шахслар ҳавоӣ нафсни ўзларига илоҳ қилиб олганларини таъкидламоқда. У Аллоҳнинг эмас, ҳавоӣ нафснинг қулидир.

Усмон ибн Абул Осий розияллоҳу анҳу ривоят қилади: «Эй Расулуллоҳ, шайтон мен билан намозим ва қироатим орасида халақит қилиб, чалкаштириб юборяпти», дедим. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ана шу шайтондир. У «Хинзаб», дейилади. Агар сен уни ҳис қилсанг, Аллоҳ номи ила ундан паноҳ тила ва чап томонингга уч марта туфлаб қўй», дедилар. Мен у зотнинг айтганларини қилган эдим, Аллоҳ таоло мenden уни кетказди». Имом Муслим ривоятлари.

Қалбдан шайтоннинг васвасасини ўчириш унинг ўрнини бошқа нарса билан машғул қилиб қўйиш билан бўлади. Чунки қалбда бирор янги фикр пайдо бўлар экан, албатта, ундан олдингиси йўқолади. Лекин қалбдан Аллоҳнинг зикри ва унга тааллуқли бўлган нарсалардан бошқа нарса жой олар экан, шайтон барибир бундай қалбга кириш имкони-ни топади. Аллоҳнинг зикри эса шайтоннинг қалбга кириш йўлларининг барчасини тўсади. Одатда ҳар бир нарса ўзининг зидди билан муолажа қилинади. Шайтон васвасасининг муолажаси эса шайтоннинг ёмонлигидан Аллоҳнинг

номи ила паноҳ сўраш орқали амалга ошади. Бу эса «Аъзу биллаҳи минаш-шайтонир рожийм. Ва лаа ҳавла ва лаа қуввата, илла биллаҳил алиййил азийм», дейиш билан бўлади.

Шаҳватлар инсоннинг гўшти ва қонига аралашиб, у билан бирлашиб кетганидек, шайтоннинг ҳукмронлиги ҳам инсоннинг гўшти ва қонига киришиб, унинг қалбининг атрофларини эгаллаб олади. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Албатта, шайтон Бану Одамнинг қон томирларида юради. Унинг барча йўллари-ни очлик билан торайтиринглар», деганлар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «очлик билан торайтиринглар», деганларининг сабаби шуки, очлик шаҳватни синдиради, шайтоннинг юрар йўли эса шаҳват бўлиб, шаҳват қалбни ҳар тарафдан ўраб олади.

Аллоҳ таоло Ўзининг қуйидаги ояти каримасида иблисдан хабар бериб, шундай дейди:

قَالَ فِيمَا آغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَا تَجِدُنَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ ...

«У деди: «Мени йўлдан оздирганинг сабабли, уларга тўғри йўлингда тўғанок бўламан. Сўнгра уларга олдиларидан, орқаларидан, ўнг томонларидан ва чап томонларидан келаман...» (Аъроф сураси, 16-17-оятлар)

Мазкур мисоллардан васваса билан илҳомнинг, фаришта билан шайтоннинг, тавфик билан игвонинг маъноларини очиқ-ойдин билиб олдик. Шу ўринда шайтон тўғрисида яна баъзи мулоҳазаларни айтиб ўтмоқчимиз. Баъзилар шайтонни латиф жисмдир, дейдилар. Баъзилар эса жисм эмас, дейишади. Агар у жисм бўлса, жисмдан иборат бўлган инсоннинг жисмига қандай қилиб киради?

Лекин ҳозир бу ҳақдаги маълумотларни суриштиришга эҳтиёжимиз йўқ. Бу борада баҳс юритувчи гўёки бир кишининг либоси ичига илон кириб кетса, у илонни йўқотиш ва унинг зарарини даф қилиш ўрнига унинг ранги, шакли, узунлиги, йўғонлиги тўғрисида баҳс юритаётган кишига ўхшайди. Бу эса айна жаҳолатдир. Биз юқорида шайтоннинг шаррига ва унинг васвасасига боис бўладиган барча сабабларни айтиб ўтдик. Буларни яхши англаган инсон келажакда ўзини ёмонликларга чорловчи абадий душмани бўлган шайтонга қарши курашиши лозим. Унинг зоти тўғрисида баҳс юритишдан ҳеч қандай фойда йўқ. Шунинг учун Аллоҳ таоло бир неча ояти карималарида бандаларини огоҳлантириб:

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾

«Албатта, шайтон сизга душмандир. Уни душман тутинг. У ўз гуруҳини фақат ўта қизиган дўзахга эга бўлишларига чакиради», дейди (Фотир сураси, 6-оят).

Шундай экан, банда ўз ҳаёлига келган ҳар бир нарсанинг фаришта томониданми ёки шайтон томониданми, билиши, бу нарсага басира (ақл, фаросат) кўзи билан қараши керак. Буни билиш эса унинг табиатидаги ҳавои нафс билан эмас, тақво, басира ва илм нури ила бўлади. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

«Қачон тақво қилувчиларга шайтондан бир шарпа етса, улар зикр қиларлар. Қарабсанки, улар кўрувчи бўлиб турибдилар» (Аъроф сураси, 201-оят).

Аммо кимки тақвони лозим тутмаса, балки табиатига мойил бўлиб, ҳавосига эргашса, шайтоннинг ҳийласига йўликибди. У тезда ҳалокатга учрайди, лекин ўзи сезмайди.

«Бир киши имом Ҳасандан сўради: «Эй Абу Саъид, шайтон ҳам ухлайдими?» У киши табассум қилиб: «Агар шайтон ухласа, биз дам оламиз», дедилар. Шунда у: «Ундай бўлса, ундан мўминлар ҳеч қачон ҳалос бўлолмас эканда?» деди. «Ҳа шундай, лекин уни даф қилиш ва қувватсизлантириш йўллари бор», деди имом Ҳасан ва Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қуйидаги ҳадиси шарифларини келтирди:

«Мўмин ўзининг шайтонини сизлардан бирингиз сафарида ўз туясининг тинка-мадорини қуритгандек қуритади», дедилар» (Имом Аҳмад таҳриж қилган).

Ибн Масъуд розияллоҳу анҳу: «Мўминнинг шайтонининг мадори қуригандир», дедилар.

Уламоларимиз қалбни бир кўрғонга ўхшатадилар. Шайтон эса ана шу кўрғонга кириб, уни эгаллаш учун ҳужум қилаётган душмандир. Кўрғонни душманнинг ҳужумларидан ҳимоя қилиш унинг эшикларини билиб, унга кириш мумкин бўлган ҳар қандай жойни қўриқлаш билан бўлади. Бунга эса эшикларнинг қаерда жойлашганини билган инсонгина кодир бўлади.

Қалбни шайтоннинг васвасаларидан ҳимоя қилиш ҳар бир мукаллаф учун фарзи айнди. Чунки фарзга олиб боровчи нарса ҳам фарз бўлади. Шайтонни даф қилиш эса унинг кирар йўллари билиш билан бўлади. Демак, уни билиш фарздир. Шайтоннинг кирар жойлари ва унинг эшиклари банданинг сифатларидир. Бу эшиклар ниҳоятда кўп, лекин биз уларнинг энг катталари – шайтоннинг минглаб аскарлари бирданига киришга ҳаракат қилса ҳам, торлик қилмайдиган эшиклари тўғрисида маълумот берамиз.

1. Ғазаб;
2. Шаҳват;
3. Ҳасад;
4. Мол-дунёга муҳаббат қўйиш;
5. Ҳирс ва тама;
6. Шошқалоқлик;
7. Бахиллик;
8. Мутаассиблик;
9. Мусулмонлар ҳақида ёмон гумонда бўлиш;
10. Тил орқали содир этиладиган барча гуноҳлар.

ҒАЗАБ

Илмнинг макони бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири ғазабдир.

Ғазаб ва шаҳват ақлнинг ғовлашидир. Ақлнинг аскарлари заифлашган пайтда шайтоннинг аскарлари ҳужумга ўтади. Инсон ғазабланганда худди ёш бола коптокни ўйнагани каби, шайтон уни хоҳлаган қўйига солиб, ўйнатади. Ғазаб оловнинг бир шуъласидир. Аллоҳнинг қалбларгача етиб борадиган шиддатли, ўчмас оловидан иқтибос килиб олингандир. У қалбнинг энг тубида жойлашган бўлиб, худди кул остидаги чўғга ўхшайди. Худди тошни темирга урганда ўт олганидек, ҳар қандай қайсар, мутакаббир инсоннинг қалбидаги кибр уни ўт олдиради. Демак, кимки жаҳл отига минса, унинг шайтонга яқинлашуви янада кучайиб боради. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло Қуръони Каримда:

﴿قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدُ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ﴾ (12)

«У зот: «Сенга амр этганимда сажда қилишингдан нима тўсди?» деди. У: «Мен ундан яхшиман, мени ўтдан яратдинг, уни эса лойдан яратдинг», деди», деган (Аъроф сураси, 12-оят).

Аллоҳ таоло Ўз амрини бажармаган, Одамга сажда қилмаган Иблисдан: «Сенга амр этганимда сажда қилишингдан нима тўсди?» деб сўраганида, у «Тавба қилдим, хато қилибман», дейиш ўрнига: «Мен ундан (яъни Одамдан) яхшиман, мени ўт (олов)дан яратдинг, уни эса лойдан яратдинг», деди.

Яъни Аллоҳнинг очиқ-ойдин фармони туриб, ўзининг фикрини ишлатди. Қачон Аллоҳнинг амри турганда, фикр-бозлиқлар бошланса, иблиснинг иши қилинган бўлади. Бунинг оқибати иблиснинг оқибати каби бўлади.

Зотан, лой доимо сукунат ва виқорда, олов эса доимо ҳаракат ва изтиробдадир. Ғазабнинг натижасида яна канчадан-канча маънавий иллатлар келиб чиқади ва буларнинг барчаси қалбга ўз таъсирини ўтказди. Натижада эса қалб бузилади, сўнгра бутун аъзолар ҳам унинг айтганини қилади.

Ғазабнинг бошқа таърифлари

«Ғазаб» луғатда «розилик»нинг аксидир. Аслида у шиддат ва қувват маъноларини англатади.

Араблар қаттиқ харсангни «газба» дейишади. «Ғазаб» сўзи шундан олинган бўлиб, у қаттиқ жаҳл чиқишини англатади.

Уламолар ғазаб хусусида бир-бирини тўлдирувчи бир нечта таърифлар айтганлар.

Журжоний «Таърифот»да ғазабни: «У қалбнинг қони қайнаганда кўксида ҳосил бўладиган бахтсизликдан шифо топадиган ўзгаришдир», деб таърифлаган (167-бет).

Имом Ғаззолий: «Ғазаб қалб қонининг интиқом талабида ғалаён қилишидир», деган.

Ғазабнинг даражалари

Имом Ғаззолий ғазабнинг даражалари ҳақида сўз юритиб, шундай дейди: «Одамлар ғазабнинг қувватида уч да-

ражада – тафрийт (камлик), ифрот (ортикчалик) ва мўтадилликда бўлурлар».

Тафрийт (камлик) ғазаб қувватининг бутунлай йўк бўлиши ёки заифлигидир. Бундай инсон ҳамиятсиз одам дейилади ва жуда ҳам мазаммат қилинади. Имом Шофеъий: «Кимнинг ғазоби қўзғатилганда ҳам ғазоби чиқмаса, эшакдир», деган.

Бу даражанинг самараси аччиқ бўлади. Бундай одамлар ўзига номуссизлик ва хорликни раво қўрадиган бўладилар. Ваҳоланки, Аллоҳ таоло Ўзининг Китобида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларига хос гўзал сифатларни таърифлай туриб, улардаги шиддат ва ҳамиятни зикр қилиб ўтган. Чунки шиддат ва маҳкам туриш, зулм ва золимларга қарши курашиш ҳамиятдандир ва у айни ғазабдир.

Ғазабнинг тафрит ҳолатининг самараси рашкнинг йўқолишида намоён бўлади ва бу ҳаромдир.

«Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Саъд рашкчидир. Мен Саъддан ҳам рашкчироқман. Аллоҳ эса мендан ҳам рашкчироқдир»** дедилар» (*Муттафақун алайҳ*).

Рашк насабларни сақлаш учун яратилгандир. Агар кишиларда унга нисбатан эътибор йўқолса, насаблар аралашиб кетади.

Ғазабнинг заифлиги гуноҳ-маъсият ишларга гувоҳ бўлганда қаршилиқ кўрсатмаслиқдир. Бу эса ҳамиятсизлик ва заифликдир.

Ифрот (ортикчалик) сифати ғолиб бўлганда эса ғазаб инсонни ақл, дин ва тоат чегарасидан чиқиб кетишгача олиб боради. Бундай ғазабда одамнинг қалб кўзи ҳам, назари ҳам кўр бўлади, тафаккури ва ихтиёри қолмайди.

Бундай ғазабнинг сабаби туғма ёки одатий бўлиши мумкин.

Гоҳо инсон фитратида ғазабнок бўлади. Сергазблигининг суратидан ҳам билиниб туради. Қалб мижозининг ҳарорати эса уни янада қувватлайди. Шунинг учун ҳам «газаб оловдандир», дейилган.

Гоҳо ғазаб одатий бўлади. Бу эса серғазаб одамлар билан аралашиб юришдан пайдо бўлади. Улар гўё ўзларининг серғазабликлари билан фахрланиб, «Бу шижоат, эркакликдир», дейишади. Яна ўзларича: «Мен макр-ҳийлага, адолатсизликка, ноҳақликка сабр қилолмайман. Бу нарсалар кимдан содир бўлишидан қатъи назар, унга қарши курашаман», дейди. Бу сўзларни эшитган баъзи бир нодонлар ғазабни айни «мардлик» деб тушунишади ва ўшаларга ўхшашга ҳаракат қилишади. Натижада ғазабнинг олови шиддатли тус олиб, ўз эгасининг кўзини кўр, қулоғини қар қилади ва у ҳеч қандай панду насихат қор қилмайдиган даражага етади. Агар бирорта одам унга ваъз қилгудек бўлса, ғазаби янада зиёдалашади. Бундай пайтда унинг ақл нури қалбини ёрита олмайди. Чунки унинг қалби ғазабнинг тутини билан булғанган бўлади. Бундай ғазабнинг асари ўз эгасининг тилида ҳам намоён бўлади. Яъни у ақлли инсон гапиришга ҳаё қиладиган фаҳш, сўкиш ва ундан ҳам ёмонроқ сўзларни ишлатишдан ўзини тия олмайди. Баъзан ғазаби сўнгач, айтган гапларидан ўзи уялиб юради.

Ғазабнинг асари аъзоларда ҳам намоён бўлади: улар урушиш, хужумга ўтиш, жароҳатлаш, тажовуз қилиш ва қатл қилиш кабилардир. Ғазаби сўнганда эса бошини чангаллаб, қилган ишидан пушаймон бўлади. Кейинги сафар яна ғазаби кўзиганда эса аввалги ишларини такрорлашдан қайтмайди. Ҳатто кўлига илинган нарсани уриб синдиради, ҳайвонларга озор беради, дуч келган нарсани улоқтиради ва ҳоказо.

Бундай ғазабнинг асари қалбда ҳам намоён бўлади. Бу эса ғазабини чиқарган инсонга нисбатан кек сақлаш, ҳасад қилиш, унга нисбатан ёмонликни исташ, унинг хурсандчилигидан хафа бўлиш, унинг сирларини фош этишга ҳаракат қилиш, уни масхаралаш ва яна шунга ўхшаш кабиҳликларда кўринади. Буларнинг ҳаммаси «ифрот» ғазабининг самарасидир.

Ғазабдаги мўътадиллик мақталган ҳолат бўлиб, унда киши ақл ва диннинг ишорасига мунтазир бўлиб туради ва ҳамият лозим бўлганда қўзғалади, ҳилм керак бўлганда босилади. Ғазабни мўътадил ҳолда ушлаб туриш Аллоҳ таоло бандаларидан талаб қилган мустақимлик ҳолати бўлиб, мана шу ғазабдаги ўртачалик, меъёрдир.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ишларнинг яхшиси ўртачасидир»**, деганлар (*Байҳақий тахриж қилган*).

Ким ўзида ғазабда футурга кетиш, ҳатто рашки сусайиб қолганини ёки ўзига мос бўлмаган хорликни ҳам қабул қилишга мойилликни ҳис қилса, нафсини даволаб, ғазабини кучайтириши керак.

Ким ўзида ноўрин ғазабни, ҳаддан ошишни, ман қилинган ишларни қилишга рағбатни ҳис этса, ўзидаги ғазаб оловини ўчириш ҳаракатида бўлсин.

Банда ғазаб масаласида икки нотўғри ҳолатнинг ўртасини тутиш пайдан бўлсин. Мана шу мўътадиллик сиротул мустақиймдир. Бу эса қилдан ингичка, қиличдан кескирдир. Агар кимки бундан ожиз бўлса, унга яқинроқ бўлишни лозим тутсин. Лекин бу ким барча яхшиликларни қилишдан ожиз бўлса, барча ёмонликларни килаверсин, дегани эмас. Зотан, баъзи ёмонликлар баъзисидан ёмонроқдир. Ва баъзи яхшиликлар баъзисидан яхшироқдир.

Ғазабнинг ҳақиқати ва даражалари шулардан иборатдир.

Имом Ғаззолий ғазаб ҳақида қуйидаги ривоятни келтирадилар:

«Ривоят қилинишича, Мусо алайҳиссаломга шайтон дуч келди ва: «Эй Мусо, Аллоҳ таоло сени Ўзининг рисолати учун танлаб олган. Ва сен билан ўзига хос гаплашган. Мен эса Аллоҳнинг яратган махлуқларидан бириман. Мен гуноҳқорман, тавба қилишни хоҳлайман. Роббингга мен учун шафоатчи бўлгин, менинг тавбамни қабул қилсин», деди. Мусо алайҳиссалом Робби билан учрашиш учун тоққа қў-

тарилди ва Аллоҳ азза ва жалла у билан ўзига хос гаплашди. Сўнг тоғдан тушаётган пайтида Робби унга: «Омонатни адо эт!» деди: Мусо алайҳиссалом: «Эй Роббим, банданг иблис уни кечиришингни хоҳлайди», деди. Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломга ваҳий қилди: «Эй Мусо, майли, ҳожатингни чиқараман. Шайтонга буюр, Одамнинг қабрига сажда қилсин, шунда уни кечираман». Мусо алайҳиссалом Иблис билан учрашганда: «Сенинг ҳожатинг чикди, сен Одамнинг қабрига сажда қилсанг, кечирилар экансан», деди. Шайтон бундан газабланиб, кибрга кетди ва деди: «Унга тириклигида сажда қилмаганман, энди ўлганида сажда қиламанми? Эй Мусо, сен Роббингга мен учун шафоатчи бўлдинг, энди менинг устимда сенинг ҳаққинг бор. Шунинг учун сенга бир нарсани ўргатаман: учта жойда мени эсласанг, сени ўша жойда ҳалокатга учратолмайман:

Биринчиси: Ғазабинг чиққанда мени эсла, чунки ўша пайтда менинг руҳим сенинг қалбингда, кўзим кўзингда, ўзим эса қон томирларингда бўламан. Чунки инсон ғазабланганда мен унинг бурнига пуфлаб тураман, у эса нима қилаётганини билмай қолади.

Иккинчиси: душман лашкарларига юзма-юз келганингда мени эсла, чунки мен ўша пайтда Бану Одамга хотинини, бола-чақасини, мол-дунёсини эслатаман. Шунда у уршишдан юз ўгиради.

Учинчиси: Маҳрам бўлмаган аёл билан бирор хилватда асло бирга ўтирмагин, чунки мен у аёлнинг сен учун элчиси ва унинг учун сенинг элчинг бўламан. Ва албатта, у аёл билан сени ва сен билан у аёлни фитна қиламан».

Ушбу ривоятда ғазаб, ҳирс ва шахватга ишора бор.

Улуғлар ғазаб ҳақида

Зулкарнайн фаришталардан бирига йўлиқди ва унга: «Менга иймоним ва ишончимни зиёда қиладиган илмни

ўргат», дедилар. «Ғазаб қилмагин, чунки шайтон инсон ғазабланган пайтида унга яқинлашишга қодирроқ бўлади. Ғазабни уни ютиш билан даф қил. Секин-асталик билан уни таскин топтир. Ва албатта шошқалоқликдан сақлан. Чунки шошилсанг, насибангдан айриласан. Яқинларингга ҳам, бегоналарга ҳам енгиллатувчи ва мулойим бўл. Ҳеч қачон қаҳри қаттиқ, жабрдийда бўлмагин», деди.

Жаъфар ибн Муҳаммад айтадилар: «Ғазаб барча ёмон-ликларнинг калитидир».

Баъзи Ансорийлар айтадилар: «Аҳмоқликнинг боши кизиққонликдир ва унинг бошқарувчиси ғазабдир. Кимки жаҳлга рози бўлса, ҳилмдан маҳрум бўлибди. Ҳилм эса зийнат ва манфаатдир. Жаҳл шармандалик ва зарарлидир».

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу айтадилар: «Инсоннинг ҳилмини ғазаби чиққан пайтда кўрасан, омонатдорлигини эса тамагир бўлган пайтда. Агар ғазаби чиқмаса, билгинки, у ҳалимдир. Агар тама қилмаса, у омонатлидир».

Умар ибн Абдулазиз ўз омилига қуйидагича ёзди: «Ғазабинг чиққан пайтда жазоламагин. Агар бирортасидан ғазаблансанг, уни қамаб қўйгин. ғазабдан тушган пайтингда уни чиқариб, гуноҳига яраша жазолагин. Лекин ўн беш даррадан оширмагин».

Ҳазрати Умар қачон хутба ўқисалар: «Кимки тамагирликдан, ҳаводан ва ғазабдан ўзини сакласа, у нажот топибди», дер эдилар.

Баъзилар айтадилар: «Кимки шаҳвати ва ғазабига бўйсунса, у иккиси уни жаҳаннамга етаклайди».

Абдуллоҳ ибн Муборакка: «Бизларга битта калимада хусни хулқни кўрсатиб беринг», дейишди: «Ғазабни тарк эт», дедилар.

Ваҳб ибн Мунаббаҳ айтадилар: «Куфрнинг устунни тўрттадир. Ғазаб, шаҳват, аҳмоқлик ва тамагирлик».

يَسْمَا أَشْتَرُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعَثْنَا أَنْ
 نُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءَ وَبِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ
 وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

«Ўзларини сотган нарсa – Аллоҳ бандаларидан хоҳ-
 лаганига Ўз фазлидан нозил қилганига ҳасад қилиб,
 Аллоҳ нозил қилган нарсaга куфр келтиришлари қан-
 дай ҳам ёмон! Ғазаб устидан ғазабга қолдилар. Кофир-
 ларга хорловчи азоб бордир» (Бақара сураси, 90-оят).

وَمَنْ يُؤْلَمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرُهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقُنَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِتْنَةٍ
 فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٩١﴾

«Кимки ўша кунда орқага қараб қочса, – жанг учун
 четга чиққан ёки бирор жамоага қўшилмоқчи бўлган
 бундан мустасно – батаҳқиқ, Аллоҳнинг ғазабига қо-
 либди. Унинг жойи жаҳаннамдир. У қандай ҳам ёмон
 жой!» (Анфол сураси, 16-оят).

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ
 بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ
 عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٢﴾

«Ким иймондан сўнг Аллоҳга куфр келтирса, – қал-
 би иймон ила ором топа туриб, зўрланганлар бундан
 мустасно, – ким кўксини куфрга очса, уларга Аллоҳдан
 ғазаб бор. Уларга буюк азоб бор» (Наҳл сураси, 106-оят).

Мушриклар саҳобалардан Аммор ибн Ёсир розияллоҳу
 анҳу ва у кишининг оталари Ёсир розияллоҳу анҳу ҳамда

оналари Сумайя розияллоху анҳоларни тутиб келиб, диндан қайтариш учун қаттиқ азобладилар. Улар азобларга чидам билан сабр қилиб, иймонларидан қайтишга кўнмадилар. Сумайя розияллоху анҳунинг икки оёқларини қозикқа боғлаб, аврат жойларига найза санчдилар. Сўнгра Амморнинг отаси Ёсир розияллоху анҳуни ҳам ўлдирдилар. Бу икки улуғ инсон – эр-хотин Ислом йўлида, иймон учун биринчи шахидлар бўлиш шарафига эришдилар. Амморнинг кўз ўнгида ҳам онасини, ҳам отасини ўлдирган мушриклар уни ҳам ўлдиришга қасд қилганларида унинг огзидан кофирларни рози этадиган гап чикди. Шунда мушриклар уни ўлдиришмади. Одамлар Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб: «Эй Аллоҳнинг Расули, Аммор муртад бўлди», дейишди. Бунга жавобан Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Йўқ! Аммор бошидан товонигача иймонга тўлиқдир. Иймон унинг этига ҳам, қонига ҳам сингиб кетгандир», дедилар. Шунда мазкур оят нозил бўлди.

وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ
بِاللَّهِ ظَنَنْتُ السَّوْءَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ
جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾

«Аллоҳ тўғрисида ёмон гумон қилувчи мунофик ва мунофиқалар, мушрик ва мушрикаларни азоблаш учун... Уларга замон айланишидаги мусибатнинг ёмони бўлсин! Уларга Аллоҳ ғазаб қилди, уларни лаънатлади ва уларга жаҳаннамни тайёрлаб қўйди. У нақадар ёмон борар жойдир!» (Фатҳ сураси, 6-оят).

Ғазаб қўзиган пайтда уни илм ва амал билан босилади.

Ғазабни илм воситасида даволаш олти йўл билан амалга оширилади:

1. Ғазабни ютиш, афв қилиш, хилм ва сабрнинг фазли ҳақидаги оят, ҳадис ва хабарларни тафаккур этиш ва уларнинг савобидан умид қилиш.

Молик ибн Авсдан ривоят қилинади: «Умар розиялло-ху анҳу бир кишидан ғазабланди ва уни калтаклашга амр қилди. Мен унга: «Эй мўминларнинг амири! **«Кечиримли бўл, яхшиликка буюр ва жоҳиллардан юз ўгир»**, дедим (*Аъроф сураси, 199-оят*). Умар ўзига ўзи: «Кечиримли бўл, яхшиликка буюр ва жоҳиллардан юз ўгир», дея бошлади.

У Аллоҳ таолонинг Китобидан тиловат қилинса, тўхтар, кўп тааммул ва тадаббур қилар эди. Бироз ўйланиб турди-да, ҳалиги одамни қўйиб юборишга амр қилди».

Умар ибн Абдулазиз бир одамни калтаклашга амр қилди-да, сўнг «Ва ғазабни ютувчилар» оятини ўқиб туриб, ғуломига: «Уни қўйиб юбор!» деди.

2. Ўзини ўзи Аллоҳ таолонинг азоби билан кўрқитиш.

Бунда ғазаби келиб турган одам ўзига ўзи: «Менинг бу одам устидан бўлган қудратимдан Аллоҳ таолонинг менинг устимдан бўлган қудрати қанчалар катта. Агар мен бунга ғазабимни ўтказсам, қиёмат куни Аллоҳ таоло менга ғазабини ўтказиши турган гап. Ундан кўра афв қилай, ўзим ҳам қиёмат куни афв қилинсам, ажаб эмас», дейди.

3. Ўзини ўзи адоват ва ўч олишнинг оқибатидан огоҳлантириш.

Бунда банда ноўрин ғазаб ўзи учун бу дунёда ҳеч яхшилик олиб келмаслигини эсга олади. Ғазаб фақат бефойда интиқомдан ўзга нарса эмас. У душман орттиришдан бошқага ярамайди.

4. Ғазаб чоғида ўзининг қанчалар хунук бўлиб кетишини тасаввур қилиш. Бунинг учун бошқаларнинг ғазаб ҳолатидаги суратини кўз олдига келтиришнинг ўзи кифоя. Одамлар ғазабланган кимсани қутурган ит ёки ваҳший ҳай-

вонга ўхшатишларини эсласин. Шу билан бирга, ғазабни ичига ютиш анбиё, авлиё, уламо ва ҳукамоларнинг сифати эканини ҳам тафаккур қилсин. Сўнгра ўша икки тарафдан бирини танлаши кераклигини ўйласин ва ўзига муносиб кўрганини танласин.

5. Ғазабни ютмаслик ва унинг талаби асосида иш кўришга чорлаётган омилга назар солиш.

Эҳтимол, шайтон унга «Ундан ниманг кам? Шалпайиб колаверасанми? Одамлар нима дейди? Бир бопла уни!» деб васваса қилаётган бўлиши мумкин. Шунда банда ўзига: «Бу дунёнинг арзимаган обрўси деб охиратдаги обрўинг тўкилишини ўзингга орттириб олма. Сабр қил! Шайтонга ҳай бер!» дейиши керак.

6. Одам ишлар унинг иродаси бўйича эмас, Аллоҳ таолонинг иродаси бўйича бўлаётганини ўйласин. Аллоҳ таолонинг иродасига қарши чиқишнинг оқибати нима бўлишини хаёлига келтирсин.

Ғазабнинг амалий давоси

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: اسْتَبَّ رَجُلَانِ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَجَعَلَ أَحَدُهُمَا تَحْمَرُّ عَيْنَاهُ وَتَنْتَفِخُ أَوْذَاجُهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنِّي لَأَعْرِفُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ الَّذِي يَجِدُ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»، فَقَالَ: وَهَلْ تَرَى بِي مِنْ جُنُونٍ. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

Сулаймон ибн Сурад розияллоху анхудан ривоят қилинади: «Икки киши Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларида сўкишиб қолди. Иккисидан бирининг кўзлари қизариб, томирлари бўртиб чиқа бошлади. Шунда Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Мен агар у айтса, ундаги бу нарса кетадиган калимани биламан. У «Аъу-

зу биллаҳи минашшайтониррожийм»дир», дедилар. У: «Менда жиннилик бор деб ўйлайсанми?» деди (Тўртовлари ривоят қилишган).

Ғазаби чиқишининг олдини олиш ниятида бўлган одам «Аъзу биллаҳи минашшайтониррожийм»ни айтиб туриши лозим.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَنَا: «إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ، فَإِنْ ذَهَبَ عَنْهُ الْغَضَبُ وَالْأَفْلَاحُ طَجَعَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَاحْمَدُ.

Абу Зарр Ғифорий розияллоху анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Сизлардан кимда-ким ғазабланса, тик турган бўлса, ўтириб олсин, ғазаби кетса кетади, бўлмаса ёнбошласин», дедилар».

Абу Довуд ва Аҳмад ривоят қилишган.

Албатта, бу ишларнинг ғазабни сўндириши тажрибада ҳам собит бўлган.

Имом Абу Довуд Абу Воил Осдан қуйидаги ривоятни келтиради: «Урва ибн Муҳаммад Саъдийнинг олдида кирган эдик. Бир одам гапириб, унинг ғазабини кўзғади. Шунда у ўрнидан туриб, таҳорат қилди. Сўнгра: «Отам менга бобом Атийя розияллоху анҳудан ушбу ривоятни айтиб берган эди», деб, қуйидагиларни айтди:

عَنْ عَطِيَّةِ السَّعْدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ الْغَضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ، وَإِنَّمَا تَطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ، فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Атийя Саъдий розияллоху анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Ғазаб шайтондандир. Шайтон эса оловдан яратилгандир. Олов

сув билан ўчирилади. Кимнинг ғазаби келса, таҳорат қилиб олсин», дедилар» (Абу Довуд ривоят қилган).

Албатта, мазкур ва шунга ўхшаш чоралар ғазабни қайтариш учун қўлланиладиган ёрдамчи чоралардир. Ғазабнинг асосий чораси эса Аллоҳга бўлган иймон, қиёматдан умидворликдир. Ғазаби чикқан одам дарҳол Аллоҳ таолони эслаши, У Зот ҳар бир нарсани кўриб, билиб турганини ва ҳамма нарсани ҳисоб-китоб қилишини билиши зарур.

Шунингдек, ғазабни ишга солиб, ёмонлик қилса, қандай жазо олишини, ғазабини ютиб, ортга қайтса, қандай савоблар олишини ўйлаши лозим.

Ғазабни ютишнинг фазли

Ғазабни ютиш фазилатли ишлардан ҳисобланади. Бунга ҳар қандай одам ҳам қодир бўла олмайди.

Аллоҳ таоло ғазабни ютувчиларни мадҳ қилиб:

الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ
عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«Улар енгилликда ҳам, оғирликда ҳам нафақа қиладиганлар, ғазабини ютадиганлар ва одамларни афв қиладиганлардир. Аллоҳ яхшилик қилувчиларни ёқтирадир», деган (Оли Имрон сураси, 134-оят).

Аллоҳ таоло бу ояти каримада тақводорларнинг бир қанча сифатларини бирма-бир келтирмоқда. Улардан бизнинг мавзуимизга керакли жойи «ғазабини ютадиганлар» деган жумладир. Демак, мазкур сифатга эга бўлиш учун инсоннинг тақводор бўлиши шарт қилиняпти. Тақводор бўлиш эса бир-икки сифатнинг ўзи билан бўлавермайди. Балки мазкур ояти каримада унинг бир қанча асосий шартлари айтилган бўлса, қолган қўшимча шартлари бир нечта

ҳадиси шарифларда ҳам ўз ифодасини топган. Биз учун энг эътиборли жойи ана шундай буюк сифатларни жамлаган такводор инсон ғазабини ҳам юта оладиган бўлишидир. Акс холда, такводорлик тўлиқ бўлмайди ва такводорлардан бошқалар ғазабини ҳам юта олмайдилар.

Аллоҳ таоло Куръони Каримда шундай марҳамат қилади:

وَالَّذِينَ يَجْنَبُونَ كِبْرَ الْأَيْمِ وَالْفَوَاحِشِ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾

«Катта гуноҳлар ва фаҳш ишлардан четда бўладиган ва ғазабланган вақтда кечириб юборадиганлар учундир» (Шуро сураси, 37-оят).

Аллоҳнинг ҳузуридаги яхши ва боқий, кадр-қийматли нарсаларга эришиш учун шарт қилинган сифатлардан бири ояти каримада айтилганидек, **«ғазабланган вақтда кечириб юбориш»**дир.

Сабаби, инсон учун энг қийин ҳолатлардан бири ва шайтонга қарши курашишнинг энг мураккаб нуқталаридан бири бутун вужуди ғазаб олови билан ёниб, қони қайнаб, ғалаён қилиб турган пайтда, қолаверса, ғазабининг талабини тўлиқ амалга оширишга имконияти бўла туриб, ғазабини ютиб, уни кечириб юборишдир. Ҳа, албатта, бундай мустаҳкам ирода ва ҳалимлик ила ғазаб алангасини ўчириш ҳаммага ҳам насиб этавермайди.

عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: أَوْصِنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: «لَا تَغْضَبْ». قَالَ الرَّجُلُ: فَفَكَّرْتُ حِينَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا قَالَ، فَإِذَا الْغَضَبُ يَجْمَعُ الشَّرَّ كُلَّهُ. رَوَاهُ أَحْمَدُ.

Ҳумайд ибн Абдурраҳмондан, у Набий алайҳиссаломнинг саҳобаларининг биридан ривоят қилади:

«Бир киши Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга: «Эй Аллоҳнинг Расули, менга насиҳат қилинг», деди. «**Ғазаб қилма**», дедилар.

Расуллуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шу гапни айтганларида ўйлаб кўрсам, ғазаб ўзида ҳамма ёмонликни жамлаган экан» (*Аҳмад ривоят қилган*).

Ҳақиқатда ҳам, ғазаб ўзида барча ёмонликларни жамлаган. Чунки кек сақлаш, ҳасад, кўролмаслик, қасос олиш, жосуслик, чакимчилик, ғийбат, бўҳтон, тухмат, ёлғон, ёлғондан гувоҳлик бериш, ҳақорат, мазах, сўкиш ва яна бир қанча гуноҳлар айнан ғазаб туфайли пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам кўпгина ҳадиси шарифларида айнан ғазабга қаттиқ эътибор берганлар.

عَنْ سَهْلِ بْنِ مَعَاذٍ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْفِذَهُ دَعَاهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُؤُوسِ الْخَلَائِقِ حَتَّى يُخْرِجَهُ مِنْ أَيْ الْحُورِ الْعِينِ شَاءَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Саҳл ибн Муъоздан, у отасидан ривоят қилади:

«Расуллуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Ким** (жазо беришга) **қодир бўла туриб, ғазабини ютса, киёмат куни Аллоҳ уни халойиқ олдида чақириб туриб, хурлардан хоҳлаганини танлаб олишига имкон беради**», дедилар» (*Аҳмад ривоят қилган*).

Бу ҳадиси шарифда ғазабни ютишдаги асосий мезон «**Ким** (жазо беришга) **қодир бўлиб туриб, ғазабини ютса**», деган жумлада ўз ифодасини топган. Демак, кимдир ожизлиги, нотавонлиги, ҳамиятсизлиги, рашки йўклиги, ориятсизлиги, ғурурсизлиги ва яна шунга ўхшаш баъзи иллатлар туфайли ғазабланмаган бўлса, бу хислат эмас, балки иллатдир. Чунки шариатимизда юқоридаги маълумотларда айтиб ўтилганидек, ғазабнинг ҳам ўз ўрни ва керакли жойда фой-

даси бордир. Шунинг учун ҳам шариатимизда ғазабни мутлақо йўқ қилиб ташлаш эмас, балки уни мўътадил ҳолатга келтириш ва илм-маърифат ила уни жиловлаш кераклиги тўғрисида маълумотлар келтирилади. Чунки инсон мазкур маърифатлардан беҳабар бўлса, нафсининг кўйига тушиб, ғазабга берилиб, унинг оловида ёниши ҳеч гап эмас.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: عَلَّمَنِي شَيْئًا وَلَا تُكْثِرُ عَلَيَّ، لَعَلِّي أَعِيهِ، قَالَ: «لَا تَغْضَبْ»، فَرَدَّدَ ذَلِكَ مَرَارًا، كُلَّ ذَلِكَ يَقُولُ: «لَا تَغْضَبْ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ أَبِي حَتْمٍ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Бир киши Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хузурларига келиб: «Менга бир нарсa ўргатинг. Кўпайтириб юборманг. Шоядки, англаб олсам», деди. У зот: «**Ғазаб қилма!**» дедилар. У ўз сўзини бир неча марта такрорлади. У зот ҳар сафар: «**Ғазаб қилма!**» дедилар» (Термизий, Бухорий ва Аҳмад ривоят қилишган).

Афтидан, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан савол сўраган киши ниҳоятда серғазаб одам бўлса керак. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам унинг такрор-такрор сўровларига «**Ғазаб қилма!**» деган жавобни такрорладилар. Чунки у зот ўзларининг ўткир заковатлари билан савол сўровчининг нимага муҳтожлигини билар ва унинг эҳтиёжига қараб жавоб берар эдилар. Бундай ҳолатни савол тариқасида келган кўплаб ҳадиси шарифлардан ҳам билиб олсак бўлади.

Ёки у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам ғазаб барча ёмонликларнинг боши эканига ишора қилиш учун айнан «**Ғазаб қилма!**» деган жавобни такрорлаган бўлишлари мумкин.

«Адаб ас-Сийра» китобида шундай келтирилади: «Амирал мўминин Умар ибн Абдулазизнинг ўғилларидан бири

овга чикиб, бир ёш йигит билан уришиб қолди. У йигит бир уриб, унинг бошини ёриб қўйди. Амирал мўмининнинг завжалари ўғлининг бошидан қон оқаётганини кўриб, отаси ўғли учун тезда у йигитдан ўч олади ва қасосни талаб қилади, деб ўйлади. Йигит амирал мўмининнинг хузурига кирганида: «Сен кимсан, эй йигитча?» деб сўради. У: «Мен фалончининг ўғли фалончининг ўғлиман. Отам Аллоҳ йўлида жанг қилиб, қатл этилган», деди. «Қандай ҳам яхши насабдан экансан. Лекин биз ҳақимизда нима деб ўйлайсан?» деди. «Эй амирал мўминин, менинг ўйлашимча, албатта ҳаққингизни оласизлар ва қасосингизда адолат қиласизлар», деди. Шу пайт Умар ибн Абдулазиз котибларидан бирига қараб: «Ёрдамга муҳтож бўлган мусулмон етим болаларнинг рўйхатида бунинг исми борми?» деб сўради. Котиб рўйхатга қаради-да, «Уларнинг ичида бунинг исми йўқ», деди. Умар: «Буни етимларнинг рўйхатига қўшиб қўй ва қачондан буён етим бўлган бўлса, шу йилларнинг ҳаммасини ҳисоб-китоб қилиб, ҳақини бер! Отаси ўлганидан буён уни унутиб қўйганимизнинг ўзи унга нисбатан хурматсизлик қилганимизга кифоя қилади», деди. Бу сўзларни эшитган амирал мўмининнинг завжалари: «Бугундан бошлаб фарзандларимга ҳеч қандай фақирлик ва етимлик етишидан қўрқмайман», деди. Шуна Умар ибн Абдулазиз: «Аллоҳ таолонинг

... وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ...

«Ва афв этмоқликларинг такво учун яқинроқдир» (Бақара сураси, 237-оят) деган сўзини ёдламаганмисан?» дедилар. Амирал мўмининнинг завжаси буни эшитиб, Аллоҳнинг розилиги учун ўғлининг бошини ёрган йигитга нисбатан ғазабини ютди».

Ғазаб натижасида пайдо бўладиган иллатлардан бири – кек сақлаш ҳақида

Ғазаби кўзиган киши ўша пайтда ғазабини ютолмаса, лекин ўч олишдан ожиз бўлса, унинг ғазаби ичига қайтиб, кекка айланади. Кек сақлаш ўзга шахсга нисбатан ғазаб ва нафрат натижасида унга оғирлик, мушкуллик ва мусибатни ишташ ва бунда бардавом бўлишини хоҳлашдир.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Мўмин кек сақловчи бўлмайди**», деганлар. Демак, кек сақлаш ғазабнинг самараси бўлиб, у саккиз хил иллатни келтириб чиқаради.

Биринчиси: Ҳасад. Бунда кек сақалаш сени ундан неъматларнинг заволи бўлишини ишташинг ва унга етган неъматлар туфайли ташвишланишинг ва агар унга мусибат етса, бундан хурсанд бўлишингга олиб боради. Ва бу эса мунофиқларнинг ишидандир.

Иккинчиси: кек сақлаш сенинг ичингдаги ҳасадингни яна ҳам махфий ва зиёда қилади ва унга етган бало ва мусибатларга хурсанд бўласан.

Учинчиси: Сени ундан айиради, алоқаларингни уздиради, гарчи у сенга нисбатан талпиниб, сенга юзланса ҳам, сени ундан йироқлаштиради.

Тўртинчиси: Уни кичик санаганинг учун ундан ўзингни олиб қочадиган ва ундан воз кечадиган қилиб кўяди.

Бешинчиси: У ҳақда ҳаром бўлган ёлгон, ғийбат ва сирларини фош қиладиган, обрўсини тўкадиган ва бошқа шунга ўхшаш сўзларни гапирадиган қилиб кўяди.

Олтинчиси: У ҳақда истехзоли ва масхараомуз ҳикояларни айтадиган қилади.

Еттинчиси: Унинг баданига оғриқ берадиган зарбалар билан озор берадиган қилади.

Саккизинчиси: Унинг қарзидаги ҳақини бермайди. Силаи раҳмни уздиради ва ҳар хил зулмлар қилади.

Буларнинг ҳаммаси ҳаромдир.

Кек сақлашнинг энг оз даражаси мазкур саккиз офатдан сақланиш ва кек сақлаш туфайли Аллоҳга исён бўладиган ишларга қўл урмасликдир. Лекин бу инсон учун ниҳоятда оғирдир. Чунки инсоннинг қалби ғазабдан тийилиши мушкул иш бўлиб, ҳатто қалбдаги ғазаб ўз эгасини очиқ юзли, меҳрибон, иноятли бўлишдан, ўзгаларнинг хожатини чиқаришдан ва улар билан бирга ўтиришдан тўсади. Ҳаттоки Аллоҳнинг зикри бўладиган мажлисларда ҳам киши ўзининг ғазабини чиқарган инсон билан ўтирмасликка ҳаракат қилади. Унинг ҳаққига дуо қилмайди, у ҳақида мактов сўзларини айтмайди ва ҳоказо. Лекин буларнинг ҳаммаси унинг диндаги даражасини пасайтиради ва у билан буюк фазилатлар ва ажру савобларнинг ўртасини тўсади. Бу борада Абу Бакр розияллоху анхунинг ҳаётларида бўлиб ўтган воқеа жуда ҳам ибратлидир.

Ифк ҳодисаси юз берган пайтда Оиша онамиз ҳақларида гап тарқатиб, ифкка қўшилиб қолган Мистох ибн Асоса ҳазрати Абу Бакрнинг қариндошларидан эди. У киши қариндош бўлгани ва фақирлиги учун Мистох ибн Асосага нафақа бериб турардилар.

Оиша онамиз Аллоҳ таоло томонидан оқланганларидан кейин шундай деган эдилар: «Аллоҳ таоло мени оқлаш учун ушбу оятларни нозил қилганида Абу Бакр: «Аллоҳга қасамки, Оиша ҳақида қилган гапи учун Мистохга абадий ҳеч нарса бермайман», дедилар. Шунда Аллоҳ таоло куйидаги оятни нозил қилди.

وَلَا يَأْتِلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسْكِينِ
وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Сизлардан фазл ва бойлик эгаси бўлганлар яқин қариндошларга, мискинларга ва Аллоҳ йўлида муҳожир бўлганларга (нафақа) бермасликка қасам ичмасинлар, афв этсинлар, ўтиб юборсинлар. Аллоҳнинг сизларни мағфират қилишини севмайсизларми?! Аллоҳ ўта мағфиратлидир, ўта раҳмлидир» (Нур сураси, 22-оят).

Абу Бакр розияллоху анху дарҳол: «Ҳа! Аллоҳга қасамки, албатта Аллоҳ мени мағфират қилишини хуш кўраман», дедилар ва Мистохга бериб юрган нафақаларини қайтадан жорий қилдилар. Сўнгра: «Аллоҳга қасамки, бу нафакани ундан ҳеч узмайман», дедилар».

Яъни бу ишга Аллоҳнинг Ўзи аралашди, нафакани узмаслик, балки юракни кенг қилиб, айбдорни афв этиш лозимлигини баён этди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху дарҳол бу амрга бош эгиб, Мистохни афв қилдилар, нафақа беришни давом эттирдилар. Авваллари биров орқали юборадиган бўлсалар, энди ўзлари олиб бориб берадиган бўлдилар.

Имкони бўлса, нафсга қарши уруш эълон қилиш ва шайтоннинг бурнини ерга ишқалаш учун эҳсонни янада кўпайтириш керак. Бу эса сиддиқларнинг мақоми, муқаррабларнинг фазилатли амалларидандир.

Кек сақланилган кишида уч ҳолат бўлади:

Биринчиси: Кек сақловчидан ўзининг ҳаққини тўлик, зиёдасиз ва нуқсонсиз ундириб олади ва бу адолатдир ва солихлар даражасининг ниҳоясидир.

Иккинчиси: Кек сақловчига нисбатан яхшилик қилади, уни афв этади ва силаи раҳмни боғлайди. Бу фазл ва сиддиқлар даражасидир.

Учинчиси: Кек сақловчига нисбатан ўз ҳаққидан ортиқчасини талаб этиш билан зулм қилади. Бу эса тажовуздир, пасткаш инсонларнинг даражасидир.

ШАҲВАТ

Илмнинг макони бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири шаҳватдир.

Шаҳват икки хил бўлади: фарж шаҳвати ва корин шаҳвати.

Аввал фарж шаҳвати тўғрисида сўз юритамиз.

Фарж шаҳватининг инсон учун иккита фойдаси бор.

Биринчиси: унинг лаззатини идрок қилар экан, охиратдаги лаззатга қиёс қилади. Худди жисм аламларининг энг кучлиси олов бўлгани каби, жинсий алоқа лаззатининг давомийлиги жисм лаззатларининг энг кучлисидир. Тарғиб ва таҳдид инсонларни саодат йўлига бошлайди ва унга эришиш учун эса, албатта, ҳис қилса бўладиган алам ва худди шундай лаззат лозим бўлади. Чунки ҳис қилиш аъзолари билан идрок қилинмайдиган нарсаларга инсоннинг завқу шавқи, қизиқиши, интилиши ёки аксинча, ундан нафратланиб, сақланиши тўлиқ юзага чиқмайди.

Иккинчи: наслнинг боқий қолиши ва вужуднинг давомийлигидир. Лекин мазкур шаҳватда дин ва дунёни ҳалокатга учратадиган офатлар ҳам бор. Агар уни жиловламаса, унга қарши курашмаса ва мўътадиллаштирмаса, мазкур офатлар юзага чиқади.

Саъид ибн Мусаййаб дедилар: «Аллоҳ қанча набийни юборган бўлса, уларнинг қай бири ёлғиз қолса, иблис аёллар билан уларни ҳалокатга учратишга уриниб кўрган. Менинг наздимда аёллардан кўра хавфлироқ нарса йўқ. Мен Мадинада ўзимнинг уйимдан бошқасига кирмас эдим, фақатгина жума куни ғусл қилиш учун қизимнинг уйига кириб чиқар эдим».

Баъзи уламолар айтадилар: «Шайтон аёл кишига: «Сен менинг аскарларимнинг ярмисан ва сен менинг ўқимсанки, ҳеч

качон отганимда хато қилмайман. Ва сен менинг сиримнинг ўрнисан ва ҳожатимни чиқаришда элчимсан», дер экан».

Шайтоннинг аскарининг ярми шахват бўлса, ярми ғазабдир. Шахватларнинг энг кучлиси аёлларга бўлган шахватдир. Бу шахватнинг ҳам ифрот, тафрит ва мўътадили бор.

Ифрот: Шахват ақлдан устин келиб, бунда кишининг бутун ҳиммати аёллар ва жорияларга кулоқ солишга сарфланади. Охират йўлидан мутлақо маҳрум бўлади. Динни таҳқирлайди ва фаҳшларга муккасидан кетади. Унинг бу шахватдаги ғалаёни иккита тубанликка етаклайди.

Биринчиси: Жинсий алоқага муккасидан кетганлиги учун шахватини кучайтирадиган нарсаларни истеъмол қилади. Худди таом шахватига муккасидан кетганлар ошқозонини кучайтириш учун турли дорилар истеъмол қилгани каби. Бундай инсонни худди рўпарасида йиртқич бир ҳайвон ёки заҳарли илон турган инсонга қиёслаш мумкин. У ҳар доим бу иккаласидан хавфда яшайди. Агар улар ухласа, у ҳам озгина мудраб олади. Агар ҳужумга ўтадиган бўлса, уларни даф қилиш, ўзини улардан ҳимоя қилиш билан машғул бўлади. Ҳақиқатда ҳам, таом ва фарж шахвати офатдир. Ҳар қандай инсон ундан халос бўлишни истади. Чунки ундан халос бўлиш лаззати ҳақиқий лаззатдир.

Иккинчиси: Мазкур шахват ўз ошиғини залолатга етаклайди ва бу жаҳолатнинг чўққиси, шахватларнинг энг қабиҳидир. Ушбу ҳолат ҳайвонларга хосдир. Қолаверса, бундай ишқ шахватни кондиришнинг ўзи билан қаноатланмайди. Бу ишқнинг қулига айланган инсон ўз шахватини кондириш йўлида ҳар қандай қабиҳликдан ҳам ҳаё қилмай қўяди. Зотан, ҳайвонлар ўз шахватларини хоҳлаган жойда, хоҳлагандек кайфиятда кондиради. Бундай пайтда ақл ҳам шахватнинг хизматкорига айланади. Аслида эса шахват унга итоаткор ходим бўлиши керак эди.

Бундай ишк шахватнинг чегарадан чиқиши ва қалбнинг касаллиги бўлиб, унда ҳеч қандай ҳиммат қолмайди. Бундай ҳолатдан сақланиш вожибдир. Сақланиш эса назар ва фикрни шахвоний одатлардан сақлаш билан бўлади. Акс ҳолда худди мол, мансаб, бойлик, зебу зийнат, фарзандлар, ўйин-кулги, ҳайвон ва паррандаларнинг ишқидан қутулиш кийин бўлгани каби, ундан ҳам қутулиш мушкулдир. Зотан, мана шундай ишлар баъзи тоифаларни ўзига бўйсундириб олган бўлиб, улар дин ва охиратга мутлақо қизиқмайдилар, уларни касб этиш учун сабр ҳам қилмайдилар. Агар шахват шу даражада ғолиб бўлса, бу жуда ҳам хавфли ҳолатдир. Лекин бунинг акси бўлмиш тафрит ҳам шаръан қоралангандир. Чунки унда ўзини бичиш ёки шахватини ўта заифлаштириш, натижада эса никоҳдан юз ўгириш бор. Бу ҳам шаръан қоралангандир. Шаръан мақталгани эса ифрот ва тафритнинг ўртасидаги мўътадилликдир. Бунда шахват ақл ва шариатга итоат этади, ўрни келганда кўзғалади, ўрни келганда сокинлашади. Агар шахват кучайиб, хавф туғдирса, уни синдириш очлик ва никоҳ билан бўлади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ؛ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

Абдуллоҳ розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Эй ёшлар жамоаси, сиздан ким никоҳга қодир бўлса, уйлансин. У кўзни тўсувчи ва фаржни сақловчидир. Ким қодир бўлмаса, рўзани лозим тутсин, бу унинг учун бичилишдир», деганларини эшитдим» (Бешовлари ривоят қилишган).

Толиби илмнинг вақтинчалик уйланишни тарк этиб туриши ҳақида

Толиби илм илм борасида маълум бир даражага эришмагунча уйланишни кечиктириб туриши фойдалидир. Чунки уйланиш ва ундан кейинги рўзгор ташвишлари уни илм талаб қилишдан машғул қилиб қўяди. У илм билан машғул бўлиш ўрнига кўпроқ вақтини турмуш ўртоғига сарфлайдиган бўлади. Кимки қалбини Аллоҳдан бошқага боғласа, бундай қалбга ҳеч қачон манфаатли илм жойлашмайди. Кўпчилик бу борада Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг аёллари кўп бўлганлигини баҳона қилишади. Аслида у зотниг қалбларини нафақат аёллар, балки дунёдаги ҳеч бир нарсаси машғул қила олмаган. Чунки у зотниг қалблари ёлғизгина Аллоҳнинг муҳаббати билан машғул бўлган.

Яхё алайҳиссаломдан сўрадилар: «Зинонинг боши нимадир?» У киши: «Назар ва орзудир», дедилар.

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

«Мўминларга айт, кўзларини тийсинлар ва фаржларини сақласинлар. Ана шу улар учун покдир. Албатта, Аллоҳ нима ҳунар қилаётганларидан ўта хабардордир» (Нур сураси, 30-оят).

Ушбу ояти каримада зинога сабаб бўлувчи энг бош омил — эркакларга номаҳрам аёлларга шахват назари билан қараш ман қилинмоқда. Аллоҳ таоло Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламга хитоб қилиб, мўмин эркакларни номаҳрам аёлларга назар солишдан тийилишга ва фаржларини зинодан сақлашга буюришни амр этмоқда.

Лекин бу, эркак киши аёлнинг корасини ҳам кўрмасин, дегани эмас. Балки, ҳожатдан ташқари карамасин, деганидир. Мисол учун, бир номаҳрам аёлга назари тушиши билан кўзини бошқа томонга бурсин, унга қараб туравермасин, қараши шаҳват назарига айланиб кетмасин, деганидир. Чунки аёл кишига бир муддат давомий қараш эркак одамда шаҳвоний туйғуни қўзғатади. Шаҳват билан қараш зинога олиб бориши ҳам мумкин. Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бундай қарашни «кўз зиноси» деб атаганлар.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزَّيْنِ أَدْرَكَ ذَلِكَ لَا مَحَالَةَ، فَرَزْنَا الْعَيْنَيْنِ النَّظْرُ، وَزَنَا اللِّسَانَ الْمُنْطِقُ».

زَادَ فِي رَوَايَةٍ: «وَزَنَا الْيَدَيْنِ الْبَطْشُ، وَزَنَا الرَّجْلَيْنِ الْمَشْيُ، وَزَنَا الْأُذُنَ الْاسْتِمَاعُ، وَزَنَا الْقَمَمَ الْقَبْلُ، وَالتَّنَفُّسُ تَمَنَّى وَتَشْتَهِي وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ وَيَكْذِبُهُ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالشَّيْخَانِ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Аллоҳ Одам бо-ласига унинг зинодан бўлган насибасини ёзгандир. Уни олмаслиги амри маҳолдир. Икки кўзнинг зиноси назардир. Тилнинг зиноси нутқдир»**, дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Икки қўлнинг зиноси ушлаш, икки оёқнинг зиноси юриб бориш, қулоқнинг зиноси эшитиш, оғизнинг зиноси ўпишдир. Нафс уни орзу ва иштаҳа қилур. Фарж эса уни тасдиқлар ёки ёлғонга чиқарур», зиёда қилинган (Абу Довуд ва Икки шайх ривоят қилишган).

Шарҳ: Зино – бегона, номаҳрам аёл билан жинсий яқинлик қилиш деб таърифланади. У энг огир гуноҳи кабира-

лардандир. Қаттиқ жазога сабаб бўладиган бу оғир жиноят тўсатдан, ўз-ўзидан содир бўлмайди. Унинг ўзига хос муқаддималари бор. Аввал кўрилади – шаҳват назари тушади, шу маънода гапирилади, иккинчи томоннинг гапи эшитилади, зино жойига юриб борилади, қўл билан номаҳрам одамнинг аъзолари ушланади ва охири зино содир бўлади.

Ана шу муқаддима ҳисобланган нарсалар ҳам зино ҳисобланади. Номаҳрамга шаҳват билан назар солган киши кўз зиноси қилган бўлади. Номаҳрамга шаҳвоний гаплар айтган одам эса тил зиноси қилган бўлади. Номаҳрам одамнинг шаҳвоний гапларини эшитган киши кулоқ зиноси қилган бўлади. Номаҳрамнинг ортидан шаҳвоний мақсадда юрган киши оёқ зиносини қилган бўлади. Номаҳрамнинг баданини ушлаган одам эса қўл зиносини қилган бўлади. Ушбу зиноларнинг ҳар бирига гуноҳ ёзилади. Албатта, қилинган ишнинг хатарига, миқдорига қараб, гуноҳнинг оз ёки кўплиги аниқланади. Ушбу мажозий маънодаги зиноларнинг қозиликка етиб борганларига таъзир жазоси ҳам берилади.

Ислом жамияти том маънодаги пок жамиятдир. Ҳамма томон, ҳамма нарса пок бўлиши керак. Унда зино ҳаром. Шунингдек, зинога сабаб бўладиган нарсалар ҳам ҳаромдир. Бир нарсага сабаб бўладиган нарсаларни ҳаром қилмай туриб, унинг ўзини ҳаром қилиш мантиққа ҳам тўғри келмайди. Шунинг учун зинонинг ҳаром бўлиши билан бирга, унга сабаб бўладиган ҳамма нарсалар ҳам ҳаром қилинган.

Бу ишлар каторига ушбу ҳадиси шарифда зикр этилган шаҳвоний қараш, гап-сўз, тинглаш, юриб бориш ва ушлаш ҳам, бу ҳадисда зикр қилинмаган ва кейинчалик пайдо бўлган турли фахш суратлар, фильмлар, ёзувлар, китоблар ва бошқа нарсаларни томоша қилиш ҳам киради. Ислом жамиятида бундай нарсаларга ўрин йўқ. Ҳеч бир мусулмон бу каби ишларга якин йўламаслиги керак.

عَنْ جَرِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ نَظَرَةِ الْفَجَاءَةِ، فَقَالَ: «أَصْرَفُ بَصَرِكَ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيَّ.

Жарир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан тўсатдан назар тушиб қолиши ҳақида сўрадим. У зот: **«Кўзингни бошқа томонга бур»**, дедилар» *(Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаган)*.

Ислом дини воқелик дини бўлганлиги сабабли унда ҳар қандай пайдо бўлган ва пайдо бўлиши мумкин бўлган муаммоларнинг ҳам ечими бордир. Ҳаттоки кишилар назарига илмайдиган ва арзимас майда-чуйда нарсалар деб ҳисоблайдиган, қолаверса, ҳар бир инсонда бир кунда бир неча маротаба содир этилиши мумкин бўлган ҳолатлардан бири номаҳрам эркак ва аёлнинг бир-бирларига тўсатдан назари тушиб қолишидир. Ҳозирги кунда ушбу ҳолатга деярли ҳеч ким эътибор бермай қўйган. Чунки аввалги даврларга нисбатан ҳозирда бундай ҳолатлардан деярли кутулиш имкони бўлмагани сабабли бу борада кўпчиликнинг бети котиб, кўзи ўрганиб, эти ўлиб бўлган. Аслида эса мана шу «арзимас» ҳолат келажакда энг катта гуноҳ саналмиш зинога дебоcha бўлиши мумкин. Лекин ушбу ҳолат ривожланишидан олдин тезлик билан унинг олдини олиб, унга қарши курашилса, албатта муваффақият қозонилади. Бу кураш эса ҳадиси шарифдаги **«кўзингни бошқа томонга бур»**, деган хитобга амал қилиш билан бўлади. Ёки бўлмаса, қуйидаги ҳадиси шарифда Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Али розияллоҳу анҳуга таълим бериш мисолида барчамизга назар қандай бўлиши ва унинг ҳукми тўғрисида кўрсатма беришлар.

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَا عَلِيُّ، لَا تُتَّبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الْأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الْآخِرَةُ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Али розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Эй Али! Назарга назарни эргаштира. Биринчиси сен учун безарар бўлса ҳам, бошқаси ундай эмас»**, дедилар» (Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган).

Дарҳақиқат, биринчи назарда зарур мақсад ҳосил бўлади. Аммо кетма-кет қараш, аввал айтилганидек, қалбда шахватни кўзғатади.

Шунингдек, беҳосдан назар тушиши ҳам гуноҳ эмас.

Имом Муслим ривоят қилган ҳадисда Абдуллоҳ Бажарий розияллоху анҳу: «Набий соллаллоху алайҳи васалламдан беҳосдан тушган назар ҳақида сўраган эдим, кўзимни бошқа томонга буришни амр қилдилар», деганлар.

Исломда эркаклар номаҳрам аёлларга шахват назари билан қарашдан қайтарилибгина қолмай, балки бу амрга риоя этганлар учун ажру савоб ва маънавий мукофотлар ҳам ваъда қилинади.

Имом Тобарий Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анҳудан ривоят қилган ҳадиси қудсийда: «(Номаҳрамга) назар солиш иблисининг захарланган ўқларидан биридир. Ким Мендан қўриқиб, у(назар)ни тарк қилса, бадалига бир иймон бераманки, унинг ҳаловатини ўз қалбида топади», дейилган.

Имом Аҳмад Абу Умома розияллоху анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайгамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам: «Қайси бир мусулмон бир аёлнинг гўзалликларига назари тушса-ю, сўнгра кўзини олиб қочса, албатта, Аллоҳ уни шундай ибодатга алмаштирадики, унинг ҳаловатини топади», деганлар.

Набий алайҳиссалом яна бир ҳадиси ширифларида шундай деганлар:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «... فَاتَّقُوا الدُّنْيَا وَاتَّقُوا النِّسَاءَ، فَإِنَّ أَوَّلَ فِتْنَةٍ بَنَى إِسْرَائِيلَ كَانَتْ فِي النِّسَاءِ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Абу Саъид Худрий розияллоху анхудан ривоят килинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Дунёдан эҳтиёт бўлинглар, аёллардан эҳтиёт бўлинглар! Чунки Бану Исроилга етган аввалги фитна аёллар сабабли бўлган эди», дедилар»** (Муслим ривоят қилган).

Бежизга инсонни «хом сут эмган банда», дейилмайди. Ҳақиқатда ҳам, мазкур фитналардан ҳамма бохабар бўлса-да, лекин барибир «Мен бу фитналарни биламан, унинг домига тушмайман», деб туриб, айнан шу қармоққа тумшуғидан илинади. Чунки инсон ҳар бир ишни айнан ўз бошидан кечирмагунича, ҳар қандай огоҳлантиришлар гўёки ўтмишдан бир маълумотдек бўлиб туюлаверилади. Бошига тушганда эса мазкур огоҳлантирувга амал қилмаганлиги учун афсус-надомат чекиб, бошқаларга ибрат тариқасида, огоҳлантириш сифатида айтиб беради. Лекин унинг панд-насиҳатларини эшитганларнинг ҳам кўпчилиги нима учундир айнан шундай фитнанинг қурбонларига айланаверади. Аллоҳнинг синови ҳам шунда-да!

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا تَرَكْتُ بَعْدِي فِتْنَةً أَضُرَّ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Усома ибн Зайд розияллоху анхумодан ривоят килинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Ўзимдан сўнг одамлар орасида эркакларга аёллардан кўра зарарли-**

рок фитнани қолдирмаяпман!» дедилар (*Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган*).

Ушбу ҳадиси шарифдаги ҳақиқат аввалги даврларга нисбатан ҳозир айна ўзининг ҳақиқатини топиб турибди десак, муболаға бўлмайди. Чунки ер юзида инсоният кўпайиб борар экан, турли сабабларга кўра уларнинг кўпчилигини аёллар ташкил этади. Қолаверса, «аёллар эркаклар учун энг зарарли фитна» дейилиши фақатгина шахвоний хирс тарафдан эмас, балки бу фитна ниҳоятда серкирра-дир. Эркаклар айнан аёллар тарафидан бўладиган фитналар туфайли нафақат зинога кўл уради, балки мол-дунёга берилиш, маишатпарастлик, енгил ҳаёт тарзини танлаш, ўйин-кулги, ёлғон гапириш, ғийбат, бўҳтон, тухмат, ўғрилиқ, порахўрлик, судхўрлик, ибодатлардан юз ўгириш ва яна бир қанча иллатлар қурбонига айланади. Балки шунинг учун ҳадиси шарифда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эркакларга аёллардан кўра зарарлироқ фитнани қолдирмаяпман», деган бўлсалар, ажаб эмас.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ وَعِنْدَهُ مَيْمُونَةُ، فَأَقْبَلَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَذَلِكَ بَعْدَ أَنْ أَمَرْنَا بِالْحِجَابِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «اِخْتَجِبَا مِنْهُ»، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَيْسَ أَعْمَى لَا يُبْصِرُنَا وَلَا يَعْرِفُنَا؟ فَقَالَ: «أَفَعَمِيَاوَانِ أَنْتُمَا؟ أَلَسْتُمَا تُبْصِرَانِهِ؟!» رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Умму Салама розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида эдим. У зотнинг ҳузурларида Маймуна ҳам бор эди. Ибн Умму Мактум келиб қолди. Бу бизга ҳижоб амр бўлгандан кейин эди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ундан тўсининглар!» дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, у кўр-ку, бизни кўрмайди ҳам билмайди ҳам», дедик.

«Сизлар ҳам кўрмисизлар?! Уни кўрмаяпсизларми?!» дедилар» (*Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган*)

Бу ҳадиси шарифда аёллар ҳаттоки кўзи ожиз эркаклар билан ҳам ўтиришлари дуруст эмаслигига далолат бор. Бундай ҳолатлар мотам маросимлари ёки никоҳ валималарида содир этилиши мумкин. Яна бу ҳадисдан кўзи ожиз эркак бир аёл билан хилватда ёлғиз қолиши ҳаром эканлиги ҳам келиб чиқади.

ХУЛОСА

Агар толиби илм уйланишга ҳар тарафлама муҳтож бўлса, никоҳнинг илк даврида ва унинг давомида қуйидаги шартларга амал қилиши лозим бўлади.

Бошланишида яхши ният қилсин, давомида эса хусни хулкли, одобли, масъулиятли ва хусусан, зиммасидаги аҳл аёлининг ҳақ-ҳуқуқларига тўлиқ риоя қилиш. Буларнинг барчасини батафсил келтирадиган бўлсак, сўзимиз чўзилиб кетади. Шунинг учун мазкур ҳолатга мувофиқ баъзи бир маълумот ва ривоятларни келтириб ўтиш билан kifояланамиз.

Бир ривоятда келишича, бир киши гўзал бир аёлга уйланибди. Никоҳ кечаси аёлнинг бутун баданига сувчечак тошиб кетибди. Аёл бундан ниҳоятда хижолат бўлиб, бутун вужудини ғам-ташвиш чулғаб олибди ва эрига бундай ҳолатда кўринишдан кўрқибди. Иттифоқо, ўша кечаси эрнинг кўзи қаттиқ оғриб қолибди ва бир оздан кейин мутлақо кўрмай қолибди. Буни кўрган аёлнинг ташвиши анча енгиллашибди. Шу зайлда эр-хотин йигирма йил биргә яшабдилар. Сўнг аёл вафот этибди. Ўша куни эрнинг ҳам кўзи очилибди. Бундан таажжубланган қавму қариндошлари бунинг боисини сўрашибди. Шунда: «Аёлим тушқунликка тушмасин деб, қасддан шундай қилган эдим», дебди.

Бошқа бир ривоятда айтилади: Бир сўфий билмасдан хулки ёмон аёлга уйланибди. У сабр билан яшай бошлабди. Ундан: «Нима учун талок қўймайсан?» деб сўрашганда: «Мен талок қўйсам, унга бошқа бир одам уйланиб, унинг хулкига сабр қилолмасдан, озор бериб қўйиши мумкин», деб жавоб берган экан.

Ушбу ривоятлардан маълум бўладики, агар толиби илм оила ва рўзгор ташвишларига нисбатан мана шундай муносабатда бўлолса, унинг уйланиши илм ҳосил қилишига зарар қилмайди ва ҳатто уйланиши афзалдир.

Демак, Аллоҳнинг зикридан машғул қиладиган ҳар қандай нарса нуқсонлидир. Агар нафси ва шаҳватига қарши курашишдан ожиз бўлса, уйланиш авлороқдир. Бу иллатнинг давоси учтадир: очлик, кўзни тийиш ва қалбни эгаллаб олувчи машғулоти билан машғул бўлиш. Агар бу уч иш фойда бермаса, унинг учун никоҳланиш лозимдир. Салафи солихлар никоҳга шошилар ва вояга етган қизларини тезроқ турмушга узатар эдилар.

ҲАСАД

Илмнинг маҳалли бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири ҳасаддир.

«Ҳасад» сўзи лугатда «**арчиш**» ва «**шилиш**» деган маъноларни билдиради. Чунки ҳасад қалбни арчади ва шилади. Уламолар: «Ҳасад бировга етган неъматга рашк билан қараш ва ўша неъматнинг ўз соҳибидан кетиб, ҳасадчига етиб келишини қаттиқ хоҳлашдир», дейдилар.

Ҳаётнинг энг майда икир-чикирларидан тортиб, энг баланд чўққиларигача – ҳар нарсада ҳасад бордир. Агар инсон бошқа бир кишига етган неъматдан севиниб, ўша неъматнинг ўз эгасида барқарор бўлишини хоҳлагани ҳолда, ўзига ҳам шундай неъмат берилишини тиласа, бу ҳавас бў-

лади. Ҳасад катта гуноҳдир. Ҳавас эса гуноҳ саналмайди. Чунки ҳасадчи бировга ёмонликни раво кўради, ҳавасчи эса бировга етган яхшиликдан хурсанд бўлади ва ўзига шу каби неъматнинг берилишини орзу қилади.

Фузайл ибн Иёз: «Мўмин ҳавас қилади, мунофиқ эса ҳасад қилади», дейдилар.

Мазкур маъно куйидаги ҳадисда ўз ифодасини топган.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَىٰ هَلَكَةٍ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بَهَا وَيَعْلَمُهَا». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Ибн Масъуд розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Ҳасад икки нарсадан бошқада ҳасад йўқ. (Биринчиси) Аллоҳ бир одамга мол-дунё берса-ю у ўшани тўғри йўлда сарф қилса, (иккинчиси) Аллоҳ бир одамга илм берса-ю у ўша илми ила ҳукм чиқарса ва таълим берса»**, дедилар» (Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган).

Демак, бу ҳадиси шарифдаги «ҳасад» лафзи биздаги ҳавас маъносида келяпти. Бу икки лафзнинг фарқини эса юқорида айтиб ўтдик.

Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам инсонлар орасида айнан нимага нисбатан ҳасад ёки ҳавас содир этилишини аниқ келтириб қўйдилар. Одатда дунё неъматларининг ичида энг қадрлиларидан икkitаси айнан ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган. Демак, ўз-ўзидан ҳасадчиларнинг ҳам энг кўп ҳасад қиладиган нарсалари мол-дунё ва илмга тегишли бўлар экан. Бу ҳолатнинг ижобийси, яъни ҳавас қилишга ҳам энг муносиб ва яроқли нарсаси молу дунё ва илм экан. Бу ҳеч ким инкор этолмайдиган

ҳақиқатдир. Зотан, ҳар бир инсоннинг табиатида кимгадир ниманингдир сабабидан ҳасад ёки ҳавас қилиш хусусияти бор. Иймонли, маърифатли инсон ўз табиатидаги ҳасадни ҳавасга айлантириб юборади. Чунки у ҳасаднинг аввало ўзига, қолаверса, бошқаларга ҳам қай даражада зарарли эканини яхши билади. Шунинг учун ҳам табиатан қалбида, фитратида ҳасаддан баъзи бир улушлар бўлса, уларни ҳавас қилиш малҳами ила даволайди, муолажа қилади.

Ушбу ҳадиси шарифдан яна бир нарсани англашимиз керак, бу ҳам бўлса, ҳавас қилиш мол-дунё ва илмнинг айнан ўзига эмас, балки у иккаласидан қайси мақсадларда фойдаланилаётганига ва қандай йўлларга сарфланаётганига қараб бўлади. Зотан, мазкур икки неъматдан тўғри фойдаланилмаса, бу иккаласи инсоният ва бутун олам учун энг зарарли нарсага ҳам айланиш хавфи бор. У ҳолда эса унга умуман ҳавас қилиб бўлмайди.

Осмонда ҳам, Ер юзида ҳам илк содир этилган гуноҳ ҳасаддир. Осмонда иблис Одамга ҳасад қилиб, ҳасаднинг натижасида такаббурлик қилиб, саджа қилмади.

Ҳикоя қилинишича, Авн ибн Абдуллоҳ Фазл ибн Меҳлабнинг ҳузурига кирди. У ўша кунини Воситда эди (Кўфа билан Басра ўртасидаги кишлок).

Авн ибн Абдуллоҳ: «Мен сенга бир нарсани ваъз қилмоқчиман», деди.

Фазл ибн Меҳлаб: «Нима ҳақида?» деб сўради.

У киши: «Кибрдан сақлангин, чунки у Аллоҳ таолога исён қилишга сабабчи бўлган биринчи гуноҳдир», деди. Сўнгра қуйидаги оятни ўқиди:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ
وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

«Эсла, фаришталарга: «Одамга сажда қилинглар!» дедик, сажда қилдилар, фақат иблисгина бош тортди, мутакаббирлик қилди ва кофирлардан бўлди» (Бақара сураси, 34-оят).

«Ҳирсдан сақлангин, чунки у Одамни жаннатдан чиқарди. Ваҳоланки, Аллоҳ унга кенглиги осмонлару ердан ҳам кенгрок бўлган жаннатни бериб, унга барча имкониятларни муҳайё қилди. Фақат биргина дарахтнинг мевасини ейишни ман этди. У эса айнан шу мевани еди. Ва Аллоҳ уни жаннатдан чиқарди», деб қуйидаги оятни тиловат қилди:

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٨﴾

«Биз: «Ундан ҳаммангиз тушинг. Агар Мендан сизга ҳидоят келсаю, ўшанда ким Менинг ҳидоятимга эргашса, уларга хавф йўқ ва улар маҳзун ҳам бўлмаслар», дедик» (Бақара сураси, 38-оят).

«Ҳасаддан сақлангин, чунки Одам боласи ҳасад туфайли ўз инисини ўлдирди», деб, қуйидаги оятни ўкиди:

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنِ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُنْقَبِلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾﴾

«Уларга Одамнинг икки ўғли хабарини ҳақ ила тиловат қилиб бер. Ўшанда икковлари қурбонлик қилдилар. Бирларидан қабул қилинди, бошқасидан қабул қилинмади. У: «Албатта, мен сени ўлдиражакман», деди. (Наригиси) айтдики: «Албатта, Аллоҳ тақводорлардангина қабул қиладир» (Моидда сураси, 27-оят).

«Қачон Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг асҳоблари зикр қилинса, ўзингни тийгин. Қачон тақдир

зикр қилинса, тилингни тийгин. Қачон илми нужум зикр қилинса, сукут сақлагин», дедилар».

Ислонда бошқа маънавий жиноятлар қатори, ҳасад ҳам каттик қораланади ва у катта гуноҳ ҳисобланади.

Чунки ҳасад Аллоҳ таолонинг қазои қадаридан норозилик аломатидир. Бунга эса ҳеч қандай узр ва руҳсат ҳам йўқ. Чунки бир мусулмоннинг неъматлангани ва роҳатлангани туфайли, ундан сенга ҳеч қандай зарар етмаса ҳам, унга ҳасад қилишинг ва бу иллатингнинг зиёда бўлиб бориши гуноҳ устига гуноҳдир. Қуйидаги ояти карима шунга ишора қилади:

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تَصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا

«Сизга яхшилик етса, уларга ёмон бўлар. Сизларга мусибат етса, улар хурсанд бўларлар...» (Оли Имрон сураси, 120-оят).

Ҳақиқатан ҳам мусулмонларга яхшилик етса, бундан ташвишланадиганлар ва агар уларга бирор ёмонлик етса, ундан хурсанд бўладиганлар ким эканликлари ҳаммамизга маълум ва улардаги бу иллат айна ҳасаднинг ўзидир.

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّ لَهُمُ الْحَقُّ

«Аҳли китоблардан кўплари ўзларига ҳақ равшан бўлганидан кейин, ўз нафсу ҳаволаридан келиб чиқиб, ҳасад қилиб, иймонли бўлганингиздан кейин сизларни кофир ҳолга қайтаришни истарлар...» (Бақара сураси 109-оят).

Бу ерда Аллоҳ таоло мўмин-мусулмонлардан иймон неъматининг заволи бўлишини яхши кўрадиган аҳли китобларни ҳасадчилар деб атапти.

Куйидаги ояти каримада эса Аллоҳ таоло Юсуф алай-хиссаломнинг акалари калбидаги ҳасадни зикр қилади:

إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا نَحْنُ غُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾ أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ آيِكُمْ

«Ўшанда улар айтишди: «Албатта, Юсуф ва унинг укаси отамизга биздан кўра маҳбуброқлар, ҳолбуки, биз кўпчиликмиз. Албатта, отамиз очиқ-ойдин адашувда-дир. Юсуфни ўлдиришлар ёки бирор ерга олиб бориб ташланглар, шунда отангизнинг юзи сизга холи қолади» (Юсуф сураси, 8-9-оятлар).

Демак, Юсуф алайҳиссаломнинг акалари у зотга нисба-тан ҳасад қилдилар, бунинг сабаби эса отаси Яъқуб алай-хиссалом уни ниҳоятда яхши кўриши бўлди. Шунинг учун ҳам Юсуф алайҳиссаломнинг акалари ўз отасининг қўли-даги неъматнинг йўқ бўлишини истадилар.

Куйидаги ояти каримада эса ҳақиқий комил мўмин-му-сулмонлар қандай бўлиши лозимлиги ва уларнинг калбла-рида бошқаларга етган неъматлар тўғрисида ҳеч қандай ҳасад бўлмаслигининг зикри келтирилади.

وَلَا يَحْذَرُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا

«...у(муҳожир)ларга берилган нарсаларга калблари-да ҳасад қилмаслар...» (Ҳашр сураси, 9-оят)

Яъни: «Ансорийлар муҳожирларга берилган неъматлар-га заррача бўлса-да ҳасад қилмаганлар ва бундан кўнгилла-ри сиқилиб, ташвишланмаганлар. Чунки уларнинг калбла-рида умуман ҳасад йўқ эди».

Ҳасад аслида кимларнинг сифати ва кимларнинг севимли машғулоти эканлигини Аллоҳ таоло бир неча ояти қарималарда баён қилган.

...إِلَّا الَّذِينَ أَوْتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ...

«У тўғрисида фақат у (китоб) берилганларгина очиқ-ойдин ҳужжатлар келганидан сўнг ўзаро зулму ҳасад қилиб, ихтилоф қилдилар» (Бақара сураси, 213-оят).

Ушбу оятдаги «баъян» лафзини кўпчилик муфасссирлар «ҳасадан» деб келтирганлар.

وَمَا نَفَرَقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ...

«Фақат ўзларига илм келгандан кейингина, ўзаро ҳасад-адоват қилишиб, тафриқага тушдилар» (Шуро сураси, 14-оят).

Аллоҳ таоло Бану Исроил қавмини жамлаш учун ва Ўзининг тоатига қалбларини улфат қилиш учун илмни нозил қилди ва уларни илм билан ўзаро улфат бўлишга буюрди. Лекин улар ўзоро ҳасад қилдилар, ихтилоф қилдилар ва уларнинг ҳар бирлари ўзларича яккаҳоким бўлишни истаб, бир-бирларининг сўзларини рад этдилар. Албатта, буларнинг ҳаммасига Бану Исроил қавмининг қалбларидаги ҳасад сабабчи бўлди.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

«Аллоҳ у билан баъзингизни баъзингиздан устун этган нарсаларни (ҳасад ила) орзу этманг. Эркакларга

Ўз касб қилган нарсаларидан насиба бор. Аёлларга ўз касб қилган нарсаларидан насиба бор. Аллоҳдан фазлини сўранг. Албатта, Аллоҳ ҳар бир нарсани ўта билувчидир» (Нисо сураси, 32-оят).

Ушбу ояти каримадан маълум бўладики, Аллоҳ таоло инсонларга неъматларни бир хил миқдорда бермайди. Балки ҳаммага ҳар хил миқдорда беради. Албатта, бунинг ҳам ўзига яраша ҳикмати бор. Шу туфайли инсонлар ўзаро ҳасад ёки ҳавас қилишади. Қолаверса, Аллоҳ таоло хоҳлаган бандасини хоҳлаган неъмат билан бошқасидан ортиқ қилиб қўяди. Бу неъматлар эса ҳар хил нарсалар бўлиши мумкин. Ким учундир мол-дунё, бола-чақа, қўша-қўша уловлар бўлса, яна бошқаси учун сиҳат-саломатлик, тинчлик-хотиржамлик ва яна баъзилар учун илм-маърифат, шуҳрат ва эътибор ҳам бўлиши мумкин. Умуман олганда, бу неъматлар ҳар бир инсоннинг ўз тушунчасига қараб белгиланади. Лекин нима бўлганда ҳам, буларнинг ҳаммасини Аллоҳнинг Ўзи хоҳлаган бандасига беради. Ушбу ҳақиқатни деярли ҳамма билса-да, лекин барибир ҳасад қилаверади. Ваҳоланки, ҳасад қилган билан бошқалардаги неъмат унга ўтиб қолмайди, унинг ўрнига ояти каримада айтилганидек: **«Аллоҳнинг фазлидан сўрангиз»**, қолаверса, ояти каримада неъматларга эришишнинг яна бир сабабининг ҳам баёни келган. **«Эркаклар ҳам ўз касбларидан улуш олурлар, аёллар ҳам ўз касбларидан улуш олурлар»**. Демак, бошқаларга етган неъматга эришиш учун эркак ҳам, аёл ҳам неъматлар ва ризқларнинг кўпайишига сабаб бўладиган касбига эътибор берсин. Агар ўз касбида астойдил тиришиб меҳнат қилса, ҳалоллик, поклик унинг шиори бўлса, ҳасаднинг ўрнига ҳавас қилса, ана шунда Аллоҳ таоло унинг ҳам орзу-ҳавасларига эриштириб, бошқалар учун ҳавас қилинадиган инсонга айлантириб қўйса, ажаб эмас.

«Албатта, Аллоҳ ҳар бир нарсани ўта билувчидир».

Аллоҳ таоло Нисо сурасида шундай марҳамат қилади:

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...

«Ёки Аллоҳ одамларга Ўз фазлидан берган нарсаларга ҳасад қилмоқдаларми?» (54-оят)

Аллоҳ таоло Фалак сурасида:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ① مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ② وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ③ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ④ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ⑤

«Тонг Роббидан паноҳ сўрайман. У яратган нарсалар ёмонлигидан. Ва кириб келган қоронғи кечанинг ёмонлигидан. Ва тугунларга дам солувчилар ёмонлигидан. Ва ҳасад қилган ҳасадчининг ёмонлигидан (паноҳ сўрайман)», деб айт», деган (1 – 5-оятлар).

Аллоҳ таоло ушбу муборак сурада Ўзининг Пайғамбари Муҳаммад алайҳиссаломга хитоб қилиб, нималардан паноҳ тилаши кераклигини таълим бермоқда ва шу орқали биз умматларга ҳам хитоб қилмоқда. Шундан келиб чиқиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари биз умматларга кечаси ўрнимизга ётаётганимизда ҳам ушбу сурани ўқиб, ўзимизга ўзимиз дам солиб ётишимизни ўргатганлар. Чунки бу сурада Аллоҳнинг Ўзи яратган нарсаларнинг барчасининг ёмонлигидан паноҳ сўраш, қолаверса, инсонлар ўртасида ўзаро душманчилик, кўролмаслик, адоват, қотиллик, жосуслик ва яна бир қанча гуноҳларни ўзида мужассам этувчи ҳасадчининг ҳасадида ҳам паноҳ сўраш бор. Мазкур нарсаларнинг ёмонлигидан паноҳ сўраш ниҳоятда муҳим бўлганлигидан Аллоҳ таоло бутун бир сура-

нинг бошидан охиригача ана шундай нарсаларнинг ёмонлигидан ҳимояланиш ҳақида таълимот бермоқда.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «لَا يَجْتَمِعُ فِي جَوْفِ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ غِبَارٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَفَيْحُ جَهَنَّمَ، وَلَا يَجْتَمِعُ فِي جَوْفِ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ الْإِيمَانُ وَالْحَسَدُ». رَوَاهُ ابْنُ حَبَّانَ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Мўмин банданинг ичида Аллоҳ йўлидаги (амалда ютилган) чанг ва жаҳаннамнинг олови жам бўлмайди. Бир банданинг ичида иймон билан ҳасад жам бўлмайди», дедилар» (Ибн Ҳиббон ривоят қилган).

Ушбу ҳадиси шарифда икки турли нарса бир банданинг қалбида жам бўлмаслигининг хабари берилмоқда. **Биринчиси** – Аллоҳ йўлида иш қилиб, шу аснода чанг ютган одамнинг ичига жаҳаннам олови кирмаслиги, яъни ўша одам жаҳаннамдан озод бўлиб, жаннат аҳлидан бўлишидир. **Иккинчиси** эса – бир банданинг ичида иймон билан ҳасаднинг жам бўлмаслиги.

Демак, иймон билан ҳасад худди олов ва сувдек, бирига тамоман зид нарсалар экан. Бири бор жойда иккинчиси бўлмас экан.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ҳасаддан сақланинг! Чунки худди олов ўтинни егандек, ҳасад яхшиликларни еб юборади», дедилар» (Абу Довуд ривоят қилган).

Ҳасадчи инсон савоб ишлар қилган бўлса, ҳасади сабабли бекор бўлишини, умуман, ҳасад бор жойда яхшилик қолмаслигини мана шу ҳадисдан тушуниб оламиз. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳасадни зарарли оловга ўхшатмоқдалар. Ёнғин чиққан ерда олов ҳамма нарсани еб битирганидек, ҳасад ҳам аввало ҳасадчининг ичини куйдиради. Кейин аста аланга олиб, йўлида нима яхшилик бўлса, ҳаммасини куйдириб битиради. Шунинг учун ҳам ҳасадчи одамга эътибор билан назар солсангиз, унда ҳеч бир яхшилик аломатларини тополмайсиз. Ҳасад тарқалган жамиятда ҳам худди шу манзарага гувоҳ бўласиз. Ҳасадчилар яшайдиган жамиятда яхшиликдан асар ҳам қолмайди.

عَنْ ضُمْرَةَ بْنِ ثَعْلَبَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا لَمْ يَتَحَاسَدُوا». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Зомра ибн Саълаба розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Агар ҳасад қилишмаса, одамлар яхшиликда бардавом бўладилар», дедилар»** (Табароний ривоят қилган).

Демак, ҳасад бор жойда одамлар орасидан яхшилик кўтарилар экан. Одамлар орасидан яхшилик кўтарилганда жамиятнинг ҳалокатга дучор бўлиши шубҳасиздир. Ҳасаднинг инсонлар ва жамият учун нақадар даҳшатли хатар эканини муҳаддисларимиз ривоят қилган яна қуйидаги ҳадисдан билиб олишимиз мумкин.

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا ذُئِبَانَ جَائِعَانِ أُرْسِلَا فِي غَنَمٍ بِأَفْسَدَ لَهَا مِنْ حَرِصِ الْمَرْءِ عَلَى الْمَالِ وَالشَّرَفِ لِدِينِهِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالْإِمَامُ أَحْمَدُ.

Каъб ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Кишининг мол-дунё ва обрўга бўлган хирси унинг дини учун қўйлар томон қўйиб юборилган икки оч бўридан ҳам хавфлироқдир»**, дедилар» (Термизий ва имом Аҳмад ривоят қилишган).

Ушбу ҳадиси шарифда молга хирс қўйиш ва ҳасаднинг қанчалик хавfli эканини сиз билан бизнинг тасаввуримизга янада яхшироқ сингдириш учун мазкур ўхшатиш ишлатилмоқда. Бу икки хавfli жиноят қўй кўрасига қўйиб юборилган икки оч бўрига қиёсланмоқда. Одатда, оч бўри қаттиқ қўриқлаб турилган қўйларни ҳам ўлдириб, еб кетади. Аммо икки оч бўри кўрага қамалган қўйлар ичига қўйиб юборилса-чи? Қўй бечораларнинг ҳоли нима бўлиши аён: оч бўрилар уларнинг ҳаммасини бирма-бир ҳалок қилади. Молга хирс қўйиш ва ҳасад ҳам жамият ичига қўйиб юборилган икки оч бўри каби, жамиятни ҳалокат сари бошлайди. Молга хирс қўйиш оқибатида одамлар Аллоҳга бандаликдан чикиб, мол-дунёнинг бандасига айланадилар. Мол-дунё нимани амр қилса, шуни бажарадиган бўлиб қолишади. Мол-дунё эса ўзига хирс қўйган одамни ҳеч нарсадан қайтмасликка амр этади. Оқибатда унга банда бўлган шахс ҳар қандай гуноҳ ва ёмонликлардан тап тортмайдиган бўлиб қолади. Мусулмон кишининг динига ҳасад қилиш ҳасаднинг энг ёмон турларидан биридир.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُسْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَيْسَ مِنِّي ذُو حَسَدٍ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Абдуллоҳ ибн Буср розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ҳасадчи мenden эмас»**, дедилар» (Табароний ривоят қилган).

Яъни «Ҳасадчи менинг умматим эмас», деганлар. Ўзини билган одам учун бундай ҳолга тушишдан ҳам ортиқроқ бадбахтлик йўқдир.

Ҳар бир инсон бошқа маънавий жиноятлардан кутула бориш баробарида, ҳасад каби катта маънавий жиноятдан ҳам кутулиши шарт. Ўшандагина элу юртимизда бирор яхшиликдан умид қилсак бўлади. Ҳар биримиз ҳасаддан фориғ бўлиб, қалбимизни поклаб, қуйидаги ҳадисда зикр қилинган саодатманд саҳобий даражасига етишга ҳаракат қилишимиз лозим.

Анас ибн Молик розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам билан бирга ўтирган эдик. Ул зот: **«Ҳозир ҳузурингизга аҳли жаннатдан бир одам чиқади»**, дедилар. Ансорийлардан, соқолидан таҳорат суви оқиб турган, чап қўлида кавуш тутган киши чиқиб келди. Эртасига Набий соллаллоху алайҳи васаллам айни гапни айтган эдилар, яна ўша одам кечаги ҳолида чиқиб келди. Учинчи кун ҳам худди шу ҳолат такрорлангач, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ўринларидан туриб, мажлисдагилар тарқалганда Абдуллоҳ ибн Амр ҳалиги одамга эргашиб борди-да: «Отам билан орамиздан гап ўтиб қолиб, уч кунгача унинг олдида кирмасликка қасам ичган эдим. Агар маъқул топсангиз, менга шу муддат ўтгунча уйингиздан жой бериб тулинг», деди. У одам «Хўп», деди».

Ҳазрати Анас ривоят давомида шундай дейди: «Абдуллоҳ ўша уч кеча у билан бирга тунаганини, у одамнинг кечалари ҳеч бедор бўлмаганини гапириб юрар эди. Агар у одам безовта бўлса, ўрнида ағдарилиб ётар ва бомдодгача Аллоҳни зикр қилиб, такбир айтиб чиқар экан».

Абдуллоҳ яна шуларни айтган экан: «Аммо ундан фақат яхши гапларни эшитдим. Уч кеча ўтгандан сўнг «Унинг амали ҳеч нарса эмас экан», деган фикрга келай дедим.

Унга: «Эй Аллоҳнинг бандаси! Отам билан орамизда ҳеч гап ўтгани йўқ. Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан уч марта «Ҳозир ҳузурингизга аҳли жаннатлардан бир киши келади», деган гапни эшитдим. Уч марта ҳам сен чиқиб келдинг. Сенинг ҳузурингдан жой олиб, қиладиган амалларингга назар солиб, сенга иқтидо қилиш орзусида эдим. Аммо каттароқ бир иш қилганингни кўрмадим. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтган гапларга сени нима эриштирган?» деб сўрадим. У эса: «Ўзинг кўрган нарсадан бошқа ҳеч нарса йўқ», деди. Қайтиб кетаётганимда у мени ёнига чақириб: «Ўзинг кўрган нарсалардан бошқа ҳеч нарса йўқ. Фақат мен мусулмонлардан бирор кишига қалбимда гина-кудурат сақламайман. Ҳеч кимга нисбатан унга Аллоҳдан етган яхшиликка ҳасад қилмайман», деди».

«Сени ўша макомга етиштирган шу хислатинг экан. Лекин биз бунга тоқат қила олмаймиз», дебди Абдуллоҳ ибн Амр» (*Аҳмад ва Насаий ривоят қилишган*).

Ҳақиқатан ҳам, инсонлар қалбида ўзгаларга нисбатан ҳасад бўлмаслиги улуғ фазилатдир. Зеро, бундай одамдан ҳеч бир ёмонлик чиқмайди. Аллоҳ таоло барчамизни ҳасадгўйликдан сақласин! Элу юртимизни бу оғир дарддан Ўзи қутқарсин! Омин!

Ҳасаднинг даражалари

Ҳасаднинг даражалари тўрттадир:

Биринчиси: Неъматланувчидаги неъматнинг ўзига кўчиб ўтишини, агар ўтмаса, унинг завол топишини хоҳлаш.

Иккинчиси: Бирор неъматга рағбати кучли бўлганлигидан, шу неъматнинг, масалан кўпчилик одамлар яхши уй-жой, гўзал аёл, мансаб, бойлик каби неъматларга эришган. У эса мазкур неъматларнинг бошқанинг қўлидан йўқ бўлиб кетишини эмас, ўзида ҳам бўлишини истайди. Бунга

сабаб унинг ўша неъматларга бўлган эҳтиёжидир. Лекин у неъматларнинг бутунлай йўқ бўлишини хоҳламайди.

Учинчиси: Бирор неъматнинг айнан ўзига эмас, балки унинг ўхшашига эришишни истайди. Агар ўша ўхшашига эришишдан ожиз бўлса, бошқанинг қўлидаги ўша неъматнинг йўқ бўлишини хоҳлайди.

Тўтринчиси: Ўзгаларнинг қўлидаги неъматга ўхшаш неъматнинг ўзида ҳам бўлишини истайди. Агар унга эриша олмаса ҳам, бошқадаги неъматнинг йўқ бўлишини хоҳламайди. Мана шу охиргиси агар дунёвий ишларда бўлса, афв этиладигани, агар диний ишларда бўлса, мандубидир.

Ҳасаднинг учинчи даражадагиси қораланган, лекин ўта шиддатли эмас. Иккинчи даража учинчидан кўра енгилроқ, биринчиси эса энг ёмонидир. Бу даражаларнинг ҳаммаси ҳасад деб аталади, уларда жоизлик ва енгиллик ҳам бор. Лекин барибир бу энг ёмон иллатлардан ҳисобланиб, Аллоҳ таолонинг қуйидаги ояти каримасига мувофиқ қоралангандир.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ ...

«Аллоҳ у билан баъзингизни баъзингиздан устун этган нарсаларни (ҳасад ила) орзу этманг» (*Нисо сураси, 32-оят*).

Бунга ўхшаш нарсаларни орзу қилиш қораланмаган, аммо айнан бошқаларга етган неъматни ҳасад билан орзу қилиш қораланган.

Ҳасаднинг сабаблари

Ҳасаднинг бир неча сабаблари бор. Уламоларимиз мазкур сабабларни ўрганиб чиқиб, асосийлари етгита эканини таъкидлаганлар. Уларни қисқача ўрганиб чиқамиз:

1. **Душманлик ва ёмон кўриш.** Бу ҳасаднинг энг кучли сабабларидан биридир. Икки киши бирор сабабга кўра уру-

шиб қолишлари ва ораларида келишмовчилик чиқиб, бир-бирини ёқтирмай қолишлари мумкин. Ғазаби чиққан одам ўзининг душманига нисбатан қалбида кек саклаб қолса, у ҳасадга айланади. Душманига ўзи етказа олмаган зарарни замондан кута бошлайди. Агар душманига бирор ёмонлик етса, хурсанд бўлади ва «Менга ёмонлик қилгани учун Аллоҳ таолонинг Ўзи уни жазолади», дейди.

Мабодо душманига неъмат етса, унинг мақсадига тескари бўлгани учун хафа бўлади. Ҳасади яна ҳам зиёда бўлади. Мазкур неъматнинг ёмон кўрган одамидан кетишини истайди ва шу мақсадда иш ҳам олиб боради.

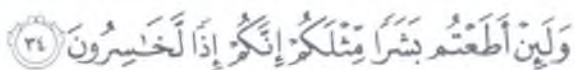
2. *Кўра олмаслик*. Баъзи одамларда бошқанинг ўзидан устун бўлишини кўра олмаслик одати бўлади. Ана шу нарсани ҳам ҳасаднинг сабабларидан биридир. Одатда, бировни ўзидан паст санаб, уни одам ўрнида кўрмай, назар-писанд қилмай юрган бўлади. Доимо ўша одам унга қарам бўлишини ва ялиниб туришини истайди. Бирдан қараса, ҳалиги одамга неъмат етибди. Ҳасадчининг ҳаёли бошидан учади. Ўзини кўйгани жой топа олмай қолади. Ҳасади ўзини кўрсатади.

3. *Кибр*. Мутакаббир одамлар ўзидан паст саналган кишиларни доимо масхара қилиб, ерга уриб, олдиларида мақтаниб, сал нарсага керилиб юрган бўладилар. Шунинг учун улардан паст одамларга неъмат етганига чидай олмай, ҳасад қилишга ўтадилар.

4. *Таажжубланиш*. Аллоҳ таоло Қуръони Каримда аввал ўтган умматлар ҳақида хабар бериб, шундай деган:

قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا...

«Улар: «Сиз бизга ўхшаган башардан бошқа нарсани эмассиз...» дедилар» (Ёсин сураси, 15-оят).

«Агар ўзингизга ўхшаган башарга итоат қилсангиз, унда, сиз зиён кўрувчилардандирсиз» (Муъминун сураси 34-оят).

Саркаш қавмлар пайғамбарларга етган рисолат, ваҳий ва Аллоҳга нисбатан қурбатдан таажжубландилар. Оддийгина ўзларига ўхшаган башарга шундай мартабалар берилганлигига ҳасад қилдилар. Натижада улардан нубувватнинг заволи топишини ва ўзларидан ортик бўлган барча фазилатларнинг ҳам заволи топишини истадилар. Уларнинг фикрича, хилқатда ўзлари билан бир хил бўлган инсонлар бундай юқори мартабаларга эришишлари мумкин эмас эди. Ваҳоланки, аввал уларга нисбатан ҳеч қандай адоватлари йўқ эди. Уларга нисбатан такаббурликни ҳам қасд қилмаган эдилар. Айнан таажжубланганлари сабабли ҳасад қилдилар.

5. Мақсадига эришолмай қолишдан қўрқиш. Мақсадига эришолмай қолишдан қўрқиш. Бу ҳолат бир мақсадга эришиш учун ҳаракат қилаётган шахслар орасида бўлади. Улардан бири кўзланган мақсадга эришиш йўлида неъматга сазовор бўлса, бошқаси ҳасад қилади. Қўполроқ мисол келтирадиган бўлсак, буни кундошлар ўртасидаги ҳолатга қиёслаш мумкин.

6. Мансабпарастлик ва шуҳратпарастлик. Бунга маълум бир соҳада тенги йўқ бўлишни орзу қилган шуҳратпараст кимса мисол бўлади. Агар унга «Дунёнинг нариги бурчида сенга тенг келадиган одам чиқибди», дейилса, ўшанинг йўқ бўлишини орзу қилади.

7. Одамларга яхшиликни раво кўрмайдиган табиати бузуқ шахс ҳасадчи бўлади. Ўзига ҳеч алоқаси бўлмаса ҳам, бировга неъмат етишини кўролмайди. Ўз-ўзидан ҳасад қилаверади.

Ҳасад айнан кимлар ўртасида бўлиши мумкинлиги ва унинг сабаблари

Ҳасаднинг юқорида зикри ўтган сабаблари қайси қавм ичида кўп бўлса, ана шу ерда ҳасад урчийди. Қай бир қавмда мазкур сабабларнинг нечтаси топилишига қараб, ўша қавмда ҳасаднинг кучли ёки кучсиз бўлиши белгиланади. Ёлғиз ўзи яшаётган инсондан ҳасад содир бўлиши амри маҳолдир. Бу иллат айнан жамоалар ичида кўпроқ тарқайди. Масалан: маҳалладошлар, тенгдошлар, таниш-билишлар, синфдош ёки курсдошлар, ҳамкасблар, улфатлар ва ҳоказо. Одатда, ҳар бир жамоа вакиллари ўз жамоасидаги ўзидан юқорироқ кишига ҳасад қиладилар. Зотан, халқимиз бежизга «Ғадонинг душмани ғадобўлади», демаган. Демак, ҳасад бир жамиятда яшаб, бир жамиятда фаолият кўрсатаётганлар ўртасида пайдо бўлиши мумкин. Бир маҳалланинг вакили бошқа бир маҳалла вакилига ҳасад қилмайди. Бир шаҳарнинг вакили иккинчи шаҳар вакилига ҳасад қилмайди. Бир юртнинг вакили иккинчи юртнинг вакилига ҳасад қилмайди. Шунингдек, олим обидга эмас, олимга ҳасад қиладди. Обид эса олимга эмас, обидга ҳасад қиладди. Тожир тожирга, боғбон боғбонга, заргар заргарга ҳасад қиладди ва ҳоказо. Яъни бир касб-ҳунар эгаси бошқа касб эгасига ҳасад қилмайди. Чунки улар ўртасида ўзаро ҳасад қилишга сабаб йўқ. Мабодо бир касб эгаси бошқа бир касб эгасига ҳасад қилса, демак, унинг ҳасади касби туфайли эмас, бошқа бирор сабаб туфайли бўлиши мумкин. Бу эса ниҳоятда нодир ҳолатдир.

Кишининг бегонадан кўра ўзининг ака-укалари ва қариндош-уруғларига нисбатан ҳасади кучлироқ бўлади. Аёл эса ўз кундошига, эрининг онаси ва кизларига нисбатан кучлироқ ҳасад қиладди. Чунки бу ўринларда уларнинг мақсадлари бир-бирларига қарама-қарши келмайди. Ҳасад эса одатда мақсад ёки йўналишлар ўзаро қарама-қарши келган жойда кучаяди. Шунинг учун ҳам олим олимга ҳасад қиладди, паҳлавонга ҳасад қилмайди. Воъизнинг эса фақиҳ ёки

табибга нисбатан ҳасадида кўра бошқа воъизга нисбатан ҳасади кучлироқ бўлади.

Албатта, юқорида зикр этиб ўтилган ҳар қандай кўринишдаги ҳасад иллатининг сабаби адоватдир. Адоватнинг асли эса мақсад ва ғаразлар тўқнашган жойда юзага келади. Бу иллат ҳар бир жамиятда мавжуддир ва жамиятнинг пароканда бўлишининг, у ердаги ажралишларнинг, хусусматларнинг асосий сабаби адоватдир. Ушбу иллат аҳли илмлар ўртасида бўлса, зарар янада кенг камровли бўлади. Бу борада аҳли илмларнинг айнан қайси йўналишда бўлишларининг фарқи йўқ. Лекин дунёвий илмлардаги ўзаро ҳасаддан кўра диний, хусусан, эътиқодий илмлардаги ҳасаднинг зарари янада кучлироқ бўлади. Бир дин вакиллари ўртасида ўнлаб эътиқодий фирқаларнинг юзага келиши айнан ҳасад туфайли бўлган, десак, хато бўлмайди. Чунки бу соҳадаги ҳасад нафақат ўзаро ҳасад қилувчилар, балки унинг фарқига бормасдан, кўр-кўрона уларга эргашаётган миллионлаб одамларни ҳам ҳалокатга учратади. Ҳатто бир дин вакиллари бўлса-да, бир-бирларига қарши қурол кўтариб, қатлгача боради. Бу аҳли илмлар ўртасидаги ҳасаднинг энг «юмшоқ» кўриниши ўзларига тобе бўлганларни бошқа аҳли илмларга нисбатан салбий фикр билан тарбиялаш ва уларга нисбатан ўзининг шогирдларида адоват ва ўзаро ихтилоф туйғуларининг кучайишида намоён бўлади.

Ҳасаднинг давоси

Маълумки, ҳасад энг оғир қалб хасталикларидан биридир. Қалб хасталикларини эса фақат илм ва амал билангина даволаш мумкин.

Ҳасадни илм билан даволаш қуйидагича бўлади:

Аввало, ҳар бир киши ҳасад ўзининг дину дунёсига зарар эканини яхши англаб етмоғи лозим. Шу билан бирга, у ҳасад

килинган одамнинг на динига ва на дунёсига зарар етказолмаслигини ҳам тушуниши керак. Аксинча, унинг ҳасади-дан душмани фойда олади. Агар охиратга ва ундаги ҳисоб-китобга иймонни бир тарафга қўйиб туриб, ақл юзасидан иш тутганда ҳам, ҳасадга ўрин йўқ. Чунки ҳасадчи ўз ҳасади туфайли ич-ичини ейди, қалби дард-аламга тўлади. Аммо бирор фойда кўрмайди. Ҳасад қилинган одамнинг неъматисизнинг ҳасадингиз туфайли бу дунёда заволга учрамайди. Қандай қилиб дейсизми? Унга неъматни Аллоҳ таоло берган ва Аллоҳнинг Ўзи белгилаган муддатгача давом этади. Биронинг ҳасади туфайли неъмат тугаб қолмайди.

Сизнинг ҳасадингиз ҳасад қилинган одамнинг охирати-га ҳам зарар етказмаслиги аниқ. Чунки сизнинг ҳасадингиз унга гуноҳ бўлиб ёзилмайди. Балки ҳасадингиз сабабли мазлум бўлгани учун фойда олиши турган гап. Бу дунёда унинг фойда олиши сизнинг жизғанақ бўлишингиздандир. Чунки одамларнинг хурсандчилигининг сабабларидан бири душманининг азобланишидир.

Юқорида зикр қилинган нарсаларнинг барчаси ҳасадчининг ўзига ўзи душман ва душманига дўст эканини кўрсатади. Бу худди душманини қатл қилиш учун тош отаётган одамга ўхшайди. Биринчи тошни отганида душманига тегмай, ўзига қайтади ва ўнг кўзини кўр қилади. Унинг аччиғи яна ҳам аланга олиб, иккинчи тошни отади. Иккинчи тоши ҳам мўлжалга тегмай, ўзига қайтади ва чап кўзини ҳам кўр қилади. У ғазаб отига миниб, учинчи тошни отади. Тош қайтиб келиб, ўзининг бошини ёради. Душмани эса соппасоғ, кулиб, уни томоша қилиб туради.

Айтиб ўтилганларни тафаккур қилган одамнинг қалбида ҳасад олови сўниши турган гап.

Ҳасадни амал билан даволаш қўйидагича бўлади:

Бунда ҳасад дардига мубтало бўлган шахс, ҳасади унга қайси амални буюрадиган бўлса, ўшанинг аксини қилиши

лозим бўлади. Мисол учун, унга душманини ёмонлашни амр қилмоқда, у уни макташга ўтсин. Ҳасади унга мутакаб-бирлик қилишни тавсия қилмоқда, у унга тавозеъ кўрсатсин.

Салафи солиҳлардан кўплари ўзини ғийбат қилган шахс ҳақида хабар эшитса, унга ҳадялар юборар эдилар.

Ҳасад ҳақидаги асар ва ривоятлар

Муҳаммад ибн Сирин: «Дунё нарсаси учун ҳеч кимга ҳасад қилмадим. Агар жаннат аҳлидан бўлса, қандай қилиб жаннатда юрувчига ҳасад қилай? Дўзах аҳлидан бўлса, қандай қилиб дўзахда юрган кишига ҳасад қилай?» дейди.

Ҳасан Басрий айтиди: «Эй одам фарзанди! Нима учун биродарингизга ҳасад қиласиз? Агар уни ҳурматлаш учун Аллоҳ ўз фазилатидан берган бўлса, нима учун Аллоҳ ҳурмат қилган кишига ҳасад қиласиз? Энди бундан бошқа нарсада бўлса, унинг боражак жойи дўзах эканига ҳасад қилишингиз ҳам яхши эмасдир».

Абу Лайс Самарқандий айтиди: «Уч кишининг дуолари қабул бўлмайди: ҳаром ризқ еувчи; Кўп ғийбат қилувчи; Қалбида мусулмонларга нисбатан адоват ва ҳасади бўлган кишилар».

Бакр ибн Абдуллоҳ ҳикоя қиладилар:

«Бир киши подшоҳнинг ҳузурига бориб, унга: «Яхшилик қилувчига яхшилик қилгин, ёмонлик қилувчига эса унинг ёмонлигининг ўзи кифоя қилади», дер эди. Бир одам унинг бу мақомига ҳасад қилди. Чунки унинг юқоридаги сўзи подшоҳга ёқар эди. Ҳасадгўй у тўғрисида подшоҳга тухмат қилиб: «Анави рўпарангизда туриб сўз айтаётган одам «Подшоҳнинг оғзи бадбўй экан», деб гап тарқатяпти», деди. Подшоҳ унга қараб: «Буни қандай исботлайсан?» деб сўради. У: «Уни ёнингизга чақириб кўринг, яқинингизга

келганда кафти билан бурнини беркитади», деди. Подшоҳ унга: «Майли, сен боравер. Уни синаб кўрармиз», деди.

Эртасига ўша одам ўз одатига мувофиқ подшоҳнинг ҳузурига бориб, яна «Яхшилик қилувчига яхшилик қилгин, ёмонлик қилувчига эса унинг ёмонлигининг ўзи кифоя қилади», деди. Подшоҳ унга: «Қани, якинроқ келгин-чи», деди. У подшоҳга якинлашганда ўзининг оғзидан чиқаётган саримсоқ пиёзнинг ёқимсиз ҳиди подшоҳга озор бермасин деб, кафти билан оғзини беркитди. Шунда подшоҳ ичида: «Ҳафалончи тўғри айтган экан», деб ўйлади. Сўнгра бир мактуб ёзди. Одатда, подшоҳ фақатгина мукофот учун хат ёзар эди. Бу сафар ҳам ўзининг ходимларидан бирининг номига хат ёзди: «Ҳузуригга мактубимни олиб борган кишини сўйиб, терисини шилиб, ичига сомон тикиб, менга жўнатгин». У одам мактубни олиб, подшоҳнинг ҳузуридан чиқди. Шунда бу киши ҳақида подшоҳга тухмат қилган ҳасадгўй унга йўлиқиб қолди ва: «Қўлингдаги бу мактуб нима?» деб сўради. У: «Подшоҳнинг хати, фалончига етказишимни буюрди-лар», деди. Ҳасадгўй подшоҳ мукофот учун хат ёзган деб ўйлаб, «Шу хатни менга берсанг-чи, мен олиб бораман», деди. У: «Ма, олақол», деб хатни унга берди. У хатни олиб, керакли одамга олиб борди. Подшоҳнинг ходими хатни очиб ўқиб кўрди ва олиб келган одамга қараб, «Демак, сени сўйиб, терингни шилишим керак экан», деди. У эса: «Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, бу мактуб мен ҳақимда ёзилмаган. Мени подшоҳнинг ҳузурига қайтаринг», деб ёлворди. Ходим: «Подшоҳнинг мактуби қайтарилмайди, ҳукми эса муҳокама қилинмайди», деди-да, уни ўлдириб, терисини шилиб, ичига сомон тикиб, подшоҳга жўнатди.

Эртаси куни ҳалиги одам одатига мувофиқ, подшоҳнинг ҳузурига келиб, ҳар доим айтадиган сўзини айтди. Подшоҳ ҳайрон қолиб, «Мактубни нима қилдинг?» деб сўради. У эса: «Фалончи менга йўлиқиб, мактубни бер деб илтимос

килган эди, бериб юбордим», деди. Шунда подшоҳ: «Ўша сен айтган фалончи мен ҳақимда «оғзи бадбўй» деган гапни тарқатиб юришингни айтган эди», деди. У: «Мен бундай демаганман», деди. Подшоҳ: «Унда нима учун менга яқин келганинга оғзингни кафтинг билан беркитдинг?» деб сўради. У: «Чунки ўша фалончи мени саримсоқ солинган таом билан овқатлантирган эди. Унинг хиди кайфиятингизни бузмасин деб, оғзимни кафтим билан тўсган эдим», деди. Подшоҳ буни эшитиб: «Майли, боравер, ёмонга унинг ёмонлиги кифоя қилибди», деди».

عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : «مَنْ كَفَّمْ غَيْظًا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْفِذَهُ دَعَا اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُؤُوسِ الْخَلَائِقِ حَتَّى يُخَيِّرَهُ مِنْ أَيِّ الْحُورِ الْعِينِ شَاءَ» . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ .

Саҳл ибн Муъоздан, у отаси розияллоху анхумодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «**Ким (жазо беришга) қодир бўлиб туриб, ғазабини ютса, қиёмат кунини Аллоҳ уни халойиқ олдида чақириб туриб, хурлардан хоҳлаганини танлаб олишга имкон беради**», дедилар» (*Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган*).

МОЛ-ДУНЁГА БЎЛГАН МУҲАББАТ

Илмининг макони бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири мол-дунёга бўлган муҳаббатдир.

Инсон зоти жуда кўп нарсаларга муҳаббат қўйиши мумкин. Буни эса инсондаги айнан маълум бир нарсага нисбатан қизиқиш белгилаб беради. Лекин мазкур қизиқишларнинг аксарияти дунёвий роҳату фароғат билан чегара-

ланади. Чунки дунё халқларининг жуда кўпчилиги ҳаёт фақат шу дунёдангина иборат деб тушунишади. Улар учун бу дунёда яшашдан мақсад ҳам фақатгина жисмоний ва моддий роҳат-фароғатга эришишдир. Бундай кишилар жонини фидо қилиб бўлса ҳам унга эришишга, ушбу роҳату фароғат иложи борица кўпроқ ва бардавом бўлишига ҳаракат қилишади. Бунинг учун эса, албатта, беҳисоб мол-дунё керак. Зотан, дунёнинг барча лаззатлари, кайфу сафолари тўғридан-тўғри мол-дунёнинг кўп бўлишига боғлиқдир.

Биз қуйида мол-дунё, унинг асли ва унга муносабат, унинг фойда ва зарарлари ва ҳоказолар тўғрисида сўз юритмоқчимиз. Мазкур маълумотлар оддий халқдан кўра кўпроқ аҳли илмлар ва толиби илмларга тегишлидир. Чунки аҳли илмларнинг ўзлари шариатимизда мол-дунёга нисбатан қандай муносабатда бўлиш кераклигини тўлиқ ва мукаммал тушуниб олсалар ва мазкур тушунчаларни ҳаётга татбиқ этсалар, қолганлар албатта уларга эргашадилар ва кўзланган натижа рўёбга чиқади.

Исломда мол-дунёнинг айни ўзи ёмонланмайди. Балки инсоннинг унга бўлган нотўғри муносабати ёмонланади. Мазкур муносабат эса молга хирс қўйиш, уни ҳаромдан топиш, ҳаққини адо этмаслик, ноўрин сарфлаш ёки у билан фахрланиш кабиларда акс этиши мумкин.

Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло Анфол сурасида:

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا آمَاؤُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

«Ва билингки, молларингиз ва фарзандларингиз фитнадан ўзга нарса эмас. Аллоҳнинг ҳузурида эса улуғ ажр бордир», деган (28-оят).

Бу ердаги «фитна»дан мурод имтиҳон ва синовдир. Демак, Аллоҳ таолонинг синовлари ниҳоятда кўп ва турли-тумандир. Лекин шулардан энг мураккабларидан бири мол-дунё ҳисобланади. Тарихдан маълумки, қанчадан-қанча ҳар тарафлама етук инсонлар мол-дунё синовидан ўтолмасдан, тўғри йўлдан тойилганлар. Биз бу борада биргина мисол келтирмоқчимиз.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этганларидан сўнг бир қанча одамлар молиявий ибодат саналмиш закотни беришдан бош тортдилар. Ўша пайтдаги халифа Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг олдиларида қанчадан-қанча муаммолар ва қилиниши ниҳоятда зарур бўлган ишлар турарди. У зот биринчи ўринга закотдан бош тортган кишиларга қарши чора кўришни кўйдилар ва уруш эълон қилдилар. Шунда қатл қилинишдан қўрққан баъзи бир муртадлар яна Ислом динига қайтишди, қолганлар эса муртадлигича қатл қилиндилар. Ана шундай саодат асрида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни кўриб, бирга яшаб, суҳбатларида иштирок этиб турган зотларнинг мол-дунёга бўлган муҳаббатлари у зотнинг вафотларидан кейин муртад бўлишларига сабаб бўлди. Демак, мол-дунёга нисбатан тўғри муносабатда бўлинмаса, у ўз эгасини залолатга чорлаши шубҳасиз экан.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١﴾

«Эй иймон келтирганлар! Молларингиз ҳам, фарзандларингиз ҳам сизни Аллоҳнинг зикридан чалғитмасин. Ким шундай қилса, ана ўшалар зиён кўрувчилардир» (Мунофиқун сураси, 9-оят).

Аллоҳ таолонинг Ўзи бандаларини нималар Унинг зикридан чалғитиб қўйишини яхши билади. Ушбу ояти қари-мада чалғитадиган нарсаларнинг энг асосийларидан иккитаси – мол-дунё ва бола-чақа тўғрисида огоҳлантирилмоқ-да. Одатда, бу иккиси бир-бирига боғлиқ нарсалар. Қола-верса, ривоятларда келганидек, бандалар учун энг суюкли нарсалардир. Уларнинг бир-бирига боғлиқлиги шунчаликки, ҳар қандай инсон улардан бирини қўлга киритса, албатта иккинчисига ҳам талпинадиган бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам мол-дунёга муҳаббат қўйгач, уни қўпайтиришга муккасидан кетганлардан унинг сабаби ҳақида сўрасангиз, «Ҳа, энди бола-чақа кўп, уни едириш-ичириш, уйлаш-жойлаш керак» ва ҳоказо, шунга ўхшаш сабабларни келтиришади. Натижада эса вақтининг, куч-қувватининг, имконият ва иқтидорининг аксарияти айнан мол-дунёни қўпайтиришга сарфланади. Одатда, бундай инсонлар ибодатдан йироқ бўладилар, мободо ибодатда бўлсалар ҳам, уларнинг ўқиётган намози, рўзаси ва бошқа ибодатларида ҳаловат, роҳат ва хотиржамлик бўлмайди. Чунки улар Аллоҳ таолонинг **«Эй иймон келтирганлар! Молларингиз ҳам, фарзандларингиз ҳам сизни Аллоҳнинг зикридан чалғитмасин»** деган огоҳлантирувига эътибор бермасдан, айнан шу мусибатга йўлиққанлар. Мол-дунё уларни шу даражада чалғитганки, ўзларича: «Биз мол-дунёга берилиб кетмаганмиз, ундан тўғри йўлда фойдаланяпмиз, қолаверса, мол-дунё бизларни Аллоҳнинг ибодатидан чалғитган йўк», деган сўзлар билан ўзларига таскин беришади. Аслида уларнинг қилаётган ибодатларида ҳеч қандай маъно ва руҳ йўқдир. Улар эса жасаднинг ўзи бажараётган маълум бир ҳаракатларни ибодат деб биладилар, холос. Ваҳоланки, Аллоҳ таоло: **«Ким шундай қилса, ана ўшалар зиён қўрувчилардир»**, деган.

Улар нимани юткизган бўлишлари мумкин? Аввало, охиратдаги абадий роҳату фароғат, жаннат неъматлари ва энг асосийси, Аллоҳнинг розилигидан маҳрум бўладилар. Қолаверса, шу дунёнинг ўзида ҳам бундай кишилар ҳеч қачон хотиржамликда, осойишталик ва ҳар тарафлама сиҳат-саломатликда ҳаёт кечирмайдилар. Чунки инсоннинг мол-дунёси кўпайган сари, унга нисбатан ҳирс ва майли янада зиёдалашиб бораверади, бу туйғулар эса ўз эгасини хотиржам яшашига қўймайди.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَلَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبِطَلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

«Кимки дунё ҳаётиини ва унинг зийнатиини истаса, унинг амаллари(самараси)ни унда тўлиқ берамиз. Уларга унда камайтирилмас. Ана ўшалар – уларга охиратда оловдан бошқа ҳеч вақо йўқ кимсалардир. Қилган ҳунарлари ҳабата бўлди ва қилган амаллари ботилдир» (Ҳуд сураси, 15-16-оятлар).

Аллоҳ таоло ризқ берувчи Зотдир. Шунинг учун сўраган ва ҳаракат қилиб, сабабларини амалга оширган бандаларига, у кофир бўладими ёки бошқами, ҳаммага ризқини бераверади. Чунки дунёнинг ободлиги ҳам, имтиҳон ва синов ҳам шунда намоён бўлади. Тасаввур қилинг-а, агар дунёдаги инсонлардан фақат мўмин-мусулмонларининг ҳаракати самарасини берса-ю, бошқалар ҳар қанча ҳаракат қилиб, сабабларини амалга оширса ҳам, ҳеч қандай натижа бўлмаса, қандай ҳолат юз берар эди? Албатта, бу дунё остин-устин бўлиб кетар, харобазорга айланар эди. Ҳозирги кундаги воқеликка эътибор берадиган бўлсак, дунёни обод

килаётганлар асосан ғайримусулмонлар эмасми? Албатта, бунинг ўзига яраша илоҳий ҳикмати бор.

«Кимки дунё ҳаётини ва унинг зийнатини истаса, унинг амаллари(самараси)ни унда тўлиқ берамиз»

Дунё обод бўлиши учун ҳам Аллоҳ таоло ҳар қандай инсонга ризқни қилган амалларига яраша тўлиқ қилиб беришни ваъда қилган. Бу дунё ҳаётида заҳмат чекиб меҳнат қилган, ўз қобилияти, илм-маърифати, иқтидори ва тадбиркорлигидан унумли фойдаланган бандасининг ҳаракатини Аллоҳ таоло ҳеч қачон зое қетказмайди. Шунинг учун ҳам оятда **«Уларга унда камайтирилмас»**, дейилмоқда.

Мазкур натижани ҳозирги кунда аниқ ва яққол кўриб турибмиз. Ҳақиқатда ҳам, дунё учун уриниб, унинг зебу зийнатларини жамлашга берилаётганлар ўз мақсадларига эришиб турибдилар. Лекин улар бир нарсани унутмасинлар: **«Ана ўшалар – уларга охиратда оловдан бошқа ҳеч вақо йўқ кимсалардир»**.

Чунки ҳар ким ўзи сўраганига эришади. Бу тоифаларга ҳам сўраган ва интиланган нарсалари тўлиқ қилиб берилган. Улар чеккан барча заҳмат ва қийинчиликларининг самарасини кўриб бўлишган. Чунки уларнинг нияти фақатгина дунё ва унинг зебу зийнатлари бўлган, холос. Шунинг учун ҳам уларнинг **«...қилган ҳунарлари ҳабата бўлди ва қилган амаллари ботилдир»**.

Охират учун эса ҳеч қандай фойда бермади. Аллоҳ таоло адолатли Зот бўлганлиги учун ҳар кимга нияти ва амалига ярашасини беради. Кишининг қилган амаллари, чеккан заҳматлари, машаққат ва қийинчиликлари, сабр-бардошлари дунё ва охиратда самара бериши учун иймон шарт қилинади. Акс ҳолда унинг барча амаллари ботил бўлади. Агар иймонли бўлганда эди, мазкур ҳаракатлари туфайли икки дунёнинг бахт-саодатига эришар эди.

«Йўк! Инсон туғёнга кетур. Ўзини жуда бой кўргани учун» (Алақ сураси, 6-7-оятлар).

Одатда инсоний ўлчовлар мол-дунёга қараб белгиланади. Шунинг учун ҳам жамиятда ким бой-бадавлат бўлса, унинг обрў-этибори ҳар тарафлама юқори бўлади ва сўзи ҳам эътиборга олинади. Шунинг учун ҳам халқимизда «Оғзи кийшиқ бўлса ҳам, бойнинг боласи гапирсин», деган гап бор. Бундай инсонларнинг атрофида лаганбардор, хушомадгўй ва тилёгламачилар гирдикапалак бўлишади. Қолаверса, маддох шоирлар уларга атаб шеърлар битишади. Натижада у босар-тусарини билмай қолади. Бундай кимсалар ҳар қандай ишни бойлик билан ҳал қиламан деб ўйлашади. Гўёки жамиятда улардан кўра қудратли, улардан кўра имкониятга эга инсон йўқдек. Бу ҳол давом этаверса, ҳар қандай инсон туғёнга кетиб, ҳаддидан ошади. Одатда бундай туғёнлар Аллоҳга қарши чиқиш билан якунига етади. Ундан кейинги ҳолат эса ҳаммага маълум.

«Кимники кўп сизни машғул қилди. То қабрларни зиёрат қилгунингизча» (Тақосур сураси, 1-2-оятлар).

Ҳақиқатда ҳам, инсониятни Аллоҳнинг зикридан энг кўп чалғитадиган нарсаси дунёнинг матоҳларида «Кимники кўп», дея мусобақалашидир. Мол-дунё тўплаш, мансаб кетидан кувиш, бола-чақа, ёру дўст кўпайтиришга тинимсиз уриниш ўз эгасини Аллоҳ таолонинг зикри ва ибодатидан машғул қилиб қўяди. Ҳақиқат шуки, бу мусобақада ҳеч ким мутлақ голиб бўла олмаган ва ҳеч қачон бу мусобақанинг якуни ҳам бўлмаган. Бу очиқ ҳақиқат, лекин кўра-била туриб, аксарият инсонларнинг мазкур мусобақа ишти-

рокчиларига айланишга ҳаракат қилаётганлари ажабланарлидир. Хўш, бу мусобақа қачонгача давом этиши мумкин?

«То қабрларни зиёрат қилгунингизча».

اللّٰهِ جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ، يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ، (۲)

«У мол жамлади ва уни санаб турур. У, албатта, мол-мулки уни мангу қолдирур деб ҳисоблар» (Хумаза сура-си, 2-3-оятлар).

Аллоҳ таоло ушбу ояти каримада ҳасис бойларга хос бўлган бир одатни фош этади. Бундай бойлар ўзлари тўплаган мол-дунёларини тез-тез санаб туриш билан ҳузурланишар ва қалблари таскин топар экан. Албатта, улар бу машғулоти ҳеч ким кўрмайдиган жойда, қолаверса, ярим тунда амалга оширишади. Чунки бундай кишилар ўзига ҳузур бахш этадиган ушбу машғулотига ҳеч қимни шерик қилишни хоҳлашмайди, бу одатларини ҳаммадан сир тутишади. Ҳа, инсоннинг табиати шундай, ҳар ким ўзи яхши кўрган нарсасига бутун вужуди билан берилади, унга талпинади, ўша нарсага эришганда эса роҳат-фарогат туяди. Шунинг учун ҳам мазкур ҳаракатини ҳеч қачон тўхтатмайди, балки кундан-кунга кучайтириб боради.

Аллоҳга ҳақиқий бандачиликни изҳор этадиган муқарраб инсонларнинг Аллоҳга талпинишлари, бу машғулотдан ҳеч қачон чарчамасликлари, балки ҳузур-ҳаловат топишлари юқорида зикр этилган ҳасис бойларнинг ҳолатидан бутунлай фарқ қилади. Ҳа, бундай бандаларнинг энг севиқли машғулоти ярим тунда Аллоҳ таоло билан ёлғиз қолиб, У Зотни рози қиладиган амалларни рўёбга чиқаришдир.

Мол-дунёни жамлашга муккасидан кетганлар ўзларича

«У, албатта, мол-мулки уни мангу қолдирур деб ҳисоблар».

Аслида эса бутун дунёга маълум бўлган ҳақиқат шуки, ҳеч қачон ҳеч қандай мол-дунё ўз эгасини бу дунёда абадий қолдира олмайди. Тарихдан маълумки, ўзининг мол-дунёси ва ҳокимияти билан дунёни титратган қанчадан-қанча зўравонлар ҳам албатта ўлим шаробини тотган.

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا ذُنْبَانِ جَاءَانِ أُرْسِلَا فِي غَنَمٍ بِأَفْسَدَ لَهَا مِنْ حِرْصِ الْمَرْءِ عَلَى الْمَالِ وَالشَّرَفِ لِدِينِهِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالْإِمَامُ أَحْمَدُ.

Каъб ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Кишининг мол-дунё ва обрўга бўлган ҳирси унинг дини учун қўйлар томон қўйиб юборилган икки оч бўридан ҳам хавфлироқдир»**, дедилар» *(Термизий ва Аҳмад ривоят қилишган)*.

Инсон нимага ҳирс қўйса, гўёки ўшанга бандадек бўлиб қолади. Чунки унинг бутун вужуди ҳирс қўйган нарсасига кўпроқ эришиш ва унинг бардавомлигини таъминлаш билан овора бўлади. Бора-бора ҳирс қўйган нарсасининг бандасига айланади. Бу борада эса мол-дунёга бўлган ҳирс биринчи ўринда туради. Юқорида айтиб ўтганимиздек, барча ҳирс қўйиладиган нарсаларга одатда мол-дунё воситаси билан эришилади. Шунинг учун ҳам нодонлар ушбу воситани аслнинг ўрнига кўядилар. Мол-дунё эса ўзига ҳирс қўйган бандани ўзи хоҳлаган кўчасига бошлайди. На-тижада мол-дунё ўзига банда бўлган инсонни залолат ва ёмон оқибатлар сари етаклайди. Ҳадиси шарифда мисол қилиб келтирилганидек, қўйлар орасига қўйиб юборилган оч бўрилар ўзининг ўлжалари бўлмиш қўйларга нисбатан ваҳшийлик қилиб, уларнинг ҳаммасини бўғизлаб, гўштла-рини ғажиб ташлаганидек, мол-дунё ҳам ўз эгасининг маъ-

навиятига, руҳониятига, иймон-эътиқоди-ю ахлоқ-одобиға хужум қилади ва албатта, буларнинг ҳаммасини ҳалоқатга учратади. Тарихдан ҳам маълумки, қанчадан-қанча инсонлар мол-дунё фитнасидан халос бўлолмай, унинг қурбонига айланишган. Шунинг учун ҳам салафи солиҳлар мол-дунё фитнасидан ниҳоятда қўрққанлар.

Яҳё Ибн Муъоз: «Дирҳам чаёнدير. Агар унинг дамини яхши билмасанг, зинҳор олмагин. Бордию у сени чақиб олса, захри ўлдиради», деди. «Унинг дами нима?» деб сўрашди. «Унинг дами ҳалолдан топиб, ҳалолга сарфлашдир», дея жавоб берди у.

Демак, мол-дунёдан тўғри ният ва тўғри йўлда фойдаланса, унинг зарари йўқ экан. Бунинг учун эса Яҳё ибн Муъоз айтганларидек, унинг дамини билиш керак. Дамини билган инсон эса мол-дунё сабабли ўзининг дунёсини ҳам обод қилади ва шу билан бирга, охирати учун буюк захираларни тайёрлаб қўяди. Бундай инсон учун мол-дунёнинг хавфи йўқ, аксинча, у мол-дунёнинг устидан ўз ҳукмини ўтказадиган даражада бўлганлиги учун уни фақат эзгулик йўлида ишлатади. Бу ҳақда Аллоҳ таоло:

وَاتَّبِعْ فِيمَا أَمَرَكَ اللَّهُ الذَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

«Ва Аллоҳ сенга берган нарса билан охиратни излагин, бу дунёдаги насибангни ҳам унутма. Аллоҳ сенга яхшилик қилганидек, сен ҳам яхшилик қил. Ер юзида бузғунчиликни излама. Албатта, Аллоҳ бузғунчиларни суймас», дейди (*Қасас сураси, 77-оят*).

Аллоҳ таоло берган мол-дунёга қандай муносабатда бўлиш кераклиги ушбу ояти қаримада ўз аксини топган. Му-

сулмон банда кўлига мол-дунё тушганда ўзини худди шу оятга мос тутмоғи лозим.

Мусулмон одам аввало Аллоҳ берган мол-дунё билан охиратни излашга интилади. Яъни мол-мулкни шариатда кўрсатилган, охиратда фойда берадиган жойларга сарфлайди. Харом-хариш, гуноҳ, фиску фужур ва беҳуда ишларга сарф этмайди. Беҳуда ишларга сарфланган мол-дунё бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам фойда бермайди. Аксинча, икки дунёда ҳам зиён келтиради. Лекин мусулмон одам охиратни обод қилишнинг ўзи билангина машғул бўлиб, бу дунёсини унутиб қўймайди, балки бу дунёда ҳам ўз насибасини ҳалол-пок, шаръий йўллар билан териб ейди ва ундан фойдаланади. Қолаверса, бу дунё яхшиликларидан фақат ўзининг манфаати йўлида фойдаланавермасдан, балки **«Аллоҳ сенга яхшилик қилганидек, сен ҳам яхшилик қил»** деган оятга итоат этган ҳолда Аллоҳ унга берган барча яхшиликларнинг шукронаси ўларок, бошқаларга ҳам яхшилик қилади. Ҳа, мусулмоннинг энг гўзал хусусиятларидан бири ҳам шу.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ ». رَوَاهُ الْحَفْصَةُ إِلَّا أَبَا دَاوُدَ.

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Сизлардан бирортангиз ўзи учун яхши кўрган нарсани биродари учун ҳам раво кўрмагунча, мўмин бўла олмайди»**, дедилар» *(Бешовларидан фақат Абу Довуд ривоят қилмаган).*

Ҳадиси шарифда айтилганидек, ҳақиқий мўмин бўлиш учун албатта, Аллоҳ берган нарсалар ичидан ўзи учун яхши кўрганларини бошқалар билан баҳам кўра оладиган даражага чиқиб олиш лозим. Бунда бағрикенглик, саховат, очикқўллик, меҳру мурувват, ахлоқу одоб, ўзаро гўзал муо-

мала ва муносабатларни йўлга қўйиш билан бирга, кўра олмаслик, ҳасад, бахиллик, ҳасислик, мол-дунёга ҳирс қўйиш ва шунга ўхшаш бир қанча иллатларга қарши курашиш ҳам зарурдир.

Мол-дунёнинг зарарлари тўғрисидаги маълумотларни куйидаги ҳадиси шариф билан якунламоқчимиз:

Нуъмон ибн Башир ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Бану Одамнинг дўстлари учтадир. Бири унинг руҳи чикқунча эргашади, иккинчиси қабригача, учинчиси махшаргоҳгача.**

Руҳи қабз қилингунча эргашадигани молидир, қабригача эргашадигани аҳлидир, махшаргоҳгача эргашадигани амалидир», дедилар» (Имом Аҳмад таҳриж қилган).

Мол-дунёнинг мадҳи

Мол-дунё дин ва дунё фойдаси учун восита бўлиши мумкин. Аллоҳ таоло уни «яхшилик» деб номлаган.

إِنْ تَرَكَ خَيْرًا

«...агар у яхшилик (бойлик) қолдираётган бўлса...»
(Бақара сураси, 180-оят)

Демак, бойлик ҳам, яъни мол-дунё ҳам ўз ўрнида яхшиликдир. Чунки унга шаръий тўғри муносабатда бўлинса, кўпгина яхшиликларга восита бўлади. Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«نَعَمْ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلْمَرْءِ الصَّالِحِ» أَخْرَجَهُ الْإِمَامُ أَحْمَدُ.

«Солиҳ инсон учун солиҳ мол қандай ҳам яхши», деганлар (Имом Аҳмад таҳриж қилган).

Чунки барча молиявий ибодатлар, масалан, закот, ҳаж, садақаи фитр ва бошқа барча молиявий ибодатлар айнан

мол-дунё воситаси билан адо этилади. Демак, мазкур ибодатларни амалга ошириш учун албатта мол-дунё керак бўлади. Қолаверса, Аллоҳ таоло:

وَيَسْتَخْرِجَا كَزُهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ...

«Ҳазиналарини чиқариб олишини ирода қилди. Бу Аллоҳнинг раҳмати ила бўлди», дея марҳамат қилган (*Қаҳф сураси, 82-оят*).

Яъни Аллоҳ таоло баъзи бир бандаларига Ўзининг раҳмати ила бойлик, мол-дунё берар экан. Ва албатта, бундай неъматларга эришган инсонлар бу нарсалар Аллоҳнинг раҳматидан эканлигини ҳис қилиб, унинг шукронасини ҳар томонлама адо эта олса, мол-дунё унинг учун ҳақиқатда ҳам Аллоҳнинг раҳмати бўлади.

وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَمِنْ بَيْنٍ وَيَجْعَلْ لَّكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَّكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾

«Ва сизга молу мулк ва бола-чақа ила мадад берадир ва сизларга боғу роғлар ҳамда анҳорларни берадир» (*Нух сураси, 12-оят*).

Ҳа, Аллоҳ таоло Ўзи суйган бандаларига баракотларини ёғдиради, қолаверса, **«молу мулк ва бола-чақа ила мадад берадир»**. Мол-дунё инсон учун мададдир. Зотан, унинг воситаси ва мадади ила кўпгина муаммоларни ҳал қилиш, мушкулларни осонлаштириш, яна бир қанча хайрли амалларни рўёбга чиқариш ва ҳаттоки душманнинг устидан ғалаба қозониш ҳам мумкин. Қолаверса, Аллоҳ таоло Ўзининг қуйидаги ояти каримасида мол-дунёнинг яна бир хусусиятини зикр этиб:

وَلَا تَوْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَمًا

«Аллоҳ сизларга (ҳаёт) тиргаги қилиб қўйган молларингизни эси пастларга берманг», деган (*Нисо сураси 5-оят*).

Бу амрда «молларини» демасдан, «молларингизни» деб хитоб қилинишида ҳам катта ҳикмат бор. Қуръони Карим эси пастларнинг шахсий-хусусий молларига ҳам жамоатнинг моли деб қарамоқда. Демак, мусулмонлар қўлидаги мол-мулки айни вақтда мусулмон жамоасининг ҳам мол-мулки ҳисобланади. Ўша мол бекордан-бекорга совурилмаслиги учун жамоат ҳам жавобгардир. Чунки мол-мулк ҳам якка шахсларнинг, ҳам жамоаларнинг ҳаётида улкан кийматга эга. Шунинг учун ҳам уни Аллоҳ таоло ояти каримада «Аллоҳ сизларга (ҳаёт) тиргаги қилган», деб таърифлаяпти. Ҳа, Ислом бу дунёда мол-мулкка шундай назар билан қарайди.

Юқорида айтиб ўтилган маълумотлардан шундай хулоса қилиш мумкин. Демак, мол-дунёда яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам бор. Бу эса ана шу мол-дунёга эга бўлган инсоннинг унга нисбатан қандай муносабатда бўлишига қараб белгиланади. Мол-дунёдан фойдаланмоқчи бўлган инсон унинг ҳикмати, мақсади, офати ва зарарларидан бохабар бўлиши керак. Яхши мол макталган, ёмон мол эса қоралангандир. Шу жиҳатдан мол-дунё фақат яхшилик келтиради ёки аксинча, фақат ёмонлик келтиради, деб бўлмайди. Балки у ҳар иккаласига ҳам сабабчи бўлиши мумкин. Лекин илмми, маърифатли инсон унинг фақат яхшилигидан фойдаланади.

Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан: **«Инсонларнинг муқаррамроғи ва зийракроғи ким?»** деб сўрашди. У зот: **«Ўлимни кўп эслайдигани ва унга қаттиқ тайёргарлик кўрадигани»**, дедилар» (*Ибн Можа таҳриж қилган*).

Ҳадиси шарифда зикри келган бундай саодатга бу дунёда уч нарсанинг воситаси билан эришилади.

Биринчиси: нафсий фазилатлар – илм ва ҳусни хулқ. Иккинчиси: баданий фазилатлар – сиҳат-саломатлик. Учинчиси: бадандан ташқаридаги фазилатлар, мол-дунё ва бошқа сабаблар.

Буларнинг энг олийси нафсий, сўнгра баданий, сўнгра ундан ташқаридаги омиллардир.

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَرَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ: «يَا حَكِيمُ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا أَبَا دَاوُدَ.

Ҳаким ибн Ҳизом розияллоху анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан сўраган эдим, бердилар. Яна сўраган эдим, бердилар. Сўнгра яна сўраган эдим, яна бердилар ва: «Эй Ҳаким, бу мол яхшидир, шириндир. Ким уни саховатли нафс ила олса, у унинг учун баракали бўлур. Ким уни қизғанчиқ нафс ила олса, унинг учун баракали бўлмас. Худди еб тўй-майдиганга ўхшайди», дедилар» (*Бешовларидан фақат Абу Довуд ривоят қилмаган*).

Саъид ибн Мусаяб айтадилар: «Ҳалол мол жамлашни истамайдиган шахсда яхшилик йўқ. Зотан, унинг ўша мол ила бошқаларга ҳожати тушмайди, силаи раҳм қилади ва унинг ҳақини беради».

Абу Исҳоқ Субайъий: «Азизларимиз молиявий кенгчиликни динга ёрдам деб билар эдилар», деганлар.

Суфён Саврий айтадилар: «Бизнинг замонимизда мол мўминнинг силоҳидир».

Хулоса қилиб айтганда, мол-дунё ҳам заҳари, ҳам тирёки бор илонга ўхшайди. Заҳари – зарарлари, тирёки – фойдаларидир.

Ким унинг фойда ва зарарларини яхши билиб олса, фойдасидан манфаат олиши ва зараридан сакланиши мумкин бўлади.

Молу дунёнинг фойдалари:

Мол-дунё инсоннинг дунёси ва дини учун фоидалидир.

Унинг дунёвий фойдалари ҳаммага яхши маълум ва шунинг учун ҳам кўпчилик ўзини унга уради.

Унинг диний жиҳатдан фойдалари уч турлидир:

Биринчиси: Молни ўзи учун сарф қилиш.

Бунда мол ҳаж ва умрага ўхшаш ибодатларга ёки емоқ, ичмоқ, кийим ва маскан каби яшаш учун зарур бўлган, ибодатга ёрдам берувчи нарсаларга сарфланади.

Мазкур ҳожатлар кондирилмас экан, қалб дину диёнат ва ибодат учун фориғ бўлмайди. Усиз ибодатга етишиб бўлмайдиган нарса ҳам ибодатдир. Дину диёнат учун кифоя қиладиган миқдордаги мол кишининг дини учун фойдали мол ҳисобланади.

Иккинчиси: Молни бошқа кишиларга сарфлаш.

Бу тўрт қисмдан иборатдир:

1. Садақа.

Унинг фазилатлари маълум ва машҳурдир.

2. Мурувват.

Бунда молу дунёни бой-бадавлат, шарафли кишиларга зиёфат, ҳадя, ёрдам шаклида сарф қилинади. Бу ҳам диний фойдалардандир. Зотан, бу орқали киши дўст ва биродарлар орттиради.

3. Обрўни сақлаш.

Бунга шоирларнинг ҳажвини даф қилиш ва эсипастларнинг айбловини қайтариб, тилини тийиш учун мол сарфлаш киради. Бу ҳам мол-дунёнинг диний фойдаларидандир. Чунки бу билан ғийбатчи ғийбат гуноҳидан тўсилади ва у гапирган гаплар келтириб чиқариши мумкин бўлган шариатга хилоф ишларнинг олди олинади.

4. Хизматчига хизмат ҳақи сифатида бериладиган мол.

Инсоннинг ҳожати тушадиган ишлар жуда кўп ва турли-тумандир. Одам уларнинг барчасини бир ўзи қиладиган бўлса, вақти зое бўлиши ёки ўзининг қўлидан келмаслиги ҳам мумкин. Шу билан бирга, бу уни ҳар бир банда учун зарур бўлган фикр ва зикрдан қолдириши бор. Ҳожати тушган нарсасини мутахассис одамга қилдириб унга ҳақ берган афзал. Ана ўша берилган ҳақ ҳам молнинг диний фойдаларидан бири ҳисобланади.

Учинчиси: инсон кўпчилик фойдаси учун сарф қиладиган молу дунё.

Бунга масжид, мадраса ёки кўприк қуриш каби ишлар турли вақфлар киради.

Ушбу зикр қилинганлардан ташқари молнинг тиламчилик хорлигидан, фақирлик ҳақоратидан халос бўлиш, иззатли, карамли ва виқорли бўлиш каби фойдалари ҳам бор.

Молу дунёнинг зарарлари:

Молу дунёнинг зарарлари ҳам диний ва дунёвий бўлади.

Унинг диний зарарлари уч хилдир:

1. Ғолибо молу дунё ўз эгасини маъсиятларга бошлайди. Одатда инсон ўзида маъсиятга қудрат борлигини ҳис қилса, унга талпина бошлайди. Молу дунё ҳам ўз эгасини маъсиятга чорловчи омиллардан бири ҳисобланади. Қачон инсоннинг маъсиятдан умиди узилса, унга талпинмай қўяди.

Маъсиятга кудрати етадиган нафсининг куйига тушса, ҳа-лок бўлади. Сабр киламан деса, қийналади. Бойликнинг фит-наси камбағалликнинг фитнасидан кўра шиддатли бўлади.

2. Молу дунё ўз эгасини мубоҳ нарсаларда маишатпа-растликка чорлайди. Бора бора маишатпарастлик унинг одатига айланиб қолади. Ундан жудо бўлишга чидай олмай қолади. Кейинроқ маишатпарастлик куйида шубҳали нар-саларга қўл уришга мажбур бўлади.

Сўнг мурасасозликка ва мунофиқликка ўтади. Чунки моли кўпайганнинг одами ҳам кўпаяди. Кўп билан муомала қиладиган нифок, адоват, ҳасад ва ғийбатдан холий бўлиши қийин. Буларнинг барчаси молни кўпайтиш учун қилинади.

3. Молу дунёнинг энг катта ва кўп тарқалган зарар-ларидан бири у ўз эгасини Аллоҳ таолонинг зикридан чалғитишидир.

Зироатчи бойнинг фикри хаёли деҳқонларни ишлатиш, уларнинг хиёнатини олдини олиш, қўшнилари билан сув та-лашиш, ҳосилни йигиб олиб сотиш, солиқчиларнинг таъ-кибидан қутулиш каби нарсалар билан банд бўлади.

Тижоратчи бой эса, божхонани алдаб ўтиш, тижорат мо-лини авайлаб асраш, қимматроқ сотиш ва солиқчилар би-лан бўладиган машмашалар қуршовида бўлади.

Тўпланган бойликни сақлаш ва уни бировга билдирмас-лик чоралари ҳамма бойларнинг умумий машғулоти экани ҳаммага маълум ва машҳур. Уларнинг моллари кўпайган сари ғам-ташвишлари ва дори қутисидаги дори дармонла-ри ҳам кўпайиб бораверади.

عَنْ أَبِي كَبْشَةَ الْأَنْمَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «ثَلَاثَةٌ أَقْسَمُ عَلَيْهِنَّ: مَا نَقَصَ مَالٌ عَبْدٌ مِنْ صَدَقَةٍ، وَلَا ظَلَمَ عَبْدٌ مَظْلَمَةً فَصَبَرَ عَلَيْهَا إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ عِزًّا، وَلَا فَتَحَ عَبْدٌ بَابَ مُسْأَلَةٍ إِلَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ أَوْ كَلِمَةٍ

نَحْوَهَا وَأَحَدُكُمْ حَدِيثًا فَاحْفَظُوهُ قَالَ: إِنَّمَا الدُّنْيَا لِأَرْبَعَةِ نَفَرٍ: عَبْدٌ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالًا وَعِلْمًا، فَهُوَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَيَصِلُ فِيهِ رَحْمَهُ، وَيَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقًّا، فَهَذَا بِأَفْضَلِ الْمَنَازِلِ، وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللَّهُ عِلْمًا وَلَمْ يَرْزُقْهُ مَالًا، فَهُوَ صَادِقُ النَّيِّتِ يَقُولُ: لَوْ أَنَّ لِي مَالًا لَعَمَلْتُ بِعَمَلِ فُلَانٍ، فَهُوَ بِنَيْتِهِ فَأَجْرُهَا سَوَاءٌ، وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالًا وَلَمْ يَرْزُقْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَخْبِطُ فِيهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ، لَا يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَلَا يَصِلُ فِيهِ رَحْمَهُ، وَلَا يَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقًّا، فَهَذَا بِأَخْبَثِ الْمَنَازِلِ، وَعَبْدٌ لَمْ يَرْزُقْهُ اللَّهُ مَالًا وَلَا عِلْمًا، فَهُوَ يَقُولُ: لَوْ أَنَّ لِي مَالًا لَعَمَلْتُ فِيهِ بِعَمَلِ فُلَانٍ، فَهُوَ بِنَيْتِهِ فَوَزُرُهَا سَوَاءٌ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Кабша Анморий розияллоху анхудан ривоят қилинади:
«Набий соллаллоху алайҳи васаллам шундай дедилар:
«Уч нарсага қасам ичаман: «Банданинг моли садақа
ила нуқсонга учрамас. Банда бир зулмга учраса-ю, унга
сабр қилса, албатта Аллоҳ унинг иззатини зиёда қилур.
Банда тиланчилик эшигини очса, албатта Аллоҳ унга
фақирлик эшигини очур» (ёки шунга ўхшаш бир ка-
лима). Мен сизга бир ҳадис айтаман, ёдлаб олинглар:
«Дунё тўрт нафарникидир: Бир бандага Аллоҳ молини
ҳам, илмини ҳам ризқ қилиб берган. У бу билан Робби-
га тақво қилур, силаи раҳм қилур, ундаги Аллоҳнинг
ҳаққини билур. Бу энг афзал даражадир.

Бир бандага Аллоҳ илмни ризқ қилиб берибди-ю,
молни ризқ қилиб бермабди. У содиқ ниятли бўлиб,
«Агар молим бўлганида, фалончининг амалини қилар
эдим», дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг
ажри баробардир.

Бир бандага Аллоҳ молни ризқ қилиб берибди, аммо
илмни бермабди. У илмсиз равишда молини тўғри кел-

ган томонга сочади. У билан Роббига тақво қилмайди, силаи раҳм қилмайди. Ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билмайди. Бу энг ёмон даражадир.

Бир бандага Аллоҳ молни ҳам, илмни ҳам ризқ қилиб бермабди. У эса «Агар молим бўлганида, фалончининг амалини қилар эдим», дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг гуноҳи баробардир» (Термизий ривоят қилган).

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Абу Кабша Анморий розияллоху анҳудан ривоят қилинмоқда. Аввал у киши билан танишиб олайлик: асл исмлари Саъид ибн Амр эди. Саҳобалардан эдилар. Шомда истикомат қилганлар. Ҳадисларни Абу Бакр розияллоху анҳудан ривоят қилганлар.

Ушбу ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам қисқа иборалар билан ғоятда муҳим ҳақиқатларни баён қилмоқдалар. Ҳадиси шарифда зикр этиладиган ҳақиқатларнинг жуда ҳам муҳим эканига аввалдан қасам ичишлари ҳам далолат қилиб турибди.

Ҳадиснинг аввалида Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам: «**Уч нарсага қасам ичаман**», демоқдалар.

Айтиладиган гап жуда муҳим бўлмаса, у зот ҳеч қачон қасам ичмайдилар. Хўш, Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам қасам ичиб таъкидлашларига арзийдиган ўшанча уч нарса нима экан?

1. «Банданинг моли садақа ила нуқсонга учрамас».

Банда ўз мolidан бошқа бировга садақа берса, зоҳиран унинг моли садақа қилиб берилган микдорча камайганга ўхшайди. Лекин аслида эса Аллоҳнинг наздида у кўпаяди. Ақалли нуқсонга учрамайди. Аллоҳ таоло садақа қилинган молга барака беради, унинг эвазига бошқа томондан зиёда қилади. Садақа қилинган мол эса бу дунёдан у дунёга кўчирилган бўлади, холос.

Бир гуруҳ одамлар Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга: «Сўйилган ҳайвоннинг тўртдан бири қолди, холос, қолганини садақа қилдик», деганларида, у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Тўртдан биридан бошқаси қолибди», деганлар.

2. «Банда бир зулмга учраса-ю, унга сабр қилса, албатта Аллоҳ унинг иззатини зиёда қилур».

Бу ўч олиш имконига эга бўла туриб, ўзига зулм қилган одамни афв қилиб юбориш фазилатли иш эканини кўрса-тади. Золимнинг зулмини рад этиш ҳар бир мусулмоннинг бурчидир. Аммо шахсий масалаларда бировдан зулмга учраб, уни кечириб юбориш ҳам фазилат. Чунки ўзаро афв қилиш бўлмаган жамиятда тартибсизлик, зулм кўпаяди. Бундай жамият аъзолари орасида ўзаро душманлик руҳи кучаяди. Оқибатда бундай жамият таназзулга юз тутади.

3. «Банда тиланчилик эшигини очса, албатта Аллоҳ унга фақирлик эшигини очур».

Банда осонлик билан ризқ топиш йўлига ўтиб, дангасалик қилса, тиланчиликни ўзига раво кўрса, Аллоҳ таоло уни камбағаллик сиртмоғига солиб кўяди.

Ислом кишиларни пешона тери билан, ҳалол-пок меҳнат орқали кун кўришга чақиради. Тиланчилик билан ҳаёт кечиришни қоралайди. Гарчи Исломда тиланчиликка изн берилса ҳам, ноилоҳ қолганда, иффат ила қилиниши кўзда тутилган. Тиланчилик яхши нарсасиз эмаслиги кўплаб ҳадисларда уқтирилган. Ҳатто «Тиланчи тиланчилик қилаверса, юзидан бир парчадан гўшти узилавериб, қиёмат куни юзида гўшт қолмай тиради», деган маънодаги ҳадис ҳам келган.

Сўнг Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам эшитиб турган саҳобаларга: «**Мен сизга бир ҳадис айтаман, ёдлаб олинглар**», дедилар.

Бу ҳам айтиладиган ҳадис жуда муҳим эканига далолат қилади. Қани, ўша ҳадисни батафсил ўрганиб чиқайликчи, унда яна қандай ҳикматлар ҳақида гап кетар экан.

«Дунё тўрт нафарникидир».

Яъни бу дунёда яшайдиган одамлар тўрт тоифага бўлинадилар:

1. «Бир бандага Аллоҳ молини ҳам, илмини ҳам ризқ қилиб берган. У бу билан Роббига тақво қилур, силаи раҳм қилур, ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билур. Бу энг афзал даражадир».

Яъни мазкур тўрт тоифа одамлардан биринчи тоифасига Аллоҳ таоло ҳам мол-дунё, ҳам илм-маърифат берган бўлади. Шу билан бирга, ўша одам ўзи эришган нарсалар ила Роббига тақво қилиб яшайди. Молу дунёсини Аллоҳ кўрсатганидек сарфлайди, илмини ҳам тақво йўлида ишлатади. Силаи раҳм, қариндошлик алоқаларини яхши қилиб боради. Ҳам мол-дунёдаги, ҳам илмдаги Аллоҳнинг ҳаққини адо этади. Молининг закотини бериб, ундан садақалар қилади, Аллоҳнинг дини йўлида сарфлайди. Илмига амал қилиб, кишиларни тўғри йўлга чакиради ва хоказо. Бу мазкур тўрт тоифа ичида энг афзал даражадир.

Демак, Ислом нуқтаи назарида энг яхши одам мол-мулкка ҳам, илмга ҳам соҳиб бўлиб, ҳар икки соҳада ҳам Аллоҳнинг ҳаққини адо этувчи, қариндош-уруғларига яхшилик қилувчи тақводор кишидир. Бунда Исломда мол-дунё қораланади, деганларга раддия бор.

Ислом назарида мол-дунёнинг айни ўзи ёмон нарса эмас, балки унга хирс қўйиш, уни нотўғри йўлларга сарфлаш ёмон. Молу дунё бўлса, уни шариатда кўрсатилганидек, тўғри йўлда сарфлаш жуда ҳам яхшидир. Шу боис ҳадиси шарифда энг яхши тоифадаги одамда бошқа шартлар билан бирга молу дунё бўлиши ҳам маъқулланмоқда.

2. «Бир бандага Аллоҳ илмни ризқ қилиб берибди-ю, молни ризқ қилиб бермабди. У содик ниятли бўлиб, «Агар менинг молим бўлганида, фалончининг амалини қилар эдим», дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг ажри баробардир».

Бу ерда васфи келган одам Ислом назарида энг афзал бўлмаса ҳам, яхши одам ҳисобланади. Унинг ўзига яраша илми бор. Илмига амал ҳам, такво ҳам қилади. Аллоҳнинг ҳаққини адо этади. Мол-мулки бўлмаса ҳам, Аллоҳга такво қилиш, Аллоҳнинг ҳаққини адо этишни орзу қилади. «Агар молим бўлганида, юкорида зикри келган одамга ўхшаб яхши амалларни бажарар эдим», деб ният қилади. Аллоҳ таоло унга шу яхши нияти учун мол-мулк сарфламаса ҳам, сарфлаганнинг ажру савобини беради. Чунки у ниятига содик одам, агар моли-пули бўлганида, Аллоҳ йўлида сарфлаши турган гап эди. У худди шу ният билан яшамокда.

3. «Бир бандага Аллоҳ молни ризқ қилиб берибди, аммо илмни бермабди. У илмсиз равишда молини тўғри келган томонга сочади. У билан Роббига такво қилмайди, силаи раҳм қилмайди, ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билмайди. Бу энг ёмон даражадир».

Энг афзал ва яхши бандалар васф қилиб бўлинганидан кейин энди энг ёмон даражадаги одамнинг васфи бошланди. Бундай одамга Аллоҳ таоло мол-дунё берар экан, аммо илм бермас экан. Ўзининг илми бўлмаганидан кейин илмлилардан сўраб, тасарруф қилса бўлар эди. Аммо бу жоҳил одам ундай қилмай, ўз билганича тасарруф қила бошлади. Аллоҳ таоло унга ризқ қилиб берган мол-дунёни илмсиз равишда тўғри келган томонга сочди, ҳаром-хариш ишларга, фиску фасодга сарфлади, лекин қариндош-уруғларига силаи раҳм қилмади. Бундай одам ўзига ризқ қилиб берилган молу дунёдаги Аллоҳнинг ҳаққини ҳам билмайди, закотини, хайр-садақасини бермайди. Аллоҳ ризқ қилиб берган мол-дунёни Аллоҳнинг

йўлига эмас, аксинча, гуноҳ йўлларга сарфлайди. Демак, бундай одам энг ёмон даражадаги киши бўлиши турган гап.

4. «Бир бандага Аллоҳ молни ҳам, илмни ҳам ризқ қилиб бермабди. У эса «Агар молим бўлганида, фалончининг амалини қилар эдим», дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг гуноҳи баробардир».

Тўртинчи тоифадаги одамда мол-дунё ҳам, илм-маърифат ҳам йўқ. Шу билан бирга, бу одамнинг нияти ҳам бузук. Илмли бўлишни хаёлига ҳам келтирмайди. Аммо «Молим бўлса, фалончининг амалини қилар эдим», деб юқорида зикр қилинганидек, илм берилмай, мол берилган, молини фисқу фасодга сарфлаган одамга ўхшашни орзу қилади. Бу одам нияти бузук бўлгани учун ниятига яраша гуноҳ олади. Ёмон амал қилмаса ҳам, агар имкони бўлса, тап тортмаслиги эътиборидан унга гуноҳ ёзилади.

Бу ҳадиси шарифнинг ҳикмати қанчалар улуғ эканини билиш учун унинг ёғдуси ила бугунги кунимиз воқелигига бир назар ташлаб чиқишимизнинг ўзи кифоя.

Лекин бизнинг мавзуимиз бу ерда мол-дунёга нисбатан муносабат бўлганлиги учун тўғридан-тўғри ҳадиси шарифнинг иккинчи қисмида баён этилган ҳолат воқеликда қай даражада эканлигини кўриб чиқамиз. Ичимизда ҳам молу дунёга, ҳам илмга эга бўлган кишилар борми? Бўлса, қанча? Аксинча, мусулмонларда молу дунё билан илм бирга бўлиши мумкин эмас, деган бир нотўғри, асоссиз тушунча бор. Илмли одам мол-мулк учун ҳаракат қилсаёқ, маломатга учрайди. Моли борлар эса илмга уринмайди. Оқибатда илмлилар илмсиз бойларга қарам бўлиб қоладилар. Тирикчилик ўтказаман деб, жоҳиллар ҳузурида илмини хор қилади. Бу ерда гап фақат диний илм ҳақида кетаётгани йўқ. Илмнинг қайси соҳасига назар солманг, шу ҳолатни кўрасиз. Илм эгалари мол-дунёсиз, мол-дунёси борлар илмсиз.

Ислонда эса ҳам мол-дунёга, ҳам илмга эғалик қилган киши энг юкори даражадаги одам ҳисобланар экан. Шундай экан, кишиларимизнинг мол-мулкда, илмда Аллоҳга такво қилиш савияси қай даражада? Силаи раҳм қилиш-чи? Бу нарсаларда Аллоҳнинг ҳаққини адо этиш қай даражада?

Бутунги кунда дунёнинг ҳеч қаерида мусулмонларчалик мол-дунёни тўғри келган томонга сочадиганлар йўқлиги ҳаммага маълум. Ўйламасдан қилинадиган сарф-харажатлар, исроф ва риёкорликлар тўлиб-тошиб ётибди.

Тўртинчи тоифага мансуб одамлар орамизда жуда ҳам кўплиги кишини чуқур қайғуга солади. Ислон олами ер юзидаги бойликларнинг кўп қисмини ўзида тутиб турганига қарамай, мусулмонлар ичида камбағаллик кенг тарқалган. Ўртача йиллик даромадни ҳисобга олганда, кўплаб мусулмон мамлакатлар дунёда охириги ўринларда туради.

ҲИРС ВА ТАМАГИРЛИК

Илмнинг макони бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири ҳирс ва тамагирликдир.

Тамагирликнинг асосий сабаби фақирликдир. Фақирлик эса молиявий ва маънавий бўлиши мумкин. Агар молиявий жихатдан фақир инсоннинг маънавияти фақир бўлмаса, у ҳеч қачон моддий етишмовчилик сабабли тамагирлик қилмайди. Чунки унинг мол-дунёга нисбатан мутлақо ҳирси йўқдир. Маънан фақир бўлган инсонгина тамагирликдан ўзини тия олмайди. Мол-дунёси қанчалик кўп бўлмасин, у барибир тамагирлик қилаверади. Мол-дунёга бўлган ҳирси уни ҳар доим тамагирлик сари етаклайди. Натижада эса узундан-узоқ орзу-ҳаваслари, мол-дунёга бўлган қизиқиши уни энг буюк фазилат бўлмиш қаноатдан маҳрум қилиб, хорлик сари етаклайди.

Одатда, хирс ва тама ўз эгасини барча ахлокий бузукликларга, хусусан, молиявий муомалалардаги харом ишларга етаклайди. Мурувват ва саховатдан эса мосуво қилади. Хирс ва тама гўёки ҳеч қачон тўймайдиган икки аждаҳога ўхшайди.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَا يَبْتَغِي ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتَوَبُّ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

Ибн Аббос розияллоху анхумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг шундай деяётганларини эшитдим: **«Агар одам боласининг икки водий мол-дунёси бўлса, албатта учинчисини истайди. Одам боласининг қорнини факатгина тупроқ тўлдиради. Аллоҳ тавба қилганнинг тавбасини қабул қилади»** (Муттафақун алайҳ).

Агар инсоннинг мол-дунёга бўлган хирси кучли бўлса, у ҳеч қачон тама қилишдан тўхтамайди. Ушбу ҳадиси шарифда мазкур ҳақиқат ўз ифодасини топган. Бу ҳақиқатни воқеликда ҳар биримиз бир неча марталаб кўрганмиз ва гувоҳи бўлганмиз. Агар инсон ўзидаги мол-дунёга бўлган хирсни вақтида жиловламаса, унга қарши курашиб, нафсини ўзига бўйсундирмаса ва уни ҳар доим муолажа қилиб турмаса, у тамагирларнинг энг ашаддийси бўлиб етишиши шубҳасиздир. Гўёки мол-дунё унинг маъбудига айланиб, унинг барча буйруқларини, талабларини сўзсиз бажаради. Бундай кимса бойлиги, дунёси қанча кўп бўлмасин, ҳеч қачон тўймайди. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ҳадиси шарифда: «Бир нарсани яхши кўришинг сени кўр ва қар қилади», деганлар.

Унинг айб ва нуқсон саналмиш иллоти, яъни мол-дунёга бўлган хирси, тамагирлиги, бой-бадавлат кишиларнинг

оёғи остида хира пашшадек ялтоқланиши ташқаридан кузатган одамга яккол кўриниб туради. Лекин бу нарсалар четдан кузатган одамга қанчалик хунук кўринишини унинг ўзи сезмайди. Албатта, бундай очофатни ҳадиси шарифда айтилганидек, тупроқдан ўзга нарса тўйдиролмайди.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْهُوَ مَنْ لَا يَشْبَعَانِ طَالِبُهُمَا: طَالِبُ عِلْمٍ وَطَالِبُ الدُّنْيَا». أَخْرَجَهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Икки нарсага қизиққан киши тўймайди: илмга қизиққан киши ва молга қизиққан киши»**, дедилар» (Табароний ривоят қилган).

Одатда, инсонларнинг обрў-эътибори, мақом-мартабала-ри ҳам ушбу икки нарса, яъни мол ва илм билан ўлчанади. Лекин бу инсоний ўлчовда илмнинг ҳам, мол-дунёнинг ҳам қандай йўл билан, қандай кайфиятда ҳосил қилинганлигининг фарқи йўқ. Чунки оддий инсоний ўлчовда кўпинча нарсаларнинг зоҳирига эътибор берилади-ю, унинг ботини ва маънавияти эътибордан четда қолади. Лекин илоҳий ўлчовда мол-дунё ва илм илоҳий қонун-қоидага мувофиқ тарзда ҳосил қилинган бўлсагина, эътиборли бўлади. Барибир, икки ҳолатда ҳам иккала қизиқувчи ҳам тўймайди. Чунки «Зар қадрини заргар билади», деганларидек, илмга қизиққан одам агар унга тўйса, бу унинг ўлимидир. Зотан, илмнинг ҳақиқатини билган ва унинг лаззатини татиб кўрган, шу туфайли ўзида хотиржамлик ва ҳаловат ҳосил қилган киши ҳеч қачон илмга тўймайди. Худди шунингдек, мол-дунё эгаси ҳам ҳеч қачон унга тўймайди. Чунки у ҳам ўзининг ҳаловатини, хотиржамлигини, бахт-саодати ва ҳаётидаги барча ютуқларни айнан мол-дунёга боғлайди ва у қанча кўп бўлса, унинг имкониятлари ҳам шунчалик кенг бўлади. Лекин минг

афсуслар бўлсинки, аксарият инсонлар илмни талаб қилишда сусткашликка йўл қўйишади. Бу борада мол-дунёга ҳирс қўйган кишилар тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَكْبُرُ ابْنُ آدَمَ وَيَكْبُرُ مَعَهُ اثْنَانِ حُبُّ الْمَالِ، وَطُولُ الْعُمُرِ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ.

Анас розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Одам бола-си улғаяркан, икки нарса у билан бирга улғайиб боради: мол-дунёга муҳаббат ва узоқ умр (истаги)»**, дедилар» (Бухорий ва Муслим ривоят қилишган).

Ҳеч кимга сир эмаски, инсоннинг ёши ўтиб борар экан, унинг жисму жасади, ҳар бир ҳужайраси ҳам кексайиб боради. Уларнинг кексайиши эса ўз вазифасини бажара олмай қолиши ёки заифлашиб бориб, мутлақо ишга яроқсиз бўлиб қолишида кўринади. Орзу ва молни яхши кўриш эса қалбга тааллуқли ҳиссиётдир. Шунинг учун ҳам бу ҳиссиётлар ҳеч қачон қаримайди, эскирмайди, чарчамайди, қувватдан ҳам қолмайди. Балки кундан-кунга кучайиб боради. Шунинг учун ҳам ёш болаларнинг орзу-ҳавасларидан кўра кекса одамларнинг орзу-ҳаваслари бир неча баробар ортиқроқ ва кучлироқдир. Инсон кексайгани сари, агар унинг маънавий дунёси заиф ва қашшоқ бўлса, мол-дунёга янада ҳарис бўлиб бораверади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ». مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Бойлик матоҳнинг кўплигида эмас, балки бойлик нафснинг тўқлигидадир»**, дедилар» (*Муттафақун алайҳ*).

Накадар буюк ҳақиқат! Ушбу ҳақиқатни билиш учун узокка бориш шарт эмас, шундоққина атрофингизга бир назар солинг: бир эмас, балки бир неча молиявий тарафдан нихоятда бой бўлса-да, лекин маънан ўта қашшоқ бўлган тамагир, томса ялайдиган фақир ва мискинларни кўрасиз. Агар бойлик матоҳнинг кўплигида бўлганида, ҳозирги давримизда деярли бирорта ҳам камбағал қолмаган бўлар эди. Лекин воқелик бунинг аксидир. Саодат асрида яшаган улуғларимизнинг аксарияти моддий бойликка эга бўлмаган, аммо улар дунёнинг энг бой ва беҳожат одамлари ҳисобланган. Ҳозирда эса ҳар қандай ночор одамнинг ҳам матоҳларини санаб тугатиб бўлмайди, аммо улар ўзларини энг муҳтож ва камбағал одамлар деб ҳисоблашади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، كُنْ وَرِعًا تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ، وَكُنْ قَنَعًا تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ، وَأَحَبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا». رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ҳой Абу Ҳурайра, Парҳезкор бўлгин, инсонларнинг энг обиди бўласан, қаноатли бўлгин, инсонларнинг энг шокири бўласан ва ўзингга яхши кўрган нарсани инсонларга ҳам яхши кўргин, мўмин бўласан»**, дедилар» (*Ибн Можа ривоят қилган*).

1. Парҳезкор инсон дунёнинг барча матоҳларидан парҳез қилади. Яъни ҳожатидан ташқари ҳеч нарсага эътибор бермайди. Хусусан, лукма борасида парҳезкор бўлган ин-

сон ҳар тарафлама покиза инсон бўлади. Бундай лукмалан ҳосил бўлган қувват эса албатта, ўз эгасини кўпроқ ибодат қилишга чорлайди.

2. Қаноатли бўлиш ифбатнинг асли, тиланчилик, тамагирлик, очофатликнинг эса зиддидир. Қаноатли инсон ўзида бори билан қаноатланади. Келажагини ўйлаб, ташвишланмайди. Ниҳояси йўқ орзу-ҳавасларга берилмайди. Қазои қадарга мутлақ рози бўлади. Ўзидаги баъзи бир камчилик ва етишмовчиликларда ҳеч кимни айбламайди. Шундай бўлгандан кейин албатта, у қаноатли ҳисобланади. Бу сифатнинг олий даражаси эса мана шу ҳолатига доимо шуқр қилиш билан адо топади. Натижада у инсонларнинг энг шокирига айланади.

3. Ўзи учун яхши кўрган нарсани бошқалар учун ҳам яхши кўриш фақатгина моддиятга тегишли эмас, балки Аллоҳ бандасига берган ҳар бир нарсага тегишлидир. Масалан, Аллоҳ таоло кимнидир моддий тарафдан кенг имкониятли қилиб қўйди ва бу инсон Аллоҳ берган ушбу имкониятдан Алоҳнинг шариятига мувофиқ фойдаланяпти. Натижада молиявий ибодатларни мукамал бажарганлиги сабабли дунёю охиратнинг саодатига эришади ва ушбу саодатга эришишда бошқаларни ҳам ўзи билан тенг кўриши, ушбу ҳолатни бошқаларга ҳам раво кўриши айна мўминликдир. Мана шунда жамиятдаги бойлар билан камбағаллар ўртасида ўзаро меҳр-оқибат ришталари мустаҳкам боғланади ва яхлит мусулмон жамияти юзага келади. Ёки Аллоҳ таоло кимнидир илмий, маърифий ва маънавий жиҳатдан кенг имкониятли қилиб қўйди. Бу инсон Аллоҳ берган мазкур имкониятлардан Аллоҳнинг шариятига мувофиқ фойдаланади. Ўзида бор илм-маърифатни ҳеч қандай тама қилмасдан, бошқаларга таркатади. Ўзидаги имкониятларга эга бўлган инсонларнинг жамиятда кўп бўлишини хоҳлайди. Бу бо-

рада бошқалар унга тенг ва рақобатдош бўлиб қолишидан кеч қачон чўчимайди, балки ўзида борини охирги томчисигача шогирдларига етказди. Чунки у ўзи яшаб турган жамиятнинг барча аъзолари ўзидан-да илмли, маърифатли ва маънавиятли бўлишини истайди. Ва албатта, унинг ният ва ихлосига яраша ҳақиқий яхлит мусулмон жамияти юзага келади. Зотан, Аллоҳ таоло Ўз ояти каримасида:

وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ

«...Аллоҳ сенга яхшилик қилганидек, сен ҳам яхшилик қил...» деган (Қасас сураси, 77-оят).

Яхшиликнинг эса турлари кўп. Бу ҳақда тўхталмоқчи эмасмиз. Зотан, яхшиликни биргина жумла билан ифодалаш мумкин. Яъни «Аллоҳ таолонинг буйруқларининг ҳаммасини бажариш ҳам, қайтариқларининг ҳаммасидан қайтиш ҳам яхшиликдир». Бу яхшиликнинг мукофоти ҳам, албатта, яхшиликдир. Яхшилик бўлганда ҳам, икки дунё яхшилигидир. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло:

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَنِ إِلَّا الْإِحْسَنُ

«Эҳсоннинг мукофоти фақат эҳсондир» деган (Раҳмон сураси, 60-оят).

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا أَنَا عَمَلْتُهُ أَحَبَّنِي اللَّهُ وَأَحَبَّنِي النَّاسُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللَّهُ، وَأَزْهَدْ فِيمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ يُحِبُّوكَ». رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه.

Саҳл ибн Саъд Соъидий розияллоху анхудан ривоят қилганиди:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бир киши келиб, «Эй Аллоҳнинг Расули! Мени бир амалга далолат қилинг. Қачон уни қилсам, менга Аллоҳ ҳам, одамлар ҳам муҳаббат қилсин», деди. Шунда Расулуллоҳ: «Дунёдан зухд қил, Аллоҳ сенга муҳаббат қилади. Одамлар қўлидаги нарсадан зухд қил, улар сенга муҳаббат қилишади», дедилар» (Ибн Можа ривоят қилган).

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу айтадилар: «Тамағирлик фақирликдир, умид қилмаслик эса бойликдир. Кимки одамларнинг қўлидаги нарсадан умид қилмаса, у улардан беҳожатдир».

Баъзи ҳукамолар айтган эканлар: «Бойлик умиднинг камлигида ва ўзига кифоя қиладиган нарсага рози бўлишдадир».

Муҳаммад ибн Восеъ котган нонни сувга ботириб ер ва: «Ким шунга қаноат қилса, ҳеч кимга муҳтож бўлмайди», дер эканлар.

Ибн Масъуд айтадилар: «Ҳар куни бир фаришта: «Эй одам боласи! Сени туғёнга олиб борадиган кўп нарсадан сенга кифоя қиладиган оз нарса яхшидир», дея нидо қилади».

Ибн Ижлан: «Эй Одам боласи, қорнинг бир қаричга бир қаричдир. У сени жаҳаннамга киргизмасин», деганлар.

Баъзи ҳукамолардан сўрашди: «Оқилни хурсанд қилувчироқ нарса нима? Ва нима ташвишларни даф қилувчироқдир?» «Уни хурсанд қилувчироқ нарса тақдим этган солиҳ амалларидир. Ташвишни даф қилувчилари эса қазои қадарга рози бўлмоқдир», дейишди.

Баъзи ҳукамолар: «Одамлар ичида энг кўп гам чекадигани ҳасадчисидир ва энг ёқимли яшайдигани қаноатлисидир», деганлар.

Ибн Симак: «Умид қалбингда арқондир, оёғингда эса тугундир. Қалбингдан умидни, оёғингдан эса тугунни чиқариб ташла».

Абдуллоҳ ибн Салом: «Каъбга: «Уламоларнинг қалбидан илмни нима кетказади, агар уни сингдириб юборган бўлса?» дейишди. «Тама ва эҳтиёжларнинг талаби», дедилар».

ҲИРС ВА ТАМАГИРЛИКНИНГ ДАВОСИ

Ҳирс ва тамагирликни сабр, илм ва амал билан даволаш мумкин.

Унинг юзага келишига беш нарса омил бўлади:

1. Маишатда тежамкор ва сарф-харажатда мулоим бўлиш.

Ким қаноатли бўлишни истаса, имкони борида ўзидан харажат эшигини беркитишга ҳаракат қилади. Нафсини фақат зарур нарсалар билан кифоялантиришга уринади. Муяссар бўлган таомга қаноат қилади. Хўракни иложи борида озайтиради. Кийимда ҳам содда бўлишга интилади. Мазкур нарсаларни ўзига доимий одат қилиб олади. Оила аъзоларини ҳам шунга ўргатади.

عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَالَ : «إِنَّ الْهَدْيَ الصَّالِحَ وَالسُّنْتَ الصَّالِحَ وَالْاِقْتِصَادَ جُزْءٌ مِنْ خَمْسَةِ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ» . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَلَفْظُهُ : «السُّنْتُ الْحَسَنُ وَالتُّؤَدَةُ وَالْاِقْتِصَادُ جُزْءٌ مِنْ أَرْبَعَةٍ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ» .

Ибн Аббос розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набиюллоҳ соллаллоҳу алайхи васаллам: «Солиҳлик йўли, солиҳлик ҳайъати ва иқтисод нубувватнинг йигирма беш жузидан бир жуздир», дедилар».

Абудовуд ва Термизий ривоят қилишган. Термизийнинг лафзида: «Гўзаллик ҳайъати, шошмаслик ва иқтисод нубувватнинг йигирма тўрт жузидан бир жуздир», дейишган.

Солиҳлик ҳайъати – гўзал кўриниш, аҳли солиҳларнинг кўриниши. Иқтисод – гап-сўз, хатти-ҳаракат ва барча ишларда тежамкор бўлиш. Албатта, бу каби фазилатлар ҳусни хулқдандир.

وَلَلْتَرْمِذِي وَمُسْلِمٌ: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ، وَكَانَ رِزْقُهُ كَفَافًا، وَقِنَعُهُ
لِلَّهِ». وَفِي رِوَايَةٍ: «طَوَى لِمَنْ هَدَى إِلَى الْإِسْلَامِ، وَكَانَ عَيْشُهُ كَفَافًا وَقِنَعٌ».

Имом Термизий ва имом Муслим қилган ривоятда:

«Ким мусулмон бўлиб, ризқи учма-уч бўлса ва Аллоҳ унга қаноат берса, батаҳқиқ, нажот топибди», дейилган.

Бошқа бир ривоятда:

«Исломга ҳидоят қилиниб, маишати учма-уч бўлиб, қаноат қилган одамга яхшилик бўлсин», дейилган.

2. Ўзига етарли нарса муяссар бўлганда, келажак учун изтиробга тушмаслик.

Ризқи албатта келишига қаттиқ ишонади. Шайтоннинг унга фақирлик ваъда қилишига ишонмайди.

Аллоҳ таоло Ҳуд сурасида шундай марҳамат қилади:

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا
وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ (6-оят)

«Ер юзидаги жонзот борки, уларнинг ризқи Аллоҳнинг зиммасидадир. У уларнинг қароргоҳларини ҳам, сақланиб турадиган жойларини ҳам билур. Ҳаммаси очик-ойдин китобда бордир» (6-оят).

Ер юзида ўрмалаган нарса – одамзод, ҳайвонот, ҳашарот, қурт-қумурска ва бошқа жонзотлар. Шуларнинг ҳаммасига Аллоҳ таоло ризқ беради. Ҳаммасининг юргани, тургани, туғилгани ва бошқа ҳолатларини билади.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَيْسَ مِنْ عَمَلٍ يُقَرِّبُ إِلَى الْجَنَّةِ إِلَّا قَدْ أَمَرْتُكُمْ بِهِ، وَلَا عَمَلٍ يُقَرِّبُ إِلَى النَّارِ إِلَّا وَقَدْ نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ، فَلَا يَسْتَبْطِئَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ رِزْقَهُ إِلَّا جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلْقَى فِي رُوعِي أَنَّ أَحَدًا مِنْكُمْ لَنْ يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَسْتَكْمِلَ رِزْقَهُ، فَاتَّقُوا اللَّهَ أَيُّهَا النَّاسُ، وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ، فَإِنْ اسْتَبْطَأَ أَحَدٌ مِنْكُمْ رِزْقَهُ، فَلَا يَطْلُبْهُ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُنَالُ فَضْلُهُ بِمَعْصِيَتِهِ». رَوَاهُ الْحَاكِمُ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхудан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам дедилар: «Жаннатга яқинлаштирадиган нимаики амал бўлса, сизларни унга амр қилдим. Дўзахга яқинлаштирадиган нимаики амал бўлса, сизларни ундан қайтардим. Бирортангиз ўз ризқини зинҳор кеч қолди, демасин. Жаброил алайҳиссалом сиздан бирор киши ризқи мукамал бўлмасдан бу дунёдан чиқмаслигини кўнглимга солди. Эй одамлар, Аллоҳдан қўрқинг. Талабни чиroyли қилинг. Агар бирортангиз ризқи кечикди деб ўйласа, уни Аллоҳга маъсият қилиш ила талаб этмасин. Чунки Аллоҳнинг фазлига маъсият ила етишилмас» (Имом Ҳоким ривоят қилган).

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ أَجْلَهَا وَتَسْتَوْعِبَ رِزْقَهَا، فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ، وَلَا يَحْمِلَنَّ أَحَدُكُمْ اسْتِبْطَاءَ الرِّزْقِ أَنْ يَطْلُبْهُ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ؛ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُنَالُ مَا عِنْدَهُ إِلَّا بِطَاعَتِهِ». رَوَاهُ ابْنُ أَبِي الدُّنْيَا.

Абу Умома розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Рухул қудус «Нафс ажали етмагунича ва ўз ризқини тўлалигича олмагунича зинҳор ўлмас. Аллоҳга тақво қилинглар, талаби ризқни гўзал қилинглар, ризқнинг кеч қолиши уни Аллоҳга маъсият ила талаб қилишингизга олиб бормасин. Аллоҳнинг ҳузуридаги нарсага фақат У Зотга тоат қилиш ила эришилади», деган маънони кўнглимга солди», дедилар» (Ибн Абу Дунё ривоят қилган).

3. Қаноатнинг фойдасини, ҳирс ва тамагирликнинг зарарини тушуниб етиш.

Қаноат шубҳали ва ортикча нарсаларга сабр қилишдан иборат бўлиб, охиратда савобга ҳам сабаб бўлади. Ўз иззатини ҳавойи нафсидан устун қўя олмаган одамнинг ақли расо бўлмайди.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ، وَرَزَقَ كَفَافًا، وَقَنَعَهُ اللَّهُ بِمَا آتَاهُ». رَوَاهُ الشَّيْخَانُ.

Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос розияллоҳу анхумодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ким мусулмон бўлиб, етарлича ризқлантирилса ва Аллоҳ уни Ўзи берган нарсага қаноатлантирса, батаҳқиқ, нажот топган бўлур», дедилар» (Икки шайх ривоят қилишган).

Аллоҳ таоло тақсим қилган нарсага рози бўлган одам қаноат номли улкан сифат соҳиби бўлади. Қаноатли одам кишиларнинг энг бойи ҳисобланади.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «عَلَيْكُمْ بِالقَنَاعَةِ؛ فَإِنَّ القَنَاعَةَ مَالٌ لَا يَنْفَدُ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Жобир розияллоҳу анхундан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қаноат-ни лозим тутинг! Қаноат туганмас молдир», дедилар» (Имом Табароний ривоят қилган).

4. *Ўтган қавмлардан дунёга ҳирс қўйган ва тамагир бўлганларнинг ҳоли нима бўлганига назар солиш.*

Шу билан бирга, ўтган пайғамбарлар, аҳли солиҳлар ва азиз-авлиёларнинг ҳолидан ўрнак олиш лозим.

5. *Мол жамлашнинг хатарини тўлиқ тушуниб етиш.*

Молнинг офатларини унутмаслик, ўртаҳолликнинг фазлини билиш лозим. Бунда мол-дунёда ўзидан пастга назар солиш ва динда ўзидан юқоридан ўрнак олиш катта фойда беради.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қачон бирингизнинг назари молда ва яратилишда ўзидан афзал қилинган шахсга тушса, ўзидан пастга ҳам назар солсин», дедилар».

وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «انْظُرُوا إِلَى مَنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ، وَلَا تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ، فَهُوَ أَجْدَرُ أَلَّا تَزْدُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ». رَوَاهُمَا الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ўзингиздан пастга назар солинг. Ўзингиздан баландга назар солманг. Бу Аллоҳнинг сизга берган неъматига ношукр бўлишингизга олиб келиши мумкин», дедилар» (Иккисини икки шайх ва Термизий ривоят қилишган).

Илмнинг макони бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири шошқалокликдир.

Одатда шайтон билан энг кўп ва сурункали қарама-қаршиликка борадиган кишилар — бу толиби илмлардир. Уларнинг ҳар бир қадамида, балки ҳар бир олаётган ва чиқараётган нафасларида шайтон васваса қилишга ҳаракат қилади. Чунки келажакда мазкур толиби илм катта аллома ва буюк устозга айланадиган бўлса, шайтоннинг захмати, алами, ҳасади, азоб-уқубати ва меҳнати яна ҳам кўпаяди. Битта толиби илми қўлдан бой бергани туфайли келажакда юзлаб толиби илмлар ва олимларга қарши курашишга тўғри келади. Шунинг учун ҳам шайтон алайҳилаъна толиби илмга қарши ўзининг энг ноёб усуллари билан курашади. Бундай курашиш усулларида бири эса толиби илмнинг қалбига «шошқалоклик эшиги» орқали кириб боришидир. Қуйида ушбу иллатга тааллуқли маълумотларни тақдим этамиз, токи ҳар бир толиби илмда шайтонга қарши курашиш қуввати (иммунитет) ҳосил бўлсин.

Аллоҳ таоло Анбиё сурасида:

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ

«Инсон шошқалокликдан халқ қилингандир», деган (37-оят).

Аллоҳ таоло Исро сурасида:

...وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

«Инсон шошқалок бўлгандир», деган (11-оят).

Мусо алайҳиссалом мийқотдан қайтганларидан кейин акалари Ҳорун алайҳиссалом билан ораларида ўтган гап-сўзларни Аллоҳ таоло мана бундай баён қилади:

«Қачонки Мусо ўз қавмига ғазабланган ва афсус қилган ҳолида қайтганида: «Менинг кетимдан қандай ҳам ёмон халифа бўлдингиз. Роббингизнинг амридан (олдин) шошилдингизми?!» деди ва лавҳларни ташлаб, акасининг бошидан тутиб, ўзига торта бошлади. У (Ҳорун): «Эй, онамининг боласи, шубҳасиз, бу қавм мени хўрлади ва ўлдириб қўйишларига сал қолди. Энди сен душманларни устимдан кулдирмагин ва мени ҳам золим қавмлардан деб билмагин», деди» (*Аъроф сураси, 150-оят*).

Кўриниб турибдики, Бану Исроилнинг шошқалоқлиги уларни диндан чиқишларига сабаб бўлган. Шошмасдан, Мусо алайҳиссаломни кутиб турганларида, яхши бўлар эди.

Аллоҳ таоло Расули Муҳаммад алайҳиссаломни ҳеч бир ишда, ҳаттоки Қуръон тиловатида ҳам шошмасликка буюради:

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ، وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

«Сенга ваҳийси битмасидан Қуръон(тиловати)га ошикма ва: «Роббим, илмимни зиёда қилгин», дегин» (*Тоҳа сураси, 114-оят*).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унутиб қўйишдан хавфсираб, ваҳий нозил бўлган пайтда Қуръони Карим оятларини Жаброил алайҳиссаломга қўшилиб ўқиб турар эдилар. Бу эса у зотга қийинчилик туғдирарди.

Ушбу оятда Аллоҳ таоло Расулини хотиржам этиб, «Сенга ваҳийси битмасидан Қуръон(тиловати)га ошикма», демоқда.

Яъни, эй Муҳаммад, Жаброил ваҳийни сенга охиригача ўқиб бермагунича, Қуръонни тиловат қилиб, оятларни ўқишга шошилма. Олдин Жаброил тўлиқ ўқиб берсин, кейин сен ўқийсан.

«Роббим, илмимни зиёда қилгин», дегин.

Шу дуонинг ўзи кифоя қилади.

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ۚ (۱۶) إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ۚ (۱۷) فَإِذَا
رَأَاهُ فَانْبَعِثْ ۚ (۱۸) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ۚ (۱۹)

«Сен шошилиб, у билан тилингни қимирлатма. Уни (Қуръонни) жамлаш ва ўқиб бериш Бизнинг зиммамизда. Биз уни ўқисак, кироатига зехн солиб тур. Сўнгра у(Қуръон)ни баён қилиб бериш ҳам Бизнинг зиммамизда» (Қиёмат сураси, 16 – 19-оятлар).

«Биз Қуръонни сенга етказаётганимизда, унутиб қўймайин деб, қўшилиб ўқиб турма. Сўнгра сенга тушуниш мушкул бўлган жойини, ҳукмларини, маъноларини баён қилиб бериш Бизнинг зиммамизда».

Ҳазрати Абдуллоҳ ибн Аббос ушбу оятлар маъносида қуйидагиларни айтганлар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам оятлар нозил бўлаётганда оғирлик сезар эдилар. Бирор нарсани ўтказиб юбормасдан ёдлаб олиш мақсадида у билан тиллари ва икки лабларини қимирлатиб турар эдилар. Шунда Аллоҳ таоло ушбу оятларни нозил қилди.

Ана шундан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қачон ҳузурларига Жаброил алайҳиссалом келсалар, бошларини қуйи солиб, жим тинглайдиган бўлдилар. Қачон Жаброил кетсалар, Аллоҳ таоло қандай ваъда қилган бўлса, ўшандоқ ўқир эдилар».

Аллома Исмоил ибн Касир худди шу оятлар тафсирида қуйидагиларни ёзадилар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Қуръонни қабул қилиб олишга шошилар эдилар. Ҳатто фариштанинг кироатидан олдинга ўтиб кетиб қолардилар. Шунда Аллоҳ азза ва жалла у зотни тинчланишга амр этди. Қуръони Каримни у зотнинг қалбларига жамлаб

бериш, аҳкомларини баён қилиб бериш, очиклаб бериш ка-
фолатини Ўз зиммасига олди. Биринчи ҳолат – уни қалбга
жамлаш. Иккинчи ҳолат – тиловат қилиш. Учинчи ҳолат –
тафсири ва маъносини изоҳлаш».

Буларнинг барчаси гуё устоз билан шогирд ўртасидаги
дарс жараёнининг баёнидир. Бу ерда устоз шогирдга кан-
дай дарс бериши, нималарга эътибор қаратиши кераклиги
ва айни пайтда шогирд ўзига дарс бераётган устозга нис-
батан қандай муносабатда бўлиши, дарсни эшитаётганда
ва уни қабул қилишда, уни қалбига сингдириш жараёнида
ўзини қандай тутиши кераклиги ҳақида маълумотлар келти-
риляпти. Демак, устоз дарс бераётган пайтда талаба ҳар хил
хатти-ҳаракатлар қилиб, ноўрин савол бериб ёки бошқа са-
баб билан ҳалакит бермаслиги керак. Акс ҳолда устознинг
хаёли бўлиниб, бераётган дарсининг сифатига, ўзида бор
маълумотларни талабаларга етказишига таъсир қилади.

Натижада устоз айтаётган гапидан адашиб кетиши ёки
бирор муҳим нарсани унутиб қўйиши, ҳатто беҳосдан
нотўғри маълумотларни айтиб юбориши ҳам мумкин. Шу-
нинг учун ҳам талабадан дарсда интизомли бўлиш, тартиб
саклаб ўтириш талаб қилинади. Шунингдек, хаёли қочиб,
дарсни тўлиқ ўзлаштириб олмасликдан қўрқиб, кераксиз
чоралар ҳам кўрмаслиги керак. Аксинча, хотиржам ўтириб,
ҳаловат, сакинат билан «Роббим, илмимни зиёда қилгин»
деган қуръоний дуони ўқиса, иншааллоҳ, ҳаммаси жойида
бўлади. Бу борадаги энг гўзал тадбир шудир.

Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларида
ҳам шошмаслик мадҳ қилинган.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدِ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الْأَنَاةُ
مِنْ اللَّهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ هَبَّانٍ.

Саҳл ибн Саъд Соъидий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Шошилмаслик Аллоҳдан, шошқалоқлик шайтондан»**, дедилар» *(Термизий ва Байҳақий ривоят қилишган)*.

Шошилмасликка бундан ортиқ баҳо берилмаган бўлса керак. Демак, ҳар бир мўмин-мусулмон хотиржам, вазмин, салобатли, виқорли бўлишга одатланиши ва буни набавий суннат деб билиши лозим. Айникса, толиби илмлар илм олишда шошқалоқлик қилса, кўп ғаниматлардан бебаҳра қолиб кетадилар. Илм ҳосил қилиш нафақат бу дунёда, балки охиратда ҳам буюк фазилат, улкан масъулиятдир. Шунинг учун ҳам толиби илм ҳар икки дунёсини обод қиладиган илм неъматини ўрганишда шошма-шошарлик қилмасин. Акс ҳолда унинг илми шоша-пиша, пала-партиш қурилган иморатга ўхшаб қолади. Бундан эса шайтондан бошқа ҳеч ким фойда кўрмайди, чунки айнан шайтон толиби илмларнинг ана шундай шошқалоқ бўлишини хоҳлайди ва бунинг учун бор имкониятини ишга солади. Минг афсуслар бўлсинки, ҳозирги кунда шайтоннинг бу уринишлари жуда катта самара беряпти. Шунинг учун ҳеч бўлмаганда илм йўлига тушган мўмин-мусулмонларимиз шайтонга қарши курашишлари, бу курашда барчага ўрнак ва намуна бўлиб, қолганларни ҳам шунга чақиришлари лозим.

عَنْ زَارِعِ الْقَيْسِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِلْمُنْذِرِ الْأَشَجِّ: «إِنَّ فَيْكَ خَلَّتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْحِلْمُ وَالْأَنَاةُ»، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَا أَتَخَلَّقُ بِهَمَّا أَمْ اللَّهُ جَبَلَنِي عَلَيْهِمَا؟ قَالَ: «بَلِ اللَّهُ جَبَلَكَ عَلَيْهِمَا»، قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَبَلَنِي عَلَى خَلَّتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Зореъ ал-Қайсий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Мунзир ал-Ашажжига: **«Сенда Аллоҳ хуш кўрадиган икки хислат: ҳилм ва шошмаслик бор экан»**, дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, уларни мен ўзим хулқ қилиб олганманми ёки Аллоҳ мени шундай яратганми?» деди у. У зот: **«Аллоҳ сени шундай яратган»**, дедилар. Шунда у: **«Мени Аллоҳ ва Унинг Расули хуш кўрадиган икки хислатли қилиб қўйган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин»**, деди» (*Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган*).

Демак, ҳилм ва шошмаслик Аллоҳ хуш кўрадиган энг улуғ хислатлардан экан. Бу хусусиятларнинг ҳар бир бандда бўлиши динимизнинг талабидир. Лекин бунга ҳамма ҳам эришавермайди. Шунинг учун ҳам бу ҳақдаги маълумотларни тўлиқ ўрганиб, ҳаётга татбиқ этиш билан бирга Аллоҳ таолодан ёлвориб, дуо қилиб сўраш ҳам керак экан. Чунки, ҳадиси шарифда айтилганидек, бундай хислатларни Аллоҳ таолонинг Ўзи хоҳлаган бандасига берар экан. Ҳар биримиз ана шундай бандалардан бўлиш учун мусобақалашмоғимиз ва ҳадиси шарифда айтилганидек, **«Мени Аллоҳ ва Унинг Расули хуш кўрадиган хислатли қилиб қўйган Аллоҳга ҳамд бўлсин»** деб, шукр келтиришни ҳам унутмаслигимиз керак.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا وَضِعَ الْعِشَاءُ وَأَقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَأَبْدُؤُوا بِالْعِشَاءِ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

وَفِي رَوَايَةٍ: «إِذَا قُدِّمَ الْعِشَاءُ، فَأَبْدُؤُوا بِهِ قَبْلَ أَنْ تُصَلُّوا صَلَاةَ الْمَغْرِبِ، وَلَا تَعْجَلُوا عَنْ عَشَائِكُمْ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Кечки таом келтирилганда намозга иқомат айтилиб қолса, кечки таомдан бошланглар»**, деганлар» (*Бухорий ва Термизий ривоят қилишган*).

Бошқа бир ривоятда шундай дейилган:

«Кечки таомни келтириб қолишса, шом намозидан олдин ундан (таомдан) бошланглар. Кечки овқатингизни деб (намозда) шошилманглар» (*Икки шайх ривоят қилишган*).

Намоз диннинг устунидир, энг муҳим ибодатдир. Уни ихлос билан, бутун вужудимиз билан, ҳушӯ, ҳузуӯ билан адо этишимиз лозим. Шунинг учун уни мутлақо хотиржам ҳолда ўқиш керак. Аллоҳ таолони кўриб тургандек адо этиш керак бўлган, мўминнинг меърожи бўлган бундай мураккаб, буюк ибодатда шошқалоклик кетмайди. Акс ҳолда, намознинг қуруқ сурати қолади, холос.

Шунинг учун намозда ҳаёлни бўладиган ҳар қандай нарсадан холи бўлиб, уни хотиржамлик билан адо этиш керак. Нима учун юқоридаги ҳадиси шарифда айнан шом намози зикр қилинган? Бундаги катта ҳикмат шуки, беш маҳал намознинг ичида энг вақти қисқаси шом намозидир. Лекин кўпинча айнан шу намоз билан кечки овқат барабар келиб қолади. Масалан, Рамазон ойида, ифторлик вақтида. Ана шундай пайтда кимдир аввал ифторлик қилиб, бир оз нафсни қондириб олайлик деса, кимдир аввал намоз ўқиб олайлик, кейин ифторлик қиламиз дейди. Ҳадиси шарифда ана шу масаланинг ечими баён қилинган: **«Шом намозидан олдин ундан (таомдан) бошланглар. Кечки овқатингизни деб (намозда) шошилманглар»**. Дарҳақиқат, инсоннинг табиати ўз-ўзидан озуқага муҳтож. Шунинг учун аввал моддий озуқани истеъмол қилмай туриб, маънавий озуқа бўлмиш намозга турилса, одамнинг ҳаёли бўлинади, намозни тезроқ тугатишга шошилади (албатта, Аллоҳнинг

баъзи муқарраб бандалари бундан мустасно). Хулоса қилиб айтиш мумкинки, дарс вақти билан таом вақти бир вақтга келиб қолса, дарсда шошқалоқликка йўл қўймаслик учун таомдан бошлаш лозим экан.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِبَلَالٍ: «يَا بَلَالُ، إِذَا أَذْنَتُ فَبَرَسَلْ فِي أَذَانِكَ، وَإِذَا أَقَمْتَ فَاحْذَرْ، وَاجْعَلْ بَيْنَ أَذَانِكَ وَإِقَامَتِكَ قَدْرَ مَا يَفْرُغُ الْأَكْلُ مِنْ أَكْلِهِ، وَالشَّارِبُ مِنْ شَرْبِهِ، وَالْمُعْتَصِرُ إِذَا دَخَلَ لِقَضَاءِ حَاجَتِهِ...». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Жобир розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам Билолга: «Эй Билол, азон айтсанг, шошилмай, чўзиб айт. Иқома айтсанг, тезлаб айт. Азон билан иқоманинг орасида таом еяётган таомидан, сув ичаётган сувидан, қистаниб турган қазои ҳожатдан фориғ бўлгунча вақт қолдир...», дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Ислом воқелик динидир. Шунинг учун унинг барча аҳкомларида инсонга хос бўлган хусусиятлар эътиборга олинган бўлиб, бу нарса энг муҳим бўлган ибодат – намозга чақиришда ҳам ўз ифодасини топган: «Эй Билол, азон айтсанг, шошилмай, чўзиб айт», чунки мўминлар дунёвий ишлар билан: тирикчилик, оила боқиш, рўзғор юритиш билан машғул бўлади, еб-ичаётган ёки бошқа табиий эҳтиёжларни қондираётган бўлади. Қолаваерса, у пайтларда вақтни аниқлайдиган ҳозиргидек турли жиҳозлар бўлмаган. Намоз вақтини муаззин азон айтмагунча билишмаган. Ҳамма ҳам ҳар доим намоз ўқишга тайёр ҳолда турмайди, гоҳида азон эшитилгандан кейингина унга тайёргарлик кўра бошлайди. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ҳам расул бўлишлари билан биргаликда оддий

инсон бўлганлар, оддий одамларнинг ҳаёт тарзини, уларнинг нималар билан машғул бўлишини, қандай эҳтиёжлари бўлишини билганлар. Шунинг учун муаззинга «**Азон билан иқоманинг орасида таом еяётган таомидан, сув ичаётган сувидан, кистаниб турган қазои ҳожатдан фориғ бўлгунча вақт қолдир**», деганлар. Агар намозхонлар азонни эшитганларидан кейин бирданига иқома ҳам айтилиб, орадаги вақт жуда қисқа бўлса, ҳамма шошилиб қолади, таҳорат олишда ҳам, таомини еб-ичиб олишда ҳам, бошқа ишларда ҳам пала-партишлик юзага келади. Бу эса, табиийки, намозга ҳам ўз таъсирини ўтказди.

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ سَمِعَ جَلْبَةً رَجَالٍ، فَلَمَّا صَلَّى قَالَ: «مَا شَأْنُكُمْ؟» قَالُوا: اسْتَعْجَلْنَا إِلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: «فَلَا تَفْعَلُوا، إِذَا أَتَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَعَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ، فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتُّمُوا». رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

Абу Қатода розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам билан намоз ўқиётган эдик. Бир пайт у зот одамларнинг тапир-тупурини эшитиб қолдилар. Намозни ўқиб бўлиб, «Сизларга нима бўлди?» дедилар. «Намозга шошилдик», дейишди. «Ундай қилманглар. Намозга келсангиз, охиста юриб келинглар. Улгурганингизни ўқинглар, ўтиб кетганини тўлдириб қўйинглар», дедилар» (Учовлари ривоят қилишган).

وَفِي رَوَايَةٍ: «إِذَا سَمِعْتُمُ الْإِقَامَةَ فَاْمْشُوا إِلَى الصَّلَاةِ وَعَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ وَلَا تُسْرِعُوا، فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتُّمُوا». وَفِي أُخْرَى: «إِذَا

ثَوَّبَ بِالصَّلَاةِ فَلَا يَسْغُ لَهَا أَحَدُكُمْ وَلَكِنْ لِيَمِشَ وَعَلَيْهِ السَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ
صَلَّ مَا أَدْرَكْتَ، وَأَقْضِ مَا سَبَقَكَ».

Бошқа бир ривоятда:

«Иқомани эшитсангиз, намозга оҳиста, виқор билан келинглар, шошилманглар. Намозни етган жойингиздан ўқинглар, ўтиб кетган жойини эса ўзингиз тамомланглар», дейилган.

Яна бир ривоятда:

«Намозга саф тортилса, ҳеч бирингиз унга югургилаб бормасин, балки оҳиста, виқор билан юриб борсин. Намозни етган жойидан ўқигин, улгурмаган жойингни ўқиб олгин», дейилган.

Мазкур ҳолат ҳозирги кунимиздаги энг катта муаммолардан биридир. Бу ҳадиси шарифни деярли барча намозхонлар билади, лекин унга амал қилинмайди. Намозга кечикиб қолиш табиий ҳол, ҳеч қайси намоз бундан холи эмас. Аммо одамларимиз намозга шошилишда хайр-баракка, ажр-савоб бор деб тушунадилар шекилли. Ваҳоланки намозга шошилинглар деганда унга тайёр туришга шошилиш, ҳамма ишни намоз вақтига қараб режалаштириш назарда тутилган. Намоз учун тортилган сафга эса ҳадиси шарифда «оҳисталикни юриб келинглар» дейилмоқда. Демак, намоз бошланиб бўлган бўлса, энди унга шошилиш, югуриш, шовкин кўтариш имомнинг ҳам, бошқа намозхонларнинг ҳам ҳаёлини бўлади. Шунинг учун ҳам Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бундан қайтарганлар. Ҳатто намознинг баъзи рақъатларига улгурмай қолишдан кўрққанда ҳам шошилиш керак эмас, у зот алайҳиссалом «Намозни етган жойингиздан ўқинглар, ўтиб кетган жойини эса ўзингиз тамомланглар», деяптилар.

Бунда ҳам ўзига яраша ҳикмат бор. Намознинг баъзи рақъатларига улгурмаган одам уларни қандай ўқиш кераклиги ҳақидаги, мудрик ва масбук ҳақидаги ҳукмларни ҳаётига татбиқ этади, билмаса ўрганади.

Бу гапларни айтишдан мақсад шуки, кечикишга оид бу ҳукмлар дарс жараёнига ҳам тааллуқлидир. Дарсга кеч қолган талабалар дарсхонага шошилиб, шовқин-сурон кўтариб кириб келишса, устознинг ҳам, талабаларнинг ҳам ҳаёли бўлинади, кайфияти бузилади. Натижада дарснинг сифатига, савиясига, самарасига салбий таъсир ўтказилади.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ دَفَعَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ عَرَفَةَ، فَسَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ وَرَأَاهُ زَجْرًا شَدِيدًا، وَضَرْبًا وَصَوْتًا لِلْإِبِلِ، فَأَشَارَ بِسَوْطِهِ إِلَيْهِمْ، وَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ، فَإِنَّ الْبِرَّ لَيْسَ بِالْإِضَاعِ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Ибн Аббос розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Арафот куни Набий соллаллоху алайҳи васаллам билан бирга қайтаётганимизда одамларнинг туяни кистагани, уни урганини эшитдилар. Шунда уларга қамчилари билан ишора қилиб, **«Эй одамлар! Шошилманглар! Шошилишда яхшилик йўқ!»** дедилар» (Бухорий ва Абу Довуд ривоят қилишган).

Ҳаж ибодати Исломнинг рукнларидан бири, Арафотда туриш эса унинг фарзларидан биридир. Қолаверса, вуқуфнинг вақти ҳам намознинг вақти каби чегараланган. Шунинг учун одатда ҳожилар Арафот тоғига боришга, сўнг у ердан Муздалифа водийсига боришга шошиладилар, чунки улкан жамоа (ҳозирги кунда бир неча миллион ҳожи) бирданига ўша жойга бориши керак. Табиийки, ҳожилар бу ибодатларни тўлиқ адо этиш учун шошиладилар. Шунинг учун, ҳадиси шарифда айтилганидек, баъзан уловларини ҳам бакириб-чакириб, қамчилаб, ниқтаб, тезроқ юришга

кистайдилар. Аммо ана шундай тиғиз фурсатда ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эй одамлар! Шошилманглар! Шошилишда яхшилик йўқ!» деб хитоб қилдилар, вақти чегараланган ибодатларда ҳам шошилиш яхши бўлмаслигини ўргатдилар.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَسْرُدُ الْحَدِيثَ كَسَرْدِكُمْ. رَوَاهُ الشَّيْخَانُ التِّرْمِذِيُّ وَزَادَ: وَلَكِنَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ بِكَلَامٍ بَيْنَهُ فَضْلٌ يَحْفَظُهُ مَنْ جَلَسَ إِلَيْهِ.

Оиша розияллоху анҳо: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам сизларга ўхшаб шошилиб гапирмас эдилар», деганлар (*Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган*).

Термизий:

«У зот дона-дона қилиб гапирар эдилар. Олдиларида ўтирган одам уларни бемалол илиб олар эди», деган жумлани зиёда қилган.

Ушбу ҳадиси шарифда бошқа соҳа вакилларига, яъни илм-маърифат, ваъз-иршод билан шуғулланувчиларга, но-тиқларга тегишли бўлган ажойиб кўрсатма ўз ифодасини топган. Бу соҳа вакилларининг асосий хизмати нутқ билан боғлиқдир. Уларнинг нутқи равон, гап-сўзлари дона-дона, ҳар қандай савиядаги тингловчи ёки талаба учун ҳам тушунарли, аниқ, ифодали бўлиши керак. Бунинг қанчалик му-
имлигига ҳаётда ҳар биримиз тез-тез гувоҳ бўлиб турамиз.

Қанчадан-қанча аҳли илмлар илм-маърифат соҳасида юкори чўққиларни ёки унвонларни эгаллаган бўлишига қарамай, уларнинг дарс бериш ёки ваъз қилиш борасидаги камчиликлари сабабли тингловчи ёки талабалар уларнинг илмий унвонларига мос баҳо бермайдилар. Аммо бунинг акси ҳам учраб туради. Масалан, илм-маърифат ва мутахас-

сисликда ўртачарок бўлса-да, лекин воизлик ва нотиклик-да ўткир қобилият эгаси бўлган, бу қобилиятидан тўғри ва унумли фойдаланиб, тингловчи, талабаларни лол қолдирган устозларга уларнинг илмий даражасига нисбатан юқори ва олий баҳо берилади. Ҳаттоки уларни мактаб, «Бу устозга етадигани йўқ, бунақасини кўрмаганмиз, гўё миянгни очиб, маълумотларни шундоққина жойлаштириб қўяди», каби таърифлар берилади. Демак, устозлар бу борада мутлақо шошилмаслиги, балки ҳар бир гап-сўзни, панд-насиҳатни, ваъз-иршодни ҳадиси шарифда айтилганидек, бўлиб-бўлиб, дона-дона қилиб, равон нутқ билан тушунтиришлари керак.

عَنِ الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا جُنْدُبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ، وَمَا نَسِينَا مِنْهُ حَدَّثَنَا، وَمَا نَخْشَى أَنْ يَكُونَ جُنْدُبٌ كَذَبَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كَانَ فَيَمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ بِهِ جُرْحٌ، فَجَزَعٌ فَأَخَذَ سَكِينًا فَحَزَّ بِهَا يَدَهُ، فَمَا رَقَا الدَّمُ حَتَّى مَاتَ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: بِأَدْرَبِي عَبْدِي بِنَفْسِهِ، حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Ҳасан розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Жундуб ибн Абдуллоҳ бизга ушбу масжидда ҳадис айтиб берган, ўша айтиб берганидан бери уни унутганимиз йўқ. Жундуб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон гапирган, деб қўркмаймиз ҳам.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар: «Сиздан олдин ўтганлардан бир киши оғир жароҳат олди. У оғриққа чидай олмай, пичоқни олиб, қўлини кесиб ташлади. Қўлидан шариллаб қон кетиб, ниҳоят, жони узилди. Шунда Аллоҳ: «Бандам шошилиб, ўзини ўзи ўлдирди. Унга жаннатни ҳаром қилдим», деди» (Бухорий ривоят қилган).

Ҳадиси шарифда айтилганидек, шошқалоклик ана шундай оғир оқибатларга, ҳатто ўзини-ўзи ўлдиришга ҳам олиб бориши мумкин. Шошқалоклик туфайли инсон турли балоларга гирифтор бўлиши, фожиа ва ҳалокатга дучор бўлиши мумкин. Бундай ҳолатларни ён-атрофимизда деярли ҳар кун кузатамиз ёки эшитамиз, аммо улардан етарли ҳулоса чиқармаймиз. Бирор мусибат ёки қийинчилик туфайли ҳаётдан тўйганлар, ноумид бўлганлар иродасизлик қиладилар, натижа эса юкоридагидек даҳшатли тус олиши ҳам мумкин. Мана шундай иродасизлик толиби илмларда ҳам оз бўлса-да, учраб туради. Олаётган илмларини вақтида ўзлаштира олмаётгани ёки ёдлаётган нарсасининг маъно-мазмунини тушунмагани, зехни ёки хотираси сустлиги туфайли «Мендан олим чиқмас экан, одам бўлишим қийин экан» деб, ушбу соҳани тарк этаётганлар ҳам бор. Бу эса шошқалокликдан бошқа нарса эмас. Барча соҳалардаги каби, илм соҳасида ҳам инсон собит ва мустаҳкам иродали бўлмаса, ҳеч қандай натижага эриша олмайди.

وَدَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى فَقَالَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «عَجَلْتَ أَيُّهَا الْمُصَلِّي، إِذَا صَلَّيْتَ فَقَعْدَتَ فَاحْمَدِ اللَّهَ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ، وَصَلِّ عَلَيَّ، ثُمَّ ادْعُهُ»، قَالَ: ثُمَّ صَلَّى رَجُلٌ آخَرُ بَعْدَ ذَلِكَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَصَلَّى عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «أَيُّهَا الْمُصَلِّي ادْعُ نَجَبٌ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

«Бир киши масжидга кириб, намоз ўқиди. Сўнгра: «Аллоҳим, мени мағфират қилгин, менга раҳм қилгин», деди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эй намозхон, сен шошилдинг. Намоздан кейин Аллоҳга У Зотга муносиб ҳамду сано айтгин, кейин менга салавот айтгин. Сўнгра дуо қилгин», дедилар. Кейин бошқа

бир одам намоз ўкиди. У Аллоҳга ҳамд, Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга салават айтди. Шунда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Эй намозхон! Дуо қил, ижобат қилинасан»**, дедилар» (Имом Термизий ривоят қилган).

Дуо қилишнинг ҳам ўзига яраша тартиб-қоидалари, одоблари бор. Улардан бири – дуо қилишда шошилмасликдир. Инсон доимо шошқалоклик қилади. У шошилиб, айна дамда ўзига керак бўлиб турган нарсанигина сўрайди, натижанинг эса ундан ҳам тезроқ бўлишини хоҳлайди. Бундай нуқсон толиби илмларда ҳам учраб туради. Талаба ҳам ўзича унга энг керак бўлиб турган нарсани сўраб, такрор-такрор дуо қилади, лекин бу борадаги шаръий кўрсатмаларга риоя қилмайди. Натижада эса «Дуоим қабул бўлмади, Аллоҳ сўраганимни бермади», деб шикоят қилади. Агар у Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг **«Эй намозхон, сен шошилдинг. Намоздан кейин Аллоҳга У Зотга муносиб ҳамду сано айтгин, кейин менга салават айтгин. Сўнгра дуо қилгин»** деган кўрсатмаларига амал қилиб дуо қилса, албатта ижобий натижага эришади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ушбу кўрсатмага амал қилган кишига: **«Эй намозхон, дуо қил, ижобат қилинасан»**, деганлар. Бу борада ҳар биримиз ана шу кишининг ўрнида бўлишимиз мумкин.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولَ: دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي». رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Бирортангиз шошилиб, «Дуо қилдим, лекин ижобат бўлмади», демасагина, унга ижобат қилинади»**, дедилар» (Тўртовлари ривоят қилишган).

Саҳобаи киромлар ҳамда мусулмонларнинг улардан кейинги авлодлари бу набавий суннатга оғишмай амал қилишган.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг ўз амирларига ёзган қўлланма хатида, жумладан, «Қўл остингиздагиларни шошқалокликдан ва фасоддан қайтарасиз», дейилган эди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Язид ибн Абу Суфёнга қилган насиҳатларида: «Айбдорни иқоб қилишдан қўрқма. Бу ишда адашма, аммо бунга шошилма ҳам. Уни хорлайдиган даражага етказма», деганлар.

Шариатимизда шошқалоклик энг катта зарар етказадиган ўринлардан бири маҳкамадаги ҳолатдир. Агар ҳукм чиқарувчи маҳкумга нисбатан шошма-шошарлик қилса, жиддий хатога йўл қўйиши мумкин. Бизнинг шариатимизда ҳатто жиноятчини жазолашда ҳам шошилмасликка буюрилади, чунки динимизнинг мақсади бир одамни жазолаш эмас, балки бошқаларни бу жиноятдан қайтариш, жиноятчининг ўзини эса иложи борица бирор сабаб туфайли кечириб юборишдир. Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг халифалари Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху бу борада шошилмасликни насиҳат қияптилар.

Қўфанинг амири Нуъмон ибн Башир Ансорий шиъаларнинг мақсадидан хабардор бўлганидан кейин минбарга чиқиб, хутба қилди ва шундай деди: «Фитнага ва тафрикага шошилманглар! Бу икки нарса одамларнинг ҳалок бўлишига, қон тўкилишига ва мол-мулкнинг талон-тарож бўлишига сабаб бўлади».

Шошма-шошарлик ҳар қандай жойда ҳам зарар келтиради. Айниқса фитнага ва тафрикага шошилиш зарар устига зарардир. Буни Қўфанинг амири Нуъмон ибн Башир Ансорий раҳматуллоҳи алайҳнинг сўзларидан ҳам билиб олсак бўлади. Минг афсуслар бўлсинки, ўша пайтда ҳам, ҳозирда ҳам ушбу насиҳатга амал қилинмаётгани сабабли

мусулмон оламини фитна-фасод ва гуруҳбозлик эгаллади. Натижада мусулмонлар бир-бирининг конини тўкиш, молини талаш каби шаръан ўзларига ҳаром бўлган ишларни қилиб, бу билан фахрланияптилар ва энг ачинарлиси, ўзларини тўғри йўлда, ҳидоят йўлида деб ҳисобляптилар.

Шошилиш рухсат берилган ўринлар

Шариатимизда аслан ман қилинмаган, лекин маълум сабаблар туфайли, муайян вазиятлар учун ман этилган ишлар бор. Агар ўша сабаблар бартараф этилса, бу ишларни қилишга рухсат берилади. Баъзан уларни қилиш талаб ҳам этилади ва бу ўзининг ижобий натижасини беради. Ана шундай ишлардан бири шошилишдир. Яъни шариатимизда шундай ишлар борки, уларни қилишга шошилиш керак бўлади. Куйида шошилиш рухсат берилган, ҳатто талаб қилинган ўринлар билан танишиб чиқамиз.

عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ عليه السلام، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «التَّوَدُّةُ فِي كُلِّ شَيْءٍ خَيْرٌ إِلَّا فِي عَمَلِ الْآخِرَةِ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالْحَاكِمُ.

Мусъаб ибн Саъддан, у отаси розияллоҳу анҳумодан ривоят қилади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Ҳар бир ишда шошилмаслик яхшидир, аммо охират ишида эмас**», дедилар» (Абу Довуд ва Ҳоким ривоят қилишган).

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رضي الله عنه قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا كَانَتْ صَحِيفَةُ إِبْرَاهِيمَ؟ قَالَ: «كَانَتْ أَمْنًا لَا كُلُّهَا: أَيُّهَا الْمَلِكُ الْمُسْلِمُ الْمُبْتَلَى الْمَغْرُورُ، إِنِّي لَمْ أَبْعَثْكَ لِتَجْمَعَ الدُّنْيَا بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَكِنِّي بَعَثْتُكَ لِتَرُدَّ عَنِّي دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ، فَإِنِّي لَا أَرُدُّهَا وَلَوْ كَانَتْ مِنْ كَافِرٍ، وَعَلَى الْعَاقِلِ مَا لَمْ يَكُنْ مَغْلُوبًا

عَلَى عَقْلِهِ أَنْ تَكُونَ لَهُ سَاعَاتٌ: سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ، وَسَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ، وَسَاعَةٌ يَتَفَكَّرُ فِيهَا فِي صُنْعِ اللَّهِ، وَسَاعَةٌ يَخْلُو فِيهَا لِحَاجَتِهِ مِنَ الْمَطْعَمِ وَالْمَشْرَبِ، وَعَلَى الْعَاقِلِ أَنْ لَا يَكُونَ ظَاعِنًا إِلَّا لثَلَاثٍ: تَزُودَ لِمَعَادٍ، أَوْ مَرْمَةً لِمَعَاشٍ، أَوْ لَذَةً فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ، وَعَلَى الْعَاقِلِ أَنْ يَكُونَ بَصِيرًا بِزَمَانِهِ، مُقْبِلًا عَلَى شَأْنِهِ، حَافِظًا لِّلْسَانِهِ، وَمَنْ حَسِبَ كَلَامَهُ مِنْ عَمَلِهِ، قَلَّ كَلَامُهُ إِلَّا فِيمَا يَعْنِيهِ». رَوَاهُ ابْنُ حَبَّانَ وَالْحَاكِمُ.

Абу Зарр розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Эй Аллохнинг Расули, Иброҳимнинг саҳифаларида нима бўлган?» дедим. У зот соллаллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: «Уларнинг барчаси зарбулмасал бўлган. «Эй салтанат ато этилган, синовда турган мағрур подшоҳ! Мен сени дунёни бирининг устига бирини қўйиб жамлашинг учун юборганим йўқ. Балки сени Менинг номимдан маздумнинг дуосини ижобат қилишинг учун юборганман. Мен бу дуони кофирдан бўлса ҳам қайтармайман.

Оқилнинг ақли жойнда бўлса, (кунда) бир қанча соатлари бўлиши керак: Роббига муножот қиладиган соати, ўзини ўзи ҳисоб-китоб қиладиган соати, Аллоҳ азза ва жалланинг санъати ҳақида тафаккур қиладиган соати ва емоқ, ичмоқ каби ўз эҳтиёжлари учун холи қоладиган соати.

Оқил фақат уч нарсадагина шошилиши керак: охиратга зоди роҳила тайёрлашга, тирикчилик учун ҳаракат қилишга ва ҳалол лаззатга.

Оқил ўз замонини таниган, ўзига керак нарсага уринган, тилини тийган бўлиши керак.

Ким каломини ҳам (ҳисоб-китоб қилинадиган) амал деб ҳисобласа, ўзига фойдаси йўқ каломи оз бўлади», дейилган» (Ибн Ҳиббон ва Ҳоким ривоят қилишган).

Бундан билинадики, Иброҳим алайҳиссаломга нозил бўлган саҳифаларда ҳам оқил одам шошилмаслиги керак-лиги айтилган экан. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва-саллам Иброҳим алайҳиссаломнинг саҳифаларидаги мазкур сўзларни келтирганлари бу кўрсатма биз умматларга ҳам тааллуқли эканини билдиради. Оқилликнинг шартларидан бири шошилмаслик экан. Шошилиш фақат муайян вазиятлардагина, ҳадисда айтилганидек, уч мақсаддагина ўринли бўлар экан. Бинобарин, оқил инсон ҳар бир нарсадан ўз ўрнида, унумли фойдалана олиши керак. Бунинг самараси эса дунё ва охират саодатидир.

Хўш, шошилиш керак бўлган уч ҳолат нималардан иборат экан?

Охиратга зоди роҳила тайёрлаш.

Зоди роҳила – сафарга отланган одам ғамлаб олиши керак бўлган зарур нарсалардир. Инсон учун энг муҳим сафар эса охират сафаридир. Шундай экан, охиратда аскотадиган, манфаати тегадиган ҳар бир ишга шошилиш лозим. Акс ҳолда керакли зоди роҳилани жамлашга улгуриб бўлмайди, амаллар қазо бўлади, ажал эса кутиб турмайди. Вақт-соати етганда ҳар бир инсон жамлаган зоди роҳиласини кўтариб, охират сафарига чиқади. Ана шунда бу сафар учун зоди роҳила тайёрлашга шошилган инсонлар ютадилар, шошмаганлар, бепарво бўлганлар эса сафарга зоди роҳиласиз чиқишга мажбур бўлишади. Бундай сафарнинг канчалик машаққатли, азобли, аламли бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас. Инсоннинг табиати қизик: бир неча кунлик, ҳатто бир неча соатлик оддий сафар учун бир неча кун аввалдан, керак бўлса ухламасдан алоҳида тайёргарлик кўради, аммо абадий сафарга қолганда бепарво бўлади, тайёргарлик кўришни ҳаёлига ҳам келтирмайди, «Ҳали ёшман, соғломман, тетикман, қанчадан-

қанча орзу-ҳавасларим бор. Болаларимдан қутулиб олай, на-
фақага чикиб олай», деб ўзига-ўзи алдайди. Қизиғи шундаки,
охират сафари кутилмаганда, ҳеч қандай хабарсиз бошланиб
қолишини ҳамма билади, атрофида қанчадан-қанча одамлар-
нинг бу дунёни тарк этиб, абадий сафарга йўл олганига гувоҳ
бўлади, лекин ўзини ҳеч қачон бундай ҳолатга тушмайди, деб
хисоблайди. Охират ишида шошилиш – ҳар бир ишни, ибо-
датни, амални ўз вақтида, рисоладагидек адо этишдир.

Юкорида келтирилган ҳадисда охиратда энг биринчи
бўлиб сўраладиган намозда ҳам шошилмаслик кераклиги
айтилди, аммо бу ерда охират ишига шошилиш тўғриси-
да тавсия бериляпти. Бу тавсиялар бир қарашда қарама-
карши туюлса-да, аслида уларда ҳеч қандай зиддият йўқ.
Уларнинг маъносини жамласак, ибодатлар ва барча солиҳ
амалларни ўз вақтида бажаришга шошилиш кераклиги,
аммо уларни адо этаётганда шаръий қонун-қоидаларига
риоя қилган ҳолда, шошмасдан бажариш лозимлиги келиб
чиқади. Шошмаслик деганда зинҳор-базинҳор ибодатлар-
ни кечиктириш, ўтказиб юбориш тушунилмаслиги керак.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا تَوَدَّعَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى
ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١﴾

«Эй иймон келтирганлар! Жума кунндаги намозга
чорланганда Аллоҳнинг зикрига шошилиш ва савдони
қўйинг. Агар билсангиз, ана шу ўзингиз учун яхшидир»
(Жума сураси, 9-оят).

Бу ерда «Аллоҳнинг зикри» деганда намоз назарда ту-
тилган. Демак, намоз вақти бўлганда, хусусан, азон айтил-
гандан кейин намозга шошилиш керак. Акс ҳолда, киши на-
мозга кечикиб келиши ёки уни ўтказиб юбориши мумкин.

Натижада бир қанча яхшиликлардан маҳрум бўлинади. Чуқурроқ ўйлаб кўрилса, кўпчилигимизнинг зиммамизда бир неча йиллик намозларнинг қазоси бор. Бу эса ибодатларга шошилмаганликнинг, бепарволикнинг оқибатидир. Охират ишига шошилмаслик туфайли ўз вақтида адо этилмаган ибодатларнинг сони кўпайиб, йиғилиб бораверади, натижада бир кунда беш маҳал эмас, бир неча баробар кўпроқ намоз ўқишга тўғри келади. Бу эса тоқатдан ташқари бўлгани учун ҳар қандай одамга малол келади. Тўғри, ичимизда барча қазо намозларини адо этиб юрганлар жуда кўп, лекин улгура олмаётганлар, умри поёнига етиб қолгани сабабли мутлақо ўқимасдан, бўйнида оғир гуноҳ юки билан охиратга йўл олаётганлар ундан ҳам кўп. Шунинг учун халқимиз орасида «Бугунги ишни эртага қўйма», «Қолган ишга қор ёғар» каби ҳикматлар пайдо бўлган. Одатда инсон кундалиқ машғулотларини ўз вақтида адо этишга зўрға улгуради. Сал эътиборсизлик қилса, уларни қилишга шошилмаса, шу дунёнинг ўзида кўп қийинчиликларга дуч келади. Инсон Аллоҳнинг амрига бўйсуниб, охират учун зоди роҳила бўлган ибодатларни ўз вақтида адо этишга шошилса, беҳуда нарсаларни ташласа, **«Агар билсангиз, ана шу ўзингиз учун яхшидир»** деган тавсияга лойиқ ва муносиб бўлар эди.

Охират зоди роҳиласига шошилиш борасида биринчи ўринда намоз туради. Намозга чақириқ бўлмиш азон лафзларининг ичида «Ҳайя ғалас солах», «Ҳайя ғалал фалах», яъни «Намозга шошилинг», «Нажотга шошилинг», деган чақириқ икки мартадан такрорланади. Ахир бунда намоз билан нажотнинг бир нарса экани очиқ-ойдин айтиб турилибди. Демак, намозга шошилган одам нажотга ҳам шошилган бўлади ва албатта нажот топади. Намозга шошилмаган одам нажотга ҳам шошилмаган бўлади ва нажот тополмайди.

Толиби илм ҳам худди шундай: агар у имконияти борида илм ҳосил қилишга шошилмаса, вақт уни қилич каби кесади. Ёш ўтиб бўлгандан кейин эса илм олиш учун имкониятлар камайиб, йўқолиб боради. Натижада барча амал ва ибодатлар ҳам илмсизлик билан адо этилади.

Тирикчилик учун ҳаракат қилиш.

Тирикчилик – ҳалол ризқ топиш, яшаш учун ҳаракат қилишдир. Бунинг учун эса инсон яшаши учун керак бўладиган барча ишларга шариат кўрсатмасига мувофиқ шошилиши керак. Мол-дунё эса ҳаётнинг таянчларидан биридир. Зотан, инсон ҳаёт кечириши ва барча ҳаракатларни амалга ошириши учун жисмнинг талаби бўлмиш моддий озуқага алоҳида эътибор бериши керак. Шунинг учун ҳам бизнинг динимизда таркидунёчилик, жисмнинг моддий ва маънавий талабларини мутлақо тарк этиш мумкин эмас. Балки бу талабларни шариат аҳкомларига мувофиқ равишда адо этиб бориш ва бу борада мўътадилликни лозим тутиш керак. Яшашнинг маъно-мазмуни фақатгина маишатпарастликка берилиб, жасаднинг талабларини юқори даражада адо этишдан иборат эмаслигини яхши тушуниб олиш лозим. Шу билан бирга, жасадни ортиқча қийноқларга солиб, уни тирикчилик, меҳнат қилишга, бирор касб-хунар билан шуғулланиш ва ҳатто ибодатларни адо этишга ҳам яроқсиз ҳолга келтириб қўймаслик керак. Қолаверса, яшаш учун ҳаракат қилишда бировларга қарам бўлиб, бошқаларнинг меҳнати эвазига текинтомоқлик қилиб яшашдан ва тиланчи ёки гадойга айланиб қолишдан сақланиш ҳам бор. Бундан ташқари, яшаш учун ҳаракатга шошилишда нафақат ўзи, балки қарамоғи остидаги аҳли, бола-чақалари ва яна бир қанча камбағал ва мискинларнинг ҳам нафақаларини адо этишдек хайрли мақсад ҳам бор.

Жисм соғлом бўлиши учун ҳаракат қилишга шошилиш, ҳар қандай жисмоний касалликнинг олдини олиш, унга қарши курашиш керак бўлганда муолажа қабул қилиш ҳам айнан шунинг ҳукмига киради. Мўмин-мусулмон одам ҳаётнинг барча соҳасида зийрак бўлиши, атрофга теран назар билан қараши ва шариат кўрсатмасига мувофиқ пешқадам бўлиши керак.

Ҳалол лаззатга шошилиш.

Ҳукамолар дунёнинг лаззатини тўрт нарсада: емоқ, ичмоқ, жимоъ ва уйқуда, деганлар. Мусулмон одам дунёнинг ушбу лаззатларидан албатта шариат аҳкомларига мувофиқ, ҳалол йўл билан лаззатланишга шошилиши керак. Зотан, инсон жасад ва руҳдан иборатдир. Шундай экан, ҳар иккисининг ҳам ўзига яраша талаблари ва лаззатланишга бўлган эҳтижи бор. Кимки бу талабга қарши чиқиб, табиатини бузса, унинг ҳаёти издан чиқади. Бунинг мисолини ўтмиш тарихда ҳам, ҳозирги кунимизда ҳам хоҳлаганимизча кўришимиз мумкин. Хусусан, руҳнинг талабларини мутлақо тарк этиб, бутун борлигини, ҳаётини, мол-дунёсини, куч-қувватини фақатгина жасаднинг талабларини қондиришга берилиб кетганлар худди ҳайвон каби ҳаёт кечираётганларига гувоҳ бўлиб турибмиз. Бизнинг динимиз воқелик дини бўлгани учун инсоннинг асл табиатига қарши чиқмайди. Балки уни изга солишга, илм ва ақл билан уни қўлга олишга қақиради. Шунинг учун ҳам жасаднинг талаблари бўлмиш моддий лаззатлардан ҳалол йўл билан фойдаланишга шошилишга буюради. Агар инсон мазкур жисмоний талабларни ҳалол йўл билан адо этмаса ва бунга шошилмаса, моддийлик ундан ғолиб келиб, жасаднинг талабларини ҳаром йўл билан бўлса ҳам адо этишга чорлайди ва мақсадига эришади. Бунинг мисолини ён-атрофимизда хоҳлаганча кўриш мумкин.

Илмнинг маҳалли бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири бахилликдир.

Толиби илмнинг қалбига шайтоннинг васвасаси кирар йўлларида бири бахиллик эканлиги ҳаммамизга маълум. Айниқса толиби илмда бахиллик иллатининг бўлиши жуда ҳам ёмондир. Чунки толиби илм бахил бўлса, унинг олган илмидан ҳеч қандай фойда бўлмайди. Чунки у ўзида бор илмни бошқаларга ўргатишда бахиллик қилади. У ўзидаги мана шу ёмон иллат туфайли талабалик даврида ҳам ҳамроҳлари, устозлари ва атрофидаги бошқа инсонларнинг ҳам эҳтиромига сазовор бўлмаган бўлади. Хусусан, устоз ўз шоғирдининг бахил бўлишини мутлақо истамайди ва табиийки, уни муолажа қилишга ҳаракат қилади. Лекин бу ҳаракатлари бесамар кетадиган бўлса, бахиллик дардига мубтало бўлган талабасидан норози бўлади. У талаба мободо илмнинг бирор йўналишини эгалласа ҳам, барибир ундан на дунёси ва на охирати учун фойдалана олмайди. Қолаверса, ҳар қандай талаба илм ҳосил қилиш жараёнида ўқув қуроллари, ёмоқ-ичмоғи учун мол-дунё сарф қилишга муҳтож бўлади. Бахил талаба эса ушбу шахсий эҳтиёжларига ҳам маблағ сарф қилишда бахиллик қилади. Бунинг салбий натижаси эса унинг келажак ҳаётида албатта ўз таъсирини кўрсатади. Қуйида ана шундай катта иллат бўлмиш бахиллик тўғрисидаги баъзи бир маълумотлар билан танишиб ўтамиз.

«Бахиллик» лугатда қарамлилик ва сахийликнинг зиддидир.

Уламолар истилоҳида бахиллик бир неча хил таъриф қилинган бўлиб, улар бир-бирларини тўлдириб келади.

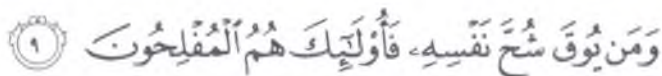
Журжоний дейди: «Бахиллик ўз молини ман қилишдир».

Яна: «Ҳожат тушганда ўзидан устун кўришни тарқ қилиш бахиллик ҳисобланади», деган.

Ибн Ҳажар: «Бахиллик сақлаб турилган нарсадан талаб килинганда ман килишдир», деган.

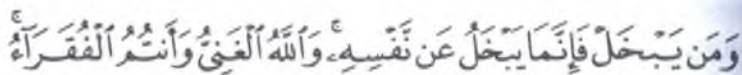
Бахиллик шариат истилоҳида бериш лозим бўлган нафақани қилмасликдир. Бахиллик энг ёмон хулқлардан бири ҳисобланади.

Аллоҳ таоло бахилликдан халос бўлган кишиларни «нажот топгувчилар», дейди:

«Ким ўз нафсининг зикналигидан сақланса, ана ўшалар зафар топувчилардир» (Ҳашр сураси, 9-оят).

Бахил киши катта бойликка эга бўлгани билан, камбағалдек яшайди. Чунки бойликни тўплаб, ундан фойдаланмай юриш камбағалликнинг бир тури, ҳатто энг ёмон туридир. Бахил киши хор бўлади, кишиларнинг ҳақоратига учрайди. Аллоҳ таоло Қуръони Каримда шундай марҳамат қилади:

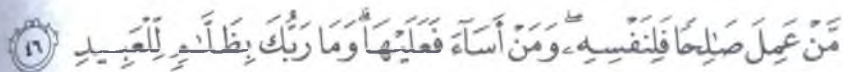

«Ва ким бахиллик қилса, ўз зиёнига бахиллик қилур. Ва, ҳолбуки, Аллоҳ беҳожат, сизлар муҳтожсизлар» (Мухаммад сураси, 38-оят).

Бахил инсон одатда бошқаларга нисбатан бахиллик қиляпман, деб ўйлайди. Аслида эса **«албатта, ўз зиёнига бахиллик қилур»**, чунки инсоннинг ҳар қандай қилган яхши ва ёмон ишлари аввало ўзи учун яхшилик ва ёмонлик бўлади. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу: «Мен ҳеч кимга яхшилик ҳам қилмадим ва ҳеч кимга ёмонлик ҳам қилмадим», дедилар. Саҳобийлар: «Эй Амирал мўминин, ҳаммага яхшилик қилганингизни биламиз, аммо ҳақиқатан ҳам бирор инсонга ёмонлик қилмаганлигингизни ҳам би-

ламиз», дейишди. Шунда ҳазрати Умар розияллоху анху: «Бунинг сабаби шуки, мен кимгаки яхшилик қилган бўлсам, у албатта ўзим учундир ва кимгаки ёмонлик қилган бўлсам, у ҳам ўзим учундир», деган эканлар.

Мазкур ҳақиқат қуйидаги ояти каримада ҳам ўз ифодасини топган.

«Ким солиҳ амал қилса, ўзига фойда. Ким ёмонлик қилса, ўзига зарар. Роббинг бандаларга зулм қилувчи эмас» (Фуссилат сураси, 46-оят).

Бахилликнинг ҳам даражалари бўлар экан. Унинг барча даражалари бирдек қораланган бўлса-да, лекин уларнинг ичида энг ёмони ўзи бахил бўлибгина қолмай, бошқаларни ҳам ўзи каби бахил, хасис ва мумсик бўлишга чақиради ва буюради. Мазкур ҳолат қуйидаги ояти каримада зикр қилинган.

«Улар бахиллик қиладиган, одамларни бахилликка буюрадиган ва Аллоҳ уларга Ўз фазлидан берган нарсаларни беркитадиганлардир» (37-оят).

Бахил кишида мавжуд бўладиган иллатлар ниҳоятда кўп. Бу иллат бахиллик иллатидан бошқа иллатларга мубтало бўлганларда деярли топилмайди. У ҳам бўлса, бахил нафақат ўзгаларга бахиллик қилади, балки ўзига ўзи бахиллик қилишдан ҳам қайтмайди. Уламоларнинг таъкидлашларича, бахилликнинг мана шу кўриниши энг ёмондир. Кўпгина бахил кишилар мумсиклик қилиб, молини ўзига, яъни даволаниш учун сарфлашдан ҳам қизганиб, касалликка чалинадилар. Агар толиби илм бўлса, илм ҳосил қилиши учун керак бўладиган сарф-харажатлардан молини қизганиб, ўзига ўзи бахилик қилади. Бу эса ўзининг дунё ва охиратига манфаат берадиган шахсий фойдалари учун сарф қилишдан мол-дунёсини қизганиш демакдир.

Аллоҳ таоло Оли Имрон сурасида шундай марҳамат қилади:

وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

«Аллоҳ Ўз фазлидан берган нарсага бахиллик қиладиганлар бунини ўзларига яхшилик деб ҳисобламасинлар. Аксинча, бу уларга ёмонликдир. Қиёмат куни бахиллик қилган нарсалари ила бўйинлари ўралур. Осмонлару ернинг мероси Аллоҳникидир. Ва Аллоҳ қилаётган амалларингиздан ўта хабардордир», деган (180-оят).

Ислом таълимотига кўра, инсоннинг кўлидаги мол унга Аллоҳ Ўз фазлидан берган омонатдир. Шунинг учун у мазкур молни унинг ҳақиқий Эгаси – Аллоҳнинг розилиги йўлида сарфлаши керак. Аммо бахиллик қилиб, молни сарфламай, тўплашга ҳаракат қилса, ўзининг кўзига яхши бўлиб кўрингани билан, бу мол аслида яхшилик бўлмайди. Ким бахиллик билан тўплаган молини яхшилик деб ҳисобласа, нотўғри ўйлаган бўлади.

«Аллоҳ Ўз фазлидан берган нарсага бахиллик қиладиганлар бунини ўзларига яхшилик деб ҳисобламасинлар. Аксинча, бу уларга ёмонликдир».

Сиртдан қараганда, бахиллик гўё молни муҳофаза қилади. Тарқалиб, йўқ бўлиб кетишидан асрайди. Лекин бу мол беш кунлик дунёда тўпланади-ю, ўлганидан кейин бу дунёда қолади. Қолганда ҳам, бахиллик ила тўплангани учун бало-офат бўлиб қолади.

«Қиёмат куни бахиллик қилган нарсалари ила бўйинлари ўралур».

Бу ўралиш қандай бўлишини ҳадиси шарифдан билиб олишимиз мумкин.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مِثْلَ لَهُ مَالُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَفْرَعًا لَهُ زَيْبَتَانِ، يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِلَهْرَمِيهِ، ثُمَّ يَقُولُ: أَنَا مَالِكٌ أَنَا كَنْزُكَ، ثُمَّ تَلَا ﴿وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَاءِ أَنَّهُمْ آلَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Аллоҳ кимга мол берса-ю, у закотини бермаса, қиёмат кун икки моли унга икки холли улкан илон бўлиб қўринадн ва бўйнига ўралади. Сўнгра икки чаккасидан тишлаб туриб, «Мен молингман, мен сен тўплаган хазинагман», дейди», дедилар. Кейин: «Аллоҳ Ўз фазлидан берган нарсага бахиллик қиладиганлар буни ўзларига яхшилик деб ҳисобламасинлар», оятини охиригача ўқидилар» (Бухорий ривоят қилган).

Ибн Жарир раҳматуллоҳи алайҳ ривоят қилган бошқа бир ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам: «Бир киши ўз қариндошига келиб, Аллоҳ унга берган фазлдан беришини сўраса, у бахиллик қилиб бермаса, жаҳаннамдан катта илон чиқиб, тили билан ялаб-ялаб, бўйнига ўралур», деганлар.

Ҳа, инсон қанча яшамасин, қанча мол тўпламасин, ба-рибир бир кун келиб, ўлади ва мол-мулкини тарк этади.

«Осмонлару ернинг мероси Аллоҳникидир».

Ҳамма-ҳаммаси Аллоҳга қолади. Ҳеч бир инсон дунёга устун бўлмайди.

«Ва Аллоҳ қилаётган амалларингиздан ўта хабардордир».

Кимнинг бахил, кимнинг бахил эмаслигини жуда ҳам яхши билиб туради.

Аллоҳ таоло Нисо сурасида шундай марҳамат қилади:

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا
آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ۗ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٢٧﴾

«Улар бахиллик қиладиган, одамларни бахилликка буюрадиган ва Аллоҳ уларга Ўз фазлидан берган нарсаларни беркитадиганлардир. Ва кофирларга хорловчи азобни тайёрлаб қўйганмиз» (37-оят).

Аллоҳ бахилларни, бахилликка буюрадиганларни ва Аллоҳ уларга Ўз фазлидан берган нарсаларни беркитадиганларни хуш кўрмайди. Бахил одам ўз кўлидаги неъматни ўзи яратгани йўқ, балки бу неъматни унга Аллоҳ берган. Аммо бу инсон шу нарсани ўзига ўхшаган, аммо ҳозирда оғир аҳволга тушиб қолган бошқа бир инсонга беришдан қизғанади.

Бахиллик жамият аъзолари ичида бир-бирини кўра олмасликка, турли фитналар келиб чиқишига сабаб бўлади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلُكُمْ بِالشُّحِّ، أَمَرُهُمْ بِالْبُخْلِ فَبَخِلُوا، وَأَمَرُهُمْ بِالْقَطِيعَةِ فَقَطَّعُوا، وَأَمَرُهُمْ بِالْفُجُورِ فَفَجَرُوا». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоху анхумодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам хутба қилдилар ва: **«Бахилликдан сақланинглар. Чунки у сиздан олдингиларни ҳалок қилгандир. Уларни бахилликка**

амр қилди, бахиллик қилдилар. Уларни алоқаларни узишга буюрди, уздилар. Фужурга буюрди, фужур қилдилар», дедилар» (*Абу Довуд ривоят қилган*).

Мазкур номаъкул инсонлар ўзлари бахиллик қилганлари етмаганидек, бошқаларни ҳам бахилликка буюрадилар. Шу билан бирга, Аллоҳ таоло томонидан берилган неъматларни беркитадилар. Одамларга кўрсатишдан қочадилар. Одамлар билиб қолмасин, деб ўзлари ҳам емай, ичмай, киймай кун кечирадилар.

عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ وَالْبَيْهَقِيُّ.

Имрон ибн Хусойндан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Агар Аллоҳ бир бандага неъмат берса, унинг асари ўша бандада зоҳир бўлишини яхши кўради», дедилар» (*Табароний ва Байҳақий ривоят қилишган*).

Ояти кариманинг охирида: «**Ва кофирларга хорловчи азобни тайёрлаб қўйганмиз**», дейилишидан, бу оятлар кимлар ҳақида экани яна ҳам равшан бўлади.

عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصَّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خَبٌّ وَلَا مَنَانٌ وَلَا بَخِيلٌ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Жаннатга бузгунчи ҳам, миннатчи ҳам, бахил ҳам кирмайди**», дедилар» (*Термизий ривоят қилган*).

Ушбу ҳадиси шарифда зикри келган учта ёмон хулқдан узоқда бўлиш зарур.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «خَصَلَتَانِ لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ: الْبُخْلُ، وَسُوءُ الْخُلُقِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Саъид розияллоху анхудан ривоят қилинган ҳадисда Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «**Икки хислат мўминда жам бўлмайди: бахиллик ва бадхулқлик**», деганлар (*Термизий ривоят қилган*).

Мўминлик улкан шарафдир. Мўмин киши хусни хулқ соҳиби бўлади. Унда бахиллик ва бадхулқлик каби ёмон иллатлар мутлақо бўлмайди. Бунга ўхшаш ёмон ахлоқлар билан иймон бир шахсда жам бўла олмайди.

Бахиллик тўғрисидаги асарлар.

Умар ибн Абдулазизнинг синглиси Уммул Банийн: «Бахилга уфф бўлсин, агар бахиллик кўйлак бўлганида, уни киймас эдим ва агар йўл бўлганида, ундан юрмас эдим», деган.

Муҳаммад ибн Мундакир: «Агар Аллоҳ бир қавмга ёмонликни ирода қилса, уларнинг устига уларнинг ёмони амир қилиб кўяди ва уларнинг ризқларини бахилларнинг қўлига қарам қилиб кўяди».

Алий розияллоху анху ўз хутбаларида шундай деганлар: «Тезда инсонларга шундай замон келади. Унда бойлар ўз қўлидаги нарсани тишлари билан тишлаб олади. Ваҳоланки, улар бунга буюрилмаган».

Абуллоҳ ибн Амр айтадилар: «Хасислик бахилликдан ҳам шиддатлироқдир. Чунки хасис бошқа одамнинг қўлидаги нарсага то ўзиники бўлмагунча қизғанчиқлик қилади. У ўзининг қўлидаги нарсага қизғанчиқлик қилади ва уни беркитади. Бахил эса ўзининг қўлидаги нарсада бахиллик қилади, холос».

Имом Шофеъий: «Жаҳаннамнинг ғорида бахиллик чуқурроқ бўладими ёки ёлгончиликми, билмадим», деган эканлар.

Каъб розияллоҳу анҳу айтадилар: «Ҳар тонгда иккита муваккал фаришта: «Аллоҳим: Бахилга талафотни тезлат, молини эҳсон қилувчига эса ўринбосарни тезлат», деб нидо қилади».

Бишр ибн Ҳорис: «Бахиллик учун ғийбат йўқ», дейдилар.

Яҳё ибн Муъоз айтадилар: «Сахийларнинг қалбида фақатгина муҳаббат бўлади – агар улар фожир бўлсалар ҳам ва бахилларникида эса ғазаб бўлади – агар улар аброр бўлсалар ҳам».

Яҳё ибн Закариё алайҳимуссалом айтадилар: «Иблисни учратганларида ундан сўрадилар: «Эй Иблис, одамларнинг ичида сенга энг маҳбуби ҳақида ва одамларнинг ичида энг ёқмайдигани ҳақида менга хабар бер». Иблис деди: «Мен учун одамларнинг энг маҳбуби бахил мўминдир ва энг ёқмайдигани эса сахий фосиқдир». Ундан: «Нима учун?» деб сўрадилар. У жавоб берди: «Чунки бахилнинг бахиллиги менга кифоя қилади, лекин Аллоҳ сахий фосиқнинг саховати туфайли унинг қалбини ўзгартириб қўйишидан кўркаман». Ва бурилиб кетаётиб: «Агар Яҳё бўлмаганингда, бунинг хабарини бермас эдим», деган экан.

Бахиллар ҳақида ҳикоялар.

Басрада бир бахил бой одам яшар экан. Унинг кўшнilarидан бири меҳмондорчиликка чақириб, бир товоқ тухумни олдиға қўйибди. У эса тухумнинг ҳаммасини пакқос туширибди. Кўп еганлигидан чанқаб, кўп сув ичибди. Натижада қорни ишиб, мазаси қочиб, ўлим кўзига кўриниб қолибди. Дарди янада оғирлашиб, ҳеч бир иложини тополмагач, табибга шикоят қилибди. Табиб эса: «Ҳеч қандай зарари йўқ. Еган нарсаларингни қайт қилиб ташла», дебди. У эса: «Ҳо-о, шунча тухумни қайт қилиб ташлайманми!? Ўлсам ўламан, лекин қайт қилмайман», деган экан.

Бахилликнинг чегараси.

Уламолар бахилликнинг чегараси ҳақида ўзига хос баҳс юритганлар. Баъзилар: «Сарф қилиниши вожиб бўлган нарсани сарфламаслик бахилликдир. Ўзига вожиб бўлган нарсани адо қилган шахс бахил бўлмайди», дейишган.

Бу гап унча тўғри эмас.

Ҳоким: «Аҳли аёлига белгиланган миқдорни бериб, ундан зиёда ҳеч нарса бермай қўйган одам бахил бўлади», деган.

Аслида эса бахилликдан қутулиш учун шариатда вожиб қилинган миқдорни нафақа қилиш билан бирга, мурувват тақозо қиладиган нарсани ҳам сидқидилдан бериш керак бўлади.

Шариат вожиб қилан нарса закот ва аҳли аёлнинг нафақасидир.

Мурувват тақозо қиладигани эса торлик вужудга келтирмаслик ва майда-чуйда нарсаларга ҳам эътибор беравермасликдир. Бу ҳолат кишилар орасида пасткашлик дейилади. Бу нарса ҳолат ва шахсларга қараб турлича бўлади. Камбағал учун пасткашлик бўлмаган нарса бой учун пасткашлик ҳисобланиши мумкин. Бола-чақасига қилинган нафақа пасткашлик ҳисобланса ҳам, бу нафақа бегонага қилинганда пасткашлик ҳисобланмаслиги мумкин.

Бахил – шариат ҳукми ва мурувват тақозоси ила ман қилиш мумкин бўлмаган нарсани ман қилган шахсдир.

Шариат вожиб ва мурувват тақозо қилган нарсани бе малол сарф қилган киши бахил дейилмайди. Аммо бундан ҳам зиёдани сарф қилмагунча, сахий ҳам бўла олмайди.

Бахилликнинг давоси:

Бахилликнинг асосий сабаби молга бўлган ортиқча муҳаббатдир. Бу муҳаббатнинг икки сабаби бор:

Биринчиси: Умидни узун қилган ҳолда молсиз эришиб бўлмайдиган шахватларга муҳаббат қўйиш. Умиди узун бўлмаса, бола-чақаси ҳам узун умид ўрнига ўтаверади.

Иккинчиси: Молнинг ўзига муҳаббат қўйиш.

Баъзи одамларнинг умрининг охиригача етиб-ортадиган мол-мулки бўлади. Қариб-чириб кетса ҳам, ўзига вожиб бўлган молни чиқармайди, садақа ҳам қилмайди. Ўлса, моли душманларига қолишини ёки зое бўлишини ҳам биларди. Бу давоси йўқ дарддир. Бу худди бир одамни яхши кўриб юриб, унинг элчиси келганда маҳбубни қўйиб, элчини яхши кўриб қолган одамга ўхшайди. Зотан, мол-дунё хожатларни чиқарувчи элчидир. Хожатини эсдан чиқариб, динорнинг ўзига муҳаббат қўйиш залолатдан бошқа нарсаси эмас.

Ҳар бир нарсанинг муолажаси унинг зидди билан бўлади. Шахватларга берилиш қаноат ва сабр билан даволанади. Умидни узун қилиш ўлимни кўп эслаш билан даволанади.

Ўзида бахиллик дардининг аломатларини сезган одам унинг ёмонлиги ҳақидаги оят ва ҳадисларни кўп ўқиб юрсин. Бахилликнинг зарарлари ва оқибатини эсга олсин. Сахийликни эсга солувчи оят ва ҳадисларни ўқиб, уларга амал қилишга ўтсин.

Илмнинг маҳалли бўлган қалбга шайтоннинг кирар йўлларида бири мутаассибликдир.

Мутаассиблик бирор ғоя, мазҳаб, ҳавои нафс, бирор шахс ёки маълум бир йўналишга қаттиқ ёпишиб олиб, ундан бошқасини мутлақо тарк этмоқлик, унга қарши курашмоқликдан иборат бўлиб, бу иллат ўз эгасининг қалбида бошқаларга нисбатан хусумат, кек сақлаш, кўролмаслик, ғазаб ва бундан бошқа бир қанча иллатларни келтириб чиқаради. Натижада мутаассиб нафақат бошқаларнинг ўз соҳасида ривожланишларига, балки ўзининг ҳам эгаллаб турган соҳасида ривожланишига қарши бўлади. Шунинг учун ҳам таассуб бор жойда ҳеч қайси соҳада ривожланиш, тараққиёт, кашфиёт, енгиллик, осонлик қулайлик ва керак бўладиган шарт-

шароитлар юзага чиқмайди. Энди ўйлаб кўринг, дунё ва охиратнинг обод бўлиши учун бош омил бўган илм борасида мутаассибликка бориладиган бўлса, оқибати қандай бўлади?

Ўтмишимизда илм аҳилларининг бир-бирларига нисбатан адоватли фикрда бўлишлари, бир-бирларига қарши бўлар-бўлмас раддиялар бериш билан овора бўлиб, қанчадан-қанча таракқиётлардан, изланиш ва кашфиётлардан маҳрум бўлганликлари, натижада эса бошқа дин вакиллари илм-фан борасида ҳам етакчи, пешқадам бўлиб олганликлари ҳаммамизга маълум. Балки дин душманларининг ўзлари қасддан мўмин-мусулмонлар ичидан мутаассибликка мойил бўлган баъзи бир шахсларни топиб, уларни махсус тайёргарликлардан ўтказиб, айнан фитна-фасод, бефойда тортишув ва мунозараларни келтириб чиқариш учун тайёрлаган бўлсалар, ажаб эмас. Шунинг учун ҳам бўлажак аҳли илмлар бўлмиш талабалар тарихимизда ўтган мазкур хатоларни қайта такрорламаслик учун бу борадаги маълумотларни тартибли ҳолатда етук устозлардан таълим олишлари ва ҳосил қилган маълумотларига оғишмай амал қилиб боришлари лозим ва лобуддир. Акс ҳолда ўзича тўғри йўлдан, тўғри мазҳабдан, менинг ғоям энг тўғри ғоядир, бошқалар ҳам шунга эргашишлари шарт, дея ўзи билмаган ҳолда дин душманларининг тегирмонига сув қуюди. Аслида эса ҳар қандай ҳолатда ҳақиқий мўмин-мусулмон, хусусан, кўпчиликка дин-диёнат борасидаги маълумотларни етказиб турувчи ва кишиларнинг турли муаммолари ечимини топувчи аҳли илмлар бундай хатолардан эҳтиёт бўлишлари шарт. Яқин тарихимизда ҳам ана шундай мутаассиб шахсларнинг кўр-кўрона таассублари туфайли мўмин-мусулмонлар ўртасида бир неча гуруҳ ва фирқалар пайдо бўлганлиги ҳеч кимга сир эмас. Натижа қандай яқунлангани ҳам барчамизга маълум.

«Таассуб» шайтоннинг хийлаларидан биридир. Лекин одатда бу дардга мубтало бўлган шахс ўзидаги дардни сезмайди. Балки у ўзини бутун вужуди билан ҳақиқатни ҳимоя қилаётган, уни тарқатиш учун жонбозлик кўрсатаётган ва унга қарши чиққанларга қарши шиддатли курашаётган фидойи ва қаҳрамондек тутади. Аслида эса у шайтоннинг етовидаги шахсдир. Мутаассибларнинг баъзилари Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳуга таассуб қилади. Ўзича у зотга ўхшашга ҳаракат қилади, у зотни барчадан устун кўради ва ўзининг ушбу фикрида ғулувга кетади. Бу борада ҳар қанча талашиб-тортишишдан қайтмайди, лекин амал қилиши керак бўлган асосий жиҳатни унутади. Яъни Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳунинг такводор, илмли, маърифатли, саховатли, кечиримли, адолатли, садоқатли, омонатдор, тўғрисиўз бўлганларига ва бундан бошқа жуда кўп гўзал фазилатларига эътибор бермайди. Балки у зот тўғрисидаги маълумотларни ўқиш, кўр-кўрона ўрганишнинг ўзи билангина кифояланади. Аслида эса агар тасаввур қилиш жоиз бўлса, Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳу ана шу инсонни кўрганларида, унинг биринчи душманига айланган бўлар эдилар. Зотан, у киши розияллоху анҳуга мухлис бўлиш у зотнинг тутган йўллари, сийратлари ва барча фазилатларини ўзида мужассам қилиш билан эмасми?

Ёки баъзи бир мутаассиблар ҳазрати Али розияллоху анҳуга таассуб қиладилар. Натижада ўзларича ҳазрати Али розияллоху анҳунинг мақом-мартабаларини кўтариш учун буюк зотлар бўлмиш Абу Бакр, Умар ва Усмон розияллоху анҳуларни ҳақоратлаб, таҳқирлайдилар.

Ваҳоланки, ҳазрати Али розияллоху анҳунинг ўзлари ана шундай мутаассиблар тўғрисида: «Бир қавм мени ўта яхши кўрганлиги учун, яна бири эса ўта ёмон кўрганлиги учун залолатга кетади», деганлар.

Уларнинг таассублари шу даражада шиддатли бўлганлигидан мана, бир неча асрлар бўлибдики, улар ўзларининг мазкур эътиқод ва ғояларини авлодма-авлод ўз меросхўрларига сингдириб келмоқдалар. Шунинг учун ҳам ҳозирги кундаги ана шу мутаассибларнинг ғоялари «фидойи»ларига айланган, адашган гуруҳ аъзолари ҳалигача ўзларининг мутаассибона қарашларини ҳидоят ва тўғри йўл деб ҳаспўшламоқдалар. Ваҳоланки, буларда ҳам ҳазрати Али розияллоҳу анҳунинг буюк ахлоқ-одоблари, илму маърифат ва бошқа фазилатлари мутлақо топилмайди. Агар ҳазрати Али розияллоҳу анҳу уларни кўрганларида, худди ўзларининг даврларида пайдо бўлган фирқаларга қарши курашгандек курашар эдилар.

Мазкур мутаассиблар ўзларининг хом ҳаёлларида чо-риёрлардек буюк саҳобийларни яхши кўришларини даъво қилишлари билан охиратда жаннатда ана шу зотлар билан бирга бўлишни умид қиладилар. Аслида эса ундай зотлар билан жаннатда бирга бўлиш нафакат уларга бўлган куруқ муҳаббатни изҳор қилиш, балки худди ўшалардек шариатнинг барча кўрсатмаларига оғишмай амал қилиш билан бўлишини ҳаёлларига ҳам келтирмайдилар. Ваҳоланки, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам кизлари Фотима розияллоҳу анҳога: **«Амал қилгин, чунки мен сен учун бирор нарсани Аллоҳ таолодан беҳожат қилолмайман»**, деганлар.

Шунингдек, мусулмонлар ичида Абу Ҳанифа, Моликий, Шофеъий ва Аҳмад раҳимаҳумуллоҳга ҳам мутаассибона эргашганлар бор. Модомики, уларнинг тузган мазҳабларида рўй-рост амал қилиб юрмас экан, биринчи ўринда мазкур мазҳаббошиларнинг ўзлари киёмат куни уларга қарши хусуматчи бўладилар. Яъни улар: «Менинг мазҳабим гап-сўзнинг ўзидангина эмас, балки амалдан иборат эди ва гапирилса ҳам, амал сабабли гапирилиши керак эди, шунчаки алжираш учун эмас. Сен эса амалда ҳам, сийратда

ҳам, маслакда ҳам — барча-барчасида менга хилоф қилдинг, сўнгра каззоблик ила менинг мазҳабимда юришингни даъво қилдинг», дейдилар, иншааллоҳ.

Бу йўл шайтоннинг инсон қалбига кирадиган энг катта йўлидир. У шу туфайли қанчадан-қанча олимларни ҳалокатга учратди. Натижада эса мазкур олимлар ўз динларининг асосий арконларини унутиб ёки уларга безътиборлик, беписандлик ила ўзлари ҳам ҳалокатга учрадилар, бошқаларни ҳам ҳалокатга учратдилар.

Ҳасан раҳимаҳуллоҳ айтадилар: «Бизларга етишича, иблис шундай деган экан: «Уммати Муҳаммадияни гуноҳ-маъсиятлар сари васваса қилдим, улар эса истиғфorni кўпайтириш ила белимни синдирди. Шунда уларга шундай бир гуноҳни васваса қилдимки, улар у сабабли Аллоҳ таолога истиғфор айта олмай қолдилар. У ҳавои нафс эди».

Малъун шу ўринда тўғри айтади. Ҳақиқатан ҳам, уммати Муҳаммадия маъсиятларга етакловчи сабаблардан бири ҳавои нафс эканлигини билмайдилар. Қандай қилиб унга истиғфор айтсинлар?! Ҳақиқатан ҳам, шайтон уммати Муҳаммадияни ўз нафси ҳавосига тобе қилди. Натижада эса улар ўнлаб фирка ва гуруҳларга бўлиндилар. Ҳар бир фирка ва гуруҳ ўзларининг мутаассибона ғояларига тиш-тирноқлари билан ёпишдилар ҳамда бир-бирларига қарши хусумат ва низоларни алангалатдилар. Ҳаттоки бир-бирларига қарши қурол-яроғ кўтариб, қатл қилишгача бордилар. Ҳозирги кунда эса бу салбий ҳолатларнинг энг ривожланган даврида турибмиз, десак хато бўлмайди. Буларнинг барчасининг давоси шариат аҳкомларига огишмай, рўй-рост ва тўғри ҳолатда амал қилиш ила бўлади. Лекин шайтон ва унинг малайлари бўлмиш баъзи бир мутаассиблар мўмин-мусулмонларнинг бирлашишлари ва уларнинг иттифок бўлишларига томошабин бўлиб қараб турмайди. Балки му-

сулмон уламолари бирор жойда жамланиб, мазкур салбий иллатларга қарши курашиш тўғрисида бирлашиш учун келишиб олсалар, ҳали жойларидан кўзғалмасларидан туриб, шайтон уларнинг қалбларига гулгула солиб, уларнинг орасида фитна тарқатиш учун ўз аскарларини ташлайди.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу: «Бир қавм Аллоҳни зикр қилиб ўтирган эдилар. Шайтон уларни турғизиб юбориш ва ўрталарига тафриқа солиш учун келди, лекин бунга қодир бўлмади. У дунёвий гапларни гаплашиб ўтирган бошқа бир қавмнинг олдига бориб, уларнинг ўртасида фиску фасодни тарқатди. Натижада улар ўринларидан туриб, бир-бирларига ташландилар. Шайтоннинг асл мақсади эса буларнинг ўртасини бузиш эмас, балки урушаётганларини кўриб, Аллоҳнинг зикри билан машғул бўлиб ўтирганлар келиб, уларни ажратиш учун ўрталарига тушишлари, натижада эса Аллоҳнинг зикридан айрилиб, булар билан овора бўлиб қолишлари эди».

Натижа шайтон кутгандек бўлди. Шайтон Аллоҳнинг ҳидоятда собитқадам бўлганларга тўғридан-тўғри ҳужум қилишга қодир бўлмагани учун, бошқа инсонлар орқали ҳужум қилишни мақсад қилади. Ва ана шундай инсонлар рўйхатининг бошида мутаассиблар туради. Чунки улар баъзи бир илмларни эгаллаб олиб, ўзларини тўғри йўлда деб ҳисоблайдилар ва дин, шариат йўлида жонимизни фидо қиламиз, дея даъво қиладилар.

Илмнинг макони бўлган қалбга шайтоннинг қирар йўлларида бири тил орқали содир этиладиган барча гуноҳлардир.

Юқорида тўғридан-тўғри қалбга тегишли бўлган маънавий иллатларнинг баъзилари тўғрисида маълумот тақдим этилди. Қуйида эса қалбда пайдо бўлган мазкур иллатлар-

ни ташқарига чиқарувчи, уни зоҳир қилувчи ва бошқаларга тарқатувчи восита бўлмиш тил ва унга тегишли бўлган баъзи бир офатлар тўғрисида сўз юритилади. Тил офатлари жуда ҳам кўп ва улар ўта салбий оқибатларга олиб боровчи бўлганлиги учун бу тўғрида умумий маълумот беришдан бир оз четланиб, балки ундан содир этиладиган офатларнинг ҳар бири тўғрисида иложи борица батафсилрок маълумот беришга ҳаракат қиламиз. Зотан, инсоннинг бутун туйғу, ҳиссиёт, ўй-фикр, ният ва мақсадларини ифода этиш учун восита бўлмиш буюк неъмат бўлмиш тилдан ўз ўрнида фойдаланилмаса, хунук оқибатларга олиб келиши ҳеч кимга сир эмас. Тилни энг зарур, фойдали нарсаларни ифода этиш учун ишлатилмаса, у бефойда, зарарли, балки ўта ёмон оқибатларга олиб келадиган офатлар билан машғул бўлиши мумкин. Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳадиси шарифларида тилни ёмон сўзлардан сақлашнинг аҳамияти тўғрисида қуйидагича марҳамат қилганлар:

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ حَيْثِهِ وَمَا بَيْنَ رَجُلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Саҳл розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким менга икки оёғи орасидаги нарсанинг ва икки жағи орасидаги нарсанинг кафолатини берса, мен унга жаннатнинг кафолатини бераман»**, дедилар» (*Бухорий, Муслим ва Термизий ривоят қилишган*).

Мазкур ҳадиси шарифда ҳар бир мўмин-мусулмоннинг жаннатий бўлиши ёки аксинча, жаҳаннамий бўлишининг энг катта сабабларидан иккитасининг хабари бериляпти. Одатда инсоннинг аъзоларидан содир этиладиган ҳар бир иш қайсидир маънода ўз эгасини жаннат ёки жаҳаннам

сари етаклайди. Бу ҳадиси шарифда эса мазкур икки аъзо-нинг зикр қилиниши бошқа аъзоларга унчалик эътибор бе-рилмаслигига далолат қилмайди. Балки мазкур икки аъзо қолган аъзоларга нисбатан гуноҳ-маъсият қилиш борасида пешқадамроқ бўлганлиги ва қолаверса, бу аъзолардан содир этилажак гуноҳларнинг тур ва навлари кўп бўлганлиги боис-гўёки барча аъзоларнинг номидан иккаласининг зикри кел-тирилган. Толиби илм эса барча ҳаракату саканотларида илм ҳосил қилиш учун керак бўладиган сифат ва хусусиятлар-ни мужассам қилиб, иллатлардан эса сақланмоғи лозимдир. Зотан, яхшиликлар билан иллатлар бир жойда мужассам бўлмайди. Толиби илмнинг эса барча аъзолари каби, ҳади-си шарифда зикри келган икки аъзосини барча иллатлардан пок тутиши ва у аъзолардан фақатгина шариат кўрсатмала-рига мувофиқ фойдаланиши унинг келажакда барчага пеш-во бўладиган олиму фозил бўлиб етишишига сабаб бўлади. Аксинча, қуйида зикри келадиган тил офатларига мубтало бўлса, жамиятда обрўсиз, эътиборсиз шахсга айланади.

Биринчи офат – кераксиз сўз;

Икинчи офат – ботил сўзга киришиш;

Учинчи офат – гапда чуқур кетиш;

Тўртинчи офат – фаҳш, сўқиш ва ачитиб гапириш;

Бешинчи офат – мазах;

Олтинчи офат – масхара ва истехзо;

Еттинчи офат – ёлғон;

Саккизинчи офат – ғийбат;

Тўққизинчи офат – чақимчилик;

Ўнинчи офат – иккиюзламачининг гапи;

Ўн биринчи офат – маддоҳлик;

Ўн иккинчи офат – ўзини илмли қилиб кўрсатишга ури-ниш ва ўринсиз савол бериш.

ТИЛ ОФАТЛАРИ

Биринчи офат – кераксиз сўз.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَغْنِيهِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳудан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Ўзига кераксиз нарсани тарк қилиш киши Исломининг гўзаллигидандир», дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Одатда кераксиз нарса, у нима бўлишидан қатъи назар, инсоннинг вақти, мол-дунёси, ақл-заковати, тафаккури, куч-қуввати бекорга сарф бўлишига олиб боради. Агар бундай нарсалар инсон ҳаётининг ҳар бир қунида содир этиладиган одатга айланиб қолса, қарабсизки, унинг умри давомида ҳисоблаб бўлмайдиган даражада катта имкониятлар ҳар тарафлама қўлдан бой берилади. Толиби илм учун эса мазкур имкониятларнинг озгинасини бўлса-да қўлдан бой бериш жуда катта йўқотиш бўлиб, келажакда бу кемтиклик илм-маърифат борасида катта-катта бўшлиқларни ҳосил қилади. Мазкур иллат унинг Исломининг гўзаллигига путур етказди.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ». رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

Абу Ҳурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Жим Аллоҳга ва охират қунига иймон келтирган бўлса, яхши гап айтсин ёки жим турсин», дедилар» (Тўртовлари ривоят қилишган).

Одатда, Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам биз умматлар учун ўта муҳим нарсанинг хабарини бермоқчи бўлсалар, «**Ким Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирган бўлса**» деган хитоб билан мурожаат қиладилар. Бу ҳадиси шарифда эса мана шу муҳим хабар инсоннинг тилига тегишли бўлган иллатдан сақланиш ва уни фақатгина яхшиликка ишлатиш кераклиги тўғрисидаги огоҳлантиришдир. Кўпгина инсонлар жим туришни илмсизлик, ожизлик ва журъатсизликка йўядилар. Аслида эса ҳар бир мусулмоннинг сукути тафаккур ва тадаббурдан иборат бўлиши керак. Инсоннинг бекорга, жим тургандан кўра шунчаки нимадир ҳақида гаплашиб ўтириши унинг жоҳиллигидандир. Агар ҳадиси шарифга биноан айтадиган бўлсак, Аллоҳ ва охират кунига иймон келтирган мусулмон бундай тил офатларига мутлақо яқин йўламаслиги керак. Хусусан, толиби илмдан бошқаларга намуна бўладиган даражада гўзал хулқли бўлиш талаб қилинади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَمَتَ نَجَا». رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абдуллоҳ ибн Амрдан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким сукут сақласа, нажот топибди»**, дедилар» (Имом Аҳмад ва Термизий ривоят қилишган).

Нақадар қисқа ва лўнда ҳақиқат! Инсон керакли жойда сукут сақлаганлиги сабабли нафақат бу дунёдаги турли офатлар, балолар, ҳар хил туҳматлардан ва жавобгарликлардан нажот топади, балки охиратдаги савол-жавоблардан, жаҳаннам азоби ва укубатларидан ҳам нажот топиши аниқ. Аммо сукут сақламаса, бунинг учун ҳисоб-китоб қилинади, яхшилик учун сукут сақлаган бўлса, савоб олади,

аксинча, унинг гап-сўзи ёмонликка сабаб бўлган бўлса, азобга дучор қилинади.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، رَفَعَهُ قَالَ: «إِذَا أَصْبَحَ ابْنُ آدَمَ فَإِنَّ الْأَعْضَاءَ كُلَّهَا تُكْفِّرُ اللِّسَانَ فَنَقُولُ: اتَّقِ اللَّهَ فِينَا فَإِنَّمَا نَحْنُ بِكَ، فَإِنْ اسْتَقَمَّتْ اسْتَقَمْنَا، وَإِنْ اغْوَجَّتْ اغْوَجَّجْنَا». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Саъид Худрийдан ривоят қилинади:

«Расулulloх соллаллоху алайхи васаллам: «Одам бо-
ласи тонг оттирса, унинг аъзоларининг барчаси тилга:
«Бизнинг ҳаққимизда Аллоҳдан кўрк! Биз сенга боғ-
ликмиз. Тўғри бўлсанг, тўғримиз. Эгри бўлсанг, эгри-
миз», дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Инсон аъзоларининг тилга бўлган хитоби ижобий ҳолда амалга ошиши учун инсон ўз тилини фақатгина яхши ва фой-
дали сўзларнигина сўзлашга одатлантириши керак. Шунинг
учун ҳам шариатимизда руҳий тарбия биринчилардан бўлиб
тил офатларидан сакланишни ўргатади. Шунингдек, тилни
бефойда нарсаларни гапиришдан тийишнинг ўзи кифоя қил-
майди. Балки тарбиянинг юқори нуқтаси – ҳадиси шарифлар-
да айтилганидек, унинг фақатгина яхшилиқни гапирадиган
доимий ҳолатида Аллоҳнинг зикри билан намланиб туриши-
ни ҳам таъминлаш лозим. Бу ҳолат эса инсоннинг ҳаётида-
ги ҳар бир ҳаракату саканотни, ҳаттоки унинг уйкусини ҳам
қамраб олади. Шунинг учун ҳам уйкудан туриши биланок
ўзига хос бўлган дуони ўқийди. Куннинг қолган қисмини ҳам
оят ҳадисларда зикр қилинган тартибда давом эттиради.

Абу Ҳурайра айтади:

«Гапнинг ортиқчасида яхшилиқ йўқ».

Халқимизда «Кўп гап эшакка юк» деган нақл бор. Ушбу
нақл Абу Ҳурайра розияллоху анхунинг мазкур ҳикматли

сўзларидан олинган бўлса, ажаб эмас. Ортикча гап ҳар тарафлама зарар эканлиги, ортикча гапни кўп гапиради-ганлар алалоқибат бу дунёнинг ўзида ўта кийин ва мушкул ҳолларга тушиб қолишлари ҳаммага маълум. Шундай бўлгач, охиратдаги ҳисоб-китоб тўғрисида ўзингиз ўйлаб кўраверинг. Балки, шунинг учун ҳам ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу куйидаги сўзларни айтган бўлсалар, ажаб эмас.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу айтади:

«Кимнинг гапи кўпайса, хатоси ҳам кўпаяди».

Ҳаётимиз давомида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг мазкур сўзлари нақадар ҳақ эканлигига ҳаммамиз ҳам бир эмас, балки бир неча маротаба гувоҳ бўлганмиз. Одатда турли суҳбатлар давомида баъзи одамлар бошқаларнинг эътиборини ўзига жалб қилишни хоҳлайди, буни амалга оширишнинг энг самарали услубларидан бири эса сергаплиқдир. Бунда ўзини илмли, билагон қилиб кўрсатиш, бошқаларга нисбатан алоҳида фазилатларга эга эканлигини изҳор қилиш маънолари бор. Одатда сергап одам атайлаб, қасддан ёлгон маълумотларни тўқишга ҳаракат қилади. Натижада эса ўзи кўзлаган мақсадига эришиш ўрнига, аксинча, ҳамсуҳбатларининг назаридан қолади. Агар бу одатини ўз вақтида тарқатиб, ўзини ўнглаб олмаса, бир кун келиб, у яққаланиб қолиши ҳам мумкин. Агар бу иллат толиби илмда бўлса, у тезлик билан бу иллатдан қутулиш чорасини кўриши керак. Ақс ҳолда унга манфаатли илм юкмайди, балки келажакда илмсиз, сергап бир инсонга айланиб қолиши шубҳасиз.

Ҳасан Басрий айтади: «Мўмин кишини тили қалбининг орқасида бўлади. Гапиришни истаган пайтда тафаккур қилади. Агар у гапдан фойда бўлса гапиради. Агар зарар бўлса ўзини тияди. Мунофиқнинг қалби эса тилининг учида бўлади». Яъни, қалбига келган сўзни гапиради, ундан тўхтамайди ва қайтмайди.

Ҳакимларнинг биридан: «Сени бунчалик ҳикматга нима етказди?» деб сўралганда, «Билган нарсамни сўрамайман, кераксиз нарсани гапирмайман», деб жавоб берган экан.

Мазкур ҳикматли сўз ҳар бир толиби илмнинг бош шиори бўлиши керак. Шундагина у умрининг ҳар бир лаҳзасидан унумли фойдалана олади.

Умар ибн Абдулазизнинг олдига бир киши келиб, бошқа бир киши ҳақида баъзи бир нарсаларни айтди. Шунда Умар ибн Абдулазиз унга қараб: «Истасанг, ишингни текшириб кўрамиз, агар сен ёлғончи бўлсанг, **«Эй иймон келтирганлар! Агар фосик хабар келтирса, аниқлаб кўринглар...»** (Ҳужурот сураси, 6-оят) ояти аҳлидан бўласан, агар рост айтган бўлсанг, **«Кишиларни айбловчи, чақимчилик қилиб юрувчи»** (Қалам сураси, 11-оят) ояти аҳлидан бўласан, ёки истасанг, сени афв қилиб юборамиз», деди. Шунда ҳалиги киши: «Эй мўминларнинг амири, афв қилинг, қайтиб бу ишни қилмайман!» деди.

Фақат яхши гапни гапир.

Робиъ ибн Хайсам: «Фақат яхши гапни гапир. Чунки банда гапирадиган гапига жавоб беради. Барча гаплари унинг учун ҳисоблаб қўйилади. **«Аллоҳ ҳисоблаб турган, улар эса унутганлар»** (Мужодала сураси, 12-оят).

Фақат фойдали гапни гапир.

«Ким гапирилган гап учун савоб ёки азоб борлигини билса, фақат фойдали нарсанигина гапиради» (Умар ибн Абдулазиз).

Беҳуда гапнинг таъсири.

«Агар қалбингда қаттиқликни, баданингда ланжликни ва ризқингда тангликни сезсанг, билгинки, сен қаердадир беҳуда гап гапириб қўйибсан» (Молик ибн Динор).

Бефойда суҳбатга қўшилма.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ قَعَدَ مَقْعَدًا لَمْ يَذْكُرِ اللَّهَ فِيهِ، كَانَتْ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ تَرَةٌ، وَمَنْ اضْطَجَعَ مَضْجَعًا لَا يَذْكُرُ اللَّهَ فِيهِ كَانَتْ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ تَرَةٌ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Ким бир ўринга ўтирса-ю, Аллоҳни зикр қилмаса, унга Аллоҳ томонидан нуқсон етади. Ким бир ўринга ёнбошласа-ю, Аллоҳни зикр этмаса, унга ҳам Аллоҳ томонидан нуқсон етади»**, деганлар» (Имом Абу Довуд ривоят қилган).

Тўқсонинчи йилларда катта шов-шувга сабаб бўлган, Исломни истехзо қилувчилардан бирининг китоби ҳақида шайх Шаъровийдан фикри сўралганда, шайх: «Ўқимаганман, кейин ҳам ўқимайман», деб жавоб берган эканлар. Шунда савол берганлар: «Ахир бу китоб ҳақида қанчадан-қанча гап-сўзлар бўлди-ку», дейишди. Шайх Шаъровий уларга Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятини ўқиб бердилар: **«Батаҳқиқ, сизларга Китобда: «Аллоҳнинг оятларини уларга куфр келтирилган ва уларни истехзо қилинган ҳолда эшитганингизда, бошқа гапга ўтмагунларича, улар билан ўтирманглар»**, деб нозил қилди. У ҳолда (агар ўтирсангиз,) сиз ҳам улар кабисиз. Аллоҳ мунофиқ ва кофирларнинг ҳаммасини жаҳаннамда жамловчидир» (Нисо сураси, 140-оят).

Касодга учраган инсон.

«Одамларнинг энг касодга учрагани Аллоҳни унутиб, ўзи билан ўзи овора бўлганидир. Ундан-да касодга учрагани эса ўзини ҳам унутиб, одамлар билан овора бўлиб қолганидир» (Ибн Қайюм).

Ривоят қилинишича, Лукмони Ҳаким ўз ўғилларига ҳар бир сўз ҳисоб-китоб қилиниши тўғрисидаги тушунчани ажойиб бир тажриба асосида таълим бердилар.

Лукмони Ҳаким ўз ўғли билан рўза тутиш учун сахарлик қилаётган пайтларида ўғилларига: «Ўғилчам, бугун сахарликдан то ифторликкача, кун бўйи нимаики сўз сўзласангиз, барчасини қолдирмасдан коғозга туширинг. Ифторлик пайтида айтган сўзларингизнинг барчаси учун ҳисобот берасиз. Сўнгра ифторлик қиласиз», дедилар. Ўғил отанинг айтганларига итоат этиб, кун бўйи нимани гапирган бўлса, коғозга туширди. Кечга яқин ифторлик дастурхони атрофида ота-бола жамландилар. Ота ваъдага мувофиқ, ўғлидан ҳисобот ола бошлади. Аксига олиб, савол-жавоб тонг отгунга қадар чўзилди. Ўғилча ифторлик қилолмади. У сахарлик қилиб, яна рўзани бошлади. Бу кун ҳам барча гапирган гапларини, сўзларини коғозга туширди. Яна ифторлик пайтида Лукмони Ҳаким ўғлидан ҳисоб-китобни талаб қилдилар. Аксига олиб, бу кеча ҳам ҳисоб-китоб тонг отгунича чўзилиб, яна ифторлик қилинмади. Бу кун ҳам сахарлик қилиш билан бошланди. Ифторлик пайтида яна дастурхон атрофида ота-бола ҳозир бўлдилар. Ота ўз ўғлидан ҳисоб-китобни ола бошлади, шунда бола ҳеч нарса ёзилмаган коғозни кўрсатди ва: «Отажон, бугун кун бўйи ҳеч нарса гапирмадим. Чунки икки кундан бери ҳисобот бераман деб, ифторликдан маҳрум бўлдим, тинка-мадорим қуриди. Бундай машаққатнинг менга нима кераги бор, деб ҳеч нарса гапирмадим ва коғозга ҳам ҳеч нарса ёзмадим», деди. Шунда Лукмон Ҳаким: «Эй ўғилчам, мана энди гапирилган ҳар бир сўз ҳақидаги ҳисоб-китобнинг ҳақиқатига тушуниб етибсиз», деган эканлар.

Бир ўйлаб кўрайлик, агар банда бир кунлик гап-сўзи учун туни билан ҳисобот бериб, ифторлик қилишдан маҳрум бўлса, охирада бунинг ҳисоб-китоби қандай бўлар экан?

Қолаверса, ўз отасининг олдида ҳисобот бериш шунчалик кийин ва мушкул бўлса, оламларнинг Робби бўлмиш Аллоҳ таолонинг ҳузурида ҳисоб бериш қандай бўлар экан?

Агар бир кунлик гап-сўзнинг ўзигагина шунчалик ҳисоб-китоб бўлса, бир неча кунлик, ҳафталик, ойлик, йиллик ёки бутун умр давомидаги гап-сўзлар учун қанчалик ҳисоб-китоб қилинар экан?

Агар бир кунлик ҳисоб-китоб учун тўкин дастурхон атрофида ўтириб, ифторлик қилишдан маҳрум бўлинса, охи-ратдаги ҳисоб-китоб тугагунича жаннатдаги зиёфатлардан маҳрум бўлиш қанчалар аламли бўлар экан?

Қолаверса, эътибор берадиган бўлсак, бу ердаги ҳисоб-китобда Лукмони Ҳакимнинг ўғиллари ўта тарбияли бўлганлиги учун ҳеч қандай тил орқали содир этиладиган гуноҳларни қилмаганлиги маълум бўлади. Демак, фақатгина манфаатли сўзларни гапирганлиги учун ҳисоб бериш эвазига маълум бир вақт роҳату фароғатдан маҳрум бўлинган экан, бизларнинг қиёмат кунида берадиган ҳисоб-китобимиз, қолаверса, тилимиз орқали содир этган гуноҳларимиз ҳақидаги жавобимиз ва унинг натижаси қандай бўлар экан?

Лукмони Ҳакимнинг ўғли ўзининг устида бўлган тажрибадан ўз ўрнида керакли хулоса чиқарди ва шу заҳотиёқ унга амал қилди. Натижада эса ҳисоб-китобдан қутулиб, ифторлик қилиш бахтига сазовор бўлди. Бизлар-чи, қанчадан-қанча маълумотларни ўқиб-ўрганамиз, баъзан улардан таъсирланамиз ҳам. Лекин натижа ва хулоса қўнгилдагидек эмас. Улуғларнинг бизлардан фарқи ҳам шундаки, улар ҳар бир ўқиган, эшитган нарсаларига ўша заҳоти амал қилишга ўтадилар.

Ҳаё қилишингга Аллоҳ ҳақлироқдир.

«Сўзларингни ёзиб олиш учун бир соҳиби хайр келса, албатта унга (гапиришда) эҳтиёт бўла бошлайсан. Ҳолбуки, гапи-

раётган барча гапларинг Аллоҳ таолога етиб бориб, кўрсатиб турилибди, бундан эса эҳтиёт бўлмайсан!» (*Ҳотимул Асом*).

Дарҳақиқат, бирор жойда ҳаракат ва овозни ёзиб оладиган видеокамерага кўзимиз тушиб қолса, дарҳол ҳаракатларимизни, ейиш-ичишимизни, гап-сўзларимизни ва ҳоказоларни ўнглаб оламиз. Сабаби ўзимизга маълум. Лекин Аллоҳ таолонинг назоратида эканимизни кўпчилигимиз унутиб қўйганмиз. Аслида кўрқмоғимиз, ҳаё қилмоғимиз ва эҳтиёт бўлмоғимизга Аллоҳ таоло ҳақлироқ эканини унутмайлик.

Иккинчи офат – ботил сўзга киришиш.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ مَا فِيهَا يَهُوِي بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Банда билиб-билмай, бир сўзни айтади ва шу туфайли дўзахнинг мағриб билан машрик орасидан ҳам чуқур жойига тушади», дедилар»** (*Бухорий, Муслим ва Термизий ривоят қилишган*).

Кўпчилик кишилар биронта одам билан нимадир тўғрисида хусуматлашиб, тортишиб ёки жанжаллашиб қоладиган бўлса, рақиби тўғрисида билиб-билмай турли ёмон сўз ва хабарларни айтиб, тарқатиб юборади. Бунда унинг асосий мақсади ҳақиқатни рўёбга чиқариш эмас, балки ҳар қандай сўз ёки иш билан бўлса ҳам, ўзининг рақибидан устунлигини ва ҳақиқат ўзи тарафида эканлигини исботлашдан иборат бўлади. Бунинг учун у ҳар қандай ёлгон, бўҳтон, тухмат ёки фахш сўзларни ишлатишдан ҳам қайтмайди. Мазкур тортишувлардан эса шайтон ва нафс унумли фойдаланади. Агар

хар иккала тараф ҳам тезлик билан ўзларини йиғиштириб олиб, можарони холислик билан ҳал қилишга ўтмасалар, уларнинг бир-бирлари тўғрисида билиб-билмай айтаётган сўзлари ҳадиси шарифда айтилганидек, дўзахнинг энг чуқур жойига тушишларига сабаб бўлади. Агар мазкур можаролар толиби илмлар ўртасида бўлса-чи? У ҳолда унинг зарари янада кенг камровлироқ бўлади.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «كَفَى بِكَ إِثْمًا أَلَّا تَزَالَ مَخَاصِمًا». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Сенинг хусуматчи бўлиб туришинг гуноҳкорлик учун етарлидир»**, дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Ҳатто ҳақ бўлган тақдирда ҳам, агар инсон қалбидаги хусуматдан холи бўлмас экан, бу унинг гуноҳкорлиги учун етарлидир. Демак, ҳақ эгаси ўзининг ҳақ эканлигини исботлаш ва зоҳир қилиш учун ҳам хусумат қилиб, талашиб-тортишавериши унинг гуноҳкорлигига кифоя қилади. Баъзан шундай толиби илмлар бўладики, кичик бир масаланинг жавобини аниқлашда соатлаб тортишадилар. Натижада эса ўзаро хусумат ва адоват юзага келади.

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الْأَذَى الْخَصِمُ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتَّنْسَائِيُّ.

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Аллоҳ учун одамларнинг энг ёмон кўрилгани ашаддий хусуматчидир»**, дедилар» (Икки шайх ва Насоий ривоят қилишган).

«Ашаддий хусуматчи» сулҳни қабул қилмайдиган, жанжални пулга сотиб оладиган шахсдир.

Хусуматда бардавом бўлиш эса яна бир канча гуноҳларнинг юзага чиқишига сабаб бўлди. Масалан: ёлғон, тухмат, бўхтон, ғийбат, фахш ва ҳақорат кабилар шулар жумласидандир. Ашаддий хусуматчи рақибининг устидан ғолиб келиш учун ҳар қандай пасткашликдан ҳам қайтмайди. Унга ҳаттоки ҳадиси шарифда айтилган «**Аллоҳ учун одамларнинг энг ёмон кўрилгани ашаддий хусуматчидир**» деган хабар ҳам таъсир қилмайди. Натижада эса у бошқа бир ҳадиси шарифда хабар берилганидек, ўзида мунофиқликнинг аломатлари пайдо бўлишига сабабчи бўлади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: «**Мунофиқнинг белгиси учта: сўзласа, ёлғон сўзлайди, ваъда берса, бажармайди ва унга омонат топширилса, хиёнат қилади**» (Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган).

Учинчи офат – гапда чуқур кетиш.

Бунда оғизни тўлдириб, кофиясини келтирган ҳолда гапириш назарда тутилади.

عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيَّ وَأَبْعَدَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الثَّرَثَاوُونَ وَالْمُتَشَدِّقُونَ وَالْمُتَفِيهِقُونَ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Менга энг ёмон кўринадиганингиз ва қиёмат куни мендан энг узок бўладиганингиз – кўп гапирадиганингиз, оғзини тўлдириб гапирадиганингиз ва мутакаббирлик учун гапирадиганингиз», дедилар» (*Термизий ривоят қилган*).

Албатта, маърузачиларнинг, воизларнинг қофиясини келиштириб, гўзал гапиришлари бу жумлага кирмайди. Чунки улар диний таълимотларни кишиларга етказиш йўлида одамларга таъсир қиладиган чораларни кўришлари зарур. Ўтган улуғларимизнинг ичларида машҳур нотик, воиз ва даъватчилар бўлгани барчамизга маълум. Мазкур вазифаларни бажаришда сўз ва жумлаларнинг энг гўзал, сермаъно ва таъсирчанлини топиб гапириш Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даъватлари асосини ташкил этади. Зотан, Аллоҳ таоло Куръони Каримда шундай марҳамат қилади:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ ...

«Роббингнинг йўлига ҳикмат ва яхши мавъиза ила даъват қил...» (*Наҳл сураси, 125-оят*).

Ушбу оятга амал қилганлари учун ҳам дунёдаги энг машҳур воиз ва нотиклар албатта мусулмонлардан бўлган, десак, хато қилмаймиз. Аммо «Шоли курмаксиз бўлмайди» деганларидек, зиммаларига юкланган асосий шаръий вазифа ва масъулиятларини унутиб, ҳадиси шарифда таърифланганидек, «кўп гапирадиган, оғзини тўлдириб гапирадиган ва мутакаббирлик учун гапирадиган», ўзининг шахсий ғаразларини амалга ошириш учун ҳаракат қиладиган воизлар ҳам йўқ эмас. Улар бу борада бир-бирлари билан зимдан тортишиш ва хусуматлашишдан ҳам қайтмайдилар.

Ҳадиси шарифда айнан мана шу ҳолатлар ўз ифодасини топган. Қолаверса, бундай ҳолатлар ҳар қандай тортишувчи ва хусуматчиларда ҳам бўлиши мумкин.

Агар бу ҳолат маҳкамада содир этилса, аслида ҳақ эгаси бўлмаган инсон юкоридаги иллатлар туфайли ўзининг ёлғон даъволарига ҳакамни ҳам ишонтириб юбориши хавфи бор. Бу нарса мазкур шахс учун ўша пайтда катта ютуқ ҳисобланса-да, оқибати ниҳоятда хунук бўлади.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَخْبَرَتْهَا، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَنَّهُ سَمِعَ خُصُومَةَ بَيَّابٍ حُجْرَتِهِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّهُ يَأْتِينِي الْخِصْمُ، فَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَبْلَغُ مِنْ بَعْضٍ، فَأَحْسِبُ أَنَّهُ صَدَقَ، فَأَقْضِي لَهُ بِذَلِكَ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ مُسْلِمٍ، فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ، فَلْيَأْخُذْهَا أَوْ فَلْيَتْرُكْهَا». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжалари Умму Салама розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам хужраларининг эшиги олдида хусуматлашаётганларни эшитиб қолиб, уларнинг олдида чиқдилар-да: «Мен ҳам бир инсонман. Баъзида олдимга хусуматлашганлар келади-да, бири иккинчисидан сўзга устароқ бўлиб, даъвосини айтади. Мен у рост айтди, деб ҳисоблаб, унинг фойдасига ҳукм чиқараман. Қайси бирингизга (сўзига ишониб) мусулмоннинг ҳаққини ҳукм қилиб юборсам, дўзахдан бир парча оловни ҳукм қилибман. Шундай экан, хоҳласа ўша парча оловни олсин, хоҳламаса тарк қилсин», дедилар» (Имом Бухорий ривоят қилган).

Бир куни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам завжалари Умму Салама онамизнинг хужраларида эканликларида хужра эшиги олдида икки хусуматлашаётган кишининг овозини эшитиб қолиб, уларнинг олдида чиқдилар-да, сўзларига қулоқ тутдилар. Уларнинг ҳар бири ҳақ эканини

даъво қилар эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ростгўйликка, тўғрисини талаб қилишга ҳамда сўз усталигидан фойдаланиб, баённи кучли қилишга уринмасликни талаб қилдилар. У зот ҳар бир ҳолатда ҳам ғайбни билмасликларини уқтирдилар ва зоҳирига қараб ҳукм қилишларини, ички ҳолати эса Аллоҳга ҳавола эканини айтдилар. Ким энди сўз усталиги билан биродарининг молига эга бўлиб олса, агар ўша эга бўлган нарсаси арок дарахтининг шохидек кичкина нарса бўлса ҳам, ўз нафси учун дўзахдан бир парчага эга бўлибди.. Золим ўзига хуш келган ва ёқтирган нарсасини амалга ошираверсин. Барибир бир кун келиб қуйидаги оятда келганидек, жазосини олгай.

«(Эй Муҳаммад), сиз ҳаргиз: **«Аллоҳ золим кимсаларнинг қилаётган амалларидан ғофил»**, деб ўйламанг! **Фақат Аллоҳ уларни(нг жазоларини) кўзлар (даҳшатдан) қотиб қоладиган (қўрқинчли қиёмат) кунига қолдирмоқда, холос»**.

Тўртинчи офат – фаҳш, сўкиш ва ачитиб гапириш.

«Фаҳш» сўзи қабих, уят, шармсизлик каби маъноларни англатади.

Уламолар фаҳшни қуйидагича таърифлайдилар:

Журжоний: «Фаҳш – соғлом табиат нафрат қиладиган ва мустақим акл нуксон санайдиган нарсадир», деган.

Роғиб: «Фаҳш – қабихлиги катта бўлган гаплар ва ишлардир», деган.

Аллоҳ таоло Аъроф сурасида марҳамат қилади:

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانٌ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا نَعْمُونَ ﴿٢٢﴾

«Сен: **«Роббим фақатгина ошкора ва яширин фаҳш ишларни, гуноҳни, ноҳақ тажовузкорликни ва Аллоҳга**

Ўзи у ҳақида ҳеч қандай ҳужжат туширмаган нарсаларни шерик қилиб олишингизни ҳамда Аллоҳга нисбатан ўзингиз билмайдиган нарсани гапиришингизни ҳаром қилган, холос», деб айт» (33-оят).

Аллоҳ таоло бошқа бир ояти каримасида мўминларни васф қилар экан, уларнинг фаҳшдан четда бўлишини таъкидлаган:

وَالَّذِينَ يَحْنَبُونَ كَيْدَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشِ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ

«Катта гуноҳлар ва фаҳш ишлардан четда бўладиган ва ғазабланган вақтда кечириб юборадиганлар учундир» (Шууро сураси, 37-оят).

Фаҳш одатда тил офатларидан бири бўлиши билан бирга, бандаларнинг амалларга ҳам тааллуқлидир. Бизнинг динимизда фаҳшнинг ҳар қандай тури, яъни сўзга ёки амалга тегишлиси бўлсин, барибир улкан қабиҳликдир. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло бир неча ояти карималарида биз мўминларни фаҳшнинг барча турларидан – каттасидан ҳам, кичигидан ҳам эҳтиёт бўлишга буюради. Диннинг аслига зарар етказадиган баъзи бир фаҳш сўз ёки ишлар гуноҳи кабираларни келтириб чиқаради. Агар бордию акийдага тегишли бўлган масалаларда мазкур иллатга мубтало бўлинса, ўзи билмаган ҳолда иймонидан айрилиши мумкин. Ана шундай ҳолатлардан бири эса ўзининг қилиб турган фаҳшга тааллуқли бўлган иш ва сўзларини ҳалол санамоқлигидир.

Шундай экан, барча мўминлар, хусусан, толиби илмлар фаҳшнинг барча турларидан худди жаҳаннам оловидан сақлангандек сақланиши ва ҳазар қилиши лозимдир. Қолаверса, фаҳш сўзларга ўрганиб, одатланиб қолган тилдан ҳеч қачон фойдали панду насиҳатлар ва гўзал ҳикматлар чикмайди. Мазкур иллатларга мубтало бўлган киши тезлик

билан ўзини даволатмаса, унинг оладиган илми ва киладиган ишларида ҳеч қандай фойда бўлмайди.

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَحْشَ وَلَا التَّفَحُّشَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абу Дардо розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг: **«Аллоҳ уятсиз бўлмоқни ва уятсиз галарнинг гапирилишини хуш кўрмайди»**, деганларини эшитдим» (Абу Довуд ривоят қилган).

Кўпчилик кишилар беҳаёликдан ёки фахш сўзларни гапиришдан ўзига яқин бўлмаган, бегона одамларнинг олдидагина сақланиш лозим деб тушунадилар. Уларнинг фикрича, ўзаро яқин бўлган улфатлар, дўстлар ёки эр-хотинлар орасида ҳар қандай гапни гапириш мумкин, гўёки ўртада ҳеч қандай тўсиқ йўқдек. Уятсизлик ҳаёнинг акси ҳисобланади. Ҳаё эса ҳеч ким йўқ жойда ҳам сақланиш лозим бўлган иллатлардан сақланмоқликдир. Зотан, ҳаё қилинишга энг ҳақли бўлган зот – Аллоҳ таоло ҳар бир жойда ҳозир нозирдир. Демак, юқоридаги тушунча мутлақо нотўғри. Иймон-эътикод, одоб-ахлоқ ҳар қандай жойда ҳам инсоннинг ҳамроҳи ва ажралмас бир бўлаги бўлиши керак. Ҳар қандай инсон билан, хусусан, ўзига энг яқин бўлган кишилар билан ҳам ўзаро муомала ва муносабатларда ахлоқ-одоб доирасида муомала қилиниши лозимдир. Жоҳилларнинг тушунчаси эса мутлақо бунинг зиддидир.

Агар мазкур беҳаёликлар толиби илмда бўлса, унинг зехнини сусайтириб, хотирасининг заифлашиб боришига сабаб бўлади. Толиби илм Аллоҳ йўлида юрган инсон бўлгани учун унинг барча ҳаракату саканотлари Аллоҳнинг

ҳукмларига лойиқ ва муносиб бўлиши лозимдир. Қолаверса, унинг тили фақатгина Аллоҳнинг зикри ила машгул бўлиши, Аллоҳнинг ғазабига дучор қиладиган сўзларни мутлақо сўзламаслиги керак бўлади. Аллоҳ таоло беҳаё, беандиша, фахш сўзларни айтишдан уялмайдиган бандаларни хуш кўрмайди.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ وَلَا اللَّعَّانِ وَلَا الْفَاحِشِ وَلَا الْبَذِيءِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алаиҳи васаллам: **«Мўмин киши таъначи, лаънатчи, фоҳиш ва базий (сўконғич, аччик сўзли) бўлмайди»**, дедилар» *(Термизий ривоят қилган)*.

Фахш ва беҳаёлик кўп ҳолларда уят гапларни очик-ойдин айтиш билан бўлади. Одатда бу нарсалар жинсий алоқага оид гапларни бемалол гапириш орқали юзага чиқади. Аҳли солиҳлар бундай ибораларни ишлатмайдилар.

Сўкиш ва ачитиб гапиришни араб тилида «базоъа» дейилади. Бу сўз луғатда тилда мавжуд бўлган, рост бўлса ҳам, аччиқ ва уятсиз гапни англатади. Уламолар уни куйидагича таърифлайдилар:

Ғаззолий: «У қабих саналган нарсани очик-ойдин сўзлар билан ифодалашдир», деган.

Муновий: «У калом рост бўлса ҳам, нутқдаги фахш ва қабихликдир», деган.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ.

Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Мусулмонни сўкиш фосиқлик, у билан урушиш куфрдир»**, дедилар» (Бухорий ва Муслим ривоят қилишган).

Маълумки, фосиқлик катта гуноҳ ҳисобланади. Шариат кўрсатган чегарадан чиқиб, гуноҳ ишларни қилувчи одам фосиқ ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда сўкишни фиск, урушишни эса куфр дейилмоқда. Чунки фиск куфрга олиб борганидек, сўкиш ҳам урушга олиб боради. Мазкур маълумотлардан беҳабар бўлганлар ёки унга эътиборсиз бўлганлар орасида «Тўғри сўз аччиқ бўлади», деганларидек, тўғри ва бор маълумотларни чиройли ва маъноли бўлган сўзлар билан ифодалашнинг ўрнига «Биз тўғрисида дангал гапираверамиз, чайналиб ўтирмаймиз, ўзимизни сипоҳий қилиб кўрсатишдан нима фойда» деб, маълум бир хабарларни ёки маълумотларни уятли ва фаҳш сўзлар билан ифодайдиганлар ҳам йўқ эмас. Аслида эса ҳар қандай хабарни энг гўзал жумлалар билан айтиш ва етказиш айна иймондандир. Лекин баъзи одамлар мазкур маданият ва ахлоқ-одоб қоидаларига унчалик эътибор бермайдилар. Балки «Сўкса, сўкилиб қолармиди», деб кетаверадилар. «Фалончи бўлганидан кейин сўкади-да» каби ноўрин мулоҳазаларни ҳам айтадилар. Аслида эса сўкиш гуноҳ ва қабих иш бўлиши билан бирга, ўзидан кўра каттароқ гуноҳ ва ҳалокатларга элтувчи йўл ҳам ҳисобланади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «سَابُّ الْمُسْلِمِ كَالْمُشْرِفِ عَلَى الْهَلَكَةِ». رَوَاهُ الْبَزَّازُ.

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Мусулмонни сўкиш (сўккан одамнинг) ҳалокат жари ёқасига келганини англатади»**, дедилар» (Баззор ривоят қилган).

Жарнинг ёкасига келгандан сўнг унга тушиб кетиш ҳеч нарса бўлмай қолади. Демак, сўкишга эътибор бермай, «Сўкса нима бўпти», дейиш мутлако нотўғри ишдир.

Хусусан, ҳар бир гапини сўкиб гапирадиган одамлар катта-катта гуноҳларга сабаб бўладилар. Улар олий илм даргоҳларини битирган, катта мансабларни эгаллаган, яхши кийиниб, яхши яшаётган бўлишлари ҳам мумкин. Модомики ичларида яхши амалларни қилишга ундовчи куч йўқ экан, сўкишдан тилларини тийишга қурблари етмас экан, ким бўлишларидан қатъи назар, фосиқ бўладилар, маданиятсиз, тубан инсон ҳисобланадилар.

Ўзаро муомалада биринчи бўлиб сўккан одам катта маънавий жиноят қилган бўлади. Орадаги ҳурмат ва иззат, ўзаро тушуниш пардасини йиртган ва ёмонликка йўл очган бўлади.

Агар мазкур иллатлар толиби илмда бўлса, дард устига чипқон бўлади. Чунки одатда толиби илмларнинг қалблари ҳам, тиллари ҳам барча маънавий ва жисмоний гуноҳ-маъсиятлардан, фиску фужурдан холи бўлиши керак, акс ҳолда унинг илм талаб қилишидан фойда бўлмайди. Зотан, инсоннинг қалби ва тилида яхшилик билан ёмонлик, эзгулик билан ёвузлик, насиҳат билан сўкиниш, ҳақорат ва фаҳш сўзларни ишлатиш бирга жам бўлолмайди. Толиби илм эса келажакда дину диёнатни, шариат аҳкомларини амри маъруф ва наҳйи мункар қилиш йўли ҳамда дарс бериш услублари ила етказувчи устоз бўладилар. Агар талабалик йилларида тил офатларидан бўлган иллатларни ишлатишга одатланиб қолган бўлса, келажакдаги барча фаолиятида албатта, бу иллатлар ўзининг салбий самарасини кўрсатади. Натижада эса унинг қилаётган панду насиҳатлари, халққа етказётган диний маълумотлари ҳам самарасиз бўлади. Зотан, бундай гўзал диний маълумотларни халқнинг олдида викори, салобати йўқ бўлган, оғзи шалоқ инсондан олинмайди.

Бешинчи офат – мазах.

عَنْ أَبِي لَيْلَى الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَعْضِ غَزَوَاتِهِ، فَأَخَذَ بَعْضُ أَصْحَابِهِ كِنَانَةً رَجُلٌ فَعَيَّبُوهَا لِيَمْرَحُوا مَعَهُ، فَطَلَبَهَا الرَّجُلُ، فَفَقَدَهَا، فَرَأَاهُ ذَلِكَ، فَجَعَلُوا يَضْحَكُونَ مِنْهُ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: «مَا أَضْحَكُكُمْ؟» قَالُوا: لَا، وَاللَّهِ إِلَّا أَنَا أَخَذْنَا كِنَانَةً فَلَانَ لِنَمْرَحَ مَعَهُ فَرَأَاهُ ذَلِكَ، فَذَلِكَ الَّذِي أَضْحَكَنَا، فَقَالَ: «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرْوَعَ مُسْلِمًا».

Абу Лайло Ансорийдан ривоят килинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам баъзи ғазотларига чиқдилар. Ул зотнинг саҳобаларидан бирлари бир кишининг ўқдонини олиб, ҳазиллашиб беркитиб қўйди. Эгаси уни излаб тополмасдан, хавфга тушди. Ундан кула бошладилар. Шунда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам чикиб, «**Нимага куляпсизлар?**» дедилар.

«Йўқ. Аллоҳга касам, фақат Фалончининг ўқдонини ҳазиллашиб беркитиб қўйган эдик, у қўрқиб кетди, шунга куляпмиз», дейишди.

«**Мусулмонга мусулмонни қўрқитиш ҳалол эмас**», дедилар».

Ушбу ҳадиси шарифдан мазах қилиш тил орқали ёки бошқа ҳаракатлар орқали ҳам рўёбга чиқиши мумкинлигини билиб оламиз. Кўпчиликнинг тушунчасида эса мазах қилиш фақатгина тилга тегишли бўлган иллатдир. Тўғри, бу борада тилга етадигани йўқ, лекин бу тили йўқлар, яъни гапира олмайдиганлар мазах қилмайдилар, дегани эмас. Балки, баъзи аъзоларнинг маълум бир ҳаракатлари ҳам мазахга далолат қилади. Ушбу тушунчаларни «мазах»га берилган қуйидаги таърифлардан ҳам билиб олсак бўлади.

Умар ибн Абдулазиз: «Мазахдан сақланинг. У кек пайдо қилувчи аҳмоқликдир», деган.

Ҳакимлардан бири шундай дейди: «Мазах сўкиш-у, аммо эгаси кулдиради, холос».

Иброҳим Наҳаъий: «Мазах тентаклик ва кибрдир», деган.

«Мунсурул ҳикам»да: «Мазах худди олов ўтинни еган-дек, ҳайбатни ейди», дейилган.

Юқоридаги таърифларга қараганда мазах мазах қилувчи билан мазах қилинувчининг ўртасида кек, гина-кудурат, ҳасад ва турли хусуматларни келтириб чиқарувчи иллат экан. Ўз-ўзидан бу ҳолат толиби илмлар ўртасида келажақдаги дин арбобларининг орасини бузувчи, уларни бир-бирига қарши қилувчи омилга айланади. Энди тасаввур қилиб кўраверинг. Бир-бирига қарама-қарши бўлган дин пешволари халқни ва ўзларига эргашувчиларни ёки шогирдларини қандай йўлга бошлаши мумкин? Балки ҳозирги кундаги баъзи бир аҳли илмлар ўртасидаги ўзаро низолар, хусумат ва келишмовчиликларга мазкур иллатлар асос бўлган бўлса, ажаб эмас. Бу сўзларни бежиз айтаётганимиз йўқ. Баъзида толиби илмлар «Билса ҳазил, билмаса чин» қабилида юқоридаги ҳадиси шарифда келганидек, бир-бирларининг ўқув қуроллари, либосларини, ҳаттоки озиқ-овқатларини ҳам яшириб, ўзаро бир-бирларини мазах қилиб юришади. Аллоҳ таоло бандаларини бирор нарсадан қайтардим, демак, у беҳикмат эмас. Бугун бўлмаса, эртага барибир шу қайтариқнинг фойдаси аён бўлади. Шундай экан қайтарилган ишларнинг барчасидан бирдек ҳазар қилмоғимиз лозим.

Олтинчи офат – масхара ва истехзо.

«Масхара» сўзи лугатда «бировни ҳақир – паст санаш» ва «хор билиш» деган маъноларни англатади.

Уламолар масхарани қуйидагича таърифлайдилар:

Муновий: «Масхара – маънавий жиҳатдан ақлни паст санаш ва ҳиссий жиҳатдан ишни хор санашдир», деган.

Ибн Камол: «Масхара – масхара қилинганнинг наздида арзийдиган ва масхара қилувчининг наздида арзимайдиган нарсадир», деган.

Масхара қилиш – пастга уриш, хорлаш йўли ила бировнинг айбини кулгига олишдир. Гоҳида масхара гап ва амалга тақлид қилиш билан, имо-ишора ёки лақаб қўйиш билан ҳам бўлиши мумкин. Масхара ва истехзо қилиш динсиз, мунофиқ ва кофирларга хос сифатдир.

وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا
كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ

«Батаҳқиқ, сендан олдинги расуллар ҳам истехзо қилинганлар. Уларни масхара қилганларни ўзлари истехзо қилиб юрган нарса ўраб олди» (Анбиё сураси, 41-оят).

Ушбу ояти каримада масхара қилиш мушрикларнинг одати эканлиги баён этиляпти. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан аввалги пайғамбарларни ҳам ўз қавмларининг ичидаги кофир ва мушриклар масхара қилишган. Ва албатта, уларнинг бу қилмишлари жазосиз қолмаган. Зотан, Аллоҳ таоло Ўзининг пайғамбарларини масхара қилганларни шундай ташлаб қўймайди.

«Уларни масхара қилганларни ўзлари истехзо қилиб юрган нарса ўраб олди». Яъни уларнинг ўзлари масхара қилганларига яраша азоб-уқубатга дучор бўлишди ва уларнинг ҳолатлари масхараланишдан ҳам ёмонроқ бўлди. Шунинг учун ҳам халқимизда «Бировнинг устидан кулмаган зинҳор, сенинг ҳам устингдан кулгувчилар бор» деган нақл бор. Ҳа, бировларнинг устидан кулиб, уларни масхара қилиб юрувчилар аввало ўзларига боксинлар. Тафаккур кўзи

ила ўзидаги айб ва нуқсонларни кўра олган одам ҳеч қачон бировларни масхара қилмайди. Хусусан, мўмин киши бундай иллатдан ҳазар қилиши лозимдир.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي
الْصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ
مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

«Мўминлардан кўнгилли бўлиб садақа қилувчиларни ва ўз кучлари етгандан бошқани топа олмайдиганларни айблайдиганларни Аллоҳ масхара қиладир ва уларга аламли азоб бордир» (Тавба сураси 79-оят).

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا
مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَءُونَ ﴿٨٠﴾

«Қачон иймон келтирганларни учратсалар: «Иймон келтирдик», дерлар, шайтонлари билан холи қолганларида эса: «Албатта, биз сизлар биланмиз, биз истехзо қияпмиз, холос», дерлар» (Бақара сураси, 14-оят).

Бу икки ояти каримада масхара қилиш мунофиқларнинг одати эканлиги баён этиляпти. Улар доимо мўмин-мусулмонларнинг устидан масхара қилиш, уларни камситиш учун сабаб ахтарадилар ва ўзларининг наздида заррача нуқсонли деб билган нарсани бўрттириб, гўёки пашшадан фил ясаб, мусулмонларга қарши тош отишга ҳаракат қиладилар. Билмайдиларки, уларнинг отаётган тошлари, албатта, Аллоҳ таоло тарафидан ўзларининг бошларига шу дунёнинг ўзидаёқ буюк азоб-укубатлар бўлиб ёғилади. Ҳаттоки улар ҳақида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дуо ва истиғфорлари ҳам фойда бермаслиги тўғрисида ривоятлар келтирилган.

Куйидаги ояти каримада эса Аллоҳ толо мўмин-мусулмонларни ўзгаларни масхара қилишдан қайтаради. Бу иллат мўминликка мутлақо зид бўлган, мушрик, кофир ва мунофиқларнинг одатлари эканлиги тўғрисида юқоридаги оятларда хабарлар келди.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا
نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ

«Эй иймон келтирганлар! Бир қавм бошқасини масхара қилмасин, эҳтимол, улар булардан яхшироқдир. Ва аёллар ҳам бошқа аёлларни (масхара қилмасинлар), эҳтимол, улар булардан яхшироқдир» (*Хужурот сураси, 11-оят*).

Одатда масхара қилувчи масхара қилувчини ўзидан паст, ҳақир ва ёмон санаганлиги учун масхара қилади. Агар бу иллат аёлларда бўлса, яна ҳам хунукроқ кўриниш юзага чиқади. Чунки аёлларнинг нозик табиатларига масхара қилишдек кўпол ва дағал иллат мутлақо ярашмайди. Аслида эса оятда келганидек, **«эҳтимол, улар булардан яхшироқдир»**.

Ҳа, кўпинча ҳаётда ушбу ҳақиқат ўз аксини топади. Толиби илмларда эса бир-бирларининг илм савияларини, зеҳн, хотира ва заковатларига тегишли бўлган жиҳатларини масхара қилиш ҳолатлари кўп учрайди. Воқеликда эса масхара қилинган талабалар қасддан ўз устиларида кўпроқ ишлайдилар, натижада ояти каримада айтилганидек, масхара қилувчилардан кўра булар яхшироқ натижаларга эришадилар.

Масхара қилиш ниҳоятда ёмон иллат бўлганлигидан Аллоҳ таоло ояти каримада: **«Ва аёллар ҳам бошқа аёлларни (масхара қилмасинлар)»**, деди. Чунки аёллар ўртасида бошқа иллатларга нисбатан масхара қилиш энг кўп тарқалган, кенг қамровли офатлардан биридир. Акс ҳолда

Аллоҳ таоло аёлларни алоҳида зикр қилмасдан, бошқа оятлардаги каби умумий кўринишда келтириши мумкин эди.

عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ الْمُسْتَهْزِئِينَ بِالنَّاسِ يُفْتَحُ لِأَحَدِهِمْ بَابٌ فِي الْجَنَّةِ، فَيُقَالُ لَهُ: هَلَمْ هَلَمْ، فَيَجِيءُ بِكُرْبِهِ وَغَمِّهِ، وَإِذَا جَاءَ أَغْلَقَ دُونَهُ، فَمَا يَزَالُ كَذَلِكَ حَتَّى إِذَا أَحَدُهُمْ يُفْتَحُ لَهُ الْبَابُ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، فَيُقَالُ لَهُ: هَلَمْ، فَمَا يَأْتِيهِ مِنَ الْإِيَّاسِ». رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ.

Ҳасандан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Одамларни масҳара қилувчиларнинг бири учун жаннатдан бир эшик очилади. Унга: «Бу ёққа кел», дейилади. У ғам-ғуссаси ила келганида эшик ёпилади. Бу ҳол улардан бирига жаннатдан эшик очилиб, «Бу ёққа кел», дейилганда ноумидликдан келмайдиган бўлгунича давом этади», дедилар» (*Байҳақий «Шуъабул иймон»да ривоят қилган*).

Масҳара қилувчиларга қўлланадиган бундай жазо ўзи бу дунёда қилиб юрган ишига мос ва мувофиқдир. Зотан, у ҳам шу дунёнинг ўзида қанчадан-қанча инсонларни худди ана шундай кайфиятда алдаб, масҳара қилиб, уларнинг умид қилган нарсаларини йўққа чиқарган. Унинг умиди қиёматда жаннатга кириш эди, лекин кирмаслик билан жазоланади.

Ҳа, ҳар бир инсон қиёматда ўзининг қилган жиноятига яраша жазосини олади.

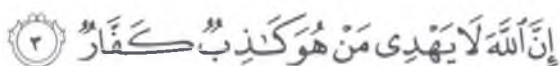
Еттинчи офат – ёлғон.

Тил офатларининг энг ёмони ёлғон гапириш, ёлғон гувоҳликка ўтишдир. Ёлғончилик барча разилликларнинг онаси, кулфатларнинг боши, инсонни қабих ишларга бошловчи, обрўсини тўқувчи иллатдир. Шу боис Ислом одобида ёлғон гапиришдан қайтарилган. Ёлғон ростнинг зидди

бўлиб, хабарнинг воқеликка тўғри келмаслиги, ҳақиқатнинг ҳилофи маъноларини англатади. Бундай ҳолатларни ҳоҳ қасддан, ҳоҳ қасд қилмай баён этиш, гапириш ёлғон саналади. Ёлғон гапириш, ёлғон гувоҳлик бериш шариатимизда қаттиқ қораланган ва бу нарсалар улкан гуноҳга (гуноҳи қабирага) тенглаштирилган.

Ёлғонда асли йўқ нарсани тўқиш, бор нарсаларга маънони ўзгартириб юборадиган даражада қўшимча қўшиш ёки нуқсон етказиш, бор нарсани гапирётганда маънони ўзгартириб юборадиган даражада ибораларни ўзгартириш қаби ҳолатлар бўлади.

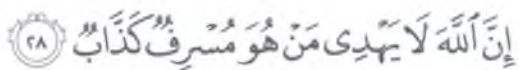
Қуръони Каримда шундай марҳамат қилинади:

«...Аллоҳ ёлғончи ва кофир кимсаларни ҳидоят қилмайди» (Зумар сураси, 3-оят).

Аллоҳ таоло ушбу ояти қаримасида ёлғончи ва кофирни бир мақомда зикр қиляпти. Зотан, ёлғончи ёлғончилиги тўфайли кўпгина ҳақиқатларни, ҳағтоки иймон келтирилиши лозим бўлган нарсаларни ҳам ёлғонга чиқаради. Бундай кимса эса кофир бўлади. Лекин у мазкур жиноятнинг ўзи билан қифояланмайди, балки ёлғончилигини ислоҳ қилмас экан, бошқаларни ҳам қуфрга даъват қилади. Бу ишидан заррача афсус-надомат чекмайди. Шунинг учун ҳам **«Аллоҳ ёлғончи ва кофир кимсаларни ҳидоят қилмайди»**, чуни булар Аллоҳнинг буюк неъматини бўлмиш ҳидоятга нолонийқдир. Одатда инсон бирор неъматга эришмоқчи бўлса, ўша неъматни юзага чиқариш ёки унга эришиш учун керак бўладиган сабаб ва омилларни рўёбга чиқариши ёки ҳеч бўлмаганда унга интилиши, ҳаракат қилиши керак. Ана шунда Аллоҳ таоло уни нияти ва ҳаракатига муносиб ра-

вишда тақдирлаши мумкин. Ёлғончи ва кофир кимсалар эса ҳидоят билан тақдирланишга нолойикдирлар.

«Албатта, Аллоҳ ҳаддидан ошган, каззоб шахсни ҳидоят қилмас» (Ғофир сураси, 28-оят).

Бу ояти қарима ҳам маъно ҷихатидан юқоридаги ояти қаримани қўллаб-қувватлайди. Зотан, ҳаддидан ошувчи инсон албатта қачондир куфр келтиради. Чунки у ўзининг бандалик ҳаддини билмайди. Қолаверса, ёлғончи ҳамдир. Ёлғончи бўлганда ҳам, оддий сўз ва амалларда эмас, балки Аллоҳга нисбатан дин-диёнат борасида ҳаддидан ошувчи ва ёлғончидир. Бундай жиноятчилар эса Аллоҳ таолонинг ҳидоятига нолойикдирлар.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «إِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لِيَصْدُقَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صَدِيقًا. وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لِيَكْذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا». مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Рост сўз ўз соҳибини яхшилик сари етаклайди. Яхшилик эса уни беҳиштга етаклайди. Киши рост сўзлаб юрса, у Аллоҳ ҳузурида ростгўй (сиддик) деб ёзилади. Ёлғон (ўз соҳибини) ёмонлик сари етаклайди. Ёмонлик эса жаҳаннам сари етаклайди. Киши доимо ёлғон гапириб юриши билан Аллоҳ таолонинг ҳузурида ёлғончи (каззоб) деб ёзилади»** (Муттафақун алайҳ).

Ҳадиси шарифнинг маъносига эътибор берадиган бўлсак, ростгўйликда бардавом бўлиш оқибатда ўз эгасининг Аллоҳ таоло ҳузурида «сиддик», деб ёзилишига сабаб бўлар экан. Сиддиклик эса ҳар бир банда эришишни орзу қиладиган мақомдир. Чунки у мақомга эришганлардан ҳеч қачон ёлғончилик, хиёнат, бевафолик ва бошқа ёмон иллатлар содир этилмайди. Қолаверса, «сиддик» сўзи муболаға сийгасида бўлиб, ўта тасдиқловчи, ўта тўғрисиўз, яъни ҳар қандай ҳолатда ҳам фақатгина ҳақиқатни гапирувчи деган маъноларни англатади. Бунга қарама-қарши томонда эса «сиддиклик»нинг зидди бўлмиш «каззоблик» туради. Сиддиклик қанчалик мадҳ этилган бўлса, каззоблик шунчалик қораланади. Бу иллатнинг боши эса ёлғон гапиришда бардавом бўлишдир. Инсоннинг табиати шундай. Бирор фазилат ёки иллат пайдо бўлдими, унда бардавом бўлиш билан мазкур фазилат ёки иллат унинг асл сифатига айланиб қолади. Ҳадиси шарифда айтилганидек, ҳатто Аллоҳ таолонинг ҳузурида ҳам у инсон исми шарифи билан эмас, балки айнан мазкур одатланган сифат ёки иллоти билан қайд этилади.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «أَلَا أَنْبِئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ؟» ثَلَاثًا، قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ». وَجَلَسَ وَكَانَ مُتَكِمًا، فَقَالَ: «أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ». قَالَ: فَمَا زَالَ يُكْرِرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ. أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ.

Абдуррахмон ибн Абу Бакра отаси розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам уч марта: «Сизларга катта гуноҳларнинг энг каттасини айтиб берай-

ми?» дедилар. Улар: «Ҳа, эй Аллоҳнинг Расули!» дейишди. У зот: «Аллоҳга ширк келтириш, ота-онага оқ бўлиш», дедилар. Суяниб ўтирган эдилар, ўтириб олдилар-да, «Огоҳ бўлинг, ёлғон гувоҳлик бериш ҳам», дедилар.

У зот буни такрорлайвердилар, ҳатто биз «Тўхтасалар эди», деб қолдик» (*Имом Бухорий ривоят қилган*).

Одатда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бирор муҳим нарсанинг хабарини бермоқчи бўлсалар, эшитувчиларнинг эътиборини жалб этиш учун уларга савол ташлайдилар. Ушбу ҳадиси шарифда ҳам худди мана шу услуб қўлланган. Қолаверса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам саволни уч марта такрорлаганлар. Демак, айтилажак хабар ниҳоятда муҳим ва зарурий экан. Саҳобаи киромлар бутун эътиборларини у зотга қаратганларини ва у зотнинг хабар берадиган нарсаларини эшитишга тайёр эканликларини билдириш учун «Ҳа, эй Аллоҳнинг Расули!» дейишди.

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: гуноҳларнинг каттасининг хабарини бердилар, охирида эса ёнбошлаб ётган жойларидан қадларни ростлаб ўтириб, «Огоҳ бўлинглар, ёлғон гувоҳлик бериш ҳам!» дедилар».

«У зот буни такрорлайвердилар, ҳатто биз «Тўхтасалар эди», деб қолдик».

Эътибор берадиган бўлсак, ушбу ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам гуноҳларнинг каттаси бўлмиш Аллоҳга ширк келтириш ва ота-онага оқ бўлиш тўғрисида эмас, балки айнан ёлғон гап тўғрисида қаттиқ огоҳлантирдилар ва буни такрор-такрор айтдилар. Сабаби эса ширк ҳам, ота-онага оқ бўлиш ҳам аслида ёлғондан бошланади. Чунки ёлғончиликка одатланиб қолган инсон уни тарк этиши жуда қийин. Кўплаб энг катта иллатларнинг гуноҳ-маъсиятларнинг боши ва сабабчиси ёлғончилик эканини юқорида таъкидлаб ўтдик.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أَؤْتِنَ حَانَ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Мунофиқнинг белгиси учта: агар сўзласа – ёлгон сўзлайди, ваъда берса – бажармайди ва унга омонат топширилса – хиёнат қилади»**, дедилар» (Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Термизий ривоят қилишган).

Ҳар бир инсоннинг ўзига хос аломат ва белгилари бўладик, улардан ўша инсоннинг қандай шахс эканлигини билиб олиш мумкин. Жумладан, мўмин-мусулмоннинг ҳам, мушрик, кофир, фосиқ, фожирнинг ҳам ўзига хос аломатлари борки, буни ҳаммамиз яхши биламиз. Айниқса, мунофиқнинг разиллик, пасткашлик каби алоҳида белгилари ҳар қандай замон ва маконда, барча халқлар томонидан бирдек қораланган аломатлардир. Мазкур ҳадиси шарифда бу нарса очиқ-ойдин баён этилмоқда. У белгиларнинг боши ва асоси ёлгончилик эканлиги айниқса диққатга сазовордир. Яна бир ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ёлгончилик мўмин кишига номуносиб иллат эканлигини таъкидлаганлар:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يُطَبِّعُ الْمُؤْمِنُ عَلَى الْخِلَالِ كُلِّهَا إِلَّا الْخِيَانَةَ وَالْكَذِبَ». رَوَاهُ أَحْمَدُ.

Абу Умома розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Мўмин кишида ҳамма хулқлар бўлиши мумкин, аммо хиёнат ва ёлгончилик эмас»**, дедилар» (Имом Аҳмад ривоят қилган).

Бошқа ҳадисларда эса ёлгончилик қанчалалик ёмон иллат эканлиги савол-жавоб тариқасида ҳам баён этилган.

عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، أَنَّهُ قَالَ: قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَيْكُونُ الْمُؤْمِنُ جَبَانًا؟ فَقَالَ: «نَعَمْ»، فَقِيلَ لَهُ: أَيْكُونُ الْمُؤْمِنُ بَخِيلًا؟ فَقَالَ: «نَعَمْ»، فَقِيلَ لَهُ: أَيْكُونُ الْمُؤْمِنُ كَذَّابًا؟ فَقَالَ: «لَا». رَوَاهُ مَالِكٌ.

Сафвон ибн Сулаймдан ривоят қилинади:

«Расулulloх соллаллоху алайҳи васалламдан: «Мўмин кўрқок бўладими?» деб сўрашди. «**Ҳа**», дедилар. «Мўмин бахил бўладими?» деб сўрашди. «**Ҳа**», дедилар. «Мўмин ёлгончи бўладими?» деб сўрашди. «**Йўқ**», дедилар» (Имом Молик ривоят қилган).

Демак, мўмин кўрқок бўлиши мумкин, бахил бўлиши ҳам мумкин, лекин ёлгончи бўлиши мумкин эмас. Чунки мўмин ёлгончи бўлса, унинг иймони, эътиқоди ва дину диёнат ҳақида гапираётган сўзлари ҳам ёлгон бўлади. Зотан, ёлгонга одатланиб қолган киши ҳар қандай ҳолатда ҳам, ҳаттоки иймон ва куфр, ихлос ва нифоқ тўғрисида ҳам иккиланмасдан ёлгон гапираверади. Агар ҳадиси шарифда йтилганидек, ҳар бир мўминни ёлгондан қаттиқ қайтарилмаса, унга қарши шиддатли курашилмаса, мусулмонлар оммаси ичида ёлгон туп қўйиб, палак ёйиши мумкин. Шунинг учун ҳам шариатимизда барча маънавий иллатларга қарши курашиш ва уларни муолажа қилиш чоралари кўрилган. Ва албатта, бу борада бир неча гуноҳларнинг боши бўлмиш ёлгонга қарши кўрилган чоралар айтилган.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا حَلَفَ حَالِفٌ بِاللَّهِ فَأَدْخَلَ فِيهَا مِثْلَ جَنَاحِ بَعُوضَةٍ إِلَّا كَانَتْ نُكْتَةً فِي قَلْبِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالْحَاكِمُ.

Абдуллоҳ ибн Унайс розияллоху анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Аллоҳнинг номи ила қасам ичувчи қасамининг ичига пашшанинг қанотичалик (ёлғонни) киритса, унинг қалбида қиёмат кунигача бир (қора) нукта пайдо бўлади»**, дедилар» *(Термизий ва Ҳоким ривоят қилишган)*.

Демак, киши қасами ёки сўзига ўзи учун арзимас ҳисобланган ёлғонни аралаштириши билан унинг қалбида бир қора доғ пайдо бўлади. Агар мазкур ҳолатда давом этаверса, унинг қалби бутунлай қора доғ билан қопланади. Шунда ҳам давом этаверса, доғлар устма-уст ва қатма-қат бўлишни бошлайди. Токи мазкур иллатлардан қутулиб, тавба қилиб, муолажа қилмагунича бу ҳолат давом этаверади. Энди тасаввур қилинг, шундай қалбга илм-маърифат ва сиддиклик жойлашиши мумкинми?

Мазкур саволга Молик Ибн Динор раҳимахумуллоҳнинг куйидаги сўзлари жавоб бўлади:

«Ростгўйлик ва ёлғон қалбда бири иккинчисини чиқармагунча ўрин талашади».

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كَفَى بِالْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Абу Ҳурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Кишининг ёлғончи эканлигига эшитган ҳар бир нарсасини гапиравериши кифоя қилади»**, дедилар» *(Имом Муслим ривоят қилган)*.

Демак, киши йўқ нарсани ўзича тўқиб чиқариши шарт эмас экан. Балки эшитган ҳар бир нарсасини сўраб-суриш-тирмасдан, аниқлаш-тирмасдан гапираверининг ўзи «ёлғончи» деган номга эришиши учун кифоя қилар экан.

Энди ана шу эшитган нарсаси дин ва шариат асослари-га, эътикодга тегишли гап-сўзлар бўлса-чи? Бундай маълумотларни кимдан ва қандай ҳолатда эшитганини аниқлаш-тирмай, бошқаларга тарқатавериш кўплаб фитна-фасод ва ихтилофларни келтириб чиқариши мумкинлигига воқелик-да ҳар биримиз гувоҳ бўлиб турибмиз. Агар мазкур маълумотлар шунчаки дунёвий гап-сўзлар бўлса, зарари камроқ бўлиши, нари борса, шу дунёнинг ўзидаги зарар билан че-гараланиши мумкин. Лекин мазкур маълумотлар юқорида айтиб ўтганимиздек, шариат аҳкомларига тегишли бўлса, оқибат нима бўлишини тасаввур қилиб кўраверинг!

عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «وَيْلٌ لِلَّذِي يُحَدِّثُ فَيَكْذِبُ لِيُضْحِكَ بِهِ الْقَوْمَ، وَيَيْلٌ لَهُ وَيَيْلٌ لَهُ». رَوَاهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ.

Баҳз ибн Ҳакимдан, у отасидан, у бобосидан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Қавмни кулдириш учун ёлғон гапирадиганнинг ҳолига вой бўлсин! Вой бўлсин! Вой бўлсин!»** дедилар» («Сунан» эгалари ривоят қилишган).

Одатда инсон турли сабаблар билан ёлғон гапиреди. Ҳадиси шарифда зикр қилинганидек, қавмни кулдириш ҳам мазкур сабаблардан биридир. Асосий мақсади қавмни кулдириш бўлган бундай кишилар ҳар қандай ёлғон, тухмат, бўҳтон, ғийбат, фисқу фасоддан ҳам ҳазар қилишмайди. Нима қилиб бўлса ҳам мақсадга эришса бўлди. Энг ёмони, қанчадан-қанча одамлар уларга кулоқ солиб, ёлғонларини эшитиб, ёдлаб олиб, бошқаларга ҳам етказди. Натижада минглаб одамларнинг вақти беҳуда сарфланади, қанчадан-қанча моддий зарар кўрилади. Энг ачинарлиси, бундай ёлғончилар

Аллоҳ ва Унинг расулларига нисбатан ҳам, дин-диёнат, ахлоқ-одоб борасида ҳам ёлғон тўқишда чегара билмайдилар. Уларни эшитаётганлар эса «Ҳа, энди кулдириш учун гапиряпти-да», деб бепарво бўладилар. Қолаверса, бўлар-бўлмас нарсага кулдириш ва кулавериш инсоннинг ҳайбати, салобат ва викорини йўқотади. Айниқса аҳли илмлар бундай салбий оқибатлардан ниҳоятда эҳтиёт бўлишлари, ўзларини сақлашлари лозим. Зеро, оддий халқ ўзларининг пешволари бўлмиш аҳли илмларга, устоз ва мураббийларга ҳар бир нарсанда тақлид қилишни яхши кўрадилар. Демак, бутун бошли халқ, миллат, дин вакилларининг тақдири уларга боғлиқдир.

عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: إِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ؛ فَإِنَّ الْكَذِبَ مُجَانِبٌ لِلْإِيمَانِ. رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ.

Қайс ибн Абу Ҳозимдан ривоят қилинади:

«Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг «Ёлғондан ҳазир бўлинглар! Ёлғон иймондан четлатувчидир», деганини эшитдим» (*Байҳақий ривоят қилган*).

Абу Бакр Сиддикдек буюк зот арзимас нарсаларни гапирмайдилар. У зот бу ҳикматли сўзни Пайғамбаримиз солаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларидан истифода қилиб олганлар. Ҳақиқатда ҳам, инсон ёлғон гапиришга одатланиб қолса, бора-бора унинг иймони ҳам ёлғонга чиқади.

Ёлғон ҳақида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу: «Мени рост пастлатгани (аслида унинг пастлатиши ноёб нарса) ёлғон кўтарганидан (аслида унинг кўтариши ноёб) яхшироқдир», деганлар.

«Арво исмли аёл Саъид ибн Зайд ибн Амр ибн Нуфайл билан ҳовли талашиб, хусуматлашди. Шунда у: «Бу аёлни ўз ҳолига қўйинглар. Мен Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи

васалламнинг «Ким ноҳаддан бир қарич ерни олса, қиёмат кун итти қават ер унга тавқи лаънат бўлади», деганларини эшитганман. Аллоҳим! Агар бу аёл ёлғончи бўлса, кўзини кўр қилгин ва қабрини ҳовлисида қилгин», деди.

Мен ўша аёлнинг кўр бўлиб, деворларни пайпаслаб юрганини кўрдим. У: «Менга Саъид ибн Зайднинг дуоси тегди», дер эди.

Бир кун и ҳовлисида кетаётиб, қудуққа тушиб кетди ва ўша қудуқ унга қабр бўлди».

Али ибн Абу Толиб қаррамаллоҳу ваҷҳаҳу: «Аллоҳнинг ҳузурида ҳатоларнинг энг каттаси ёлғон сўзловчи тилдир, надоматларнинг энг ёмони эса қиёмат кунининг надоматидир», деганлар.

Шаббий раҳматуллоҳи алайҳ: «Ёлғондан сақлангин, агар у фойда келтиришини билсанг ҳам. У албатта зарар келтиради», деганлар.

Хотамул Асом раҳматуллоҳи алайҳ дедилар: «Кимки уч нарсани уч нарсасиз даъво қилса, у қаззобдир:

Кимки молини инфоқ-эхсон қилмасдан туриб, жаннатни яхши кўришини даъво қилса, у қаззобдир.

Кимки Аллоҳ ҳаром қилган нарсалардан парҳез қилмасдан туриб, Аллоҳнинг муҳаббатини даъво қилса, у қаззобдир.

Кимки фақирларни яхши кўрмасдан туриб, Набий солаллоҳу алайҳи васалламнинг муҳаббатларини даъво қилса, у қаззобдир».

Ёлғоннинг қанчалик ёмон иллат экани тўғрисидаги оят, ҳадис ва асарлар билан бир оз бўлса-да, танишиб чиқдик. Бошқа маънавий иллатларга нисбатан унинг зарари кенг қамровли, ҳаттоки бир миллат, қабила, юрт ёки дин вакиллари, қолаверса, бутун инсониятга ҳам зарари катта эканлигини ҳам тушуниб етдик. Маълумотнинг охирида келтирганимиз Хотамул Асомнинг ҳикматли сўзларида эса

кўпчилигимиз учун номаълум бўлган, балки хаёлимизга ҳам келмаган, аксариятимизда бўлиши мумкин бўлган, лекин эътибордан четда қолаётган «каззоблик» тўғрисида маълумот келтирилди. Мазкур маълумотлардан ўзимиз учун керакли хулосаларни чиқариб, мавжуд иллатларимизни эътироф этган ҳолда унинг муолажаси учун ҳаракатни бошласак, албатта, ҳаракатимиз бесамар қолмайди. Чунки кўпчилигимиз ёлғончилик фақат бошқаларга нисбатан ишлатилади, деб тушунамиз. Аслида эса Хотамул Асомнинг ҳикматларида зикр этилгани каби, ўзимиз ҳақимизда ҳам ёлғон даъволар қилиш ила «каззоб» деган номга эришиб қолишимиз мумкин экан.

Тўғри, ёлғоннинг барча турлари қораланган. Лекин барча иллатларда бўлгани каби, ёлғонда ҳам бир неча даражалар бор. Уларнинг энг ёмонлари тўғрисида куйида алоҳида маълумот келтирамиз.

Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқиш.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

«Исломга даъват қилиниб турганида, Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқиган кимсадан кўра золимок ким бор? Аллоҳ золим қавми ҳидоятга солмас» (Софф сураси, 7-оят).

«Исломга даъват» дегани Аллоҳнинг ҳидоятига даъват деганидир. Оятда Исломга даъват қилинганларида Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқиган кимсалар, яъни мушриклар ҳақида зикр қилинмоқда. Ёлғон сўзлаш ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳаром ҳисобланади (Баъзи ўринлар бундан мустасно қилинган). Лекин ҳаромнинг ҳам катта-кичиги бор. Унинг ҳукми ёлғон қачон, қандай ҳолатда ва кимга нисбатан тўқилиши қараб белгиланади. Ва албатта, ёлғонлар ичида энг ашад-

дийси, натижаси энг ёмони ва ўз эгасини тўғридан-тўғри жаҳаннамга етаклайдигани Аллоҳга нисбатан тўкилганидир. Чунки бу ҳолат бирор мусулмондан қасддан содир этилса, иймонидан айиради. Натижада эса у дунёдаги энг золим кишига айланади. «Аллоҳ золим қавми ҳидоятга солмас».

Демак, бундай золим ҳидоятдан мутлақо маҳрум бўлади. Бундай кимсаларнинг Аллоҳ таолога нисбатан тўкиган ёлғонлари турлича бўлади.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ
الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ
عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

«Улардан бир гуруҳи борки, китобдан бўлмаган нарсани китобдан деб ўйлашингиз учун китобни тилларини буриб ўқирлар. Ва: «У Аллоҳнинг ҳузуридан» дерлар. Ваҳоланки, у Аллоҳнинг ҳузуридан эмас. Улар билиб туриб, Аллоҳга нисбатан ёлғон сўзларлар» (Оли Имрон сураси, 78-оят).

Ҳа, бу тоифа ёлғончилар ўзларининг ғаразли мақсадларини амалга ошириш учун Аллоҳнинг Китобини ҳам бузиб ёки ўзгартириб ўқийдилар. Чунки бундай тоифаларнинг дунёда яшашдан мақсади факатгина ўзларининг моддий ёки яна қандайдир орзуларини амалга ошириш, холос. Улар учун мазкур мақсадларини қандай йўл билан амалга оширишнинг заррача фарқи йўқ. Ҳатто иймонларини, охиратларини сотиб бўлса ҳам, мақсадларига етишга уринадилар. Бу иллатлар аввалги тоифаларнинг тасарруфларида тўлиқ намоён бўлади. Чунки улар ўзларига нозил қилинган илоҳий китобларни ҳар тарафлама бузиб, ўзгартиришган. Лекин бу ҳукм мусулмонларга тегишли эмас, деб бўлмайди. Исломи тарихидаги

кўпгина фитналар ва гуруҳбозликларнинг негизи ҳам айнан ана шу иллатлар десак, муболаға бўлмайди. Зотан, Куръон ва ҳадиси шарифни мукамал билишларини даъво қилаётган баъзи бир «мусулмонлар» ўзларининг ғаразли мақсадларини рўёбга чиқариш ва уни ҳаспўшлаш учун Куръоннинг аслини ўзгартира олишмаса-да, унинг маъноларини ҳар тарафга буриб, суиистеъмол қилаётганлари ҳеч кимга сир эмас. Бундай кимсалар динни ўзининг обрў-эътибори ёки тирикчилиги учун фойдаланиладиган омилга айлантириб оладилар. Натижада эса қанчадан-қанча оддий мўмин-мусулмонлар уларнинг пуч ғоя ва мақсадлари қурбонига айланадилар. Улар Аллоҳнинг шариати тўғрисида шу даражада тилларини буриб, мафтункор ҳолатда сўзлайдиларки, бу сўзларни эшитган оддий мусулмонлар сўраб-суриштирмай, уларга эргашадилар. Шу тариқа Аллоҳнинг Китобига нисбатан тўқилган ёлғоннинг қурбонига айланадилар.

فَمَنْ أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١٤﴾

«Шундан кейин ҳам кимки Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқиса, ана ўшалар – ўзлари золимлардир» (Оли Имрон сураси, 94-оят).

Аллоҳ тўғрисидаги барча маълумотлар, ҳақиқат ва баёнотлар очик-ойдин бўлганидан кейин ҳам Аллоҳ ҳақида ёлғон тўқиган каззоблар золим бўлмасдан, ким ҳам золим бўлиши мумкин?

Албатта, бу саркашлик, кайсарлик ва ҳасад ўз эгаларини куфр, ширк ва нифокка етаклайди. Ва шундай бўлди ҳам.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَذِبُونَ ﴿١٥﴾

«Ёлғонни фақат Аллоҳнинг оятларига иймон келтирмайдиганларгина тўкирлар. Ана ўшалар – ўзлари ёлғончилардир» (Наҳл сураси, 105-оят).

Одатда ёлғончилар ўзларининг ёлғонларини яшириш учун ҳам ёлғон тўкийдилар. Бунинг сабаби эса, улар Аллоҳнинг оятларига иймон келтирмасликларидир. Акс ҳолда Аллоҳнинг оятларида ёлғон тўғрисида шу қадар маълумотлар кўпки, уни билган ва иймон келтирганлар ҳеч қачон ёлғон гапира олмайдилар. Лекин иймон келтирмаганлар ўзларининг ёлғонга бўлган қизиқишларини муолажа қилиш ўрнига, осонгина Аллоҳга нисбатан ёлғон тўкиб қўя қоладилар. Аслида эса

«Ана ўшалар – ўзлари ёлғончилардир».

Имом Ибн Ҳажар ва Заҳабий: «Узрсиз ёлғон гуноҳи кабирадир», дейишган. Аллоҳ таоло Ўзининг шаънига ёлғон тўкувчиларнинг гуноҳи нақадар қаттиқлиги, азоби эса нақадар аламли эканлиги ҳақида шундай марҳамат қилади:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

«Қалбларида касал бор. Аллоҳ касалларини зиёда қилди. Ва ёлғон гапирганлари учун уларга аламли азоб бор» (Бақара сураси, 10-оят).

Ҳа, уларнинг қалбларидаги касаллик ҳақиқий маънавий касалликдир. Улар эса мазкур касалликни даволаб, ундан қутулиш чораларини кўриш ўрнига у касаллик домига янада чуқурроқ шўнгидилар. Натижада **«Аллоҳ касалларини зиёда қилди»**. Ҳар қандай касаллик зиёда бўлар экан, албатта, ўз эгасига ҳар хил дардларни, ташвиш ва мусибатларни келтиради. Лекин қалбдаги ёлғончилик касали оддий касаллик эмас, шунинг учун унга белгиланган жазо ҳам оддийгина бўлмайди. Балки Аллоҳнинг Ўзи ояти қари-

масида айтганидек: «**Ва ёлғон гапирганлари учун уларга аламли азоб бор**». Қолаверса, улар Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқиганлари учун мазкур аламли азобдан ҳеч қачон нажот топа олмаслар. Аллоҳ таоло Ўзининг қуйидаги ояти каримасида айнан ана шу ҳолатни баён этади.

قُلْ إِنِّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

«Сен: «Албатта, Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқийдиганлар зафар топмаслар», деб айт» (Юнус сураси, 69-оят).

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَلٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِّفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾

«Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқиш учун тилларингиз васф қилган ёлғонни гапириб, «Бу ҳалол, бу ҳаром», деяверманглар. Аллоҳга нисбатан ёлғон тўқувчилар зафар топмаслар» (Наҳл сураси, 116-оят).

Инсон неъматни розиқ Аллоҳдан олади. Шунинг учун инсоннинг ҳалол ёки ҳаром ҳақида ҳукм чиқаришга ҳаққи йўқдир. Кимки ўзи ҳақсиз бўлган нарсага аралашиб, «Бу ҳалол, бу ҳаром», деса, Аллоҳ таолога нисбатан ёлғон тўқиган бўлади.

Албатта, бундай ҳолат масъулиятсиз, лоқайд ва бетақво аҳли илмларда бўлиши мумкин. Чунки улар ўз айбларини яшириш учун ёки баъзи бир кимсаларга лаганбардорлик ва хушомадгўйлик қилиш маъносида ёки ўзини илмсиз қилиб кўрсатмаслик мақсадида, шуҳрат ва риёкорлик учун ва яна бошқа сабаблар туфайли бундай ҳукм чиқаришлари мумкин.

Оддий, саводсиз одамлардан ҳам худди шунга ўхшаш сўз ва ҳаракатлар содир этилиши мумкин. Бунинг сабаби

илмсизлик, маърифатсизлик, беҳабарлик, баъзи ҳолатларда эса хато тариқасида ҳам бўлиши мумкин. Лекин, нима бўлганда ҳам, шариатдаги ҳалол ва ҳаром масаласига беътибор бўлмаслик керак. Акс ҳолда бунинг зарари ва азоб-укубати дунёю охиратда аламли бўлади. Зотан, динга тегишли бўлган ҳар қандай масала икки дунёга ҳам оид масаладир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни ёлғончи-га чиқариш.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни ёлғончига чиқариш эътиқодий жиҳатдан куфрдир. У зотнинг номларидан ёлғон тўқиш эса гуноҳи кабирадир. Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни ёлғончига чиқариб, у зотга иймон келтирмаганлар ва пайғамбарликларини тасдиқламаганлар мусулмон бўлмайди. Аммо иймон келтириб, пайғамбар эканликларини тасдиқ этса-ю, у зотнинг мақомларини тўғри баҳолай олмагани туфайли бепарволик ила у зотнинг номларидан бирор-бир сўзни айтса, ҳадиси шарифда айтилганидек, дўзахийлардан бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам Расулуллоҳнинг номларидан гапирилаётганда ўта эҳтиёткорлик билан ёндашиш ва омонатдорликка қатъий эътибор берган ҳолда гапириш лозим. Одатда, саводсизлар ёки баъзи бир шуҳратпарастлар ўз сўзларини қувватлаш ёки айтаётган сўзларининг таъсирини ошириш ва ўзини илмли қилиб кўрсатиш маъносида билиб-билмасдан ўзларининг гапларини Расулуллоҳнинг номларидан «ҳадис», деб айтадилар. Бу билан улар гўёки суҳбатдошларининг эътиборини тортиб, ниятига яраша баъзи бир шуҳрат, обрў-эътиборга ҳам эришишлари мумкин, лекин бу ишнинг охири вой бўлишини ўйлаб кўрмайдилар. Баъзилар мазкур жиноятни қилаётганларида бурнига пашша қўнганчалик ҳам безовта бўлмайдилар. Албатта, мазкур ҳолатлар адоват, фитна ва диннинг асосини ўзгарти-

риш мақсадида ёлғондан ҳадис тўқийдиганлар учун эмас. Зотан, бундай инсонлар мусулмонларни динидан чалкаштириш ва залолат сари етаклаш учун ҳаракат қиладилар. Шунинг учун уларни мусулмон деб ҳам бўлмайди. Мусулмон одам бундай нобакорликни қасддан қилиши мумкин эмас. Мободо саҳван ва хатоан шундай ишларни қилиш хавфи бўлса ҳам, тезлик билан уларни бундай залолатдан қайтариб, ислоҳ қилиш лозим бўлади.

Яна баъзилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг номларидан ҳар хил ривоятларни тўқийдилар ва ўзларича: «Тарғиб ва таҳдид учун ривоят тўқилса, зарари йўқ, чунки бу ерда ният ва мақсад фақатгина яхшилик ва эзгуликдир», дейишади. Аслида эса Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам номларидан тўқима ривоятларнинг тарқатилишида ниятнинг ҳеч қандай эътибори йўқ. Чунки бундай ишларда жуда катта хатар бор. Балки шариатнинг илдизига болта уриш бор. Шариатнинг асоси манбасини ўзгартириш бор. Кимлардир яхши ният билан бундай ривоятлар тўқима бўлса ҳам, зарари йўқ, деб ўйласа, каттиқ янглишади. Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қуйидаги ҳадиси шарифларида ундай инсонларга умумий тарзда қандай азоб-укубат бўлиши ҳақида хабар берилган.

قَالَ أَنَسٌ: إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ». رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.
وَلِمُسْلِمٍ: «إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلَى أَحَدٍ فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ تَعَمَّدَا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

Анас розияллоҳу анҳу:

«Менинг сизларга кўп ҳадис айтишимни ман қиладиган нарсаси Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: **«Ким менга ёлғонни қасд қилса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин»**, деганларидир», деди (*Тўртовлари ривоят қилишган*).

Муслимнинг ривоятида:

«Менга ёлғон тўқиш бошқа бировга ёлғон тўқишдек эмас. Ким менга ёлғонни қасд қилса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин», дейилган.

Ушбу ривоятдан ҳазрати Анас ибн Молик розияллоҳу анҳунинг илмий одобга қанчалар риоя қилишлари кўриниб турибди. У киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хизматларида ўн йил бардавом турган зот бўлиб, саҳобаи киромлар ичида энг кўп ҳадис биладиганлардан эдилар. Зехнлари ўткир, муҳофазалари кучли эди. Шундай бўлса ҳам, Пайғамбаримиз айтмаган бирор оғиз сўзни айтиб қўйиб, у зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг **«Ким менга ёлғонни қасд қилса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин»** деган ҳадислари тахтига дохил бўлиб қолишдан ҳайиқиб турганлар.

Ислом дини ёлғонни мутлақо харом қилган. Ислом назарида ёлғончи Аллоҳнинг душмани, иймонсиз ҳисобланади. Аллоҳ таоло Куръони Каримда: **«Ёлғонни фақат Аллоҳнинг оятларига иймон келтирмайдиганларгина тўқирлар»** (*Наҳл сураси, 105-оят*), деб марҳамат қилган. Шундай бўлгандан кейин Расули ақрам соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон тўқиш, у зот айтмаган гапни айтди, қилмаган ишни қилди, дейиш мисли йўқ улкан гуноҳ ҳисобланади.

Уламолар жумҳури: «Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон тўқишни ҳалол санаган одам кофир бўлади», деганлар. Чунки Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон тўқиш Аллоҳ таолога ва Ислом динига нисбатан ёлғон тўқишдир. Шунинг учун Пай-

ғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларидан аниқ билимга эга бўлгандан сўнггина гапириш лозим. Гумон ва тахмин билан гапириш жоиз эмас. Мусулмон одам гумон ва ишончсиз нарсаларни мутлақо гапирмагани маъқул. Ай-никса, дину диёнатга, иймон-этикодга, ҳалол-ҳаромга, ша-риат аҳкомларига ва оят-ҳадисга тегишли мавзуда сўз юрит-ганда жуда эҳтиёт бўлиш, ҳар бир нарсага тўла ишонч ҳосил қилгандан сўнггина гапириш лозим. Бу борада улуғ саҳобий Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу барчамизга ўрнак бўла-дилар. Ҳар бир гапни гапиришдан олдин «Агар шу гапим ёлғон бўлса, дўзахдаги ўрнимни олишим керак бўлади-ку», деган тушунча фикримиздан ўтиб туриши керак.

Ҳазрати Анас ибн Молик ва бошқа саҳобийларнинг ил-мий одобларига таҳсинлар айтамыз. Улар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзларидан эшитиб туриб ҳам, эҳтиёткор бўлганларига қойил қоламыз.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сун-натларини билган саҳобалар уларни бошқаларга етказишда ўта аниқлик билан ривоят қилаётганларига ишончлари ко-мил бўлсагина, бу ишга журъат этар эдилар. Акс ҳолда ҳа-дис ривоят қилишдан ўзларини тияр эдилар. Имом Муслим Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Кишига ҳар бир эшитган нарсасини гапираверишнинг ўзи гу-ноҳ учун етарли»**, деган эдилар. Яъни эшитган нарсасини орқа-олдига қарамай гапиравериш гуноҳга олиб боради, демоқчилар. Ҳар бир нарсани эшитгандан сўнг яхшилаб аниқлаб, кейин гапириш керак.

Саҳобалардан Зубайр ибн Аввом розияллоҳу анҳу ҳадис-ни оз ривоят қиладиган кишилардан эдилар. Имом Бухорий ривоят қилишларича, Зубайр розияллоҳу анҳуга ўгиллари Абдуллоҳ ибн Зубайр розияллоҳу анҳу: «Фалончи-пистон-чиларга ўхшаб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан

ҳадис ривоят қилганингизни эшитмайман», дебди. У: «Мен у зот соллаллоҳу алайҳи васалламдан ажраганим йўқ-ку, лекин: «Ким менга ёлғонни қасд қилса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин», деганларини эшитганман», деган экан.

Яъни Зубайр ибн Аввом розияллоҳу анҳу ҳадис ривоят қилишда бирор ноаниқликка йўл қўйиб, гуноҳкор бўлиб қолишдан кўрққанлар.

Саҳобалардан Зайд ибн Аркам розияллоҳу анҳуга: «Ҳадис айтиб беринг», дейилса, «Ёшимиз улғайди. Эсдан чиқарадиган бўлиб қолдик. Расулуллоҳдан ҳадис ривоят қилиш қийин нарса», дер эдилар.

Демак, саҳобаи киромлардан ҳадис ривоят қилишда ўта аниқлик билан иш тутаётганига қаттиқ ишонганларгина бу ишга журъат этганлар, қолганлар ўзларини тийганлар.

Шу билан бирга, умумий сиёсат шундай бўлганки, ҳадис ривоят қилувчилар текшириб турилган. Бу ишда заррача бепарволикка йўл қўйилмаган. Бу борада кўпроқ Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу халифалик вақтларида бўлиб ўтган машҳур ҳодиса мисол қилиб келтирилади.

Имом Муслим Абу Саъид розияллоҳу анҳудан қилган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Абу Мусо розияллоҳу анҳу эшик ортида туриб, Умар розияллоҳу анҳуга уч марта салом берди. Унга изн бермаган эди, қайтиб кетди. Умар унинг ортидан одам юбориб, «Нега қайтдинг?» деб сўратди. У: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Сиздан бирортангиз уч марта салом берганида жавоб бўлмаса, ортига қайтсин», деганларини эшитган эдим», деди. Умар: «Ана шунга ҳужжат келтирасан, бўлмаса, кунингни кўрсатаман», деди. Биз ўтирган эдик, Абу Мусо ранги оқарган ҳолда ҳузуримизга келди, биз унга: «Сенга нима бўлди?» дедик. У бўлган воқеани айтиб, «Сизлардан бирортангиз (ушбу ҳадисни) эшитганми?»

деди. Биз: «Ҳа, ҳаммамиз эшитганмиз», дедик. У билан бир кишини юбордилар. Ўша одам бориб, хабар берди».

Албатта, бу ҳадисни ҳазрати Умарнинг ўзлари ҳам яхши билар эдилар. Лекин сиёсат учун, одамлар ҳадис ривоят қилишдек масъулиятли ишни осон санаб, эътиборсиз бўлмасликлари учун шундай қилдилар. Шунинг учун ҳам воқеа бўлиб ўтгандан кейин Абу Мусо розияллоҳу анҳуга: «Мен сени бирор нарсада муттаҳам қилмоқчи эмасман. Аммо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари ўта аниқ бўлиши лозимлигини билдириб қўймоқчи эдим», деганлар.

Кўриниб турибдики, бир одам ким бўлишидан қатъи назар, ҳадис эшитганини даъво қилса, ундан бунинг исботи учун гувоҳ кўрсатиш сўралган. Яъни ўша ҳадисни бир киши эмас, кўп киши эшитган бўлиши шарт қилиб қўйилган.

Имом Бухорий, Имом Аҳмад, Имом Термизий ва Имом Байҳакийлар қилган ривоятда буюк саҳобий Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтадилар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларидан бирлари мен эшитмаган бир ҳадисни билиши ҳақида эшитиб қолдим. Бир туя сотиб олдим. Унга юкимни юкладим. Сўнгра бир ой йўл юриб, Шомга етиб бордим. Қарасам, у одам Абдуллоҳ ибн Анас Ансорий экан. Олдига бориб, «Менга маълум бўлишича, сен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан зулм қилганлар муомаласи ҳақида мен эшитмаган ҳадисни эшитган экансан. Ўша ҳадисни эшитгунча мен ўлиб қоламанми ёки сен ўлиб қоласанми, деб қўрқиб келдим», дедим. У ҳадисни айта бошлади...»

Мана азизлар, ёлғон хабар тарқатишнинг қанчалик қабих иш эканлигини, хусусан, агар бу ёлғон Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан бўлса, у тўғридан-тўғри Аллоҳга ва Унинг динига нисбатан ёлғон эканлигини бир оз бўлса-да, ўрганиб чиқдик. Қолаверса, Расулуллоҳ

соллаллоҳу алайҳи васаллам билан замондош бўлиб, у зотдан тўғридан-тўғри шариат аҳкомларини ўрганиш бахтига сазовор бўлган саҳобаи киромлар шунчалик эҳтиёткорлик ва омонатдорлик билан ёндашган бўлсалар-у, орадан қарийб 1450 йилга яқин вақт ўтиб, бизнинг замондошларимизнинг баъзи бирлари мазкур омонатларга бу қадар бепарво бўлаётганлари, балки билиб туриб, хиёнат қилаётганларини нима дейиш мумкин?

Ёлғонга рухсат берилган ўринлар.

Шариатимизнинг қонун-қоидалари воқеликнинг ҳар қандай талаблари ва унда содир этиладиган ҳодисаларга тўғри ва мукаммал жавоб берадиган қонунлардир. Ҳаётда инсон турли вазиятларга тушиши, ана шундай ҳолатларнинг баъзиларида ёлғон гапиришга ҳам мажбур бўлиши мумкин. Шариат инсонни тоқатидан ташқари нарсага буюрмайди. Қолаверса, баъзи ўринларда ростдан кўра ёлғон кўпроқ фойда келтиради. Мазкур ўринлар инсонлар тарафидан белгиланмайди. Балки шариат қонун-қоидаларига мувофиқ ҳолатдагина рухсат берилади.

Маймун ибн Мехрон айтадилар: «Баъзи ўринларда ёлғон ростгўйликдан кўра яхшироқдир. Масалан: бир киши қилични кўтариб, фалончини ўлдириш учун таъқиб қиляпти. Шунда қочаётган одам сенинг уйингга кириб, яширинди, қуваётган киши эса келиб, сендан «Фалончини кўрмадингми?» деб сўради. Шунда сен «Кўрмадим», деб ёлғон гапирасан. Ва шундай дейишинг вожибдир. Акс ҳолда қотиллик содир этилади».

Имом Ғаззолий дейдилар: «Сўз мақсадларга эришиш учун василадир. Агар мақсад мақталган бўлса ва унга ростгўйлик ва ёлғон билан ҳам эришиш мумкин бўлса, ёлғон гапириш ҳаромдир. Агар фақатгина ёлғон билан эри-

шиш мумкин бўлса ва бошқа чораси бўлмаса, ёлғон гапириш мувоҳидир. Бунда мақсаднинг мувоҳ ва вожиблиги ҳам эътиборга олинади. Худди мусулмоннинг қонини сақлаш каби, агар ростгўйлик ила унинг қони тўкилиши аниқ бўлса, золимнинг қўлидан уни қутқариш учун ёлғон гапириш вожибдир. Агар ҳарбий мақсадларга ва икки кишининг ўртасини ислоҳ қилишга фақатгина ёлғон билан эришиш мумкин бўлса, унда ёлғон гапириш мувоҳ бўлади, акс ҳолда ундан сақланиш керак. Чунки ёлғондан бир эшик очилса, бошқа эшикларнинг ҳам очилиш хавфи бор. Инсоннинг табиати эса доимо енгилликни хоҳлайди. Бир оз машаққатли бўлса-да, ростгўйлик билан эришиш мумкин бўлган мақсадларга енгиллик билан эришиш учун ёлғон гапиришга одатланади. Аслида эса заруратдан ташқари ҳолатда ёлғон ҳаромдир».

Ёлғон ишлатишга мажбур бўлиб қолинганди қандай йўл тутиш кераклигини қуйидаги ривоятдан ўрганамиз.

عَنْ أُمِّ كَلْثُومَ بِنْتِ عُقْبَةَ، أَخْبَرَتْهُ: أَنَّهَا سَمِعَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «لَيْسَ الْكَذَّابُ الَّذِي يُضْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ، وَيَقُولُ خَيْرًا وَيَنْمِي خَيْرًا»، قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: وَلَمْ أَسْمَعْ يُرَخَّصْ فِي شَيْءٍ مِمَّا يَقُولُ النَّاسُ كَذِبًا إِلَّا فِي ثَلَاثٍ: الْحَرْبِ، وَالْإِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ، وَحَدِيثِ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ وَحَدِيثِ الْمَرْأَةِ زَوْجَهَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Умму Кулсум бинти Укба розияллоху анҳодан ривоят қилинади. Бу аёл Набий соллаллоху алайҳи васалламга байъат қилган биринчи маккаликлардан бўлган эди. У киши Расулulloх соллаллоху алайҳи васалламнинг «Одамлар орасини ислоҳ қилган одам қаззоб-ёлғончи эмас. Хайрни айтади ва хайрни еткази», деганларини эшитган экан.

(Ровий) Ибн Шихоб: «Мен у зотнинг одамлар «ёлғон» дейдиган нарсадан бирор нарсага рухсат берганларини эшитмаганман. Фақат уч нарсага: урушда, одамлар орасини ислоҳ қилишда ва эрнинг хотинига ва хотиннинг эрига гапиришида рухсат берганлар», деди у» (*Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Термизий ривоят қилишган*).

Шариатимизда мазкур уч ҳолатда ёлғон гапиришга рухсат берилгани барчага аён. Лекин яна бошқа ҳолатлар ҳам борки, уларда ҳам ёлғон ишлатишга рухсат берилади. Масалан, зolim ёки қароқчи бир кишини талон-тарож қилаётиб, молини, бойлигини қаерга яширганини сўраса, ёлғон гапириш мумкин. Ёки подшоҳ бир кишидан у билан Аллоҳнинг ўртасидагина маълум бўлган фахш ҳақида сўраса, мисол учун, «Зино қилганим йўқ», «Ўғирлик қилганим йўқ», деб ёлғон гапириш мумкин. Чунки Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Аллоҳ таоло қайтарган ёмонликлардан сақланинглар. Кимки уларнинг бирортасини содир этса, Аллоҳнинг сатри ила сатрлансин»**, деганлар. Чунки Аллоҳдан бошқа ҳеч ким билмайдиган фахш ишларини одамларга ошкор қилса, унинг кетидан яна бошқа фахш ишлар юзага чиқиш хавфи бор. Шунинг учун сатр қилинган гуноҳлар сирлигича қолиб кетгани яхши. Қолаверса, ҳар бир инсон тилининг учиди бўлса ҳам ёлғон гапириб, ўз жони, моли ва обрўсини сақлаши лозимдир.

Бошқаларнинг сирини тўғрисида ҳам худди шу ҳукм ижро қилинади, яъни кимнингдир сирини ҳақида сўраган одамга у ошкор қилинмайди.

Гапни буриб гапириш.

Гапни буриб гапириш, яъни киши оғир ҳолга тушиб қолганида сиртидан бошқа, ичида бошқа маъно берадиган гапни айтиб, очиқ-ойдин ёлғон гапирмай, қутулиб кетишга рухсат бор.

عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ فِي الْمَعَارِضِ مَنْدُوحَةً عَنِ الْكُذْبِ». رَوَاهُ ابْنُ عَدِيٍّ وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ.

Имрон ибн Ҳусойн розияллоху анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Ғапни буриб гапиришда ёлғондан қочиш майдони бордир»**, дедилар» (Ибн Адий ва Байҳақий ривоят қилишган).

«Муъоз ибн Жабал розияллоху анҳу Умар розияллоху анҳунинг омили (закот ва турли садақаларни йиғиб келувчи) эди. Хизматдан қайтганида хотини унга: «Омиллар ўз аҳлига олиб келадиган нарсалардан бирор нарса олиб келдингми?» деди. У ҳеч нарса олиб келмаган эди. «Ёнимда кузатувчи бор эди», деди. Хотини: «Расулуллоҳ ва Абубакрнинг ҳузурларида амин (ишончли) эдинг-ку. Умар сенга кузатувчи қўшиб юбордимми?» деди ва Умар розияллоху анҳуга бу ҳақда шикоят қилди. Умар розияллоху анҳу Муъоз розияллоху анҳуни чақиртириб, «Сен билан кузатувчи қўшиб юбордимми?» деди. У: «Аёлимнинг саволига бирор узр тополмасдан, шундай дейишга мажбур бўлдим», деди. Умар розияллоху анҳу кулди-да, унга бир нарса бериб, «Бу билан аёлингни рози қил», деди».

Ушбу ривоятда Муъоз ибн Жабал розияллоху анҳу: «Ёнимда кузатувчи бор эди», деганларида Аллоҳ таолони назарда тутган эдилар. Бу эса ғапни буриб гапиришга далил бўлади.

Ислом оламида Қуръони Каримни махлуқ дейиш фитнаси чиққанда халифа ҳаммани бу ғапни айтишга мажбурлашга ўтган. Навбат имом Шофеъийга келганда у киши: «Албатта, мана булар махлуқдир», деб тўртта бармоқларини кўрсатганлар.

Тафтишчилар бундан тўрт илохий китобни: Забур, Таवрот, Инжил ва Қуръонни махлуқ, деб айтяпти, деб тушун

ганлар. Имом Шофеъий эса бу билан тўртта бармоқни ирода қилганлар.

Ўзининг золимлиги билан донг таратган Ҳажжож саҳобаларнинг бирларидан: «Мен ҳақимда нима дейсан?» деб сўраган. Шунда у киши: «Сен қоситсан», деган.

Араб тилида «қосит» сўзи бир-бирига зид бўлган «одил» ҳамда «жабр қилувчи» деган маъноларни англатади. Мазкур саҳобий розияллоҳу анҳу Ҳажжожга «Сен қоситсан», деганида ўша ерда ҳозир бўлганлар унга: «Сени мадҳ этди», дейишган. Ҳажжожнинг ўзи эса: «Йўқ, у мени жабр қилувчи демоқда», деган.

Саккизинчи офат – ғийбат.

«Ғийбат» сўзи луғатда бир нарсанинг кўздан тўсилишини билдиради.

Уламолар ғийбатни қуйидагича таърифлайдилар:

Журжоний айтади: «Ғийбат инсондаги бор айбларни унинг ўзи йўқлигида зикр қилишдир».

Имом Ғаззолий: «Ғийбат биродарингни унга ёқмайдиган нарса ила зикр қилишингдир. Ўша ёқмайдиган нарса (ноқислик) унинг баданида, насабида, хулқида, феълида, сўзи ёки динида, ҳаттоки либоси, турар жойи ва уловида бўлса ҳам, фарқи йўқ».

Баданидаги ноқислик: новча, пакана, қора, сарик, чўлок, оқсоқ ва ҳоказо.

Насабдаги ноқислик: қибтий, ҳиндий, хабаший.

Хулкка оид феъллар: хулқи ёмон, мутақаббир, риёкор, серғазаб, ожиз, қўрқоқ, бахил, хасис.

Динга тааллуқли бўлган феъллар: ўғри, каззоб, арокхўр, золим, хоин, бенамоз, беибодат, бетақво, ғийбатчи, фосик.

Дунёга тааллуқли бўлган феъллар: Одобсиз, одамларни таҳқирловчи ёки ҳақиқатни кўролмайдиган ва ҳар доим ўзинигина ҳақ деб билувчи.

Кийинишдаги ёмон феъллар: Қимматбаҳо кийимларни кийиш, нопок кийимларни кийиш, қўланса хидли кийимларни кийиш, кенг ёки тор кийиниш ва ҳоказо.

Ғийбатнинг энг мукаммал таърифи куйидаги ҳадиси шарифда келган:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْغِيْبَةُ؟ قَالَ: «ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ». قِيلَ: أَفَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ فِي أَخِي مَا أَقُولُ؟ قَالَ: «فَإِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ اغْتَبْتَهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ بَهْتَهُ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абу Ҳурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади.

«Эй Аллоҳнинг Расули, ғийбат нима?» деб сўрашди.

«Биродарингни ўзига ёкмаган нарса билан эслашинг», дедилар. Шунда: «Биродаримда мен айтган нарса бўлса-чи, бунга нима дейсиз?» дейишди. «Агар айтганинг унда бўлса, ғийбат қилган бўласан, айтганинг унда бўлмаса, бўхтон қилган бўласан», деб жавоб бердилар» (Абу Довуд ривоят қилган).

Одатда ғийбатчилар ўзлари ғийбат қилаётган инсоннинг айбларини, камчилик ва нуқсонлари ҳақида гапира туриб, «Бу ғийбат эмас, бор гапни айтяпман», дейишади. Бу даъво ва тушунчалари тўғри эмаслигини айнан мазкур ҳадиси шарифдан билиб оламиз.

عَنْ أَبِي حُذَيْفَةَ: أَنَّ عَائِشَةَ حَكَتْ امْرَأَةً عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ ذَكَرَتْ قِصْرَهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «قَدْ اغْتَبْتِهَا». رَوَاهُ أَحْمَدُ.

Ҳузайфа розияллоху анҳу Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилади:

«У Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларида бир аёл ҳақида эслаб, «У пакана эди», деди. Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Уни ғийбат қилдинг», дедилар» (Имом Аҳмад ривоят қилган).

...وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ
مِمَّا فَكَرَهُتُمُوهُ وَأَقْبُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

«...Баъзиларингиз баъзиларингизни ғийбат қилмасин. Сизлардан бирорталарингиз ўзининг ўлган биродарининг гўштини ейишни яхши кўрурми? Ҳа, ёмон кўрасизлар. Аллоҳдан кўркинлар! Аллоҳ тавбани кўплаб қабул қилувчидир, ўта раҳмлидир» (Ҳужурот сураси, 12- оят).

Ғийбат энг катта гуноҳлардан биридир. Шунинг учун ҳам у қатъий ҳаром қилинган мазкур ояти каримада Аллоҳ таоло Ўз бандаларига ғийбатнинг қанчалик ёмон иллат эканлигини тушунтириш учун ажойиб бир услубни қўллаган. Яъни ғийбатчининг ғийбати гўёки ғийбат қилинганнинг гўштини ейиш билан баробардир. Одатда инсон ўзи ёмон кўрган кишини ғийбат қилади, бутун борлиғи билан ундан нафратланади. Бу нафратини ғийбат қилиш орқали бошқаларга ошкор қилади. Гўштини ейиш у ёқда турсин, ҳатто у билан ўтиришни ҳам истамайди. Уни шу қадар ҳақир санайдики, қўлидан бирор пиёла чой ичишни ҳам ўзига ор деб билади. Лекин ғийбат қилиши билан гўёки унинг нўштини егандек бўлар экан. Бу эса ҳар қандай соғлом ақлли инсоннинг нафратини кўзгатадиган, мутлақо табиати тортмайдиган ишдир. Ҳаммага маълум бўлган ушбу ҳақиқатни Аллоҳ таоло «...Ҳа, ёмон кўрасизлар...» деб таъкидламоқда.

عَنْ أَبِي بَرزَةَ الْأَسْلَمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ، لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ؛ فَإِنَّهُ مَنْ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Барза Асламийдан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эй тили билан иймон келтириб, дилида иймон келтирмаганлар, мусулмонларни ғийбат қилманг ва уларнинг камчиликларини қидирманг. Кимки уларнинг камчилигини қидирса, Аллоҳ таоло ўзининг камчилигини қидиради. Аллоҳ кимнинг камчилигини қидирса, уни уйида шарманда қилади», дедилар» *(Абу Довуд ва Термизий ривоят қилган).*

Бу ҳадиси шарифдаги хитоб мунофиқларга қаратилгандир. Ғийбат қилиш, мусулмонлардан камчилик ахтаришга ҳаракат қилиш мунофиқларнинг ишидир. Дунёда эса нуқсон ва камчилиги бўлмаган инсоннинг ўзи йўқ. Шундай экан, мунофиқлар учун мўминларни ғийбат қилишга ҳар доим сабаб топилади. Бундан мақсад – мусулмонларнинг камчилигини топиб, бошқаларда улар ҳақида салбий фикр уйғотишга эришиш, Исломнинг қувватини пасайтиришдир. Аслида эса улар бошқаларнинг камчилигини ахтарар экан, Аллоҳ таоло ҳам уларнинг камчилигини қидиради ва албатта, уларни ўз уйида шарманда қилади. Бу ҳолат тарихда жуда кўп кузатилган. Мусулмонлар мунофиқларга хос бўлган бошқа иллатлардан ҳазар қилганларидек, уларнинг сифатларидан бири бўлмиш ғийбатдан ҳам худди жаҳаннам оловидан сақлангандек сақланишлари керак. Ғийбатчи одам нафақат бу дунёда шарманда бўлиш, обрў-эътиборидан мосуво бўлиш билан жазоланадилар, балки охиратда ҳам турли даҳшатли азоб-уқубатларга дучор бўладилар.

Расули Акрам алайҳиссалату вассалом: «Меърожга чиққанамда мисдан бўлган тирноқлар билан юзларию кўксиларини тирнаётган бир кавмнинг олдидан ўтдим. Мен: «Эй Жаброил, улар ким?» деб сўрадим. У: «Булар у дунёда одамларнинг гўштини еб, обрўларини тўкканлар», деб жавоб берди», дея кўрганларини ҳикоя қилиб берганлар.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ، دَمُهُ، وَمَالُهُ، وَعَرْضُهُ». أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Ҳар бир мусулмоннинг қони, моли ва обрўси бошқа мусулмонга ҳаромдир**», дедилар» (Муслим ривоят қилган).

Ғийбат инсоннинг обрўсига ҳам таъсир қилади. Ушбу ҳадиси шарифда эса Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар бир мусулмон учун ўзининг биродари бўлган бошқа мусулмоннинг уч нарсаси ҳаромлигини таъкидладилар. Одатда ўзгаларнинг қонини тўкиш кишилар орасида қотиллик, молини тортиб олиш зўравонлик, золимлик, қарокчилик каби номлар билан аталади. Уларнинг йиллар давомида йикқан обрў-этиборларини йўққа чиқарадиган иллат – ғийбатга эса мутлақо эътибор бермайдилар. Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ғийбат ҳам гуноҳи кабиралар қаторига киришини таъкидлаш учун уни мусулмон учун ҳаром бўлган бошқа гуноҳлар қаторида зикр қилган бўлсалар, ажаб эмас.

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ رَدَّ عَنْ عَرَضِ أَخِيهِ رَدَّ اللَّهُ عَنْ وَجْهِهِ النَّارَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Дардо розияллоҳу анҳу ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Кимки бир биродарининг обрўсини ҳимоя қилса, қиёмат куни Аллоҳ таоло унинг юзидан дўзахни даф қилади**», дедилар» (Имом Термизий ривоят қилган).

Ғийбатга қарши чиқиб, ғийбат қилинаётган инсонни ҳимоя қилиш унинг дўзахдан ҳимоя қилиниши билан муко-

фотланар экан. Чунки агар кескин раддия билан ўз ўрнида ғийбатчининг оғзига урилмаса, бу иллат жамиятда янада ривожланиб, чуқур илдиз отиб кетиши шубҳасиздир. На-тижада ҳамма ўзаро душманга, бир-бирининг обрўсини тўкадиган кишиларга айланиб қолади. Шунинг учун ҳам мазкур иллатнинг ривожланишига қарши чиқиб, ўз биродарининг обрўсини ҳимоя қилиш дўзахдан ҳимояланиш-дек буюк мукофот билан тақдирланар экан.

Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломга: **«Кимки ғийбатдан тавба қилган ҳолда ўлса, у жаннатга охири киради. Кимки ғийбатда бардавом бўлган ҳолда ўлса, у дўзахга биринчи киради»**, деб ваҳий қилди.

Ғийбат қанчалик катта гуноҳ эканлигини қуйидаги ҳадиси шарифдан ҳам билиб олиш мумкин:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Моъизни зино қилгани учун тошбўрон қилдирдилар. Шунда бир киши шеригига: «Анави худди ит ўлдирилгандек ўлдирилди», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам улар билан бирга кетаётган эдилар. Йўлда сасиб ётган бир ўлаксаннинг ёнидан ўтдилар ва икковига: **«Анавиндан енглар»**, дедилар. Улар: «Ўлимтикни еймизми?» дейишди. У зот: **«Биродарларинг тўғрисида айтган гапларинг у ўлимтиқдан ҳам кўра сассик ва жирканчроқдир»**, дедилар» (Имом Абу Довуд ривоят қилган).

عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذٍ بْنِ أَنَسٍ الْجُهَنِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ حَمَى مُؤْمِنًا مِنْ مُنَافِقٍ يَعْبُثُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَلَكًا يَحْمِي لَحْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ، وَمَنْ بَغَى مُؤْمِنًا بِشَيْءٍ يُرِيدُ بِهِ شَيْنَهُ حَبَسَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى جِسْرِ جَهَنَّمَ حَتَّى يُخْرَجَ مِمَّا قَالَ». رَوَاهُ أَحْمَدُ.

Саҳл ибн Муъоз ибн Анас Жуҳанийдан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Кимки бир мўминни ғийбатчи мунофиқдан ҳимоя қилса, қиёмат куни Аллоҳ таоло унинг гўштини дўзах ўтидан ҳимоя қилувчи фаришта юборади. Кимки бир мўминни сўкмоқчи бўлиб, уни ғийбат қилса, Аллоҳ таоло уни гапидан қайтмагунича жаҳаннам кўприги устида ушлаб туради»**, дедилар» (*Аҳмад ривоят қилган*).

Ғийбатчининг ғийбатидан бирор кишини ҳимоя қилиш осон иш эмас, чунки ғийбатчи бундай ҳолатда ҳимоя қилувчини ҳам тинч қўймайди, балки ўзини оқлаш, ғийбат қилинувчини коралаш учун энди у тухмат-бўхтонга ҳам ўтиши ва ҳаттоки ҳимоя қилувчининг ўзига ҳам ҳужумга ўтиб қолиши мумкин. Агар у ғийбатчи ҳадиси шарифда айтилганидек, мунофиқ бўлса-чи? У ҳолда бу хавф яна бир неча баробар ошади. Чунки мунофиқ одам қандай йўл билан бўлса ҳам мўминларнинг ва уларнинг ҳимоячиларининг обрўсини тўкишга, бошқалар олдидаги уларнинг обрў-эътиборини йўқотишга ҳаракат қилади. Мўминни мунофиқнинг ғийбатидан ҳимоя қилувчига

«Қиёмат куни Аллоҳ таоло унинг гўштини дўзах ўтидан ҳимоя қилувчи фаришта юборади».

Чунки у инсон ўзининг диндоши бўлмиш бир мўминни унинг шаънига отилаётган тухмат, бўхтон ва ғийбат тошларидан ҳимоя қилди. Шунинг учун Аллоҳнинг Ўзи қиёмат куни ҳимоя қилувчи фариштаси билан уни ҳимоя қилади.

«...Кимки бир мўминни сўкмоқчи бўлиб, уни ғийбат қилса, Аллоҳ таоло уни гапидан қайтмагунича жаҳаннам кўприги устида ушлаб туради».

Мўминни сўкиш, уни ғийбат қилиш ўта қабих ишлардан бўлгани учун Аллоҳ таоло бундай кимсани қиёмат кунида жаҳаннам кўприги устида ушлаб туриш билан жазолайди. Бу жа-

зонинг энг оғир турларидан биридир, чунки доимий ҳолатда кўприкдан йиқилиб, жаҳаннамга тушиш хавфи билан туриш осон иш эмас, лекин бундан кутулишнинг чораси ҳам бор.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَخِيهِ مِنْ عَرْضِهِ أَوْ شَيْءٍ، فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ، قَبْلَ أَنْ لَا يَكُونَ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ، إِنْ كَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أَخَذَ مِنْهُ بِقَدَرِ مَظْلَمَتِهِ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أَخَذَ مِنْ سَيِّئَاتٍ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ». مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Кимнинг зиммасида бир биродарининг обрўси ёки молига тегишли бирор ҳаққи бўлса, динор ва дирхамлар ўтмайдиган (киё-мат) кун и келишидан олдин ҳаққини адо қилсин. Агар солиҳ амали бўлса, ундан қилган зулми миқдорида олинади; яхшиликлари бўлмаса, ҳақ эгасининг ёмонликларидан олиниб, бунга юклатилади» (Муттафақун алайҳ).

У ғийбатдан, ҳақоратдан қайтиши, тавба қилиши керак. Уламоларимиз бундай гуноҳларни бировнинг ҳаққига қилинган хиёнат деб ҳисоблайдилар. Бундан тавба қилишни эса қуйидагича таърифлайдилар.

Агар ғийбат ғийбат қилинган кишига етиб бормаган бўлса, ғийбат қилувчи қилган ишига надомат, пушаймон, афсус чекиши ва бошқа бундай гуноҳга қайтмасликка азму қарор қилиши лозим.

Агар ғийбат ғийбат қилинган кишига етиб борган бўлса, унинг ҳузурига бориб, ундан кечирим сўраши ва у инсон бундан кечиритиши шарт қилинади. Қолаверса, уни қаерда ва қандай жамоатда ғийбат қилган бўлса, айнан ана шу жойларда энди у инсонни макташи ва уни ёмон гап-сўзлар билан ғийбат қилганини айтиб, тавба қилганини эълон этиши керак.

Аксинча, ғийбатчини қилаётган гуноҳидан қайтариш ўрнига унинг гапларига кулоқ солган, эшитган киши уни тасдиқлаган бўлади ва унга шерик ҳисобланади. Унинг гапини тили билан инкор қилсагина, гуноҳидан қутулади. Агар очик инкор қилишдан кўркса, қалби ила инкор қилсин ва гапни бошқа тарафга буришга ёки туриб кетишга ҳаракат қилсин.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу: «Аллоҳни зикр қилинглар, чунки бу даводир. Лекин одамларни гапиришдан сақланинглар, чунки бу дарддир», деганлар.

Қатода розияллоҳу анҳу: «Қабр азоби уч бўлакдир. Ундан бири ғийбат, яна бири чақимчилик, яна бири пешобдан сақланмасликдир», деганлар.

Баъзи уламолар айтадилар: «Салафларнинг ибодати рўзада, намозда эмас, балки одамларнинг обрўсини тўкишдан сақланишда эканини кўрдик».

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу айтадилар: «Бирор кишини айбламоқчи бўлсанг, ўзингнинг айбларингни эсла».

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу: «Сизлардан бирингиз бировнинг кўзидаги заррани кўради-ю, лекин ўзининг кўзидаги ёғочни кўрмайди», деганлар.

Ҳасан розияллоҳу анҳу: «Эй Бану Одам, токи ўзингда бор айблар ила бошқаларни ғийбат қилишдан тўхтамагунингча, ҳеч қачон иймон ҳақиқатига етолмайсан», дейдилар.

Яна у киши айтадилар: «Бировни зикр қилиш уч хил бўлади. Бири – ғийбат, иккинчиси – бўҳтон, учинчиси эса тухматдир. Буларнинг барчаси Аллоҳ таолонинг Китобида зикр қилинган. Ғийбат унда бор нарсани гапирмоғинг, бўҳтон унда йўқ нарсани гапирмоғинг, тухмат сенга етиб келган нарса ҳақида гапирмоғингдир».

Ибн Сирин бир кишини эсладилар-да, «У қора эди», дедилар, сўнгра Аллоҳга истиғфор айтиб, «Мен уни ғийбат қилиб қўйдим», дедилар.

Иброҳим ибн Адҳам раҳимаҳумуллоҳ бир қанча кишиларга зиёфат бердилар. Улар дастурхон атрофида ўтирганларида ғийбат қила бошлашди. Шунда Иброҳим раҳимаҳумуллоҳ: «Бизлардан аввалгилар гўштдан олдин нон ер эдилар, сизлар эса нондан олдин гўшт ейишни бошладингиз», дедилар.

Ҳасан Басрийдан ривоят қилинади: «Бир киши: «Сизни фалончи ғийбат қилди», деди. Унга бир товоқ хурмо бериб юбордилар ва: «Менга етишича, сиз менга ҳасанотларингизни ҳадя қилибсиз, бунинг учун сизни мукофотлашни истадим, узримни қабул қилинг. Чунки мен сизни тўлиқ мукофотлашга қодир эмасман», дедилар».

Авф раҳимаҳумуллоҳ айтадилар: «Ибн Сириннинг олдига кириб, Ҳажжожнинг нуқсонларини айтдим. Шунда у: «Аллоҳ одил ҳакамдир. Худди Ҳажжож кимга зулм қилса, унинг учун қасос олгани каби, ким Ҳажжожни ғийбат қилса, унинг учун қасос олади. Агар сен эртага Аллоҳ таолога йўлиқсанг, сенинг қилган энг кичик гуноҳинг ўзинг учун Ҳажжож қилган катта гуноҳдан кўра шиддатлироқдир», деди».

Ғийбатга рухсат берилган ўринлар.

Шариатнинг мақсадларини рўёбга чиқариш учун баъзи ҳолатларда бошқаларнинг нуқсонларини зикр қилишга рухсат берилади. Чунки мазкур мақсадларга эришиш учун шундан бошқа йўл йўқ. Улар олти ўриндан иборат бўлиб, бундай ҳолатда ғийбатнинг гуноҳи даф қилинади.

Биринчиси: Зулм. Бир киши қозига ўзининг фалончидан зулм кўрганлиги ёки унинг хиёнати ва порахўрлиги тўғрисида хабар бериши мумкин. Агар ушбу ҳолатда у мазлум бўлмаса, бу ғийбат ҳисобланади. Аммо қози тарафидан зулм кўрса, султонга шикоят қилиши мумкин. Чунки Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ҳақ эгасининг сўзи бор», деганлар.

Иккинчиси: Ислоҳ қилиш учун осийга раддия бериш ва уни бу ишдан қайтариш учун ёрдам талаб қилиш маъносида. Яъни мазкур ишлардан қайтаришга ўзининг куч ва имконияти етмаса, куч ва имконияти бор раҳбарлар ва маҳкамага мурожаат қилиши мумкин.

Учинчиси: Фатво сўраш учун муфтийга: «Отам менга зулм қилди» ёки «Аёлим мана бундай қияпти, ундан қандай халос бўлишим керак?» каби арз қилишда. Чунки Ҳинд бинти Утба Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга: «Абу Суфён бахил, мен ва болаларимга кифоя қиладиган нарсани бермайди, унга билдирмасдан бирор нарса олишим мумкинми?» деди. Шунда у зот: «Ўзинг ва болаларингга етарли нарсани яхшилик ила ол», дедилар. Бу суҳбатда Абу Суфённинг бахиллиги ва зулми эсланди, лекин Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эътироз билдирмадилар.

Тўртинчиси: Мусулмонни ёмонликдан огоҳлантириш: Агар бир фақиҳ бидъатга берилиб, фосиклик қилса ва унинг бу ёмонлиги бошқаларга ҳам таъсир қилиш хавфи бўлса, унинг бидъатчи ва фосиклиги ҳақида бошқаларга огоҳлантириш маъносида айтиш мумкин.

Уламоларимиз: «Фожир имомнинг, бидъатчининг ва ошкора фосиклик қилувчининг ҳақларида ғийбат йўқ», дейдилар.

Бешинчи: Бир инсон ўзида бўлган нуқсони билан лақабланиб, танилиб қолган бўлса. Масалан Шилпик, Чўлоқ каби. Чунки тарихда Аъмаш шилпик ва Аъраж чўлоқ каби машҳур зотлар бўлишган.

Уламолар мазкур шахсларни танитиш учун шундай лақаблар билан зикр қилишни зарурат, дейдилар. Мазкур шахслар ўз лақаблари билан шу даражада машҳур бўлганларки, ўзларининг бундай лақабланишларини мутлақо қарих кўрмаганлар.

Олтинчи: Фосиклиги билан танилган кишининг сифатларини айтиб танитиш. Масалан, «арокхўр», «тажовузкор»га ўхшаш. Уларни мазкур айблари билан зикр қилиш ғийбат ҳисобланмайди, чунки Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Кимки юзидан ҳаё пардасини олиб ташласа, унинг учун ғийбат йўқ», дедилар.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анху: «Фожирнинг ҳурмати йўқдир», деганлар. Бу билан у киши ошкора фисқу фужур билан шуғулланувчини ирода қилганлар. Лекин фисқу фужурни яширинча қилса, унинг ҳурмати риоя қилинади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида бир аёлнинг солиҳ амаллари, тутган рўзалари тўғрисида гапирилди. Лекин унинг қўшниларига тили билан озор бериши ҳам эсланди. Шунда у зот: «**У жаҳаннамдадир**», дедилар.

Бошқа бир ривоятда эса: «Бир аёлнинг бахиллиги тўғрисида эсланди. Шунда у зот: «**Ундай бўлса, унда ҳеч қандай яхшилик йўқ**», дедилар», дейилган.

Ушбу ривоятда мазкура аёлнинг диндаги ютуқ ва камчиликлари тўғрисида эсланяпти, лекин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уларни ғийбат қилишда айбламадилар, аксинча, мазкура аёл тўғрисида ёмон хабар бердилар. Шундан келиб чиқиб, уламоларимиз диндаги фосик, фожирлар тўғрисида, хусусан, аҳли илмларнинг ҳузурида бу ҳақдаги ҳукм ва масалаларни билиб олиш учун эслаш ва сўраш мумкинлигини айтадилар. Қолаверса, фожир ва фосикларнинг қилаётган жиноятларидан бошқаларни огоҳлантириш ва ундан қайтариш учун улар ҳақида гапириш мумкин, дейдилар. Хусусан, дин номидан нотўғри фатво берадиганлар, мусулмонлар ўртасида фитна ва фасод кўзгайдиганлар, ҳар хил бидъату хурофотларга рухсат берадиганлар тўғрисида халқни огоҳлантириш учун гапиришга рухсат бор, дейдилар.

Ғийбатнинг каффорооти.

Ғийбатчи бир йўла икки ҳаққа нисбатан жиноят қилади:

– Аллоҳ таолонинг ҳаққига жиноят қилган бўлади. Чунки у Аллоҳ таоло қайтарган ишни қилди. Бунинг каффорооти тавба қилиш билан бўлади.

– Банданинг ҳаққига жиноят қилган бўлади.

Агар ғийбат банданинг ўзига етган бўлса, ғийбатчи унинг олдига бориб, кечирим сўраши ва надоматини билдириши лозим бўлади.

Уламолар: «Унинг тавбаси тўлиқ бўлиши учун каерда, қайси мажлисда ғийбат қилган бўлса, ўша ерда, ўша мажлисда ғийбат қилинган киши ҳақида яхши гапларни гапириши керак», деганлар.

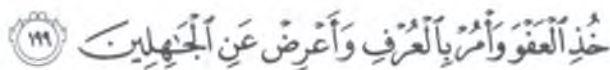
Агар гап ғийбат қилинган одамга етмаган бўлса, тавба қилган ғийбатчи унинг ҳаққига истиғфор айтади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Кимни ғийбат қилган бўлсанг, бунинг каффорооти унинг ҳаққига истиғфор айтмоғингдир**», деганлар.

Мужоҳид айтади: «Биродарингнинг гўштини еганингниг каффорооти унинг ҳаққига мактовлар айтиб, яхшилик ила дуо қилмоғингдир».

Ато ибн Абу Рабоҳдан ғийбатнинг тавбаси ҳақида сўралди. Шунда у киши: «Ғийбат қилинганнинг ҳузурига бориб, «Сиз ҳақингизда айтган гапларим ёлғон, мен сизга зулм қилдим, агар ҳақингизни олишни хоҳласангиз, олинг ва агар хоҳласангиз, афв этинг», дейишдир», дедилар.

Агар шундай ҳол содир этилса, ғийбат қилинган киши ғийбат қилувчини афв этиши матлубдир. Зотан, Аллоҳ таоло марҳамат қилади:

«Кечиримли бўл, маъруфга буюр ва жохиллардан юз ўгир» (*Аъроф сураси, 199-оят*).

Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Эй Жаброил, буюр қандай афв?**» деб сўрадилар. У зот: «Аллоҳ таоло сизга зулм қилган кишини афв этишга, сиздан алоқани узганлар билан силаи раҳм қилишга ва сизни маҳрум қилганларга ато беришга буюради», дедилар.

Тўққизинчи офат – чақимчилик.

Чақимчилик араб тилида «набийма» дейилиб, луғатда бир нарсани зоҳир қилишни билдиради.

Уламолар чақимчиликни куйидагича таърифлаганлар:

Имом Нававий: «Чақимчилик бузғунчилик йўли билан одамларнинг гапини бир-бирига етказишдир», деган.

Чақимчилик сўзнинг ўзигагина хос эмас, балки ошкор қилиниши ёмон кўрилган ҳар қандай нарсани ошкор қилиш ҳам чақимчиликдир. Бунда ошкор қилиш сўз билан ёки мактуб, ишора, бирор аломат билан бўлса ҳам фарқи йўқ. Ошкор қилинаётган нарса амал ёки сўз бўлиши мумкин ёки у айб, ноқислик бўлиши мумкин, бунинг фарқи йўқ. Балки чақимчиликнинг ҳақиқати сирни фош этиш, сатр қилинган нарсаларни ошкор қилишдан иборатдир. Масалан, бир кишининг ўз бойлигини яшираётганини кўриб, буни бошқаларга айтиш чақимчилик ва сирни фош қилишдир. Бордию ана шу одамнинг бирор камчилиги ёки айби ҳақида ҳам хабар берса, у чақимчилик билан бирга ғийбатни ҳам жамлаган бўлади.

Чақимчиликнинг сабаби ҳикоя қилинаётган инсонга бирор ёмонликни ирода қилиш ёки ҳикоя қилаётган инсонига яхши кўринишдир.

Чақимчилик Қуръони Каримда ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларида қораланган ёмон хислатлардан биридир.

Аллоҳ таоло Ўзининг Китобида шундай марҳамат қилади:

وَلَا تَطْعَمُ كُلَّ حَلَاْفٍ مِّمَّهِينَ ﴿١٠﴾ هَمَّازٌ مَّشَاءٌ بِنَعِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَاجٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾

«Итоат қилма ҳар бир қасамхўр, ҳақирга,.. айбловчи, ҷақимчилик қилиб юрувчига,.. яхшилиқни ман қилувчи, тажовузкор, сергуноҳга» (Қалам сураси, 10 – 12-оятлар).

عَنْ هَمَّامٍ، قَالَ: كُنَّا مَعَ حُذَيْفَةَ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ رَجُلًا يَرْفَعُ الْحَدِيثَ إِلَى عُمَانَ، فَقَالَ لَهُ حُذَيْفَةُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَاتٌ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ.

Ҳаммам розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Ҳузайфа билан бирга эдик. Унга: «Бир киши гапни Усмон розияллоҳу анҳуга олиб бориб туради», дейишди.

Шунда Ҳузайфа розияллоҳу анҳу унга: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «**Ҷақимчи жаннатга кирмайди**», деганларини эшитганман», деди» (Бухорий ва Муслим ривоят қилган).

Бу ҳадиси шарифда ҷақимчилик нақадар оғир гуноҳ экани баён қилинмоқда. Уламоларимиз: «Ҷақимчиликни ҳалол санаган одам жаннатга кирмайди», деганлар.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: إِنَّ مُحَمَّدًا ﷺ قَالَ: «أَلَا أُنبِئُكُمْ مَا الْعِصَةُ؟ هِيَ النَّمِيمَةُ الْقَالَةُ بَيْنَ النَّاسِ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Сизга парчалаш нималигини айтиб берайми? Одамлар орасида «деди-деди»лаб **ҷақимчилик қилишдир**», дедилар» (Муслим ривоят қилган).

Тил офатларидан ҳисобланган гуноҳларнинг энг зарари кўпларидан бири чақимчиликдир. Қайси жамиятда бйиллат тарқалган бўлса, ўша жамиятда ҳеч қачон тинчлик хотиржамлик, осойишталик ва фаровон турмуш рўёбга чиқмайди. Чунки ҳасадгўй ва адоват уруғини сепувчи чақимчилар жамиятдаги ўзига ёкмаган ёки бирор шахсини гарази бўлган ҳар қандай инсон тўғрисида унинг рақиблари ёки душманларига чақимчилик қилишни одат қилган бўлишади. Бу ҳолат урчишда давом этаверса, охири бори ҳамма одамлар бир-бирларини чақишга одатланишади. Натижада эса ҳамма бир-бирига жосус, пойлоқчи, бош қаларнинг бўлган-бўлмаган айбларини ошкор қилувчи ва ниҳоят, бир-бирининг обрў-эътиборини йўқ қилиш билан хурсанд бўлувчи махлуқларга айланиб қолади. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда чақимчиликни «парчалаш» дейиш аналмоқда. Демак, қайси жойда бу иллат ривожланса, ўшай жойдаги барча яхшиликларни, ижобий ўзгаришларни парчалайди. Агар бундай иллат илм масканларида юзага келса, нима бўлишини тасаввур қилаверинг. Мазикур иллати чалинганлар ўлимларидан кейин албатта қабр азобида дучор бўладилар. Бу ҳақиқат қуйидаги ҳадисда ўз ифодасини топган:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِقَبْرَيْنِ فَقَالَ: «إِنَّهُمَا لِيُعَذَّبَانِ مَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنَ الْبَوْلِ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ»، ثُمَّ أَخَذَ جَرِيدَةً رَطْبَةً فَشَقَّهَا نِصْفَيْنِ فَغَرَزَ فِي كُلِّ وَاحِدَةٍ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: «لَعَلَّهُ يَخَفُ عَنْهُمَا أَلَمْ يَبْسُ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам икки қабр ёнидан ўтдилар ва: «Икковлари азобланмоқдалар. Икковлари катта нарсда азобланмаяптилар. Улардан бири пешобидан сақланмас эди. Бошқаси эса чақимчилик килиб юрарди», дедилар. Сўнгра бир ҳўл шохни олиб, иккига бўлдилар ва ҳар бир қабрга биттадан суқиб қўйдилар. Одамлар: «Эй Аллоҳнинг Расули, буни нима учун қилдингиз?» дейишди. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Шоядки, булар қуригунча икковларидан (азоб) енгиллатилса», дедилар» *(Бешовлари ривоят қилишган).*

Қабр азобига сабаб бўладиган алоҳида гуноҳлар бор. Ана шулардан бири мазкур ҳадиси шарифда келтирилганидек, чақимчиликдир. Қабр азоби энг дахшатли азоб, чунки қабрда ҳар бир одам ёлғиз бўлади. Қабрнинг зулмати ва унинг торлиги ва сиқиши ҳам алоҳида азобдир.

عَنْ هَانِي مَوْلَى عُمَرَ قَالَ: كَانَ عُمَرُ إِذَا وَقَفَ عَلَى قَبْرِ بَكِي حَتَّى يَبْلُغَ لَحِيَّتَهُ، فَقِيلَ لَهُ: تَذْكُرُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ؟ فَلَا تَبْكِي، وَتَبْكِي مِنْ هَذَا! فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ، فَإِنْ نَجَا مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ، وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ مِنْهُ»، قَالَ: وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا رَأَيْتُ مَنْظَرًا قَطُّ إِلَّا الْقَبْرَ أَفْظَعَ مِنْهُ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Усмон розияллоҳу анҳунинг мавлоси Ҳониъдан ривоят қилинади:

«Усмон қачон қабр устига келса, йиғлар, ҳатто соқоллари ҳўл бўлиб кетарди. Унга: «Жаннат ва дўзахни зикр қияпсанми? Йиғлама. Шунга йиғлайсанми?» дейишди. Шунда у: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қабр охираат манзилларининг аввалгисидир. Ундан нажот топса, ундан кейингилари ундан осондир. Агар ундан

нажот топмаса, ундан кейингисн ундан кўра шиддат-лидир», деганлар. Яна Расулulloх соллаллоху алайҳи ва-саллам: «Қанча дахшатли манзара кўрган бўлсам, қабр хаммасидан кўра дахшатлироқдир», деганлар», деди» (Термизий ривоят қилган).

Мана шундай дахшатли азоб-укубатларга дучор қиладиган маъсиятлардан бири чақимчилик экан, албатта, бу иллатдан ҳар бир мўмин-мусулмон халос бўлишга ҳаракат қилмоғи, астойдил тавба қилиб, мутлақо унга қайтмаслиги лозим ва лобуддир.

Каъбул Аҳбор ривоят қилади: «Бану Исроилга кахатчилик етди. Мусо алайҳиссалом ўз кавмлари билан бир неча маротаба ёмғир сўраб дуо қилдилар. Лекин ёмғир ёғмади. Аллоҳ таоло у зотга ваҳий юборди: «Сен ва сен билан бирга бўлганларга ижобат қилмайман. Чунки ичингизда ҳанузгача чақимчиликда давом этувчи бор». Шунда Мусо алайҳиссалом: «Эй Роббим, ким у, менга хабар бер. Уни орамиздан чиқариб юборай», деди. Аллоҳ таоло эса: «Эй Мусо, сизларни чақимчиликдан қайтара туриб, ўзим чақимчилик қиламанми?» деди. Шунда барчалари бирданига тавба қилишди ва ёмғир ёғди.

Чақимчн билан қандай муомалада бўлинади?

Бу ҳақда имом Заҳабий айтади: «Кимга чақимчилик етиб келса ва унга: «Сен ҳақингда Фалончи ундай деди, бундай деди», дейилса, қуйидаги олти тавсияни амалга оширсин:

1. Чақимчига ишонмасин. Чунки у чақимчилиги сабабли фосик бўлди. Шариатда фосикнинг гапи рад қилинади.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهْلَةٍ
فَلْيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

«Эй иймон келтирганлар! Агар фосиқ хабар келтир-
са, аниқлаб кўринглар, бир қавмга билмасдан мусибат
етказиб қўйиб, қилганингизга надомат чекувчи бўл-
манглар» (Хужурот сураси, 6-оят).

2. Уни бу ишдан қайтарсин. Унга насиҳат қилсин ва ча-
қимчилигини қораласин.

...وَأْمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ...

«...яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтар...» (Луқ-
мон сураси, 17-оят).

3. Аллоҳ таоло учун уни ёмон кўрсин. Чунки Аллоҳ тао-
ло чақимчини ёмон кўради. Аллоҳ таоло учун ёмон кўриш
вожибдир.

4. Чақимчилик қилинаётган одам ҳақида ёмон гумонга
бормасин. Чунки Аллоҳ таоло Хужурот сурасида шундай
марҳамат қилади:

يَتَأْتِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا أَجْتَبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ...

«Эй иймон келтирганлар! Кўп гумонлардан четда
бўлинглар, чунки баъзи гумонлар гуноҳдир» (12-оят).

5. Чақимчилик уни қарши тарафнинг зиддига жосуслик
қилишга олиб бормасин.

...وَلَا يَجَسَّسُوا...

«...Жосуслик қилманглар...» (Хужурот сураси, 12-оят).

6. Чақимчининг гапини бошқаларга айтиб, ўзи чақим-
чилик қилиб юрмасин.

Умар ибн Абдулазизнинг олдига бир киши келиб, бошқа
бир киши ҳақида баъзи бир нарсаларни айтди. Шунда Умар
ибн Абдулазиз унга қараб: «Истасанг, ишингни текшириб

кўрамиз, агар сен ёлғончи бўлсанг, «Эй иймон келтирганлар! Агар фосиқ хабар келтирса, аниқлаб кўринглар...» (*Хужурот сураси, 6-оят*) ояти аҳлидан бўласан, агар рост айтган бўлсанг, «**Кишиларни айбловчи, чақимчилик қилиб юрувчи**» (*Қалам сураси, 11-оят*) ояти аҳлидан бўласан, ёки истасанг, сени афв қилиб юборамиз», деди. Ҳалиги киши: «Эй мўминларнинг амири, афв қилинг, қайтиб бу ишни қилмайман!» деди.

Сулаймон ибн Абдулмалик Зухрий билан бирга ўтирган эди, бир киши келди. Сулаймон у кишига: «Сен мен ҳақимда фалон-фалон деб гапирибсан», деди. У киши: «Ҳеч нарса қилмадим ва гапирмадим», деди. Сулаймон: «Менга хабар берган киши содикдир», деди. Шунда Зухрий Сулаймонга: «Чақимчи содик бўлмайди», деди. Шунда Сулаймон: «Тўғри айтдинг, – деди. Сўнгра ҳалиги кишига: – Саломат бўл, боравер», деди.

Ҳасан айтади: «Ким сенга чақимчилик қилса, сен ҳақингда ҳам бошқаларга чақимчилик қилади».

Ўнинчи офат – иккиюзламачининг гапи.

Бундай одамни араблар «икки тилли» ҳам дейишади. Бу сифатга эга бўлган одам икки душман тараф орасида гап ташиб юради ва икки тарафга ҳам ёқадиган гапни гапирди. Қайси тарафнинг қаршисида турса, ўшани мактаб, бошқа тарафни ёмонлайди.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ شَرَّ النَّاسِ ذُو
الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِوَجْهِهِ وَهَؤُلَاءِ بِوَجْهِهِ». رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«У киши Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг
«Одамларнинг ёмони иккиюзламачи кишидир. Ана-

виларга бир юз билан келади ва манавиларга бир юз билан келади», деганларини эшитган экан» (*Тўртовлари ривоят қилишган*).

Мана шундай иккиюзламачилар сабабли қанчадан-қанча аҳли илмларнинг ўртасига оламушук оралагани тарихдан маълум. Ислонинг томирига қурт бўлиб тушган фитналарга, қанчадан-қанча улуғларнинг, бегуноҳ норасидаларнинг, сон-саноксиз кексаларнинг ёстиғи қуришига айнан мана шундай иккиюзламачилик билан шуғулланувчилар, фитначи ва чақимчилар сабаб бўлмаганми?

Ҳозирги кунга келиб динимизнинг ичидаги фирқаланишга, гуруҳ-гуруҳларга бўлиниб кетиб, бир-бирларига қарши курашишгача етиб борилганига ҳам шулар сабабчи эмасми?

Бир устознинг қўлида ўқиб, тарбия топган шогирдларни бир-бирларига тескари қилиб қўяётганлар ҳам ана шу иккиюзламачилар эмасми?

Албатта, улар ва бундан бошқа яна кўплаб ишларга ҳам айнан улар сабабчидир. Шунинг учун энг аввало аҳли илмлар, толиби илмлар ҳеч қачон бундай дардга мубтало бўлмасликлари ва унга мубтало бўлганлар билан мурсоса қилмасликлари керак. Чунки ундай инсонлар ҳадиси шариф таърифи билан айтганда, «**Одамларнинг ёмони иккиюзламачи кишидир**». Агар у талаба ёки аҳли илм бўлса ҳам, фарқи йўқ.

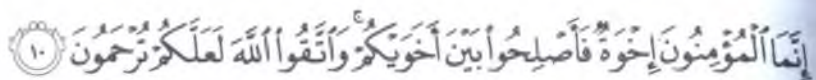
عَنْ عَمَّارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ كَانَ لَهُ وَجْهَانِ فِي الدُّنْيَا، كَانَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِسَانَانِ مِنْ نَارٍ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Аммор розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам: «**Кимнинг бу дунёда икки юзи бўлса, қиёмат куни унинг оловдан бўлган икки тили бўлади**», дедилар» (*Абу Довуд ривоят қилган*).

Иккиюзламачилик чақимчиликдан ҳам ёмондир. Чунки чақимчи бир тарафнинг гапини бошқасига ташийди. Иккиюзламачи эса икки тарафнинг гапини ташийди. Қолаверса, иккиюзламачилик мунофиқликдир. Мунофиқликнинг аломатлари кўп бўлиб, улардан бири шудир.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримда шундай марҳамат қилади:

«Албатта, мўминлар биродардирлар, икки биродарингиз ўртасини ислоҳ қилинг, Аллоҳга такво қилинг, шоядки, раҳм қилинсангиз» (*Ҳужурот сураси, 10-оят*).

Иккиюзламачи эса оятдаги амрнинг тескарисини қилади. Шунинг учун ҳам унинг гуноҳи кенгқамровлидир. Лекин биз бу иллатнинг чегарасини билиб олишимиз керак. Акс ҳолда баъзи бир ижобий самара берадиган ишлардан ҳам бебаҳра қолишимиз мумкин. Масалан, икки душман тарафнинг олдига кириб, уларни яраштириш учун иккисига ҳам хушомад қилиб, тўғри гапни гапирган одам иккиюзламачи бўлмайди.

Бировнинг ёмонлигидан қўрққани учун сиртдан бошқача кўриниш ҳам иккиюзламачилик саналмайди. Балки узрли ҳолат бўлади.

Ўн биринчи офат – маддоҳлик.

Маддоҳлик ҳам жамиятдаги катта иллатлардан биридир. Маддоҳлик урчиган жойда эзгулик, ривожланиш, бунёдкорлик ва бошқа барча яхшиликларга зарар етади. Чунки одатда маддоҳлар мадҳ этилишга лойиқ бўлмаган инсонларни мадҳ этишади. Кибрланган, ўзига бино қўйган, риёкорлик, шухратпарастлик, манманликка берилган, мактовсуяр кишилар бундан ҳар тарафлама семиради, ўзига ортикча баҳо бериб, бошқаларни менсимай қўя бошлайди, гўёки ўзини тенги

йўқдек тасаввур қилади. Натижада эса ўз устида ишлаш, ривожланиш ва илм-маърифат ҳосил қилишдан тўхтади, бошқалар учун ҳам бу борада имконият қолдирмайди. Бундай инсонлар мақтовнинг зидди бўлган танқидни мутлақо ёқтирмайдилар. Халкимизда «Танқид – келажакнинг меvasидир» деган нақл бор. Албатта, иш бор жойда камчилик ҳам бўлади. Бу камчиликларни бартараф этишда эса мадҳ эмас, меъёрида бўлган танқид ижобий самара беради.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ رَجُلًا يُثْنِي عَلَى رَجُلٍ وَيُطْرِبُهُ فِي الْمِدْحَةِ، فَقَالَ: «أَهْلَكْتُمْ أَوْ قَطَعْتُمْ ظَهْرَ الرَّجُلِ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Абу Мусо розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам бир кишининг бошқа бировни мақтаб, уни мадҳ этишда жуда ошириб юбораётганини эшитиб: **«Ҳалок қилдинглар»** ёки **«Одамнинг белини уздинглар»**, дедилар» *(Икки шайх ривоят қилишган)*.

Ортиқча ва ноўрин мақтов маддоҳлик бўлади. Бу иш мақталган кишининг ўзидан кетишига ва ҳовлиқиб, бузилишига олиб боради. Шу тариқа у одам ҳалокатга учрайди ва одамчиликдан чиқади. Худди мана шу ҳолатни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ҳалок қилдинглар»** ёки **«Одамнинг белини уздинглар»**, деб таърифладилар. Албатта, бу ерда мажоз бор. Зотан, кўпгина инсонлар ўзлари тўғрисидаги мақтовлар, хушомадларга берилиб, ўзларидаги барча ютуқ, қобилият ва иқтидорларидан айрилиб, бели синиб, ҳалокатга учрайдилар. Уларнинг мазкур ҳолатга мубтало бўлишлари-га ҳадиси шарифда айтилганидек, маддоҳлар сабабчи бўладилар. Сиртдан қараганда маддоҳлар мадҳ қилинаётган инсоннинг энг яқин дўсти, ишончли ҳамроҳи бўлиб кўринади. Аслида эса унинг мақтовлари холис ният билан эмас, балки ғаразли мақсадда айтилаётган бўлиши ҳам мумкин.

Шунинг учун киши ўзи ҳақидаги ҳар қандай мақтовни, маддоҳларнинг сўзларини эшитишда эҳтиёт бўлиши лозим.

وَجَاءَ رَجُلٌ فَأَتَى عَلَى عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي وَجْهِهِ، فَأَخَذَ الْمُقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ تَرَابًا فَحَثَا فِي وَجْهِهِ، وَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا لَقِيتُمُ الْمَدَاحِينَ فَاحْثُوا فِي وُجُوهِهِمُ التَّرَابَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَمُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ.

«Бир киши келиб, Усмон розияллоҳу анҳуни юзларига мақтади. Миқдод ибн Асвад тупрок олиб, унинг юзига сочди ва: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Маддоҳларни кўрсангиз, уларнинг юзига тупрок сочинг»**, деган эдилар», деди» (Абу Довуд, Муслим ва Термизий ривоят қилишган).

Бундан кишиларни маддоҳликдан қайтариб туриш ҳам зурурлиги келиб чиқади. Акс ҳолда улар ўз маддоҳликларида ҳаддан ошиб, бир-бирлари билан мусобакалашиб бора-верадилар. Маддоҳлик ривожланган жамиятда барча эзгуликлар барҳам топади. Бунинг далили сифатида тарихдан бир қанча далиллар келтиришимиз мумкин. Фиръавннинг худоликни даъво қилишида ҳам маддоҳларнинг хизмати бор. Ундан кейинги даврларда залолатга кетган, кибру ҳавони улов қилиб минган маддоҳларнинг мадҳидан сармаст бўлган қанчадан-қанча подшоҳ ва мансабдорлар ўзларини «даҳолар» дея атадилар.

Бир киши ҳазрати Али розияллоҳу анҳунинг юзларига қараб туриб, маддоҳлик қилди. Али розияллоҳу анҳу авваллари шу одам ўзларини ёмонлаб юрганини билар эдилар. Унга: «Мен сен айтганчалик эмасман. Аммо ичингда саклаб турганингдан устунман», дедилар.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: ذَكَرَ رَجُلٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَأَتَى عَلَيْهِ رَجُلٌ خَيْرًا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «وَيْحَكَ قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ - يَقُولُهُ مِرَارًا - إِنْ كَانَ

أَحَدُكُمْ مَادَحًا لَا مَحَالَةَ فَلْيَقُلْ أَحْسِبُ كَذَا وَكَذَا، إِنْ كَانَ يُرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ
وَحَسِبُهُ اللَّهُ، وَلَا يُزَكِّي عَلَى اللَّهِ أَحَدًا». رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

Абу Бакра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларида бир киши зикр қилинди. Бир одам унга яхши мактов айтди.

Шунда Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «**Шўринг курсин! Соҳибингнинг бўйнини кесдинг!** – деб бир неча марта айтдилар – **Агар бирингиз ноилож мадҳ айтадиган бўлсангиз, «Менимча, ундок, менимча, бундок», десин. Агар ана шундайлиги кўрилган бўлса, Аллоҳ унга етарлидир. Аллоҳга бировни поклаб кўрсатмасин»,** дедилар» (*Учовлари ривоят қилишган*).

Бу ерда бировни юзига макташ ҳақида, шу билан бирга, мактовдан сўнг ўзидан кетиб, адашув йўлига кириши эҳти-моли бор кишилар ҳақида сўз кетмоқда.

Аммо мактовдан сўнг ўша мактовга лойиқ ва муносиб бўлишга ҳаракат қиладиган инсонларни макташ жоиз. Агар мактаётганлар ҳам, мақталаётганлар ҳам ақл-фаросатли, заковатли, вазиятни, шарт-шароитни тўғри ва ижобий ба-ҳолай оладиган инсонлар бўлса, бундай мактов ижобий са-мара бериши ҳам мумкин.

Абул Жувайрия айтадилар: «Абу Ҳанифа билан олти ой бирга ҳамроҳ бўлдим, лекин бирор кеча ҳам ёнбошини ерга қўйганини кўрмадим».

Абу Ҳанифа раҳимахулоҳ туннинг ярмини бедор ўтказар эдилар. Бир куни бир қавмнинг олдидан ўтаётганла-рида улар: «Бу киши туннинг барчасини бедор ўтказди», дейишди. Абу Ҳанифа айтадилар: «Шундан сўнг мен қил-маган ишим билан сифатланишдан ҳаё қилиб, туннинг бар-часини бедор ўтказадиган бўлдим».

وَجَاءَ وَقَدْ بَنَى عَامِرٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا: أَنْتَ سَيِّدُنَا، فَقَالَ: «السَّيِّدُ اللَّهُ»، قَالُوا: وَأَفْضَلُنَا فَضْلًا وَأَعْظَمُنَا طَوْلًا، فَقَالَ: «قُولُوا بِقَوْلِكُمْ أَوْ بَعْضُ قَوْلِكُمْ، وَلَا يَسْتَجِرُّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالْإِمَامُ أَحْمَدُ.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига Бану Омирнинг элчилари келишди. Улар: «Сиз саййидимизсиз», дейишди. **«Саййид Аллоҳдир»**, дедилар у зот. «Фазлда афзалимизсиз, ато(мол бериш)да каттаимизсиз», дейишди. **«Бу гапингизни ёки бу гапингизининг баъзисини айтаверинг. Фақат шайтон сизларни тезлатиб юбормасин»**, дедилар» (Абу Довуд ва Аҳмад ривоят қилишган).

Меъёрида ва ҳаддан ошмасдан мактов сўзларини айтиш мумкинлиги ҳақидаги ҳукм шу ҳадиси шарифдан олинган.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларни мадҳ қилганлари ҳақида кўплаб ҳадислар келган.

Суфён ибн Уяйна: «Ўзини билган одамни мадҳ қилиш зарар қилмайди», деганлар.

Солиҳлардан бир кишини мадҳ этишди. Шунда у киши: «Аллоҳим, улар мени билмайдилар, Сен эса биласан», деди.

Ҳазрати Али ўзини мактаган кишига: «Аллоҳим, улар билмаган нарсада мени мағфират қилгин. Улар айтаётган нарса билан мени азобламагин ва мени улар ўйлаганларидан кўра яхшироқ қилгин».

Бир киши Умар розияллоҳу анҳуни мактади. Шунда у киши: «Мени ҳам, ўзингни ҳам ҳалок қиласанми?» дедилар.

Ўн иккинчи офат – ўзини илмли қилиб кўрсатишга уриниш ва ўринсиз савол бериш.

Ҳамма ҳам бошқаларга ўзининг яхши томонларини кўрсатишни хоҳлайди. Илмсиз киши ўзини илмли қилиб кўр-

сатиш ила хузурланади. Диний илмга оид гапларни гапириб турганида шайтон унинг хаёлига олим ва фозил бўлиб қолгани ҳақидаги даъвони солади. У бунга алданиб, шайтоннинг изидан бориб, куфр гапларни гапириб юборганини ўзи ҳам билмай қолади.

Хусусан, авом кишилар Аллоҳ таолонинг сифатлари ва қаломи тўғрисида, яъни «Унинг ҳарфлари қадимми ёки қадим эмасми?» деганга ўхшаш саволларни беришлари жоиз эмас. Балки, авомлар учун лозим бўлган иш Қуръондаги ҳукмларга амал қилиш, уни тажвид қоидаларига амал қилган ҳолда ўқишни ўрганишдан иборатдир. Лекин шайтон уларни илмга чуқур киришиш ила фахрлантиради ва: «Сен уламолардан, ахли фазллардансан, шунинг учун ушбу илмларни чуқур ўрганишинг ва бунга қаттиқ киришишинг керак», деб васваса қилади. Аслида эса мазкур ҳолат ўз эгасини куфр сари етаклайди. Зотан, оми одам Аллоҳнинг сифатлари тўғрисидаги нозик маълумотларни ўрганиб, ҳазм қила оладиган даражада қобилиятга эга бўлмайди. Шундай экан, авомлар ибодатлар билан машғул бўлсинлар, Қуръон келтирган нарсаларга иймон келтирсинлар, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам келтирган нарсаларга баҳс қилмасдан таслим бўлсинлар. Акс ҳолда уларнинг саволлари одобсизликдан ўзга нарсаси эмас.

Ривоят қилинишича, Накшбандий раҳматуллоҳи алайҳининг зикр ва илм мажлисида кўплаб талабалар иштирок этишар эди. Ана шу талабалардан бирининг секин-секин, кундан-кунга илм мажлисига иштироки камайиб борди. Охири умуман келмай қўйди. Кунлардан бир куни уни илм мажлиси иштирокчиларидан бири учратиб қолиб, «Сени устоз жуда кўп йўқлаяптилар, нима учун илм мажлисига бормай қўйдинг?» деб сўради. У эса: «Мен бошқа бир илм ва зикр мажлисини топдим. Ҳар куни туни билан ўша мажлисда иштирок этяпман, у ердан олаётган хотиржамлик, ҳа-

ловат ва илмни ҳеч қайси устознинг илмий мажлисларидан топиб бўлмайти», деди. Талаба дўсти: «Шундай бўлса ҳам, сен барибир устознинг ҳузурларига боргин. Сени сўраётган эдилар», деди. Бир куни ўша талаба устоз Нақшбандийнинг зиёратларига борди. Нақшбандий раҳматуллоҳи алаҳи ундан нима учун келмай қўйгани тўғрисида сўраганида, у юқоридаги ҳамдарсига айтган сўзларни такрорлади. Шунда Нақшбандий раҳматуллоҳи алаҳи бу ерда бошқа бир гап борлигини англадилар. «Майли, ундай бўлса, жуда ҳам яхши, лекин бир илтимосим бор. Ўша илм мажлиси роса қизиган пайтда мен фақирнинг ҳам номимни бир ёдга олиб қўйгин», дедилар. Ҳар доимгидек, кеч тушиши билан уларнинг одатий илмий мажлислари бошланди. Масжлис роса қизиб, маромига етганида тўсатдан устози Нақшбандий раҳматуллоҳи алайҳнинг илтимоси ёдига тушиб қолди ва у зотнинг номларини зикр қилди. Шу пайт кўз олдидаги барча нарсалар, атрофдаги боғ-роғлар бирданига йўқ бўлди. Ўз аҳволига қараган эди, ҳожатхонада ахлатга ботиб ётибди. У ўзининг ҳолатини тушунди, тезлик билан покланиб, устози Нақшбандий раҳматуллоҳи алайҳнинг ҳузурларига югурди.

Хулоса шуки, азизлар, шайтонлар, жинлар кўпроқ толиби илмларни васваса қилишга уринади. Баъзиларини илм йўлидан қайтариш учун турли-туман хийла ва найрангларни кўлласа, баъзиларини «Сен етишиб бўлдинг, барча илмларни эгаллаб бўлдинг», дея васваса қилади. Улуғлар бежизга «Устози йўқнинг устози шайтондир», дейишмаган. Ҳар бир ишда албатта, етук бир устознинг этагини тутиш лозим. Илм-маърифатда эса бу янада лозимроқдир. Чунки ҳеч қандай китоб ўқимаган, устозларнинг илмидан баҳраманд бўлмаган, улар билан суҳбат курмаган одам ҳамма нарсани биламан, деб ўйлайди, билмаган нарсалари кўплиги ҳаёлига ҳам келмайди. Бу энг катта мусибатлардан

биридир. Бундай инсонлар ўзини гўёки ҳар қандай масала-нинг ечимини топа оладиган даражадаги олим деб ҳисоблайди. Ўзини илмли қилиб кўрсатиб, ҳар қандай вазиятда ҳам «Билмайман», деган жавобни бермайди, тўғрими, нотўғрими, ўз фикрини билдиришга ҳаракат қилаверади.

Жамиятда ривожланган энг катта иллатлардан бири ноўрин, кераксиз, бефойда саволларни кўпайтиришдир. Бу ҳақдаги маълумотни куйидаги ҳадиси шарифдан билиб олсак бўлади.

Имом Термизий Али ибн Абу Толиб розияллоху анхудан ривоят қилган ҳадисда куйидагилар айтилади:

«Одамлардан йўлга кодир бўлганларига Аллоҳ учун Байтуллоҳни ҳаж қилмоқ бурчдир» ояти нозил бўлганида, одамлар: «Эй Аллоҳнинг Расули, ҳар йилими?» деб сўрашди. Ул зот индамадилар. Улар яна: «Ҳар йилими?» дейишди. Ул зот соллаллоху алайҳи васаллам: «**Йўқ. Агар «Ҳа», десам, фарз бўлиб қоларди**», дедилар. Шунда Аллоҳ таоло куйидаги оятни нозил қилди:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن بُدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِن
تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْءَانُ بُدَّ لَكُمْ عَفَا ٱللَّهُ عَنْهَا وَٱللَّهُ غَفُوْرٌ ءَلِيْمٌ

«Эй иймон келтирганлар! Ҳар хил нарсаларни сўрайверманглар. Агар сизга изҳор қилинса, ўзингизга ёмон бўладир. Агар улар ҳақида Қуръон нозил қилиниб турган чоғда сўрасангиз, сизга изҳор қилинадир. Аллоҳ уларни афв қилди. Аллоҳ ўта мағфиратлидир, ўта хилмлидир» (Моида сураси, 101-оят).

Бу ояти кариманинг нозил бўлиш сабаби ҳақида кўплаб ривоятлар бор. Улардан бирини юқорида зикр қилдик.

Аслида бу оят ўша пайтда кенг ёйилган бир одатни муолажа этиш учун нозил қилингандир.

Эндигина жоҳилият замонидан чика бошлаган одамларнинг табиати ҳам ҳар хил бўлган. Улар орасида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга бўлар-бўлмас саволлар билан мурожаат қилувчилари ҳам мавжуд экан.

Баъзилари ўзини кўрсатиш учун, баъзилари фитна қўзиш учун ва яна бошқалари фаросати етмаганидан ҳам савол бераверар экан. Ўша пайтдаги воқеликни тасвирловчи ривоятларда бу ҳол яққол кўзга ташланиб туради.

Имом ибн Жарир Тобарий Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан қилган ривоятда қуйидагилар зикр қилинади:

«Бир куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ғабланиб, юзлари қизариб, минбарга чикиб ўтирдилар. Шунда бир одам туриб, қаршиларига борди-да: «Менинг жойим қаерда?» деб сўради. «Дўзахда!» дедилар. Бошқа бири туриб, «Менинг отам ким?» деди. «Отанг Ҳузайфа!» дедилар. Шунда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўрнидан туриб, «Аллоҳни Робб деб, Исломни дин, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни Пайғамбар ва Қуръонни пешво деб рози бўлдик. Эй Аллоҳнинг Расули, албатта, биз жоҳилиятдан ва ширкдан яқиндагина чиққан одамлармиз. Оталаримизнинг кимлигини Аллоҳнинг Ўзи билади», деди».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам минбардан тушдилар. Кейин **«Эй иймон келтирганлар, ҳар хил нарсаларни сўрайверманглар»** ояти нозил бўлди».

Аслида сўраб ўрганиш, маърифат ҳосил қилиш яхши нарсас. Аммо ҳамма нарсанинг меъёри ва чегараси бўлганидек, саволнинг ҳам чегараси ва услуби бор. Ислом воқелик дини бўлганидан, маърифат учун бериладиган саволлар ҳам воқеликдан келиб чиқиши, кишиларга манфаат жалб этиши лозим. Инсоннинг илмини оширмайдиган, маърифатига хизмат қилмайдиган, воқеликда бўлмайдиган

ган икир-чикирларни сўрайверишдан кимга нима фойда бор? Айниқса, Қуръон нозил бўлиб турган пайтда. Чунки шариатнинг янгидан-янги ҳукмлари жорий этилиб турган пайтда ҳар хил саволлар берилаверса, қўшимча ҳукмлар тушиб, кўпчиликка жабр бўлиб қолиш эҳтимоли бор.

Имом Бухорийнинг «Саҳиҳ»ларида Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Албатта, Аллоҳ таоло сизларга фарзларни буюрди, уларни зое қилманг; чегаралар қўйди, уларни бузиб ўтманг; бир қанча нарсаларни ҳаром қилди, поймол қилманг; унутиб эмас, сизларга раҳм этиб, бир қанча нарсаларни зикр қилмади, улар ҳақида сўраманг», деганлари ривоят қилинади.

Имом Муслим Омир ибн Саъддан, у эса ўз отасидан қилган ривоятда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ким мусулмонларга ҳаром қилинмаган бир нарса ҳақида сўраса-ю, унинг саволи сабабидан ўша нарса мусулмонларга ҳаром қилинса, ўша одам мусулмонлар ҳақида энг катта гуноҳ қилган бўлади», дейдилар.

Бу ҳоллар Қуръони Карим тушиб турган пайтда айниқса, хавфли бўлиб, ҳар бир лаҳзада янги оят нозил бўлиб, қўшимча савол туфайли мусулмонларга таклиф кучайиши эҳтимоли бўлган.

Аввалги авлод мусулмонлари бу ҳақиқатни яхши тушуниб етганларидан ўзларини эҳтиёт қилишар эди.

Имом Доримий ҳазрати Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳудан қилган ривоятда у киши: «Расулulloҳнинг саҳобаларидан кўра яхшироқ қавмни кўрмадим. Улар у зот вафот этгунларига қадар ўн учта савол сўрашган, холос. Бу саволларнинг ҳаммаси Қуръонда зикр қилинган: «Сендан ҳаром ой ҳақида сўрайдилар»; «Сендан ҳайз ҳақида сўрайдилар», каби. Улар фақат ўзларига манфаатли нарсаларнинггина сўрашар эди», – деганлар.

Имом Молик эса: «Мен бу юртнинг (яъни Мадинаи Мунавваранинг) Китоб ва суннатдан бошқа нарсага амал қилмаслигини кўрдим. Агар бир янги масала пайдо бўлса, амир уламоларни тўпларди. Уламолар нимага иттифок қилсалар, амалга оширар эдилар. Сизлар эса саволларни кўпайтираверасизлар. Расулulloҳ бу ишни хуш кўрмаганлар», деган эканлар.

Воқеликда бўлмаган нарсани савол қилиб сўраш аввалги мусулмонларнинг одатида йўқ эди.

Имом Доримий ўзларининг «Сунан» китобларида ривоят қилишларича, ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бўлмаган нарсани сўраган одамни лаънатлар эканлар.

Зухрий розияллоҳу анҳудан қилинган ривоятга қараганда, улуғ саҳобалардан Зайд ибн Собит Ансорий розияллоҳу анҳу бирор иш ҳақида масала сўралса, «Бу содир бўл-дими?» деб сўрар эканлар. Агар «Ҳа, содир бўлди», дейил-са, у иш ҳақида билганларини айтар эканлар. Агар «Ҳали содир бўлгани йўқ», дейилса, «Содир бўлгунча қўйиб ту-ринглар», дер эканлар.

Беҳуда саволларни беравермаслик ҳақида бир нечта ҳа-диси шарифлар ҳам бор.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ، وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَافْعَلُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَثْرَةُ مَسَائِلِهِمْ وَاخْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Сизларни ни-мадан қайтарган бўлсам, ундан четда бўлинглар. Сиз-ларга нимани амр қилган бўлсам, ундан қудратингиз етганини қилинг.

Сизлардан олдингиларни саволларининг кўплиги ва пайғамбарларига хилоф қилишлари ҳалок қилган», дедилар» (Муслим ривоят қилган).

عَنِ الْمُغِيرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمّهَاتِ، وَوَادَ الْبَنَاتِ، وَمَنْعَا وَهَاتِ، وَكَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Муғийра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳ сизларга оналарга оқ бўлишни, кизларни тирик кўмишни, (ҳуқуқларни) ман қилишни, «Бер-бер», дейишни ҳаром қилди. Ва яна сизларга қийлу қолни, кўп саволни ва молни зое қилишни ёмон кўрди», дедилар» (Икки шайх ривоят қилишган).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّ أَمْتَكُمْ لَا يَزَالُونَ يَقُولُونَ مَا كَذَبَا؟ مَا كَذَبَا؟ حَتَّى يَقُولُوا هَذَا اللَّهُ خَلَقَ الْخَلْقَ فَمَنْ خَلَقَ اللَّهُ؟» رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Анас ибн Молик розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: «Аллоҳ азза ва жалла: «Умматинг «Бу нима, бу нима?» дейишда давом эта бориб, ҳаттоки «Аллоҳ ҳалойиқни яратди. Аллоҳни ким яратди?» ҳам дейдилар», дейди» (Икки шайх ривоят қилишган).

Бошқа бир ривоятда эса:

«Агар шундай десалар, «Айт: «У Аллоҳ ягонадир. Аллоҳ сомаддир»ни охиригача ўқинглар. Сўнгра сизлардан бирингиз чап томонга уч марта туфласин ва «Аъзу биллаҳи минашшайтониррожим»ни айтсин», дейилган.

Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши: «Муталааъинайн» ояти (бир-бирини лаънатлаш) саволнинг кўплигидан нозил бўлган», деганлар».

Мусо ва Хизр алайҳимассаломнинг Кахф сураси 80-83-88-оятларида баёни келган киссаси ҳам ноўрин савол бериш жоиз эмаслигига далолат қилади.

Олим бўлмаган, илмсиз кишиларнинг илмнинг нозик тарафларидан сўрашлари ва сўз юритишлари катта офатдир. Айниқса, эътиқодга оид нозик масалалардан сўз юритиш улар учун кони зарар бўлиб, заррача фойдаси йўқдир.

Бу нарса бизнинг замонимиздаги энг катта офатлардан бирига айланиб қолди. Бирор соат низомли таълим олмаган кишилар мусулмонларнинг тўртдан уч қисмини кофирга чиқариб, ўзларича фатво беришга журъат этмоқдалар, турли ихтилофларни урчитмоқдалар. Уларнинг бундан бошқа ишлари ҳам, ташвишлари ҳам йўқ.

Кези келганда, мисол тариқасида ибрат учун бир ачинарли ҳодисани эслаб ўтмай, иложимиз йўқ. Олимлардан бири билан шахси номаълум бўлган шахс бир масалада тортишиб қолибди. Ҳалиги киши ўзининг гапини тўғри, олимнинг гапини нотўғри, деб туриб олибди. Охири ўзининг гапи китобда борлигини даъво қилибди. Бориб, китобини олиб келиб, ўша гап ёзилган жойни қўли билан кўрсатибди ҳам.

Олим китобни ўқиб қараса, ҳалиги одам айтган гапнинг кетидан «Бу гап нотўғри, тўғриси қуйидагича», деб олим айтган гаплар ёзилган экан.

Олим киши: «Мана, пастдаги сатрга қаранг, менинг гапим тўғри экан-ку!» деса, ҳалиги одам: «Мен ўқишни билмайман», дер эмиш.

Билмаган нарсасини гапиришнинг ўзи залолат, адашув, улкан гуноҳ. Шариат ҳукмини билмай туриб, бошқа бир кишига нотўғри нарсани «Шариатнинг ҳукми мана шу»,

деб айтиш эса ундан-да катта, тенги йўқ залолатдир. Чунки шариатдан бошқа ишларда билмасдан гапириб, йўл кўйилган хато туфайли фақат бу дунёнинг баъзи бир ишларига зарар етиши мумкин. Аммо шариат ҳукмлари хусусида жоҳиллик билан гапиришда эса инсоннинг ҳам бу дунёси, ҳам охирати куяди. Чунки шариат масаласи ҳалол-ҳаром, савоб-гуноҳ, жаннат-дўзах орасида айланадиган масаладир. Бу ишда билмасдан фатво бериш фатво берувчининг ўзини ҳам залолатга кетказди.

Шу билан бирга, илмсиз равишда фатво берган ўша одам ўзгаларни ҳам залолатга кетказди. Унинг хато фатвоси ҳамма ёкни бузади. Одамлар «Фалончи айтди», деб у айтган гапларни бир-бирларига етказдилар, ўзаро тарқатдилар. Натижада залолат кенг ёйилади.

Бирор нарсa сўралганда «Бу масалани мен билмайман», дейиш билмасдан, тахмин билан жавоб беришдан кўра миллион марта афзалдир. Шаръий масалаларда фатво бериш, турли саволларга жавоб қайтариш учун диний мансаб, бир оз нарсани билиш ёки чиройли салла-чопон воcита бўла олмайди. Бундай мақомга етишни истаган киши махсус илмларни ўқиши, ўша илмнинг устозларидан ижозат олиши лозим. Шу билан бирга, ўқиб, ижозат олган ўша киши тақво, ростгўйлик, илмига амал қилиш каби маълум шахсий сифатларга ҳам эга бўлиши керак.

Мусулмонлар ана шундай кишиларни олим сифатида ҳурмат қилиб, эъзозлашлари, улардан фатво сўраб, турли ишларда иршодлар олишлари лозим. Беш-олти сурани чала ёд олиб, икки-учта ҳадиснинг маъносини бировдан ўрганиб олган, ўзини аллома қилиб кўрсатишга уринаётганлардан эҳтиёт бўлиш керак.

Шунингдек, араб тилини билиш ёки баъзи араб юртларига бориб келиш ҳам кишига шаръий масалада фатво айтиш ҳукукини бермайди. Инсоннинг араб бўлиши, арабча ки-

йиниши, муқаддас жойларда истиқомат қилиши ҳам олим бўлди, дегани эмас. Мазкур васфга эга бўлганлар ичида дунёнинг энг жохил одами унвонига даъвогарлар ҳам кўп.

Шунингдек, кимларнинг китобини ва қайси йўналишдаги китобларни ўқишни ажрата билиш ҳам катта аҳамиятга эгадир. Қўлга тушган ҳар бир китобни «Ҳақиқат шунда экан», деб ўкиб кетавериш ҳам яхшиликка олиб бормаЙди.

Бу масалада ҳам хушёр бўлиш керак. Чунки айрим ғаламис тоифалар мусулмонлар орасини бузиш, динга зарба бериш мақсадида мусулмонларнинг диёрларида кўплаб зарарли, ишончсиз, бетайин китобларни ҳам тарқатишга уринмоқдалар.

Шариат илмларидан тўлиқ хабардор бўлмаган киши билмасдан фатво бермаслиги лозим.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ أَفْتَى بغيرِ عِلْمٍ كَانَ إِثْمُهُ عَلَى مَنْ أَفْتَاهُ». زَادَ فِي رِوَايَةٍ: «وَمَنْ أَشَارَ عَلَى أَخِيهِ بِأَمْرٍ يَعْلمُ أَنَّ الرُّشْدَ فِي غَيْرِهِ فَقَدْ خَانَهُ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالحَاكِمُ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Кимга илмсиз равишда фатво берилса, бунинг гуноҳи унга фатво берган кимсага бўлади»**, дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Кимки ўз биродарига тўғрилик бошқа тарафда эканини билиб туриб, бошқа бир ишни кўрсатса, батаҳқиқ, унга хиёнат қилган бўлади», деган жумла зиёда қилинган (Абу Довуд ва Ҳоким ривоят қилишган).

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг ушбу ҳадиси шарифларида икки муҳим масалани баён қилмоқдалар.

Биринчиси -- илмсиз кишининг фатво бериши мумкин эмаслиги.

Иккинчиси – билиб туриб, бировга нотўғри йўл кўрса-тиш хиёнат экани.

Бир мусулмон одам қилмоқчи бўлган ишининг Аллоҳнинг амрига мувофик бўлишини, Ислом шариатида мос бўлишини хоҳлади, дейлик. Аммо уни қандай қилса, тўғри бўлишини билмади. Бориб, бир кишидан ана шу ишнинг ҳукмини сўрайди. Чунки ўша одам бу ҳукми билса керак, деб уйлайди.

Аслида ўша фатво сўралган одам фатво беришга қодир бўлмаса, мазкур ишнинг ҳукмини аниқ ва ишончли равишда билмаса, «Билмайман», деб айтиши керак.

Аммо билмаса-ю, ўзича тахмин билан нотўғри жавоб берса ва сўраган одам соф ният билан Аллоҳнинг динининг ҳукми шу экан, деб ҳалиги нотўғри ишни қилса, нима бўлади?

«Кимга илмсиз равишда фатво берилса, бунинг гуноҳи унга фатво берган кимсага бўлади».

Чунки нотўғри ишнинг содир бўлишига илмсиз равишда фатво берган киши сабаб бўлди. Агар у нотўғри фатво бермаганида, ҳалиги одам биладиган бошқа одамдан сўраб, ишини тўғри ҳолда амалга оширган бўлар эди.

Нотўғри фатвога ишониб, нотўғри ишни савоб ниятида қилган кишига эса гуноҳ бўлмайди. Аммо у киши фатво-нинг нотўғри эканини билиши билан ўша ишни тўхтатиши, иккинчи бор ҳалиги жоҳил одамдан фатво сўрамаслиги лозим. Ўзи учун ишончли, тақводор, инсофли ва билимдон устоз топиб олиши керак.

Яна бошқа бир киши келиб, «Фалон нарсани амалга оширишим учун қайси йўлни тутишим керак?» деб бировдан маслаҳат сўради. Сўралган одам ўша нарсани амалга ошириш учун қайси йўлни тутса, яхши бўлишини билади. Аммо унга ишониб, йўл сўраган одамга била туриб, бош-

ка нотўғри йўлни кўрсатди. Бундай алдамчи одамни ким деб баҳолаш мумкин? Ушбу ҳадиси шарифда бундай одам куйидагича баҳоланмоқда: **«Кимки ўз биродарига тўғрилик бошқа тарафда эканини билиб туриб, бошқа бир ишни кўрсатса, батаҳқиқ, унга хиёнат қилган бўлади».**

Бу жойда «ўз биродарига» деган иборага эътибор берайлик. Бундан ўртада биродарлик алоқаси бор одамга нисбатан мазкур ишни қилиб бўлмаса-да, биродар бўлмаган кишиларга нисбатан қилаверса бўлар экан, деган хулоса келиб чиқмайди. Ислом муомала бобида барча инсонларни ўзаро биродар деб билади. Ислом ҳукми бўйича, ҳатто ғайридинларга ҳам ёлғон гапириш, уларни алдаш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам ушбу ҳадиси шарифда барча одамларнинг биродарлиги кўзда тутилмоқда.

Одатда ишончга, омонатга хиёнат қилган одам «хоин» дейилади. Бир одамнинг иккинчисига ишониб, «Бу ишни қандай қилай?» деб сўраши омонатдир. Сўралган одам ишонччи оқлаб, тўғри жавоб берса, омонатга хиёнат қилмаган бўлади. Агар билиб туриб, бошқа нарсани айтса, хиёнат қилган бўлади.

Демак, бирорта одам қайси бир нарса ҳақида сўраса ҳам, билиб, аниқ жавоб бериш керак. Билмай туриб жавоб бериш ҳам, билиб туриб, нотўғри жавоб бериш ҳам гуноҳ бўлади.

Билмаган одамнинг бир оғиз сўзи қанчадан-қанча одамларнинг залолатга кетишига, гуноҳга ботишига сабаб бўлади. Беш кунлик дунёнинг матоҳини деб, ўзининг ҳам, ўзгаларнинг ҳам охиратини куйдирмасин.

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يَقْصُ عَلَى النَّاسِ إِلَّا أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ أَوْ مُحْتَئَلٌ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَآحْمَدُ.

Авф ибн Молик розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Одамларга факат амир, ёки маъмур, ёки риёкор томонидангина гапирилади»**, дедилар» (*Абу Довуд ва Аҳмад ривоят қилишган*).

Бириичи навбатда мусулмонларга амри маъруф, наҳйи мункар, ваъз-насиҳат қилиш ҳуқуқига ана ўша амир ҳақлидир.

Иккинчи ўринда эса масъул киши тарафидан шу ишга амр қилинган шахс ҳақлидир. Бундай шахслар шаръий илмларни тўлиқ ўрганиб, расмий ижозат – шаҳодатнома ёки маълум ва машхур уламоларнинг рухсатини олган киши бўлади. Ана шундай кишиларгина мусулмонларга ваъз-насиҳат, иршод, амри маъруф ва наҳйи мункар қилишлари мумкин.

Агар бу ишни мазкур сифатларга эга бўлмаган кишилар қилсалар, риёкорлик учун қилган бўладилар. Ўзларини билимдон қилиб кўрсатиш учун риёкорлик қилаётган бўладилар. Ушбу риёкорлик йўли билан мусулмонлар ичида обрў қозонмоқчи, уларнинг ишончига, ҳурматига сазовор бўлмоқчи бўладилар. Аслида эса алдамчилик қиладилар.

Мусулмонликни қуруқ гап билан эмас, чин ихлос билан, Исломга амал қилиш билан тарғиб этиш лозим. Афсуски, ичимизда шу қабилдаги риёкорлар жуда ҳам кўп. Оккўнгил мусулмонлар ҳақиқий олим ким, риёкор, қаллоб ким, буни яхши билиб олишлари керак.

Бунинг учун Исломни ўрганиш, ҳақ-ноҳақ гапларни фарқлай билиш, гапираётганларнинг Исломга амал қилишига қараш керак. Ҳақиқий уламоларга қулоқ осиб, риёкорлардан сақланиш лозим. Риёкорларнинг аломатлари эса қуйидаги ҳадиси шарифда ўз ифодасини топган ва уларга қандай жазо берилиши ҳам шу ерда белгиланган.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَجْرُكُمْ عَلَى الْفُتْيَا أَجْرُكُمْ عَلَى النَّارِ». أَخْرَجَهُ الدَّارِمِيُّ

Убайдуллоҳ ибн Аби Жаъфар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Сизларнинг фатвога журъатлироқларингиз сизларнинг оловга журъатлироқларингиздир»**, дедилар» *(Доримий ривоят қилган)*.

Ушбу ҳадиси шариф айниқса ҳозирги кунимизда ўз ҳақиқатини топиб турибди. Чунки бир неча ўн йиллар давомида ҳукм сурган даҳрийлик тузумидан кейин бирданига диний эркинлик берилганида, бу борадаги мутахассислар етарли бўлмагани учун ҳар ким ўзича қаердадир кўрган, ўқиган ёки эшитганини тезлик билан бошқаларга етказишни ўзининг «муқаддас» бурчи деб билди. Натижада эса оддий халқ дин аҳкомларини ўрганишда пала-партиш, тартибсиз, бирор режага асосланмаган тарзда илм ўрганишга киришиб кетди. Бирданига хориждан келаётган кўштирноқ ичидаги алломалар, ҳомийлар кўпайиб, улар гўёки Аллоҳ розилиги йўлида ҳар хил фатволар бера бошлашди, китоблар тарқатишди. Натижада эса юртимиздаги саноклигина машҳур алломаларимиз, устозларимизнинг ўргатаётган илм-маърифатларига ва бераётган фатволарига қарама-қарши фатволар ва маълумотлар тарқатилди. Албатта, бу борада Ислом динини кўр-кўрона бўлса-да, ўрганишга муккасидан кетган баъзи бир кишилар жонбозлик кўрсатдилар. Улар тинимсиз ҳаракат қилиб, ўз олдиларига қўйган «олий мақсад»ларини алмалга оширдилар. Натижа эса ҳаммамизга маълум. Бир неча фирқалар, гуруҳлар ва юзлаб, балки минглаб фатво беришга ўта журъатли бўлган инсонлар етишиб чиқдилар. Албатта, охириги пайтда уларга қарши ҳар тарафлама самарали кураш олиб борилди, раддиялар берилди ва бу ҳаракат ўзининг ижобий натижасини ҳам берди. Лекин шундай бўлса-да, мазкур иллатнинг касри ҳали-ҳанузгача баъзиларнинг қонларидан чикиб кет-

ганича йўк. Албатта, бундай инсонлар ҳадиси шарифнинг таърифига кўра дўзахга журъатлидирлар.

Ноўрин саволлар сўраш ҳам тил офатларидан биридир. Бу борада ҳам асл коидаларни билиб олиб, уларга амал қилиш лозим.

Фатво берувчи олим савол сўраган кишига нисбатан муршид ва устоз мақомида бўлади. Шунинг учун фатво сўровчи у билан бўладиган муомаласида одобли бўлмоғи, уни илми учун улуғламоғи ва эҳтиром қилмоғи лозим.

Ғам-ғуссада кийналиб, аччиқланиб ёки қалби машғул бўлиб турган олимдан фатво сўраш одобдан эмас.

Олимдан савол сўраган пайтда унинг далили сўралмайди. Жуда сўраш лозим бўлса, бошқа мажлисда ёки фатвони қабул қилиб олгандан бир оз ўтиб сўраш жоиз.

Савол сўровчи учун қуйидагилар макруҳдир:

- Кўп савол сўраш.
 - Билиб турган нарсасини синаш учун сўраш.
 - Риёкорлик учун сўраш (чунки маъноли ва ноёб саволни сўрашда махфий риёкорлик бор:)
 - Тақозои ҳолатга тўғри келмайдиган саволни сўраш.
 - Динда фойдаси йўқ нарсаларни сўраш.
 - Воқеликда йўқ нарсани сўраш.
 - Қийин масалаларни сўраш.
 - Таъаббудий масалаларнинг ҳикматини сўраш («Бомдод намози нима учун икки рақъат?», «Нимага икки марта сажда қилинади?» кабилар:)
 - Саволда ҳаддан ташқари чуқур кетиш.
 - Бошқалардан устун келиш учун сўраш.
 - Бир олимдан сўрагандан кейин бошқасидан яна ўша саволни сўраш.
 - Енгил фатво берадиган одамни излаб топиб сўраш.
- Агар илмда ва адолатда бир хил олимлар бир нечта бўлсалар, сўровчи ўзи хоҳлаганига мурожаат қилиши мумкин.

Аммо баъзи уламолар: «Уларнинг энг афзалидан сўраган маъкул», деганлар.

Кези келганда устозимиз Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф раҳимахуллохнинг ҳаётларида бўлиб ўтган бир воқеани ибрат тариқасида келтириб ўтмоқчимиз.

Савобни сиз берасизми ёки мен..?

Устозимиз Шайх ҳазратлари раҳматуллоҳи алайҳ катта бир йиғинда ўтирсалар, маҳмадона ҳожи акалардан бири: «Ҳазрат! – деб гап бошлабди. – Мен бир саволни олтита домладан сўрадим, лекин жавоб тополмадим. Еттинчисидан сўраган эдим, жавоб берди. Яна бир масалани бешта домладан сўрадим, жавоб беролмадилар, олтинчисидан сўраган эдим, жавоб берди. Энди, шу десаңгиз, бир масала бор. Тўртта домладан сўраганман, ҳеч қандай жавоб йўқ. Насиб бўлиб, мана сиз билан ўтирибмиз. Фурсатдан фойдаланиб, шу саволни сиздан сўрасам, нима дейсиз?» дебди.

Ҳазрат айтадилар: «Энди бу маҳмадона ҳожи ҳаммани ўзининг огзига каратиб, нима сўрамоқчи бўлаётган экан, деб ҳар хил хаёлга бордим. Бир оздан кейин: «Қани, майли, сўранг-чи», дедим».

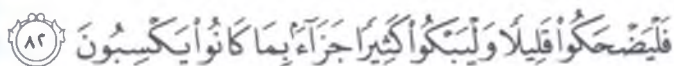
Ҳожи ака: «Ҳазрат! Мана, китобларда ўқиганмиз, Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларида: «Ким жамоат билан намоз ўқиса, йигирма беш ёки йигирма етти баробар савоб бўлади», дейилган. Энди мен хайронман, ҳеч ақлим етмаяпти, шунча савобни Аллоҳ таоло бўлиб-бўлиб берадими ёки яхлит берадими?» дебти.

Шунда Ҳазрат у ҳожи акага бошқача бир қараш билан, викор ва салобат билан туриб: «Ҳой ҳожи ака! Ўша савобни сиз берасизми, ё мен бераманми, ёки Аллоҳ берадими?» дебдилар. Ҳожи ака Ҳазратнинг важоҳату сиёсатларидан чўчиб кетиб, шоша-пиша, «Йўқ, Ҳазрат, ундай эмас, албат-

та Аллоҳ беради», дебди. Ҳазрат эса: «Шундай экан, сўраб нима қиласиз? Савобни берувчи Аллоҳнинг Ўзи. Хоҳлагандек қилиб беради. Сизга бунинг нима қизиғи бор?» дебдилар. Шундан кейин ҳожи ака мажлисининг охиригача чурк этмасдан, жим ўтирибди.

Баъзи ҳолатларда савол берувчи ўша мажлисда ҳозир бўлганларнинг олдида ўзини илмли қилиб кўрсатиш учун ҳам ҳаракат қилади. У мазкур мақсадини рўёбга чиқариш учун таникли алломалар ва аҳли илмлардан оддий инсонлар билмайдиган ва қолаверса, жавобини билган билан, ҳеч қандай фойдаси бўлмайдиган саволни сўрайди. Бунда у икки мақсадни қасд қилади: бири – ўзининг илмли эканлигини кўрсатиб, обрў олиш, иккинчиси эса сўралаётган одам саволнинг жавобини билмай қолса, унинг «илмсиз»-лигини бошқаларга билдириб қўйиш.

КЎП КУЛИШНИНГ ЗАРАРИ

«Қилган касблари туфайли оз кулиб, кўп йиғласинлар» (Тавба сураси, 82-оят).

Одатда инсон ўзининг ёки ўзганинг қилган ишлари ёки сўзлари сабабли кулиши мумкин. Бунинг учун эса инсоннинг кўнгли мутлақо хотиржам бўлиб, ғам-ғусса, турли ташвишу кўркувлардан холи бўлиши керак. Акс ҳолда инсоннинг кулгиси самимий чиқмайди, ўзига ярашмайди ҳам. Албатта, ҳар биримиз мазкур ҳолатнинг бир неча марта бўлса-да, гувоҳи, иштирокчиси бўлганмиз. Мазкур ҳолатдан келиб чиқадиган бўлсак, ҳеч ким ич-ичидан, бутун вужуди билан, беғубор ҳолатда кулиши мумкин эмас. Чунки ҳеч кимнинг қалби ғам-ташвишдан мутлақо холи бўлолмайди.

Бу ҳолатни эса Аллоҳнинг муқарраб бандалари бўлмиш со-
лиҳ ва аброрлар яхши тушуниб етадилар. Мазкур улуғла-
римизнинг ҳаёт йўллариини ўрганиш асносида уларнинг ҳеч
қачон бутун вужудлари билан берилиб, оғизларини катта
очиб, қаҳ-қаҳа отиб кулганларини билмаймиз. Чунки улар
ўзларининг Аллоҳ розилиги йўлида холис амалга оширган
ибодатларини ўта оз санашар, қолаверса, бу ибодатларини
камчилик ва ноқисликлардан иборат, деб ҳисоблашар эди.
Шунинг учун улар ҳар доим Аллоҳни зикр қилганларида
ўзларининг қилган амаллари кўз олдиларида ўта оз ҳолда
гавдаланар ва Аллоҳга ҳақиқий бандачиликни У Зот талаб
қилганидек рўёбга чиқара олмаганларини ўйлаб, қалблари
ғам, ташвиш, кўркув ва маҳзунлик ила тўлиб-тошар эди.
Натижада уларнинг кўзларидан тинмасдан оқаётган ёшлар
соқолларини шалаббо қиларди. Қолаверса, у зотлар бир
жойга жамлансалар, бир-бирларини кулдиришни ҳаёлла-
рига ҳам келтирмас, балки охиратни, ундаги ҳисоб-китоб-
ни, дўзах ва қабр азобини, қилган гуноҳларига тавба қилиш
учун туртки бўладиган хабарларни эслатар ва биргаликда
йиғлашар эди. Чунки уларнинг қалблари мусаффо ва Ал-
лоҳнинг нури ила мунаввар эди. Қолаверса, Аллоҳ таоло
«Қилган касблари туфайли оз кулиб, кўп йиғласинлар»
дея амр қилиб турса, қалбида Аллоҳга бўлган хавф ва уми-
ди бор инсон хотиржам кула оладими?

Шу ўринда ҳар қандай кишида «Расулulloҳ соллallo-
ҳу алайҳи васаллам ва саҳобаи киромлар ҳам кулганлар-
ку», деган эътироз пайдо бўлиши табиий. Тўғри, бу инкор
этиб бўлмайдиган ҳақиқат. Лекин уларнинг кулгилари
билан бизларнинг кулгимиз ўртасида ер билан осмонча
фарқ бор. Қолаверса, улар ҳеч қачон қаҳ-қаҳа отиб, оғиз-
ларини катта очиб кулмаганлар. Балки, табассум қилган-
ларки, бунда тишларининг оқи кўринар эди, холос. Қола-

верса, Аллоҳ таоло ояти каримасида «Мутлақо кулмасинлар» эмас, балки «оз кулиб, кўп йиғласинлар», демоқда. Демак, кулиш мумкин, лекин инсоннинг ҳаёти ва асосий машғулоти кулишдан иборат бўлиб қолмаслиги керак. Зотан, яшашдан мақсад, ҳаётнинг моҳият ва мазмуни кулишдангина, хурсандчиликдангина иборат эмаслигини ҳар биримиз яхши билишимиз керак. Албатта, кулишнинг ҳам ўз ўрни, шарт-шароити, қолаверса, одоби ва чегараси бор. Ўз ўрнида ва меъёрида бўлган ҳеч бир нарса, жумладан, кулги ҳам зарар қилмайди. Лекин ояти каримага эътибор берадиган бўлсак, кулишга нисбатан кўпроқ йиғлашимиз лозим экан. Чунки бизларнинг қилаётган иш-амалларимиз, касб ва ҳаракатларимиз тинимсиз йиғлашимизга лойиқ ва муносибдир. Лекин кўпчилигимизнинг қалбларимиз гуноҳ-маъсиятлар сабабли қора доғлар ила қопланганлиги учун тавба-тазарруъ қилиб, йиғлаб, Аллоҳдан гуноҳларимизни кечиришини сўраш ўрнига хотиржамлик ва умидга берилиб, хандон отиб кулишдан, гап-гаштаклардан, турли кўнгилочар ўйинларни ўйнаб, ўзимизни ўзимиз хурсанд қилишдан бўшамаймиз. Аслида эса бу дунёда тер тўкиб, заҳмат чекиб, кийинчилик, синов ва имтиҳонларга жиддийлик ила ёндашиб, уларни енгиб ўтишга ҳаракат қилишимиз ва бу борада бир лаҳза бўлса-да, лоқайдлик ва бепарволикка йўл қўйишга ҳаққимиз йўқлигини барчамиз англаб етишимиз керак. Мазкур ҳақиқатларни тўлиқ тушуниб етиб, уларга амал қилиб яшасак, иншааллоҳ, кулги, роҳат-фароғат, хурсандчиликлар – ҳаммасига жаннатда эришамиз.

Қуйидаги ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уларга амал қилган кишилар учун дунёда тинч-хотиржам, бахтиёр яшашларига, охиратда саодатманд бўлишларига сабаб бўладиган бешта насиҳатни айтганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ يَأْخُذْ عَنِّي هَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ فَيَعْمَلْ بِهِنَّ أَوْ يُعَلِّمْ مَنْ يَعْمَلُ بِهِنَّ؟» فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَقُلْتُ: إِنَّا يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَخَذَ بِيَدِي فَعَدَّ خَمْسًا وَقَالَ: «اتَّقِ الْمَحَارِمَ تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ، وَارْضَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَكَ تَكُنْ أَغْنَى النَّاسِ، وَأَحْسِنْ إِلَى جَارِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا، وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُسْلِمًا، وَلَا تُكْثِرِ الضَّحِكَ، فَإِنَّ كَثْرَةَ الضَّحِكِ تُمِيتُ الْقَلْبَ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Ким мендан ушбу калималарини қабул қилиб олиб, уларга амал қилади ёки уларга амал қиладиган кишига ўргатиб қўяди?» дедилар».

Абу Ҳурайра айтадилар: «Мен, эй Аллоҳнинг Расули», дедим. У зот кўлимдан тутдилар-да, бешта нарсани санадилар. Айтдиларки: «Ҳаромлардан сақлангин, инсонларнинг энг ибодат қилувчироғи бўласан, Аллоҳ сенга тақсимлаган нарсага рози бўлгин, инсонларнинг энг бойроғи бўласан, қўшнингга яхшилик қилгин, мўмин бўласан, ўзинг учун яхши кўрган нарсани инсонларга ҳам яхши кўргин, муслим бўласан, кулгини кўпайтирма, чунки кулгининг кўпи қалбни ўлдиради» (Термизий ривоят қилган).

*Асру кўп кулмаким, улар эрмиш
Зиндадил кўнгли кулгу қасратидин.
Муни ҳар кимки билди кўнгли била,
Кулмагай ўлса кулгу ҳасратидин.*

Ҳаргиз кўп кулмаки, кулгининг кўплигидан кишининг тирик қалби ўлади. Ким бунини кўнгли билан англаб етса, кулги ҳасратида ўлаётган бўлса ҳам, кулмайди.

«Кулгини кўпайтирма, чунки кулгининг кўпи қалбни ўлдиради».

Аслида кулги мубоҳдир, шариатда эса ҳар бир мубоҳ бўлган нарса меъёрида бўлсагина, мубоҳ бўлади. Акс ҳолда бирор-бир гуноҳнинг содир этилишига сабабчи бўлиш ҳам мумкин. Масалан, ейиш, ичиш, ухлаш ва ҳоказоларга ўхшаш. Албатта, булар меъёридан ошса, турли исрофларни, балки қориннинг бандасига айланиб қолишни келтириб чиқаради. Ухлаш ҳам ортиқча бўлса, инсонни ланж, дангаса, ялқов ва уйқучига айлантиради. Натижада эса қанчадан-қанча ибодатлар, амали солиҳлар қазо бўлади, энг ачинарлиси, бебаҳо бўлган умр неъматини завол бўлади. Кўп кулиш ҳам худди шулар жумласидандир. Ҳаддан ортиқ кулгига берилиш аввало инсоннинг қалбини ўлдиради ва шунинг ўзи барча мусибатларнинг бошидир. Зотан, ўлган қалбда Аллоҳнинг зикри, охират азобидан қўрқув, ҳисоб-китоб ва ўлим ҳақидаги тафаккур ҳам бўлмайди. Бундай одам шу ҳолда давом этаверса, унинг учун ҳаётнинг маъно-мазмунини фақат кулгидан иборат бўлиб қолади.

Толиби илмлар юқорида санаб ўтилган иллатларнинг барчасидан пок бўлишлари керак, акс ҳолда ўлган қалбда илм-маърифат, Аллоҳга бўлган муҳаббат, илм ҳосил қилишга бўлган завқу шавқ ва қизиқиш бўлмайди. Қолаверса, улуғларимизнинг ҳикматли сўзларида «Кўп кулиш олимларнинг виқорини йўқотади, салобатини кетказади», дейилган. Шунинг учун ҳам ҳаётнинг ўзида ҳам ҳар қанча илмли бўлса-да, қалқнинг ичида «Жуда ҳазилкаш-да», «Жуда ҳам кўп кулади-да» ёки «Аскиячи домла» деган номларни олганларнинг ваъз-иршодлари бошқаларга ижобий таъсир кўрсатмайди. Аслида эса аҳли илмлар жиддий, самимий, бағрикенг, ҳайбатли, салобатли ва виқорли бўлишлари керак. Чунки улар-

нинг юриш-туришлари, ҳар бир ҳаракатлари, гап-сўзлари, ўзларини тутишлари, бошқалар билан бўладиган муомала ва муносабатлари барчага намуна бўладиган даражада гўзал бўлиши лозим. Кўп кулиш эса буларнинг барчасини секин-асталик билан емириб, йўққа чиқаради. Қолаверса, халқда «Кўп кулган ва кўп ҳазиллашгanning субути йўқ» деган нақл бор. Аммо ўз ўрнидаги, меъёридаги кулги шаръан жоиз. Кулиш ва табассум қилишдан мутлақо қайтарилмаганмиз. Бунга эса қуйидаги ҳадиси шариф далил бўла олади.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ضَاحِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ لَهَوَاتِهِ، إِنَّمَا كَانَ يَتَبَسَّمُ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ.

Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжалари Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг оғизларининг ичи кўринадиган даражада оғизларини катта очиб кулганларини кўрмаганман. У зот табассум қилар эдилар (Имом Бухорий, Муслим ва Абу Довуд ривоят қилишган).

Катода розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Ибн Умардан: «Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари кулишармиди?» деб сўрашди. У: «Ҳа, ваҳоланки иймон уларнинг қалбларида тоғлардан ҳам улканроқ эди», деди».

Ҳужжатул Ислом имом Ғаззолий бу ҳақда шундай деганлар: «Кўп кулги ва мол-дунёга хурсанд бўлиш инсон томирларига сизиб кирувчи захри қотил кабидир. У хавф, маҳзунлик, ўлим ва қиёматни эслаш каби хусусиятларни қалбдан чиқариб юборади. Бу эса қалбнинг ўлишидир».

Шу ўринда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кулгилари табассум даражасида бўлганлигини эслатиб ўт-

моқчимиз. Табассум деганда қаҳқаҳа отмасдан, оғизни ичи кўринадиган даражада очмасдан кулиш тушунилади. Қолаверса, у зотнинг кулгилари фақатгина хурсандчилик сабаблигина бўлган. У зотнинг хурсандчиликлари бировнинг устидан кулиш, масҳара қилиш, уни камситиш, киноя ва кочирма гаплар, ёлғон-яшиқлар ва бошқа салбий ҳолатлар туфайли бўлмаган. Чунки бундай ҳолатларда кулиш, хурсанд бўлиш шаръан ман этилгандир.

Абу Бакр Каттаний раҳимаҳуллоҳ айтадилар: «Тушимда бир ёш йигитни кўрдим. Авваллари ҳеч қачон бунақанги келишган, чиройли йигитни кўрмаган эдим. Унга: «Сен кимсан?» дедим. У: «Таквоман», деди. «Сен қаерда турасан?» дедим. У: «Ҳар бир ғамгин қалбда», деди. Сўнгра унинг олди-дан кетдим. Бир пайт олдимдан қоп-қора, ўта хунук бир аёл чиқиб қолди, ундан: «Сен кимсан?» деб сўрадим. У: «Мен кулгиман», деди. «Сен қаерда турасан?» дедим. У: «Ҳар бир шоду хуррам қалбда», деди. Сўнгра уйғониб кетдим ва зарур бўлмаса, ҳеч қачон кулмасликка азму қарор қилдим».

ИЛМНИ ҚУВВАТЛОВЧИ ФАЗИЛАТЛАР

Юқорида илмнинг кушандаси бўлмиш бир қанча иллатлар тўғрисида бақадри имкон маълумотлар тақдим қилганимиздан сўнг, энди уларнинг акси бўлмиш илмни қувватловчи, мустаҳкамловчи, жалб қилувчи, балки унинг манфаатлари ўлароқ юзага чиқувчи, у билан чамбарчас боғлиқ бўлган бир қанча фазилатлар тўғрисида маълумотлар тақдим этмоқчимиз. Зотан, толиби илм умри давомида ўзи сақланиб, ҳазар қилиши ва йироқда бўлиши керак бўлган иллатлар билан бир қаторда, ўзида ҳосил қилиши керак бўлган, балки унинг учун ҳаво билан сувдек зарур бўлган фазилатларни ҳам билиши керак. Чунки илм эгаси бирор кишини нимадандир қайтариб, ўша нарсадан сақланишга буюрганидан

сўнг унга уларнинг ўрнини босувчи бирор нарсани такдим қилиши ҳам керак. Акс ҳолда қилинган меҳнат, чекилган заҳмат ижобий натижа бермайди. Бир инсоннинг қўлидан бирор нарсани тортиб олгандан сўнг, албатта, унинг қўлига бошқа бир нарсани тутқазиш керак. У нарса ўша инсоннинг икки дунёси учун фойдали нарса бўлиши лозим. Агар унинг қўлига ана шундай фойдали нарсани тутқизмасангиз, у ўзига маъқул келган ҳар қандай нарсани ҳам олишдан қайтмайди. Шунинг учун ҳам биз қуйида толиби илм учун зарур бўлган баъзи бир фазилатлар тўғрисида сўз юритмоқчимиз. Албатта, бу фазилатларнинг аввалида ихлос туради.

Илм талаб қилишда ихлоснинг аҳамияти

«Ихлос» луғатда «тозалаш» ва «тўғрилаш» деган маънони англатади. «Холис бўлди» деганда «мусаффо бўлди» деган маъно тушунилади. Бу икки маъно орасидаги фарқ шуки, олдин бирор нарса аралашган бўлиб, кейин тозалангани «холис» дейилади, мусаффо нарса олдиндан тоза бўлиши ҳам мумкин. Шариатда эса ихлос – Аллоҳга худди У Зотни кўриб тургандек ибодат қилишдир.

وَلَا تَكْفُرْ فِي الْإِنْعَامِ لَعِبْرَةً لِّتُنْقِضُوا بِطُغْيَانِهِ مِنْ بَيْنِ قَرْنٍ وَدَمْرٍ لِّبَنَاءِ خَالِصًا سَابِقًا لِلشَّرِّينَ ﴿٦٦﴾

«Албатта, чорва ҳайвонларида ҳам сиз учун ибрат бордир. Сизни уларнинг қорнидан, гўнг ва қон орасидан ичувчилар учун ютумли соф сут ила суғорурмиз» (Наҳл сураси, 66-оят).

Ушбу ояти каримадаги «соф сут» дегани гўнг, қон ва ундан ташқари барча аралашмалардан соф, холис сут деганидир.

Яна бошқа бир оятда Аллоҳ жалла жалолуху шундай дейди:

فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿٢﴾ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

«Аллоҳга Унга динни холис қилган ҳолингда ибодат эт. Огоҳ бўлингким, холис дин Аллоҳникидир», деган (Зумар сураси, 2-3-оятлар).

Амалингда Аллоҳдан бошқани зинҳор мулоҳаза қилмагин.

«Ибодат қилгин» деганда эса фақатгина Ислоннинг асослари бўлмиш намоз, рўза, закот, ҳаж ва ҳоказоларнигина тушунмаслигимиз керак. Балки шариат рухсат берган ҳар қандай амаллар шариатнинг кўрсатмасига мувофиқ амалга ошириладиган бўлса, у ҳам ибодатдир. Ҳаттоки шаръан мубоҳ бўлган ейиш, ичиш, ўтириш, туриш, юриш, дам олиш, ухлашга ўхшашлар ҳам. Демак, мазкур ишларни ҳам ихлос ила, Аллоҳнинг розилиги учунгина амалга оширилса, бу ҳам ибодатдир. Шунинг учун ҳаётимиз давомидаги барча эзгу ишларимизни Аллоҳнинг буйруғига мувофиқ, холислик ила амалга оширишимиз лозимдир.

Ва яна:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ ...

«Ҳолбуки, улар фақат Аллоҳга, динни Унга холис қилган, бошқадан унга бурилган ҳолда ибодат қилишга... буюрилган эдилар», деган (Баййина сураси, 5-оят).

Ҳа, ўша аҳли китоб бўлмиш яҳудий ва насоролар Таврот ва Инжилда фақат Аллоҳ таолонинг Ўзигагина ибодат қилишга амр этилган эдилар.

Аллоҳ субҳонаху ва таоло Тавба сурасида:

اتَّخِذُوا أَنْبَاءَهُمْ وَرُءُسَهُمْ أَرْكَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ
وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا

«Аллоҳдан бошқа ўзларининг ҳабр ва роҳибларини ҳамда Масих ибн Марямни Робб тутдилар. Ваҳоланки, улар фақат ягона Илоҳга ибодат қилишга буюрилган эдилар», деган (31-оят).

Албатта, ҳабр ва роҳибларга ибодат қилиш уларга сажда этиш эмас, балки улар ўзларига ҳалол деганини ҳалол билиб, ҳаром деганини ҳаром билиб, Аллоҳнинг айтганини қўйиб, уларнинг айтганига юришдир. Улар

«Унинг динигагина ихлос қилишга...» буюрилган, ҳолис шу дингагина амал қилишга амр этилган эдилар. Лекин улар бу амрни бажо келтирмадилар. Аллоҳнинг динига ихлос қилиш фақат Аллоҳнинг Ўзини қўзлаб, унинг розилигини ўйлаб ибодат қилиш билан бўлади. Ихлос ибодатнинг мағизидир.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

«Магар тавба қилиб, ислоҳ қилган, Аллоҳни маҳкам тутган ва динларини Аллоҳ учун ҳолис қилганлар – ана ўшалар мўминлар ила биргадирлар. Аллоҳ мўминларга буюк ажр берур» (Нисо сураси, 146-оят).

Эътибор берадиган бўлсак, ушбу оятда мўминлар билан бирга бўлиш учун бир неча шартлар қўйиляпти. «Магар тавба қилиб, ислоҳ қилган, Аллоҳни маҳкам тутган ва динларини Аллоҳ учун ҳолис қилганлар» деган жумланинг охирида динга ихлос қилиш турибди. Бундан маълум бўладики, агар ихлос бўлмаса, тавба қилиш, солиҳ амаллар қилиш, Аллоҳни маҳкам ушлаш ҳам фойда бермай қолади. Чунки мазкур ишларни ўзининг шахсий манфаати ва ғарзини амалга ошириш учун ҳам бажариш мумкин. Қолаверса, риёкорлик, шуҳрат ва яна қандайдир мақсадлар ҳам бўлиши мумкин. Ва бундай ҳолатлар воқеликда қўплаб то-

пилади. Шунинг учун ҳам ояти каримада «динларини Аллоҳ учун холис қилиш» деган шарт қўйилапти. Шундагина уларнинг тавбалари ҳам, солиҳ амаллари ҳам ва Аллоҳни маҳкам ушлаганлари ҳам ҳақиқий бўлади. Мазкур ҳақиқатни қуйидаги ояти каримада ҳам кўришимиз мумкин.

...فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ، فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

«...ким Роббига рўбарў келишни умид қилса, солиҳ амал қилсин ва Роббининг ибодатига ҳеч кимни шерик қилмасин» (*Каҳф сураси, 110-оят*).

«Роббининг ибодатига ҳеч кимни шерик қилмас...»лик барча ибодатларни ихлос ила бажаришнинг юқори нуқта-сидир. Қолаверса, «ҳеч кимни» деганда нафақат ҳар хил олиҳалар, балки нафсу ҳаво, молу дунё, мансаб, шуҳрат ва ҳоказоларни ҳам Робб ибодатига шерик қилмаслик тушу-нилади. Мана шунда холислик рўёбга чиқади.

Ҳадиси қудсийда Аллоҳ таоло: «**Мен ширкдан беҳо-жатларнинг беҳожатиман. Ким бир амал қилса-ю, унда Мендан бошқани ширк келтирса, Мен уни ҳам, ширки-ни ҳам тарк қилурман**», деган.

Аллоҳ таоло мутлақо барча нарсалардан беҳожатдир, балки барча нарсалар Аллоҳ таолога муҳтождир. Ҳаттоки бандаларнинг қилаётган ибодатлари ва барча каттаю кичик солиҳ амалларидан ҳам Аллоҳ таоло беҳожатдир. Мазкур ибодатларни бажаришга биз бандалар ниҳоятда муҳтож-миз. Чунки уларнинг барчаси ўзимизнинг дунё ва охирати-миз манфаати учундир. Шундай бўлгандан кейин ҳар бир киши ўзига сув ва ҳаводек керак бўладиган ибодатларни бажараётиб, (Аллоҳнинг Ўзи асрасин) бирор нарсани Ал-лоҳга шерик қилса, Аллоҳ таоло унинг бу ибодатини қабул этмайди. Балки ҳадиси қудсийда айтилганидек, уни ҳам, ширкини ҳам тарк этади. Бу ҳолат эса ихлоснинг аксидир.

Чунки барча ибодатлар холис Аллоҳ учунгина амалга оширилиши шарт. Акс ҳолда у мардуддир.

Ҳадиси шарифларда ҳам бу мавзу кўп бора таъкидланган. Жумладан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилган эканлар:

«أَخْلَصُوا أَعْمَالَكُمْ لِلَّهِ؛ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ إِلَّا مَا خَلَصَ لَهُ». (رَوَاهُ الدَّارُ قُطْنِيُّ عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ قَيْسٍ الْفِهْرِيِّ).

«Амалларингизни холис қилинглар, Аллоҳ таоло Ўзи учун холис қилинган амалларнигина қабул қилади» (Дорақутний Заҳҳок ибн Қайс Феҳрийдан ривоят қилган).

Аллоҳ таолонинг фазли ва раҳматидан умид қиламиз ва барча амалларимиз Аллоҳ таолонинг ҳузурида қабул бўладиган амаллар сирасидан бўлишини сўраб дуолар қиламиз.

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَخْلَصْ دِينَكَ بِكَفِّكَ الْعَمَلِ الْقَلِيلِ». رَوَاهُ الْحَاكِمُ.

Муъоз ибн Жабал розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадиси шарифда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Динингни холис қил, шунда озгина амал ҳам сенга кифоя қилади»**, деганлар» (Ҳоким ривоят қилган).

Ихлос – амални фақатгина Аллоҳ буюргани учун ва ҳеч қандай моддий манфаат ва мақомни кўзламасдан қилишдир. Юқоридаги ҳадислардан маълум бўладики, ихлос билан қилинган озгина амал ихлоссиз қилинган кўп амалдан устундир.

Ихлоснинг инсон учун энг катта манфаатларидан бири шуки, банда ўзининг азалий душмани бўлган, уни ҳақдан узоқлаштириб, йўлдан оздирувчи шайтон устидан ҳам ихлос

воситасида ғалаба қилиши мумкин. Одатда шайтон бошқаларга нисбатан кўпроқ толиби илмни йўлдан уришга ҳаракат қилади. Чунки шайтон толиби илмнинг келажакда ким бўлишини жуда яхши билади. Зотан, шариатимизда барча амаллар ва ибодатлар илм билангина саҳиҳ бўлади. Илмсиз бажарилган амаллар ва ҳаттоки инсоннинг қалбига тегишли бўлган ибодатлар ҳам ноқисдир. Инсон ихлосли бўлиши учун ҳам албатта илм шарт, акс ҳолда, илм бўлмагани сабабли ихлосни кўр-кўрона, жоҳилона амалга оширади. Бу эса шариат аҳкомларига тўғри келмаганлиги учун ҳеч қандай самара бермайди. Агар инсон ўзида илм ва ихлосни мужассам қила олса, унинг учун қолган барча амал ва ибодатларни бажариш осон ва енгил кечади, ажр-мукофоти эса буюк бўлади. Чунки бундай инсонга шайтоннинг васвасалари таъсир қилмайди.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Амаллар ниятга боғлиқдир. Ҳар бир кишининг ният қилган нарса-си бўлади. Кимнинг ҳижрати Аллоҳ ва Унинг Расули учун бўлса, унинг ҳижрати Аллоҳга ва Унинг Расулига бўлади. Кимнинг ҳижрати дунё учун бўлса, унга эришади. Ёки аёл учун бўлса, уни никоҳлаб олади. Унинг ҳижрати нима учун қилинган бўлса, ўшанга бўлади»**, дедилар» (Бешовлари ривоят қилишган).

Демак, барча амаллар ниятга боғлиқдир. «Амаллар» деганда асосан катта ва буюк ибодатлар тушунилади. Мазкур

ибодатлар ўз зотида Аллоҳ таоло томонидан фарз қилинган бўлгани учун ҳам ибодатларнинг сарасидир. Шундай бўлса-да, бу борада бандалар ҳар хил даражада бўладилар.

Нима учун шундай? Сабаби ихлоснинг йўқлигидир. Ҳа, ҳақиқатан ҳам ихлоссиз қилинган барча ибодат ва амаллар шунчаки саробдир.

Дунёда ихлос қилиш лозим бўлган дин Аллоҳ таолонинг динидир.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَلَّا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ: أَسْعَدُ النَّاسَ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши: «Эй Аллоҳнинг Расули, қиёмат куни сизнинг шафоатингиздан энг саодатманд бўладиган ким?» деди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эй Абу Ҳурайра, сенинг ҳадисга ўта кизиқишингни билганимдан, шу гапни сендан олдин ҳеч ким сўрамаслигини билган эдим. Қиёмат куни менинг шафоатимдан энг саодатманд бўладиган киши «Лаа илааха иллаллоҳу»ни чин қалбдан (ёки нафсидан) ихлос билан айтган одамдир», дедилар» (*Бухорий ривоят қилган*).

Бу ҳадисда ҳам ихлосга алоҳида эътибор берилмоқда. Биз ихлосни Аллоҳни кўриб тургандек ибодат қилиш, деб ўрганган эдик. Демак, калимаи тавҳидни Аллоҳни кўриб тургандек ҳис билан, чин қалбдан айтиш қиёмат куни На-

бийимиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шафоатларидан энг кўп баҳраманд бўлишга сабаб бўлар экан.

Лекин мазкур ҳадиси шарифни ва ундаги маъноларни таъкидловчи бошқа ҳадиси шарифларни ҳам ўз мақсадлари йўлида суистеъмом қилганлар йўқ эмас. Масалан, муржиъа мазҳабидагиларнинг эътиқодлари бўйича мўмин-мусулмон учун калимаи шаҳодатни ихлос ила айтишнинг ўзи кифоя қилади, бошқа амалларни бажариш шарт эмас. Чуқур тафаккур ила ўйлаб кўрадиган бўлсак, бундай тоифаларнинг олға сураётган эътиқодлари ўзлари далил сифатида келтираётган ҳадиси шарифдаги маънога ҳам тўғри келмайди. Чунки ҳадиси шарифда «**Лаа илааҳа иллаглоҳу**»ни **чин қалбдан** (ёки **нафсидан**) **ихлос билан айтган одамдир**», дейилган. Агар ҳақиқатда ҳам инсон мазкур калимани чин ихлос ила, қалбдан айтса, бу чин ихлос ўз эгасининг мазкур калиманинг тақозоси бўлмиш амалий аҳкомларни рўёбга чиқаришига сабаб бўлар эди.

Демак, бу даъвони тилдагина айтиб, амалда эса унинг талабларига итоат этмаслик нодонликдан ўзга нарса эмас.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صَوْرَتِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Аллоҳ суратларингизга ва мол-дунёларингизга қарамайди, балки қалбингиз ва амалингизга қарайди**», дедилар» (*Муслим ривоят қилган*).

Ушбу ҳадиси шарифда ҳам юқорида келтирилган маънолар ўз ифодасини топган. Баъзилар «Қалбинг тоза бўлса бўлди» деган даъволарида ноҳақдирлар. Агар уларнинг айтганлари ҳақ бўлганида, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва-

саллам «балки қалбингиз ва амалингизга қарайди», демас эдилар. Ваҳоланки, кишининг ҳақиқий иймонли, эътиқодли, ихлосли, муҳаббатли бўлиши унинг фақатгина қалбига боғлиқ нарса эмас, балки қалбдаги бор хусусиятларни кўрсатиб берувчиси (кўзгуси), яъни бошқа аъзолардан содир этиладиган амалларига ҳам боғлиқдир. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, қалб ва бошқа барча аъзолардан содир бўладиган амаллар бир мақсад сари йўналиши керак. Акс ҳолда ҳар иккаласи тўғрисида қилинаётган даъволар ноўриндир.

Ихлоснинг зидди ширкдир.

Ихлоснинг зидди ширкдир. Ширкнинг эса махфийси ва ошкораси бор. Ихлосда ҳам худди шундай. Ихлос ва унинг зидди бўлмиш ширк ҳам қалбда бўлади. У эса мақсад ва ниятларда намоён бўлади. Ниятнинг ҳақиқати эса унинг боиси нима эканлигига қараб бўлади. Агар боис битта бўлса, ундан содир этилган иш ният билан бир хил бўлса, шунда ихлос рўёбга чиқади. Масалан, бир киши садақа қилди ва унинг мақсади риёдан бошқа нарса эмас. Демак, у риёга мухлис бандадир. Агар кимнинг мақсади Аллоҳга қурбат ҳосил қилиш бўлса, у Аллоҳга мухлис бандадир. Лекин одатда «мухлис», «холис», «ихлос» иборалари фақат банданинг Аллоҳга қурбат ҳосил қилиш нияти ила амалга оширган ишларигагина ишлатилади. Биз ушбу ўринда айнан ана шундай ихлос тўғрисида сўз юритмоқчимиз. Гоҳида баъзи ибодат ва амалларда Аллоҳга қурбат нияти билан бирга яна бошқа сабаблар ҳам аралашиб қолиши мумкин. Масалан, рўза тутувчи қурбатни қасд қилиш билан бирга, соғлиғини тиклаш, сабрни касб этишни ҳам ният қилиши мумкин. Ёки кул озод қилишда унинг машаққатлари ва ёмон хулқлардан қутулишни ҳам ният қилиши мумкин. Ёки ҳаж қилувчи ўзининг юртидаги баъзи бир душманлардан қутулишни, «ҳожидан» деган номга эга бўлишни ният қи-

лиши, илм олишда эса обрў-эътибор, шуҳрат, ном таратиш ёки тирикчиликни ният қилиши, ёки яёв ҳолда ҳаж қилишда мол-дунёсини тежашни ният қилиши, таҳорат қилишда поклик ёки салқинлашни ният қилиши, ғуслда ёқимсиз ҳидлардан тозаланишни ният қилиши, беморни зиёрат қилишда ўзи бемор бўлиб қолганда ҳам кимдир уни зиёрат қилишини ният қилиши, жаноза ва дафн маросимида иштирок этишда келажақда ўзининг ёки аҳлининг жанозасида бошқаларнинг иштирок этишини ният қилиши мумкин. Буларнинг барчасида бош мақсад Аллоҳга қурбат ҳосил қилиш бўлса-да, лекин унга бошқа ғаразлар ҳам аралашса ва шулар туфайли у инсонга мазкур амалларни бажариш энгил бўлса, демак, унинг бу амали ихлос чегарасидан чиқибди ва холис Аллоҳнинг розилиги учун бўлмабди. Балки унинг бу амалларига ширк аралашибди. Умумий қилиб айтганимизда, ҳар бир амалга дунёвий улуш ва насибалар аралашар экан ва бундан нафс роҳатланиб, унга қалб мойил бўлар экан, у насибанинг кам ёки кўплигининг фарқи йўқ. Токи амални ана шу кўшимча ғаразлардан холис қилмагунча, ихлос рўёбга чиқмайди. Шунинг учун ҳам ҳикматли сўзда: «Кимки умрида бир лаҳза бўлса ҳам холис Аллоҳнинг розилиги учун таслим бўлса, у нажот топибди», дейилган. Бу эса ихлоснинг иззати улуғлигидан ва қалбни ихлосдан бошқа барча манфаатлардан поклаш қийинлигидандир. Ҳақиқий холислик – Аллоҳга қурбатни ҳосил қилишдан бошқа ҳамма нарсадан воз кечмоқликдир. Бу эса Аллоҳнинг ҳақиқий маҳбуб бандаларидагина кузатилиши мумкин. Уларнинг қалбларида заррача бўлса-да, дунёнинг муҳаббати бўлмайди. Бундай бандалар ҳаттоки еб-ичишни ҳам ёқтирмайдилар. Балки ейиш-ичиш улар учун гўёки қозои ҳожат ўрнида бўлади, яъни зарурат юзасидангина – ибодатга қувват бўлиши учунгина таомланадилар. Таом-

ланганда ҳам, зарурат микдоридагина еб, ортиқчасидан воз кечадилар. Бундай кишилар энг зарур бўлган мазкур иш – таомланишда ҳам Аллоҳнинг розилигини истайдилар. Уларнинг ейиши, ичиши, қозои ҳожатга чиқиши, барча ҳаракату саканотлари саҳиҳ ният билан, ёлғиз Аллоҳнинг розилиги учун амалга оширилади. Масалан, ухласа ҳам, ибодатга қувват йиғиш учун ухлайди. Унинг уйқусининг ўзи ибодатдир. Мана шундай бандалар мухлис деб аталадилар. Ўзининг ҳолини яхшилаб, мана шундай даражага етишиб олмаган киши учун ихлос эшиклари беркдир. Аллоҳнинг мўъжизаси, иродаси билан аҳён-аҳёнда очилиши мумкин.

Инсон қалбида ихлосни ҳосил қилиши учун нафснинг улушини синдириши ва дунёдан умидворлик ҳиссини тўхтатиши керак, балки бутун борлиги билан охират учун ажраб чиқсин ва ушбу туйғу унинг қалбида ғолиб бўлсин. Ана шунда ихлосга эришади. Шундай амаллар борки, инсон уларни турли машаққат ва қийинчиликлар эвазига амалга оширади, Бу ҳаракат ва қийинчиликларини холис Аллоҳ учун деб ўйлаб, ғурурланади. Лекин у ўзининг ушбу амалидаги офатларни кўра олмайди. Мазкур ҳолат бир одамнинг қуйидаги ҳикоясида ўз ифодасини топган.

«Мен ўттиз йил давомида масжидда биринчи сафда намоз ўқидим. Лекин бир куни озгина кечга қолганим сабабли намозни иккинчи сафда туриб ўқидим. Лекин одамлар менинг иккинчи сафда туриб намоз ўқиётганимни кўрганларидан хижолат бўлдим. Шунда билдимки, намозни биринчи сафда туриб ўқиб юрган пайтларимда одамлар менга эътибор бераётганлари мени хурсанд қилиб, қалбимни роҳатлантираётган экан. Мен эса буни шу пайтгача ҳис қилмаган эдим».

Албатта, камдан-кам амалларгина мазкур иллатлардан саломат бўлиши ва бундай даражага эришиш Аллоҳ тавфик берган олимлар ва фозилларга, сиддиқлар ва мухлис-

ларгагина насиб этиши мумкин. Ғофиллар эса ўзларининг ҳасанот деб ўйлаб юрган амалларини ўта ёмон ҳолатда кўрадилар. Бу қуйидаги ояти каримада ўз ифодасини топган:

... وَبَدَاهُمْ مِّنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَبَدَاهُمْ سَيِّئَاتِ مَا كَسَبُوا ...

«...Уларга Аллоҳ томонидан ўзлари ҳаёлларига ҳам келтирмаган нарсалар зоҳир бўлур. Ва уларга ўзлари касб қилган нарсаларнинг ёмонлиги зоҳир бўлур...» (Зумар сураси, 47-48-оятлар).

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٤﴾

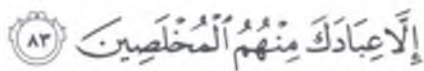
«Сен: «Сизга амаллари юзасидан энг зиёнкорларнинг хабарини берайми? Улар бу дунё ҳаётидаёқ саъй-ҳаракатлари ботил бўлган, ўзлари эса, гўзал иш қиляпман, деб ҳисоблайдиганлардир», дегин» (Каҳф сураси, 103-104-оятлар)

Афсуски, бундай фитнага кўпроқ уламолар дуч келадилар. Чунки уларнинг кўпчилиги илм тарқатиш ила ўзларини бошқалардан кўра юқори қўядилар, ҳамма ортидан эргашаётганидан хурсанд бўлиб, қайсидир маънода мағрурланадилар. Қолаверса, бошқалар томонидан ёғилаётган мактовлар, хушомадлар уларнинг қалбида кибр, бошқаларни менсимаслик каби иллатларнинг пайдо бўлишига ҳам сабаб бўлиши мумкин. Шайтон уларга мана шу ғаразларни чиройли қилиб кўрсатади: «Сенинг мақсадинг Аллоҳнинг динини ёймоқ, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг меросхўри сифатида у зот қолдирган меросни

бошқаларга тарқатмок», дейди. Воизга эса: «Сенинг халк учун қилаётган насиҳатларинг султонларга қилаётган ваъз-иршодларинг, одамлар сенинг сўзларингни ҳеч бир иккиланмасдан қабул қилаётгани, сени ҳурматлаб, эъзозлашлари – буларнинг ҳаммаси сенинг ниятинг тўғри эканлигининг натижасидир. Шунинг учун ҳам сенга Аллоҳ нусрат бериб, дин аҳкомларини тарқатяпсан», дейди.

Агар бошқа бирор воиз чикиб, ундан кўра яхшироқ, таъсирлироқ даъват қилса-ю, одамлар унга мойил бўлиб кетиб, бундан юз ўгирсалар, ташвишга тушиб, ёмон ҳаёлларга боради. Мана шунинг ўзи унинг қилаётган амаллари холис эмаслигининг аломатидир. Агар холис бўлганида, ўзидан бошқа илмлироқ, кучлироқ воиз чикиб, халқни тўғри йўлга бошлаётганидан хурсанд бўлиши, Аллоҳга шукрлар айтиши керак эди. Лекин шайтон уни яна ҳоли-жонига қўймайди. «Сенинг ғаминг динни тарқатиш, савоб касб этиш эди, одамларнинг сендан юз ўгириб, бошқани лозим тутишлари сени савоб улашиш ва динга хизмат қилишдан маҳрум қилди», деб уни васваса қилишда давом этади. Агар у холис бўлганида, шайтоннинг бундай васвасаларига алданиб қолмас эди. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳудек саҳоба мўмин-мусулмонларга хизмат қилишда ўзидан кўра афзалроқ, тадбиркорроқ бирор инсон бўлишидан ниҳоятда хурсанд бўлганлари кўпчилигимизга маълум.

Ихлоснинг ҳақиқатини билиш ва унга амал қилиш гўёки тубсиз денгиздир, унга Аллоҳ муваффақ қилган баъзилардан ташқари барча ғарқ бўлиб кетади.

«Фақат танланган бандаларинггина мустаснодир»
(Сод сураси, 83-оят).

Шунинг учун ҳам банда ҳар доим муроқабада – ўзини ўзи ҳисоб-китоб қилишда, тергашда бардавом бўлиши керак, акс ҳолда қандай қилиб шайтоннинг васвасаларига учиб қолганини ўзи ҳам билмай қолади.

Ихлоснинг самараси ўлароқ, банда ўз Роббига қилган ибодатининг лаззатини топади, қалби мусаффо бўлиб, нурга тўлади ва чин ихлос ила қилган амаллари учун қўшимча савоб олади.

Ихлосли банда ваъз-насиҳат ва ибратлардан ўзига тезда фойда олади.

Ихлос Аллоҳ таоло тамонидан бандага бериладиган улкан мукофот ва неъматдир.

Ҳадиси қудсийда:

«الإِخْلَاصُ سِرٌّ مِنْ سِرِّي، اسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ مَنْ أَحَبَبْتُ مِنْ عِبَادِي».

«Ихлос Менинг сирларимдан биридир. Уни бандаларимдан кимга муҳаббат қилган бўлсам, ўшанинг қалбига жойлаганман», дейилган.

Демак, Исломда ихлосли бўлиш катта аҳамиятга эга экан. Аллоҳга ибодат қилган одам фақат ихлос билан ибодат қилиши керак. Аллоҳ таолони кўриб тургандек ҳис билан, сезги билан яшаб, ўша ҳолатда туриб, амалларни адо этиши лозим. Яратган Зотнинг талаби мана шу!

Қолаверса, ихлос ҳақиқий бўлиши учун унинг эгаси ўз ихлосини иложи борица барчадан сир тутиши керак. Чунки Аллоҳ таоло: **«Ихлос Менинг сирларимдан биридир»**, деяпти. Сирни ошкор қилиш эса сир эгасига нисбатан хиёнатдир. Одатда сирга бир сафар хиёнат қилинса, кейинги сафар унга бошқа сирлар айтилмайди. Шунинг учун ҳам тарихдан маълумки, каромат соҳиблари бўлмиш буюк машойхларимиз ўз ихлосларини барчадан махфий тутганлар. Мободо бирор сабаб туфайли сир ошкор бўлиб қолса, у зот-

лар ўзларини омма халқнинг кўзидан йироқ тутишга ҳаракат қилганлар. Бунга тобеъинларнинг афзали бўлмиш Увайс Қороний раҳматуллоҳи алайҳнинг ҳаётлари ёрқин мисолдир.

Усайр ибн Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Қачон Умарга Ямандан мадад кучлари келса: «Ичингизда Увайс ибн Омир борми?» деб сўрар эди. Охири у Увайсни топди ва: «Сен Увайс ибн Омирмисан?» деди. «Ҳа», деди. «Муроддан, кейин Қоранданмисан?» деди. «Ҳа», деди. «Сенда песлик бўлиб, ундан тузалгансан-у, фақат бир дирҳамча жой қолганми?» деди. «Ҳа», деди. «Волиданг бор-а?» деди. «Ҳа», деди. «Мен Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи васалламнинг «Сизларга Яман аҳлининг мадад кучлари ичида Увайс ибн Омир келади. У Муроддан, кейин Қорандандир. Унда песлик бор эди. Ундан тузалган-у, фақат бир дирҳамча жой қолган. Унинг волидаси бор. Унга яхшилик қилади. У агар Аллоҳга қасам ичса, У Зот унинг қасамини бажо қилади. Агар ундан сенга истиғфор айтишини сўрай билсанг, ундан истиғфор айтишини сўра», деганларини эшитган эдим. Менга истиғфор айт», деди. У истиғфор айтди. Умар унга: «Қаерга боришни истайсан?» деди. «Кўфага», деди. «У ернинг омилига мактуб ёзиб берайми?» деди. «Заифҳол одамлар ичида бўлмоғим мен учун маҳбубдир», деди.

Келаси йили уларнинг атрофларидан бир киши ҳажга келди. Умар ундан Увайс ҳақида сўради. «Уни уйи сочилган, матоҳи оз ҳолда тарк қилиб келдим», деди. Умар унга мазкур ҳадисни эшиттирди. Ҳалиги одам қайтганидан сўнг Увайснинг олдига борди ва: «Менга истиғфор айт», деди. «Сен эндигина солиҳ сафардан келдинг. Сен менга истиғфор айт», деди. «Менга истиғфор айт», деди. «Сен эндигина солиҳ сафардан келдинг. Сен менга истиғфор айт», деди. Сўнгра бир оз туриб, «Умарга учрадингми?» деди. «Ҳа»,

деди. Шунда Увайс унга истиғфор айтди. Одамлар унинг кимлигини билиб қолдилар. Шунда у бошини олиб чиқиб кетди» (*Муслим ривоят қилган*).

Ҳақиқий валийлар шундай бўладилар. Улар ўзларидаги ихлос туфайли Аллоҳ таоло тарафидан берилган фазллари-ни оммадан беркитадилар. Увайс Қораний розияллоху анху ҳам ана шундай валийлардан эдилар. Одамлар у зотнинг валоятларини билиб қолганларидан сўнг чўлу саҳроларга бошларини олиб чиқиб кетганлар.

Одатда барча ибодатларни амалга оширишда илм шарт кил-динади. Зотан, илм ва маърифатсиз ҳолда амалга оширилган ибодатлар гўёки руҳсиз жасадга ўхшайди, куруқ жасаднинг ўзидан фойда бўлмаганидек, илмсизлик билан адо этилган ибодатларда ҳам фойда бўлмайди. Демак, илм ҳар бир нарсас-да аслдир ва ҳар бир нарсанинг гўёки руҳидир. Энди тасав-вур қилинг, ана шундай сифатларга эга бўлган илмни ҳосил қилишда толиби илмнинг ихлоси рисоладагидек ёки талаб қилинганидек бўлмаса, у келажакда ким бўлиши мумкин? Тўғри, балки қандайдир илмларни, маълумотларни ўзида ҳосил қилар, лекин буларнинг барчаси ихлоссизлик билан бўлгани учун кутилган самарани бермайди. Айтайлик, бу дунёда ана шу илм туфайли ҳар хил мартабаларга, обрў-эъ-тибога эришар, лекин охираатда қандай бўлади?

Шунинг учун ҳам хусусан, толиби илмнинг ихлоси бошқа амманикига нисбатан ҳам ўта кучли ва тўғри бўлиши керак.

Улуғларнинг ихлос ҳақидаги сўзлари.

Сусий айтадилар: «Ихлос – ихлосни кўришни йўқотиш-дир, чунки ким ўзининг ихлосида ихлосни кўрса, унинг ихлоси ихлосга муҳтож бўлади. Бунинг маъноси шуки, ихлосли киши ўз амалини ужбдан поклаши керак, чунки ихлосга илтифот қилиш ва унга назар солиш уждир ва бу

офатлар жумласидандир. Бу бир офатга йўлиқишдир. Холис эса барча офатлардан пок бўлади.

Саҳл раҳимахуллоҳ айтадилар: «Ихлос банданинг барча ҳаракат ва саканотлари фақат Аллоҳнинг розилиги учун бўлишидир».

Иброҳим ибн Адҳам айтадилар: «Ихлос ниятнинг ёлғиз Аллоҳнинг розилиги учун рост бўлмоғидир».

Рувайм раҳимахуллоҳ айтадилар: «Амалдаги ихлос унинг эгаси икки дунёда ҳам қилган амали учун эвазни ирода қилмаслигидир. Бу эса нафснинг улуши ҳозирда ҳам, келажакда ҳам офат эканлигига ишорадир. Жаннатдаги неъматларни истаб, унинг учун ибодат қилаётган инсон иллатлидир. Балки ҳақиқатда у инсон ўзининг амали ила ёлғиз Аллоҳнинг розилигини исташи керак эди. Бу эса сиддиқларнинг ихлосига ишорадир ва мана шу мутлақ ихлосдир. Аммо кимки жаннатдан умидвор бўлиб, дўзахдан қўрққани учун бирор амални бажарса, у мухлисдир, лекин у нақд бўлган улушни қўшимча қияпти. Аксинча бўлса, у қорин ва фаржнинг насибасини умид қилаётган бўлади. Ақл эгалари учун эса ҳақиқий умид фақатгина Аллоҳнинг розилигидир».

Мухосибий айтадилар: «Ихлос Роббил аъламин билан бўладиган муомаладан халқни чиқариб ташламоқдир. Бу эса риёни йўқ қилишга ишорадир».

Ҳаворийлар Исо алайҳиссаломдан сўрадилар: «Амалларнинг холиси нимадир?» «Кимки ёлғиз Аллоҳ учун амал қилса ва уни бирор киши макташини яхши кўрмаса, шудир», дедилар.

Макхул раҳматуллоҳи алайҳ: «Банда қирқ кун ихлос қилса, албатта унинг қалбидан ва тилидан ҳикмат булоқлари отилиб чиқади», деган.

Мазкур ҳикматли сўзга ўтган уламоларимизнинг даврларида қаттиқ амал қилинган. Шунинг учун ҳам деярли бар-

ча толиби илмлар устозлари томонидан уларнинг қобилият ва иқтидорларига қараб, вақти-вақти билан «чилла» ўтиришга буюрилган. Чунки «чилла» муддати ичида толиби илм Аллоҳга астойдил ихлос қилишни машқ қилади. Чилла ўтиришда эса бунинг учун барча имкониятлар мавжуд бўлади. Чилла ўтирувчи дунёвий ишларни, ташвишларни, Аллоҳга ихлос қилишга ҳалал берадиган ҳар бир нарсани, ҳаттоки одамлар билан мулоқотда бўлишни ҳам вақтинчалик тарк этади ва олдига қўйилган вазифани мазкур муддат ичида тўлиқлигича ўзлаштиради.

Абу Сулаймон Дороний: «Қачон банда ихлос қилса, ундан васвасанинг кўплиги ва риё кесилади», деган.

Юсуф ибн Ҳусайн: «Дунёдаги энг азиз нарса ихлосдир. Қалбимдан риёни чиқариш учун қанчалар уринмайин, у яна янги ранг ила ўсиб чиқаверади», деган.

Демак, толиби илм умрининг охиригача ихлоснинг кушандаси бўлмиш риёга қарши уруш ҳолатида бўлади. Бу уруш осон кечмайди. Чунки унда жисм йўқ, балки бу руҳий ва маънавий жангдир. Бунда душманнинг нима эканлигини ва унга қарши курашиш услубларини билишда мазкур босқичларни босиб ўтган ва бой малакага эга бўлган улуғларнинг тажрибалари ва маслаҳатларидан фойдаланиш яхши натижа беради. Ҳеч қачон толиби илм «Мен тўлиқлигича ихлосли бўлдим, унинг кушандаларидан батамом ҳалос бўлдим», дея олмайди.

Жунайд раҳматуллоҳи алайҳ: «Ихлос Аллоҳ таоло билан банда орасидаги сирдир. Уни ёзиб қўяй деса, фаришта ҳам, васваса қилай деса, шайтон ҳам ва мойил қилай деса, ҳаво ҳам билмайди», деган.

Ибн Қайюм раҳматуллоҳи алайҳ: «Ихлос ва иқтидосиз амал худди қопини кумга тўлдириб олиб кетаётган ва фойда олмаётган мусофирга ўхшайди», деган.

Ихлосни инсон ўзича ҳосил қила олмайди, балки ихлосли бўлиши учун ҳақиқий ихлосли устоздан таълим олиши керак ва унга қадамма-қадам иктидо қилиб, эргашиб, ундаги ихлосни амалий жиҳатдан ўрганиши ва ўз ҳаётига татбиқ этиши керак. Акс ҳолда ихлос тўғрисидаги назарий маълумотларнинг ўзи инсоннинг ҳақиқий ихлосли бўлишига кифоя қилмайди. У ўзини ихлосли ҳисобласа-да, худди қопини кумга тўлдириб олиб кетаётган ва бундан ҳеч бир фойда олмаётган мусофирга ўхшайди.

Фузайл ибн Иёз раҳматуллоҳи алайх: «Одамлар учун амални тарк қилиш риёдир. Улар учун амал қилиш ширкдир. Ихлос ушбу икки нарсани тарк қилишдир», деган.

Қилинадиган амаллар ниятга қараб бўлади. Риё учун бўлган амалнинг эгаси мухлис бўла олмайди. Аллоҳ таолога қурбат ҳосил қилиш ниятида қилинган амалнинг эгаси мухлис бўлади.

Фузайл ибн Иёз раҳматуллоҳи алайҳдан: «Қандай амаллар макбул ибодатлар ҳисобланади?» деб сўралганда, «Холиси ва тўғриси», деб жавоб бердилар. Шунда: «Холиси ва тўғриси нима?» деб сўраганларида, «Холиси – амалнинг фақат Аллоҳ учун бўлмоғидир, тўғриси эса Аллоҳнинг шариатиға мувофиқ бўлишидир. Агар амал холис Аллоҳ учун бўлиб, шариатға мувофиқ бўлмаса, бундай амал қабул қилинмайди ёки шариатға мувофиқ бўлиб, холис Аллоҳ учун бўлмаса ҳам, қабул қилинмайди», дедилар.

Демак, мўмин-мусулмонлар қиладиган ҳар бир ибодат ва муомалотларига холислик ва Аллоҳнинг шариатиға мувофиқлик нуқтаи назари билан ёндашишлари лозим бўлади.

Ихлоснинг ҳақиқати.

Ихлоснинг ҳақиқати Аллоҳ таолодан бошқа барча нарсадан халос бўлмоқ – қутулмоқдир.

Ихлос – амални, гап-сўзни ва ибодатни уларга хиралик етказадиган риё, алдамчилик, ёлғон каби нарсалардан тозалашдир. Амалдаги ихлос унга ҳақ сўраш у ёқда турсин, уни биров билмайдиган тарзда қилишдир. Қўлидан келганича амални адо қилиб, ортидан хижолат бўлишдир.

Демак, илм толиби илм талаб қилишдаги ихлосига зарар берадиган барча иллатлардан тозаланадиган экан, ҳосил қилган илмига амал қилиш асносида ёки уни бошқаларга етказиш, яъни таълим ва тарбия бериш борасида ҳам бировлардан тамагирлик қилиб, ҳақ сўраши қораланади. Чунки бунда инсонни азиз ва муқаррам қилиб турган илм ва ихлосига путур етади. Агар бу ҳолат давом этаверса, бориб-бориб ундаги ихлос ўрнини тамагирлик ва риёкорлик иллатлари эгаллайди. Бундан қутулиш учун эса ҳар бир амални ихлос билан бажариб, сўнгра бирор-бир нуқсон аралашмадимикан, деб хижолат бўлиб туриш лозим.

Уламолар тоатдаги ихлос риёни тарк қилишдан иборатлигини бир овоздан таъкидлаганлар. Илм талаб қилиш эса тоатларнинг аслидир. Шундай экан, уни ҳосил қилишда ҳам, тарқатишда ҳам риёни тарк этиш зарурдир. Бошқалар билан мунозара қилиш, ўз илми билан фахрланиш учун улуғ устозларга беадаблик ила жамоат ичида савол бериш, бу билан устозларни жамоат ичида мулзам қилишни ишташ, ўзининг аҳли илм эканлигини ҳар қандай жойда ошқора этиш, одамлар ичида уларни ташвишга соладиган фитнали масалаларни тарқатиб юриш, халқ ичида ўз шуҳратини ошириш учун баъзи бир нодир масала ва фатволарни тарқатиш, бу билан эса «Бундай масалаларни мендан бошқа ҳеч ким билмайди», деб даъво қилиш ва ҳоказолар илмдаги риёга киради. Бундай ҳолатда ихлосдан ном-нишон қолмайди. Натижада бундай илм ўз эгасини ҳалокатга учратади.

Ихлоснинг даражалари:

Руҳий тарбия машойихларининг таъкидлашларича, ихлоснинг даражалари учтадир: авомлар даражаси, хослар даражаси ва хосларнинг хослари даражаси.

1. Авомнинг ихлоси Ҳақнинг муомаласидан халқни чиқариш бўлиб, унда тан соғлиги, мол-дунё, ризқ кенглиги жаннат қасрлари ва ҳурлар каби дунёвий ва ухровий насибаларни талаб қилиш ҳам бўлади.

2. Хосларнинг ихлоси Ҳақнинг муомаласидан халқни чиқариш билан бирга, дунёвий насибаларни қўйиб, ухровий насибаларни сўрашдир.

3. Хосларнинг хосларининг ихлоси Ҳақнинг муомаласидан халқни ва барча дунёвий ва ухровий насибаларни беришга чиқаришдир. Уларнинг ибодати бандаликни юзага чиқариш ва Роббнинг жамолига мушарраф бўлиш учун Ҳақнинг вазифаларини муҳаббат ва шавқ ила адо этишдан иборатдир. Бошқача қилиб айтганда, уларнинг Аллоҳнинг ибодати Аллоҳ учун бўлади.

Ихлосни айнитадиган офатлар.

Ихлосни айнитадиган офатларнинг баъзиси очик, баъзиси махфий, баъзиси эса очик бўлса ҳам, заиф ва баъзиси махфий бўлса ҳам, қувватлидир. Бу даражаларни мисоллар орқали тушуниш осон бўлади. Ихлоснинг энг катта ва биринчи айнитувчиси риёдир.

Биринчи: шайтон мухлис бўлган намозхоннинг кўнглига қуйидаги офатни киритади, сўнгра бутун жамоат унга қарайди, ҳавас қилади ёки бирор киши келиб, унга қўшилади шунда шайтон унга: «Намозни гўзал суратда адо этаяпсан ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси сенинг намозингни кўриб виқор ва салобатингни томоша қилишяпти. Ҳеч ким сен тўғрингда ғийбат қилаётгани йўқ», дейди. Шунда у намоз

ўқувчи ўзининг барча аъзоларини тўғрилайди, виқор ва салобатига эътибор беради, намозидаги барча ҳаракатларни рисоладагидек бажаради. Мана шунинг ўзи айни риёдир.

Иккинчи: Намоз ўқувчи бу офатларни билади ва у бу боради шайтонга бўйсунмайди, унга эътибор ҳам бермайди, балки намозида давом этади. Шунда шайтон унга яхшиликни таклиф қилувчи сифатида келади ва: «Сенга ҳамма эргашади, иқтидо қилади, назар солади, сенинг қилаётган ишларингдан бошқалар таъсирланади. Шунинг учун сен амалларингни гўзал қилиб бажаргин, ҳеч нуқсони бўлмасин, шунда сенга савоб бўлади ва агар хато ва гуноҳ қилсанг, уларнинг ҳам гуноҳи сенга бўлади. Шунинг учун ҳам уларнинг олдида амалингни яхши қилгин, токи улар сенга хушуъ ва хузуъда, ибодатларни гўзал ҳолда адо этишда эргашсин», дейди. Буниси аввалгисидан ҳам махфийроқдир. Аввалгисида алданмаганлар бунисида алданади. Ваҳоланки, бу айни риёдир, ихлосни ботил қилувчидир.

Учинчиси: Аввалгиларидан ҳам дақиқроқ бўлиб, бунда банда шайтоннинг ҳийла-найранглари тўғрисида анчагина маълумот ва тажрибага эга бўлгандир. У хилват билан жамоатнинг ичида ибодат қилишда бирор-бир фарқ бўлса, бу риё эканлигини билади. Яна ҳақиқий ихлос хилватда ҳам, жамоатнинг ичида ҳам бир хил намоз ўқишда эканлигини ҳам билади. Ва жамоат олдида одатдагидан бошқача намоз ўқишга ўзидан ҳам, Роббидан ҳам ҳаё қилади. Шунинг учун жамоатдаги намози ёлғиз ўзи хилватда ўқиган намозидан фарқли бўлиб қолмаслиги учун ёлғиз ўзи ўқиганда худди жамоат олдида ўқиётгандек, гўзал суратда намоз ўқийди. Бу эса энг махфий риёдир. Чунки у инсон хилватда гўзал намоз ўқишининг боиси жамоат олдида ҳам худди шундай намоз ўқишдир. Демак, у намозни хилватда ҳам, жамоатда ҳам халқ кўриши учун ўқиётган бўлади. Ҳақи-

кий ихлос эса намоз ўқиётганида атрофдагиларга умуман эътибор бермаслиги, хилватда ҳам, жамоатда ҳам атрофида ҳайвонлар борми, одамлар қараб турибдими ёки бошқа жисмлар турибдими, умуман фарқи бўлмаслиги керак. Ким ибодатини мана шу ҳолда адо этса, мана шу ихлосдир.

Тўртинчи: Риёнинг бу тури янада дақиқроқ ва махфийроқдир. Намоз ўқувчи ўзига одамлар қараб турганини биледи, шайтон эса унга «Одамлар қараб турибди, намозингни хушуъ билан ўқи», дейишга ожизлик қилади. Чунки бу намозхон шайтоннинг бундай фитналаридан огоҳдир. Шунинг учун ҳам шайтон унга бошқача сўзни айтади: «Аллоҳнинг азамати тўғрисида тафаккур қил ва Унинг жалоли тўғрисида фикр юрит, чунки сен Унинг рўпарасида турибсан, Аллоҳдан ғофил бўлган қалбингга Аллоҳ назар солишидан ҳаё қил», дейди. Шунда бу насихатлар намозхоннинг қалбига ўрнашади, намозни хушуъ билан ўқийди ва ўзича бу айни ихлосдир, деб ўйлайди. Аслида эса бу айни шайтоннинг макри ва хийласидир. Чунки агар бу хушуъ Аллоҳнинг иззат ва жалоли туфайли бўлганида, хилватда ҳам айнан шундай бўлиши керак эди. Чунки бу ҳолат бошқалар уни кўриб туришига хос эмас.

Шайтоннинг мазкур хийла-найранглари бўлган офатлардан кутулишнинг йўли юқоридаги тафаккур, хушуъ ва хузуъ хилватда ҳам, жамоатда ҳам бир хил бўлишидир. Намозхоннинг тафаккури, хушуъ ва хузусига худди оддий ҳайвонлар ёки жисмлар сабаб бўлмаганидек, бирор кишининг ҳозир бўлиши ҳам сабаб бўлмаслиги керак. Модомики намозхон учун унинг ўқиётган намозига бирор инсоннинг назари тушиши билан оддий ҳайвонларнинг назари тушиши ўртасида бирор фарқ бўлар экан, демак, унинг бу амалида ихлос йўқ. Балки риёдан бўлган махфий ширк мавжуддир. Бу ширк эса Бану Одамнинг қалбида қоронги зулмат кечада қоп-қора тошнинг

устида қоп-қора чумолининг юришидан ҳам махфийрокдир. Бундай хатарлардан вокиф бўлиш учун эса Аллоҳ таолонинг тавфики шартдир. Аллоҳнинг Ўзи қай бир бандасини манфаатли илм-маърифат ила, тафаккур ва тадаббур ила сийлаган бўлса, ўшаларгина нажот топадилар. Акс ҳолда шайтон ҳар бир мўминни ҳар бир ҳаракатида, ҳатто мўйлабни қисқартириш, соқолни ўстириш, жума куни хушбўйлик суртиш, янги либос кийиш, тирноқларни олиш, мисвок ишлатиш каби оддий ишларда ҳам риё қилишга ундайди. Чунки биз оддий деб айтаётган ишларнинг барчаси Пайғамбаримизнинг суннатларидир. Лекин бу ишларда нафснинг ҳам махфий насибаси бор. Сабаби, юқоридаги ишларнинг барчаси халкнинг назари тушадиган, қолаверса, инсоннинг табиатига ёқадиган ишлардир. Шунда шайтон васваса қилади: «Буларнинг ҳаммаси суннатдир, уларни ҳеч қачон тарк этмагин, акс ҳолда одамларнинг олдида суннатларни тарк этувчи бўлиб қоласан», дейди. Шунда унинг қалбида мазкур суннатларни бажаришга махфий хоҳиш пайдо бўлади. Бунинг боиси эса инсонларнинг назаридир. Демак, бу амаллар ихлосдан эмас.

ИХЛОС ҲАҚИДАГИ РИВОЯТ ВА ҲИКОЯЛАР

Сиз холис Аллоҳ учун амал қилганмисиз?

Ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам дедилар: «Уч киши пиёда йўлга чикди. Кейин ёмғирда қолиб, тоғдаги бир ғорга кириб олишди. Бирдан олдиларига (ғор оғзига) бир харсанг тушди. Шунда улар бир-бирларига: «Аллоҳга ўзингиз қилган энг афзал амал ила дуо қилинглар», дейишди.

Улардан бири: «Аллоҳим! Менинг ёши улуг, кекса ота-онам бор эди. Мен чиқиб, қўй боқар эдим, кейин келиб, сут соғар ва уни ота-онамга олиб келар эдим. Уни улар

ичишарди, сўнгра гўдакларим ва аҳлу аёлимға ичираар эдим. Бир кеча ушланиб қолдим. Келсам, икковлари ҳам ухлаб қолишибди. Уларни уйғотгим келмади. Болалар эса оёғим остида изиллаб йиғлашар эди. Мен ҳам, ота-онам ҳам тонг отгунча шу ҳолда бўлдик. Аллоҳим, агар мени шу ишни Сенинг розилигингни истаб қилган, деб билган бўлсанг, бизга бир тирқиш очгин, ундан осмонни кўрайлик», деди. Шунда уларга тирқиш очилди.

Бошқаси эса: «Аллоҳим, Ўзинг биласанки, мен амакимнинг қизларидан бирини эркак кишининг аёлларини энг қаттиқ севишидек севар эдим. (Қиз) «Юз динор бермагунингча бунга етиша олмайсан», деди. Мен шунга (пулга) уриниб юриб, ниҳоят уни тўпладим. Кейин унинг икки оёғи орасига чўккалаганимда, у: «Аллоҳдан кўрк! Ҳақини бермай туриб мухрни очма!» деди. Шунда мен ўрнимдан туриб кетдим ва уни тарк этдим. Агар мени шу ишни Сенинг розилигингни истаб қилган, деб билган бўлсанг, бизга бир тирқиш очгин», деди. Шунда уларга учдан икки қисм очилди.

Кейингиси: «Аллоҳим! Ўзинг биласанки, мен бир фарақ* маккажўхори эвазига мардикор ёллаган эдим. Кейин унга шуни берган эдим, олишдан бош тортди. Мен ўша бир фарақни атайлаб экиб, шунинг орқасидан сигирлар ва уларнинг молбоқарини ҳам сотиб олдим. Кейинроқ у келиб: «Эй Аллоҳнинг бандаси, ҳақимни бер», деди. Мен: «Анави сигир ва унинг молбоқарига бор, улар сеники», дедим. У: «Мени масхара қиляпсанми?» деди. Мен: «Сени масхара қилаётганим йўқ, улар сеники», дедим. Аллоҳим, агар мени шу ишни Сенинг розилигингни истаб қилган, деб билган бўлсанг, бизни қутқаргин», деди. Шунда уларга (йўл) очилди».

Бошқа бир ривоятда: «**Чиқиб, юриб кетдилар**», дейилган (*Икки шайх ва Насоий ривоят қилишган*).

Маслама ибн Абдулмалик румларнинг катта бир қалъасини камал қилиб турган лашкарбоши эди. Қалъанинг деворлари баланд, кириш йўллари деярли тўсилганги учун румликларнинг қўллари баланд келиб, юқоридан мусулмонларни ўкка тутишар эди. Мусулмон лашкарлари анча толиққан, чарчоқдан сустлик қила бошлаган эдилар. Қоронғи тушгач, лашкарлардан бири қийин бўлса-да, бир чорани ўйлаб, яширин тарзда, тунда қалъанинг эшигига бориб, амаллаб бир тешик очиб қайтди. Лекин бу ҳақда ҳеч кимга чурқ этмади. Эрталаб одатдагидек, мусулмонлар жангга ҳозирланганларида, ҳалиги йигит тунда ўзи очган тешикдан кирди-да, эшикни очиб юборди. Лашкарлар ичкарига отилиб кириб, қалъанинг деворларига чиқдилар. Бир неча лаҳзада қалъанинг деворларида, саҳналарида такбирлар янграб, ғалаба қўлга киритилди. Аллоҳу акбар! Жангдан сўнг қўмондон Маслама ибн Абдулмалик лашкарни тўплаб: «Тешикни очган ким, чиксин, мукофотлайлик», деди. Лекин... Ҳеч ким чикмади. Сўзларини яна қайтарди, яна ҳеч ким чикмади. Ғалабанинг эртасига лашкарни йиғиб, яна талабини такрорлади, учинчи кунни ҳам шундай бўлгач, ўрнидан туриб: «Тешикни очган одамга қасам билан буйруқ қиламан, кундузими ё тундами, қачон хоҳласа, келсин», деди. Тунда амирнинг чодирига юзлари ўралган бир киши келди. «Тешикни очган сенми?» сўради амир. «Тешикни очган киши амиримизнинг қасамларини бажармоқчи, аммо учта шарти бор!» деди юзи ўралган киши. «Нима экан?» «Исмини сўрамайсиз! «Юзингни оч», демайсиз! Мукофот тайинламайсиз!» «Унга айт, талаблари қондирилади». «У мен эдим», деди-да, зудлик билан орқасига қайтиб, лашкар чодирлари орасида кўздан ғойиб бўлди. Қилганларинг Аллоҳга холис бўлмаса, амалларни дўндир-

дим, деганинг бекор! Шундан сўнг қўмондон ҳар намозида: «Эй Роббим, мени тешиқ соҳиби билан бирга тирилтир, мени тешиқ соҳиби билан бирга тирилтир», деб дуо қиладиган бўлди. Ўзингиз билан Яратган Робб орасида солиҳ амал билан ҳеч ким билмайдиган алоқа боғлангки, калблар текшириладиган кунда нафи тегсин.

Улуғларда ихлоснинг самараси намоён бўлиши.

Али каррамаллоҳу ваҷҳаҳу айтадилар: «Мўминлар амири Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг даврларида бир туш кўрдим: мен бомдод намозини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг орқаларида туриб ўқидим. Намозни ўкиб бўлгач, масжид эшиги томон юрдим ва у ерда бир товоқ хурмо олиб турган аёлни кўрдим. У аёл менга: «Эй Али, мана бу товоқни олгин-да, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга бер, асҳобларига тақсимлаб берсинлар», деди. Мен уни олиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларига қўйдим. Ул зоти шариф қўлларини чўзиб, товоқдан бир дона хурмо олдилар-да, менинг оғзимга солдилар. Шунда мен у зотга: «Эй Аллоҳнинг Расули, жуда ширин хурмо экан. Яна бир дона беринг», дедим. Лекин шу пайт, бошқа хурмо берилишидан олдин бомдодга айтилган азон туфайли уйғониб кетдим. Ўрнимдан туриб, Расулуллоҳнинг масжидлари сари отландим. Бомдодни Умар розияллоҳу анҳунинг орқаларида туриб ўқидим. Намозни ўкиб бўлгач, эшик томон юрдим. Масжид эшигининг ёнида бир товоқ хурмо кўтариб турган аёлни кўрдим. У аёл: «Эй Али, мана бу товоқни олиб, мўминлар амирига бер, асҳобларга тақсимлаб берсин», деди. Ундан товоқни олиб, Умар розияллоҳу анҳунинг олдиларига қўйдим. Умар розияллоҳу анҳу қўлларини чўзиб, товоқдан бир дона хурмо олдилар-да, менинг оғзимга тутдилар. Хурмонинг лаззати-

ни хис қилиб, унга: «Эй мўминлар амири, яна битта хурмо беринг», дедим. Умар розияллоху анху эса менга: «Эй Али, агар Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам берганларида, мен ҳам берар эдим», деди». Али каррамаллоху ваххаху ажабланиб, қўлини тортди ва: «Эй Умар, бу сиз кўрган тушми ёки ғойибдан хабарми?» деди. Умар розияллоху анху: «Эй Али, Аллоҳга қасамки, бу туш ҳам эмас, ғайб ҳам эмас. Агар мўмин қалбини Аллоҳ учун холис қила олса, Аллоҳнинг нури ила кўради», дедилар.

Мўминларнинг онаси Оиша розияллоху анҳо бир туш кўрдилар. Унда бир куни кечаси учта ой бирин-кетин осмондан у зотнинг хужраларига тушди. Уйғонганларидан сўнг бу тушни оталари Абу Бакрга айтиб бердилар. Шунда Абу Бакр розияллоху анху унга: «Тез фурсатда хужрангга кишиларнинг энг улуғларидан учтаси дафн қилинажак», дедилар. Ва шундай ҳам бўлди.

Биринчиси – Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам;

Иккинчиси – Абу Бакр розияллоху анху – Расулуллохнинг ўринбосарлари.

Учинчиси эса – Амирал мўминин Умар ибн Хаттоб розияллоху анху.

Ибн Сирин раҳматуллоҳи алайҳнинг ҳузурларига икки киши келди. Улардан бири: «Эй имом, мен тушимда азон айтаётган эмишман. Бунинг таъбири нима бўлади?» деб сўради. Имом унинг юзига қарадилар-да, сўнг: «Сен тез-да Аллоҳнинг Байтини ҳаж қиласан», дедилар. Иккинчиси: «Эй имом, мен ҳам тушимда азон айтаётган эканман», деб таъбирини сўради. Имом унинг ҳам юзига қарадилар-да, сўнг: «Сен ўғрисан, тезлик билан Аллоҳга тавба қил», дедилар. У ерда ҳозир бўлганлар бундан ажабланиб: «Эй имом, нима учун иккинчи туш кўрган одамнинг тушини таъбир қилиб, уни ўғри деб айтдингиз?» деб сўрашди.

Шунда имом: «Улардан биринчисининг юзига карасам, такво, нажот, ихлоснинг аломатлари бор экан. Шунда хотирамга Аллоҳнинг қуйидаги ояти каримаси келди:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ
مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾

«Одамларни ҳажга чақир, улар сен томон пиёда ва озиб кетган уловлар устида узоқ-узоқ йўллардан келсинлар» (*Ҳаж сураси, 27-оят*).

Иккинчисининг юзига қараб, унда маъсиятнинг шумлиги, гуноҳларнинг зулматини кўрдим ва Аллоҳнинг қуйидаги ояти каримаси ёдимга тушди:

ثُمَّ أَذِّنْ مُّوَدِّنٌ أَيْتَهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَّرِقُونَ ﴿٧٠﴾

«Сўнгра жарчи: «Эй карвондагилар, сизлар ўғри-дирсизлар», деб жар солди» (*Юсуф сураси, 70-оят*).

Юқоридаги ривотларда келтирилганидек, агар инсоннинг ихлоси мукаммал бўлса, яъни қалби ёлғиз Аллоҳ учунгина холис бўлса, у Аллоҳнинг нури ила кўп нарсаларни кўра олади. Чунки Аллоҳ таоло ихлосли бандаларни мана шундай кароматлар билан тақдирлаб туради. У Зот ҳақиқий мухлис бандаларга оддий инсонлар учун номаълум бўлган нарсаларни аён қилиб, Ўзининг дўстларини доимо қўллаб-қувватлаб туради.

Илм талаб қилишда тақвонинг аҳамияти.

Толиби илм ўзида ҳосил қилиши керак бўлган фазилатлардан яна бири тақводир. Толиб ўз қалбида ихлосни мужассам қилганидан сўнг барча маънавий иллатлардан халос бўлган қалбига биринчи бўлиб тақво фазилатини жойлаштириши

керак. Ихлос барча иллатларни, орзу-ҳавасларни, тамагирлик ва хаттоки ухровий мукофотларни ҳам қалбдан суғуриб чиқариб ташлаш билан ҳосил бўлади. Агар у қалбга фазилатларни жойлаштираман деса, у иллатлар билан аралашиб кетиши мумкин. Натижада эса холислик рўёбга чиқмайди. Бун оддийгина мисол билан тушуниш мумкин: бир шаффоф идишда чанг, ғубор ёки бирор ичимликнинг қолдиги бор, дейлик. У идишга топ-тоза, тиниқ зилол сувни қуйсангиз, сувнинг ранги, таъми ёки ҳиди ўзгариши мумкин. Бунинг сабаби оддий: идиш яхшилаб тозаланмаган, олдин қуйилган ичимликларнинг излари, қолдиқлари ювиб кетказилмаган. Бундай идишга қуйилган зилол сув ҳам албатта булғанади. Қалб ҳам худди шундай бир идишдир. Унга фазилатларни жойлаштиришдан олдин албатта, ихлос воситаси билан ҳар тарафлама тозалаш керак. Ундан кейингина ҳар қандай фазилатни жойлаштирамангиз, мақсадга мувофиқ бўлади ва у ўз самарасини беради. Мана шундай фазилатлардан бири тақводир.

«Такво» сўзи «сақланмоқ», «эҳтиёт бўлмоқ» деган маъноларни билдиради. У «виқоя» сўзидан олинган бўлиб, бир нарсани унга озор ва зарар берадиган нарсадан сақлашни англатади. Бинобарин, тақво ўзини кўрқинчли нарсадан сақлашдан иборатдир. Гоҳида «такво» хавф маъносига ёки аксинча ҳам ишлатилади.

Ҳазрати Умар розияллоху анҳудан: «Такво нима?» деб сўралганда, «Араблар сертикан майдондан ялангоёқ бўлиб, тикандан сақланиб ўтиб кетишни тақво деб аташади», деганлар.

Инсонлар томонидан содир қилинадиган гуноҳ ишлар ҳам худди тиканларга ўхшайди. Ким улардан эҳтиёт бўлмаса, озор чекади, улардан сақланиб юрган киши эса тақво қилган бўлади. Оқибатда тақво инсон қалбидаги ҳолатга айланади. Бу ҳолат қалбни ҳар доим Аллоҳ таолонинг сезгиси билан яшайдиган ҳассос қилиб қўяди.

Таквонинг истилоҳдаги таърифлари:

Роғиб: «Шариат урфида такво нафсни гуноҳдан муҳофаза қилишдир. Бу ман қилинган нарсаларни тарк этиш билан бўлади. Баъзи мубоҳларни тарк қилиш ила мукаммал бўлади», деган.

Ферузободий: «Такво ҳар бир зарарли нарсадан, яъни маъсиятдан ва ортиқча, кераксиз нарсалардан четда бўлишдир. Шунга биноан у фарз ва нафлга тақсимланади», деган.

Ўтган азизлардан Толқ ибн Ҳабиб айтадилар: «Такво Аллоҳнинг раҳматидан умидвор бўлиб, Унинг нури ила Унга тоат қилмоқ ва Аллоҳнинг азобидан қўрқиб, Унинг нури ила қайтарган ишларини тарк қилмоқдир».

Али розияллоху анху: «Такво Аллоҳдан қўрқиш, Қуръонга амал қилиш, озга қаноат қилиш, кетадиган кунга тайёргарлик кўришдир», деганлар.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху:

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳдан чинакам қўрқув билан қўрқингиз ва мусулмон бўлмай дунёдан ўтмангиз!» (Оли Имрон сураси, 102-оят) ояти ҳақида шундай деганлар: «Аллоҳга чинакам такво қилиш дегани, У Зотга итоат қилиб, осий бўлмаслик, У Зотни доим зикр қилиб, асло унутмаслик, Унинг неъматларига доимо шукр қилиб, куфрони неъмат қилмасликдир».

Банданинг шукри барча тоатларда бўлиши керак. «У Зотни доим зикр қилиб, асло унутмаслик» деганда, банда Аллоҳнинг барча амру фармонларига сўз ва амалда бутун қалби билан бўйсунитиши, қайтариқларидан бутунлай қайтиши назарда тутилади.

Абу Дардо розияллоху анху шундай дейдилар: «Чинакам такво – банда зарра оғирлигидаги гуноҳни ҳам қилишдан сақланиши, баъзи ҳалол нарсаларнинг ҳам ҳаром бўлиши мумкинлигидан, ўша нарса ўзи билан Аллоҳнинг

ўртасида парда бўлиб қолишидан кўркиб, ўша ишни тарк этишидир. Зеро, Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилган: **«Ким зарра вазнича яхшилик қилса ҳам кўрадир. Ва ким зарра вазнича ёмонлик қилса ҳам кўрадир»** (Залзала сураси, 7-8-оятлар). Шундай экан, бирор-бир яхшиликни ҳам паст санамасдан қилавергин, бирор-бир ёмонликни ҳам паст санамасдан, ундан сақлангин».

Суфён Саврий раҳимаҳуллоҳ: «Такводорлар деб номланишининг сабаби, улар бошқалар сақланмайдиган нарсалардан ҳам сақланганлари учундир», дейдилар.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу айтадилар: «Такводорлар Аллоҳнинг иқобидан кўркиб, Унинг қайтарган нарсаларидан қайтадиган, раҳматини умид қилиб, буюрган нарсаларини тасдиқлаб, амал қиладиган кишилардир».

Ҳасан Басрий раҳимаҳуллоҳ: «Такводорлар Аллоҳ ҳаром қилган нарсалардан сақланадиган, буюрган нарсаларини бажарадиган зотлардир», деганлар.

Умар ибн Абдулазиз раҳимаҳуллоҳ айтадилар: «Кундузларини рўза тутиб, кечаларини намоз ўқиб ўтказиб, бошқа пайт гуноҳни ҳам содир этиш Аллоҳга такво қилиш эмас. Ҳақиқий такво Аллоҳ ҳаром қилган нарсани тарк этиш, У Зот буюрган нарсани бажаришдир. Ким булардан ташкари яна бирор яхшиликка эришса, бу яхшилик устига яхшилик ҳисобланади».

Мусо ибн Аъюн раҳимаҳуллоҳ дейдилар: «Такводорлар ҳаромга тушиб қолишдан кўркиб, баъзи ҳалол нарсалардан ҳам ўзларини эҳтиёт қилганлари учун Аллоҳ таоло уларни «такводорлар» деб номлади».

Маймун ибн Меҳрон раҳимаҳуллоҳ: «Такводор – ўзини кўп ҳисоб-китоб қилувчи кишидир», дейдилар.

Кўпинча «такво» калимаси, Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу айтганларидек, ҳаромдан четланиш маъносида ишлатилади. Бир киши Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан такво ҳақида сўра-

ди. Шунда у зот: «Сен тиканли йўлдан юришга мажбур бўлиб қолсанг, нима қиласан?» дедилар. Ҳалиги одам: «Агар шундай йўлдан юришим керак бўлиб қолса, эҳтиёт бўлиб, тиканларни босиб юбормасликка ҳаракат қилиб юраман ёки йўлнинг энг четидан аста юриб ўтиб оламан, ёхуд у йўлдан умуман юрмай, ортимга қайтиб кетаман», деди. Шунда Абу Ҳурайра розияллоху анху: «Мана шу ишинг такводир», дедилар.

Авн ибн Абдуллоҳ раҳимаҳуллоҳ шундай деганлар: «Таквонинг мукамал бўлиши аввало нималардан сақланиш кераклигини билиш ва улардан сақланиш билангина амалга ошади».

Маъруф Кархий раҳимаҳуллоҳ Бакр ибн Хунайс раҳимаҳуллоҳдан қуйидагиларни нақл қиладилар: «Нималардан сақланиш лозимлигини билмайдиган одам қандай қилиб такводор бўлиши мумкин?!» Кейин Маъруф Кархий дедилар: «Агар тақво илмини билмасанг, рибо ейсан, агар тақво илмини билмасанг, аёл киши сенга рўпара келган пайтда кўзингни пастга қаратмайсан, агар тақво илмини билмасанг, ўз қиличинг билан ўз бўйнингга урасан».

Ибн Ражаб раҳимаҳуллоҳ дедилар: «Таквонинг асли банда ўзи билан сақланиши керак бўлган нарса ўртасига сақлайдиган бир тўсиқ қўйишидир. Банданинг Роббига қиладиган ҳақиқий тақвоси ўзи билан Роббининг иқоби ўртасига иқобдан асрайдиган тўсиқ қўйишидир. Тақво Аллоҳ буюрганини қилиш ва маъсиятидан четланишдир».

Ушбу ҳикматда кўпчилик эътибор бермайдиган ажойиб бир ҳақиқат ўз ифодасини топган. «Тақво Аллоҳ буюрганини қилиш ва маъсиятидан четланишдир». Демак, тақво кўпчилик ўйлаганидек, фақатгина маъсиятлардан сақланиш эмас, балки Аллоҳ буюрганини қилиш ҳамдир. Чунки «тақво» сўзининг таърифига эътибор берадиган бўлсак, «маъсиятни тарк қилмоқ», «сақланмоқ», «эҳтиёт бўлмоқ» деган маъноларни ифода этади. Бунда кўпчилик шаръан

очик-ойдин айтилган маъсиятлардан сақланишни тушунади. Аслида эса Алоҳнинг буйруқларни бажармасликнинг ўзи катта маъсиятдир. Яъни иймон келтирмаслик, намоз ўқимаслик, рўзани тарк этиш, закот бермаслик, ҳажга бормаслик, ота-онани рози қилмаслик ва ҳоказоларнинг ҳаммаси тақвосизликдир. Демак, том маънодаги тақво юзага чиқиши учун яна такрор айтамиз, Аллоҳнинг буйруқларини бажариш ва қайтарганларидан қайтиш лозим бўлади. Мазкур маъноларни юқорида ўтган барча таърифларда ҳам кўришимиз мумкин. Сўзимизнинг далили сифатида Аллоҳ таолонинг бир неча ояти карималарини эслаб ўтамиз.

Қуръони Каримнинг 175 та оятида «тақво» сўзи келган. Мазкур оятларни ўрганиб чиққан уламоларимиз уларнинг қуйидаги сарлавҳаларга тақсимланишини мулоҳаза қилганлар:

Тақводорларнинг сифатлари ҳақидаги оятлар.

Аллоҳ таоло Бакара сурасида шундай марҳамат қилади:

الْم ﴿١﴾ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

«Алиф лам мим. Ушбу Китобда ҳеч шубҳа йўқ, у тақводорларга ҳидоятдир. Улар ғайбга иймон келтирадиган, намозни тўкис адо этадиган ва Биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан нафақа қиладиганлардир. Ҳамда сенга нозил қилинган нарсага ва сендан олдин нозил қилинган нарсаларга иймон келтирадиган ва охиратга аниқ ишонадиганлардир. Ана ўшалар Роббларидан бўлган ҳидоят узрадирлар ва ана ўшалар, ўшаларгина зафар топувчилардир» (1 – 5-оятлар).

Яъни Қуръони Карим шундай китобки, унинг ҳақлигига ҳеч шак-шубҳа йўқ. Унда ҳамма нарсa очик-ойдин, аниқ-равшандир.

Қуръони Каримнинг яна бир сифати – **«такводорларга ҳидоятдир»**.

Ҳидоят – мақсадга эриштирувчи йўлни лутф билан кўрсатишдир. Такводорлар эса уқубатга элтувчи нарсалардан сақланадиган шахслардир.

Демак, Қуръони Карим ҳидоятдан баҳраманд бўлиш учун такводор бўлиш керак экан. Таквосиз қалбга Қуръони Карим ҳидоят солмайди. Кимки Қуръони Каримдан ҳидоят олибдими, демак, унда такво бор экан.

Кейинги оятда мазкур такводорларнинг сифатлари келади:

Биринчиси – «ғайбга иймон келтирадиган».

Абул Олия ғайбга иймон келтиришнинг тафсирида: «Аллоҳга, Унинг фаришталарига, китобларига, пайғамбарларига, қиёмат кунига, жаннатига, дўзахига, мулоқотига, ўлимдан кейинги ҳаётга ва қайта тирилишга ишонишдир», деган эканлар.

Амр ибн Шуъайбдан, у отасидан, у бобосидан ривоят қилинади:

«Бир куни Набий алайҳиссалом саҳобаи киромларига: **«Сизнингча, кимнинг иймони ажойиб?»** дедилар. Саҳобалар: «Фаришталарники», дейишди. У зот: **«Улар Роббларининг олдида туриб, иймон келтирмасалар, қандай бўлади?»** дедилар. Саҳобалар: «Пайғамбарларники», дейишди. Набий алайҳиссалом: **«Уларга ваҳий нозил бўлиб турса ҳам иймонга келмасалар, қандай бўлади?»** дедилар. Саҳобалар: «Бизники», дейишди. У зоти бобаракот: **«Мен ораларингизда туриб, иймон келтирмасаларингиз қандай бўлади?»** дедилар. Сўнг ўзлари жавоб қилдилар: **«Мен учун халойиқнинг ичида иймони ажойиби сизлардан ке-**

ийн келадиган ва саҳифалардаги Китобга иймон келтирадиган қавмлардир», дедилар» (*Ҳоким ривоят қилган*).

Инсон ғайбга иймон келтириш билан ҳайвондан ажралиб туради. Чунки ҳис қилиш аъзолари ёрдамида уларга моддий таъсир этувчи нарсаларни идрок қилиш билан ишониш ҳайвонларда ҳам бор. Ғайбга иймон келтириш туфайли инсон ўзини ўраб турган ҳиссий дунёдан чексиз уфқли, кенг оламга чиқади.

Иккинчиси – «намозни тўқис адо этадиган».

Яъни, улар Аллоҳга ибодат қиладилар. Бандага қул бўлишдан озод бўлиб, бандаларнинг Парвардигорига қул бўладилар. Намоз орқали банда Аллоҳ таолога боғланади. Шунингдек, бошқа улкан яхшиликларга эришади..

Учинчиси – «Биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан нафақа қиладиганлар».

Тақводор мўмин-мусулмон одамнинг эътиқодига кўра, унинг кўлидаги мол-дунё Аллоҳ берган ризқдир, ўзи яратган нарса эмас. Шунинг учун ҳам тақводор инсон Аллоҳ берган ризқдан ўзининг заифҳол, муҳтож биродарларига садақа қилади.

Тўртинчи сифат – Муҳаммад алайҳиссаломга нозил қилинган Қуръони Каримга ва у зотдан олдин нозил қилинган самовий китобларга иймон келтириш. Бу нарса тақводорларнинг, Ислому умматининг буюк сифатларидан бири бўлиб, бошқа ҳеч бир умматда йўқдир. Чунки Ислому умматидан бошқа ҳеч бир уммат Аллоҳдан нозил бўлган барча китобларга бирдек иймон келтирмаган. Ислому уммати Аллоҳ нозил этган барча китобларга бирдек иймон келтиради.

Бу ҳол эса аслида башариятнинг китоблари ва набийлари бир эканининг аломатидир.

Бешинчи сифат – «охиратга аниқ ишонадиган».

Яъни, ҳеч шак-шубҳа қилмай ишонадилар. Охиратга ишониш инсонни тор дунёдан кенг дунёга чиқаради. Унинг

ҳаёти имтихонларга тўла бу беш кунлик дунё билан тугамаслигини билдиради. Келажагининг узоқ эканини, ниҳоятсиз яшаш олами бор эканини билдиради.

Ушбу беш сифат инсоният учун ниҳоятда зарур сифатлар бўлиб, ким шуларни ўзида мужассам қилса, Қуръон ҳидоятидан тўла баҳраманд бўлади.

Қуръон ҳидоятидан баҳраманд бўлган кимса эса икки дунё саодатига эришади. Шунинг учун ҳам келаси оятда мазкур беш сифатга соҳиб бўлганлар эришадиган натижанинг эълони келяпти:

«Ана ўшалар Роббларидан бўлган ҳидоят узрадилар ва ана ўшалар, ўшаларгина зафар топувчилардир».

Ким нажот топишни истаса, ўзида тақводорлик сифатларини мужассам қилишга уринсин.

Аллоҳ таоло бандаларига марҳамат қилиб айтадики:

يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنٰكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَّاُنْثٰى وَجَعَلْنٰكُمْ شُعُوْبًا وَّقَبَاۤىِٕلَ لِتَعَارَفُوْۤا
اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ

«Эй одамлар! Биз сизларни бир эркак ва аёлдан яратдик ва сизларни ўзаро танишишингиз учун халқлар ва қабилалар қилиб қўйдик. Аллоҳнинг ҳузuriда энг ҳурматлигингиз энг тақводорингиздир. Албатта, Аллоҳ ўта билувчидир, ўта хабардордир» (*Ҳужурот сураси, 13-оят*).

Дунёда қанчадан-қанча динлар, миллат ва элатлар, юрт ва қабилалар бор. Уларнинг барчаларининг ўртасида инсонийликни ўлчайдиган, уларнинг кадр-қийматини белгилаб берадиган турли-туман мезонлар бор. Лекин уларнинг барчасини ўрганиб чиқадиған бўлсак, асосан қуйидаги нарсалар атрофида айланади. Яъни инсоннинг мол-дунёси, миллати, ирқи, насл-насаби ва ташқи гўзаллиги асосий мезонлар ҳисобланади. Лекин мазкур мезонларнинг барчаси ҳақиқий ўлчам эмасдир. Чунки

бу ўлчамларнинг ҳеч бири ҳақиқий инсонийликни ифода этолмайди. Қолаверса, бу ўлчамлар илоҳий ўлчамга мувофиқ эмасдир. Аллоҳ таоло Ўзининг ояти каримсида айнан ана шу ўлчам тўғрисида: «Албатта, Аллоҳнинг ҳузурида энг ҳурматлигингиз энг тақводорингиздир», деб марҳамат қилган.

Худди шу оятнинг маъносида Расулуллоҳ алайҳиссолату вассаломдан кўплаб ҳадислар келган.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳ суратларингизга ва молу дунёларингизга қарамайди, балки қалбингиз ва амалингизга қарайди», дедилар» (Муслим ривоят қилган).

Ҳа, юқорида айтиб ўтганимиздек, инсонларнинг бошқа инсонларга нисбатан қиладиган муомала-муносабати асосан уларнинг суратлари ва мол-дунёларига қараб бўлади. Бу эса инсоннинг маънавияти, ахлоқ-одоби ва руҳий кечинмаларига эътибор бермайдиган, балки моддиятга ружу қўйган, уни барча нарсадан устун кўрадиганларнинг ўлчамидир. Илоҳий ўлчамда эса инсонларнинг қалблари ва қиладиган амалларига қаралади. Иймон ҳар бир инсоннинг қалбида бўлиб, унинг натижаси амалларида намоён бўлиши билан ифодаланади. Мана шундай ҳолат тақводорлик дейилади.

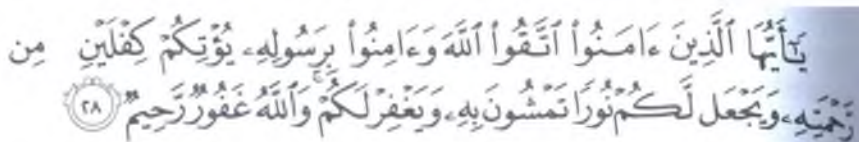
عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ: «انْظُرْ، فَإِنَّكَ لَيْسَ بِخَيْرٍ مِنْ أَحْمَرَ وَلَا أَسْوَدَ إِلَّا أَنْ تَفْضُلَهُ بِتَقْوَى». رَوَاهُ الْإِمَامُ أَحْمَدُ.

Имом Аҳмад Абу Зарр розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Назар сол, агар сенинг тақвода ортиқлигинг бўлмаса, қизилдан ҳам, қорадан ҳам яхши эмассан», дедилар» (Имом Аҳмад ривоят қилган).

Хавф ва қўрқув маъносидаги оятлар.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга такво қилинглр ва Унинг Расулига иймон келтиринглр. У Зот Ўз раҳматидан сизларга икки ҳисса берадир ва юришингиз учун нур берадир ҳамда сизларни мағфират қиладир. Аллоҳ ўта мағфиратлидир, ўта раҳмлидир» (Ҳадид сураси, 28-оят).

Иймон келтирган одамда албатта такво бўлиши керак. Таквосиз иш битмайди.

Шунингдек, Аллоҳга иймон келтириб, У Зотга такво қилишнинг зимнида У Зотнинг Расули Муҳаммад алайҳиссаломга иймон келтириш ҳам бор, бусиз мутлақо мумкин эмас.

Агар ким Аллоҳга иймон келтириб, У Зотга такво қилиб ва У Зотнинг Расули Муҳаммад алайҳиссаломга иймон келтирса, унга Аллоҳ таоло мукофот беради.

«У Зот Ўз раҳматидан сизларга икки ҳисса берадир ва юришингиз учун нур берадир ҳамда сизларни мағфират қиладир. Аллоҳ ўта мағфиратлидир, ўта раҳмлидир».

Демак, ундай кишига Аллоҳ таоло Ўз раҳматидан бир ҳисса эмас, икки ҳисса берар экан.

«ва юришингиз учун нур берадир...»

Бу неъмат Аллоҳ таолонинг энг улкан неъматидир. Инсоннинг икки дунё саодат йўлига юриши учун жоҳилият зулматларини ёритувчи нури бўлиши ниҳоятда аҳамиятли ва зарурдир.

Аллоҳ таоло ўшандоқ нурни фақат Ўзига иймон келтириб, такво қилган ва Расули Муҳаммад алайҳиссаломга иймон келтирганларга ваъда қилмоқда.

«...ҳамда сизларни мағфират қиладир. Аллоҳ ўта мағфиратлидир, ўта раҳмлидир».

Бу ҳол ҳам Муҳаммад алайҳиссаломнинг умматларининг бахтли ва бошқа умматлардан афзал эканига далолатдир.

Аллоҳ таоло таъкидлаб айтадики:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا
 اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга тақво қилингл-
 лар! Ҳар бир жон эртанги кун учун нима тақдим қил-
 ганига назар солсин. Аллоҳга тақво қилингллар! Аллоҳ
 нима амал қилаётганингиздан ўта хабардордир» (Ҳашр
 сураси, 18-оят).

Ушбу оятда Аллоҳ таоло мўминларга яна улар учун маҳ-
 буб бўлган нидо билан мурожаат қилиб, уларни Ўзига тақ-
 во қилишга чақирмоқда.

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга тақво қилингллар!»

Аллоҳга тақво қилиш Ундан кўрқишдир. Аллоҳдан кўр-
 қиш эса гуноҳ ишларни тарк этиш билан ва савоб ишларни
 кўплаб қилиш билан ҳосил бўлади.

«Ҳар бир жон эртанги кун учун нима тақдим қилга-
 нига назар солсин».

«Эртанги кун»дан мурод – қиёмат. Қиёмат нисбатан
 жуда яқин вақт, шунинг учун ҳам у «эрта» дейилади. Де-
 мак, ҳар бир инсон қиёмат куни учун нима иш қилганини
 ўйлаб, ҳисоб-китоб қилиб юриши керак. Албатта, қиёмат
 куни мол-дунё, мансаб, ҳасаб-насаб, ёр-дўст ёрдам бера
 олмайди, балки иймон, Ислом ва қилинган яхши амаллар
 ёрдам беради. Шунинг учун ҳар бир инсон қиёматга тайёр-
 гарлик кўриб кўйиши лозим.

Оятнинг охирида Аллоҳ таоло яна бир бор таквога буюради
«Аллоҳга такво қилинглар! Аллоҳ нима амал қи-
лаётганингиздан ўта хабардордир».

Бу таъкид таквонинг ниҳоятда аҳамиятли эканини бил-
диради.

Шу билан бирга, бу ерда Аллоҳ таоло ким такво қилаёт-
гани ва ким қилмаётганини билиб туришини ҳам таъкид-
ламоқда

Такводорларнинг мукофоти маъносидаги оятлар.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримда шундай марҳамат қилади

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ
عَنكُم سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

«Эй иймон келтирганлар! Агар Аллоҳга такво қил-
сангиз, сизга фурқон қилиб беради, ёмонликларингиз-
ни ўчиради ва сизни мағфират қилади. Аллоҳ буюм
фазл эгасидир» (Анфол сураси, 29-оят).

Яъни такводор кишига Аллоҳ таоло ҳақдан ботилни, ях-
шидан ёмонни ажратадиган, фарқлайдиган ҳидоят ва нур
бериб қўяди.

«Фурқон» дегани «ажратувчи», «фарқловчи» деганидир.
Ана ўша ҳидоят ва нур ила тўғри йўлдан юриб борилади.

Такводорларнинг гуноҳлари ҳам ювилади, ҳам мағфи-
рат қилинади. Бу катта бахтдир.

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ...

«Ким Аллоҳга такво қилса, унинг йўлини очиб қўя-
дир. Ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ берур» (Та-
лоқ сураси, 2-3-оятлар).

Яъни ким такво ила Аллоҳ таолонинг буюрганини қилиб, қайтарганидан қайтса, бу дунё ва у дунёнинг қийинчиликларидан чиқадиган йўлни Аллоҳ азза ва жалланинг ўзи кўрсатиб қўяди.

Такводорнинг мушкулени доимо Аллоҳ таолонинг ўзи енгил қилиб туради. Шу билан бирга, унга ўзи ўйлаб, хаёлига келмаган томондан ризку рўз етказиб беради.

Ибн Асокир раҳматуллоҳи алайҳ Салама ибн Саъийд розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мол келди. Абдуррахмон ибн Авф розияллоҳу анҳу унинг олдида келиб, «Эй мўминларнинг амири! Ушбу молдан бирор қора кун ёки воқе бўладиган иш учун байтулмолда тутиб турсангиз!» деди.

Умар унга «Бу гапни шайтондан бошқа ориз қилмаган. Аллоҳ таоло унинг хужжатини менга талқин қилди ва унинг фитнасидан мени сақлади. Келаси йилдан хавфсираб, Аллоҳга бу йили осий бўламанми?! Улар учун Аллоҳнинг таквосини тайёрлаб қўяман! Аллоҳ таоло: «Ким Аллоҳга такво қилса, унинг йўлини очиб қўядир. Ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ берур», деган. Мендан кейин келадиганга фитна бўлиши учунми?» деди».

Одатда кишилар ризку рўзим сероб бўлсин, деган мақсадда такводан воз кечишади. Бу эса аксинча натижага олиб келади.

Ушбу ояти кариманинг маъносидан келиб чиқадиган қоидада биноан, такводорлик қийинчиликларнинг осонлашиши ва ризкнинг ўйламаган тарафдан келишига сабаб бўлади.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу: «Қуръондаги энг катта умидбахш оят ушбу – «ва ман яттақиллаҳа яжъаллаҳу махражан ва йарзукҳу мин ҳайсу лаа яҳтасиб» оятидир», деган эканлар.

عَنْ ثَوْبَانَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يَرُدُّ الْقَدَرُ إِلَّا الدَّعَاءُ، وَلَا يَزِيدُ فِي الْعُمُرِ إِلَّا الْبِرُّ، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيُحْرَمُ الرِّزْقُ بِالذَّنْبِ صِيئُهُ». رَوَاهُ الْإِمَامُ أَحْمَدُ.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мавлолари Савбондан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қадарни дуодан ўзга ҳеч нарса рад қила олмайди. Умрни яхшиликдан ўзга ҳеч нарса зиёда қила олмайди. Банда қилган гуноҳи туфайли ризқдан маҳрум бўлади», дедилар» (Имом Аҳмад ривоят қилган).

Аввал ҳам айтиб ўтилганидек, тақво ҳақида оятлар кўп. Биз ҳар бир маънога оид бир ёки икки оятни мисол учун келтирдик, холос.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари тақво дорларнинг имоми бўлишлари билан бирга, тақво ҳақида кўплаб ҳадислар ҳам айтганлар. Юқоридагилардан ташқари яна баъзи бир ҳадисларни мисол тариқасида келтирамыз.

عَنْ الْعُرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ قَالَ: وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا بَعْدَ صَلَاةِ الْغَدَاةِ مَوْعِظَةً بَلِيغَةً، ذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ، وَوَجَلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ، فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّ هَذِهِ مَوْعِظَةٌ مُودَعٌ، فَمَاذَا تَعْهَدُ إِلَيْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، وَإِنْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ، فَإِنَّهُ مِنْ يَعِشْ مِنْكُمْ يَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، وَإِيَّاكُمْ وَمُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ؛ فَإِنَّهَا ضَلَالَةٌ، فَمَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَعَلَيْهِ بَسْنَتِي وَسُنَّةُ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِّدِينَ، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ирбоз ибн Сория розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Бир куни бомдод намозидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бизга жуда балоғатли ваъз қилдилар. Ундан таъсирланиб, кўзлар ёш тўкди, калблар титрокка тушди. Шунда бир одам: «Бу видолашувчининг мавъизаси-ку! Эй Аллоҳнинг Расули, бизга нимани васият қиласиз?» деди.

«Сизларга Аллоҳга тақво қилишни, агар ҳабаш қул (бошлик) бўлса ҳам, қулоқ осиб, итоат қилишингизни васият қиламан. Сиздан ким яшаб турса, кўплаб ихтилофларни кўради. Янги пайдо қилинган ишлардан эҳтиёт бўлинг, чунки улар залолатдир. Сиздан ким ўшанга етиб борса, унга менинг суннатимни ва рошид (хидоятли) халифаларнинг суннатиини маҳкам ушлаш лозим бўлади. Уни маҳкам тишлангиз», дедилар» (*Термизий ривоят қилган*).

Тақводорлик ҳар бир мусулмон учун ниҳоятда муҳим нарса бўлганидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бу масалани васиятларида биринчи бўлиб зикр қилдилар. Аллоҳ таолога тақво қилиш – У Зотнинг азобига, дўзах азобига сабаб бўладиган нарсалардан ўзини сақлашдир.

Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳга тақво қилишни қаттиқ тавсия этмоқдалар.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ كَانَ لَهُ ثَلَاثُ بَنَاتٍ أَوْ ثَلَاثُ أَخَوَاتٍ أَوْ ابْنَتَانِ أَوْ اخْتَانٌ فَأَحْسَنَ صُحْبَتَهُنَّ وَاتَّقَى اللَّهَ فِيهِنَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

Абу Саъид Худрий розияллоҳу анхудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Кимнинг учта кизи бўлса ёки учта синглиси бўлса, ёхуд икки кизи, ёки икки синглиси бўлса, у уларнинг суҳбатини яхши қилган бўлса ва уларнинг ҳақида Аллоҳга тақво қил-

ган бўлса, унга жаннат берилур», дедилар» (Термизий ва Абу Довуд ривоят қилишган).

Аллоҳга тақво қилиш нима эканини ва у билан банда қандай олий даражаларга етишишини ҳаммамиз яхши биламиз. Банда ўзининг ҳусни хулқи билан ҳам худди Аллоҳга тақво қилиш орқали эришган олий даражаларга эришиши мумкин экан. Аллоҳга тақво қилишга ҳусни хулқ ҳам қўшилса, қанчалар улуғ иш бўлар эди. Зотан, бу икки нарса бир-бири билан чамбарчас боғланган.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَاتَّبِعِ السَّبِيلَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Зарр розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам менга: «Қаерда бўлсанг ҳам, Аллоҳга тақво қил. Ёмонликка яхшиликни эргаштир. Бу уни ўчиради. Одамларга ҳусни хулқ ила муомала қил», дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Шарҳ: Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг бу ҳадиси шарифларида лозим тутиш зарур бўлган учта улкан ишнинг **биринчиси** ўлароқ тақвони зикр қилмоқдалар: «Қаерда бўлсанг ҳам, Аллоҳга тақво қил».

Банда қай маконда бўлса ҳам, қандай ҳолда бўлса ҳам, доимо Аллоҳ таолога тақво қилишни тарк этмаслиги лозим.

Иккинчиси: «Ёмонликка яхшиликни эргаштир. Бу уни ўчиради».

Инсон хатокор ва унутувчидир. Ногаҳон бирор ёмонликни содир этса, тезлик ила унга афсус ва надомат ила тавба қилган ҳолда бирор яхшиликни эргаштирсин, мазкур яхшилик унинг ёмонликларини ўчиради. Лекин мазкур маъноларни нотўғри тушуниб, уни суиистеъмол қилган

ҳолда қасддан ёмонликларни содир этиб, сўнгра «Ҳечқиси йўқ, кетидан бирор яхшиликни эргаштирсам, уни ўчириб юборади», деб бепарво бўлса, унинг аҳволи танг бўлади.

Учинчиси: «Одамларга ҳусни хулқ ила муомала қил».

Одатда ҳар бир инсон ўзига яхши муомала қилинишни хоҳлайди. Лекин ўзи бошқаларга худди шундай яхши муомалада бўлиши кераклиги тўғрисида ўйлаб ўтирмайди. Мана шу ҳолатнинг ўзи инсоннинг ҳусни хулқли эмаслигига етарлидир. Зотан, халқимизда «Қандай салом берилса, шундай алик олинади» деган нақл бор.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Ибн Масъуд розияллоҳу анҳуга шундай деганлар: **«Мендан кейин мен билан кўришишни, бирга бўлишни истасанг, Аллоҳдан кўркувни кучайтир. Аллоҳдан кўркув инсонни яхши амалларга йўллайди... Аллоҳдан кўрққанлар фақат Ундангина кўрқадилар, эҳтиёт бўладилар... Аллоҳдан бошқасидан кўрққанларни эса Аллоҳ ҳамма нарсадан кўрқитади...»**

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَكْرَمَ النَّاسِ؟ قَالَ: «أَتْقَاهُمْ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Эй Аллоҳнинг Расули, инсонларнинг энг қарамлиси қим?» дейишди. У зот: **«Тақводорроғи»**, дедилар» (Бухорий ва Муслим ривоят қилишган).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ، فَقَالَ: «تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан инсонларни энг кўп жаннатга киритадиган нарсa ҳақида сўрашди. У зот: **«Аллоҳга тақво қилиш ва ҳусни хулқ»**, дедилар» (Термизий ривоят қилган).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أُرِيدُ السَّفَرَ فَأَوْصِنِي، قَالَ: «عَلَيْكَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَالتَّكْبِيرِ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ»، فَلَمَّا وَلَّى الرَّجُلُ قَالَ: «اللَّهُمَّ اطْوِ لَهُ الْأَرْضَ، وَهَوِّنْ عَلَيْهِ السَّفَرَ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади: «Бир киши: «Эй Аллоҳнинг Расули! Сафар қилмоқчиман, менга насиҳат қилинг», деди. **«Аллоҳга тақво қилишни, ҳар баландликда такбир айтишни ўзингга лозим тут»**, дедилар. Ҳалиги одам ортига қайтганидан кейин яна: **«Аллоҳим! Унга ерни яқин қилгин ва сафарни унга осон қилгин»**, дедилар» (Термизий ривоят қилган).

Инсон сафарга чиқар экан, албатта, унинг ўзига яраша муаммолари, қийинчилик ва машаққатлари бўлади. Одатда муқимликда амалга оширилиши осон бўлган тақвони сафарда амалга ошириш ва унга риоя қилиш анча-мунча қийинчиликларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда айтилганидек, сафарга чиқаётган инсон: «Эй Аллоҳнинг Расули! Сафар қилмоқчиман, менга насиҳат қилинг», деди».

Демак, бирор инсон сафарга чиқмоқчи бўлса, ёши улуғ, тажрибали ота-она ёки устоз-мураббийлардан дуо олиш билан бирга, сафар тўғрисида бирор насиҳат қилишини сўраши айни муддаодир. Унга жавобан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Аллоҳга тақво қилишни, ҳар баландликда такбир айтишни ўзингга лозим тут»**, дедилар».

Демак, насиҳат сўралаётган инсон сўровчига биринчи ўринда сафар озуқаси сифатида унга тақвони лозим ту-

тишни ва ҳар бир ҳаракатида Аллоҳни улуғлаб зикр айт-моқлигини уқтириш лозим экан. Қолаверса, нафақат панду насихат, балки: «Аллоҳим! Унга ерни яқин қилгин ва сафарни унга осон қилгин», деб суннатга мувофик дуо ҳам қилиб қўйиши лозим ва лобуддир. Бу борада толиби илмлар қолган барча мусофирларга нисбатан юқорида айтилган панду насихат ва дуога мухтождирлар. Зотан, деярли ҳар бир толиби илм илм талаб қилиш учун албатта сафарга чиқиши бор. Чунки сафардаги машаққат, кийинчилик, етишмовчилик ва ҳар хил синовлар толиби илмни ҳар тарафлама пишириб, етилтиради. Қолаверса, илм йўлида босилган ҳар бир кадамга алоҳида ажр-мукофот берилиши билан бирга, унинг қадамининг остига фаришталар қанотларни поёндоз қилиб турадилар. Шунинг учун ҳам ўтган улуғларимиз ва машойихларимизнинг илм талаб қилиш борасидаги тарихларини ўрганадиган бўлсак, уларниг барчалари минглаб километр масофани босиб ўтганларига гувоҳ бўламиз. Ҳаптоки уларнинг аксарияти илм талаб қилиш пилинжида босиб ўтган масофаларини вақт ҳисоби бўйича оладиган бўлсак, ўз она юртларида муқим бўлиб турганларига нисбатан йўпроқ йилларни ташкил этади. Қолаверса, мазкур тарихий шахсларнинг барчалари ўз сафарлари давомида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг насихатларига амал қилароқ, тақво ва зикрни доимий ҳолда ўзларига лозим тутганларига гувоҳ бўламиз.

Дунёда кўркиб яшаганларга охиратда Аллоҳ таоло томонидан гўзал муомала бўлади:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ يَرْوِي ذَلِكَ عَنْ رَبِّهِ، أَنَّهُ يَقُولُ: «وَعَزَّيْ وَجَلَالِي لَا أَجْمَعُ عَلَى عَبْدِي خَوْفَيْنِ وَأَمْنَيْنِ: إِذَا خَافَنِي فِي الدُّنْيَا أَمَنْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَإِذَا أَمَّنَنِي فِي الدُّنْيَا أَخَفَّتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ وَابْنُ حِبَّانَ.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам буни Роббидан ривоят қилади: «У Зот айтади: **«Иззатим ва жалолимга касамки, бандам учун икки хавф ва икки хотиржамликни жамламайман. Агар у Мендан дунёда хавфда бўлса, киёмат куни унга хотиржамликни бераман. Агар дунёда Мендан хотиржам бўлса, киёмат куни уни хавфга қўяман»** (Байҳақий ва Ибн Ҳиббон ривоят қилишган).

Тақво ҳақида айтилган гаплардан намуналар.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Саъд ибн Абу Ваққос розияллоху анхуга юборган ахдномада жумладан, куйидагилар бор эди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Аммо баъд: Мен сени ва сен билан бўлган жангчиларни ҳар қандай ҳолда ҳам Аллоҳга тақво қилишга чакираман. Албатта, Аллоҳга тақво қилиш душманга қарши афзал тайёргарлик ва урушдаги энг кучли ҳийладир».

Молик ибн Динор айтганлар: «Агар киши ўзида қўрқинч ва умид аломатини билса, у ишончли ишни ушлабди».

Абу Лайс Самарқандий дейдилар: «Аллоҳдан қўрқиш аломати етти нарсада зоҳир бўлади:

1. Тилда (Тил ҳақни гапиради ботилни сўзламайди).
2. Қалбда (Қалб Аллоҳнинг зикрида бўлади. Ҳар хил ҳаром ва фаҳш нарсаларни ўйламайди, истамайди).
3. Назарда (Кўз ҳаромдан сакланади).
4. Қоринда (Қорин ҳаромни емайди).
5. Қўлда (Қўл ҳаромни ушламайди. Ҳаромдан касб қилмайди.)
6. Қадамда (Оёқ ҳаромга қадам босмайди).
7. Тоатда (Амаллар холис Аллоҳ учун қилинади)».

Сулаймон Дороний шундай деганлар: «Қўрқувдан йироқ бўлган қалблар албатта хароб бўлғусидир». Маъсият-

гуноҳлардан кўркиш – солиҳларнинг иши. Аллоҳдан кўркиш – сиддиқлар ва муваҳҳидларнинг амали.

Яҳё ибн Муъоз эса: «Инсон агар фақирликдан кўркканидек жаҳаннам оташидан ҳам кўрксайди, шубҳасиз, жаннатга кирарди», деганлар.

Иброҳим алайҳиссаломга хатоси эслатилса, ҳушидан кетиб қолар экан. Унинг қалб изтироби эшитилиб турар экан. Жаброил келиб: «Роббингиз сизга салом айтди ва «Дўст ҳам дўстидан кўркадими?» деди», деди. Шунда Иброҳим алайҳиссалом: «Хатойимни эсласам, дўстлигимни унутиб қўяман», деб жавоб берди.

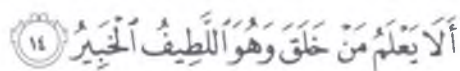
Умар ибн Абдулазиз раҳимаҳуллоҳ дедилар: «Кундузларини рўза тутиб, кечаларини намоз ўкиб ўтказиб, бошқа пайт гуноҳни ҳам содир этиш Аллоҳга тақво қилиш эмас. Ҳақиқий тақво Аллоҳ ҳаром қилган нарсани тарк этиш, У Зот буюрган нарсани бажаришдир. Ким булардан ташқари яна бирор яхшиликка эришса, бу яхшилиқ устига яхшилиқ ҳисобланади».

Тақво тўғрисидаги ривоят ва ҳикоялар.

Халид Рабиъийдан ривоят қилинади:

«Лукмон дурадгор, хабаши кул эди. Унинг хожаси бир қўйни сўйишга буюрди. Сўйиб бўлганидан сўнг хожаси унга: «Қўй гўштининг энг лаззатли икки жойидан келтир», деди. У тил билан қалбни келтирди. Орадан бир неча кун ўтгандан сўнг хожа: «Яна бир қўйни сўй ва менга қўй гўштининг энг ёмон икки жойидан келтир», деди. Лукмон яна тил билан қалбни келтирди. Хожаси унга деди: «Биринчи қўйни сўйганингда «Энг лаззатли икки жойидан келтир», деган эдим, тил билан қалбни келтирдинг, энди эса «Сўйган қўйингнинг энг ёмон икки жойидан келтир» десам, яна тил билан қалбни келтирдинг, боиси нима?» Лукмон: «Агар у иккиси яхши бўлса, ундан яхшироқ нарса йўқ, агар у иккиси ёмон бўлса, ундан ёмонроқ нарса йўқ», деди.

Бир киши ниҳоятда сердарахт чакалакзорга кирди. У ерга ҳеч кимнинг кўзи тушмас эди. У ўзича ўйлади: «Агар шу жойда бирор гуноҳ қилсам, ким мени кўрар эди?» Шунда гоибдан бутун чакалакзорни тўлдириб,

«Яратган Зотнинг Ўзи билмасми? Холбуки, У ўта латофатлидир, ўта хабардордир» (Мулк сураси, 14-оят) деган овоз эшитилди.

Саййидимиз Довуд алайҳиссалом ўғли Сулаймон алайҳиссаломга: «Эй ўғилчам, кишининг таквосига учта нарса далолат қилади: эришолмаган нарсасида ҳусни таваккул, эришган нарсасида ҳусни ризо, кўлдан бой берган нарсасида ҳусни сабр», дедилар.

Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг бир кули бўлиб, у ишлаб, хожасига турли хил нарсалар олиб келар эди. Бир кеча у таом олиб келди. Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу эса таомдан бир лўкма тановул қилдилар. Қул: «Сизга нима бўлди? Ҳар сафар мен олиб келган нарсани «Қаердан ишлаб топдинг, қаердан олиб келдинг, кимдан олдинг, ҳалолдан олдингми ёки ҳаромдан топдингми?» деб сўрар эдингиз, бугун эса суриштирмадингиз», деди. Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу овқатланиб бўлгач, «Бунга мени очлик мажбур қилди. Энди айт-чи, қаердан олган эдинг?» деб сўрадилар. Қул: «Жоҳилият даврида бир қавмга ўз одатларига кўра дам солган эдим (яъни қул Исломга кирмасидан олдин бир қавмга жоҳилият одатига кўра дам солган). Ўшанда улар менга кейинчалик бирор нарса беришни ваъда қилишган эди. Бугун яна ўша қавмни кўрдим, улар зиёфат уюштириб, тўй қилаётган экан. Ваъдаларига мувофиқ ўша зиёфатдаги таомдан беришган эди, шуни олиб кел-

гандим», деди. Буни эшитган Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху: «Мени ҳалок қилай дединг-ку!» дедилар-да, қўллари ҳалқумларига тикиб, қайт қилишни бошладилар. Шу пайт бир киши: «Сув ичинг, халифа, сув ичинг, сув қайт қилдиради», деди. Айтганини қилиб, бир идишдаги сувни ичиб юбордилар. Шунга ҳам қалблари таскин топмай, яна қўллари бўғизларига тикиб, жон азобида қийналиб, ниҳоят қайт қилиб ташладилар. Бу воқеани кузатиб турган бир одам: «Бир луқмани шунчалик қийналиб қайт қилиш зарурмиди?» деди. Шунда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Ҳаромдан ўсган ҳар бир жасадга олов ҳақлидир», деганларини эшитганман, агар жоним қўшилиб чиққанида ҳам, мен бу луқмани қайт қилган бўлар эдим», дедилар.

Бир куни Бишр Хофий раҳматуллоҳи алайҳнинг оналари ўзлари билмаган ҳолларида ҳаромдан келган бир дона хурмо мевасини ўз фарзандларига бериб, «Шуни егин, болам», дедилар. Бишр Хофийнинг эса у қаердан келганидан хабари бор эди. Шунга қарамай, онанинг қўллари қайтмасин, кўнгиллари синмасин деб, уни едилар. Сўнгра кўчага чиқиб, оналарига кўрсатмай қайт қилиб ташладилар. Оналари бундан беҳабар, «Болам мен берган нарсани еди», деб беҳад хурсанд бўлдилар. Бу улугларимизнинг Аллоҳга бўлган тақвоси ҳамда оналарига бўлган буюк ахлоқларининг бир намунасидир!

Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳнинг ҳузурларига бир аёл келиб: «Мен ип йиғириб тирикчилик қиламан. Одатдагидек кеча тунда ҳам ишимни қилиб ўтирган эдим, бирдан чирогимнинг мойи тугаб қолди, ўша пайтда кўчадан халифанинг лашкарлари машғалалар билан ўтаётган эди. Шу машғалаларининг ёруғи уйимизга тушиб турган пайтда ипимнинг қолган жойини йиғириб, тўлиқ қилиб олдим. Сўнгра бозорга олиб чиқиб, сотдим. Унинг пули

мен учун ҳалолми ёки ҳаромми?» деб сўради. Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ бундай ғайриоддий саволни эшитгач, таажжубланиб: «Кимсиз?» деб сўрадилар. Аёл паст овозда: «Мен Бишр Хофийнинг опаси бўламан, – дедилар. – Хабарингиз бўлса керак, укам зиндонда, шунинг учун ип йиғириб сотиб, пулига егулик ва бошқа зарур бўлган нарсалар олиб бориб бераман», деди. Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ: «Тўхтанг. Агар ҳақиқатан Бишр Хофий сизнинг укангиз бўлса, у кишига бу лукма ҳаром бўлади, олиб борманг. Бошқа одамларга ҳалол бўлиши мумкин, лекин Бишр Хофий учун ҳаром», дедилар.

Чунки Бишр Хофий Аллоҳнинг валийларидан ҳамда юқорида айтиб ўтганимиздек, онасининг кўнгли учун ҳаромдан келган бир хурмони еб, сўнгра Аллоҳ розилиги учун уни қайт қилиб ташлаган зот эдилар. Шунинг учун Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ: «Бу нарса Бишр Хофий учун ҳаром, бошқалар учун ҳалол», деган эдилар.

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ яшаб турган замонда «Фалончининг қўйи ўғирланибди» деган гап тарқалиб кетди. Буни эшитган Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ чўпонларни чақириб: «Қўй қанча муддат яшаши мумкинлигини айтишди. Шундан сўнг Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ: «Ўғри ўғирланган қўйни сўйиб олиб чиққан бўлиши мумкин», деб то етти йилгача умуман гўшт сотиб олиб емадилар!

Абу Бакр Каттаний раҳимахуллоҳ айтадилар: «Тушимда бир ёш йигитни кўрдим. Авваллари ҳеч қачон бунақанги келишган, чиройли йигитни кўрмаган эдим. Унга: «Сен кимсан?» дедим. У: «Таквоман», деди. «Сен қаерда турасан?» дедим. У: «Ҳар бир ғамгин қалбда», деди. Сўнгра унинг олди-дан кетдим. Бир пайт олдимдан қоп-қора, ўта хунук бир аёл

чикиб колди, ундан: «Сен кимсан?» деб сўрадим. У: «Мен кулгиман», деди. «Сен қаерда турасан?» дедим. У: «Ҳар бир шоду хуррам қалбда», деди. Сўнгра уйғониб кетдим ва зарурат бўлмаса, ҳеч қачон кулмасликка азму қарор қилдим».

Илм талаб қилишда тавозеъли бўлишнинг аҳамияти.

«Тавозеълик» луғатда «камтарлик», «ҳокисорлик» деган маъноларни англатади. Яна ҳам аниқлик киритадиган бўлсак, у «кибр» сўзининг зиддидир. Тавозеъли бўлиш шариатимизда кўп мақталган сифатлардандир, шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари ниҳоятда тавозеъли бўлишлари билан бирга, биз умматларни ҳам шундай бўлишга тарғиб этганлар.

Тавозеъ шариатимиз қонун-қоидалари, кўрсатмаларидан чикмаган ҳолда бажарилсагина, ҳақиқий тавозеъ бўлади, акс ҳолда у тилёғламачилик ёки бирор хавфдан қўрққанидан пайдо бўлган иллатга айланиб қолади.

Ҳақиқий тавозеъли мўмин бировга тилёғламачилик қилмайди ёки бирор хавфдан қўрққанидан, ёлғондан тавозеъ қилмайди, балки салобатли, виқорли, шу билан бирга, камтарин ва тақводор бўлиб, бошқаларнинг олдида шариат илмининг ёки унинг аҳлининг хору зор бўлишига йўл қўймайдиган инсон бўлади.

Салбий ҳолатларга индамай рози бўлиб, қўлларини кўксига қўйиб, куллуқ қилиб туравериш эса тавозеълик эмас. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким бир бойга бойлиги учун тавозеъ қилса, унинг динининг учдан икки қисми кетибди»**, деганлар (*Мунаббихот*).

Мукаммал иймон уч аъзонинг тасдиғи билан рўёбга чиқади — қалб, тил ва бошқа аъзолар. Демак, зоҳиран олганимизда, ёлғон тавозеъ қилган кишининг тили ва бошқа аъзоларидаги иймон кетиб, фақат қалбда қолади.

Аллоҳ таоло Фурқон сурасида Ўзига севикли бўлган бандасининг сифатларини бирма-бир санаб ўтар экан, дастлаб тавозеъли бўлишни келтиради:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾

«Роҳманнинг бандалари ер юзида тавозеъ ила юрадиган ва жоҳиллар хитоб қилганларида, «Салом», дейдиганлардир» (Фурқон сураси, 63-оят).

Тавозеъли инсон Раҳмоннинг севикли бандаси бўлар экан, у ер юзида камтарлик, соддалик ва мулоғимлик билан юриши лозим. Унда такаббурлик, манманлик, ваҳшату даҳшат, турли сохта кўринишлардан асар ҳам бўлмаслиги керак. Шу билан бирга, бўшанглик, иродасизлик, беҳуда қисилиб-қимтиниш, ўзини пастга уриш ҳам яхши эмас. Бу борада Аллоҳнинг энг севикли бандаси бўлган зот – Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бизларга намунадирлар.

وَخُفِضَ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾

«Ва сенга эргашган мўминларга қанотингни пастлат» (Шуаро сураси, 215-оят).

Эътибор берадиган бўлсак, Аллоҳ таоло Ўзининг Расули Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни ўзларига эргашган мўминларга нисбатан тавозеъли бўлишга амр этапти. Бунинг остида буюк бир ҳикмат бўлиб, у ҳам бўлса жоҳилият, зўравонлик, истибдод, манманлик ва кибру ҳаводан безиган ва мазкур ҳолатлардан азият чеккан инсонлар Исломни қабул қилганларидан сўнг унинг етказувчиси бўлмиш Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳалимликлари ва тавозеъларини кўриб, ўзларининг танлаган

динлари нақадар ҳақ ва илоҳий дин эканлигини бутун вужудлари билан ҳис қиладилар, натижада Исломга нисбатан муҳаббат ва ихлослари янада зиёдалашиб бораверади. Чунки Ислом дини келгунга қадар ҳукм сурган жамиятда доимо юкори синф табақалар қуйи табақаларнинг устидан ўзлари хоҳлагандек ҳукм чиқарганлар ва уларга нисбатан оддий ҳайвонларга қилинадиган муомалани қилишган. Исломда эса мутлақо бунинг аксидир.

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا
وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

«Биз ўша охират диёрини ер юзида баланд кетиш ва бузғунчиликни истамайдиганлар учун қилурмиз. Оқибат тақводорларникидир» (Қасос сураси 83-оят).

Ибн Асокир Зазаондан ривоят қилади:

«Али розияллоҳу анҳу волий бўлган вақтларда бозорларда ёлғиз ўзи юрар эди. Адашганга йўл кўрсатар, йўқолган нарсани эълон қилар ва заифга кўмак берар эди. Савдогар ва баққолларнинг олдидан ўтганда, **«Биз ўша охират диёрини ер юзида баланд кетиш ва бузғунчиликни истамайдиганлар учун қилурмиз»** оятини тиловат қилар ва: «Ушбу оят одамларга волий ва аҳли қудрат бўлганлардан адолатли ва тавозеълилари ҳақида нозил бўлган», дер эди».

Оятдан маълум бўляптики, охират диёри, ундаги жаннат ва бошқа барча яхшиликлар бу дунёда ер юзида такаббурилик ва бузғунчиликни истамайдиганларга берилар экан. Бу эса ўз-ўзидан камтарин, ҳокисор ва тавозеъли кишиларнинг охиратда нажот топмоқликларига далилдир. Қолаверса, тавозеъ айнан тақводорлик билан бир-бирига яқин ва мос сифатлар эканлиги ҳам маълум бўляпти. Демак, тақводорларда

албатта тавозеълик сифати ҳам бўлиши лозим экан. Худди шундай, тавозеъли кишиларда албатта тақводорлик сифати ҳам мавжуд бўлиши керак. Ҳар иккала сифат бир жойда му- жассам бўлсагина, улардан кўзланган мақсад рўёбга чиқа- ди. Акс ҳолда, яъни тақвосиз тавозеълик ва тавозеъликсиз тақво ҳақиқий бўлмайди. Балки нуқсонли ёки мутлақо сох- та бўлиши ҳам мумкин. Бундай иллатларга мубтало бўлган толиби илмга эса манфаатли илм мутлақо юкмайди.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبْيَةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخَّرَهَا بِالْأَبَاءِ، مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ، أَنْتُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ، لَبَدَعَنَّ رِجَالٌ فَخَرَهُمْ بِأَقْوَامٍ؛ إِنَّمَا هُمْ فَخْمٌ مِنْ فَخْمٍ جَهَنَّمَ، أَوْ لِيَكُونَنَّ أَهْوَنَ عَلَى اللَّهِ مِنَ الْجِعْلَانِ الَّتِي تَدْفَعُ بَأْنِفَهَا النَّتْنَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай де- дилар: «Албатта, Аллоҳ сизлардан жоҳилиятнинг ки- брини ва ота-боболар ила фахрланишни кетказгандир. Тақводор мўмин ёки бадбахт фожир бўлиши мумкин. Сизлар Одам болаларисиз. Одам эса тупрокдандир. Ки- шилар қавмлари билан фахрланишларини қўйсинлар. Улар жаҳаннам кўмиридан бир кўмир бўлишдан ўзга эмаслар. Бўлмаса улар Аллоҳ учун тумшуғи ила гўнг титадиган сассиқ қўнғиздан ҳам пастроқ бўлурлар», дедилар» (Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган).

عَنْ رُكْبِ الْمِصْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «طُوبَى لِمَنْ تَوَاضَعَ فِي غَيْرِ مَنْقَصَةٍ وَذَلَّ فِي نَفْسِهِ مِنْ غَيْرِ مَسْكَنَةٍ، وَأَنْفَقَ مِنْ مَالٍ جَمَعَهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ، وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكْمَةِ، وَرَحِمَ أَهْلَ الذِّلِّ وَالْمَسْكَنَةِ، طُوبَى

لَمَنْ ذَلَّتْ نَفْسُهُ، وَطَابَ كَسْبُهُ، وَحَسُنَتْ سِرِّيَّتُهُ، وَكُرُمَتْ عَلَانِيَتُهُ، وَعَزَلَتْ
عَنِ النَّاسِ شَرُّهُ، طُوبَى لِمَنْ عَمِلَ بِعِلْمِهِ، وَأَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ، وَأَمْسَكَ
الْفَضْلَ مِنْ قَوْلِهِ». رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ.

Рокб Мисрийдан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Масхара бўлмасдан тавозеъ қилган кишига, ҳақир бўлмасдан ўзини хор тутгун кишига, гуноҳ қилмасдан молини инфок қилган кишига, фикҳ ва ҳикмат аҳлига аралашиб юрган кишига ва қийналиб қолган, хўрланган кишиларга раҳм айлаганларга мунча ҳам яхши. Нафсини хор тутиб, касби ҳалол бўлиб, ичи яхши усти олийжаноб ва ёмонлигидан одамлар йироқ бўлган кишига мунча ҳам яхши. Илмига амал қилиб, молидан ортиқчасини инфок қилиб, сўзини ортиқчасини гапирмай ушлаб турган кишига мунча ҳам яхши», дедилар» (Байҳақий ривоят қилган).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا،
وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан тавозеълик тўғрисида куйидагиларни ривоят қилади:

«Аллоҳ таоло бандасига афв сабабли мардликни зиёда қилади. Ким Аллоҳ учун тавозеъли бўлса, Аллоҳ унинг мартабасини кўтаради» (Муслим ва Термизий ривоят қилишган).

Одатда инсоний тасаввурда ким ҳақли бўла туриб, айбдорни афв этса, бу ожизлик ва нотавонлик деб баҳоланади.

Аслида эса бу ҳадиси шарифда айтилаётганидек, мардликдир. Зотан, ҳаққини ундириб олишга ёки айбдорга нисбатан бирор чора кўришга имконияти бўла туриб, уни кечириш мардликдир, аксинча, айбдорга нисбатан чора кўришга имконияти бўлмаган, балки унга қарши чора кўришга кўп мартаба ҳаракат қилган, лекин ҳеч қандай натижага эриша олмаганидан сўнг ноиложликдан кечириш ожизликдир.

Жамиятда тавозеъли инсонлар доимо мақом мартабаси пастдек, аксинча, ўзининг кибру ҳавосини ва манманлигини кўз-кўз қиладиганлар гўёки мақом-мартабалари юқоридек кўрилади. Аслида эса мутлақо бунинг акси бўлиб, Аллоҳ таоло ёлғиз Ўзи учун тавозеъ кўрсатган инсоннинг мартабасини кўтариб қўяди. Аксинча, ўзидаги баъзи бир ютуқлар ва қобилиятлар туфайли кибру ҳавога берилганларни эса хорлик ила жазолайди.

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ۖ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَلِيتَ
لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قُرُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٨﴾

«У (Қорун) кавми ҳузурига зебу зийнати ила чикди. Дунё ҳаётини истайдиганлар: «Қани энди, Қорунга берилган нарсадан бизга ҳам бўлса эди. Дарҳақиқат, у улкан насиба эгасидир», дедилар.

Молу дунёсига ишониб, мутакаббирлик билан ғурурга кетган, дунёда бузғунчилик қилишга уринган ношукр одамга фақат дунё ҳаётини ўйлайдиган кишиларгина ҳавас қилиши мумкин. Ушбу дунёнинг беш кунлик матоҳига эришишдан бошқа мақсади йўқларгина ўша тугёнкор, бузғунчига ўхшаган бўлишни орзу қилиши мумкин. Ана ўшаларгина ғурурга кетган мазкур мутакаббирни «улуғ насиба эгаси», дейиши мумкин.

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ ءَامَنَ
وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ
فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾

Илм берилганлар эса: «Вой бўлсин сизларга! Иймон келтириб, солих амалларни қилганлар учун Аллоҳнинг савоби яхшидир. Унга фақат сабр қилганларгина эришурлар», дедилар.

Биз уни ва унинг ҳовли-жойини ерга юттирдик. Унга Аллоҳдан ўзга ёрдам берадиган гуруҳ бўлмади, ўзи нусратга эришувчилардан ҳам бўлмади».

Ҳаммаси оддийгина тугади. Қорунни ҳам, ҳовли-жойини ҳам ер ютди-қўйди. Қорун ҳам, унинг бойликлари ҳам, кибру ҳавоси ҳам йўқ бўлди-кетди. Қорунга Аллоҳнинг азоби келганида унга ёрдам берувчи топилмади. Унинг ўзи ҳам илми ила, молу дунёси ила ўзини кутқариб қола олмади.

وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَابُ اللَّهُ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ. وَيَقْدِرُ لَوْ لَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا
وَيَكَانَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

Ва кечагина унинг маконини орзу қилаётганлар «Воажаб, Аллоҳ бандаларидан Ўзи хоҳлаганларига ризкини кенг ёки тор қиладиганга ўхшайдир. Агар Аллоҳ бизга лутф қилмаганида, бизни ҳам ерга юттирар эди. Воажаб, кофирлар нажот топмайдиганга ўхшайди-ку!» дейишга ўтдилар.

Ҳаёти дунёга берилган ғофилларнинг кўзи шунга ўхшаш фалокатлар вақтида очилиши мумкин. Қорунни ва

унинг ҳовли-жойини ер ютганидан кейингина унга ҳавас қилаётган дунё ҳаёти ихлосмандларининг кўзи очилди.

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا
وَالْعَقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

Биз ўша охират диёрини ер юзида баланд кетиш ва бузғунчиликни истамайдиганлар учун қилурмиз. Оқибат тақводорларникидир» (Қасас сураси, 79 – 83-оятлар).

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Шом(Сурия)га сафар қилганларида Шом уламулари ва амирлари ҳукмдорнинг оддий туяда келганини кўриб, шаҳарга ясатилган тулпорда кириб боришини хоҳлашди ва унга безатилган от келтиришди. Шунда ҳазрати Умар: «Сизлар улуғликни ясатилган тулпорда деб ўйлайсизлар, ҳолбуки, улуғлик у ёқдан!» деб осмонга ишора қилди ва туясини етаклаб, йўлида давом этди.

Ҳадисларда Пайгамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг барчага ўрнак бўладиган даражадаги тавозеъларига гувоҳ бўламиз. Биргина мисол: у зот соллаллоху алайҳи васаллам барчага, ҳатто ёш болаларга ҳам улардан олдин салом берар эдилар.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ؛ أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صَبِيَّانٍ، فَسَلَّمَ عَلَيْهِمَا، وَقَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَفْعَلُهُ بِهِمَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمُنْفَرِدِ.

Анас ибн Моликдан ривоят қилинади:

«У киши болалар олдидан ўтди ва уларга салом берди ҳамда: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам буларга шундай қилар эдилар», деди» (Бухорий «Адабул муфрад»да ривоят қилган).

Ҳар бир соҳада у зот соллаллоҳу алайҳи васалламга эргашувчи саҳобалар тавозеъ борасида ҳам барчага ўрнак бўлганлар.

عَنْ بَشِيرِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: مَا كَانَ أَحَدٌ يَبْدَأُ - أَوْ يَنْدُرُ - ابْنَ عُمَرَ
بِالسَّلَامِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمُرْفَدِ.

Башир ибн Ясордан ривоят қилинади:

«Бирор киши Ибн Умардан олдин салом бера олмас эди»
(Бухорий «Адабул муфрад»да ривоят қилган).

Ал-Аскарӣй Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудан
ривоят қилади:

«Уч нарса тавозеънинг бошидир: учраган кишига аввал салом бермоқ, ўтиришда паст жойдан рози бўлмоқ ва риёкорлик ҳамда ҳўжакўрсинни ёқтирмаслик».

Имом Бухорий «Адабул Муфрад»да кийимфуруш
Солиҳдан, у момосидан ривоят қиладилар:

«Али розияллоҳу анҳунинг бир дирҳамга хурмо олиб, дастрўмолига солиб, кўтариб кетаётганини кўрдим. Бир одам: «Эй мўминларнинг амири, сизнинг ўрнингизга мен кўтарай», деди. «Йўқ. Оила бошлиғи ўзи кўтармоғи яхшидир», деди у».

Ибн Асокир Зазаондан ривоят қилади:

«Али розияллоҳу анҳу волий бўлган вақтларда бозорларда ёлғиз ўзи юрар эди. Адашганга йўл кўрсатар, йўқолган нарсани эълон қилар ва заифга кўмак берар эди. Савдогар ва баққолларнинг олдидан ўтганда, «Биз ўша охира^т диё^рини ер юзида баланд кетиш ва бузғунчиликни истамайдиганлар учун қилурмиз» оятини тиловат қилар ва: «Ушбу оят одамларга волий ва аҳли қудрат бўлганлардан адолатли ва тавозеълилари ҳақида нозил бўлган», дер эди».

Байҳақӣй Моликдан, у амакисидан, у отасидан ривоят қиладилар:

«У киши Умар ва Усмон розияллоху анхумонинг Маккадан келсалар, Маърасда тушишларини, уловларини минганларида бирор киши колмай, гуломни мингаштириб олишларини ва ўша ҳолда Мадинага кириб боришларини кўрган экан. Унга: «Тавозеъ учунми?» дедим. «Ҳа. Одамларни мингаштириб олишлари уларининг бошқа подшоҳларга ўхшамаслиги учун», деди.

Кейин одамларнинг ўзлари улов миниб, гуломлари ортларидан пиёда бориш одатини чиқарганларини, бу айб эканлигини зикр қилди».

Абу Нуъаймнинг «Ҳулятул авлиё» китобида Маймун ибн Меҳрондан ривоят қилинади:

«Менга Ҳамадонийнинг хабар беришича, у Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг халифалик вақтида хачирга миниб, ортига гуломи Ноилни миндириб олиб кетаётганини кўрган экан».

Ибн Саъд, имом Аҳмад ва Ибн Асокирлар Абдуллоҳ Румийдан ривоят қиладилар:

«Усмон розияллоху анху таҳоратига ўзи сув тайёрлар эди. Унга: «Баъзи ходимларга айтсанг-ку, тайёрлаб беришади», дейишди. У: «Йўқ. Кечаси дам олиш уларнинг ҳақлари», деди».

Жарир ибн Абдуллоҳ розияллоху анху ҳикоя қиладилар:

«Дарахт тагида бир кишининг ухлаб ётганини кўрдим. У ўзига дарахт пўстлоғидан соябон қилиб олган, лекин сояси бошқа ерга тушиб турарди. Мен пўстлокнинг соясини у кишига тўғрилаб қўйдим. Кейин у уйқудан турди. Қарасам, Салмон Форсий розияллоху анху экан. Мен у зотга қилган ишимни айтдим. Шунда менга: «Эй Жарир! Дунёда Аллоҳ учун тавозеъ қилгин. Чунки ким дунёда тавозеъли бўлса, Аллоҳ уни қиёмат куни олий мартабага кўтаради», деди. Сўнг: «Эй Жарир! Қиёмат куни дўзахнинг зулмати нима эканлигини биласанми?» деб сўради. «Йўқ», дедим. «Дў-

захнинг зулмати инсонларнинг бу дунёда бир-бирларига қилган зулмидир», деди».

Салмон Форсий розияллоху анху ниҳоятда камтар шахс эдилар. У кишида такаббурликнинг асари ҳам йўқ эди.

Ибн Исҳоқ Нуъмон ибн Ҳамид розияллоху анҳудан ривоят қилади:

«Тоғам билан Мадоинда Салмон розияллоху анхунинг олдиларига кирдик. (Салмон Форсий розияллоху анху ҳазрати Умарнинг даврларида Мадоинга амир эдилар). У хурмо баргидан нарса тўкиб ўтирган экан.

«Бир дирҳамга хурмо барги сотиб оламан. Уни ишлаб, уч дирҳамга сотаман. Бир дирҳамини жойига қайтараман, бир дирҳамини аҳли аёлимга сарф қиламан, бир дирҳамини садақа қиламан. Агар Умар менга буни ман қилса ҳам, шундан қолмасдим», деди».

Оиша онамиз розияллоху анҳо айтадилар: «Сизлар ибодатларнинг афзалидан ғафлатдасизлар! У тавозеъдир».

Имом Бухорий ривоят қиладилар:

«Айман розияллоху анху шундай деди: «Оишанинг олдига кирсам, баҳоси беш дирҳамлик «қитр» кўйлак кийиб олган экан. У: «Менинг чўримни қара! У буни уйда кийишдан кеккаяди-я! Расулуллоҳ соллаллоху алайхи васалламнинг вақтларида менинг шундай кўйлагим бор эди. Мадинада қай бир аёл зийнатланадиган бўлса, менга одам юбориб, уни ориятга олиб турар эди», деб айтди».

«Қитр» кўйлак Ямандан келтирилган кўпол ва каттик кўйлак бўлиб, баҳоси беш дирҳам (тийин) экан.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайхи васалламнинг завжалари Оиша онамиз розияллоху анҳо ниҳоятда содда яшаганларини шундан билиш мумкин.

Юсуф ибн Асбот розияллоху анху айтадилар: «Озгина тақво кўп амалдан кўра афзал. Озгина тавозеъ кўп ижтиҳоддан фойдали».

Ибн Муборак дедилар: «Тавозеънинг боши дунё неъматлари жихатидан сендан пастрок бўлган кишининг олдида нафсингни ундан пастлатмоғинг, токи у кишига сенинг ундан дунёнинг билан ҳеч қандай ортиқлигинг йўқлигинг билдирмоғингдир. Дунёси сеникидан кўпроқ бўлган кишининг олдида эса нафсингни ундан юкори кўймоғинг, токи у кишига унинг дунёси сеникидан ортиқ эмаслигини билдирмоғингдир».

Суфён Саврий Рамлага келганида Иброҳим Адҳам унинг олдида одам юбориб, «Келиб, бизга ҳадис айтиб бер», деган. Саврий келиб, илтимосни бажарган. Одамлар Иброҳим ибн Адҳамга: «Эй Абу Исҳоқ! Шундай ҳам қиласизми?» дейишганда, «Унинг тавозеъсини синаб кўрдим», деган.

Бирор одамнинг ёнига ўтиришни хоҳламаслик ҳам кибрнинг кўринишларидан биридир.

Ибн Ваҳбдан ривоят қилинади:

«Абдулазиз ибн Абу Равводнинг ёнига ўтирдим. Унинг сонига соним теккан эди, ўзимни четга олдим. У менинг кийимимдан ушлаб, ўзига тортди-да: «Нима учун менга жабборларга қилганларингизни қиласизлар?! Ичингизда мендан ёмон одам борлигини билмайман», деди».

Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу мохов, пес ва бошқа мубтало одамларни ўз дастурхонига ўтиргизар эдилар.

Ўз уйида ўз хизматини ўзи қилмаслик ҳам кибру ҳавога далолат қилади.

Умар ибн Абдулазизникига кечаси меҳмон келди. У мактуб ёзиб ўтирган эди, чироги ўчиб қолай деди. Меҳмон: «Туриб, чирокни тўғрилаб қўяйми?» деди. «Меҳмонини хизматга қўйиш одамнинг карамидан эмас», деди Умар ибн Абдулазиз. «Хизматчига билдирайми?» деди. «Унинг биринчи марта ухлаб қолиши», деди-да, ўзи туриб, чирок-

ка мой тўлдирди. «Эй мўминларнинг амири, ўзингиз ово-
ра бўлдингиз-а?!» деди меҳмон. «Борганимда Умар эдим,
кайтганимда ҳам Умарман. Мендан бирор нарса камайиб
қолмади. Одамларнинг яхшиси тавозеъли бўлганидир»,
деди Умар ибн Абдулазиз.

**Ўзига тегишли нарсани уйига ўзи олиб бормаслик
ҳам кибрга киради.**

Тавозеъли одам бундай қилмайди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз матоҳлари-
ни ўзлари уйларига кўтариб борар эдилар.

Ҳазрати Али розияллоҳу анҳу: «Комил эр киши учун ўз
аҳли аёлига кўтариб борган нарсаси унинг камолига футур
етказмайди», деган.

Фузайл раҳимаҳуллоҳдан: «Тавозеъ нима?» деб сўраш-
ди. «Ҳақ учун эгилмоғинг, унинг учун бўйсунмоғингдир.
Буни ёш боладан эшитсанг ҳам, одамларнинг энг жоҳили-
дан эшитсанг ҳам, қабул қилмоғингдир», дедилар.

Қатода розияллоҳу анҳу: «Кимга мол, жамол, либос ва
илм берилса-ю, у мазкур нарсаларда тавозеъли бўлмаса,
қиёмат куни унинг учун офат бўлади», дедилар.

Абу Сулаймон раҳимаҳуллоҳ: «Банда ўз нафсини тани-
магунича тавозеъли бўлолмайди», дедилар.

Абу Язид раҳимаҳуллоҳ: «Модомики банда халқнинг
ичида мендан кўра ёмонроқлар бор, деб гумон қилса, у му-
такаббирдир», дедилар. «Унда қачон тавозеъли бўлади?»
дейишди. «Қачонки ўзининг нафси учун бирор-бир ма-
қомни ва ҳолни кўрмаса. Ва ҳар бир инсоннинг тавозеъси
унинг ўз Роббини қай даражада билиши ҳамда ўз нафсини
қай даражада билишига қараб бўлади», дедилар.

«Тавозеъ халқнинг барчаси учун яхшидир, бойларда эса
янада яхшироқдир. Такаббурлик халқнинг барчаси учун
ёмондир, камбағалларда эса янада ёмонроқдир» дейилади.

Жунайд Бағдодий айтадилар: «Гарчи банданинг амали ва илми оз бўлса ҳам, тўрт нарса уни олий даражаларга кўтаради: тавозеъ, хилм, сахийлик ва чиройли хулқ. Булар эса иймоннинг мукамаллигидир».

Донишмандлардан бири шундай деган: «Ким ўз нафси-ни бирор кийматга эга деб ҳисоблар экан, демак, у тавозеъдан бенасибдир. Барчанинг тавозеъли бўлгани яхши, агар бой тавозеъли бўлса, ҳаммасидан ҳам яхши!»

Эй толиби илм! Мана, исломий сифатларнинг сараси, гавҳари ва дурдонаси бўлмиш тавозеъ тўғрисида бир канча маълумотларга эга бўлдингиз. Албатта, бу маълумотлар тўлиқ эмас, балки бу тўғрида бутун бошли китоблар ёзилган. Биз эса бу хусусда мухтасар жумлаларни келтирдик. Зеро, кўп билиб, амал қилмагандан кўра камроқ бўлса ҳам, билганига амал қилмоқ афзалдир.

ИЛМ ТАЛАБ ҚИЛИШДА КАМ ГАПИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Вактнинг қадрига етган одам уни фойдасиз нарсага сарфламайди. Чунки Аллоҳ таолонинг зикрини қўйиб, кераксиз гап-сўзлар билан машғул бўлган одам гавҳарни қўйиб, тезакни олган билан баробардир. Бу эса умрни бе-корга, бефойда ўтказишдир. Инсонлар ортиқча сўзлашдан, беҳуда ва фисқ сўзларни айтишдан қайтарилган.

عَنِ الْمُغِيرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ: عُقُوقَ الْأُمّهَاتِ، وَوَادَ النَّبَاتِ، وَمَنْعًا وَهْمَاتٍ، وَكِرَةً لَكُمْ ثَلَاثًا: قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

Муғийра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳ сизларга оналарга оқ бўлишни, қизларни тириклайин кўмишни,

(хукукларни) ман килишни, «бер-бер», дейишни харом қилди. Ва яна сизларга қийлу қолни, кўп саволни ва молни зое килишни ёмон кўрди», дедилар» (*Икки шайх ривоят қилишган*).

Аллоҳ таоло бизлар учун қариқ кўрган нарса тил ва молга тегишли экан. Одатда инсонларнинг аксарияти айнан ушбу икки нарса борасида кўпгина исрофгарчилик, ношукрлик ёки кибр-ҳаво ва манманликка берилади. Бу иллатларнинг ҳаммаси қиёмат кунида савол-жавоби энг машаққатлиси-дир. Чунки бунда умрнинг заволи бор. Умри завол бўлган инсон эса барча яхшиликлардан маҳрумдир. Аслида тил билан молдан тўғри фойдаланилса, инсонийликнинг барча хусусиятларини амалга ошириш имконияти бўлади. Чунки барча эзгу ишлар ҳам одатда тил воситаси ила етказилади ва мол воситаси ила қўллаб-қувватлантириб, тарқатилади. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва-саллам умматни ортиқча ва бемаъни сўзларни сўзлашдан қайтаряптилар. Бунда жуда катта маъно бор. Чунки қиёмат кунида инсоннинг жавоб бериши энг қийин ва машаққатли бўлган ҳолати айнан тил орқали содир этиладиган жиноятлар туфайли бўлади. Одатда эса кишилар бу жиноятларга кўпам аҳамият беришмайди, балки мазкур жиноятларни осонлик билан содир этади ва унинг жиноят эканлиги тўғрисида ўйлаб ҳам ўтирмайди. Энди мазкур салбий ҳолат толиби илмда бўлса, дард устига чипқон бўлади. Чунки бир устозда ёки таълим муассасасида умрнинг охиригача илм олишга шароит бўлмайди. Балки бундай фурсат ва имкониятларнинг чегараси, муддати бор. «Талабалик – олтин даврим» деган нақл ҳам бежизга айтилмаган. Ана шу олтин давр талабаларнинг дунёю охиратини обод этиши учун етарли даражада илм ҳосил қилиб олиш имкониятидир. Агар у ушбу имкониятдан унумли фойдаланмаса, мазкур

давр унинг дунё-охиратни вайрон бўлишига кифоя қилади. Толиби илм бу даврнинг олтидан қиммат фурсатларида кам гапириши, кўпроқ эшитиб, ўқиб-ўрганишга, илмларни пухта эгаллашга ҳаракат қилиши лозим. Аслида толиби илмнинг зийнати ҳам шудир.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ حُسِّنَ إِسْلَامُ الْمَرْءِ نَزَّحَهُ مَا لَا يَعْنيه». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Киши Исломининг ҳусни беҳуда нарсаларни тарк қилишидадир»**, дедилар» *(Термизий ривоят қилган)*.

Ҳадиси шарифда «беҳуда нарсалар» деганда умумий маъно тушунилади. Лекин ана шу беҳуда нарсаларнинг аксарияти айнан инсоннинг тилидан содир бўлади. Натижада эса у қанчадан-қанча фойдали нарсалардан маҳрум бўлади. Хусусан, энг буюк неъмат бўлган умрини зое қилади. Бу тил офати толиби илмни ўзига керакли бўлган илмни ҳосил қилишдан тўсади. Натижада унинг Исломи ҳуснсиз бўлади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ». رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ким Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирган бўлса, яхши гап айтсин ёки жим турсин»**, дедилар» *(Бухорий, Муслим, АбуДовуд ва Термизий ривоят қилишган)*.

Машойихларимиз оз сўзлаб, кўп фикрлашни, сўзлаганда ҳам, фақат зарур, рост, фойдали сўзларни гапиришни одат

қилганлар, бошқаларни ҳам шунга чорлаганлар. Молнинг, вақтнинг, неъматнинг исрофи бўлгани каби, сўзнинг ҳам исрофи бор. Агар ақл кишиларнинг гап-сўзлари миқдорига кўра ўлчанганида, одамларнинг энг ақллиси уларнинг энг сергаплари бўлар эди. Илк мусулмонларда тортишув кам, амал кўп бўлган. Улар сўзда бахил, молда сахий эдилар. Кейингиларда эса тортишув кўп, амал оз бўлди. Сўзда сахий, молда бахилга айландилар.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху: «Қамоқда туришга тилдан кўра ҳожатлироқ нарса йўқ», деганлар.

Абу Дардо розияллоху анху айтади: «Огзингдан кўра кулоқларингни кўпроқ ишлат. Оз гапириб, кўп тинглашинг учун сенга битта оғиз, иккита кулоқ берилган».

Юкорида зикр этилган тил офатларидан сақланиш ҳар бир мусулмон учун жуда ҳам зарурдир. Зеро, сўз – фикрни етказиш куроли, мақсад эса кўнгилни забт этишдир.

«Тил фақат тўғри сўзни айтиш ва Аллоҳни зикр қилиш учундир», деган Абул Ҳасан Занжоний.

«Аллоҳни зикр қилиш» эса ҳар хил бўлади. Масалан, олимнинг таълим бериши билан, талабанинг илм олиши билан, қорининг Қуръонни ўргатиши билан, уни ёдловчининг такрор қилиши билан, оддий инсонларнинг эса доимий ҳолатда ҳар хил зикрлар, тасбеҳлар ва ҳамду саноларни айтиши билан бўлади.

ИЛМ ТАЛАБ ҚИЛИШДА КАМ ЕЙИШ

عَنْ مُقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرَبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا مَلَأَ آدَمِي وَعَاءٌ شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أَكْلَاتُ يُقَمِّنُ صُلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ فَتُلَّتْ لَطْعَامُهُ، وَتُلَّتْ لِشَرَابِهِ، وَتُلَّتْ لِنَفْسِهِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَحْمَدُ وَالْحَاكِمُ.

Микдом ибн Маъдийкариб розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Одам боласи тўлдирадиган идишларнинг энг ёмони қориндир. Одам боласига қаддини тутадиган емаклар кифоядир. Агар жуда лозим бўлса, таоми учун учдан бир, ичимлиги учун учдан бир ва нафаси учун учдан бир», дедилар» (Термизий, Аҳмад ва Ҳоким ривоят қилишган).

Инсон умри давомида қанчадан-қанча идишларни нима-лар биландир тўлдиради, лекин шуларнинг ичида энг ёмони қориндир. Нима учун?

Чунки уни тўлдириш учун кўп овқат ейиш керак, бунинг учун эса аввало кўп вақт сарфланади, қолаверса, кўп маблағ ишлатилади. Энг асосийси, кўп овқат еган одам дангаса бўлиб қолади. Натижада қанчадан-қанча манфаатли ишлар тарк этилади. Албатта, буларнинг ичида энг муҳимларидан бири илм талаб қилишдир. Кўп овқат ейиш уйқуни чақиради, натижада инсон умрининг аксарияти ухлаш билан ўтади. Қолаверса, кўп ейиш ҳар хил касалликларни келтириб чиқаради. Уни даволатиш учун эса бир дунё маблағ ва умр сарф қилинади. Инсон бир неча маротаба кўп овқат еганидан кейин бунга одатланиб қолади. Ва бу унинг кундалик сеvimли машғулотига айланади. Бир кунда бир неча маротаба тўйиб овқатланишига эса бир неча соат вақт сарфлайди. Яна бир

томони, тўйиб овқатланган инсон кўп вақтини ҳожатхонада ўтказишга мажбур бўлади. Шунинг учун ҳам улуғларимизнинг, салафи солиҳларимизнинг ҳаётларини ўрганар эканмиз, уларнинг овқатланиш борасида ҳам барчамизга етарли даражада намуна бўлганларига гувоҳ бўламиз. Ана шундай зотларнинг биридан: «Нима учун жуда кам таом ейсиз?» деб сўрашганида: «Чунки кўп есам, ҳожатхонага кўп боришим керак, кўп вақтим у ерда бекор кетади. Умр эса жуда қисқа, уни зое қилмаслик керак», деган эканлар.

Бошқа бирлари эса фақатгина қотган нонни сувда ивитиб ер эканлар. Бунинг сабаби сўралганда, «Ивитиб есам, вақтим камроқ кетади, аксинча, қотган ноннинг ўзини чайнаб ейишим учун кўп вақтим кетади», деган эканлар.

Мазкур маълумотлар толиби илмлар учун бебаҳодир. Толиби илм кўп овқат ейишга ўрганиб қолса, ўзи учун бебаҳо бўлган илмни ҳосил қилишдан маҳрум бўлади. Аксинча, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак ҳадисларидаги: **«Одам боласига қаддини тутадиган емаклар кифоядир»** деган таълимотга амал қилса, бир умр азизу мукаррам бўлиб ҳаёт кечиради. Зотан, толиби илмда оғир жисмоний меҳнатлар, чарчоқ ва машаққатлар бўлмайди. Балки унинг асосий машғулоти маънавий, тарбиявий ва руҳийдир. Бунинг учун эса озгина таом ҳам кифоя қилади.

«Агар жуда лозим бўлса, таоми учун учдан бир, ичимлиги учун учдан бир ва нафаси учун учдан бир».

Тўғри, маънавий машғулотлар ҳам одамни толиктиради, мабодо шу толикиш таомнинг камлигидан бўлса, ундай ҳолда зарурат учун ҳадиси шарифда айтилганидек, ошқозонни учга тақсимлаш керак. Бу эса энг тўғри ва фойдали тақсимдир. Агар бунга амал қилинмаса, киши қорин бандасига айланиб қолиши мумкин. У ҳолда унинг бутун ташвиши, ўй-хаёли қандай қилиб бўлса ҳам тотли, лаззатли таомлар билан қоринни

тўлдириш бўлиб қолади. Аслида эса инсон яшаш учун ейиши, ейиш учун яшамаслиги керак. Гоҳида ўзаро суҳбатларда шунга гувоҳ бўламизки, баъзилар ҳадиси шарифда «**таоми учун учдан бир, ичимлиги учун учдан бир ва нафаси учун учдан бир**», дейилган деб, доимий ҳолда мана шундай миқдорда таомланишни ўзига одат қилиб оладилар. Улар ҳадисдаги ушбу жумлани Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам биринчи ўринда шунга буюрганлар, деб тушунадилар. Аслида ҳадиси шарифдаги иккинчи жумлада: «**Одам боласига қаддини тутадиган емаклар кифоядир**», дейилмоқда. Асосий тавсия мана шу. Барча улуғларимиз бутун умрлари давомида ушбу кўрсатмага амал қилган ҳолда ҳаёт кечиргарлар ва буюк натижаларга эришганлар. Кейинги асрларда эса мазкур тавсия унутилиб, ундан кейинги зарурат ҳолатидагина амалга оширилиши керак бўлган миқдор инсонларнинг таомланиш борасидаги асосий шиорларига айланиб қолди. Ҳозирги кунимизда эса ҳаттоки ушбу зарурий ҳолатдаги кўрсатмага ҳам амал қилинмаётгани, бунинг натижасида эса кўз кўриб, кулоқ эшитмаган турли маънавий, руҳий, жисмоний касалликлар келиб чиқаётгани ҳеч биримизга сир эмас.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَجُلًا كَانَ يَأْكُلُ أَكْلًا كَثِيرًا، فَاسْتَلَمَ فَكَانَ يَأْكُلُ قَلِيلًا، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ، وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءَ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Бир киши жуда кўп таом ер эди. Мусулмон бўлгач, оз таом ейдиган бўлиб қолди. Бу Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга зикр қилинди. Шунда у зот: «**Мўмин бир ошқозон билан ейди. Кофир эса етти ошқозон билан ейди**», дедилар» (Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган).

Албатта, бунда икки томоннинг ҳаётдан кўзлаган мақсади катта ўрин тутади. Агар шу нуктаи назардан қарайдиган бўлсак, мўмин яшаш учун ейди, кофир эса ейиш учун яшайди. Шунинг учун ҳам мўмин бир ошқозонга етарли таомни ейди. Кофир эса етти ошқозонга етарлисини ейди.

Демак, мўмин билан кофир нафақат эътиқодий, иймоний тарафдан ўзаро фарқланадилар, балки ҳаммамиз учун оддий амаллардан бири бўлган таом ейишда ҳам улар ўртасида катта фарқ бор экан. Бизнинг динимиз воқелик дини бўлгани учун унинг аҳкомларидан ҳеч бир нарсa четда қолмаган. Шунинг учун ҳам бошқалар учун одат бўлган кўпгина ишлар биз мусулмонлар учун, агар тўғри ният ила бажарсак, ибодатга айланади. Жумладан, тананинг тик туриши ва эркин ҳаракатланиши учун сабаб бўладиган моддий озуқани истеъмол қилишда ҳам албатта, шариат кўрсатмаларига амал қилинса, нафақат жисм соғлиғига, балки руҳнинг тетик, бақувват, серғайрату серҳаракат бўлишига ҳам эришилади. Ҳозирги кунда бу ҳақиқатни мусулмон бўлмаган, лекин ушбу соҳанинг мутахассислари бўлган кўпгина олимлар тан олиб, бу борада ҳар хил илмий ишларни амалга оширмоқдалар, омма халқни ҳам ана шу таълимотларга амал қилишга чакирмоқдалар. Тўғри, уларнинг бундан кўзлаган мақсадлари фақатгина дунёвий ғаразлар, холос, лекин биз мусулмонларчи? Агар биз динимизнинг бу борадаги шаръий кўрсатмаларига амал қилсак, биринчи ўринда ухровий мақсадларимиз рўёбга чиқиши, сўнгра ўз-ўзидан дунёвий мақсадлар ҳам амалга ошиши шубҳасиз. Барча шаръий амалларда бўлгани каби, бу борада ҳам сафнинг аввалида ҳар доим пешқадам бўлган уламолар ва улардан таълим олаётган талабалар туришлари лозим. Зотан, мусулмон халқ ҳар бир ишда ўзларидан чиққан уламоларга, пешволарга, устозларга эргашади-лар ва ҳатто тақлид ҳам қиладилар. Шунинг учун оддийгина

овқатланиш борасида ҳам аҳли илмлар бепарво бўлмасдан, шариат кўрсатмаларига амал қилишлари шарт. Хусусан, жамоат жойларида, издиҳомларда, турли зиёфатларда бунга янада кўпроқ аҳамият бериш лозим. Толиби илмлар ҳам бебаҳо вақтларини моддий озуқаларни тўйиб-тўйиб истеъмол қилиш ва уни ҳар хил йўллар билан ҳазм қилишга сарфлагандан кўра, уни рухий озуқаланиш учун сарф қилишлари талаб этилади. Зотан, оқар сувдек тез ўтадиган ва ҳеч қачон қайтиб келмайдиган неъмат – бу вақтдир. Шунинг учун ҳам вақтнинг исрофи энг катта исрофдир. Толиби илмлар учун эса бунинг гуноҳи янада оғирдир.

ИЛМ ТАЛАБ ҚИЛИШДА КАМ УХЛАШНИНГ ФОЙДАСИ

Аллоҳ таоло Ўзининг Китобида шундай марҳамат қилади:

يٰۤاَيُّهَا الْمَرْمَلُ ﴿١﴾ قُلِ الْبَلَّ لَا قَلِيلًا ﴿٢﴾ يَصْفَهُ ۖ أَوْ أَنْقِصْ مِنْهُ قَلِيلًا ﴿٣﴾ أَوْزِدْ
عَلَيْهِ وَرَقِلِ الْقُرْءَانُ تَرْتِيلًا ﴿٤﴾

«Эй ўраниб ётувчи! Кечанинг озгинасидан бошқасини (ибодатда) тик туриб ўтказ! Ярмининг ёки ундан бир оз қисқароғини... Ёки у(ярим)га яна қўш ва Қуръонни тартил билан тиловат қил» (Муззаммил сураси, 1 – 4-оятлар).

Аллоҳ таоло юқоридаги оятда Ўз Расулини тунлари ибодат ва Қуръон тиловат қилиб, қоим бўлишга буюряпти. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Роббларининг буйруғига итоат этдилар ва кечаларда ибодат билан қоим бўлдилар. У зот Аллоҳ таолога чин ихлос билан, йиглаган ҳолатда, ҳушуъ ва ҳузуъ билан ибодатда бардавом бўлдилар.

«Ёки у(ярим)га яна қўш ва Қуръонни тартил билан тиловат қил».

Бу ояти каримада тундаги вазифалардан бири Қуръонни тартиб билан тиловат қилиш эканлиги тўғрисида маълумот келтириляпти. Бу Қуръонни ёд олмоқчи бўлганларга нихоятда керакли тавсиядир. Ва албатта, бошқа дарсларни тайёрлаш ҳам айнан шу пайтда баракали бўлишига далолатдир. Бу ояти каримага ўтган салафи солиҳларимизнинг деярли барчалари тўлиқ амал қилганлар.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримда айнан ана шундай солиҳ бандаларини сифатлаб, шундай дейди:

كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ الَّذِينَ مَآبِهِمْ جَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِلَّا نَحْنَارُهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾

«Улар кечалари оз ухлар эдилар. Ва улар сахарларда истиғфор айтар эдилар» (Зориёт сураси, 17-18-оятлар).

Демак, солиҳ банда бўлишнинг аломатларидан бири кечалари кам ухлаш экан. Бунда эса кўпроқ ибодат қилишга имконият бўлади. Зотан, кам ухлашнинг ўзидагина фазилат йўқ, балки кам ухлаш унинг сабабига кўра баҳоланади. Чунки дунёда қанчадан-қанча инсонлар борки, бир неча кун ёки ойлар давомида мутлақо ухламагани ва бу борада ўзига хос «рекорд» натижа кўрсатгани билан фахрланади. Дунё матбуот воситаларида эълонлар қилиниб, қимматбаҳо совғалар билан мукофотланади. Лекин уларнинг ухламасликдан кўзлаган мақсад ва ғаразлари дунёвий, молиявий мукофотлар бўлгани учун фақатгина шуларга эришадилар, холос. Ҳақиқий мўминлар учун эса бунинг ҳеч қандай эътибори йўқдир. Шунинг учун ҳам ояти кариманинг давомида кам ухлаганлар ухлаш ўрнига бу пайтда нима билан машғул бўлишларининг хабари ҳам келтирилмоқда.

«Ва улар сахарларда истиғфор айтар эдилар».

Истиғфор билан қалб тозаланади, барча гуноҳ-маъсиятлар туфайли пайдо бўлган қора доғлар кетказилади.

Сайқалланган қалбга эса илм-маърифат тезрок юкади ва мустаҳкам ўрнашади. Шундай экан, толиби илмлар ушбу ҳолатга ҳам эътибор беришлари керак.

Улуғ саҳобалардан Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анҳу тунда намоз ўқиб бўлиб, хизматчиларидан: «Эй Нофё, сахар кирдими?» деб сўрадилар. Агар Нофё «Ҳа», деса, тонг отгунча дуо ва истиғфор билан машғул бўлар эдилар.

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ، وَثُلُثَهُ، وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصِيَهُ فَبَابَ عَلَيْكُمْ فَلَا تُقْرَءُوا مَا يَنْسَرُ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَءَاخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَلْتَمِعُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَءَاخَرُونَ يَقْتُلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

«Албатта, Роббинг кечанинг учдан биридан озроғини, ё ярмини, ё учдан бирини қоим бўлиб ўтказаетганини ва сен билан бирга бўлганлардан ҳам бир тоифа (шундай қилаётганларини) биладир. Ва Аллоҳ кечаю кундузни Ўзи ўлчайдир. У сизларнинг буни ҳеч уддалай олмаслигингизни билиб, сизларга (енгилликни) қайтарди. Энди Қуръондан муяссар бўлганича қироат қилинлар. Сизлардан келажакда касаллар бўлишини, бошқалари ер юзида кезиб, Аллоҳнинг фазлини иштини, яна бошқалар эса Аллоҳ йўлида жиҳод қилишларини ҳам билди...» (Муззаммил сураси, 20-оят).

Аллоҳ таоло ушбу оят билан суранинг аввалидаги оятларга биноан фарз қилинган кечаси қоим бўлишни бекор қилди. Шундан сўнг тунда фарз намозлардан бошқа ибодатлар ихтиёрийга айланди. Оятда нима учун аввалги буйруқ бекор қилинганлиги ҳам айтилмоқда.

Ушбу ояти кариманинг бошида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ва у зотнинг саҳобаларига кечанинг маълум қисмини бедор бўлиб, ибодат ила ўтказиш фарз қилингани очик-ойдин айтиб ўтилмоқда.

Уларга кечанинг учдан биридан оз, ярмидан кўп бўлмаган қисмини бедор бўлиб ўтказиш амр қилинган эди. Кечаси зикр, намоз, Қуръон тиловати каби турли ибодатлар ила қоим бўлиш мўмин-мусулмон кишининг танасини бақувват, руҳини пок қилади. Уларни турли машаққатларни осонлик билан кўтаришга ўргатади, айшу ишрат, ҳою ҳавасга берилишдан сақлайди.

Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло Ўз динига хизмат қилишлари кутилаётган зотларни алоҳида руҳий, маънавий ва жисмоний тарбия қилиш учун ушбу услубни қўллаган эди.

«Ва Аллоҳ кечаю кундузни Ўзи ўлчайдир. У сизларнинг буни ҳеч уддалай олмаслигингизни билиб, сизларга (енгилликни) қайтарди. Энди Қуръондан муяссар бўлганича қироат қилинглار».

Яъни олдин сизларни чиниқтириш учун кечаси намоз ўқишни фарз қилган эди. Энди эса У Зот бу ишга ҳеч чидай олмаслигингизни билиб, сизларга енгилликни қайтарди. Энди туннинг маълум қисмини бедорлик-ла, ибодат қилиб ўтказиш фарз бўлмай қолди. Ушбу оят нозил бўлгандан бошлаб, бу иш ихтиёрий бўлди. Энди Қуръондан муяссар бўлганича ўқинглар.

Оятнинг давомида эса туннинг маълум қисмини бедор ўтказиш ҳукмини фарздан тушириб, ихтиёрийга келтиришнинг сабабларидан учтаси: беморлик, Аллоҳ йўлида жиҳод қилиш ва ер юзида юриб, Аллоҳнинг фазлини ахтариш зикр қилинади.

Демак, мазкур уч сабаб туфайли тунда бедор бўлиш фарзликдан ихтиёрийга туширилди. Агар толиби илмда шу

сабаблар мавжуд бўлса, унинг учун ҳам тунлари бедор бўлиб илм ҳосил қилиш ихтиёрий бўлиши мумкин. Шундай бўлган тақдирда ҳам толиби илм бундай катта манфаатларни ҳосил қилиш имконияти бўлган тунни ғафлат уйқуси билан ўтказиб юборишдан сақланиши керак. Чунки аксар ҳолатларда толиби илмларнинг юкорида зикри ўтган узрлари деярли бўлмайди. Шу боис туннинг маълум бир қисмида дарс тайёрлашни ўзи учун қатъий режа ва вазифа қилиб олиши керак. Толиби илм учун энг манфаатли ибодат ва зикр унинг дарс тайёрламоғидир. Қолаверса, кўп ухлашнинг ҳар хил зарарлари тўғрисида ҳам бир қанча оят ва ҳадислар бор. Қуйида ана шулардан баъзи бирларини тақдим қиламиз.

تَجَافَى جُنُوبَهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾

«Ёнбошлари ётар жойдан йирок бўлур. Роббларига қўрқув ва умидворлик ила дуо қилурлар ва ўзларига ризқ қилиб берган нарсаларимиздан нафақа қилурлар» (Сажда сураси, 16-оят).

Мазкур ояти карима тунда ўқиладиган таҳажжуд наомзининг фазли тўғрисида нозил қилинган. Бу намозни ўқиш эса барча улуғларнинг энг суюкли ибодатлари бўлган. Зотан, шу пайтда банда ўз Робби билан ёлғиз мулоқот қилиш бахтига муяссар бўлади. Чунки шу пайтда унинг ибодатларига, тафаккур ва тадаббурига, Аллоҳнинг зикри билан машғул бўлишига ҳеч нарса халақит бермайди. Банда ана шу фурсатдан фойдаланиб, бутун вужуди ила холис Аллоҳга ўз кулчилигини изҳор қилади ва оятнинг давомида айтилганидек, улар: **«Роббиларига қўрқув ва умидворлик ила дуо қилурлар...»**

Бундай дуо албатта ижобат бўлади. Толиби илм эса мазкур имконият ва имтиёзларга бошқаларга нисбатан ҳам жуда мухтождир. Шунинг учун улар фурсатни ғанимат билиб, юкорида зикри ўтган ибодат ва дуолардан сўнг ўз дарсларини тайёрлаш билан машғул бўлишса, аини муддао бўлади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَعْقُدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ يَضْرِبُ كُلَّ عُقْدَةٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ، فَإِنْ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدُهُ، فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسَلَانً». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا التِّرْمِذِيَّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Сизлардан бирортангиз қачон ухласа, шайтон унинг бошининг орқасига учта тугун тугади. Ҳар бир тугунни уриб: «Сенга узун кеча бор, ухла!» дейди. Агар у уйғониб, Аллоҳни зикр қилса, бир тугун ечилади. Агар таҳорат қилса, яна бир тугун ечилади. Агар намоз ўқиса, тугунлари ечилиб, ўзи ҳаракатчан, руҳи пок бўлади. Агар ундай қилмаса, руҳи чиркин, ўзи дангаса бўлиб ўрнидан туради», дедилар» (Бешовларидан фақат Термизий ривоят қилмаган).

Бу ҳадиси шарифда ҳар бир инсон учун Аллоҳнинг зикри, таҳорат ва намоз қанчалар зарур ибодатлар экани ажойиб услуб билан васф қилинмоқда. Инсон ухлаш учун ётганида ҳамма нарсани унутади. Уйқудан уйғониш эса, айникса уйкуга тўймаган бўлса, жуда қийин. Бунинг учун кишида бирор зарурат, кучли туртки ёки бақувват иймон бўлиши керак.

Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уйқудан туриш қийинлигини шайтон бошнинг орқасига туккан

учта тугун сабабидан, деб баён қилмоқдалар. Албатта, бу моддий маънодаги тугун эмас. Кишини шайтон таъсирида ушлаб турувчи ушбу уч тугуннинг ечилиши учун аввало Аллоҳнинг зикри, сўнг таҳорат ва ниҳоят намоз ўқилиши керак экан. Ана шу амалларни қилган инсон руҳи енгил ва пок бўлиб, ўзи ҳаракатчан бўлиб қолади. Ҳақиқатда ҳам, ҳаётда худди шу ҳолни кўрамиз. Намозхон инсонлар жуда эрта туришларига қарамай, ўзлари тетик, руҳлари енгил, кўнгиллари хуш юрадилар.

Ушбу ҳадиси шарифни яхшилаб ўзлаштириб олишимиз керак. Ухлашдан олдин таҳорат қилиб, суннатга мувофиқ тарзда дуоларни ўқиб ётишимиз лозим.

Тунда уйғонганда эса дарҳол Аллоҳни зикр қилиб, уйқудан уйғонганда ўқиладиган дуони ўқиш керак. Кейин туриб, таҳорат қилиб, икки ракъат намоз ўқисак, шайтоннинг тугунлари батамом ечилган бўлади. Бу айниқса таҳажжуд намозини ўқиш учун уйғонганимизда керак бўлади.

Бошқа инсонлардан фарқли ўлароқ, толиби илм таҳажжуд намозини ўқиганидан сўнг то бомдод намозигача яна қайта уйкуга ётмаслиги, балки дарс тайёрлашга ўтириши лозим. Зотан, ана шу пайтда энг дуолар қабул бўладиган фурсат бор. Толиби илм эса ана шундай фурсатга бошқалардан кўра кўпроқ мухтождир. Чунки унинг бутун вужуди манфаатли илм ҳосил қилиш билан машғул бўлиши керак. Бунинг учун эса нафақат дарсни такрорлайвериш, балки фурсат бўлганда дуолар қабул бўладиган вақтдан унумли фойдаланиб, ўзи ва бошқалар учун ҳам икки дунё бахт-саодатини ва илму маърифатни сўраб, илтижолар қилишдан маҳрум бўлиб қолмаслиги лозим. Қолаверса, саҳар чоғида ҳар тарафлама барақа бор. Ўша пайтда ҳосил қилинган илм ҳам бошқа пайтдагиларга нисбатан зеҳнга яхши жойлашади ва хотирада мустаҳ-

кам қолади. Шунинг учун салафи солихларимиз ҳар қандай шароитда ҳам саҳарликдаги баракадан бебаҳра қолишдан сакланганлар. Бунинг самараси ўларок, уларнинг азиз номлари, қолдирган илмий мерослари доимо барҳаётдир.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: ذَكَرَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ رَجُلٌ فَقِيلَ: مَا زَالَ نَائِمًا حَتَّى أَصْبَحَ مَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «بَالَ الشَّيْطَانِ فِي أُذُنِهِ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتَّنَائِي.

Абдуллоҳ розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг хузурларида бир кишини зикр қилиб, «Тонг отганда ухлаб ётди, намозга турмади», дейишди. У зот соллаллоху алайҳи васаллам: **«Унинг қулоғига шайтон бавл қилди»**, дедилар» *(Икки шайх ва Насойй ривоят қилишган)*.

Намозга вақтида турмасдан, ухлаб ётиш қанчалик ёмон нарсa эканини шу ҳадисдан билиб олсак бўлади. Ушбу ҳадисда келаётган гап намозга бир кун турмай, ухлаб ётган киши ҳақидадир. Чунки ҳар бир иллат ҳам аввало, биттадан бошланади. Бора-бора унинг сони кўпаяди. Натижада эса мазкур инсоннинг доимий иллатига, ҳаттоки кундалик машғулот ва одатига айланади. Бу ҳаётий тажрибада ўз исботини топган. Қасддан бир маротаба намозни тарк этган инсон бошқа кунларда ҳам намозни тарк этади. Сабаби эса ҳадиси шарифда айтилганидек, **«Унинг қулоғига шайтон бавл қилди»**. Ҳа, қулоғи ана шундай нажас билан тўлиб-тошган инсонда нафақат намоз, балки бошқа ибодат ва эзгу амалларга ҳам рағбат, қизиқиш ва ҳаракат бўлмайди. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам бир мартагина тонг отганда ухлаб ётган инсонга қандай кулфат бўлишини айтиб, огоҳлантирдилар. Токи умматлар бу улуғ ибодатга бепарво бўлмасинлар.

Алҳамдулиллаҳ, ҳозирда секин-асталик билан яна ўзлигимиз ва дину диёнатимизга қайтиш давом этипти ва бу борада арзирли натижалар ҳам бор. Албатта, бу ижобий ўзгаришларнинг асосий қаҳрамонлари толиби илмлар бўлишлари керак. Улар учун бирор намозни қазо қилиш маънан ўлим билан баробардир. Илм талаб қилишдаги ялқовлик, дангасалик ва серуйкулик улар учун келажакдаги улкан мусибатлар ва кулфатларнинг сабабчиси бўлиши мумкин.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ فِي اللَّيْلِ لَسَاعَةً، لَا يُوَافِقُهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللَّهَ خَيْرًا مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ، وَذَلِكَ كُلُّ لَيْلَةٍ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши айтдилар: «Набий соллаллоҳу алайҳи васалламдан шундай деганларини эшитдим: **«Кечада бир соат борки, мусулмон киши унга мувофиқ келиб, Аллоҳ таолодан дунё ва охираат ишидан бирор нарсани сўрайдиган бўлса, Аллоҳ таоло бунини унга беради ва бу ҳар бир кечададир»** (Муслим ривоят қилган).

Ушбу ҳадиси шарифда ҳар бир кечада дуолар қабул бўладиган бир соат борлиги тўғрисида хабар келяпти. Лекин ўша соат айнан қайси пайтга тўғри келиши номаълум. Кечанинг барчасида ухламасдан ибодат қилиб чиқиш эса кўпчиликка малол келади. Ўтган улуғларимизнинг барчалари ҳам кечанинг ҳаммасини бедор ўтказмаганлар, балки улар мазкур вақтни топишда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларига суянганлар.

Бу ҳақда ҳадиси шарифда шундай дейилади:

عَنْ أَبِي إِسْحَقَ، قَالَ: أَتَيْتُ الْأَسْوَدَ بْنَ يَزِيدَ، وَكَانَ لِي أَخًا صَدِيقًا،

فَقُلْتُ: يَا أَبَا عَمْرٍو حَدِّثْنِي مَا حَدَّثْتِكَ بِهِ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: قَالَتْ: كَانَ يَنَامُ أَوَّلَ اللَّيْلِ وَيُحْيِي آخِرَهُ. رَوَاهُ النَّسَائِيُّ.

Абу Исҳоқ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши шундай дедилар: «Мен Асвад ибн Язийднинг олдига келдим. У менинг содиқ дўстим эди. «Эй Абу Амр! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг намози ҳақида мўминларнинг онаси сенга айтган нарсани менга айтгин», дедим. У: «Мўминлар онаси шундай деганлар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам кечанинг аввалида ухлаб, охирида уйғоқ бўлардилар (ибодат билан қоим бўлар эдилар)», деб айтди» *(Насоий ривоят қилган)*.

Демак, кечанинг аввалида ухлаб, жисмонан бир оз бўлса-да қувват ҳосил қилгандан сўнг кечанинг охирида бедор бўлиб, ибодат ва илм билан шуғулланиш айти муддаодир. Қолаверса, кечаларда ибодат билан бедор бўлиш инсоннинг гуноҳлари кечирилишига сабаб бўлади. Бир ҳадисда Набий алайҳиссалом бу ҳақда хабар берганлар:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ، فَإِنَّهُ ذَابُّ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ، وَهُوَ قُرْبَةٌ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ، وَمَكْفَرَةٌ لِلْسَّيِّئَاتِ، وَمَنْهَاةٌ عَنِ الْإِثْمِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Умома Боҳилий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Кечаси қоим бўлишни ўзингизга лозим тутинг, у сизлардан аввалги солиҳ кишиларининг одатидир. Бу амал сизлар учун Роббингизга қурбат, гуноҳларни кетказувчи ҳамда айб ва хатолардан қайтарувчидир», дедилар» *(Термизий ривоят қилган)*.

Суфён Саврий раҳимахуллоҳ бир кеча тўйиб овқатландилар. Сўнг: «Эшак агар кўп хашак еса, кўп ишлайди», дедилар-да, шу кеча тонггача ибодатда қоим бўлдилар.

Товус раҳимахуллоҳ агар тўшакка ёнбошласалар, худди дон қозонда қовурилгандек қовурилар эдилар. Сўнгра сакраб ўринларидан туриб, тонггача ибодат қилар эдилар. Ва ўзларича: «Жаҳаннамнинг зикри обидлардан уйқуни қочирди», дер эдилар.

Имом Ҳасандан сўрашди: «Нима учун таҳажжуд ўқувчиларнинг юзлари ниҳоятда гўзал бўлади?» У киши: «Чунки улар Раҳмон билан холи қоладилар ва уларга Ўзининг нуридан бир нурни кийдиради», дедилар.

Абдул Азиз ибн Раввод тунда тўшакнинг ёнига келар, унга ишора қилиб: «Сен жуда ҳам юмшоқсан ва Аллоҳга қасамки, жаннатда сендан ҳам юмшоқроқ жойлар бор», дер ва тонг отгунча ибодат қилар эди.

Имом Ҳасан: «Бир киши гуноҳни қилар экан, албатта, ана шу гуноҳ уни кечаси қоим бўлишдан маҳрум қилади», дер эдилар.

Фузайл раҳимахуллоҳ: «Агар кечаси қоим бўлишга, кундузи соим бўлишга қодир бўлмасанг, билгинки, сен маҳрумсан ва албатта, хатоларинг кўпайиб кетибди».

Робийъ шундай дейдилар: «Бир неча кеча имом Шофеъийнинг манзилида бирга тунадим, у зот тунда озгина ухлар эдилар, холос».

Абул Жувайрия айтадилар: «Абу Ҳанифа билан олти ой бирга ҳамроҳ бўлдим, лекин бирор кеча ҳам ёнбошини ерга қўйганини кўрмадим».

Абу Ҳанифа раҳимахулоҳ туннинг ярмини бедор ўтказар эдилар. Бир куни бир қавмнинг олдидан ўтаётганларида улар: «Бу киши туннинг барчасини бедор ўтказди»,

дейишди. У киши атадилар: «Шундан сўнг мен қилмаган ишим билан сифатланишдан ҳаё қилиб, туннинг барчасини бедор ўтказадиган бўлдим».

Тунда бедор бўлишни енгиллатувчи сабаблар.

Юқорида тунда бедор бўлишнинг фазли, баракоти ва манфаатлари хусусида бир қанча маълумотларни келтирдик. Албатта, улар билан танишган ўқувчи тунлари бедор бўлишга қизиқади, ўзича бу тавсияларга амал қилишга ҳам уриниб кўради. Лекин кўр-кўрона уриниш кўзланган натижани бермайди, балки мазкур натижаларга эришмоқ учун, яъни кечаси бедор бўлиб ибодат қилиш учун бир қанча ботиний ва зоҳирий шартлар бажарилиши керак. Биз куйида ана шу шартларни баён этамиз.

Зоҳирий шартлар тўрттадир.

1. Кўп таом емаслик. Агар кўп ейилса, кўп ичишга мажбур бўлади ва унга уйқу ғолиб келиб, кечаси қоим бўлиш қийинлашади. Шунинг учун баъзи машойихларимиз дастурхон ёнига келиб: «Эй муридлар жамоаси, кўп еманглар. Агар кўп есангиз, кўп ичасизлар, кўп ухлайсизлар ва ўлим пайтида кўп ҳасратланасизлар», дер эдилар. Мана шу шарт шартларнинг энг аслидир. Қолаверса, ақлли инсон ўз жисму жасадини кўп таом ейиш сабабли ҳосил бўладиган юкдан сақлайди.

2. Кундуз куни ўта оғир жисмоний меҳнат билан жисмини толиқтириб қўймасли. Акс ҳолда жисм заифлашади ва уйқу ғолиб келади.

3. Кундуз куни қайлула қилиш (пешиндан кейин бир оз ухлаб олиш). Бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларидан бўлиб, кечаси бедор бўлишга яхши ёрдам беради.

4. Кундуз куни гуноҳ-маъсиятлар содир этмаслик. Чунки улар қалбни қотириб, уни Аллоҳнинг раҳматидан тўсади.

Бир киши Ҳасан раҳимахуллоҳдан: «Эй Абу Саъид, мен офият билан тунайман ва кечаси қоим бўлишни яхши кўраман. Покланишга тайёргарлик кўраман. Лекин нима учун турулмайман?» деб сўраганида у киши: «Гуноҳларинг сени боғлаб қўяди», деб жавоб бердилар.

Суфён Саврий: «Бир ғуноҳим туфайли беш ой кечаси қоим бўлолмадим», дедилар. «У нима гуноҳ экан?» деб сўрашди. «Бир кишининг йиғлаб турганини кўриб, ўзимча: «Бу риёкор», дедим», деб жавоб бердилар.

Баъзи уламолар айтадилар: «Қанчадан-қанча луқмалар борки, тунда қоим бўлишдан тўсади. Ва қанчадан-қанча назарлар борки, Қуръон ўқишдан тўсади. Банда бир луқмани ейди ёки бир ишни қилади ва натижада бир йил кечаси қоим бўлолмайди. Намоз фаҳш ва мункардан тўсгани каби, фаҳш ва мункар ҳам намоздан ва бошқа ибодатлардан тўсади».

Ботиний шартлар ҳам тўрттадир:

1. Қалбнинг бошқа мусулмонларга нисбатан ҳикду ҳасаддан саломат бўлмоғи. Қолаверса, бидъат, ортиқча дунёга меҳр қўйиш каби маънавий иллатлардан ҳам холи бўлиш лозим. Акс ҳолда қоим бўлиш осон кечмайди. Мабодо қоим бўлса ҳам, ўзининг дунёвий ташвишлари унинг бутун вужудини машғул қилиб қўяди.

2. Дунёвий орзу-умидларни қискартириб, қалбда хавфни кўпайтириш. Чунки инсон охират қийинчиликлари ва жаҳаннам азоби, укубатлари тўғрисида тафаккур қилса, уйқуси қочади.

Ҳикоя қилинишича, Басрада Суҳайб исмли ғулом бўлиб, кечалари ухламасдан, ибодат қилиб чиқар эди. Унга саййидаси: «Кечалари қоим бўлишинг кундузги амалларингга зарар етказади», деди. Суҳайб: «Мен жаҳаннамни эсласам, уйқум келмайди», деб жавоб берди.

3. Кечаси қоим бўлишнинг фазлини оятлар, ҳадислар ва асарлар орқали билиш ва унга қизиқиш, савобидан умид қилиш ва унга эришиш ҳаракатида бўлиш.

Ҳикоя қилинишича, солиҳлардан бири жангдан қайтиб келганида, аёли ётоқни тайёрлаб, уни кутиб ўтирар экан. У эса тўғри масжидга кириб, тонг отгунча ибодат билан машғул бўлар экан. Бир кун хотини унга: «Биз сизни қачондан бери кутамиз, сиз эса тонггача намоз ўқийсиз», дебди. «Аллоҳга қасамки, тун бўйи жаннатдаги ҳурлар ҳақида ўйлаб, хотинимни унутибман», деган экан.

4. Энг асосий шартлардан бири – Аллоҳни севиш. Тунларни бедор ўтказувчи обид ёлғиз Аллоҳ билан мулоқотда бўлади. Бу мартаба эса Аллоҳга ошиқ бўлган банда учун энг олий неъматдир.

Мана шу неъматнинг қадрига етган, лаззатини татиб кўрган ошиқ тун бўйи Аллоҳга муножот қилишдан тўхтамайди. Фузайл ибн Иёз: «Роббим билан хилватда бўлишимни эслаб, қуёш ботса, шодланаман», деган эканлар.

Баъзи ҳукамолардан шундай нақл ворид бўлган: «Тунда Аллоҳ билан бўладиган муножотнинг лаззати дунё лаззатидан эмасдир, балки Аллоҳ Ўзининг дўстларига кўрсатиб қўйган жаннат лаззатидандир».

ИЛМ ТАЛАБ ҚИЛИШДА УСТОЗЛАРНИ ЭЪЗОЗЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

Толиби илмнинг мақсади илм-маърифатдан ҳамда аҳли илмлардан фойдаланиб, дунё ва охиратда бунинг самарасини кўришдир. Бинобарин, аҳли илмга соф муҳаббатли бўлиш, уларга доимо таъзимда бўлиш вожибдир. Илмга нисбатан таъзимда бўлган толиблар аҳли илмларга нисбатан бундан ҳам таъзимлироқ бўлишлари керак.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Олимлар ийғамбарларнинг меросхўрларидир», деганлар.

Дарҳақиқат, анбиёлардан мол-дунё эмас, илму маърифат мерос қолади, шунинг учун уларга уламолар ворис бўладилар. Динимизнинг ривож, мўминларнинг моддий ва маънавий фаровон ҳаёти пайғамбарларга меросхўр бўлган олиму фозилларнинг илму маърифатига боғлиқдир. Тарихга назар солсак, барча буюк зотлар устозларини ҳамда аҳли илмларни иззат-эҳтиром қилиш билан улуғ мартабаларга эришганларини кўрамиз. Аксинча, кимки уларга нисбатан ёмон муносабатда бўлса, улардан илм олиб, ҳурматини адо қилмаган бўлса, олган илмлари дунёю охирати учун зарар бўлгани тарихдан маълум.

Ҳазрати Али розияллоҳу анҳу: «Ким менга бир ҳарфни ўргатса, мен унинг қулиман. Хоҳласа мени сотсин, хоҳласа озод қилсин», деганлар.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

«Аллоҳ адолат ила туриб, Ундан ўзга илоҳ йўқлигига шохидлик берди. Фаришталар ва илм эгалари ҳам. Ундан ўзга илоҳ йўқ. У азиз, ҳаким Зотдир» (Оли Имрон сураси, 18-оят).

Аллоҳнинг наздида аҳли илмларнинг мартабаси ниҳоятда юқори экани, уларнинг барчаси гувоҳлиги қабул қилинадиган улуғ зотлар бўлгани барчамизга маълум. Чунки шариатимизда ҳар кимнинг ҳам гувоҳлиги қабул қилинавермайди, айниқса Аллоҳнинг ҳузурида! У Зот суйган бандаларнинг гувоҳлигигина қабул қилинади. Шундай экан, аҳли илмлар ҳар қанча иззату ҳурматга лойиқ зотлардир. Шунинг учун ҳам барчамиз пайғамбарларнинг меросхўри

бўлган уламоларни иззат-икром қилишимиз, уларни авайлаб, асраб, кадрига етишимиз керак. Бу борада эса мазкур ворислардан бевосита илм-маърифат олаётган талабалар барчага намуна ва ўрнак бўлишлари лозим. Зотан, халқ доимо олимлар ва уларнинг талабалари бўлмиш шогирдлар ўртасидаги ўзаро муомала-муносабатларни кузатиб, баҳолаб туради. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар:

«Ким катталаримизни улуғламаса, кичикларимизга раҳм қилмаса, уламоларимизни эътироф қилмаса, биздан эмас», деганлар.

Ушбу ҳадиси шарифдаги **«Ким»** деган сўз умумийдир. Шундан маълум бўладики, мазкур ҳукм нафақат толиблар, балки барча мусулмонлар оммасига хосдир. Шундай бўлса-да, талабалар олимларни улуғлаш, уларни иззат-хурмат қилишда ҳаммага ўрнак бўлиши вожибдир.

«Зар кадрили заргар билади» деганларидек, уламолар, машойихлар ва устозларнинг кадрили аввало толиби илмлар билади. Бу борада Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дорилфунунларида таълим олган саҳабаи киромларнинг у зотга кўрсатган иззат-эҳтиромлари, у зотнинг ҳузурларидаги юксак одоблари барчамизга ибратдир. Келинг, бу борада биргина мисол келтириб ўтайлик. Ҳудайбия сулҳида бўлиб ўтган куйидаги воқеа барчамиз учун гўзал намунадир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига Урва ибн Маъсуд Сақафийни юборишди. У жўнашдан олдин: «Эй Қурайш қавми! Кўриб турибманки, кимни Муҳаммаднинг олдига юборсангиз, қайтиб келганидан кейин унга ёмон сўзлар айтиб, қўпол муомала қиляпсизлар. Мени яхши биласизлар, сизлар ота бўлсангиз, мен болангизман. Бошингизга тушган ташвишни эшитиб, ўзимга эргашганларни тўплаб келдим», деди. Қурайшликлар: «Тўғри айтасан, сени бирон

нарасада айблай олмаймиз», дейишди. Урва у ердан чиқиб, Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ҳузурларига келди ва: «Эй Муҳаммад! Ҳар хил одамларни тўплаб, ўзингни ўзинг синдиргани келдингми? Қурайш ёшу қарисига йўлбарс терисини кийдириб олиб чиқибди. Қасамки, менимча, манавилар эртага сени ташлаб кочиб қолишади», деди.

Ҳазрати Абу Бакр Пайғамбар алайҳиссаломнинг орқаларида ўтирган эдилар. У киши Урвани сўкиб, «Биз у зотни ташлаб қочар эканмизми?!» деди. Урва: «Бу ким, эй Муҳаммад?» деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Абу Қуҳофанинг ўғли», дедилар. Сўнгра Урвага ҳам аввалгиларга айтганларини айтиб, уруш учун келмаганларини билдирдилар. Расулуллоҳнинг ҳузурларида бироз турган Урва саҳобалар у зотга қандай муносабатда бўлаётганларини кўрди. Таҳорат қилсалар, сувини ерга туширмай илиб қолишар, сочларидан тушган бирор толани ҳам талашиб кетишар эди. Урва Қурайшга қайтиб келгач, «Эй Қурайш қавми! Мен Кисрони ҳам, Қайсарни ҳам, Нажошийни ҳам ўз қасрида, саройида, тахтида кўрганман. Лекин, қасамки, ҳеч бир подшоҳ Муҳаммад ўз саҳобаларидан кўрган ҳурмат-иззатни кўрмаган. Менимча, улар уни ҳеч нарсага алмаштиришмайди. Билганингизни қилинглар», деди.

Чинакам шогирдлар, толиби илмлар устозга ана шундай иззат-икром кўрсатади, хизматига доимо шай туради, устозни ана шундай улуғлаб, табаррук кўради. Бу ҳақиқатни ҳатто мусулмон бўлмаган Урва ибн Маъсуд Сақафий ҳам тан олди ва Макка мушрикларига бу ҳолатни ибрат тариқасида айтиб берди. Ҳа, азизлар, ҳар бир шогирд, ҳар бир толиби илм ўз устозига ана шундай эҳтиром ва иззат-ҳурмат кўрсатса, уларнинг хизмати учун жонини фидо қилишга тайёр турса ва буни ҳар қандай инсоннинг олдида иккиланмай, хижолат бўлмай, чин ихлос-эътиқод ва муҳаббат билан на-

мойиш қила олса, дин душманлари мусулмонларнинг ўртасига, хусусан, устоз ва шогирдларнинг орасига ҳеч қачон низо ва фитна уруғини соча олмас эди. Ислом тарихини ўргансак, барча фитна-фасодлар, тафриқа ва ихтилофларнинг ташки эмас, ички низолардан, келишмовчиликлардан, бир-бирининг илм-маърифатдаги мақому мартабасини эътироф қилмасликдан келиб чиққанига гувоҳ бўламиз. Аслида талабалар нафақат бу дунёда, балки охиратда бахт-саодатга эришиш учун, қолаверса, Аллоҳнинг ҳидояти бўлмиш сиротул мустақимда бардавом бўлиш учун устозларни ўзига етакчи, раҳбар деб билишлари керак. Айниқса янги устоз топганда аввалгиларини, хусусан, бошланғич таълим берган устозларни унутмаслик керак. Зотан, ҳар қандай инсон ҳам бирор соҳада тараққиёт нарвонидан юқорига кўтарилар экан, бирданига бир неча пиллапоёга сакрамай, тартиб билан, босқичма-босқич илгарилаб боради. Ана шундай изчиллик билан ўрганилган илмгина мустаҳкам, ишончли ва самарали бўлади. Бошланғич тарбияни берган устозлар ҳам ўзлари мураббий бўлгунларича неча йиллар давомида заҳмат чекиб, қанчадан-қанча умрини, мол-дунёсини сарфлаб, устозларининг хизматини қилишган, улардан таълим борасида расмий ижозат ва оқ фотиҳа олгандан кейингина таълим беришни бошлашган. Шундай экан, барча устозларни тенг кўриш, бир-биридан афзал кўрмаслик, аксинча, уларнинг ўзига хос қирралари, ютуқ ва фазилатларини, муваффақиятларини эътироф қилиш керак. Юқорида айтиб ўтганимиздек, уларнинг ҳар бири ҳозирги даражага етиш учун қанчадан-қанча синов-имтиҳонлардан ўтганини, кўп заҳмату машаққатлар чекканини унутмаслигимиз лозим.

Ҳа, азизлар, талабалик анчагина машаққатларга тўлиб-тошган даврдир. Аммо бу қийинчиликларнинг ҳаммаси имтиҳондир, синовдир. Машаққат ва қийинчиликлардан

қўрқмасдан, ҳеч қачон орқага чекинмасдан, фақат олға қадам босиб, довон ошган толиби илмларгина юксак мақом ва мартабаларга эришадилар.

Устоздан фақат муайян билимни эмас, балки бу илмни амалга татбиқ этиш, унга риоя қилиб яшаш тажрибасини ҳам, бу илмдан қандай ҳолатда, қандай услубда, қандай чегара ва меъёрларда фойдаланиш малакасини ҳам ўрганиш керак.

Баъзан гувоҳи бўламизки, толиби илмлар устозларига нисбатан қандай мақом ва мартабада бўлишларини, уларга нисбатан нималарга тайёр эканлигини кўрсатиб, изҳор қила олмайдилар. Бунинг учун уларда ғайрат, шижоат, балки журъат етишмайди. Лекин улар ўзларининг мазкур ҳолатларини итоатгўйлик, ахлоқ-одоб намунаси сифатида тасаввур қиладилар. Бу борада устозларимиздан бирининг ўз қиблагоҳи ва уларнинг шогирдлари ўртасида бўлиб ўтган бир воқеани ибрат тариқасида келтирмоқчимиз.

«Қиблагоҳимнинг шогирдлари ниҳоятда кўп эди. Уларнинг барчалари қиблагоҳимнинг ҳузурида ахлоқ-одоб кўрсатиш, сукут сақлаш, ҳеч қандай ўринсиз ҳаракат қилмаслик, ўз устозларининг буйруқ ва тавсияларидан ташқари бирор ҳаракат ва сўз айтмаслик борасида намунали эдилар. Бир куни қиблагоҳим ўз шогирдлари билан катта бир хонани тўлдириб дастурхон атрофида ўтирган эканлар, тўсатдан бир фосик, фожир одам остонада туриб, уйнинг тўрида шогирдлари даврасида ўтирган қиблагоҳимни ҳақорат қила бошлабди. Оғзидан шоди кириб боди чиққан, нима деса деган, хоҳлаганича сўккан, лекин унга бирор киши эътироз ҳам билдирмаган, қарши ҳам чиқмаган. Барча шогирдлар кўз ўнгида ўз устозига нисбатан қилинаётган муомала-муносабатни кўриб, отилаётган тухмат, бўҳтон ва ҳақорат сўзларини эшитиб, бошларини ҳам қилиб, гўёки афсус-надомат ила одоб сақлаб ўтиришган. Фосик қилар

ишни қилиб, айтар сўзини айтиб кетганидан кейин қиблагохим уйни тўлдириб ўтирган шогирдларига қараб, газаб-билан: «Ҳозир шу ўтиришларинг ахлоқ-одобданми? Ўзларингча тўғри иш қилдик деб ўйлаяпсизлар-да! Неча йиллардан бери сизларга таълим-тарбия бераман, сизларнинг эса менга муносабатларинг шу бўлдики?! Наҳотки шогирд дегани фақатгина таълим-тарбия олиб, бошини ҳам қилиб ўтиришдан бошқа нарсага ярамаса! Бир фосик, фожир келиб, шунча талабалар ичида уларнинг устозини хоҳлаганича ҳақорат қилиб, унинг обрў-эътиборини ер билан яксон қилса-ю, шогирдлар эса гўёки «одоб» сақлаб томошабин бўлиб жим ўтираверсалар», дебдилар.

Ҳа, азизлар, ҳақиқатда ҳам кўпгина шогирдлар керакли жойда устозларини ҳимоя қилиш, уларнинг обрў-эътиборларини сақлаш борасида журъатсизлик қиладилар. Энг ачинарлиси, мазкур ҳолатни ўзларича журъатсизлик, қўрқоқлик, пасткашлик ва ожизлик белгиси эмас, балки тарбия намунаси деб биладилар. Ахир Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаётларини ўрганиш асносида бунга ўхшаш ҳолатга гувоҳ бўлганмизми? Йўқ, асло. Ҳатто Ислонинг бошлангич даврида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Макка мушриклари томонидан ҳақорат қилинганларида саҳобаи киромлар у зотни қандай ҳимоя қилганлари ҳаммамизга маълум.

Гоҳида у зотга жамоатнинг ичидан бирор мунофиқ ёки фосик ҳақаротомуз сўзни айтиб, ножўя ҳаракат қилганида ҳазрати Умар, Зубайр ибн Авом, Холид ибн Валид розияллоҳу анҳумодек зотлар қиличларини қинидан чиқариб: «Эй Аллоҳнинг Расули! Рухсат беринг, бунинг бўйнидан чошиб ташлайин», деганларини ёки баъзи ҳолатларда саҳобалар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўрамасдан туриб ҳам душманларга керакли жавобни бериб қўйганлари-

ни ва бундан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ниҳоятда хушнуд бўлганларини қай биримиз билмаймиз?

Устозимиз Дўстмуҳаммад Бодарий раҳматуллоҳи алайҳ айтар эдилар: «Устозим, тўрам (Алихонтўра Соғуний) кексайиб қолган даврлари эди, деярли ҳар бир ишда ёрдамчига мухтож эдилар. Мен эса у кишининг уйларида қолиб таҳсил олар эдим. Шу баҳонада кўплаб хизматларини қилиш бахтига сазовор бўлганман. Ҳаттоки сигирларининг тагини тозалаб, ем-ҳашагини бериб, сутини соғиб олар эдим. Кўпинча кексаликлари туфайли устозимнинг оёқлари оғир эди, мен эса бажонидил у кишининг оёқларини уқалаб, дуоларига сазовор бўлар эдим».

Устозга хизмат қилишнинг шарофати.

Устозларимиздан бири шайх ҳазратлари ҳақида барчамизга ибрат бўладиган гўзал воқеани сўзлаб бердилар: «Ливияда ўқиб юрганимизда бизга замонамизнинг етук уламоларидан бири дарс берган эдилар. Билсак, у зотнинг кўзлари ожиз экан. Аммо кўзлари кўрмаса-да, қалб нигоҳлари ўткир эди, оламини қалблари билан идрок этардилар. Устознинг уйи олийгоҳга яқин жойда эди. У киши дўстимиз Муҳаммад Содикни яхши кўрар, унга алоҳида эътибор кўрсатардилар, яхши кўриб, «Муҳаммад», деб чакирар эдилар. Бунинг сабаби шуки, дарсдан кейин дўстимиз Муҳаммад Содик у кишини уйларигача элтиб қўярди. Албатта, бу ишда бир қанча ҳикматлар бор эди. Аввало, дўстимиз Муҳаммад Содик устознинг дуоларини оларди. Қолаверса, устознинг уйларига боргунча илмларидан баҳраманд бўлиб, савол сўрарди, жавоб оларди. Ҳатто қисқагина танаффусларда ҳам устознинг суҳбатида бўлишга, иложи борида кўпроқ илм ўрганишга интилар эди. Устоз ҳам дўстимиз Муҳаммад Содикдаги қомил ихлосни, илмга бўлган гўзал муҳаббатни чуқур ҳис қи-

либ, талабалар ичида унга алоҳида эътибор берарди. Ҳаттоки ўзининг ёзув-чизув ишларида ҳам, бирор китобни кўриш керак бўлса ҳам дўстимизга суянард эди. Шунинг учун бўлса керак, устоз ўзининг илмий ишларида, ижод қилганларида ҳам барча фикрларини дўстимиз Муҳаммад Содикқа имло қилдирган эканлар. У орамизда энг илмли, шижоатли талаба эди. Ўз илми, камтарлиги ва гўзал фазилатлари билан барчанинг ҳурматига сазовор эди».

Шайх ҳазратларининг илмлари дарё эди. Ушбу воқеадан маълум бўляптики, бу азим дарё ихлос, шижоат, илмга бўлган юксак муҳаббатдан бошланган экан.

Сўнгги пайтларда илм талабида бўлган ёшларимиз устозларга нисбатан биров беписанд, бефарқ бўлаётганини кўрамиз. Хаёллари илм олишдан бўлак нарсаларга чалғиб қолганига гувоҳ бўламиз. Шу ўринда уларга насиҳат қилиб айтмоқчимизки, илм йўлига кирган экансиз, унинг машаққату кийинчиликларини зиммага олган экансиз, ихлосда, ғайрат-шижоатда илғор бўлмоқ лозим. Ана шунда Аллоҳ таоло ўрганаётган илмингизга барака беради. Бу борада эса шайх ҳазратлари ҳақида айтиб ўтилган гўзал тарихий воқеа барчамизга ибрат бўлади. Илм ўрганиш фақат китоб ўқиш, қоидаларни ёд олиш ва буни чиройли қилиб сўзлаб бериш билангина эмас, балки муаллим ва устозларга юксак ҳурмат-эҳтиром кўрсатиш билан амалга ошади. Айтиш керакки, устозга ҳурмат, инсоний фазилатлар эгаси бўлиш, ахлоқ-одобга риоя қилиш илм олишнинг бош шартидир. Бу шарт адо этилмаса, ҳеч биримизга илмдан бир томчи ҳам юкмайди, илм ҳосил қилинса-да, ундан кўзланган асосий мақсад ва манфаат рўёбга чиқмайди.

Толиби илмларнинг устозларга кўрсатадиган эҳтироми тўғрисида баъзи маълумотларни, ҳаётий воқеаларни келтириб ўтишдан мақсад ана шудир. Хулоса қилиб айтилса,

шогирднинг устоз олдидаги одоб-ахлоки самимий, бегараз бўлиши лозим, зеро, устозга муҳаббат ундан ўрганиладиган илму маърифатга, бу илму маърифатни инсониятга омонат ила етказган Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга ва бу улуғ неъматни ато этган Парвардигоримизга бўлган муҳаббатидан келиб чиқиши лозим.

Ана шундай самимий ҳурмат-эътибордан келиб чиққан ҳолда, Ислом уламолари шогирдларга куйидаги одоб-ахлоқ қоидаларини тавсия қиладилар: устозлардан олдинда юрмаслик, уларнинг жойига ўтирмаслик, улардан олдин гап бошламаслик, уларнинг ҳузурида кўп гапирмаслик, уларга малол келадиган нарсаларни сўрамаслик, уларнинг таълим бериш вақтларига риоя қилиш, ҳузурларига борганда эшикни қоқмасдан, ўзлари чиққунча сабр қилиб туриш, имкон борича уларнинг розилиғи ва муҳаббатига сазовор бўлишга ҳаракат қилиб, уларни норози қиладиган ишлардан сақланиш, уларнинг барча амрларига бўйсунуш ва ҳоказо. Толиби илмнинг риоя қилиши вожиб бўлган амаллардан бири нафақат устозни, балки унинг аҳлу оиласи, фарзандлари ва ақрабolarини ҳам иззат-ҳурмат қилмоқдир.

Соҳиби «Ҳидоя» Бурҳониддин Маргиноний раҳматуллоҳи алайҳ ҳикоя қиладилар: «Бухорои шариф уламоларидан бири шогирдларига дарс бераётиб, аҳён-аҳёнда ўрнидан туриб кўяр эди. Шогирдлар бунинг сабабини сўраганларида: «Устозимнинг фарзанди майдонда болалар билан ўйнаб юрибди, аҳён-аҳёнда маежидимизнинг эшиги олди-га келиб қоляпти. Уни кўрган заҳотим устозимнинг ҳурмати-дан ўрнимдан турыпман», деди».

Қози имом Фаҳриддин Арсобандий раҳматуллоҳи алайҳ Марва имомларининг райси эди. У зотни ниҳоятда ҳурмат қилган Султондан бунинг сабабини сўраганларга шундай

жавоб берган экан: «У киши устозим бўладилар. Устозимни доимо хурматлаб, хизматларини жону дилим билан адо қилар эдим. Устозим қози имом Абу Язид Дабусий раҳматуллоҳи алайҳ бўлиб, мен у кишига таом пишириб берардим, лекин ўзим ундан тановул қилмас эдим».

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир ҳадиси шарифларида: «Ким бировга хизмат қилса, унга ҳам хизмат қилинади», деганлар. Ушбу ҳадиси шарифга амал қилган улуғ зотларнинг ҳаётларидан бир неча ибратли воқеаларни келтирган бўлдик. Албатта, Ислом тарихида бундай ибратли воқеаларнинг сон-саноғи йўқ.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, кимки устозига азият етказса, унинг илмида барака бўлмайди. Ҳозирги кунимизга назар ташлар эканмиз, устозлари олдидаги бурч ва вазифаларини билмайдиган, уларнинг ҳурматини жойига қўймайдиган толиби илмларнинг кўплигидан афсус-надоматлар қилиб, таажжубдан ёқа ушлаймиз.

Шариатимизда ҳар бир инсоннинг бошқалар олдидаги бурч-масъулиятлари, ҳақ-ҳуқуқлари бор, лекин бу ҳақлар ичида устознинг шогирд зиммасидаги ҳақлари энг муҳимидир. Бугунги кунда бунинг аксини кўраётган бўлсак, бу ҳолат уларнинг шариатимиз ҳукмларига, Аллоҳ ва Унинг Расули буйруқларига совуққонлик, эътиборсизлик билан, ялқовларча муносабатда бўлаётганининг натижасидир. Бу аянчли ҳолатнинг асосий сабабларидан яна бири толиби илмларнинг ғарбдан келаётган «сохта маданият»га кўр-кўрона берилиб кетишидир. Уларнинг фикрига кўра, илм соҳиблари ибодатда мустаҳкам бўлган, лекин замондан орқада қолган, таракқиётни тушунмайдиган мутаассиб кишилардир.

Эй толиби илмлар! Кўзингизни каттароқ очиб, ўтмишимизга ибрат кўзи билан боқинг. Бизнинг миллатимизни, юртимизни дунёга кимлар танитди? Илмларига амал қил-

ган, Аллоҳ ва Унинг Расулига итоат этган ҳолда дунёнинг тараққиётига беқиёс ҳисса қўшган олимларимиз эмасми?!

Ҳикоя қилишларича, халифа Ҳорун ар-Рашид ўғлини замонанинг етук олими Асмаъий раҳматуллоҳи алайҳнинг ҳузурларига юборади. Бир куни халифа қараса, Асмаъий раҳматуллоҳи алайҳ таҳорат қияптилар, оёқларини ювяптилар, ўғли эса у зотга сув қуйиб турибди. Халифа бундан бироз хафа бўлиб, «Ўғлимни тарбиялаб, ахлокли, одобли, илмли қилиб таълим берасиз, деб юборган эдим. Сиз бўлсангиз, оёқларингизни ўзингиз ювяпсиз. Ўғлимга буюринг: бир қўли билан сув қуйиб, иккинчи қўли билан оёқларингизни ювсин», деди.

Динимиз тақозосига кўра нафақат шогирдлар, балки ҳар бир мўмин-мусулмон илм аҳлига ҳурмат кўрсатиши лозим.

Шаъбий розияллоҳу анҳу ривоят қилади: «Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу билан жаноза намозини ўқиб бўлганимиздан кейин мен у зотнинг хачирларини етаклаб келдим. Ибн Аббос розияллоҳу анҳу у зотнинг тиззаларидан ушлаб, хачирга минишга ёрдамлашди. Шунда Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу: «Қўйинг, эй Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амакилари», дедилар. Ибн Аббос эса: «Биз уламолар ва ҳукамоларга шундай қилишга буюрилганмиз», дедилар. Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу у зотнинг қўлларини ўпдилар ва шундай дедилар: «Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг аҳли байтларига шундай муомалада бўлишга буюрилганмиз».

Ушбу ривоятда барчамиз учун ажойиб бир ибрат ўз аксини топмоқда. Бу ибрат – Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дорилфунунларида дарс олган икки талабанинг халқ олдида бир-бирига эҳтиром кўрсатишидир. Албатта, бу оддий иш эмас. Бу воқеа устоз ва шогирднинг, аҳли илмларнинг бир-бирларига қандай муомала-муноса-

батда бўлиши кераклигини кўрсатади. Мазкур ҳолатлардан барча толиби илмлар ўзларига керакли хулоса чиқариб, юриш-туришда, гапиришда ва ўзини тутишда илмнинг шарафига хилоф бўлган нарсалардан четда бўлиши, шу орқали устозларнинг, аҳли илмларнинг халқ олдидаги ҳурмат-эътиборини сақлаши лозимдир.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ، وَتَعَلَّمُوا لِلْعِلْمِ السَّكِينَةَ وَالْوَقَارَ، وَتَوَاضَعُوا لِمَنْ تَعَلَّمُونَ مِنْهُ». رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Илмни ўрганинглар. Илм учун сокинлик ва виқорни ўрганинглар. Ўзингиз таълим олаётган зотга тавозели бўлинглар»**, дедилар» (Табароний ривоят қилган).

Аллоҳ таоло барчамизнинг қалбимизни яхшиликка ислоҳ қилсин, илм муҳаббати билан тўлдирсин, одоб-ахлоқимизнинг гўзал бўлишини насиб айласин!

Устознинг ўз шогирдига бўлган муносабати

Барча илм соҳиблари бир-бирларига ҳамда шогирдларига нисбатан меҳру шафқатли бўлмоғи керак. Бу сифатнинг акси бўлган ҳасадгўйлик ва адоват ёлғиз ўз соҳиби учунгина эмас, балки бутун инсоният, жамият учун ҳам зарарлидир. Албатта, бундан энг катта зарар уларнинг ўзларига етади.

Шайхул ислом Бурҳониддин Марғиноний раҳматуллоҳи алайҳ: «Муаллимнинг фарзандлари албатта олим бўлади. Чунки муаллим шогирдларининг келажакда етук олимлар бўлмоғини истайди. Бу тўғри ва холис эътиқоднинг баракоти ва шогирдларига кўрсатган меҳру шафқатларининг натижаси ўларок унинг фарзандлари ҳам улуғ олимлардан бўлиб етишади», деганлар.

Соҳиби илм атрофдагилар билан низолашмаслиги ва хусуматлашмаслиги лозим, чунки бу амаллар унинг қиммати вақтларини зое қилади.

Соҳиби илмнинг ҳасадгўйлари, душманлари кўп бўлади, уларга қилинадиган муомала тўғрисида ҳукамоларимиз қуйидагича насиҳат қиладилар: «Эй соҳиби илм! Сен ўз нафсингни ислоҳ қилиш билан машғул бўл. Душманларингга қаҳру ғазаб қилишни тарк эт, ўз нафсингни ислоҳ қилишда давом эт, шунинг ўзи душманларингнинг қаҳру ғазабига кифоя қилади. Ҳасадгўйлик ва адоватдан сақлан! У сенинг вақтингни зое қилади».

Муаллимнинг шогирдларига бўлган меҳру шафқати отанинг ўз фарзандларига бўлган меҳру шафқатидан олийроқдир. Шунинг учун ҳам муаллим шогирдларини худди ўз фарзандларидек кўрмоғи лозим.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан шундай ривоят қиладилар: «**Ота ўз фарзандларига нисбатан қандай бўлса, мен ҳам сизлар учун худди шундайман**».

Дарҳақиқат, ота-оналар фарзандларини дунё оловларидан сақлаганидек, муаллимлар шогирдларини жаҳаннам оловидан сақлашга ҳаракат қиладилар. Бу эса аввалгисидан ҳам муҳимроқдир.

Бир инсоннинг фарзандлари бир-бирларини яхши кўриб, ўзаро муҳаббатли бўлишга буюрилганидек, бир муаллимнинг шогирдлари ҳам бир-бирларига меҳру шафқатли ҳамда ўзларининг ухровий мақсадларига эришишда бир-бирларига кўмакчи бўлишлари талаб этилади. Уламолар ўз шогирдлари билан охирада Аллоҳнинг ҳузурига бориш йўлига чиққан мусофирлардир. Бир манзилни мақсад қилиб чиққан мусофирга муҳаббатли ҳамроҳ бўлиш йўлни осонлаштирганидек, шогирдлар ҳам ўзаро иттифоқ бўлиб

олға қадам ташласалар, албатта олий мақомларга эришадилар. Бунинг учун эса муаллимда бир нечта фазилатлар муҷассам бўлиши керак. Зотан, у олий мақсадларга эришиш учун йўлга чиққан бир жамоанинг пешвоси, муқтадосидир.

Таълим беришга ихлос қилиш.

Бунда таълимни одамлар фойдасига ишлатишда Аллох таолонинг розилигини кўзлаш лозим.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ جُلَسَائِنَا خَيْرٌ؟ قَالَ: «مَنْ ذَكَرَكُمْ اللَّهَ رُؤْيَاهُ، وَزَادَ فِي عِلْمِكُمْ مَنْطِقَهُ، وَذَكَرَكُمْ بِالْآخِرَةِ عَمَلُهُ». رَوَاهُ أَبُو يَعْلَى.

Ибн Аббос розияллоху анҳумодан ривоят қилинади:

«Эй Аллоҳнинг Расули, ҳаммажлисларимиздан қай бири яхши?» дейишди.

«Кўриниши сизга Аллоҳни эслатадиган, гапи амалингизни зиёда қиладиган ва амали сизга охиратни эслатадиган киши», дедилар» (Абу Яъло ривоят қилган).

Демак, устоз ўз шогирдларига ихлос борасида ҳам намуна бўла олиши керак. Бунда эса бераётган таълим ва тарбиясида ҳеч қандай тамагирлик, дунёвий ғараз ва мақсадлар аралашмаслиги лозим.

Илмни мустаҳкам эгаллаш.

Унинг нозик жойларигача англаб, мағзигача етиб бориш. Илмнинг бир қисми ёки қобиги билангина кифояланиб қолмаслик керак.

Виқор, шошмаслик ва бағрикенгликни лозим туттиш.

Зотан, бу сифатлар илмнинг зийнатидир.

Жоҳилларнинг жафосига, ҳасадчиларнинг ҳасадига, бўҳтончиларнинг игвосига ва душманларнинг адоватига сабр қилиш.

Аллоҳ таоло Аҳкоф сурасида марҳамат қилади:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَرْشِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ ...

«Азиймат соҳиби бўлган расуллар сабр қилгандек, сабр қил, уларга (азоб етишига) ошиқма!» (35-оят)

Илм талаб қилувчиларга керагича таълим бериш.

Ундан бирор нарсани беркитиб қолмаслик ҳам таълим берувчининг асосий вазифаларидандир.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ أَجَمَهُ اللَّهُ بِلْجَامٍ مِنْ نَارٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ким бир илмдан сўралса-ю, у ўшани яширса, қиёмат куни Аллоҳ уни оловдан бўлган юган билан юганлайди», дедилар» (Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган).

Ҳужжатни эътибор билан тинглаб, қабул қилиш.

Бунда хусуматчидан бўлса ҳам, ҳаққа буйин эгиш, хато-ни тан олмасликдан четда бўлиш талаб этилади.

Илмни уни талаб қилувчининг фаҳмлаш қобилиятига қараб бериш.

Имом Бухорий илм ҳақидаги «Бир қавмни бир илмга хос қилиб, бошқаларга фаҳмлай олмасликлари учун айтмаган киши ҳақидаги боб»да Али розияллоҳу анхунинг қуйидаги сўзларини келтирган: «Одамларга ўзлари англайдиган нарсани гапиринглар. Ёки Аллоҳ ва Унинг Расулини ёлғончига чиқарилишини истайсизларми?!»

Имом Муслим «Саҳиҳ»да Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анхунинг қуйидаги гапларини келтирган: «Бир қавм-

га уларнинг ақллари етмайдиган гапни зинҳор гапирмагин. Чунки бу баъзилари учун фитнага айланиб қолиши мумкин».

Устозлар таълим беришда инсоннинг ақли етмаган нарсадан четлаб ўтишини ҳисобга олишлари, паст даражадан бошлаб аста юкорилаб боришлари лозим.

Ичи ва ташининг уйгун бўлишини таъминлаш.

Зотан, ҳақиқий илм соҳиби ичи бошқа, таши бошқа бўлмайди.

Яхши билмаган, ўзлаштирмаган ва охирига етмаган масалаларда ўзича ҳукм чиқармаслик.

Бунда билмаган нарсаларини биладиганларга ҳавола қилиш, билмаганини «Билмадим», дейишдан тортинмаслик макбулрок.

Талабаларга берган илмини миннат қилмаслик.

Зотан, бундай қилиш амални ҳабата қилади. Талабаларга ўз мартабасининг кўтарилишига сабаб бўлувчи шахслар сифатида қарашга интилмаслик лозим.

Муаллимнинг одобларидан яна бири ўзи мутахассис бўлган илмдан бошқа илмларни қораламасликдир.

Ҳақиқий олим талабаларни барча фойдали илмларга тарғиб қилади. Ҳамма дарсларни бирдек ўзлаштиришга чорлайди.

Муаллим ўз талабасини ўзига топирилган омонат деб билиши зарур.

Ҳақиқатан ҳам ҳар бир талаба ота-онаси ва жамият томонидан устознинг кўлига топширилган омонатдир. Бу борада устознинг зиммасига улкан масъулияг юклатилган бўлади. Устоз талаба шахсиятининг шаклланиши, фикрларининг ўсиши, нафсининг тарбияланиши, илм олиши, маърифат ҳосил қилиши каби бир қанча ниҳоятда аҳамиятли нарсаларда масъулдир.

Муаллим гузал инсоний сифатларда, одоб-ахлоқда, илм-маърифатда, муомалада, ҳаётнинг барча соҳаларида талабаларига жонли намуна бўлиши лозим.

Таълим берувчи устоз риоя қилиши лозим бўлган одобларнинг асосий қисми мана шулардир.

Қуйида устознинг шогирдга бўлган эътибори ва унинг самараси акс этган бир маълумотни эътиборингизга ҳавола этамиз.

Имом Абу Юсуф

Имоми Аъзамнинг энг қадрдон шогирдларидан Имом Абу Юсуфнинг асл исми Яъқуб, онасининг исми эса Раъно эди. Отаси аввалроқ вафот этиб, Яъқуб етим қолди. Унинг илмга иштиёқи ниҳоясиз эди. Онаси ип, урчук йигириб пул топар, етим ўғлини боқарди. Кичик Яъқуб ҳунардан кўра илмни кўпроқ севар, шунинг учун дўкондан чиқиб, Имом Аъзамнинг дарс ҳалқаларига қатнашарди. Имом Аъзамнинг порлоқ закоти уни қойил қолдирар ва у зотга ҳурмати баланд эди. Бу закий, лекин фақир талаба изтироблар оғушида устозининг дарс ҳалқасида ўтирарди. Волидаси Раъно тез-тез Имом Аъзам дарс ўтаётган жойга келиб, у зотга: «Бу болани қўйинг, ҳунар ўргансин, илм фақирларнинг иши эмас», дер, Имом Аъзам эса: «Эй Раъно, унинг порлоқ закоти буюк истикболи борлигидан ваъда бермоқда, унга рухсат берсангиз, дарсларда қатнашса, яхши бўлар эди» дердилар.

Аёл минг турли изтироб ва хижолатлар билан бу ердан кетар, лекин камбағаллик эҳтиёжлари алангаланганда яна Имомнинг дарс ҳалқасига қайтиб келар, яна ўша сўзларни айтарди.

Кичик Яъқуб эса заруратини устозига айтолмас, ўн-ғайсизланар эди. Бир куни ҳаммомдан чиқаётганида ҳаммомчи пул сўради. У эса фақир бир талаба эканини айтиб,

«Бошқалардан пул оляпсиз, биздан эса дуо олинг» деди. Ҳаммомчи ғазабланди.

Мен бу ҳаммомни дуо билан иситмайман! Пул бер! – дея бақирди ва пул ўрнига Яъқубнинг китобларини олиб қўйди. Бундан ғамга ботган Яъқуб уйига қайтиб, роса йиглади. Онаси ўғлининг бу ҳолидан фойдаланиб, «Ўғлим, сенга «Илмдан кўра ҳунар ўрган, ишла», деб неча марта айтдим, менга ачин ахир» деди. Бу сўз Яъқубда бир оз бўлса-да, ишлашга майл уйғотгандай бўлди, камбағаллик туфайли илм билан машгул бўлолмаслигига кўзи етди. Шу пайт Яъқубни кўргани Имом Аъзам унинг уйига келдилар. Яъқуб у зотга: «Устоз, бу мамлакатда илмнинг қадрига етадиган киши йўқ, онам иккаламиз камбағалмиз, мухтожмиз» деб, бошидан кечирган воқеани айтиб берди. Имом Аъзам Яъқубнинг қўлидан тутиб, ўз дўконига олиб бордилар. Унга ниҳоятда тенгсиз ва қимматбаҳо ишлов берилган олмосни кўрсатиб: «Бу олмосни ол, кўмирчи, темирчиларга олиб бориб, нархини сўраб бил», дедилар. Яъқуб олмосни бир нечта жойга олиб бориб кўрсатди, лекин олувчи бўлмади. Баъзилар арзимаган пул таклиф этишди. Юсуф устозига бу ҳақда айтган эди, Имом Аъзам бу сафар уни заргарга элтишини айтдилар.

Яъқуб олмосни заргарларга олиб борди, заргарлар уни кўриб, кўзлари ёнди, телба бўлаёзди, барчалари талабгор бўлди. Яъқуб бу ҳолни устозига айтган эди, у зот: «Кўрдингми, ўғлим, зар қадрини заргар билади. Сен олмосни кўмирчига кўрсатганингдек, илмни ҳаммомчига кўрсатдинг. У илмнинг баҳосини қайдан билсин, ҳар нарсани ўз мутахассиси билади, қадрига етади. Шунинг учун бўлиб ўтган ишларга сиқилиб, диққат бўлишинг, илмдан воз кечишинг тўғри эмас. Илмнинг қадрига унинг заргари бўлмиш олимлар етади, жоҳилларни маъзур тут. Сен илмни икки дунёни

обод қилиш учун ўқи, ҳеч вақт моддий ҳаётинг учун ғам чекма, чунки илм инсонни икки жаҳонда азизу муқаррам айлагувчи ягона омилдир», дедилар.

Имом Абу Юсуф бу улуғ сўздан катта бир ибрат дарсини олди, кучи етганича, иложи борица илмга толиб бўлди, оз вақтда кўп илм ўрганди. Устозининг тақдирларидан сўнг у ҳамма нарсани билдим деб ўйлаб, ўзи алоҳида минбардан ваъз айта бошлади. У минбардан икки ойга яқин саволларга мустақил жавоб берди. Имом Аъзам севимли шогирдини «Ҳали бунга эртароқ», деб огоҳлантирдилар ва яна бир ибрат дарсини бердилар. Авомдан бирига: «Сизга пул бераман, сиз бир масалани Яъқубдан сўранг, яхшими-ёмонми, қандай жавоб берса ҳам, «Далиллай олмадингиз, тўғри жавоб беролмадингиз», денг-да, қайтинг», дедилар.

У одам худди шундай қилди. Имом Абу Юсуф оз илм билан қандай қилиб бу минбарга чиққанига хайрон бўлдилар. Яна бир ибрат сабогини олдилар. Масалани устозига ечдириб, минбарни тарк этиб, умрининг охиригача устознинг ёнидан жилмадилар. Имом Абу Юсуф бу ходисадан сўнг: «Устозимнинг ёнларида бир соат қолмоқ мен учун буюк муваффақият экан», дедилар. Ҳатто Имом Аъзамнинг вафотидан кейинроқ ундан: «Энг буюк истагингиз не?» деб сўрадилар. Имом Абу Юсуф: «Энг буюк армоним устоз ёнида тиз чўкмоқ. Бу мен учун саодат эди, бу саодатдан гофил қолибман», деб жавоб бердилар.

Имом Абу Юсуфнинг онаси ўғлининг Имом Аъзам ёнида тиз чўкиб, уни тинглаётганини кўриб: «Бу бола меники, фақир ва етим, хунар ўргансин, ишласин, мен минг машаққат билан ип, урчук йигиряпман, Яъқуб энди бироз улғайди, ёрдам берсин, хунараманд бўлсин, илм фақиру фуқаронинг иши эмас», дея газабланди. Яъқубни ёнидан ажратгиси келмаган Имом Аъзам унинг онасига:

«Эй Раъно, болани қўй, илм олсин, бу сен учун ҳам, ўзи учун ҳам, уммат учун ҳам хайрли бўлади. Яқинда у сени писта ёғидан дамланган ош билан сийлайди, бунга амин бўл!» дедилар.

Нихоят, Имом Аъзам Раънога бир миқдор пул бериб, Яъқубнинг илм олиши учун имконият яратдилар. Имом Абу Юсуф Хорун ар-Рашид замонида қози бўлдилар. Хорун ар-Рашид у зотни жуда яхши кўрар ва ҳурмат-иззатларини жойига қўяр эди.

Бир кун Хорун ар-Рашид Имом Абу Юсуфни катта бир зиёфатга таклиф қилди, Имом Абу Юсуфга бўлган меҳру муҳаббати ва ҳурмати сабаб анвойи таомлар ҳозирлатди. Зиёфат асносида Хорун ар-Рашид бир егуликка ишора қилиб, «Эй Имом, бу тансиқ таом, ҳар куни тайёрланавермайди, кўпроқ олинг! Бунини сиз учун атайлаб тайёрлатдим» деди.

Имом Абу Юсуф бу егуликнинг номи нима эканини сўрадилар.

– Бу ноёб писта ёғида пиширилган ош, – деди халифа.

Имом Абу Юсуф шу онда улуғ Имом Абу Ҳанифа ҳазратларининг бир вақтлар онасига айтган сўзларини хотирлаб, жилмайдилар. Хорун ар-Рашид бу табассумнинг маъносини сўрагач, Имом Абу Юсуф ўша воқеани унга сўзлаб бердилар. Хорун ар-Рашид улуғ Имомнинг бу кароматини эшитгач, деди:

– Аллоҳ Имом Аъзамни раҳмат айлаган бўлсин. Барчамизга шафоатчи этсин! Ундай бўлса, бу егуликдан бир товоқ тўлдириб, волиданғизга элтсинлар. Токи буюк Имомнинг каромати руёбга чиқсин!

ФАРЗАНДЛАРНИНГ ИЛМЛИ ВА ТАРБИЯЛИ БЎЛИШИДА ОТА-ОНАНИНГ ХИЗМАТЛАРИ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا
مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾

«Эй иймон келтирганлар! Ўзингизни ва ахли аёлингизни ёқилғиси одамлару тошдан бўлган оловдан сақланг. Унинг тепасида кўпол, дарғазаб фаришталар бўлиб, улар Аллоҳнинг амрига исён қилмаслар ва нимага буюрилсалар, шуни қилурлар» (Таҳрим сураси, 6-оят).

Мазкур ояти каримага ҳар бир ота-она амал қилмоғи шартдир. Зотан, ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам «Ҳар бирингиз раҳбарсиз ва қўл остингиздагилардан масъулсиз», дея марҳамат қилганлар. Тарихда эса мазкур кўрсатмаларга амал қилиб, унинг ижобий самарасини кўрганлар сон-саноксиз бўлган. Зотан, ота-она фарзандига таълим-тарбия, ахлоқ-одоб ва ҳусни хулқдан кўра фойдалироқ нарса бериши мумкинми?

Шунинг учун ҳам доимо фарзанд тарбияси тўғрисидаги кўрсатма ва тавсиялар биринчи ўринда ота-оналарга қаратилган бўлади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: Биринчидан, «Авлодларингизни Аллоҳни севадиган, унга шукр айтадиган қилиб тарбияланглар...» деганлар.

Чунки Аллоҳ таоло уни йўқдан бор қилиб, ота-онани унинг дунёга келишига сабабчи қилди ва уларнинг қалбларига фарзанд меҳр-муҳаббатини солди. Агар Аллоҳ таоло қалбга фарзанд муҳаббатини солмаганида, уни бағрига босмас, раҳм-шафқат қилмас, қаровсиз ташлаб кетган бў-

ларди. Шунинг учун ҳам фарзанд аввало Аллоҳ таолони севиб, Унга шукрлар қилиши лозим.

Иккинчидан: «Аллоҳнинг Расулини севадиган қилиб тарбияланглар».

Чунки Аллоҳ таоло Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни халқ орасидан танлаб олиб, халққа Пайғамбар қилиб юборган. Куръони Каримнинг Анбиё сураси, 107-оятида ул зотни: **«Сени оламларга фақат раҳмат қилиб юбордик»**, деб тавсифлаган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам инсонларга ота-онасидан ҳам меҳрибонроқ бўлган, дунёдаги барча яхшиликларни ўргатган зот, бутун дунё аҳлининг устози саналади.

Учинчидан: «Аллоҳнинг Китобини севадиган қилиб тарбияланглар...»

Чунки бу Китоб инсониятни икки дунёда бахт-саодат ва ҳидоятга чорлайди.

Бу учта тавсия инсон фарзандига ўргатилиши лозим бўлган қоидалардан саналади.

Демак, бизнинг динимизда нафақат таълим ва тарбия бериш тўғрисидаги кўрсатмалар ўз ифодасини топган. Балки уни қачон ва қандай услубда, нималардан бошлаш кераклиги тўғрисидаги маълумотлар ҳам мукамал равишда баён этилгандир. Қолаверса, бу борада кўпчилик асосан ота масъул, ота тарбиялайди, отанинг хизмати катта, деган тушунчалар билан оналар ва уларнинг бу борадаги буюк хизматларини унутиб қўядилар. Шунинг эътиборга олиб, биз қуйида тарихда ўтган буюк шахсларнинг буюкликларида оналарнинг хизматлари қай даражада бўлгани тўғрисидаги баъзи бир маълумотларни келтириб ўтамиз.

«Намунавий муслима» китобининг муаллифи Муҳаммад Алий ал Ҳошимий шундай ёзади: «Муслималар ҳеч қачон фарзанд тарбияси ва унинг хулқ-атворининг

шаклланишида онанинг мажбуриятлари отаникига қараганда кўплигини унутмаслиги керак... Фарзандлар одатда онага яқин бўлади ва кўпроқ вақтини айнан онаси билан ўтказади».

Ислом тарихида фарзандларини ёлғиз тарбиялаб, уларни таниқли шахс қилиб етиштирган аёллар жуда кўп учрайди. Улар ўз фарзандларига энг яхши сифатлар ва исломий тарбияни сингдириб, оналарга хос ёлғизлик ва жасурлик намуналарини инсоният тарихида ўрнак қилиб қолдирдилар.

«Тарихда улуғ кишиларнинг вояга етишида оқил оталарга қараганда оқила оналарнинг ҳиссаси кўпроқ. Шу сабабдан бўлса керак, Ислом уммати орасида ўз онасидан миннатдор ва унинг олдида қарздор бўлмаган бирорта фозил кишини тополмайсиз. Бундан келиб чиқадики, тарихий жараёнларнинг ривожланишига айнан оналар ўз фарзандлари орқали билвосита ҳисса қўшиб туришган», деб ёзади Ҳошимий.

Исмоил алайҳиссаломни Ҳожар онамизнинг ўзлари, отасиз тарбиялаганлари ҳаммага маълум. Ҳожар онамиз ҳозирги кунгача барча авлодлар тарафидан энг буюк аёллардан бири сифатида эъзозлаб келинмоқда.

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ
رَبَّنَا لِتُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ
مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٢٧﴾

«Роббимиз, ҳақиқатда, мен зурриётимнинг баъзиларини Байтул Ҳароминг ёнига, гиёҳсиз водийга жойлаштирдим. Роббимиз, намозни тўқис адо этишлари учун. Ўзинг одамлардан баъзиларининг қалбларини уларга талпинадиган қилгин ва уларни мевалардан ризқлантиргин. Шояд, шукр қилеалар» (Иброҳим сураси, 37-оят).

Иброҳим алайҳиссалом Ҳожар онамизни ва ўғиллари Исмоилни Байтнинг ўрнига, Замзам устидаги катта дарахт остига қўйиб кетадилар. Ўша пайтда Маккада бирор киши ҳам, сув ҳам бўлмаган. У зот уларнинг олдида бир хурмо солинган халта ва сувли меш қўйиб, қайтиб кетаётганларида Ҳожар онамиз у зотга эргашиб, «Эй Иброҳим! Бизни кимсасиз, бирор нарса ҳам унмайдиган водийга ташлаб, қаёққа кетмоқдасиз?!» деб бир неча марта такрорлайдилар, аммо у зот ўгирилиб қарамайдилар. Шунда Ҳожар онамиз: «Аллоҳ сени шунга амр қилдими?» деб сўрайдилар. У зот: «Ҳа», дейдилар. Ҳожар онамиз «Ундай бўлса, бизни зое қилмайди», дейдилар-да, ортларига қайтадилар. Шундай қилиб, Исмоил алайҳиссаломни ёлғиз ўзлари вояга етказадилар.

Исо алайҳиссаломни ҳам ёлғиз она, яъни Марям онамизнинг ўзлари боқиб, тарбиялаб, вояга етказганлар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг оналари Омина ҳам турли шароитларга қарамай, у зотни ёлғиз ўзлари тарбиялаганлар.

Аллоҳ таоло эса уларнинг фарзандларини улуғ пайғамбарлар қилиб тақдирлади. Она учун бундан ортиқ қандай мукофот бўлиши мумкин?

София бинт Абдул Мутталиб ўз ўғли Зубайр ибн Аввом розияллоҳу анҳуга яхши сифат ва олийжаноб хулқ-атвори сингдириб тарбиялади. Зубайр розияллоҳу анҳунинг фарзандлари Абдуллоҳ ва Урва ҳам оналари Асмо бинт Абу Бакрнинг тарбияси туфайли ўзларида энг улуғ хулқ-атвори мужассам қилдилар. Уларнинг ҳар бири Ислом тарихида ўз изларини қолдириб, юксак мақомларга эришдилар.

Зубайр ибн Аввом розияллоҳу анҳу Исломни биринчи бўлиб қабул қилган еттиликка кирадилар. У киши Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан кейин, тўртинчи ёки бешинчи бўлиб Исломга кириш бахтига муяссар бўлганлар. Зубайр

ибн Аввом розияллоху анху мусулмон бўлганларида ўн беш-ўн олти ёшда эдилар. У киши Аллоҳ таолонинг инояти ила ёшлик чоғлариданоқ Ислом таълимотлари асосида ўсганлар. Дастлабки мусулмонлар Аллоҳ таолонинг дини йўлида тортган машаққат ва кийинчиликларда барчага баробар шерик бўлганлар.

Али ибн Абу Толиб оқиллик, саховат каби яхши фазилатларни онаси Фотима бинт Асаддан мерос қилиб олган.

Араб йўлбошчилари орасида энг олийҳимматлиси Абдуллоҳ ибн Жаъфар ҳам ёшлигида ўз отасидан айрилиб қолган эди. Волидаси Асмо бинти Умайс уни олийжаноб ва олийҳиммат қилиб тарбиялади ва натижада онасининг ўзи ҳам Ислом тарихидаги энг улуғ аёллар сафидан ўрин олди.

Абдуллоҳ ибн Жаъфар розияллоху анху карамли, сахий, хушхулқ, иффатли ва гўзал инсон эдилар. Кишилар у кишини «сахийлик денгизи» деб атар эдилар. Баъзи уламо-ларнинг айтишларича, Исломда у кишидан кўра сахийроқ зот бўлмаган экан.

Муовия ибн Абу Суфён ўзининг кучли табиати ва донишмандлигини онаси Ҳинд бинт Утбадан мерос қилиб олди. Ҳазрати Муовия Шом вилоятининг волийси бўлганлар. Ислом тарихида биринчи бўлиб денгиз кучларига асос солганлар ва денгиз орқали бир неча шаҳарларни фатҳ қилганлар.

Тарихда улкан из қолдирган таниқли алломалар – Имом Шофеъий, Имом Аҳмад ва Имом Бухорийларнинг ҳам волидалари ўз фарзандларини ёлғиз вояга етказганлари маълум.

Молик ибн Анас (Имом Молик) ёш болалик чоғларида ҳар тарафлама келишган, хушсурат, хушовоз, ёқимтой бола бўлган. Унинг атрофидагилар ёш болага ўзларича йўл кўрсатиб, «Сен жуда ҳам келишган, хушсурат, хушовоз боласан, сендан жуда ҳам яхши хонанда чиқади. Чунки сени ташқи кўринишинг, овозинг ва ҳамма нарсанг ҳам шунга лойиқ ва

муносибдир. Шунинг учун ҳаракатингни қил», деб маслаҳат беришади. Кичкина Молик эса уларнинг маслаҳатларига амал қилиб, секин-секин хиргойи қилиш ва ўшанга тааллуқли бўлган машғулотларни такрорлай бошлайди. Бу ўзгаришларни ўз вақтида пайқаб, сезиб қолган заковатли, доно волидаи меҳрибонлари ўғли Моликдан бунинг боисини сўрайди. У эса бўлган маслаҳат тўғрисида хабар беради. Шунда она тезлик билан ўғлини бу йўлдан қайтариш чорасини кўриб: «Ўғлим, улар сенга нотўғри маслаҳат беришибди, балки устингдан кулмоқчи бўлишгандир. Аслида сенинг ташқи кўринишинг, овозинг ва бошқа нарсаларинг – ҳеч бири хонанда бўлишга тўғри келмайди, балки сен илмли бўлгин. Чунки илм инсоннинг зийнатидир. Унинг учун ташқи кўриниш ва ҳоказоларнинг аҳамияти йўқ. Илм ўз эгасини дунёда азиз ва муқаррам қилади, шарафлайди, охиратда эса нажот бўлади. Шунинг учун ҳам илм ўргангин», деб маслаҳат беради. Натижада кичкина Молик онасининг маслаҳати билан бутун имкониятини илм ўрганишга бағишлайди. Алалоқибат Моликий мазҳабининг асосчисига айланади.

Имом Бухорийнинг кўзлари ёшлик пайтларида ожиз бўлиб, кўрмай қолади. Оналари Иброҳим алайҳиссаломни туш кўрадилар. У киши: «Эй аёл, Аллоҳ таоло кўп дуоинг сабаб-ли ўғлингга кўзини қайтариб беради», дейдилар. Бир неча кундан сўнг имом Бухорийнинг кўзлари кўра бошлайди.

Зикр қилинган аёлларнинг барчасига хос сифат шуки, улар ўз фарзандларига энг яхши она бўлиш мақсадида Аллоҳга умид билан таваккал қилганлар, кўп заҳмат чекканлар. Аслида фарзандини ёлғиз тарбиялаб, уларнинг ҳақиқий эркак ва кучли шахс бўлиб етишишларида улкан хизмат кўрсатган, фарзандлари эришган ютуқларнинг асл сабабчиларидан бири бўлган муслима аёллар Ислом тарихида жуда кўп учрайди.

ИЛМНИ ҲАҚИҚИЙ МУТАХАССИС, ОДОБЛИ ВА ЕТУК ОЛИМЛАРДАН ОЛИШ

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ، فَانظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ
دِينَكُمْ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Муҳаммад ибн Сирийндан ривоят қилинади:

«Ушбу илм диндир. Динингизни кимдан олаётганингизга қаранг» (*Имом Муслим ривоят қилган*).

Демак, юкоридаги ривоятни таърифи билан айтилганда **«Ушбу илм диндир»**. Бундан маълум бўладики, илм билан дин битта нарсадир. Шунинг учун ҳам Ислом динини ҳақли равишда илм дини дейилади. Зотан, илм-маърифатсиз дин барпо бўлмайди. Ҳар бир мўмин-мусулмон ўз динини барпо қилишни истар экан, унинг илмини кимлардан олишга алоҳида эътибор қаратиши керак. Акс ҳолда тарихда ҳам, ҳозирда ҳам ўз динининг маъно-моҳиятини, мақсадларини тушунмасдан, унга кўр-кўрона амал қилиш ёки мутлақо амал қилмасдан, бу борадаги қанчадан-қанча фитналарни қўзғаётганларга ўхшаб қолиш мумкин. Албатта, мазкур фитначилар ўзларида мавжуд бўлган бошланғич тарбияни ҳам шариатимизда етук бўлган мўътабар устозлардан олмаганлари учун фитналарнинг қурбонига айланиб қолишяпти. Шунинг учун **«Динингизни кимдан олаётганингизга қаранг»**, аксинча, биринчи учраган одамдан ёки дин ҳақида баландпарвоз гап-сўзлар, ривоятлар ёки маълумотларни айтаётган инсонларни «Менимча, шу инсон дин-диёнатда, илм-маърифатда энг етуги бўлса керак» деб, ундан таълим олиб кетавермаслик керак. Балки, бу борада шошилмасдан суриштириш, ўз юртидаги кўплаб алломалар тўғрисида

керакли маълумотларни ўрганиб, шундан кейингина ҳар тарафлама маъқул келганига шогирд бўлса, айна муддао бўлади. Ўзи инсон табиатида ўзига етиб келган биринчи ва илк маълумотларга қаттиқ ёпишиб олиш одати бўлади. Бу ҳолатни ҳалқимиз «Кўр ушлаганини қўймас», деб ифода этади. Кейинчалик эса мазкур маълумотлар мутлақо хато эканлиги оят-ҳадислар билан исботланганда ҳам уларни қабул қилмаслигининг гувоҳи бўламиз. Тўғри, ҳар бир инсоннинг қони ва бутун вужудида ўз динининг маълумотларини тезроқ ўрганишга бўлган интилиш ва кизиқиш мавжуддир. Лекин бу борада кўр-кўрона ва сабабларни рўёбга чиқармасдан туриб, таваккалига қарор қабул қилиш яхшиликка олиб бормади. Акс ҳолда «қош қўяман деб, қўз чиқарилади», энг ачинарлиси, мазкур иллатга дучор бўлганларни ислоҳ қилиб, тўғри йўлга солиш ўта машаққатдир.

Илм олиш, ёдлаш ва такрорлашда сабрли бўлиш

Илм олиш игна билан қудуқ қазилш кабиدير. Гўёки сиртдан қараганда инсоннинг имкониятидан юқоридаги нарсадир. Лекин мазкур ҳикматли сўз илм олишнинг мутлақо имкониятсиз нарса эканлигини уқтириш учун эмас, балки бу ишнинг ўта машаққатли, оғир ва масъулиятли, қолаверса, чексиз сабру матонат, мустаҳкам ирода, шижоат, ғайрат, ихлос ва муҳаббат талаб қиладиган иш эканлигини таъкидлаш учун айтилган. Мазкур сифатларни ўзида мужассам қилмаган толиби илм олимлар эгаллаган чўққини забт этолмайди. Чунки илмни ўрганишда бир қанча омиллар ва сабаблар мужассам бўлиши керак. Уларнинг энг муҳимлари юқорида айтиб ўтилди. Ана шулардан яна бири эса олинаётган дарсларни зеҳн ва хотирада мустаҳкам нақш қилмоқ учун бир неча маротаба, ҳаттоки бир неча юз маротаба такрорлашга тўғри келади. Шунинг учун ҳам арабларда

«Дарс бир марта, такрори эса минг мартадир» деган нақл бор. Бу нақлга авваллари деярли барча ўқув масканларида амал қилинган. Шунинг учун бўлса керак, ўтган алломаларимизнинг ҳар бирлари бир нечта китобларни ёддан билганлар. Уларнинг давларида ҳофиз Қуръон бўлмаган аллома деярли бўлмаган. Бундан ташқари, бир неча ўн минглаб ҳадиси шарифларни ва яна бир неча ўн минглаб фикҳий масалаларни, хусусан, мерос тақсмотларини тўлиқ ёддан билганлар. Ҳозирги кунимизда эса улугларимиз эришган мазкур натижалар кўпинча маълумот сифатида ўрганилади, холос. Лекин бу борада ҳақли равишда ҳофиз Қуръонларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин. Чунки ҳозирда ҳам мазкур «Дарс бир марта, такрори эса минг мартадир» деган шиорга Қуръонни ёд олаётган толиби илмлар тўлиқ амал қилишяпти, десак, муболаға бўлмайди. Бу натижага эришиш учун эса толиби илмда тоғдек сабр бўлиши керак. Бу борада талабалар икки қисмга бўлинадилар.

Бирлари: Зеҳнлари ўткир бўлгани учун берилган топшириқни бир неча маротаба такрорлаганда ёд олади ва ўзларининг мазкур қобилиятларига юқори баҳо бериб, дарсни такрорлашда устозлари айтган ададга риоя қилмайдилар. Бунга эса улардаги сабрсизлик, ўзларининг ўткир зеҳнларига суяниш ва энг асосийси, шайтоннинг васвасаси сабабчи бўлади.

Иккинчилари: Зеҳни паст, ёдлаш қобилияти ўта суст. Шунинг учун ҳам устоз берган топшириқларни ўзлаштиришда жуда катта машаққатга юзма-юз келади. Атрофдаги зеҳни ўткир бўлган талабаларнинг ўз дарсларини тез ўзлаштираётганларига қараб, унда ноумидлик, ялқовлик ва сабрсизлик иллатлари пайдо бўлади. Мазкур иллатлар туфайли шайтон уни васваса қилиши осон бўлади. Шунинг учун ҳар иккала ҳолатда ҳам тоғдек сабр ва мустаҳкам ирода катта аҳамиятга эгадир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Ишларнинг яхшиси ўртачасидир**», деганлар. Шундан келиб чиққан ҳолда Бурҳонуддин, Зарнужийнинг «Таълимул мутааллим» китобида келтирилган тавсияга кўра, толиби илм кечаги дарсини беш маротаба, ундан олдинги кунги дарсини тўрт маротаба, ундан оддинги кунги дарсини уч маротаба, ундан олдинги кунги дарсни икки маротаба, ундан олдинги кунги дарсни эса бир маротаба такрорлаши лозим. Ушбу суратда давом эттирилса, сабоқ тезроқ ёд бўлади ва хотирада тошга ўйилган нақш каби мустаҳкам ўрнашади. Такрорлаш асносида бепарволик ва гофилликка йўл қўймаслик керак. Зеро, дарс ва такрор тетиклик, қувват ва муҳаббат билан бўлсагина, фойда беради. Такрорлашда овозни ҳаддан ташқари баланд кўтариш мақсадга мувофиқ эмас. Бунда аввало ёнидаги шерикларига ҳалақит беради, ўзи қийналиб, тез орада малол кела бошлайди, натижада эса дарсдан кўнгли совийди. Шунинг учун юқоридаги кўрсатмаларга амал қилган ҳолда буюклик мақомига эришган дунёдаги Қозиул-қуззот унвонига биринчи бўлиб асос солган ва муносиб бўлган Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ ҳаётларидан бир мисол келтирамиз.

Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ фуқаҳолар билан серғайрат, сершижоат ҳолда музокара қилар эдилар, ёнидаги ҳамроҳлари эса у зотдан таажжубланардилар. Чунки у зот беш кундан бери оч ва чанқоқ бўлишларига қарамай, мунозарада ғайрат кўрсатар эдилар.

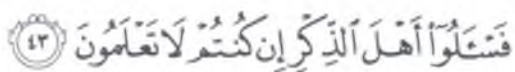
Сабоқ олиш жараёнида ва уни такрорлашда узилиш бўлмаслиги керак, чунки узилиш сабоқ учун офатдир.

Шайх Бурҳониддин Марғиноний раҳматуллоҳи алайҳ: «Менинг шерикларимдан кўра кўпроқ муваффақиятга эришганимнинг сабаби узилиш бўлмаганидир», деб марҳамат қилганлар.

Бир-икки марта такрорлаш билан мавзу ёд бўлиб қолса, толиб бу билан кифояланмаслиги, ўз зехнига ишониб, мағрурланиб қолмаслиги лозим. Зеро, тез ҳосил бўлган нарсанинг заволи ҳам тез бўлади. Толиб дарсни такрорлаш ҳам катта ибодатлардан эканини тушуниб етган ҳолда ҳеч эринмаслиги, балки такрорлаган сари дарсга нисбатан меҳр-муҳаббати ошишига ўзини одатлантириб бориши лозим. Бу насихатлар минглаб уламолар, ҳукамоларнинг ҳаётий тажрибалари самараси ўлароқ, кадрини йўқотмасдан, бизгача етиб келмоқда.

Тушуниш кийин бўлган ҳар бир нарсани сўраб ўрганиш

Ҳар бир масалани яхшилаб ўзлаштириб олгунча излашни давом эттириш керак бўлади. Халқимизда «Сўраб ўрганган олим, уялиб сўрамаган эса ўзига золим» деган нақл бор. Албатта, ушбу нақл бежизга айтилмаган. Аждодларимиздан бизларга мерос бўлиб қолган ҳар бир нақл шариатимизнинг асл манбалари бўлмиш Қуръон ва суннатдан хулоса қилиб олинган ҳикматли сўздир. Аллоҳ таоло Ўзининг муборак Китобида:

«...Агар билмайдиган бўлсангиз, зикр ахлидан сўранг», деган (*Наҳл сураси, 43-оят*).

Шариатнинг аҳкомларини бир мартадаёқ ўқиб, ўрганиб, ундан кўзланган ҳикмат ва маъноларни тўлиқ тушуниб олиш мушкулдир. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло билмаган нарсаларни билганлардан сўрашга буюрган. Агар китоб ўқишнинг ўзи билан ёки эшитган маълумотларни ҳаётга татбиқ этишнинг ўзи билангина кифояланилганида, устозларнинг ҳожати бўлмас эди. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Қуръони Каримдаги ҳар бир оятнинг маъно ва моҳиятини, улардан кўзланган мақсадни ўз-

ларининг ҳадислари ила тафсир қилиб берганлар. Агар китоб ўқишнинг ўзи инсоннинг маълумотларни тўғри ва соф ҳолатда қабул қилишига кифоя қилганида, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Қуръони Карим тўғрисидаги таълимотларига ҳожат қолмас эди. Инсон эса ожиздир, унинг ҳар бири ўзича бир олам. Шунинг учун ҳам битта маълумотни ҳамма ҳар хил тушуниши, ҳаттоки у тушунчалар бир-бирига қарама-қарши бўлиши ҳам мумкин. Бу ҳеч ким инкор эта олмайдиган ҳақиқатдир. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ана шундай тушунмовчиликларга ва ихтилофларга барҳам бериш маъносида Қуръони Карим оятларининг ҳар бирини батафсил тушунтириб берганлар.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ҳар бир инсон ўз дини таълимотларини соф ҳолатда ўрганиши учун етук мутахассис бўлган устозларнинг фикрларига муҳтождир. Ва албатта, бу борада ўзида пайдо бўлган ҳар қандай муаммонинг ечимини топиш учун аҳли зикрлардан сўрашга тортинмаслиги, бепарво бўлмаслиги керак. Акс ҳолда унда ҳар хил ихтилофли фикрлар, турли-туман фитналарни келтириб чиқарадиган ғоялар, диннинг асл илдизига болта каби зарба берадиган бузуқ эътиқодлар ва масалалар пайдо бўлиш хавфи бор.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳуга: «Бу илмни нима билан ҳосил қилдинг?» дейишганда, «Сўровчи тил ва ақлли дил билан», деганлар. Мужоҳид раҳматуллоҳи алайҳ: «Илмни ҳаё қилувчи ҳам, мутақаббир ҳам ҳосил қила олмайди», деган. Мазкур ҳикматли сўзнинг далили сифатида қуйидаги ҳадиси шарифни келтиришимиз мумкин.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ أَسْمَاءَ سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ غُسْلِ الْمَحِيضِ، فَقَالَ: «تَأْخُذُ إِحْدَاكُنَّ مَاءَهَا وَتَسِدُّ رَتَّهَا فَتَطَهَّرُ فَتُحَسِّنُ الطُّهُورَ، ثُمَّ تَصُبُّ عَلَى رَأْسِهَا فَتَدْلُكُ ذَلِكَ شَدِيدًا حَتَّى يَبْلُغَ شُؤْنُ رَأْسِهَا، ثُمَّ تَصُبُّ عَلَيْهَا

الماء، ثُمَّ تَأْخُذُ فَرِصَةً مُمَسِّكَةً فَتَطَهَّرُ بِهَا». فَقَالَتْ أَسْمَاءُ: وَكَيْفَ تَطَهَّرُ بِهَا؟ فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ! تَطَهَّرِينَ بِهَا». فَقَالَتْ عَائِشَةُ: تَتَّبِعِينَ أَثَرَ الدَّمِ. وَفِي رَوَايَةٍ قَالَ: «خُذِي فَرِصَةً مُمَسِّكَةً فَتَوَضَّئِي بِهَا ثَلَاثًا»، وَاسْتَحْيِي النَّبِيَّ ﷺ فَأَعْرِضْ بَوَجْهِهِ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: نَعَمْ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ لَمْ يَكُنْ يَمْنَعُهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا التِّرْمِذِيَّ.

Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади:

«Асмо Набий соллаллоху алайҳи васалламдан ҳайзнинг ғусли ҳақида сўради. У зот: «Сиздан бирингиз сув ва сидрни олади. Сўнгра яхшилаб тозаланади. Кейин бошига сув қуюди ва токи бошининг ҳамма жойига етгунча қаттиқ ишқайди. Сўнгра устидан сув қуюди. Кейин мушкланган пахтани олади ва у билан покланади», дедилар. Асмо: «У билан қандоқ покланади?» деди. У зот: «Субҳаналлох! У билан покланасан-да!» дедилар. Шунда Оиша: «Қоннинг ўрнига қўясан», деди».

Бошқа бир ривоятда:

«У зот: «Мушкланган пахтани олиб, у билан покланасан», деб уч марта айтдилар ва уялиб, юзларини ўгириб олдилар. Шунда Оиша: «Ансорийларнинг аёллари қандоқ ҳам яхши аёллар. Уларни ҳаё динда фақиҳ бўлишларидан тўсмас эди», дедилар» (*Бешовларидан фақат Термизий ривоят қилмаган*).

Ҳадисда Пайгамбар соллаллоху алайҳи васалламга савол берган аёл Асмо бинти Шакл ал-Ансориядирлар. У киши ўз динларига тўлиқ ва аниқ амал қилиш мақсадида Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламдан ҳайздан кейин қилинадиган ғусл ҳақида сўрадилар. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам бу ишни батафсил баён қилиб бердилар. Чунки ўша давргача аёлларнинг бу борадаги қиладиган иш-

лари тўғрисида бундай ошкора ва аниқ савол бўлмаган эди. Қолаверса, бундай саволларни ансория аёллардан бошқалар сўрашга ботина олмас эдилар. Албатта, бунинг ўзига яраша сабаблари бор. Ансория аёлларда эса ўзларининг олдиларидан кўндаланг бўлган ҳар қандай ҳаётий муаммолар юзасидан тўғридан-тўғри илоҳий таълимотларни ўз умматларига етказиб турган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўрашга шижоатлари етар эди. Бу борада улар хижолат бўлмас, тортинмас, сусткашлик ва бепарволикка мутлақо йўл қўймас эдилар. Улар ўз динлари аҳкомларининг аёлларга хос бўлган кирраларини тўлиқ ва батафсил ўрганишдан мутлақо тортинмас эдилар. Керак бўлса, ҳадиси шарифда айтиб ўтилганидек, такрор-такрор бўлса ҳам сўрар эдилар.

Дарҳақиқат, уларнинг илм йўлида кўрсатган шижоатлари ва фидокорликлари самарасидан мўмин-мусулмонлар ҳозиргача фойдаланиб келмоқдалар ва иншааллоҳ, қиёматгача фойда оладилар.

Толиби илм олаётган сабоқларини ёзиб бориши шартми? Ёки ёдлаш билан кифояланса ҳам бўладими?

Аллоҳ таоло ҳамма инсонларга ҳам бирдек хотира қобилятини бермаган. Шундай экан, толиби илм сабоқларини ёдлаш билан бирга уни қайд этиб, ёзиб бориши ҳам ниҳоятда фойдалидир. Инсоннинг зеҳни ташқи муҳитнинг таъсири – бемор бўлиши ёки ёшининг улуглашиши натижасида секин-аста заифлашиб боради. Баъзи бир улуғ, азиз ва мукаррам инсонларгина бундан мустасно. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга ваҳий нозил бўлиб, у зот бошқаларга таълим берганларида, саҳобаи киромлар оятларни ёдлаб олиш билан бирга, уларни баъзи нарсаларга ёзиб олишга ҳам ҳаракат қилганлар. Мана шу ҳаракатлар натижасида оят ва ҳадиси шарифлар бизгача етиб келган.

Демак, толиби илм доимо устозларидан эшитган нарсаларига жону дили билан кулоқ тутиб, уларни ёзиб олишга одатланмоғи мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун эса толиби илм ўзи билан доимо қоғоз ва қалам олиб юриши керак. Ҳикматлардан бирида қуйидагича хабар берилади: «Кимки ёдласа, қочибди, кимки ёзса, қарор топибди». Демак, ёзишда ҳикмат кўп. Илм инсонларнинг оғизларидан олинадиган нарса. Улар ўзлари эшитган нарсаларнинг энг яхшиларини ёдларида сақлайдилар ва уларнинг энг сараларини бошқаларга айтадилар.

Ҳалол ибн Ясор розияллоҳу анҳу шундай ривоят қилади: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларига илм ва ҳикматдан бир нарсаларни айтаётганларини кўрдим ва у зотга қарата: «Эй Аллоҳнинг Расули! Уларга айтганларингизни менга ҳам айтиб беринг», дедим. Шунда у зот: «Ёзадиган сиёҳинг борми?» дедилар. Мен ёнимда сиёҳим йўқлигини айтдим. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эй Ҳалол! Доимо сиёҳ олиб юр, чунки сиёҳда ва уни ўзларига лозим тутган инсонларда қиёмат кунигача хайрият бордир», дедилар».

Садруш-шаҳид Ҳасомиддин раҳматуллоҳи алайҳ эшитётган нарсаларини ёзиб юриш учун ўз ўғиллари Шамсиддинга шундай насиҳат қилганлар: «Ҳар куни илм ва ҳикматдан бирор нарсани ёд олгин. Чунки оз нарсалар ҳам тез муддатда кўпга айланади».

Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ бир динорга қалам сотиб олдилар. Чунки умр қисқа, илм кўпдир. Демак, умрни, вақтни ғанимат билиб, уни исроф қилмоқдан сақланиш лозим.

«Узун кечаларни уйку билан қисқартирма, ўткинчи кунларни гуноҳинг билан тезлаштирма», дейилади ҳикматда.

Имом Ғаззолий раҳматуллоҳи алайҳ шундай марҳамат қиладилар: «Илмнинг аввали жим туриб кулоқ солмоқ,

сўнгра ёдламоқ, сўнгра амал қилмоқ, сўнгра уни нашр қилмоқдир». Илмни нашр қилмоқнинг энг кенг тарқалган тури эса китобларни нашр этмоқ, ўзидан кейинги авлодларга илмий мерос қолдирмоқдир. Бу борада ўтган салаф уламоларимизнинг ҳаётлари бизларга етарли намунадир.

Ислом динининг нозил бўлганига деярли бир ярим минг йил бўлди. Шунча асрлардан буён бизларгача етиб келган барча маълумотлар айнан ёзиш орқали етиб келмадими?

Дунёда мусулмонларчалик ёзишга, китоб таълиф этишга эътибор берган халқ ёки дин вакиллари йўқдир. Бизнинг динимизда керакли маълумотларни ёзиб, келажак авлодга мерос қилиб қолдиришнинг ўзи буюк бир ибодатдир. Шунинг учун ҳам ўтган барча алломаи машойихларимиз албатта бир неча ўнлаб китобларни ёзиб, ўзларидан кейин илмий мерос сифатида қолдирганлар. Агар юртимиздаги аждодларимизнинг бу борадаги қилган хизматларини ўрганиб чиқадиган бўлсак, уларнинг барчалари дунё оммасига бу борада устозлик ва пешқадамлик қилганларига гувоҳ бўламиз. Бунинг барчаси бизнинг динимизда ёзишга бўлган буюк эътиборнинг самарасидир. Бу борада биз фақат ўтган асрлардаги аждодларимизнинг қилган ишлари ва қолдирган илмий мерослари билангина эмас, балки ўзимиз билан ҳамаср бўлган бир қанча буюк зотларни ҳам мисол тариқасида келтиришимиз мумкин. Уларнинг ичида эса албатта, устозимиз марҳум ва мағфур, буюк аллома Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратларининг номларини алоҳида тилга олмай иложимиз йўқ. Замондош алломаларимизнинг ичида энг кўп китоб таълиф этган инсон шу зотдирлар. Ҳозиргача юздан ортиқ китоблари нашрдан чиқиб, ихлосли халқимизга тақдим этилган. Умид қиламизки, бундан кейин ҳам яна бир неча ўнлаб янги китоблари нашрдан чиқади ва ҳар бир китобхоннинг нафақат хонадони, китоб жавони, балки қал-

бининг тўридан ҳам жой олади. Албатта, буларнинг ҳаммаси ёзишнинг ижобий самараларидир.

Ёзишнинг ўзи бир ибодат бўлса, ундаги баъзи бир одобларга риоя қилиш ҳам алоҳида аҳамиятга эгадир. Шулардан бири ўнг қўл билан ёзишдир.

Ўнг қўл билан ёзишнинг аҳамияти

Шариатимизда ўнг тарафга бўлган эътиборнинг ҳикмати, сабаблари жуда ҳам муҳим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан Оиша онамиз розияллоҳу анҳо шундай ривоят қиладилар: «Аллоҳ таоло ҳар бир ишнинг ўнг тарафдан бошланишини севади. Ҳаттоки оёқ кийим кийишда ва қадам ташлашда ҳам». Демак, ўнг томондан бошлашнинг асосий ҳикмати Аллоҳнинг севиши бўлса, кейингиси Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳар доим амал қилиб юрган суннатларидан бири бўлганидир.

Чап тараф эса бунинг акси. «Ўнг тараф» калимаси араб тилида «ал-йамин» бўлиб, у «яхшилиқ» ва «барокат» маъноларини ҳам англатади. Қуръони Карим оятларига назар соладиган бўлсак, ўнг тараф эгалари ҳақида улкан мақтовлар, яхшилиқлар зикр этилган:

وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ (۲۷) فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ (۲۸) وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ (۲۹) وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ (۳۰) وَمَاءٍ مَّسْكُوبٍ (۳۱) وَفَنَكْهَةٍ كَثِيرَةٍ (۳۲) لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ (۳۳) وَفُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ (۳۴)

«Ўнг тараф соҳиблари... Ўнг тараф соҳиблари недир?! Улар тикансиз сидрзорлардадирлар. Сермева бананзорлардадирлар. Ва ёйилган соялардадирлар. Ва оқар сувлардадирлар. Ва сероб мевалардадирлар... тугамайдиган ва ман қилинмайдиган. Кўтарилган кўрпачалардадирлар» (Воқеа сураси, 27 – 34-оятлар).

Чап тараф эгалари ҳақида эса бундай дейилади:

وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ ﴿٤٢﴾ وَظِلٍّ مِّنْ
يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ ﴿٤٤﴾

«Ва чап тараф соҳиблари... Чап тараф соҳиблари не-
дир?! Самум ва қайноқ сувдадирлар. Қоп-қора тутун
соясидадирлар... На салқин эмас ва на фойдали» (Воқеа
сураси, 41 – 44-оятлар).

Бошқа ояти карималарда бахтли-саодатли инсонларга қиё-
мат кунда амал китоблари ўнг тарафларидан, бадбахтларга
чап тарафларидан берилиши тўғрисида хабар берилади:

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِرَيْبٍ فَقَوْلُ هَآؤُمْ أَقْرَأْ وَكِتَابُهُ ﴿١٩﴾ إِنِّي ظَنَنْتُ
أَنِّي مُلْكٌ حَسْبِيَّةٌ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾
قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾
وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالٍ فَقَوْلُ يَلْتَنِنِي لَوْ أُوْتِيَ كِتَابُهُ ﴿٢٥﴾ وَلَوْ أَدْرِي مَا حِسَابِي
﴿٢٦﴾ يَلْتَنِنُهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِي ﴿٢٨﴾ هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ
﴿٢٩﴾ خَذُوهُ فَعْلُوهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾

«Кимнинг китоби ўнг тарафдан берилса, у дейди:
«Мана, менинг китобимни ўқиб кўринглар! Мен ҳисоб-
китобимга йўлиқишимга ншонардим». У розилнк ҳаё-
тидадир. Олий жаннатдадир. Унинг мевалари яқиндир.
«Ўтган кунларда (дунё ҳаётида) қилган нарсаларингиз
туфайли енглар ва ичинглар, ош бўлсин!» Ва аммо
кимнинг китоби чап тарафдан берилса, у дейди: «Эх,
қани эди, менга китобим берилмаса... ва ҳисоб-китоб
қандайлигини билмасам эди. Эх, қани эди, ўша (дунё-

даги ўлим) ҳал қилувчи бўлса эди. Мол-мулким менга асқотмади. Менинг салтанатим ҳам ҳалок бўлди». «Тутинглар уни ва кишанланглар уни!!! Сўнгра дўзахга солинглар уни!!!» (Ал-Ҳаққоҳ сураси, 19 – 31-оятлар).

Мана, Аллоҳ таоло Ўзининг каломи шарифида ўнг тараф эгаларини қандай мадҳ этгани, чап тараф эгаларининг ҳолини эса қандай баён этгани ҳақида бир оз маълумотга эга бўлдингиз. Энди сиздан талаб қилинадиган нарсa нафақат доимо ўнг қўл билан ёзиш, балки ҳар бир хайрли ишни ўнг қўлда бажариш, жумладан, фақат ўнг қўлда таомланиш. Чап қўлда эса ёрдам бериш билан кифояланинг (узрли ҳолатлар бундан мустасно).

Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар бир хайрли ишни ўнг қўллари билан бошлар эдилар, ҳаттоки муборақ оёқлари билан қадам ташлаш ва оёқ кийим кийиш борасида ҳам ўнг тарафга алоҳида эътибор берардилар ва биз умматларини ҳам шунга тарғиб қилганлар.

Китоб ёзиш жараёнида эътиборга молик бўлган одоблардан яна бири сатрларни, ҳарфларни ўта зичлаб, майдалаштириб юбормасликдир, чунки бу ҳолат ўқувчининг асабига, кўзига ёмон таъсир қилади. Баъзида зарурат бўлганда бунинг зарари йўқ. Китобнинг ҳошияларини бўш колдириш, сатр ва ҳарфларни равон қилиб ёзиш мақсадга мувофиқдир.

Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ бир ёзувчининг жуда майда ҳарфларда ёзаётганини кўриб, дедидар: «Хатингизни жуда майда ёзманг. Узоқ умр кўрадиган бўлсангиз, маломатланасиз, вафот этсангиз, ҳақоратланасиз». Яъни узоқ умр кўриб, кексайганингизда ўқишга қийналасиз, чунки кўзингизнинг қуввати кетган бўлади, китобингизни ўқиганлар қийналганларида сизни маломат қиладилар.

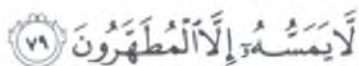
Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳнинг китобларга меҳр-муҳаббатлари бекиёс эди. Шунинг учун ҳам китоб таълиф

қилганларида ўқувчиларига қулай бўлиши тўғрисида алоҳида қайғурар эдилар. У зотнинг услубларидан бири китобни тўртбурчак ҳолда кесиш эдики, мана шундай ҳолда китобни кўтариб юриш ва мутолаа қилиш енгилдир. Китоблардаги ёзувлар, сатрлар, варақлар қизил рангда бўлмаслиги жуда аҳамиятли ва хосиятлидир. Салаф уламоларимиз китобларида қизил рангдан сақланганлар, чунки қизил ранг инсоннинг асабига, кўзига ҳамда кайфиятига ёмон таъсир қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам машойихларимиз қизил рангни қариқ кўрганлар. Аксинча, китоб саҳифаларининг ранги оч сарик, кўк рангга мойилроқ ёки ок рангда бўлишини маъқул кўрганлар. Қолаверса, саҳифалар ялтироқ ранглардан холи бўлгани афзалдир. Чунки ялтироқ ранг ёруғликнинг қайси тарафдан тушишига қараб ўзгаради. Натижада эса ўқувчининг кўзини чарчатади ва ноқулайлик келтириб чиқаради.

Ўзимизнинг яқин ўтмишимизга ҳам назар соладиган бўлсак, бу насиҳатларнинг ҳақиқатини яққол кўрамиз. Чунки худосизлик ғояларининг устига бино қилинган шўролар ҳукумати қизил рангга алоҳида эътибор берган, ҳатто ўзларини «қизил шўролар» деб атар эди.

Китобларга қандай муносабатда бўлиш керак?

Толиби илм олаётган илмига ва таълим-тарбия бераётган устозига қандай ҳурмат-эътиборли бўлса, шаръий китобларга ҳам худди шундай муносабатда бўлиши талаб этилади. Зеро, китоб толиби илм таҳсил олмоқчи бўлган барча илмларнинг манбаидир. Бу тўғрида шариатимизда биринчи бўлиб мурожаат қилинадиган манба – Қуръони Каримда ҳам алоҳида хабар бордир:

«Уни (Қуръонни) фақат покланганларгина ушлай-дир» (Воқеа сураси, 79-оят).

Бу ҳукм Қуръони Каримни таҳорат билан ушлаш вожиблигини баён этса-да, уламоларимиз шаръий ҳукмлар баён этилган китобларга ҳам алоҳида ҳурмат ва эътибор билан муносабатда бўлганликлари маълум ва машҳур. Уларнинг бундай қарорга келишларининг сабаби – ҳар қандай шаръий китобларимиз оят ва ҳадиси шарифлардан холи эмас. Шундан келиб чиққан ҳолда уламоларимиз одоб ва ҳурмату эътиборни бошқа китобларга ҳам лозим ҳисоблаганлар.

Ривоят қилинишича, имом Бухорий ўзларининг «Саҳих»ларига қачон бирор ҳадисни битмоқчи бўлсалар, албатта таҳорат қилиб, икки ракъат намоз ўқир эканлар. Шундан сўнггина ҳадиси шарифни китобга ёзар эканлар.

Мана шу қоидаларга риоя қилган аждодларимиз илмда юқори мартабаларга эришганлари кундек аён. Ҳазрати Халовоний раҳматуллоҳи алайҳ бу тўғрида шундай деганлар: «Мен илмимга уни ҳурматлаш билан эришдим, чунки мен бирор китобни бетаҳорат ушламадим» («Таълимул мутааллим»).

Имомларнинг улуғи бўлган ҳазрати Сарахсий раҳматуллоҳи алайҳ бир куни қорин огриғи дардига мубтало бўлиб қолдилар. У зот кечалари илмни такрорлаш билан машғул бўлар эдилар. Шу дардга мубтало бўлган кечаси 17 марта таҳорат қилдилар, чунки илмни бетаҳорат такрор қилмас эдилар.

Илмнинг нури таҳоратнинг нури билан қўшилиб, янада зиёда ва мунавварроқ бўлади. Мазкур қоидаларга яқин-яқинларгача ҳам тўлиқ амал қилинар эди, ҳаттоки Қуръон алифбосида бирор оддий сўз ёзилган қоғознинг бир бўлагини ҳам таҳоратсиз ушлашдан сакланилар эди. Кейинги пайтларда эса «таҳорат билан ушлаш ҳукми Қуръонгагина хос», деб, бошқа барча китобларни бетаҳорат ушлаш одатга айланди. Тўғри, фақат Мусҳафни таҳо-

рат билан ушлаш вожиб. Лекин бу дегани бошқа китобларни бемалол бетаҳорат ушлаш мумкин дегани эмасдир, балки бу борада ҳар бир инсон ўзининг китоб ва унинг ичидаги маълумотларга бўлган ихлос-этикоди, муҳаббати ва эҳтиромига қараб муносабатда бўлиши керак ва албатта, эришиладиган натижа ҳам шунга қараб бўлади. Қолаверса, китобларни ҳурматлаш уларни таҳорат билан ушлаш билангина чегараланмайди, балки қуйидагиларга ҳам амал қилиш керак бўлади:

Қуръон ва тафсир китобларининг устига бошқа китобларни қўймаслик, балки бу икки китобни доимо юқори жойларга қўйиш;

Китобларга карата оёқ узатмаслик ва ётмаслик;

Диний китобларнинг устига бошқа нарсаларни қўймаслик (сиёҳдон, бош кийими, қалам ва бошқа диний бўлмаган газета-журналлар).

Бурҳониддин Маргиноний раҳматуллоҳи алайҳ шундай дейдилар: «Бир фақиҳ китобларнинг устига сиёҳдонини қўйганида, унга карата: «Илмнинг баракотини тополмай-сиз», дейишди».

Фахрул Ислом Қозихон раҳматуллоҳи алайҳ номи билан машҳур бўлган зот: «Агар шаръий китоблар устига мазкур нарсаларни қўйишда енгил санаш маъноси бўлмаса, зарари йўқ, лекин ундан сақланган маъкул», деганлар.

Яна баъзилар китоблардан умуман бошқача мақсадларда ҳам фойдаланади. Кимдир бошининг остига ёстик сифатида қўйса, бошқаси бирор нарсани унга суяб, ундан тиргович сифатида ёки бирор нарсани уриш учун ёки бирор нарсани паст-баландини тўғрилаш учун ҳам фойдаланади. Аслида эса китобни бирор жиҳоз сифатида кўрмаслик, балки у инсоннинг доимий ва вафодор маслаҳатгўйи, ҳамроҳи ва энг яқин дўсти бўлиши керак.

Бу борада одатда имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳнинг куйидаги машхур байтлари мисол тарзида келтирилади:

*«Зеҳнимдан Вакиъга қилдим шикоят,
Гуноҳ қилмасликни қилди топшириқ,
Деди: «Чунки илм илоҳий нурдир,
Бу нур осийларга қилинмас тортиқ».*

Фан ва йўналишни танлаш

Дунёда ўрганилиши керак бўлган илмлар нихоятда кўп. Айниқса ҳозирги кунда ҳар бир йўналишнинг ўзига хос илми, маълумотлари ва атамалари ҳам бор. Инсоннинг эса умри қисқа, барча илмларни ўзлаштиришга умри ҳам, имконияти ҳам етмайди. Шундай экан, ҳар бир инсон аввало ўзи учун фарзи айн бўлган илмларни яхши ўзлаштириб олиши керак. Сўнгра мазкур илмларни ҳосил қилиш жараёнида устоз ва мураббий ўз қўл остидаги таълим олаётганларнинг қобилияти, иқтидори, зеҳни, хотираси, сабру матонати, дину диёнати ва яна бир қанча қирраларини ўрганиб чиқиб, келажақда уларнинг ҳар бирига илмнинг қайсидир бир йўналиши бўйича ўзидаги илм савиясини ошириш ва унда бардавом бўлиш ҳақида кўрсатма беради. Бу борада худди бемор ўзининг муолажасини шифокорга ишониб топширгани каби, талабалар ўзларини устозларининг ихтиёрига топширганлари мақсадга мувофиқдир. Агар ҳар иккаласи ҳам ўзининг хоҳиш-иродасига ташлаб қўйилса, иккаласидаги беморлик зиёда бўлса бўладик, ҳеч қачон у иллатдан қутула олмайди. Шундай экан, ҳар бир талаба илмнинг қайси йўналиши бўйича етукликка эришмоқчи бўлса, албатта, бу борада ўз устозининг кўрсатмаси, танлови ва дуосига суяниши керак. Чунки устозларнинг бу борада тажрибалари етарли бўлиб, ҳар бир талабанинг қайси илмга қобилияти борлигини ва қайси илм унинг табиатига, ҳаракати ва зеҳ-

нига мос келишини яхши биладилар. Толиби илмлар эса ёши ҳамда тажрибалари етарли бўлмагани сабабли кўпинча ҳар хил ҳаёлларга, таассуротларга берилиб кетиб, нотўғри қарор қабул қилиб қўйишлари мумкин. Шунинг учун ҳам бу борада устозларига эътиمود қилганлари афзалроқдир.

Имом Бурҳониддин Маргиноний шундай дейдилар: «Аввалги замонларда толиби илмлар ўзларининг илм олишдаги, уни танлашдаги ихтиёрларини устозларига топширар эдилар. Натижада улар мурод ва мақсадларига эришардилар. Ҳозирда эса толиби илмлар бу борада ўз ихтиёрларига бўйсунадилар, натижада илм ҳосил қилолмайдилар».

Ҳикоя қилинишича, буюк ҳадисшунос олим, ватандошимиз имом Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий имом Муҳаммад ибн Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳ ҳузурларида «Китобус-солат»дан таҳсил олишни бошлаганларида, у зотга: «Сиз ҳадис илмидан таҳсил олинг», деган. Имом Муҳаммад у зотдаги ҳадис илмига бўлган иштиёқни ҳамда бу илмнинг у зотнинг табиатларига мослигини кўриб, мазкур қарорга келган. Шу тариқа имом Бухорий раҳматуллоҳи алайҳ ҳадис илми имомларининг пешвоси бўлдилар.

Ўтмишдаги барча етук аллома ва машойихларимизнинг ҳаётларини, илмий фаолиятларини ва бу борадаги тажрибаларини ўрганадиган бўлсак, деярли барчалари ўз устозларининг тўғри ва муносиб кўрсатмалари ила ўзлари эгалаган илм-фанда етуклик ва устозлик даражаларига кўтарилганларига гувоҳ бўламиз.

Устоз танлаш

Устоз танлаш борасида Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳдан ўрнак олсак арзийди. У зот устоз танлашда қуйидагиларга эътибор берар эканлар: илми, тақвоси, ёшининг улуғлиги, меҳрибонлиги, сабрлилиги. У зот шундай де-

ганлар: «Мен устозни ихтиёр этиш борасида кўп ўйладим, фикрладим, ниҳоят Ҳаммод ибн Сулаймонни танладим, чунки у зотнинг ёши улуғ, ниҳоятда викорли, салобатли, ҳалим ва сабрли, олим ва муттақий эди».

Ҳикоя қилинишича, бир толиби илм машойихларнинг биридан илм таҳсили тўғрисида маслаҳат сўраганида, у зот шундай маслаҳат берган экан: «Устоз танлашга шошилма, борган жойингда икки ёки уч ой туриб, яхшилаб ўйлаб, мулоҳаза қилганингдан кейин устозни ихтиёр қил. Чунки шошилиб бир устозни ихтиёр қилсанг ва унинг ҳузурида сабоқни бошлаганингдан кейин у сенга маъқул келмаса, дарс бериш услублари ёкмаса, уни тарк этиб, бошқасига борсанг, илм таҳсилида баракот бўлмайди. Шунинг учун кўп мулоҳаза қил, шунда ихтиёр этган устозингни тарк этмоққа ва ундан юз ўгиришга мажбур бўлмайсан, балки унинг ҳузуридаги таълимнинг баракотли, олаётган илму одобинг эса кўп манфаатли бўлади. Устозинг ҳузурида саботли, сабрли бўл», деб қуйидаги мисрани келтирди:

*Ҳар бир кишида олийликка ҳаракат бордур,
Ва лекин кишилардаги саботлик ундан-да азизроқдур.*

Сўнгра давом этди: «Устоздан таълим олаётганингда иложи борица бир китобни тамомлаб, сўнгра бошқасига ўт, ниҳоясига етказмасдан тарк этма. Зарурат бўлмаса, бир шаҳардан иккинчи шаҳарга ҳам кўчаверма, чунки буларнинг барчаси қалбингни машғул қилади, вақтингни эса зое қилади, ҳаттоки устозингга азият етказди».

Аллоҳ биз мўминларга ҳар бир ишда ўзаро маслаҳатлашмоғимизни вожиб қилди, ибодат даражасига кўтарди, шунинг учун ҳам ўзининг бир сураи каримасини «Шўро», яъни «Маслаҳат» деб атади. Мазкур сурада шўро мўминларнинг улуғ сифатларидан эканини баён этган. Пайғамбаримиз сол-

даллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалар билан доимо мас-лаҳатлашиб иш қилганликлари тўғрисида кўпгина хабарлар бор. Гапимизнинг исботи учун бир воқеани келтирсак, ҳар қандай оқил инсонга кифоя қилади, деган умиддамиз.

Мушрикларнинг кўп сонли лашкарлари Мадинаи Мунавварага бостириб келаётгани ҳақида хабар етганидан кейин Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларни тўплаб, шўро мажлиси қилдилар. Мушрикларнинг бу ҳужумига қарши қандай чора кўриш лозимлиги масаласини ўртага қўйдилар. Шунда Салмон Форсий розияллоҳу анҳу арабларда одат бўлмаган ишни – шаҳар атрофига хандақ казиб, душман ҳужумидан ҳимояланишни маслаҳат берди. Бу фикр маъқул келди. Саҳобалар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бошчиликларида Мадинаи Мунаввара атрофида хандақ казидилар. Бу иш душман устидан ғалаба қозонишнинг асосий омилларидан бири бўлди.

Ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу шундай деганлар: «Маслаҳатлашиб иш тутган инсон ҳалокатга учрамас».

Жаъфар Содиқ розияллоҳу анҳу Суфён Саврий розияллоҳу анҳуга шундай дедилар: «Ҳар бир ишингда Аллоҳдан кўркадиганлар билан маслаҳатлаш».

Инсон дунёда ҳосил қиладиган нарсаларнинг энг улуғи илмдир. Илмни эса албатта устозлардан ўрганилади. Дунёда илмлар қанчалик кўп бўлса, устозлар ҳам шунчалик кўпдир. Уларнинг ҳар бирининг ўзига яраша фазилати, ютуғи, ҳислати, қобилияти ва дарс бериш услублари бор. Лекин мазкур хусусиятлар барча талабаларга ҳам бир хил ижобий таъсир қилавермайди, чунки бу борада ҳар бир инсоннинг ўзига хос бўлган табиати ҳам бор. Шунинг учун ҳам талаба бирор устозни ихтиёр этишдан олдин у зот тўғрисидаги барча маълумотлар билан яхшилаб танишиб, бу борада тажрибаси ва маҳорати бор бўлган инсонлар билан бамаслаҳат иш кўрса-

лар, мақсадга мувофиқ бўлади. Бу борадаги энг тўғри танлов илмнинг бошқа даражасига кўтарилаётган пайтда бошланғич даражадаги ўз устозларининг кўрсатмасидир. Қадимдан устоз танлаш борасида мазкур анъанага амал қилиб келинган ва бунинг ижобий самараси ҳамма замон ва маконларда кўрилган. Чунки бошланғич тарбия устози ўз шогирдини кейинги босқичга кузатаётганида илмнинг айнан қайси йўналиши бўйича ва қайси устознинг қабулига бориб, ундан тахсил олиши борасида кўрсатма берган. Устозининг кўрсатмаларига амал қилган талаба ҳеч қачон кам бўлмаган.

Ҳамроҳ танлаш

Нафақат таълим олишда, балки ҳар бир ишда ҳамроҳнинг аҳамияти жуда катта. Шунинг учун бўлса керак, барча улуғ алломалар, машойихлар ҳамроҳ танлаш масаласига жиддий ёндашганлар. Шу сабабли у зотларнинг номлари ҳозиргача тиллардан тушмасдан, мухлисларини ҳидоятга бошловчи бир восита бўлиб келмоқда.

Таълим олиш борасида ҳамроҳ танлаганда унинг тиришқоклиги, ҳаракатчанлиги ва бошқа яхши фазилатларига эътибор бериш мақсадга мувофиқдир. Дангаса, ялқов, кўп гапирувчи, кўп ухловчи, кўп тановул қилувчи ва гуноҳу маъсиятларга мойил кишилардан эса йирик бўлиш керак. Уламоларимиздан бири шундай дейди: «Кишининг қандай инсонлигини билмоқчи бўлсанг, ундан дўстлари ҳақида сўра. Чунки инсон дўстларининг яхши ёки ёмонлигига қараб ҳулкланади. Агар дўстлари яхши бўлса, у билан ҳамроҳ бўл, аксинча, ёмон бўлса, ундан йирик юр».

Талабанинг илм олишдан бошқа машғулотларга бўлган муносабати

Агар мазкур машғулотлар асл машғулотга, яъни илм олишга ҳалақит бермаса, у билан шугулланишнинг зара-

ри йўқ. Бадантарбияга тегишли бўлган машғулотлар шу жумладандир. Чунки бадантарбия билан шуғулланиш шариатимизда қораланмаган, балки ўз ўрнида у билан шуғилланиш мақсадга мувофиқдир. Зотан, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари спортнинг бир неча турлари билан шуғулланганлар ва биз – умматларни ҳам унга тарғиб қилганлар. Лекин мазкур машғулоти Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг асл машғулоти ўрнида эмас, балки унга ёрдамчи сифатида бўлган. Қолаверса, ҳалқимизда «Соғ танда соғлом ақл» деган нақл бор. Инсоннинг барча ибодат ва амалларида, хусусан, илм олишида ҳам жисмоний соғлиқнинг аҳамияти каттадир.

Лекин асл мақсад бўлмиш илм ҳосил қилишдан чалғитадиган бўлса, у зарарлидир. Масалан, ҳар хил кўнгилоҷар ўйинлар, узундан-узоқ бефойда суҳбатлар, на дунё ва на охират учун фойдаси бўлган машғулоти ва ҳоказо.

Иложи борица бундай машғулотлардан сақланмоқ керак. Чунки бу арзимас машғулоти толиби илмни асл мақсадидан чалғитиб, бошқа кераксиз нарсалар билан банд бўлиб қолишига олиб келади. Ҳар қандай инсон ўзининг асл мақсади йўлида бошқа машғулоти тарк этмас экан, у ҳеч қачон кўзлаган манзилига етиб бoролмайдн.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهِۦ

«Аллоҳ бирон кишининг ичида иккита қалб қилган эмасдир» (Аҳзоб сураси, 4-оят).

Инсоннинг қалби иккита бўлмаганидан кейин, унинг кўзлаган мақсади ҳам бир вақтнинг ўзида иккита бўлиши мумкин эмас, акс ҳолда ҳар иккисидан ҳам куруқ қолади. Балки асосий кўзлаган мақсад ҳам қалбга ўхшаш битта

бўлиб, ана шу мақсадга эришиш йўлида астойдил ҳаракат қилмоғи лозим. Бу борада толиби илмнинг мақсади манфаатли илмни ҳосил қилиб, шу сабабли Аллоҳнинг розилигига эришиш бўлиши керак.

Имом Ғаззолий раҳматуллоҳи алайҳ айтганларидек: «Ҳар хил ишлар билан машғул бўлган фикр суви ҳар тарафга тарқалиб кетган сойга ўхшайди, унинг баъзиси ерга сингиб кетса, баъзисини қуёш қуритади, натижада экинзорга етиб борадиган сувнинг ўзи қолмайди».

Нақадар ҳикматли сўз ва ўринли ўхшатиш! Ҳақиқатан ҳам инсоннинг имкониятлари чексиз эмас, балки ҳар тарафлама чегаралангандир. Унинг умридан тортиб, ҳар бир аъзосининг ҳаракати ҳам чегаралангандир. Шунинг учун ҳам ҳар бир инсон ўзининг асосий мақсади йўлида шу мақсадни тўлиқлигича амалга ошириш учун керак бўладиган омиллардангина фойдаланиб, бошқа нарсаларга эътибор бермаслиги ва чалғимаслиги керак. Акс ҳолда кўзлаган мақсадини амалга ошириш учун нафакат умри, балки қобилиятлари ҳам етишмаслиги мумкин. Ҳаётнинг барча соҳасида жамиятнинг энг фаол аъзоси бўлмиш аҳли илмлар бу борада барчага ибрат ва намуна бўлишлари лозим ва лобуддир.

Аввало қайси илмни ихтиёр этган афзал?

Толиби илм илмлар ичидан энг афзалроғини, яъни бу дунёда ҳам, охирада ҳам бахту саодатга олиб борадиганини ўрганмоғи лозим. Чунки умр ниҳоятда қисқа бўлгани боис ҳамма илмларни ўрганишга имконият йўқ. Аввало илмларнинг ичида сараси бўлган тавҳид илми билан шугулланиб, сўнгра бошқасига киришмоқ мақсадга мувофиқдир. Чунки тавҳид илмидан беҳабар бўлган инсоннинг бошқа илми ва амалларидан заррача фойда йўқдир. Улуғ машойихларимиздан бири Сўфи Оллоҳёр раҳматуллоҳи алайҳ:

*«Ақида билмаган шайтона элдур,
Агар минг йил амал деб қилса, елдур», деганлар.*

Бошсиз жасад ҳеч нарсага ярамаганидек, акийдасиз илм ва амал ҳам ҳеч нарсага ярамайди.

Толиби илмнинг илм ўрганиб, унга амал қилишдан кўзлаган мақсади Аллоҳнинг ризоси бўлар экан, ўзининг Холиқи бўлган Аллоҳнинг ваҳдонияти тўғрисида маълумот ҳосил қилишга, далилларга суянган ҳолда Аллоҳни танишга мухтождир. Динимизнинг боши ҳам тавҳид биландир. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Маккаи Мукарама шаҳрида ўн уч йил давомида инсонларни Аллоҳнинг ваҳдониятига иймон келтиришга даъват қилдилар, ушбу ҳаракатларнинг натижаси ўларок, Аллоҳнинг ваҳдониятини қалбларига мустаҳкам жо этган саҳобийлар ҳақиқатни келажак авлодларга етказиш тўғрисида бутун дунёга татиғулик ўрнатди. Тобеъинлар ҳам бу буюк ишга улкан ҳисса қўшдилар. Хоссатан, мазҳабимиз имоми, йўлбошловчиси Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ тавҳид илми тўғрисида ўзларининг «Фикҳул акбар» китобларини таълиф этдилар. Бу зот фикҳ илмининг асосчиларидан бири бўлиш билан бирга, тавҳид илмининг ҳам буюк устозларидан эдилар.

Тавҳид илмини мукамал ўрганмасдан туриб, фикҳ илмини ўрганишда ҳеч қандай мантиқ йўқдир. Чунки тавҳид илми кишининг эътиқодини белгилаб берса, фикҳ илми унинг амалиётидан таълим беради. Мўминнинг қиладиган барча ибодат ва амаллари эса унинг эътиқодидан келиб чиқиб эътиборга олинади ёки бекор қилинади. Шунинг учун ҳам дунёда қанчадан-қанча бузуқ эътиқоддагилар борки, ҳар қанча эзгу ишларни, амалларни, ибодатларни бажарсалар ҳам, барибир эътиборга олинмайди. Чунки Аллоҳ таоло Куръони Каримда:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ...

«Албатта, Аллоҳнинг ҳузуридаги дин Исломдир...» деган (Оли Имрон сураси, 19-оят).

Мана шу ояти каримадаги «ислом дини»дан мақсад эътиқоддир. Яъни кишининг эътиқоди исломий бўлмас экан, унинг дин деб қилаётган ҳар қанча амаллари бўлса ҳам, қабул бўлмайди. Демак, ақийда илмини етарли даражада ўзлаштиргандан сўнггина фикҳ илмига ўтиш керак. Шунда кўзланган мақсадга эришиш осон бўлади. Зотан, фикҳ инсон ҳаётидаги барча амалий ҳукмларни ўз ичига олади.

Фикҳни ўрганиш жараёнида мазкур амалларни, ибодатларни мукаммал ҳолда рўёбга чиқариш учун ўз-ўзидан кироат илми ҳам шарт қилинади. Бу борада ҳар бир мусулмон намоз ўқиса дуруст бўлгудек даражада Қуръони Каримни тажвид билан ўқишни ўрганиши фарзи айндир. Умумий ҳулоса қилиб айтадиган бўлсак, ҳар бир мусулмон ўзи учун фарзи айн бўлган илмларни иложи борица тезроқ ўзлаштириб олиши шарт. Бу борада бизнинг юртимизда «Ибодати ал-исломия» номли китоб таълиф этилганки, аваллари барча мусулмонлар бошланғич фарзи айн тариқасидаги таълимда айнан шу китобдан фойдаланган.

Ундан кейин эса ҳар бир мусулмон ўзининг кизиқиши, қобилияти, иқтидори, зеҳни, хотираси, шарт-шароити ва мутахассислигидан келиб чиқиб, бошқа илмларни босқич-ма-босқич, тартибли ҳолда ўргансалар яхши бўлади. Бу борада ҳам баъзи бир тоифа ва фирқалар тарафидан ҳар хил тушунмовчиликлар тарқатилгани сир эмас. Уларнинг услублари бирор асл режага асосланмаган, тартибсиз ва пала-партиш. Шунинг учун бўлса керак, уларнинг аъзоси

бўлганларнинг аксарияти тўғридан-тўғри Қуръони Каримнинг тафсири ва ҳадиси шарифларнинг таржималарини ўрганиб олиб, кўр-кўрона ҳаётга татбиқ этадилар. Ваҳоланки, Қуръони Каримни тафсир қилиш учун шарт бўлган илмларнинг бирортасидан улар хабардор эмаслар. Уларнинг ана шундай пала-партиш қилаётган таълимотлари аллақачон ўзининг салбий натижасини бериб бўлган. Қолганлар эса мазкур тоифаларнинг хатоларидан тўғри хулоса чиқарган ҳолда шаръий илмларни тартибли, режали тарзда мўътабар устозлардан ўргансалар, мақсадга мувофиқ бўлади.

Ушбу қоидага амал қилиб, бутун Ислом оламида машхур бўлган буюк алломаларнинг аксарияти бизнинг юртдошларимиз ҳисобланади. Бу борада қанчадан-қанча буюк алломаи машойихларимизнинг исми шарифларини келтиришимиз мумкин. Деярли уларнинг барчалари нафақат илмнинг бир йўналиши, балки бир неча йўналишларида дунёга устозлик қилганлар ва бутун дунё мусулмонлари буни эътироф этиб, тан олганлар.

Толиби илмнинг нафақаси ўз касбидан бўлгани афзал.

Аввало касб ўзи нима, деган савол туғилади.

«Касб» сўзи луғатда бир нарсага эришиш деган маънони англатади. Уламолар истилоҳида эса **«Манфаат жалб қилишга ёки зарарни даф қилишга олиб борувчи амал касбдир».**

Ушбу маъноларга қараганда, бирор ҳалол касб ва тирикчилик билан шуғулланиш талаба учун энг зарурий ишлардан биридир. Лекин талаба ҳеч қачон ўзининг асосий мақсадини ҳосил қилиш йўлидан чалғимаслиги керак. Яъни касб-ҳунар қилиш зарур экан деб, талаба эканлигини унутиб қўймаслиги керак, балки касб-ҳунардан ўзининг асосий мақсадига эришиш йўлидаги бир восита сифатида

фойдалансин. Чунки ҳалол-пок касб ила тирикчилик қилиш талабани кўпгина гуноҳ-маъсиятлардан, тиланчилик ва тамагирликдан тўсади ва шу билан бирга унинг учун луқмаси ҳалол бўлишидек манфаатни келтиради.

Касб қилиш инсон ҳаётидаги доимий ва зарурий амал бўлгани учун Қуръони Каримда, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларида ва шариат аҳкомларида бу амалга катта аҳамият берилган.

Аллоҳ таоло Жумъа сурасида шундай марҳамат қилади:

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ
وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

«Намоз тугагандан сўнг эса ер юзи бўйлаб тарқалинг ва Аллоҳнинг фазлидан талаб қилинг ҳамда Аллоҳни кўп зикр қилинг. Шоядки, зафар топсангиз» (10-оят).

Ушбу оятда Аллоҳ таоло мўмин-мусулмонларни ер юзи-га тарқалиб, ҳалол йўл билан ризқ топишга тарғиб қилмоқда ва бу ишни Аллоҳ таолонинг фазлидан талаб қилиш, деб номламоқда. Шу билан бирга, ризқ топишга берилиб, муккасидан кетиб, мутлақо Аллоҳни унутиб қўймасликлари учун **«Аллоҳни кўп зикр қилинг. Шоядки, зафар топсангиз»**, деб огоҳлантиряпти. Чунки инсоннинг табиатида доимо бир нарсага берилиб кетса, иккинчи нарсани унутиб қўйиши бор. Гоҳо ўзининг асосий мақсадларидан четлашиб, бошқа машгулотлар билан ўралашиб қолиши ҳам бор. Бу борада толиби илм бошқаларга нисбатан ҳам эътиборлироқ бўлиши керак.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «طَلَبُ كَسْبِ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ
بَعْدَ الْفَرِيضَةِ». رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ.

Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Ҳалол касб талаб қилиш фарздан кейинги фарздир»**, дедилар» (*Бай-ҳақий ривоят қилган*).

Фарздан кейинги фарз деганда, беш маҳал намоздан кейинги ўринда турувчи фарз, шунингдек, Исломнинг беш рукнидан кейинги фарз деган маънони тушуниш мумкин. Бундан ташқари, уламоларимиз буни «Ҳалол касб ҳар доим жорий бўлиши фарз бўлган, барча фарзлар адо бўлганидан кейин ҳам фарз бўлиб турувчи фарздир», деб ҳам шарҳлаганлар. Шунинг учун ҳам толиби илм дарсларини ўз вақтида тайёрлаб, ўзлаштириб бўлганидан кейингина бирор касб билан шуғулланса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Барча шаръий китобларимизда ҳалол касбга бағишланган боблар ва бўлимлар мавжуд.

«Кимки тиланчиликдан сақланиш, оиласини боқиш ва кўни-кўшнларига мурувват қилиш мақсадида ҳалол йўл орқали ризқ топиш билан машғул бўлса, қиёмат кунда Аллоҳ таолога юзи тўлин ойдек ёруғ ҳолда йўлиқади».

Тирикчилик билан шугулланишнинг ҳам ўзига яраша шартлари, талаблари ва фазилатлари бор экан. Мазкур қонун-қоида ва шартларга амал қилган ҳолда тирикчилик билан шуғулланган киши **«қиёмат кунда Аллоҳ таолога юзи тўлин ойдек ёруғ ҳолда йўлиқади».**

Барча мўмин-мусулмонлар каби толиби илмнинг ҳам тирикчилиги ҳалол касбу ҳунаридан бўлиши керак. Илм олиш тирикчиликдан, хоссатан, оилали бўлса, уларнинг нафақасини ҳалолдан адо этишдан тўсиб қўймаслиги лозим. Ўтган улуғ пайғамбарларнинг ҳаётига назар соладиган бўлсак, уларнинг ҳар бири қандайдир ҳалол касб-ҳунар билан шуғулланганининг гувоҳи бўламиз.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: «**Ҳеч ким ўз қўли билан топган таомидан кўра яхшироқ нарсани емаган. Аллоҳ таолонинг пайғамбари Довуд алайҳиссалом ҳам ўз қўли билан топган нарсани истеъмол қилар эди**» (Имом Бухорий ривоят қилган).

Бошқа пайғамбарлар ҳам касб қилишган, жумладан, Идрис алайҳиссалом тикувчи бўлганлар, Закариё алайҳиссалом дурадгор, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам тижоратчи бўлганлар ва ҳоказо.

Аллоҳ таоло Ўзининг ояти каримасида касбга тарғиб этиб шундай марҳамат қилади:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طِبِّتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ

«Эй иймон келтирганлар! Касб қилган нарсаларингизнинг покизаларидан ва Биз сизларга ердан чиқариб берган нарсалардан инфок қилинглар» (Бақара сураси, 267-оят).

Муфассирларимиз ушбу оятдаги «касб қилган» жумласини касбу ҳунарга тарғибот, деб тушунтирганлар.

Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ туну кун илм ҳосил қилиш, музокаралар, дарс бериш билан машғул бўлсалар-да, баззозчилик билан тирикчилик қилар эдилар. Шундан маълум бўладики, илму таҳсил билан касбу ҳунар бир-бирини тўсиши керак эмас, балки ҳар иккаласи мужассам бўлиб, биргаликда тараққий топиши лозим.

Абу Ҳафс Кабир раҳматуллоҳи алайҳ касб-ҳунар билан машғул бўлиш асносида илмни ҳам такрор қилар эдилар, яъни қўл ва бошқа аъзолари меҳнат билан шуғулланса, тил ва қалб илм такрори билан машғул эди.

Абу Мансур Мотуридий ҳазратлари узумчилик билан шуғулланар эди.

Модомики, толиби илм ҳунар билан шуғулланмас экан, тамагирлик, бировлардан умидворлик дардига гирифтор бўлиши мумкин. Бу эса шариатимизда қаттиқ қораланган.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ، فَيَحْتَطَبَ عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا، فَيَسْأَلَهُ أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, бировингизнинг аркон олиб, елкасида ўтин ортиб келгани, бировнинг олдига бориб, берса-бермаса, тиланганидан яхшироқдир»** (Имом Бухорий ривоят қилган).

Қасб-ҳунар инсонни мана шундай иллатлардан сақлашга восита бўлади. Ибн Можа раҳматуллоҳи алайҳ ривоят қилган ҳадиси шарифда шундай дейилади: «Бир киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб: «Мени бир амалга бошлангки, шу амални қилсам, Аллоҳ ва инсонлар мени яхши кўрсин», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Дунёдан тақво қилгин, шунда Аллоҳ сени севади. Инсонлар ҳузуридаги нарсалардан сақлангин, шунда инсонлар сени яхши кўради», дедилар».

Ушбу насиҳатларга амал қилган салафи солиҳларимиз Аллоҳнинг ҳузурида ҳам, инсонлар ҳузурида ҳам маҳбуб бўлганларига тарихда кўплаб далиллар мавжуд. Аксинча, бу ҳикматларга амал қилинмаётган даврларда қанчадан-қанча илм соҳибларининг Аллоҳ ҳузурида ҳам, инсонларнинг ҳузурида ҳам мутлақо мартабаси йўқлигига мисоллар кўп.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам тамагирликнинг ёмонроқ кўриниши бўлган тиланчилик ҳақида: «Модомики инсон тиланчилик қилар экан, қиёмат куни

юзида бир парча ҳам гўшт бўлмаган хору зор ҳолда келади», деганлар. Бундан сақланиш учун эса яна такрор айтганимизки, ҳалол касб қилиш шартдир. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Тамадан сақланинг, чунки у нақд фақирликдир», деганлар.

Ҳикматлардан бирида шундай дейилган: «Кимки инсонларнинг моли билан бой бўлишни талаб қилса, у камбағалдир. Олим тамагир бўлса, илмининг ҳурмати қолмайди, натижада ҳақиқатни гапира олмайди».

Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Разил табиатга олиб борувчи тамагирликдан Аллоҳнинг номи билан паноҳ тилайман», деганлар. Демак, толиби илм бировларнинг қўлидаги нарсадан эмас, балки ёлғиз Аллоҳдан умидвор бўлиши ва ҳалол меҳнат қилиши лозим экан.

Умар ибн Хаттоб дедилар: «Бир одам менга кўринишидан яхшига ўхшаб туюлса, «Унинг бирор хунари борми?» деб сўрайман. Агар «Хунари йўқ», деб жавоб қилишса, менинг назаримда унинг кадри тушади».

Мулло Али Қори диндор, такводор, зоҳид, покдомон, ўзини гуноҳлардан тиядиган олим эди. У қўл меҳнати билан кун кечирар эди. Замондошларининг ривоят қилишича, у ҳар йили битта чиройли ҳуснихат билан мусҳаф ёзар эди. Китобни сотиб, пулига бир йиллик озиқ-овқат ғамлар эди. Бошқа ривоятда эса «У йилда иккита мусҳаф ёзар, бирини сотиб, Ҳарам фақирларига садақа қилар, иккинчисига кун кечирар эди», дейилган.

Шайх Муҳаммад Абдул Ҳалим Нуъмоний шундай дейди: «Мулло Али сотилган китобнинг пулига яшашга қаноат қила олган. Чунки зуҳд, поклик, озига кифоя қилиш тушунчаси унинг қон-қонига сингиб кетган эди. Вақтини бекорчи нарсаларга сарфламас, тоат-ибодат билан машғул бўлиб, оламнинг яширин ва сирли илмларига шўнғиб кетган эди».

Юкорида зикри ўтган касб-хунарга тарғиботу ташвиқот килувчи шаръий далилларни ўрганиб чиққан бир қанча уламоларимиз бу борада ўзларининг хулосаларини баён этганлар.

Абу Лайс Самаркандий айтади: «Ким касби ҳалол бўлишини истаса, беш нарсани маҳкам тутсин:

Биринчи: касб туфайли Аллоҳ таолонинг фарзларидан бирортасини ортга сурмасин ва уларда нуқсонга йўл қўймасин.

Иккинчи: касб туфайли Аллоҳ таолонинг бирорта махлуқотига озор бермасин.

Учинчи: касб қилганда мол-дунё тўплаш ва кўпайтиришни эмас, ўзининг ва аҳли аёлининг иффатини сақлашни ният қилсин.

Тўртинчи: касб қиламан деб, ўзини ортиқча қийнаб юбормасин.

Бешинчи: ризқни касбдан эмас, Аллоҳ таолодан деб билсин. Касб – бир сабаб, холос».

«Бўстонул орифин» китобида шундай дейилган:

«Кишида олти хислат бўлса, у одамларнинг саййиди бўлади. Учтаси уйдан ташқарисида, учтаси уйнинг ичида. Уйдан ташқаридаги хислатлар: олимлардан истифода этиш – илм олиш, тақводорлар билан аралашиб юриш, ўзини ва оиласининг озуқасини ҳалол йўл билан талаб қилиш. Уйнинг ичидагилари: аҳли оиласи билан уламолардан эшитган нарсаларини эслаши, тақводорлардан кўрган нарсага амал қилиши, оиласининг эҳтиёжи учун етарли кийим ва таомни ҳозир қилиши».

Ризқни баракали ва зиёда қиладиган амаллар

Ризқнинг баракали ва зиёда бўлиши тўғрисидаги баъзи маълумотларни бу ўринда келтиришдан кўзланган мақсад, толиби илм ўзининг асл машгулоти бир четда қолиб,

ризкини кўпайтириш маъносида тинмай бозорма-бозор, шаҳарма-шаҳар югуришни тарк этиши лозим. Шундай амаллар ҳам борки, озгина вақт ва озгина қувват сарфлаш билан ҳам ризкнинг мўл-кўл бўлишига эришиш мумкин. Асосийси, мана шу вақт ва қувват ибодатга сарфланган бўлади. Демак, бу ҳолатда ўзининг асосий мақсадини амалга ошириш учун кўпроқ имконият топа олади.

Ризкни баракали ва зиёда қиладиган амалларнинг энг биринчиси тақводир.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримда шундай марҳамат қилади:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ۖ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

«Ким Аллоҳга тақво қилса, унинг йўлини очиб қўюр. Ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ берур» (*Талоқ сураси, 2-3-оятлар*).

Намозларни хушуъ ва хузуъ билан адо этиб, унинг барча фарз, вожиб, суннат ва одобларига риоя қилиш, зуҳо намозини ўқиш ҳам ризкни зиёда қилади.

Оиша розияллоҳу анҳо ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам зуҳо намозини тўрт ракъат ўқир эдилар» (*Имом Муслим ривоят қилган*).

Воқеа сурасини ўқиш (Бу сура «ризқ сураси» деб ҳам аталади).

Кечалари Мулк, Муззаммил, Лайл, Шарҳ сураларини ўқиш ҳам ризкни зиёда қилади.

Азон айтилишидан олдин масжидга келиш, доимо таҳоратли бўлиб юриш, бомдоднинг суннати ва витрни уйда ўқиш, витрни ўқигандан кейин дунёвий гапларни гапирмаслик, аёллар билан кўп ҳамсухбат бўлмаслик, бекорчи, бефойда гапларни гапирмаслик, ҳар куни субҳи содиқдан то бомдод намозигача «Субҳаналлоҳи ва биҳамдиҳи ва астағ-

фируллоҳа ва атуубу илайҳи» калимасини юз марта айтиш, «Лаа хавла ва лаа қуввата иллаа биллааҳил ʼалиййил азийм» калимасини ҳар куни кўп маротаба айтиш, жума кунлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга кўп салавот айтиш ва яна жума куни етмиш марта «Аллоҳуммағнийий би ҳа-лаалика ʼан ҳаромик ва би фазлика ʼамман сивак»ни айтиш, «Оятул курсий»ни ўқиш, Каҳф сурасини, Ҳашр сурасининг охирги оятларини ўқиш, мўминларга озор бермаслик каби амаллар ҳам ризқнинг баракали бўлишига сабаб бўлади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ.

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Ҳақиқий мусулмон шундай кишики, унинг қўли ва тилидан бошқа мусулмонлар озор чекмайдилар»** (Имом Бухорий ва Муслим ривоят қилишган).

Ризққа барака берувчи яна қуйидаги амалларни санаб ўтиш мумкин:

Кексаларни улуғлаш:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ؓ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا، وَيُوقِرْ كَبِيرَنَا». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Кичикларимизга раҳм-шафқатда, катталаримизга иззат-хурматда бўлмаган киши биздан эмас»** (Имом Термизий ривоят қилган).

Силаи раҳм:

Аллоҳ таоло марҳамат қилади:

وَأَتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا يُبْذَرُ بُيُوتًا

«Якин қариндошга ҳаққини бер! Мискинг ва йўқсил йўлчига ҳам. Исрофгарчиликка мутлақо йўл қўйма!» (Исро сураси, 26-оят).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُبْسَطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، وَيُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ، فَلْيَصِلْ رَحْمَهُ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Анас ибн Моликдан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллалллоҳу алайҳи васаллам: «Ким ризкининг кенг бўлишини ва ортидан кўп асар қолишини истаса, силаи раҳм қилсин», дедилар» (Имом Бухорий ривоят қилган).

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: مَنْ اتَّقَى رَبَّهُ، وَوَصَلَ رَحْمَهُ، نُسِيَ لَهُ فِي عُمْرِهِ، وَثَرِيَ مَالُهُ، وَأَحَبَّهُ أَهْلُهُ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمُفْرَدِ.

Ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллалллоҳу алайҳи васаллам: «Ким Роббидан қўрққан бўлса, силаи раҳм қилган бўлса, унинг ажали оркага сурилади, моли кўпаяди, аҳли уни яхши кўради», дедилар» (Имом Бухорий «Адабул муфрад»да ривоят қилган).

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ رَحِمَ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمُفْرَدِ.

Жубайр ибн Мутъим розияллоху анхудан ривоят қилинади:
«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Қариндош-
лик алоқасини узган одам жаннатга кирмайди»**, деди-
лар» (Имом Бухорий *«Адабул муфрад»*да ривоят қилган).

Хайр-эҳсон ва садақаларни ёлғиз Аллоҳ таоло учун адо
этинг. Аллоҳ таолонинг оятлари бунга далолат қилади:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا
لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ

«Эй иймон келтирганлар! Касб қилган нарсаларингиз-
нинг покизаларидан ва Биз сизларга ердан чиқариб берган
нарсалардан инфоқ қилинглар» (Бақара сураси, 267-оят).

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْإِثْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ
أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

«Молларини кечасию кундузи яширин ва ошкора
нафақа қиладиганларнинг ажрлари Робблари хузури-
дадир. Уларга хавф йўқ ва улар маҳзун ҳам бўлмаслар»
(Бақара сураси, 274-оят).

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ
سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

«Молларини Аллоҳ йўлида сарфлайдиганларнинг
мисоли худди ҳар бошоқда юзтадан дони бор, етти бо-
шоқни ўстириб чиқарадиган бир дона донга ўхшайдир.
Ва Аллоҳ Ўзи хоҳлаган кишисига янада кўпайтириб
берадир. Ва Аллоҳ қамрови кенгдир, ўта билувчидир»
(Бақара сураси, 261-оят).

Зарурат бўлмаган пайтда кўкариб турган дарахтларни кесишдан сакланиш, ибодатлардан кейин Қуръон тиловат қилиш, зикр, тасбеҳ, таҳлил ва дуоларда бардавом бўлиш, шу билан бирга, тиб илмидан ҳам бир оз хабардор бўлиш ҳам шу жумладандир. Зеро, тиб илми шариатимизда дунёвий илмларнинг улуғи ҳисобланади. («Таълимул мутааллим»).

Имом Ғаззолий айтадилар «Тиб илми шариат илмлари ичида фикҳнинг мартабасидадир. Чунки у кишиларнинг жасади соғлом бўлишини ўргатса, фикҳ уларнинг амали соғлом бўлишини ўргатади».

Ризқнинг камайишига (бебарака бўлишига) сабаб бўладиган амаллар

Ризқни кетказиб, фақирлик келтирадиган амалларнинг энг аввалгиси, шубҳасиз, Аллоҳнинг шариатига бўйсунмасликдир. Юқорида ризқни зиёда қиладиган амалларнинг бир нечасини келтириб ўтдик. Ана шу амалларнинг акси содир қилинса, албатта, ризқ бебарака бўлади.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهْلُ لَغَيْرِ اللَّهِ بِهِ
وَالْمُنْخَفَقَةُ وَالْمَوْقُودَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا
ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْقِسُوا بِالْأَزْلَمِ ذَلِكُمْ فَسُقُ

«Сизларга ўлимтик, қон, чўчка гўшти, Аллоҳдан ўзгага атаб сўйилган, бўғилиб ўлган, уриб ўлдирилган, йиқилиб ўлган, сузншдан ўлган, йиртқич еган хайвонлар – магар (ўлмай туриб) сўйиб олсангиз (ҳалол) – ва бутларга сўйилган хайвонлар ҳамда чўплар ила фол очишингиз харом қилинди. Бу фискдир» (Моида сураси, 3-оят).

Ушбу ояти каримада Аллоҳ таоло Ўзининг мўмин бандаларига ҳаром қилган бир қанча нарсаларни батафсил баён қилди. Шундай бўлса-да, баъзи бир фосиклар айнан ризкини ва бойлигини орттириш мақсадида мазкур ҳаром қилинган нарсадан истеъмол қиладилар, бу ҳолат эса ана шу инсоннинг шайтон йўлига юрганидан далолат беради.

Шайтон бандаларни молидан садақа қилса, фақир-камбағал бўлиб қолиш билан қўрқитади, ҳамда кишиларни фахш, гуноҳ ишларга, қизганчиқликка, бахилликка ва мол-дунёга ўч бўлишга буюради. Шайтоннинг гапига кирганлар фақирликдан қўрқиб, бахил бўлиб, Аллоҳ йўлида садақа қилмайди ва натижада ундан-да фақирроқ ва қашшоқроқ бўлиб қоладилар. Аллоҳ йўлида садақа қилган бандаларининг гуноҳларини эса Аллоҳ мағфират қилади. Фазлу карами туфайли бандаларига кенг ризқ беради.

Аллоҳ таоло Куръони Каримда шундай марҳамат қилади:

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا نَعْمُونَ

«Сен: «Роббим фақатгина ошкора ва яширин фахш ишларни, гуноҳни, ноҳак тажовузкорликни ва Аллоҳга Ўзи у ҳақида ҳеч қандай ҳужжат туширмаган нарсаларни шерик қилиб олишингизни ҳамда Аллоҳга нисбатан ўзингиз билмайдиган иарсани гапиришингизни ҳаром қилган, холос», деб айт» (*Аъроф сураси, -33оят*).

Инсон мазкур гуноҳларни ошкора ҳам, яширин ҳолда ҳам қилмаслиги лозим, акс ҳолда фақирлик ва тубанликка юз тутади.

Фақирлик келтирадиган амаллардан яна бири исроф, яъни мол-дунёни ношаръий жойларга сарф қилиш ёки умрининг кўп вақтини бефойда нарсаларга зое қилишдир.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

... وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

«...еб-ичинг ва исроф қилманг. Чунки У исроф қилувчиларни севмас» (Аъроф сураси, 31-оят).

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴿٧٧﴾

«Нафақа қилганларида исроф ҳам ва хасислик ҳам қилмаслар. У иккиси ўртасида мўътадил бўлурлар» (Фурқон сураси, 67-оят).

Фақирлик келтирадиган амаллардан яна бири – зино.

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةً

«Зинокор аёл ва зинокор эркак – икковлардан ҳар бирини юз даррадан уринг» (Нур сураси, 2-оят).

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Зинокор зино қилаётган пайтида мўмин бўлмайди», деганлар. Демак, мана шу улкан гуноҳ ризқнинг баракасини кетказди. Бунга ҳеч қандай шубҳа йўқ.

Фақирлик келтирадиган амаллардан яна бири – ёлғон гапириш.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يَكُونَ صَدِيقًا. وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا». مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

Абдуллоҳ (ибн Масъуд) розияллоҳу анҳу ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: «Тўғри сўзлаш эзгуликка, эзгулик эса жаннатга бошлайди. Инсон тўғрисўзликка одатланиб бориб, натижада Аллоҳнинг ҳузурида сиддик, деб ёзилади. Ёлғончилик фисқу фужурга, фисқу фужур эса жаҳаннамга бошлайди. Инсон ёлғон сўзлар экан, унга одатланиб боради, натижада Аллоҳнинг ҳузурида каззоб, деб ёзилади» (*Муттафақун алайҳ*).

Куйидаги амаллар ҳам фақирлик келтиради: саҳар чоғида ухлаш ва умуман, уйқунинг кўп бўлиши, яланғоч ҳолда ухлаш, яланғоч ҳолда бавл қилиш, жунуб ҳолда ейиш-ичиш, ёнбошлаган ҳолда ейиш, дастурхонга тўкилган нарсаларга бепарво бўлиш, уйлардаги ҳашаротларга бепарво бўлиш, кексаларнинг олдига тушиб юриш, ота-оналарнинг исмларини айтиб чақириш, қўлни лой ва тупроқ билан ювиш, тик турган ҳолда бавл қилиш, намозга енгил қараш, бомдод намозидан кейин тезлик билан масжидни тарк этиш, бозорга эрта бориб, кеч қайтиш, ота-оналарнинг ҳаққига ёмон дуо қилиш, идиш-товоқларни ювуксиз қолдириш, эр-хотиннинг ўртасида низо чиқиши, ота-онага хайрли дуо қилишни тарк этиш («*Таълимул мутааллим*»).

Толиби илмнинг бошқаларнинг ҳомийлигидан фойдаланиши

Аллоҳ таоло Ўзининг ояти каримасида садақага ҳақли тоифалар ичида толиби илмни ҳам зикр этганини муфассирларимиз баён этганлар. Толиби илм бойларнинг молларидан бериладиган закот ва садақаларни илм олиш учун тасарруф этиши энг матлуб ишлардандир. Толиби илм Ўзининг ёки ота-онасининг бойликларидан илм таҳсили учун сарф қилиши айни ибодатдир.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «نِعَمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلْمَرْءِ الصَّالِحِ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ
فِي الْأَدَبِ الْمُفْرَدِ.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Солиҳ мол солиҳ инсоннинг қўлида бўлса, қандай яхши», деганлар (Имом Бухорий «Адабул муфрад»да ривоят қилган).

«Таълимул мутааллим» китобида келтирилишича, бир олимдан: «Илми нима билан топдингиз?» деб сўраганларида, «Бойнинг саховати билан», деб жавоб берган эканлар.

Дарҳақиқат, бойларнинг маънавий ва моддий саховати аҳли илм учун ниҳоятда манфаатлидир. Чунки аҳли илм тирикчилик ташвишларидан фориғ бўлиб, фақат илм-маърифатни зиёда қилиш билан машғул бўлади. Натижада берилган эҳсонлар фақат солиҳ амаллар учунгина сарф этилади. Шундай бўлса-да, толиби илм маънавий ва моддий жиҳатдан саховат соҳиби бўлган инсонга ташаккур изҳор қилиб қўйиши, унинг ҳаққига ҳақиқий саховат соҳиби бўлган Аллоҳдан фазлу барака тилаб дуо қилиши ҳам лозимдир.

Шайхул имом Ҳалавоний раҳматуллоҳи алайҳнинг оталари фақир киши бўлиб, ҳолва сотиб тирикчилик қилар эдилар. Шу билан бирга, доимо фақиҳларга, аҳли илмларга ҳолваларидан ҳадя берар ва улардан ўғилларининг ҳаққига дуо қилишларини сўрардилар. У кишининг саховати, соф эътиқоди, меҳру шафқати ва Аллоҳга бўлган тазарруларининг самараси ўларок, ўғиллари бутун Ислом оламининг пешволаридан бирига айланди.

Толиби илм тирикчилик ташвишига кўмилиб, ўзини ҳар тарафга уравермаслиги керак, балки Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳдан ибрат олиб, озгина нарса билан ҳам кифояланиши зарур. Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ қанчалик фақир бўлишларига қарамай, ҳеч қачон ижтиҳоддан тўхтамаганлар.

Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ шундай деганлар: «Илмимни ҳамд айтиш ва шукр қилиш билан топдим. Қачонки бирор ҳикматнинг ёки ҳукмнинг ҳақиқатига эришишга муваффақ бўлсам ва уни фаҳмласам, «Алҳамдулиллаҳ», дер эдим ва илмим зиёда бўлар эди».

Устозимиз Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари ўзларининг «Хислатли ҳикматлар шарҳи» номли китобларида айнан бизнинг ушбу мавзуимизга тегишли бўлган масалани ибн Атоуллоҳ Сакандарийнинг гўзал бир ҳикматлари шарҳида ажойиб тариқада тушунтириб берганлар. Қуйида мазкур китобдан иқтибос келтирамиз:

«Аллоҳ таоло сени тажрида турғизиб қўйганда, сабабларни ирода қилишинг олий ҳимматдан қулашдир».

Бунинг мисоли қуйидагича. Бир йигитга отаси: «Болам, бизнинг давримизда ўқиб-ўрганиб, яхши одам бўлиб олгин. Сени ўқишга киргизиб қўяман. Нима керак бўлса, муҳайё қилиб бераман. Сен фақат ўқишни билгин. Бошқа нарсани ҳаёлингга келтирмагин», деди. Ва айтганини қилди. Ушбу ўғилнинг ҳолати тажрид ҳолати бўлади. У сабабга, яъни дунёвий ғаразга эришиш учун қилинадиган амалга муҳтож эмас. Аммо мазкур йигит отасига ваъдани бериб қўйиб, ўзи сабаблар ортидан тушиб кетса, дунёвий ғараз билан овора бўлса, олий ҳимматдан қулаган бўлади.

Одамлар бу дунёдаги ҳаётлари давомида ушбу ҳикматда баҳс юритилаётган икки ҳолатдан бирида бўлишларини, ҳар ким ўз ҳолатини англаб олиши ва унга тўғри муносабатда бўлишлари лозимлигини унутмасликлари керак. Бунга ҳам мисол келтирайлик.

Ҳажга бориш учун ҳаж қарвони тузилди. Айтайлик, қарвон минг кишидан иборат. Қарвоннинг ўз ишчилари, табиблари, ошпазлари ва оддий ҳожилар бор. Мана шу қарвондаги ишчилар, табиблар ва ошпазлар ҳаж баҳонасида Аллоҳ таоло

сабаблар ичида турғизиб қўйган кишилардир. Оддий ҳожилар эса Аллоҳ таоло тажрид ичида турғизиб қўйган кишилардир.

Карвондаги ишчилар, табиблар ва ошпазлар сабабга, яъни дунёвий ғаразга эришиш учун қилинадиган амалларни – ишчилар ҳожиларнинг ташкилотчилиқ ишларини, табиблар уларнинг соғлиқларига оид ишларни ва ошпазлар эса уларнинг озиқ-овқатларига оид ишларини бажаришлари шариатнинг талабидир. Улар сабабларни тарк қилиб, тажрид ҳолига тушиб, кечаю кундуз ибодат билан машғул бўлсалар, хато қилган, махфий шаҳватларининг қўйига тушган бўладилар.

Албатта, ушбу карвондаги оддий ҳожилар тажрид ҳолидадирлар. Улар оила, бола-чақа, мансаб, иш ва бошқа барча дунёвий нарсалардан ажраб, умрларидаги энг улуғ сафар ва ибодатни ният қилиб чиққанлар. Улар учун керак бўлган ишларни бошқалар бажариб туришибди. Энди улар дунё ташвишларини унутиб ўзларини ибодатга уришлари лозим. Ҳажни баҳона қилиб, савдо-сотик, ўйин-кулги ва кайфу сафо билан машғул бўлишлари мутлақо хатодир, олий ҳимматдан қулашдир.

Демак, мусулмон инсон ўз ҳолини яхши билиши керак. Аллоҳ таоло уни сабаблар ичида турғизганда, сабабчи бўлиши, тажридда турғизганда, тажридчи бўлиши лозим.

Толиби илмнинг ҳаётида таваккулнинг аҳамияти

Толиби илмнинг ҳар бир ишда ёлғиз Аллоҳга таваккул қилиши мақсадига эришишида асосий омил бўлади. Хусусан, ризқ борасида таваккул қилиши ва ризқ ташвиши билан қалбини машғул қилиб қўймаслиги лозимдир.

Аллоҳ таоло айтади:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ۖ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ۚ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ۚ

«Ким Аллоҳга тақво қилса, унинг йўлини очиб қўядир. Ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ берур. Ким Аллоҳга таваккул қилса, унга У Зотнинг Ўзи кифоядир» (Талоқ сураси, 2-3-оятлар).

Инсон ҳар қандай қийинчиликка тушган пайтда ҳам ризқ борасида ҳаромдан тақво қиладиган бўлса, Аллоҳ таоло уни ана шу қийин ҳолатдан албатта чиқаришини маълум қиляпти. Шу билан бирга, унга ўйламаган тарафидан ризқ етказиб беришини эслатиб ўтяди. Ҳар бир ишда, жумладан, ризку рўз борасида энг маъқул иш ёлғиз Аллоҳга таваккул қилиш экани баён этилмоқда.

Шундай экан, ожиз ақлимиз билан ризқимизни кўпайтираман деб, илм таҳсил қилишдан бебаҳра қолишимиз бориб турган жоҳилликдир. Ваҳоланки, Аллоҳ таоло ер юзидаги барча махлуқотларнинг ризқи Ўзининг зиммасида эканини баён этиб, шундай марҳамат қиладди:

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾^①

«Ер юзидаги жонзот борки, уларнинг ризқи Аллоҳнинг зиммасидадир. У уларнинг қароргоҳларини ҳам, сақланиб турадиган жойларини ҳам билур. Ҳаммаси очик-ойдин китобда бордир» (Худ сураси, 6-оят).

Раззоқ Зот бутун махлуқотлар, жумладан, инсониятнинг ҳам ризқини зиммасига олган экан, биз учун энг тўғри йўл — кўп бош қотиравермасдан, ризқ тўғрисидаги ишни Аллоҳ таолонинг Ўзига топширишдир.

Албатта, мутлақо ҳаракат қилмасдан, танбал бўлиб ётавериш керак, деган фикрдан йироқмиз. Бизнинг мақсадимиз — тирикчилик ташвишларига шўнғиб кетишдан огоҳланти-

ришдир. Чунки қанчалик ҳаракат қилмасин, инсон ўзига тақдир қилинганидан ортиқ ҳеч нарсага эриша олмайди.

Ҳар бир инсон нафсини доимо яхши амаллар билан машғул этсинки, токи нафс уни хоҳиш-истаклар билан машғул қилиб қўймасин. Албатта, ақлли, фаросатли, диёнатли инсон дунё амаллари учун афсус-надомат, ғам-ташвиш чекмайди, чунки булардан ҳеч қандай фойда йўқлигини, аксинча, қалбни ўлдиришини, ақл ва баданга зарар келтиришини, илм таҳсили учун эса халал беришини яхши билади. Шунинг учун ҳам буюк уламоларимиз тирикчилик, ризк борасида жуда эҳтиёт бўлганлар ва ундан ҳожатларига қараб фойдаланганлар. Иложи борица у билан камроқ муомала қилишни ихтиёр этганлар, шу боис уларнинг кўплари фақирона ҳаёт кечирганлар. Ҳатто ўз манфаатларидан кўра ўзгаларни устун қўйиб, камтарона ҳаёт кечиришга ўзларини мажбурлаб келганлар. Уларнинг буюкликлари ҳам ана шу хислатларидандир.

Дарҳақиқат, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам дунё бойликлари оёқлари остида бўлгани ҳолда, ўз меҳнатлари эвазига Аллоҳга таваккул билан, фақирона ҳаёт кечиришни ихтиёр этдилар. Ул зотнинг бу ҳаёт тарзлари ҳаммамиз учун етарли сабоқдир.

Шу ўринда ўзларининг зухду тақволари билан машхур бўлган зот Иброҳим ибн Адҳам раҳматуллоҳи алайҳнинг тақво йўлига ўтишига сабаб бўлган ибратли ҳикояни келтирсак.

Иброҳим ибн Адҳам раҳматуллоҳи алайҳ кунлардан бирида ов қилиш учун тоғу тошларга чикди. Бир жойга борганда тановул қилиш учун дастурхон тўшаб, нон қўйган ҳам эдики, бир қарға келди-да, ноннинг бир бўлагини тумшугига олиб, учиб кетди.

Таажжубда қолган Иброҳим ибн Адҳам раҳматуллоҳи алайҳ отига миниб, унинг орқасидан изма-из борди. Қарға тоққа кўтарилиб, кўздан ғойиб бўлди. Иброҳим ибн Адҳам

уни излаб, токка кўтарилди. Ниҳоят қаргани топди, унга яқинлашганда эса ажойиб бир манзаранинг гувоҳи бўлди. Бир инсон қўллари боғланган ҳолда ёнбошлаб ётар эди. Иброҳим ибн Адҳам раҳматуллоҳи алайҳ унинг қўлларини ечди ва бу ҳолатнинг сабабини сўради. Шунда у киши қуйидагича ҳикоя қилди: «Мен тижоратчи эдим, йўлда кароқчилар мени талашди, бор мол-мулкимни ўзлари билан олиб, қўлларимни боғлаб, шу жойга ташлаб кетишди. Бу воқеага етти кун бўлди. Шундан бери ҳар кун бу қарға бир бурда нон келтириб, кўкрагим устида туриб, нонни парчалаб, тумшуғи билан оғзимга солади. Аллоҳ таоло мени шунча кундан бери оч қолдирмади». Бундан таъсирланган Иброҳим ибн Адҳам отига миниб, аввал тушган жойига келди-да, Аллоҳ таолога чин ихлос билан тавба қилди. Қимматбаҳо ва шоҳона либосларини ечиб, фақирона либослар кийди. Барча қўллари овоз қилиб, мол-мулкларини вақф қилди. Қўлига асони олиб, Аллоҳга таваккул қилган ҳолда Маккаи Мукаррама томон йўлга тушди.

У зотнинг йўл озиғи бўлмаса-да, оч қолмади, Маккаи Мукаррамага кириб борди ва Аллоҳга беҳисоб шукрлар айтди (*«Дурратун носихийн»*).

Устозим Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари раҳматуллоҳи алайҳ менга насиҳат қилиб айтган эдилар:

«Қиблагоҳим ёшлигимда менга насиҳат қилиб, шундай деган эдилар: «Ўғлим, умрингизни фақат илм ўрганишга бағишланг, молу дунёга умуман қизиқманг. Шунда, фақат илм ўрганиб юраверсангиз, мол-дунёнинг ўзи сизни кетингиздан қувиб юради. Агар ҳозир мол-дунёга қизиқиб, унинг кетидан қувсангиз, умрингизнинг охиригача мол-дунёнинг кетидан сиз қувасиз, лекин унга ҳеч қачон ета олмайсиз», деб айтганлар. Мен шунга амал қилиб, кам бўлмадим. Сизга ҳам шуни насиҳат қиламан».

Ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи омиллар

Ёд олинган нарсаларни унутмасдан сақлаб юриш қувватини оширадиган бир қанча сабаблар мавжуд. Қуйида уларнинг асосийларини келтириб ўтамиз.

Биринчи: дарс тайёрлашдаги тиришқоқлик.

Иккинчи: дарс тайёрлашдаги давомийлик.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سئل: أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: «أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ». رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан: «Қандай амал Аллоҳ учун энг маҳбубдир?» деб сўрашди.

«Оз бўлса ҳам, давомлиси», дедилар» (Икки шайх ва Термизий ривоят қилишган).

Учинчи: ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи яна бир омил – кам ейиш. Юқорида зехнни ўтқир ва мустаҳкам қилувчи бир қанча омилларни санаб ўтдик. Мазкур омиллар тўлақонли равишда амалга ошиб, ўз манфаатини, самарасини берадиган бўлиши учун, албатта, таомни кам ейиш керак. Кам ейиш кишидаги тиришқоқлик, ғайрат, тетиклик, бардамлик ва бу борадаги бардавомликни ҳам таъминловчидир. Қолаверса, кечалари бедор бўлиш учун ҳам асосан кам таомланиш шарт бўлади. Қуръоннинг тиловати ва бошқа зикр-салавотлар билан кўпроқ машғул бўлиш учун ҳам таомни кам ейиш фойда келтиради. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мазкур ва ундан бошқа кўплаб жисмоний, маънавий, руҳий ютуқ ва фазилатларни ҳосил қилиш учун ҳам таомни кам ейиш лозим бўлади.

عَنْ مِقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا مَلَأَ آدَمِيَّ وَعَاءٌ

شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ، حَسْبُ ابْنِ آدَمَ أَكَلَاتِ يُقْمَنُ صَلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ فَتُلْتُ لَطْعَامِهِ، وَتُلْتُ لِشَرَابِهِ، وَتُلْتُ لِنَفْسِهِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَحْمَدُ وَالْحَاكِمُ.

Микдом ибн Маъдийкариб розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Одам боласи тўлдирадиган идишларнинг энг ёмони қориндир. Одам боласига қаддини тутадиган емак кифоядир. Агар жуда лозим бўлса, таоми учун учдан бир, ичимлиги учун учдан бир ва нафаси учун учдан бир», дедилар» (Термизий, Аҳмад ва Ҳоким ривоят қилишган).

Тўртинчи: ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи яна бир омил – тунда намоз ўқиш.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримда шундай марҳамат қилади:

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

«Улар тунларни Роббларига сажда қилиб, бедор ўтказадиганлардир» (Фурқон сураси, 64-оят).

عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: «عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ فَإِنَّهُ دَأْبُ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Кечалари бедор бўлинглар. Чунки бу сизлардан аввалги солиҳларнинг одатидир», деганлар (Имом Термизий ривоят қилган).

Бешинчи: ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи яна бир омил – Қуръон тиловат қилиш. Ушбу амал динимиздаги суннат амаллардан бўлиб, мўминнинг қалбини мунаввар ва соф қилади.

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «اقْرَأُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَفِيعًا لِأَصْحَابِهِ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Абу Умома розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг: **«Қуръонни ўқинглар, чунки у қиёмат кунда соҳибини шафоат қилади»,** деганларини эшитдим» (Имом Муслим ривоят қилган).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ، وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَلِهَا، لَا أَقُولُ الدَّ حَرْفٌ، وَلَكِنْ أَلِفٌ حَرْفٌ، وَلَا م حَرْفٌ، وَمِيمٌ حَرْفٌ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абдуллоҳ розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: **«Жимки Аллоҳнинг Китобидан бир ҳарф ўқиса, унга ўқигани учун бир яхшилик бўлади. Бир яхшилик эса ўн яхшиликка айланади. «Алиф. Лаам. Мийм – бир ҳарф»** демайман. Балки **«Алиф»** бир ҳарф, **«Лаам»** бир ҳарф, **«Мийм»** бир ҳарф» (Имом Термизий ривоят қилган).

Бир кекса инсон ҳар куни Қуръон ўқир экан. Тиловат қилиб, кироат қилиб, такрорлаб ўтирар экан, лекин ёдлай олмас экан. Бир куни ўғли келиб: «Ота, ҳар куни соатлаб Қуръон ўқийсиз, лекин барибир ёдлай олмайсиз, бундан нима фойда?» дебди. Шунда ота ўғлига караб, табассум қилибди-да: «Хов анави ерда кўмир ташийдиган сават бор. Шу саватни олиб кел», дебди. Ўғли олиб келган экан, «Бор, шу саватни олиб боргин-да, анҳорга ботириб, менинг олдимга сув таши», дебди. Бола хайрон бўлиб, «Ота, саватда ҳам сув ташиб бўладими? Бунинг иложи йўқ-ку», дебди. Ота: «Сен айтганимни

килавер», дебди. Ўғил: «Ҳа, майли», деб, отасининг сўзини ерда қолдирмаслик учун саватни олиб бориб, анҳорга ботирибди. Ботирибди-ю, югуриб, отасининг олдига келгунича саватда ҳеч нарса қолмабди. Ота: «Яна бориб, шундай қил», дебди. Ўғил такрорлабди. Бу иш бир неча маротаба такрорлангач, чарчаб, тиллари осилиб қолган ўғил: «Ота, бўлмайдиган ишни буюриб нима қиласиз?! Бунинг фойдаси йўқ-ку. Барибир саватда сув ташишнинг имкони йўқ», дебди. Шунда ота кулиб туриб: «Бир саватга кара-чи», дебди. Ўғил саватга қараши билан гап нимада эканини билибди: «Бўлди, ота, тушундим», дебди. «Нимани тушундинг?» сўрабди ота. «Сават ярқираб, топ-тоза бир идишга айланиб қолибди. Кўмир ташийдиган сават эди. Қоп-қора моғор босиб ётган эди. Анҳорга қайта-қайта ботираверганим учун топ-тоза саватга айланиб қолибди», дебди ўғил. Шунда ота: «Ҳа, ўғлим, тушуниб етганингга балли! Куръонни ёдлай олмасам ҳам, ҳар куни такрор-такрор ўқийверсам, ўқийверсам, кироат, тиловат килаверсам, Аллоҳнинг зикри туфайли қалбимда умрим давомида содир этилган гуноҳ-маъсиятлар туфайли пайдо бўлган кирлар, моғорлар, доғлар йўқолади, қалбим тозаланиб, мусаффолашади. Мен Куръонни ўқишга, Аллоҳни зикр қилишга буюрилганман. Уни ёдлаш қобилиятим йўқ бўлса, ўқимасдан, ташлаб қўймайман-ку, уни ёдлай олмасам, ноумид бўлиб, бир четга суриб қўймайман-ку», деган экан.

Олтинчи: ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи яна бир омил – истифғорни кўп айтиш.

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾ يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا
وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿١١﴾

«Роббингиздан мағфират сўранг, албатта, У кўплаб мағфират килувчидир», дедим». «Шунда устингизга

ёмғирни мўл кўл қилиб юборадир. Ва сизга молу мулк ва бола-чақа ила мадад берадир ва сизларга боғу роғлар қилиб берур ҳамда аихорлар қилиб берадир» (Нух сураси 10 – 12 оятлар).

«Истиғфор»нинг луғавий маъноси мағфиратни (гуноҳнинг кечирилишини) сўрашдир. Амалда банданинг тилида «астағфируллоҳ»ни ва шу маънодаги калималарни айтиб, дил билан тасдиқлашидир. Умумий маънода эса истиғфор диндорликни ифода этади.

Буюк ватандошимиз имом Абул Баракот Насафий ўзларининг машҳур тафсирилари – «Мадорик»да ушбу ояти кариманинг тафсирида қуйидаги қиссани келтирадилар:

Ҳазрати имом Ҳасан Басрий ўз даврларида бир гуруҳ кишилар билан суҳбатлашиб ўтирганларида, бир одам келиб, қурғоқчиликдан шикоят қилибди. Ҳазрати имом Ҳасан Басрий: «Истиғфор айтинглар», дея маслаҳат берибдилар. Иккинчиси келиб, камбағалликдан, учинчиси фарзандсизликдан ва ҳоказо шикоятлар қилибдилар ва барчаларига «Истиғфор айтинглар», деган маслаҳатни айтибдилар. Шунда суҳбатдошлардан Робиъ ибн Субайх ҳазрати Ҳасан Басрийга мурожаат қилиб: «Эй Имом, сизга турли кишилар турли нарсалардан шикоят қилдилар, сиз эса ҳаммаларига бир хил жавоб бердингиз, бунинг боиси недур?» дебди. Ҳазрати Имом бу саволнинг жавобига юқорида келтирилган оятларни ўқиб берибдилар.

Еттинчи: ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи яна бир омил – Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга кўпроқ салавот айтиш.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

«Албатта, Аллоҳ ва Унинг фаришталари Набийга салавот айтурлар. Эй иймон келтирганлар! Унга салавот айтинг ва салом йўлланг» (Аҳзоб сураси, 56-оят).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Ким менга бир маротаба салавот айтса, Аллоҳ таоло унга ўн маротаба раҳмат юборур», деганларини эшитдим» (Имом Муслим ривоят қилган).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَوَّلَى النَّاسِ بِِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ حِبَّانَ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:
«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қиёмат кунини менга энг яқин бўлувчилар дунёда менга энг кўп салавот айтувчилардир», дедилар» (Имом Термизий ва Ибн Ҳиббон ривоят қилишган).

Саккизинчи: ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи яна бир омил – мисвок ишлатиш.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَوْلَا أَنِ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي لِأَمْرُهُمْ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ. رَوَاهُ الْحَفْصَةُ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Агар умматимга [ёки одамларга] машаққат қилиб қўйишим бўлма-

ганида, уларни ҳар намоз олдидан мисвокланишга буюрган бўлар эдим», дедилар» (*Бешовлари ривоят қилганлар*).

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ أَفْوَاهَكُمْ طَرُقَ الْقُرْآنَ فَطَهَرُوهَا بِالسَّوَاكِ». رَوَاهُ أَبُو نُعَيْمٍ.

Ҳазрати Али розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: **«Оғизларингиз Куръон йўлидир, уни мисвок билан хушбўй қилинглар»**, дедилар» (*Абу Нуайм ривоят қилган*).

Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳу айтадилар: «Мисвок ҳифзни зиёда қилади ва балғамни кетказади».

Бошқа бир ривоятда эса: «Уч нарса ҳифзни кучайтиради ва балғамни кетказади: мисвок, рўза, Куръон ўқиш», деганлар.

Тўққизинчи: ёд олиш қобилиятини кучайтирувчи яна бир омил – асал ейиш, ҳар куни йигирма бир дона қизил майиз, ёнғок, анжир, бодом, писта тановул қилиш инсоннинг баданида намлик ва балғамни камайтириб, ҳифзни кучайтиради (*«Таълимул мутааллим»*).

Юқоридаги кўрсатмалар умумий бўлиб, ҳаммага ҳам бирдек ижобий таъсир қилавермаслиги мумкин, чунки бу борада ҳар бир шахснинг жисмоний мижози ва маънавий ихлоси ҳам эътиборга олинади. Шунинг учун ҳар бир талаба ўзининг шарт-шароитидан келиб чиқиб, ҳозик, моҳир тан ва руҳ шифокоридан маслаҳат олиши керак. Акс ҳолда кўр-кўрона, пала-партиш уриниш ва ҳаракатлар зое кетиши мумкин. Моҳир табиб эса ўзининг бемори бўлмиш талабанинг жисмоний ҳолат ва мижозини яхшилаб ўрганганидан кейин унга керакли дори-дармонларни тавсия қилиб, довланиш услубларини ўргатади. Агар ҳақиқатда ҳам талабанинг зехни суст эканлигига жисмоний иллатлар сабаб бў-

лаётган бўлса, бу муолажадан кейин ўзида ижобий ўзгаришларни сезади. Агар талабанинг жисму жасади ва мижозиди бирор жисмоний иллат бўлмаса, яъни зехнининг сустлигига сабаб бўлмаса, унда қалб шифокорига мурожаат қилиниб, ўзининг руҳий тарбияси борасида керакли маслаҳат ва кўрсатмаларни олиши керак. Чунки киши жисмоний тарафдан ҳар қанча соғлом бўлмасин, руҳий-маънавий жиҳатдан бемор бўлса, унинг зехни ва хотирасига бебаҳо бўлган илм-маърифат жойлашмайди.

Ёд олиш қобилятини сусайтирувчи омиллар

Ёд олиш қобилятини заифлаштирадиган омиллар ҳам бир нечтадир:

Биринчи: гуноҳ-маъсиятлар. Гуноҳлар инсон қалбини ўлдиради. Ривоятларда келишича, инсон ҳар гуноҳ қилганида қалбида бир қора доғ пайдо бўлади. Гуноҳлар кўпайган сари қора доғлар ҳам кўпаяверади. Бориб-бориб қалбнинг ҳаммаси қоп-қора доғ билан қопланади. Яна гуноҳда давом этаверса, энди қора доғлар устма-уст, қаватма-қават бўлишни бошлайди. Албатта, бундай қалбни мазкур доғлардан тозаламасдан туриб, унга нур бўлган илм-маърифатни жойлашнинг имкони бўлмайди. Зотан, зулмат ичра нур ҳам ўзининг қувватини йўқотади. Шунинг учун ҳам аввало гуноҳ-маъсиятлардан тийилиб, астойдил тавба қилиб, қалбни истигфор қоришмаси ила покламоқ керак. Акс ҳолда қилинаётган ҳаракатлар ижобий самара бермайди. Шунинг учун ҳам ояти қаримада

هَمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَهَمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَهَمْ آذَانٌ لَا
 يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

«Батахқиқ, жаҳаннам учун кўплаб жин ва инсларни яратиб қўйдик. Уларнинг қалблари бор-у, у билан англамаслар. Кўзлари бор-у, у билан кўрмаслар. Қулоқлари бор-у, у билан эшитмаслар. Ана ўшалар чорвалар кабидирлар. Балки янада аданганроқдирлар. Ана ўшалар – ўзлари ғофиллардир», деган (*Аъроф сураси, 179-оят*).

Иккинчи: ёд олиш қобилятини заифлаштирувчи омиллардан яна бири – дунёвий ғам-ташвишлар билан машғул бўлиб қолиш. Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

أَعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ ...

«Билингки, дунё ҳаёти ўйин-кулги ва кўнгилхушлик ҳамда зеб-зийнат, ўзаро фахрланиш, мол-мулкни ва бола-чақани кўпайтириш, холос» (*Ҳадид сураси, 20-оят*).

فَأَمَّا مَنْ طَغَى ۖ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ۖ (۳۸) فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى ۖ (۳۹)

«Аммо кимки туғёнга кетган бўлса... ва дунё ҳаётини устун қўйган бўлса... Албатта, (унга) дўзах жой бўладир!» (*Нозиъот сураси, 37 – 39-оятлар*).

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَالْبَاقِيَتُ الصَّالِحَتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا (۴۱)

«Мол-мулк, бола-чақа дунё ҳаётининг зийнатидир. Боқий қолувчи солиҳ амаллар Роббинг ҳузурида савоб ва умид жиҳатидан яхшироқдир» (*Каҳф сураси, 46-оят*).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَتَّبِعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثَةٌ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى مَعَهُ وَاحِدٌ: يَتَّبِعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Анас розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллалллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: «Ўлган киши билан бирга қабристонга уч нарсa эргашиб боради – аҳли, моли ва амали. Аҳли билан моли қайтиб келади, аммо амали ўзи билан бирга қабрда қолади» (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривоят қилишган).

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بُعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Саҳл ибн Саъд Сомидий розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллалллоху алайҳи васаллам шундай дедилар: «Агар Аллоҳ ҳузuriда дунёнинг бир пашша қаноти-чалик қадри бўлганида, Аллоҳ таоло ҳеч бир кофирга бир қултум ҳам сув бермас эди» (Имом Термизий ривоят қилган).

Эй хифзи зиёда бўлишини истаган толиб! Дунёнинг қанчалик ҳақир ва ўткинчи нарсa эканини билдингиз, ёд олиш қобилияти эса Аллоҳнинг фазлидир. Гуноҳлар ва дунё муҳаббати билан тўлиб-тошган қалбга Аллоҳнинг фазли бўлган хифз ҳеч қачон берилмаслигини бир ўйлаб кўринг-да, сўнгра мазкур иллатлардан йироклашмоқ учун дадил қадам ташланг!

Учинчи: ёд олиш қобилиятини заифлаштирувчи омиллардан яна бири – номаҳрам аёлларга шаҳват назари билан қараш.

Аллоҳ таоло айтади:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ ...

«Мўминларга айт, кўзларини тийсинлар ва фаржларини сақласинлар. Ана шу улар учун покдир» (Нур сураси, 30-оят).

Имом Табарий Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадиси кудсийда шундай дейилган: «(Номаҳрамга) қараш иблиснинг заҳарланган ўқларидан биридир. Ким Мендан қўркиб, у(назар)ни тарк қилса, бадалига бир иймон бераманки, қалбида унинг ҳаловатини топади».

Имом Аҳмад Абу Умома розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қайси бир мусулмон киши бир аёлнинг гўзалликларига назари тушса-ю, сўнгра кўзини олиб қочса, Аллоҳ уни шундай ибодатга алмаштирадики, ҳаловатини топади», деганлар.

Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам зинонинг турларини санаб ўтиб, жумладан қуйидагиларни айтадилар: «Одам боласига зинодан бўлган насибаси ёзилгандир. Икки кўзнинг зиноси назар солишдир».

Эй толиби илм! Арзимас бир неча лаҳзалик шахвоний назар инсонни не қўйларга солишини юқоридаги ҳадиси шарифлардан билиб олдингиз. Одатда катта гуноҳлар мана шундай арзимас бўлиб кўринган кичик гуноҳлардан бошланади. Шундай экан, бир неча лаҳзалик ўткинчи лаззатни деб, файзи илоҳий бўлмиш

зеҳн ва хотирани оёқости қилманг. Ана шу арзимас кўз қарашларни тарк этишингиз эвазига Аллоҳ таоло сизга шундай иймон берадики, калбингизда унинг ҳаловатини топишингиз шубҳасиз. Албатта, мана шундай иймонга эга бўлиб, қалбида унинг ҳаловатини топган киши бошқа барча файзу баракотларни ва хусусан, илм-маърифат ҳаловатини ҳам топади.

Тўртинчи: «Таълимул мутааллим» китобида келтирилишича, қуйидагилар ҳам зеҳнни пасайтиради: кашнич кўкатики кўп истеъмол қилиш, пишмаган олмани кўп ейиш, насороларнинг хочига қараш, қабр тошларидаги ёзувларни ўқиш, бошнинг орқасидан кон олдириш. Бошқа манбаларда эса ножўя жойларга қараш, ахлатлар, чиқиндилар ташланадиган, ифлос, қўланса ҳид таратадиган жойларда кўп муддат қолиш ёки ишлаш, аврат аъзоларига қараш (бу борада ойнаи жаҳон, интернет ёки матбуот орқали бериладиган фильм ва суратларни томоша қилиш), сергаплик, серуйкулик кабилар ҳам зикр қилинган.

Илм таҳсил қилишда тиришқоқлик ҳамда давомийликнинг аҳамияти

Аллоҳ таоло Ўзининг ояти каримасида тиришқоқлик тўғрисида:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١﴾

«Биз учун жидду жаҳд қилганларни Ўз йўлларимизга ҳидоят этурмиз. Албатта, Аллоҳ яхшилик қилувчилар биландир», деб хабар беради (Анкабут сураси, 69-оят).

Ушбу ояти каримада ҳаракат қилган инсон ҳеч қачон ноумид қолмаслиги, балки Аллоҳ таоло уни ҳидоят йўлига солиб, охир-оқибат кўзлаган мақсадларига эриштириши

якқол кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам уламоларимиз: «Кимки бир нарсага ҳаракат қилаверса, албатта топади, кимки эшикни қоқаверса, албатта очилади», деганлар. Бир ҳаким зот эса: «Машаққат ва қийинчиликлар билан орзу-умидларга эришилади», деган экан. Машаққат канчалик кўп бўлса, шунинг миқдорича мақсадга ҳам эришилади ва бунинг самараси эса янада лаззатлироқ бўлади.

«Таълимул мутааллим» китобида ёзилишича, толиби илм манфаатли илм ҳосил қилиши учун фақат тиришқоқлик, ҳаракатчанлик кифоя эмас. Балки бу борада устоз ва отанинг хатти-ҳаракати ҳам лозим бўлади. Бир кишининг мақсади ушалиши учун уч кишининг ҳаракати барабар талаб қилинади, агар ушбу уч кишининг бирорталарида нуксон зоҳир бўлса, кўзланган мақсадга ҳам ана шу миқдорда нуксон етади.

Садриддин Шерозий раҳматуллоҳи алайҳ: «Тиришқоқлик ҳар қандай узоқ ишларни ҳам яқинлаштиради, ёпик эшикларни ҳам очади», деганлар.

Ушбу ҳикматли сўзларга кулоқ тутиб, унга амал қилганлар албатта мақсадларига эришганларига тарих гувоҳ. Лекин кўпгина дангаса, ялқов, машаққатларга чидамсиз толиби илмлар борки, бир жойга ўтириб олиб, ҳеч қандай машаққат чекмасдан, ҳаракат қилмасдан, халқнинг муҳаббатига сазовор бўладиган улуғ олимлардан бўлишни орзу этадилар.

Ахир мол-дунё ортидан қувганлар ҳам машаққатсиз ҳеч нарсага эриша олмайдилар-ку! Наҳотки, бу дунёда нур, охиратда эса шараф бўладиган илмга машаққатсиз, ҳаракатсиз эришиш мумкин бўлса?! Қуйида ана шу машаққатлар ва ҳаракатлар нималардан иборатлиги ва толиби илмининг уларга қанчалик эътиборли бўлиши хусусида бир оз тўхталиб ўтамиз.

Мақсадга эришиш учун аввало толиби илм ўзининг нафсу ҳавоси, истакларига қарши чикиб, уни шариатимиз низомларига мувофиқ ҳолда енгиб ўтиши керак.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Сизлардан бирортангиз токи нафсу ҳаволарингиз мен келтирган нарсаларга тобе бўлмагунича (комил) мўмин бўла олмайсиз»**, деб марҳамат қилганлар. Бу борада Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг яшаш тарзлари бизларга ўрнак ва намуна бўлишга кифоя қилади.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам узун тунлар бедор бўлиб, биз умматларининг ҳаққига доимо хайрли дуода бўлар эдилар. Толиби илм учун ҳам кечаларни бедор ўтказиш ва дарсларни такрор қилиш таълим йўлидаги машаққатларни енгиб ўтиш учун пойдевор бўлади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Қиш мўминнинг баҳоридир. Кечалари узун бўлади, уни бедор ўтказди, кундузлари қисқа бўлади, унда рўза тутди»**, деганлар.

Кечалари бедор бўлиш, унинг фазли ва уни амалга оширишни осонлаштирадиган сабаблар тўғрисидаги маълумотлар муқаддам ўтганлиги учун бу ерда уларни такрорламаймиз.

Сабокни қайси куни бошлашнинг аҳамияти

Кунларнинг ёмони йўқ, лекин бир-биридан афзаллиги бор. Худди ойларнинг ичида Рамазон энг афзал ой бўлганидек, кунларнинг ичида жума энг афзал кундир. Аммо сабокни бошлаш учун энг афзал кун чоршанбадир. «Таълимул мутааллим» китобида келтирилишича, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Қайси иш чоршанба куни бошланса, яхшилик билан хотима топади»**, дея марҳамат қилганлар.

Ўтган уламоларимиз доимо ушбу насиҳатга амал қилганлари учун, уларнинг қолдирган меросларидан, яъни илмларидан бутун дунё аҳли манфаатдор бўлиб келмоқда. Буюк Факих Бурҳониддин Марғиноний раҳматуллоҳи

алайҳ ҳам доимо сабоқнинг бошланишини чоршанба кунига мувофиқлаштирар ва бу ишларига мазкур ҳадиси шарифни далил қилиб келтирар эдилар.

Шундай одат Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳда ҳам кузатилгани тўғрисида ривоятлар бор. Шайх Юсуф Ҳамдоний раҳматуллоҳи алайҳ эса ҳар қандай хайрли ишнинг ибтидосини фақат чоршанба кунига қолдирар эдилар.

Марҳум устозимиз Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратлари ҳам ҳар қандай хайрли ишни бошлашда чоршанба кунини эътиборга олар ва: «Хайрли ишлар чоршанба кунини бошлангани афзаллиги тўғрисида ривоятлар бор», дер эдилар.

Халқда эса бирор янги кийим кийишда чоршанба кунини ихтиёр қилиш урфи бор бўлиб, бунга «Чоршанба кунини кийсанг, чор тарафдан келади, ризқинг мўл бўлади» деган мақолни далил қилиб келтиришади.

Сабоқнинг миқдори тўғрисида

Бу борада турли услублар бор. Уни ҳар бир устоз ёки таълим берувчи ўз муассасасининг шарт-шароити, тажрибаси ва маҳоратидан келиб чиқиб белгилайди. Албатта, якка шахсларни ўқитганда уларнинг берилаётган сабоқни қай даражада қабул қила олишлари ҳам эътиборга олинади. Шунинг учун турли фанлардан таълим бераётган устозлар умумий таълим муассасаларида умумий қабул қилинган ички низом бўйича таълим берсалар-да, баъзи талабаларга алоҳида қўшимча дарс бераётганда (тўғаракларда) уларга ўзининг шахсий услуби бўйича ёндашади. Бу услуб яхши самара бераётганлигини кундан-кунга ўқув курслари кўпайиб, уларга бўлган талабнинг кучайиб бораётгани, қолаверса, уларнинг қўлида таълим олган ёшлар имтиҳонларда яхши натижаларга эришаётганлари билан

изоҳлаш мумкин. Албатта, бу борада алломаларимиз, машойихларимизнинг ҳам ўзларига яраша услублари, узок ўтмишимиздан буён давом этиб келаётган анъаналари бўлган. Улардан ҳам унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бу борада салафи солихларимиздан куйидагилар ривоят қилинади.

Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ Шайхул қози имом Умар ибн Абу Бакр Заранжий раҳматуллоҳи алайҳдан шундай ривоят қиладилар: «Таълимни бошловчилар учун илк сабоқлар улар бир-икки маротаба такрор қилиши билан ёдлай оладиган даражада бўлсин. Сўнгра сабоқни секин-аста, даражама-даража кўпайтириб борилади, шунда сабоқлар кўпайиб кетганда ҳам толиби илм икки марта такрорлаш билан ёдлаб олишга одатланади.

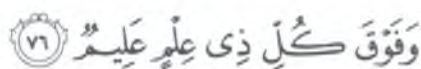
Аммо таҳсилнинг илк кунлариданоқ вазифани кўп бериб, толибни бир неча маротаба такрорлашга мажбур қилсангиз, у охиригача шунга одатланади ва бу одатни тарк этиш жуда ҳам мушкулдир. Машойихларимиз биринчи сабоқ яхшилаб ёд қилинмагунча, кейингисига ўтилмайди, дейишган. Ўзи тушунмаган нарсаларни ёзавериш унинг табиатини сустлаштириб, дарсга бўлган иштиёқини йўқотади ҳамда вақтини зое қилади. Шунинг учун ҳам толиб кўп ҳаракат қилиши, тушунмаган жойларини устозларидан одоб ва ахлоқ билан такрор сўраши ва яна тафаккур билан кўп такрор қилиши лозим. Зеро, сабоқ кам бўлиб, такрор ва тафаккур кўп бўлса, албатта уни фаҳмлашга эришилади. Толиби илм бу сабоқларни енгил ҳисоблаб, тирришқоқлик ва такрорлашни тарк этиб қўймаслиги керак, балки доимо Аллоҳ таолога илтижо қилиб, дуода астойдил бўлиши лозим. Дарҳақиқат, Аллоҳ дуо қилувчининг дуосини қабул қилади, лекин куруқ орзу-ҳавас ва умидни қабул этмайди.

Илмий музокараларнинг аҳамияти

Ҳар қандай инсон учун ўз соҳасида мунозара, музокара қилиб туриш ниҳоятда фойдалидир, хусусан, толиби илм учун бу зарур бўлган машғулотлардан биридир. Аммо мунозара, музокара ва баҳсининг ўз қонун-қоидалари, одоби бўлиб, уларга қатъий риоя қилиш лозим. Кишининг илми осмон қадар бўлса-да, ўзгалар илмининг ҳам қадрига етиши керак, ана шундагина бу баҳс мушовара – маслаҳатга айланади, мушовара эса тўғри йўлни ахтаришда ёрдам беради. Бу йўлни топиш учун эса ҳар икки тараф ҳам инсоф ва тафаккур билан мунозара қилиши шарт.

Акс ҳолда мунозаралар мушоварага эмас, балки мухосамага – хусуматлашишга айланиб қолади, бу ҳолат эса шаръан қоралангандир. Агар хусуматчи ноҳақ бўлиб, шаръий ҳукми фасод қилмоқчи бўлса, бу ҳолда унинг ноҳақ эканини исботлаш ва ҳақиқатни рўёбга чиқариш учун у билан мунозара қилиш ҳалол бўлади, аммо нияти уни мот қилиш, ўзининг эса илми эканини кўрсатиб қўйиш бўлса, бу ҳаромдир. «Факҳул акбар» китобида келтирилишича, Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ: «Биз бир-биримиз билан мунозара қиладиган бўлсак, гўёки бошида қуш қўниб турган одам уни чўчитиб юборишдан эҳтиёт бўлганидек, бир-бирларимизга азият бериб қўйишдан эҳтиёт бўлар эдик», деганлар.

Айтишларича, Муҳаммад ибн Яҳё раҳматуллоҳи алайҳ қачон бирор масаланинг жавобида мушкуллик пайдо бўлса, албатта мунозара қилар эдилар. Сўнг: «Аллоҳ таоло Ўзининг ояти каримасида:

«Ҳар бир илм эгаси устидан ўта билувчи бор», деган» (Юсуф сураси, 76-оят), дер эдилар.

Демак, ҳар қандай олим ҳам мунозара ва мушоварага муҳтождир, чунки мунозара сабабли қанчадан-қанча ечилмаган масалалар ҳал бўлади. Унинг иштирокчилари ўрта-сида бир-бирларига нисбатан ишонч, меҳр-оқибат яна ҳам мустаҳкамланади.

Уламоларимизнинг эътироф этишларига қараганда, илмий мунозара дарсни ёлғиз такрорлашдан афзалроқ ва фойдалидир. «Таълимул мутааллим» китобида: «Бир соатлик илмий мунозара бир ойлик такрордан кўра яхшироқдир», дейилади.

Ушбу маъноларни тушуниб етиш учун ўтган салафи солиҳларимизнинг ҳаётларида бўлиб ўтган ибратли воқеалар ва уларнинг қилган амаллари бизларга етарли намунадир.

Бутун дунё мусулмонлари Имоми Аъзам дея тан олган зоти шариф Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ ҳар бир масалани мужтаҳид даражасига кўтарилган шогирдларининг ўрталарига мунозара учун ташлар ва энг афзал жавобни қабул қилар эдилар. Ушбу мунозаралар ҳар томонлама шариат кўрсатмаларига мувофиқ бўлганидан ва турли шахсий гараз ва хусуматлардан пок бўлгани сабабли то қиёматгача ўз самарасини бериб боради.

Имом Ғазолий раҳматуллоҳи алайҳ: «Билгилки, агар мунозарадан кўзланган мақсад ғалаба қозониш, мот қилиш, ожиз қолдириш, ўз шарафини, фазлини инсонлар кўз ўнгида кўрсатиб қўйиш, уларни ўзига мойил қилиш бўлса, буларнинг барчаси Аллоҳнинг ҳузурида энг разил иллатлардан, Аллоҳнинг душмани бўлган шайтоннинг ҳузурида эса энг мақтовга лойиқ сифатлардандир».

Тафаккур қилишнинг аҳамияти

«Тафаккур» инсоният учун Аллоҳ таоло тарафидан берилган энг буюк неъматлардан биридир. Чунки тафаккур қилиш учун онг бўлиши керак. Инсонлар ва жинлардан

бошқа махлуқотларда онг йўқ. Демак, инсонни бошқа махлуқоту мавжудотлардан афзал қилиб турадиган алоҳида хусусиятлардан бири унинг онгидир. Тафаккур эса айнан онгнинг самарасидир. Агар инсон ўзининг мазкур хусусиятидан унумли фойдаланмаса, яъни тафаккур қилмаса, унинг онгли мавжудот бўлишидан ҳеч қандай фойда йўқдир. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло бир неча ояти карима-сида ўз бандаларини тафаккур қилишга чорлайди.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ
لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١١٠﴾

«Осмонлару ернинг яратилишида ҳамда кеча ва кундузнинг алмашиб туришида ақл эгалари учун оят(-белги)лар бор» (Оли Имрон сураси, 190-оят).

Осмонга назар солиб, ақлини ишлатган одам, ерга назар солиб, ақлини ишлатган одам, кечаю кундузнинг алмашишига назар солиб, ақлини ишлатган одам Аллоҳнинг ягоналигига, қудратига, яратувчилигига қойил қолмасдан иложи йўқ.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا سُبْحَنَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١١١﴾

«Улар Аллоҳни тик турган, ўтирган ва ёнбошлаган ҳолларида зикр қиладилар ва осмонлару ернинг яратилиши ҳақида тафаккур қиладиларки: «Роббимиз, буни бекорга яратганинг йўқ, Ўзинг поксан, бизни олов азобидан сақлагин» (Оли Имрон сураси, 191-оят).

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ
فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشَىٰ اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

«У ерни ёйиб, унда барқарор тоғлар ва анҳорлар қилган, барча мевалардан жуфт-жуфт қилган Зотдир. У кечани кундузга қоплайдир. Бунда, албатта, тафаккур қилувчи кавмлар учун оят(белги)лар бордир» (*Раъд сураси, 3-оят*).

Ха, у кўз ўнгингизда ерни чўзиб қўйган Зотдир. Қаердан қарасангиз, каршингизда ер чўзилиб ётибди. Буни ким қилган? Албатта, Аллоҳ қилган.

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ
وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

«Очиқ-ойдин баёлотлар ва китоблар ила (юбордик). Ва сенга одамларга нозил қилинган нарсани ўзларига баён қилиб беришинг учун Зикрни нозил қилдик. Шоядки, тафаккур қилсалар» (*Наҳл сураси, 44-оят*).

Толиби илмнинг фикру хаёли ҳар доим илмнинг дақиқ масалалари билан машғул бўлмоғи керак ва шундай фикрлашни одат қилиб бориши ниҳоятда фойдалидир. Чунки одатда кўп ўйлаган киши кам гапиради ва ҳар бир гапи аниқ мақсадлар учун йўналтирилган бўлади.

Уламоларимиз каломни камоннинг ёйига ўхшатишади. Демак, ҳар бир гап аниқ нишонга тегиши ва натижасини бериши учун аввал яхшилаб ўйлаб, кейин сўзламоқ лозимдир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бежизга «**Ҳикмат мўминнинг йўқотган нарсасидир. Қаерда топса, дарров олади**», демаганлар. Албатта, мўмин кишининг сўзлари тафаккурнинг самараси ўларок, доимо ҳикматли бўлади. Аллоҳ таоло Ўзининг ояти каримасида ҳам ҳикмат билан гапиришга даъват этиб

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ...

«Роббингнинг йўлига ҳикмат ва яхши мавъиза ила даъват қил. Ва улар ила гўзал услубда мужодала эт» (*Наҳл сураси, 125-оят*), деб марҳамат қилган. Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳдан: «Илмга нима билан эришдингиз?» деб сўрашганда, «Озми, кўпми фойдали нарсадан юз ўгирмадим ва бошқаларга фойда келтиришда бахиллик қилмадим», деган эканлар. Ибн Аббос розияллоҳу анҳумога худди шу савол берилганда: «Сўровчан тил ва ақлли қалб билан», деган эканлар. Хулоса шуки, толиби илм доимо изланишда, ҳаракатда, тафаккурда ва билмаган нарсаларини устозларидаи сўрашда ғайратли бўлиши лозим.

Илм таҳсил қилишда ёшнинг ва муайян вақтларнинг аҳамияти

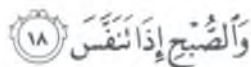
Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Бешикдан то қабргача илм талаб қилинг», деганлар. Бу амр умумий бўлиб, ёшу кексаларга баробардир. Демак, илм талаб қилиш учун маълум бир ёш тайин қилинмаган, ҳар кимга маълум бир ёшида илм таҳсил қилиш имконияти берилади. Оқил инсон эса ана шу имкониятдан унумли фойдаланган инсондир.

Бундан ташқари, илм излаш кишига чегара билмас ҳузур бағишлайди. Ҳасан ибн Зиёд фикҳ илми билан шуғулланишни бошлаганларида 80 ёшда эдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам асҳобларининг кўплари Ислом келган пайтда кекса бўлсалар-да, Исломни қабул қилиб, сўнгра илм таҳсили билан машғул бўлганлари ҳаммамизга маълум. Аммо имкониятга қараб, таҳсилни ёшликдан бошлаш мақсадга мувофиқдир.

Уламоларимизнинг ҳикматларида: «Ёшдаги илм тошга ўйилган нақш кабидир», дейилган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам умматларини: «Аллоҳ таоло бекорчи ёш йигитдан ғазабланади», дея огоҳ этганлар.

Дарс тайёрлаш учун энг қулай вақт сахар пайти ва шом билан хуфтон намозининг ўртасидир. Чунки сахарда инсоннинг зеҳни, фикри ўткир ва тиниқ бўлиб, бутун олам сукунатга, тинчликка шўнғиган бўлади. Бу ҳолат эса толиби илмга илҳом бахш этади.

Субҳ чоғи шарафли ва баракали вақтдир. Аллоҳ таоло Куръони Каримнинг Таквир сурасида тонг ила қасам ичган:

«Нафас олиб кириб келган тонг билан қасам» (18-оят).

Уйқудан уйғонган талаба Аллоҳ таолони зикр қилиши ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга иктидо қилиб, қуйидаги ҳадисда келган дуони ўқиши лозим.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уйғонган вақтларида: **«Бизни ўлдирганидан кейин тирилтирган Аллоҳга ҳамд бўлсин. Ва тўпланиш Унинг Ўзигадир»**, дер эдилар» *(Бухорий ривоят қилган).*

Бу дуонинг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Мана шундай дуо ва Аллоҳга ҳамд айтиш билан бошланган тонг албатта баракали, файзли ва унда қилинган ишлар албатта унумли бўлади. Бу борада талаба аввало зиммасидаги фарз бўлган ибодатни адо этар экан, ундан кейинги фарз бўлган илм олиш, уни такрорлаш ва у ҳақда тафаккур қилиш билан машғул бўлади.

Бу борада баъзи бир кўрсатмалар ҳам бор.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ قَالَ فِي دُبُرِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَهُوَ ثَانِ رَجُلَيْهِ قَبْلَ أَنْ يَتَكَلَّمَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ كُتِبَتْ لَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ، وَحُيِّتَ عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ، وَرَفِعَ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ، وَكَانَ

يَوْمَهُ ذَلِكَ فِي حَرٍّ مِنْ كُلِّ مَكْرُوهٍ، وَحَرِّسَ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَلَمْ يَنْبَغِ لَذَنْبٍ
أَنْ يُدْرِكَهُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ إِلَّا الشَّرْكَ بِاللَّهِ تَعَالَى». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Зарр розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам дедилар: «Ким бомдод намозидан кейин оёғини йиққан ҳолида туриб, гапирмасдан олдин ўн марта «Лаа илааха иллаллоху, вахдаҳу лаа шарийка лаҳу, лаҳул мулку ва лаҳул ҳамду, юҳъйи ва юмийту ва ҳува ала кулли шайъин қодийр» деса, унга ўн ҳасанот ёзилур, ўн хатоси ўчирилур, унинг ўн даражаси кўтарилур. Ўша куни у барча ёқимсиз нарсадан ҳимояда бўлур ва шайтондан сақланур. Ўша куни уни гуноҳ ҳам тутмас, магар Аллоҳ таолога ширк келтирмаган бўлса» *(Термизий ривоят қилган)*.

Кўпчилик машойихлар ва ўтган азизлар ушбу ривоятда келган дуони ўзларига кундалик вазифа қилиб олганлар. Ҳар бир киши бунга амал қилмоғи лозим. Чунки бомдод намозидан кейин ўрнидан турмай, оёқлари йиғилган ҳолда, дунёвий гапларни гапирмай туриб бу дуони ўқиган одамга кўпгина яхшиликлар ваъда қилинмоқда:

1. Унга ўн ҳасанот ёзилур.
2. Унинг ўн хатоси ўчирилур.
3. Унинг ўн даражаси кўтарилур.
4. Ўша куни у барча ёқимсиз нарсадан ҳимояда бўлур.
5. Шайтондан сақланур.

6. Агар Аллоҳ таолога ширк келтирмаган бўлса, ўша куни уни гуноҳ ҳам тутмас. Агар Аллоҳ таолога ширк келтирган бўлса, иши чатоқ бўлади.

Талаба мазкур зикрлар ўрнида ўзининг кундалик режасига асосан дарсларини тайёрлаши ҳам мақсадга мувофиқдир. Бу борада устозимиз шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф

хазратлари: «Олимнинг кундалик вирдлари дарс бериш, китоб ёзиш, шариат аҳкомларини тарқатиш бўлса, талабаники дарсини тайёрлаш ва уни такрорлаши билан бўлади», дер эдилар. Албатта, бу борада шарт-шароитни эътиборга олиш лозим. Ҳар бир йўналишдаги инсоннинг ўз олдига қўйган асосий мақсади ва бирламчи вазифаси бўлади. Бу борада талабанинг мақсад ва вазифаси нима эканлиги ҳаммага маълум. Мақсадига эришиш учун эса энг баракали ва унумдор бўлган саҳар вақтини қўлдан бой бермаслик керак.

Бу ер юзида фаришталар алмашиш учун жам бўладиган пайтдир. Қандай амал бажарилса, ана шу жам бўлган фаришталар гувоҳ бўладилар.

Бу пайтда ризқ улашилади. Шундай пайтни зикр қилиб ўтказиш катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу вақтни зикрда ўтказганлар. Биз ҳам шунга одатланмоғимиз лозим.

Шом билан хуфтон намозининг ўртаси эса ғафлат вақтидир. Асвад розияллоҳу анҳу айтадилар: «Мен Ибн Масъуд розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига ушбу вақтда, яъни шом билан хуфтонинг ўртасида борганимда, у зот доимо намоз билан машғул бўлар эдилар. Бунинг сабабини сўраганимда: «Бу ғафлат соатидир, Анас ушбу вақтда доимо намоз ўқир эди», деб жавоб бердилар.

Албатта, толиби илм шу икки вақт билангина кифояланиб қолмасдан, балки бутун вақтини имкони борича дарс тайёрлашга бағишлаши лозим. Агар бир дарси унга малол келса, бошқаси билан машғул бўлсин, униси малол келса, яна бошқаси билан. Муҳаммад ибн Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳ тун бўйи ухламас эдилар. Ёнларида доимо дафтар бўлиб, агар бир дарс малол келса, бошқасига қарар, буниси ҳам малол келса, ёзиш билан машғул бўлар эдилар. Ёнларида доим сув ҳам турар, агар уйку ғолиб келса, сув билан уйқуларини ҳайдар эдилар.

ТАЪЛИМ УЧУН ҲАҚ ОЛИШ

Муаллимнинг таълим беришдан мақсади мол-дунё ортириш бўлмаслиги, бераётган таълими учун ҳақ, мукофот ёки ташаккурларни тама қилмаслиги лозим. Балки бераётган таълими ёлғиз Аллоҳ таолонинг розилиги учун бўлиб, мукофотни ҳам Аллоҳдан умид қилсин. Устоз гарчи миннат қилишга энг ҳақли киши бўлса ҳам, ўз шогирдига бирор нарсани миннат қилмаслиги керак. Балки Аллоҳга қурбат ҳосил қилиши учун унинг қалбини юмшатишга ҳаракат қилиб, уни илм экинзорига айлантиришга ҳаракат этсин. Муаллим таълим бериш асносида илм олувчидан кўра кўпроқ манфаат кўради, савобга эришади. Агар муаллим – ўқувчи бўлмаганида, муаллим бундай улуғ ажру савобларга сазовор бўла олмас эди, шунинг учун ҳам мукофотни ёлғиз Аллоҳдангина умид қилиши лозим. Аллоҳ таоло Ўзининг каломи шарифида Нух алайҳиссаломнинг тилларидан шундай марҳамат қилган:

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩﴾

«Бунинг учун сизлардан ажр сўрамасман. Менинг ажрим фақатгина оламлар Роббининг зиммасидадир» (Шуаро сураси, 109-оят).

Чунки мол-дунёнинг барчаси баданнинг ходими, бадан нафснинг улови, буларнинг барчаси эса илмнинг хизматкори бўлиши лозим. Зеро нафснинг шарафи илм биландир.

Таълим бериш учун ҳақ олишнинг жоиз ёки ножоизлигига келсак, бу тўғрида уламолар ўртасида турли фикрлар айтилган. «Оятул аҳком» китобида келтирилишича, муҳаққиқ уламолар: «Таълим бериш учун ҳақ олиш жоиз, акс

ҳолда шаръий илмларни келажак авлодларга етказиш суғлаштириб кетади, ҳамма тирикчилик ғамида бўлиб, илмдан ғофил қолади», деган фикрни олға сурадилар.

Ушбу фикрларни қувватловчи маълумотлар «Улуғул Қуръон» китобида ҳам келтирилган. Унда жумладан шундай дейилади: «Муҳаққиқ уламолар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Имом Бухорий ривоят қилган «Ҳақ оладиган нарсаларингизнинг энг ҳақлиси Аллоҳнинг Китобидир» деган ҳадиси шарифларини далил қилган ҳолда, Қуръондан таълим бергани учун ҳақ олиши жоиз, дедилар» (Имом Бухорий).

Имом Абу Лайс Самаркандий раҳматуллоҳи алайҳ ўзларининг «Бўстонул орифин» номли китобларида қуйидагича баён қиладилар:

Ҳеч қандай эваз ва ҳақни шарт қилмасдан, ёлғиз Аллоҳ таолонинг розилиги учун таълим бериш. Бу таълимнинг энг улуғ мукофотларга сазовор қиладиган тури Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амалларидир.

Ҳақ олиб таълим бериш. Бунда муаллим бераётган таълими учун ҳақ олишини шарт қилиб қўяди. Баъзи уламолар ножоиз, деганлар, аммо жоиз, деганлар кўпроқни ташкил қиладди.

Қуйида устозимиз шайх ҳазратлари томонидан ёзилган айнан ушбу мавзуга тааллуқли бўлган бир мақоладан иқтибосни ҳукмингизга ҳавола этамиз.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَحَقُّ مَا أَخَذْتُ عَلَيْهِ أَجْرًا كِتَابُ اللَّهِ تَعَالَى». رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Ажр оладиган нарсангизнинг энг ҳақлиси Аллоҳ таолонинг Китобидир**», дедилар» (Бешовлари ривоят қилишган).

Шарх: Қуръонга ажр – ҳақ олиш ҳақидаги масала қадимда ҳам, ҳозирда ҳам кўп тортишувларга сабаб бўлган масалалардан биридир. Аслида ўша тортишув бўлмаса яхши эди. Лекин бўлган ва бўлиб келмоқда. Шунинг учун бу масалага оид маълумотларни бир оз эҳтиётлик билан муолажа қилишга тўғри келади.

Қуръонга ҳақ олса бўлади, деганлар юқоридаги ҳадисни далил қиладилар. Шунингдек, яна бошқа далиллари ҳам бор:

1. Имом Бухорий, Имом Муслим ва Имом Аҳмадлар ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз алайҳиссалом бир одамни уйлантириш учун:

«У(аёл)ни сендаги Қуръон ила сенга завжа қилиб қўйдим», деганлар.

Яъни, бергани маҳри бўлмаган одамга, маҳрга берадиган молнинг эвазига ўзинг Қуръондан билган нарсани бу аёлга ўргатиб қўйишинг юзасидан уни сенга завжа қилдим, демокчилар.

Демак, Қуръонни ўргатиш маҳрга бериладиган молдан эваз бўлганидан кейин, унинг учун ажр олиш ҳам жоиз бўлади.

2. Имом Бухорий, Имом Муслим, Имом Абу Довуд, Имом Термизий, Имом Ибн Можа ва Имом Аҳмадлар қилган ривоятда айтилишича, Абу Саъид Худрий бошлиқ бир гуруҳ саҳобалар сафарда бўлганлар. Бир қавм олди-дан ўтиб, зиёфат қилишни сўрасалар, у қавм бош тортган. Иттифоқо, ўша кечаси мазкур қавмнинг улуғини чаён чақиб олади. Улардан баъзилари масканлари яқинида дам олишаётган саҳобалар ҳузурига келиб, бўлган ҳодисани айтади ва: «Ичингларда дам соладиган одам борми?» дейди. Абу Саъид Худрий: «Бизга ҳақини бермасангиз, дам солмаймиз», дейдилар. Бир неча адад қўйга келишадилар. Абу Саъид Худрий Фотиҳа сурасини ўқиб, дам соладилар. Бошлиқ тузалади. У киши қўйларни олиб, шубҳаланиб қоладилар ва уларни ҳеч бир тасарруф қилмасдан, аввало Ра-

сулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўраш учун Мадинага ҳайдаб кетадилар. Бўлган воқеани Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга айтиб берганларида у зот: «Тақсимланглар! Менга ҳам улуш беринглар», дейдилар.

3. Имом Абу Довуд ва Имом Аҳмадлар Хорижа ибн Солтдан, у киши амакиларидан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларидан чиқиб, бир араб маҳалласига келдик. Улар: «Бизга хабар берилишича, сизлар анави одамнинг олдидан яхшилик олиб келган эмишсизлар. Сизларда бирор давоми, дам солишми борми? Бизнинг кишанда турган бир беморимиз бор», дейишди. Биз: «Ҳа», дедик.

Шунда улар кишанланган бир беморни олиб келишди. Мен унга «Фотиҳатул Китоб»ни уч кун эрталаб ва кечкурун ўқидим. Тупигимни жамлаб туриб, унга дам урар эдим. Сўнг-ра у худди тушовидан бўшалгандек, тузалиб кетди. Улар менга ҳақ беришди. Мен: «Токи Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўрамагунимча (бир нарса қилиш) йўқ», дедим. У зот: «Умрим ила қасамки, ботил дам солиш ила еяётганлар бор. Батаҳқиқ, сен ҳақ дам солиш ила единг», дедилар».

Хорижа ибн Солтнинг амакилари, ушбу ривоят қаҳрамонининг исми Алоқа ибн Соҳҳор розияллоҳу анҳудир.

Ушбу ҳадисларни ҳужжат қилиб, жумҳур уламолари Қуръон таълими, уни ёзиш, у билан дам солиш ва уни қироат қилиш учун ҳақ олса бўлади, дейдилар.

Аммо Имом Абу Ҳанифа ва Имом Аҳмад раҳматуллоҳи алайҳлар: «Ҳақ олиб бўлмайдиган, чунки Қуръон ибодатдир, ибодатнинг ажрини Аллоҳ беради, дейдилар. Уларнинг ҳужжатлари:

1. Имом Аҳмад ва Баззор қилган ривоятда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қуръонни қироат қилинганлар, унда ғулувга кетманглар, унга жафо қилманглар ва у билан еманглар», деганлар.

Қуръонга боғлиқ ишларга ажр олиш у билан ейиш бўлади.

2. Имом Абу Довуд ва Ибн Можалар Убода ибн Сомит розияллоху анхудан ривоят қилган ҳадисда у киши айтадилар: «Эй Аллоҳнинг Расули, Китоб ва Қуръон ўрганадиган бир одам менга бир камон ҳадя қилди, уни мол деб ҳам бўлмайди. У билан Аллоҳ йўлида ўқ отарман», дедим. У зот: «Агар оловдан бўлган бўйинбоғ билан бўғилишингни хоҳласанг, уни қабул қил», дедилар».

Қўшимча маълумот тариқасида айтиш лозимки, Имом Абу Ҳанифа ва Имом Аҳмад раҳматуллоҳи алайҳлар ҳам: «Қуръон билан дам солгани учун ҳақ олса бўлади», дейдилар. Икковларининг фикрича, бу ҳадислар фақат дам солишга хос.

Имом Абу Ҳанифадан бошқа ҳанафий мазҳаби уламолари у кишининг Қуръон таълими, уни ёзиш ва қироатига ҳақ олиб бўлмайди, деган фатволарига қўшилмайдилар.

Демак, Имом Абу Ҳанифа ва Имом Аҳмадлар билан жумҳур уламолари ўртасидаги икки хил фикрлилик Қуръон таълими, уни ёзиш ва ўқишга ҳақ олиш тўғрисида, холос.

Агар бу масаланинг тарихига назар соладиган бўлсак, биринчи даврларда кишининг ўзига фарз ёки вожиб бўлган амаллар учун ажр (ҳақ) олиб бўлмайди, деган умумий ҳукмга намоз, рўза каби ибодатлар қатори имомлик қилиш, муаззинлик қилиш, илм ўргатиш, жумладан, Қуръон ўргатиш ишлари ҳам кирган.

Ҳамма шу ҳукмни айтган, унга амал қилган. Лекин вақт ўтиши билан ҳақ берилмаса, илм ўргатадиган, имомлик ёки муаззинлик қиладиган кишилар камайиб ёки ўз устида ишламай қўйилган. Шунда уламолар, мазкур ишларга ҳам ажр-ҳақ олиш ҳақида фатво чиқара бошлашган.

Имом Молик ва Имом Шофеъийлар: «Қуръон таълими учун ҳақ олиш жоиз, чунки у маълум иш учун маълум бадал олишдир», деганлар.

Эҳтимол, Абу Ҳанифанинг шогирдлари у кишининг (х. 150 санада) вафот этганлари, ундан кейин юзага келган ҳолатни кўришга улгурмаганларини эътиборга олишган бўлса керак.

Имом Шофеъийга ҳамаср ҳанафий уламолар ҳам Қуръон таълимига ҳақ олиш жоизлиги ҳақида фатволар чиқарганлар.

«Табйинул Ҳакоиқ» китобида ҳанафий уламоларнинг: «Бугунги фатво Қуръон таълимига одам ёллаш жоизлигидир. Балх машойхларининг кейинги мазҳаблари шудир», деган сўзлари бор.

Аввал ҳам айтиб ўтганимиздек, Имом Абу Ҳанифанинг ҳамма шогирдлари, ҳатто Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммадлар ҳам бу масалада устозларининг фикрларига қўшилмаганлар.

Кейинчалик масжиднинг бошқа ишларини қўшиб қилиш шарти билан имомлик ва муаззинликка ҳам ҳақ олиш жоиз, деган фатволар чиқди.

Тил, адабиёт, ҳисоб, ҳаттотлик, фикҳ, ҳадис ва бошқа илмларни ўргатгани учун ҳамда масжид, мадраса, кўприк, работ ва шунга ўхшаш нарсалар қуриш учун ҳақ олиш жоизлиги тўғрисида ҳеч ким, ҳеч қачон ҳилоф қилмаган, чунки бу ишлар фарз ҳам эмас, вожиб ҳам эмас.

Ҳозирги кунда ҳамма жойда шунга амал қилинади. Имом Бухорий даврида, ундан олдин ҳам бу ҳақда тортишувлар бўлганлигидан буюк муҳаддис «Саҳиҳ»идаги «Ижара» бобида бу масалага оид ҳадислардан ташқари машҳур тобеъинларнинг гапларини ҳам келтирганлар.

Мисол учун, Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анҳудан қуйидаги ривоятни келтирганлар: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: «Ажр оладиган нарсаларнинг энг ҳақлиси Аллоҳ таолонинг Китобидир», дедилар».

Бу ривоятдан кейин эса машҳур тобеъинлардан бўлмиш Шайбанийнинг: «Муаллим шарт қилмайди, аммо унга бир нарсаси берилса, қабул қилаверсин», деган изоҳини келтирганлар.

Ундан сўнг эса: «Ҳасан ўн дирҳам берган» (яъни, муаллимга) деган таълиқни келтирганлар.

Омир ибн Шурахбийл Шаъбий, Ҳакам ибн Утайба ва Имом Ҳасан Басрийлар жуда улуғ ва олим тобеъинлардан хисобланадилар. Шунинг учун ҳам Имом Бухорий уларнинг гапларини ҳадиси шарифга илова сифатида келтирадилар.

Кўриниб турибдики, бу масала баҳсдан ўтиб, ҳал қилиниб бўлган масала. Уни янгидан кўтариб, кишилар ўртасида ихтилоф чиқаришнинг ҳожати йўқ.

Бу масала жуда қаттиқ олинганда ҳукмида икки хил шаръий далил келган масалалар қаторига қўшилади. Икки далил бир-бирини насх ҳам қилмаган. Шунинг учун мазҳаббоши уламолар ҳам икки хил гап айтганлар. Қоида бўйича бундай масалаларда ҳар ким ўз мазҳабининг фатвоси бўйича иш юритади.

Islom.uz, «Қуръон ва даллоллик учун ҳақ олиш ҳақида».

*Ушбу китоб милодий 2016 йил 1 июль,
ҳижрий 1437 йил 27 Рамазон,
жума куни ниҳоясига етди.*

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. «Қуръони Карим».
2. Имоуддин Исмоил Ибни Касир. «Тафсирул Қуръаанил Азийм». Даар ихяил кутубул арабия. Даарул муфийд, Байрут. 1403 х/1983 м.
3. Муҳаммад Али Собуний. «Равойиъул-баён». Байрут. 1980.
4. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Тафсири Ҳилол». «Hilol-Nashr» нашриёти, Тошкент. 2013.
5. Муҳиддин Абу Закариё Яҳё ибн Шариф Нававий. «Риёзус солиҳийн». 1385 х.
6. Абдуррахмон ибн Муҳаммад ибн Халдун. «Мукаддимату ибн Халдун». Байрут.
7. Доктор Субҳий Солих. «Мабаҳис фи улумил Қуръан». 9-нашр. Дарул илм лилмалайн, Байрут. 1977.
8. Абу Ҳамид ибн Муҳаммад Ғаззолий. «Ихёу улумид дин». Байрут.
9. Али ибн Султон Муҳаммад Қорий. «Шарҳу фикҳул акбар». Миср. 1323 х.
10. Бурҳонуддин Зарнужий. «Таълимул мутаъаллим».
11. Али ибн Султон Муҳаммад ал-Қорий. «Мин мақотили мафотиҳи шарҳу мушкотил масобиҳи». Байрут.
12. Абул Ҳасан Мавардий. «Адабуд-дунё вад-дин», «Аҳкомус-султония вал вилоётуд-диния».
13. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Ҳадис ва Ҳаёт» силсиласи «Шарқ» нашриёт-матбааси, Тошкент. 2012.
14. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Ижтимоий одоблар». «Hilol-Nashr» нашриёти, Тошкент. 2016.
15. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Васатия ҳаёт йўли». «Шарқ» нашриёт-матбааси, Тошкент. 2006.
16. Йўлдош Эшбек. «Буюк имом Абу Ҳанифа». Истиқлол, Тошкент. 2004.
17. Анас Исмоил Абу Давуд ал-Мамлакаул Арабийя ас-Саъудийя. «Далилус Саилин». 1416 х/1996 м.

18. Абдул Оли Аҳмад Абдул Оли. Мусо Шоҳийн Лошийн. «Манҳалул ҳадиси фии шарҳил ҳадис». Байрут. 1421 х/2001 м.

19. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. «Рухий тарбия». «Nilol-Nashr» нашриёти, Тошкент. 2014.

20. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. «Хислатли ҳикматлар шарҳи». «Nilol-Nashr» нашриёти, Тошкент. 2015.

21. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. «Одоблар ҳазинаси». «Шарқ» нашриёт-матбааси, Тошкент. 2011.

22. Исоқжон Муҳаммаджон ўғли. «Илм олиш одоблари». 2004

23. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. «Иймон». «Nilol-Nashr» нашриёти, Тошкент. 2013.

24. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. «Фолбинлик, сеҳргарлик, жин чиқариш ва ноанъанавий даволаш каби ишларнинг ҳақиқати». «Nilol-Nashr» нашриёти, Тошкент. 2013.

25. Муҳаммад Фуад Абдул Боқий. «Ал-Мўъжам ал-Муфҳрас ли алфаз ал-Қуръан ал-Карим». Қоҳира. 1417 х/1996 м.

26. Шайх Назом ва бир гуруҳ ҳинд олимлари. «Ал-Фатавий ал-оламгирия». Мактабатур-рошидийя. Покистон.

27. Абу Тоййиб Сиддик Ҳасан Али ал-Ҳусайний ал-Қинважий ал-Бухорий. «Авнул Борий ли Ҳалли адиллати ал-Бухорий». Қоҳира. 1404 х/1984 м.

28. Муҳаммад Амийн ибн Обидийн. «Раддул Мухтор ала дуррил мухтор». Даарул кутубил илмийя. 1994.

29. Islom.uz

30. Muslim.uz

31. Ummat.uz

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Илм, муаллим ва мутааллимнинг фазилати	9
Динда фикҳ ва фақиҳлар фазли	35
Баъзи саҳобаларнинг ўзларидаги илму маърифат сабабли қандай фазилатларга эга бўлганликлари тўғрисида.....	39
Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг фазллари ва илм	39
Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг фазллари ва илм	44
Ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳунинг фазллари ва илм	52
Ҳазрати Али розияллоҳу анҳунинг фазллари ва илм	57
Салафи солиҳларимизнинг илм ҳақида айтган сўзлари.....	66
Илмни етказиш вожиблиги ва уни тарқатишнинг фазли ҳақида.....	71
Илмнинг асари абадий қолажак	89
Илмнинг қисмлари ва ҳукмлари.....	92
Шаръан ман этилган илмлар.....	106
Илм талаб қилиш одоблари.....	121
Ғазаб	142
Шахват	162
Ҳасад	173
Мол-дунёга бўлган муҳаббат	195
Ҳирс ва тамагирлик	219
Ҳирс ва тамагирликнинг давоси.....	227
Тил офатлари	273
Кўп кулишнинг зарари	365

Илмни қувватловчи фазилатлар.....	371
Ихлос ҳақидаги ривоят ва ҳикоялар	395
Илм талаб қилишда кам	
гапиришнинг аҳамияти.....	438
Илм талаб қилишда кам ейиш	442
Илм талаб қилишда кам ухлашнинг фойдаси	446
Илм талаб қилишда устозларни	
эъозлашнинг аҳамияти.....	459
Фарзандларнинг илмли ва тарбияли	
бўлишида ота-онанинг хизматлари	480
Илмни ҳақиқий мутахассис, одобли ва етук	
олимлардан олиш	486
Таълим учун ҳақ олиш.....	556
Фойдаланилган адабиётлар.....	563

Мусанниф:
Исҳоқжон Муҳаммаджон ўғли

Таълим ва тарбия

«HILOL-NASHR» нашриёти
Тошкент — 2021

Ношир: *Исмоил Муҳаммад Содиқ*

Мухаррир: *Барно Саидрахмон*

Арабча матн мусаххихлари:

Муҳаммад Алий Муҳаммад Юсуф, Нодирбек Қаршибоев

Бадий муҳаррир: *Абдулбосит Қамбаров*

Саҳифаловчи: *Ҳабибуллоҳ Шукруллоҳ*

Техник муҳаррир: *Мансур Қайюмов*

Мукова дизайнери: *Ҳайит Солиҳов*

Мусаххих: *Ғиёсиддин Юсуф*

Матн терувчи: *Абдулраҳмон Рустамжон ўғли*

Тасдиқнома рақами: 7798, 11.03.2021 йил.

Босишга рухсат этилди 23.09.2021. Бичими 60x90 ^{1/4}.
Times New Roman гарнитураси. Офсет босма. Босма табағи 35,5.
Шартли босма табағи 33. Адади 5000 нусха.
Буюртма № 209. Баҳоси келишилган нарҳда.

«Hilol-Nashr» нашриёти босмахонаси
100185, Тошкент шаҳри, Сўғалли ота, 5
Тел. (99871) 2175999, факс (99871) 2175478
<http://hilolnashr.uz> e-mail: info@hilolnashr.uz

